ORD. PROF.

ÖMER LÜTFİ BARKAN

İSTİLÂ DEVİRLERİNİN

KOLONİZATÖR TÜRK DERVİŞLERİ

[Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]

HAZIRLAYAN

YAHYA KEMAL TAŞTAN

ÖTÜKEN

İSTİLÂ DEVİRLERİNİN

KOLONİZATÖR TÜRK DERVİŞLERİ

(Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar)

ORD. PROF.
ÖMER LÜTFİ BARKAN

Türk iktisat tarihçiliğinin büyük ismi Ömer Lütfi Barkan, tarihçiliğimizin Köprülü sonrasında uluslararası mecrada boy gösteren ve onun *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nı çıkararak açtığı çığırın kendisinden sonraki ilk büyük ismidir. Barkan'ın en önemli yanı, tahrir defterlerini ilk defa sistematik olarak incelemeye başlayan ve bunların Osmanlı toprak ve nüfus meseleleri açısından değerini ortaya koyan bir bilim adamı olmasından kaynaklanır. Strazburg'da okuduğu yıllarda Lucien Febvre ve Marc Bloch gibi Annales ekolünün kurucusu olan tarihçilerin ders ve yayın faaliyetlerinin etkisiyle; ayrıca onların da üstadı olan meşhur Orta Çağ tarihçisi Henri Pirenne'in eserlerinin gölgesinde gelişen düşünceleri ve bilhassa bu ekolün sonraki temsilcisi Fernand Braudel'in çalışmalarına duyduğu ilgi, Türk tarihçiliğini bu yolda hazırlamak konusunda da kendisini bir öncüye dönüştürmüştür.

Burada, Barkan'ın, 1936-1960 yılları arasında nüfus ve iskân meselelerine hasredilmiş çalışmaları, 1942'de *Vakıflar Dergisi*'nde neşredildikten sonra bir klasik hâline gelen "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" başlıklı oylumlu makalesinin çatısı altında bir araya getirilmiş, ayrıca bu toplama kapsamlı bir analitik dizin eklenmiştir.

Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan

İstilâ Devirlerinin

Kolonizatör Türk Dervişleri

[Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]

Hazırlayan:
Yahya Kemal Taştan

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1583
KÜLTÜR SERİSİ: 902

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-605-155-995-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2021
2. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: GNG Tanıtım

Baskı ve Cilt: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137 Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul - 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ÖMER LÜTFİ BARKAN (1902 – 23 Ağustos 1979): Edirne'de dünyaya geldi. Edirne Numune Mektebi, Edirne Muallim Mektebi ve İstanbul Orta Öğrenim Mektebinde okudu. 1927'de Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Muallim Mektebinden mezun olan Barkan, aynı yıl meşhur arkeolog ve sanat tarihçisi Albert Gabriel'in yönlendirmesiyle, Strasbourg Üniversitesine gönderildi. Burada Edebiyat ve Hukuk fakültelerinden lisans ile genel felsefe, sosyoloji ve psikoloji sertifikaları alarak 1931'de yurda döndü. Eskişehir Lisesi felsefe ve yurt bilgisi öğretmenliğine atanan Barkan, 1933 yılındaki üniversite reformu esnasında, doktora ve doçentlik tezi olmadığı hâlde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine naklen geçti. Yusuf Kemal Tengirşenk'in yanında Türk İnkılâp Tarihi doçenti oldu. Barkan, 1936-1937'de gerek *Siyasal Bilgiler Fakültesi Mecmuası* gerek *Ülkü* dergisinde dikkat çekici yazılar yazması üzerine, Ömer Celâl Sarc'ın talebiyle, 1937'de, - diğer görevinin yanı sıra - İktisat Fakültesinde İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsünde de görevlendirildi. 1938 sonunda *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinde Toprak Meselesi* konulu doçentlik tezini teslim etti. Birkaç ay sonra bilimsel konferans, kolokyum ve deneme dersini yine toprak meseleleri, nüfus ve arazi sayımları ile sürgünler konusunda veren Barkan, bu süreç boyunca çalışmalarının çeşitli aşamalarında jüri olan Fuad Köprülü, Ebülula Mardin, Şükrü Baban, Fritz Neumark, Gerhard Kessler gibi isimlerin onayıyla "umumi iktisat ve iktisadi doktrinler doçenti" oldu, bir yıl sonra da kendisine profesörlük unvanı tevcih edildi. 1939'da neşrine başlanan *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda yazı heyeti üyesi olan Barkan, 1951'de aynı yayının yazı işleri kurulu başkanı oldu ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. Barkan, 1940'tan itibaren, Edebiyat Fakültesindeki Türkiye Teşkilat ve Müesseseleri Tarihi dersi dışında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Türk Hukuk Tarihi ve Toprak Hukuku derslerini okuttu. 1950'de İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü başkanlığı ve 1950 – 1952 yılları arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1955 ders yılının başında Strasbourg Üniversitesi tarafından fahri doktora verildi. Rockefeller Vakfının finanse etmesiyle Türk İktisat Tarihi Enstitüsünü kurdu. Gerek hacmi ve gerek muhtevasıyla ehemmiyet arz eden en mühim eserlerini bu dönemde kaleme aldı. 1957'de Ordinaryus payesini alan Barkan, üniversitedeki görevleri haricinde 1963'ten 1972'ye kadar İstanbul Özel İktisat ve Ticari İlimler Okulunda Genel İktisat Tarihi derslerini okuttu. 7 Temmuz 1973 tarihinde emekliye ayrılan Barkan, 23 Ağustos 1979'da vefat etti.

Ömer Lütfi Barkan'ın her biri alanında çığır açan eserleri *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esâsları. Cilt I, Kanunlar* (İstanbul 1945); *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* (İstanbul -1970); *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı* (Ankara 1972), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri* (Ankara, 1988) adlı kitapları dışında

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri" adlı makaleleri, alanında bugün de önemini koruyan çalışmalarından birkaçıdır.

İÇİNDEKİLER

9 **Hazırlayanın Takdimi**

101 Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi

119 Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri

133 Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları: Sürgün

147 Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler

339 Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler

447 Osmanlı Târihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi

467 Türkiye'de Muhâcir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç

491 Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meselesi

499 **Dizin**

Hazırlayanın Takdimi

Türkiye'de sosyal bilim geleneğinin doğuşu ve gelişimi ile imparatorluktan cumhuriyete geçiş süreci arasındaki yakın ilişkiler, pek çok araştırmacının dikkatini çeken konular arasında yer almaktadır. Her ne kadar bu konuyla doğrudan ilgili müstakil çalışmaların sayısı yok denecek kadar az ise de Türk siyasî hayatı ile Türk akademisinin tarihi arasındaki ilişkiler, kuşbakışı bir bakışla nazar edildiğinde bile dikkatleri çekecek kadar belirgindir. Özellikle sosyoloji, tarih, edebiyat ve halk bilimi gibi alanlar, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde Türkiye'de de pek çok ülkede görüldüğü gibi etkili olmuşlardır. Türkiye'de sosyoloji biliminin gelişmesinde önemli rolleri bulunan Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in, modern tarih anlayışının oluşumunda mühim bir yere sahip olup siyasetle de ilişkisi bulunan Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü gibi figürlerin hayatları, bu geçiş süreci hakkında kayda değer bilgiler sunmaktadır. Sosyal bilimlerin Türkiye'de inkişafında, adı ilk başta zikredilmesi gereken Ziya Gökalp olmakla birlikte, onun akademideki hakikî tilmizi sayabileceğimiz Fuad Köprülü'nün mezkûr bilimler üzerindeki başat rolü, Köprülü'yü "suyun başı" addetmemizi sağlayacak kadar büyüktür. Üniversitede gerçek mânâsıyla bir ekol kurabilmiş olan Köprülü, Türkiye'de tarih, edebiyat, halk bilimi, hukuk tarihi ve iktisat tarihi gibi modern bilimlerin öncüsü olmuş; yayımladığı mecmualar ve yönettiği kurumlarla ilk ve ikinci kuşak sosyal bilimciler üzerinde etkileri bugün de süren derin izler bırakmıştır.

İmparatorluk Türkiyesi'nin "devletin nasıl kurtulacağı"na dâir son yüzyılında formüle edilen temel sorusunda ve Gökalp'ten mülhem *içtimaiyat* kavramı etrafında şekillenen bilimsel anlayışta, devlet kutsanarak ona, Türk varlığının devamında başat bir rol biçilmiş; teşkilâtçı ve müesses bir nizamın ancak devletle kâim olabileceği ileri sürülmüştür. Kaynağını dinden ve gelenekten alan Osmanlı devlet anlayışının hanedan etrafında bir meşrûiyet hâlesi ören siyasî düşüncesi Cumhuriyet döneminde terk edilmiş, buna mukabil sözü edilen anlayış, bir *kutsallaştırılmış devlet* mitosu yaratılmasında da önemli görevler üstlenmiştir. *Kutsal devletten kutsallaştırılmış devlete* anlayışının öncülerinin kuşkusuz *ilmî Türkçülük*'ün akademideki temsilcileri olması ve aynı zamanda tarih, halk bilimi, iktisat tarihi

ve sosyoloji gibi bilimlerin Türkiye'de inkişafında rol almaları dikkate şâyandır. Başta ilmî Türkçülük'ün önderi sayılan Köprülü olmak üzere, onun açtığı yoldan ilerleyen Abdülbaki Gölpınarlı, Abdülkadir İnan, Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay ve Ömer Lütfi Barkan gibi isimler kuşkusuz Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimine katkı yaparlarken bu geleneğin de öncülüğünü üstlenmişlerdir. Osman Turan, Halil İnalcık, İbrahim Kafesoğlu ve Mehmet Altay Köymen gibi isimler ise "ilmî Türkçülük" geleneğinin ikinci kuşak temsilcileri olmuşlardır. Birkaç ismi istisnâ olmak üzere bu ikinci kuşağın mensupları, soğuk savaş döneminin *Türk-İslâm sentezi* anlayışının mimarları olarak da ün kazanmışlardır.

Yukarıda zikredilen isimlerin her biri sahalarında temâyüz etmiş kişilerdir. Barkan'ın ise kendisini diğerlerine kıyasla daha farklı kılan bir hususiyeti vardır. Bu hususiyet, Barkan'ın ilmî Türkçülüğü'nün, rakamlarla meşgul olması sebebiyle gayet soğukkanlı bir ton taşıyor olmasıdır. Barkan'ı ve her biri çığır açan eserlerini anlamak için bu eserlerin kaleme alındığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Akademiye intisabından ve ilk yazılarından itibaren onu bu zemini de dikkate alarak ele aldığımız takdirde karşımıza, hem pür-tarihçi hem de ideolojik üst anlatılara "gözle görülür bir biçimde" itibar etmeyen bir ilim adamı çıkar. Barkan, fikri ve kaygıları olan biridir fakat tabiri caizse o, milliyetçiliğini ve devletçiliğini, akademik kisvesinin altında rahatlıkla gizleyebilmiştir. Eserlerindeki bazı cümleleri cımbızlayıp bağlamından koparılmış bu cümlelerden hareketle devasa külliyatını itibarsızlaştırmak isteyenlerin göremediği en önemli özelliği belki de budur.

Barkan'ın üniversiteye intisabı ve kaleme aldığı ilk yazıları nazarıdikkata alındığında, Halil Berktay'ın Barkan için kullandığı "devletçi-seçkin tarihçi" tanımı anlamlıdır.[1] Ne var ki Berktay'ın pejoratif manalar yüklediği bu tanım yalnızca Barkan ile sınırlı değildir. Tek

[1] Halil Berktay, "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History* (ed. Halil Berktay-Suraiya Faroqhi), London: Frank Cass, 1992, s. 172 (dipnot 77). Halil Berktay'ın, Barkan'ın tarihçiliğine ilişkin tespitlerinin bir kısmı doğru olmakla birlikte "devletçi-seçkin tarihçi" nitelendirmesini yalnız Barkan'a atfetmesi doğru değildir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere, Türkiye'de sosyal bilim geleneğinde köşe başlarını tutan pek çok isim, aynı tecrübeyi yaşamıştır. Berktay'ın, Barkan'a yönelik eleştirilerinin büyük çoğunluğu, Osmanlı Devleti'nde feodalitenin bulunup bulunmadığı meselesi ile ilgilidir. Bu konunun değerlendirilmesi, en azından bu kitapta toplanan makalelerin konusu olmadığından sonraya bırakılmıştır.

Parti ve Millî Şef döneminin "tarih memuru" tiplemesi, dönemin pek çok entelektüelini kapsayacak kadar geniştir. Üstelik milliyetçiliğin devletle kurduğu yakın münasebet, Tek Parti döneminden sonra da devam etmiştir. Dün olduğu gibi bugün de tarihçilik silkine mensup milliyetçiler, devlet ve devletin temel politikaları hususunda benzer yaklaşımlara ve reflekslere sahiptir. Barkan'ın "soyut bir varlık olan devletle özdeşleştiği" iddiası[2], varlık sebebini devlette gören Türk milliyetçilerinin âdeta en belirleyici vasıflarından biridir. Bu durum, cumhuriyeti kuran iradenin milliyetçiliğe yüklediği anlam kadar, "millî devletin bekası" saikıyla da yakından alâkalıdır. Milliyetçiler bugün de aydın-memur ikilemini aşabilmiş değillerdir ve taşra milliyetçiliği ise varlığını hâlâ devletle özdeşleşmiş bir şekilde sürdürmektedir. Kuşkusuz milliyetçiliğin, bilhassa milliyetçi akademisyenlerin devletle kurduğu "fenâ fi'd-devle ve mille" ilişkisinin ve romantik milliyetçiliğin, akademinin nesnel doğası ile barışamayacağı doğrudur. Ne var ki yalnızca bu fikri benimseyenleri romantiklikle itham etmek ve nesnel olmadıklarını ileri sürmek doğru değildir. Liberal sol da en az müttehemleri kadar romantik ve farklı bir muammanın temsilcisidir.

Kariyeri, milliyetçi ve devletçi politikaların belirleyici olduğu erken cumhuriyet döneminde şekillenen Barkan'ın "devletlü tarihçi" vasfını, onun akademik hayatının izdüşümlerine de yansıyan dönemin siyasî ve sosyal gelişmeleriyle birlikte okumak mümkündür. Hayatının, aşağıda kısaca özetlenecek olan dönüm noktaları, Barkan'ın tarihçiliğini, düşüncelerini ve bilimsel hayatını doğrudan etkilemiştir. Takipçileri, bu dönüm noktaları yerine eserleri ve eserlerinin etkileri üzerine yoğunlaşırken kimi milliyetçi tarih yazımı eleştirmenleri, bu dönüm noktalarının bir tesadüf eseri olmadığını vurgulamış; bir tarihçinin kariyerinin bu sayede, yani âdeta devletin yönlendirmesi ile inşa edildiği sonucuna varmışlardır.

---

[2] Büşra Ersanlı, "The Ottoman Empire in the Historiography of the Kemalist Era: A Theoryof Fatal Decline", *The Ottomans and Balkans: A Discussion of Historiography* (ed. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), Leiden: Brill, 2002, s. 151.

A. Ömer Lütfi Barkan'ın Kısa Hayat Öyküsü

Ömer Lütfi Barkan, 1902 yılında Edirne'de Buçuktepe Mahallesi'nde doğdu.[3] Babası İsmail Bey, annesi Gülsüm Hanım'dır. Ailesi, Bulgarlarla meydana gelen çatışmalar esnasında Bulgaristan'ın en eski Türk şehirlerinden biri olan Eski Zağra'dan Edirne'ye göç etti. İlk tahsilini Edirne Numune Mektebi'nde tamamlayan Barkan, 1920'de Edirne Muallim Mektebi'nden mezun oldu. Bu yıllar; Balkan Harpleri, Edirne'nin sukutu ve istirdadı, Balkanlar'dan Anadolu'ya göçler gibi olayların ve gelişmelerin vuku bulduğu oldukça çalkantılı bir dönemdi. Muallim Mektebi'ni bitiren Barkan, üç yıllık ilkokul öğretmenliğinin ardından Cumhuriyet'in ilân edildiği yıl soluğu İstanbul'da aldı. Babasını genç yaşta kaybeden Barkan, annesi ve kız kardeşi Fatma Hanım ile birlikte İstanbul'a göç etti. Bir yıl Orta Öğretmen Okulu'nda okudu. Ardından 1924 yılında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydoldu. 1927 yılında bu bölümü bitirdi. Lise öğretmeni olarak yetiştirilmek üzere devlet tarafından Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne gönderildi. Türk *Promethe*'leri olarak yurtdışına gönderilen ve Atatürk'ün "kıvılcım olarak gidip volkan olarak dönmesini beklediği" bu talebeler arasında Barkan da vardı.[4] Burada

---

[3] *Türkiye'de Toprak Meselesi* adıyla yayımlanan makale derlemesinde, Barkan'ın kaleminden çıktığı anlaşılan akademik hayat hikâyesinde doğum yılı 1905 olarak verilir. Muhtelif kaynaklarda 1902, 1903 ve 1905 tarihlerine rastlanmaktadır. Ancak başta Halil Sahillioğlu, Mübahat Kütükoğlu, Hüseyin Özdeğer gibi talebeleri olmak üzere pek çok yayında doğum yılı olarak 1902 verilmektedir. Ömer Lütfi Barkan'ın hayatı ile ilgili bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan: 1902-1979", *TTK Belleten*, XLIV/173 (1980), s. 153-177; Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI/1-4 (1985), s. 3-38; Mübahat Kütükoğlu, "Barkan, Ömer Lütfi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 74-76. Hüseyin Özdeğer, "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan", *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler*, cilt I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2000, ss. XIV-XVI. Buna mukabil onu yakından tanıyan Halil İnalcık, doğum tarihi olarak 1903 tarihini vermektedir. Kütükoğlu, yukarıda anılan ansiklopedi maddesinde Barkan'ın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki özlük dosyasından da faydalanarak doğum tarihini 1902 olarak göstermektedir. Üstelik merhum Barkan'ın mezar taşında da 1902-1979 tarihleri kayıtlıdır. Burada da Kütükoğlu'nun ve diğer öğrencilerinin belirttiği tarih esas alınmıştır.

[4] Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 56.

sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi alanlarda sertifikalar alan Barkan, ikinci lisansını da yapmaya muvaffak oldu. Üniversite'de meşhur Fransız tarihçisi ve Annales ekolünün temsilcilerinden olan Marc Bloch'ın derslerine devam etti. Bunun yanı sıra Durkheim geleneğinin güçlü temsilcilerinden olan ve toplumsal bellek çalışmalarıyla ünlenen Maurice Halbwachs'dan dersler aldı.[5] Strasbourg döneminde, tarihçiliğinde derin izler bırakan Henri Pirenne'in eserleriyle de tanışma imkânı buldu. Barkan'ın sosyo-ekonomik tarihe ve iktisat tarihine duyduğu ilgide Bloch ile ünsiyetinin ve Fransa'da yükselen Annales ekolünün etkili olduğu, hayatı hakkında kaleme alınan pek çok yazıda iddia edilmektedir.[6] Hukuk Fakültesi'nden İktisadî İlimler yüksek diplomasını da alarak 1931 yılında yurda dönen Barkan, Eskişehir Lisesi felsefe öğretmenliğine atandı.

1933'teki üniversite reformu sırasında Barkan, Edebiyat Fakültesi'ne naklen geçti ve Yusuf Kemal Tengirşenk'in yanında Türk İnkılâp Tarihi kürsüsü doçentliğine getirildi. Böylece tarihçilikle ilk formel münasebeti başlayan Barkan, bu dönemde *Siyasî İlimler* ve Köprülü'nün direktörlüğünü yaptığı *Ülkü* mecmualarında tarımsal reform hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftçilerin hukukî statüsü ve Türkiye'de toprak meselesinin tarihî esasları hakkında kaleme aldığı makaleleriyle dikkatleri üzerine çekti. Söz konusu çalışmaları, İstanbul Üniversitesi bünyesinde yeni kurulmuş olan İktisat Fakültesi'ne transfer edilmesini sağladı. İktisat Fakültesi'nin ilk dekanı Ömer Celal Sarc bu konuda delâlet göstermiş, ayrıca rektörlüğe yazdığı talep yazısında "iktisat tarihine olan alakası ve arşivleri kullanması" gerekçelerini öne sürerek Barkan'ın İktisat Fakültesi'ne atanmasının

---

[5] Halbwachs, İstanbul nüfusu ile ilgili kaleme aldığı bir makalede öğrencisi olmuş iki isme şu sözlerle teşekkür etmektedir: "Nous n'oublions pas non plus tout ce que nous devons à nos deux anciens étudiants, qui enseignent maintenant à l'Université d'Istanbul M. Omer Lutfu et M. Ziyaeddin Fahri." Maurice Halbwachs, "La population d'Istanbul depuis un siècle", *Annales sociologiques*, série E: 3-4 (1942), s. 18 (dipnot I).

[6] Konuyla alakalı müstakil bir çalışma için bk. Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi, Başlangıçtan 1980'e*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010, ss. 155-181. Sönmez, yerinde bir tespitle Annales ve Braudel etkisinin yöntemden ziyade çalışma alanlarıyla sınırlı kaldığını ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle Annales tesiri esasen zarf ile sınırlı olmuş; mazrufa ise bigâne kalınması, Türk tarihçiliğinde yöntem tartışmalarının gelişimine önemli ölçüde engel teşkil etmiştir. Barkan ve Türk tarih yazıcılığında Annales etkisi, Barkan'ın iktisat tarihi ile alakalı daha sonra neşredilmesi düşünülen toplu makalelerinde ele alınacaktır.

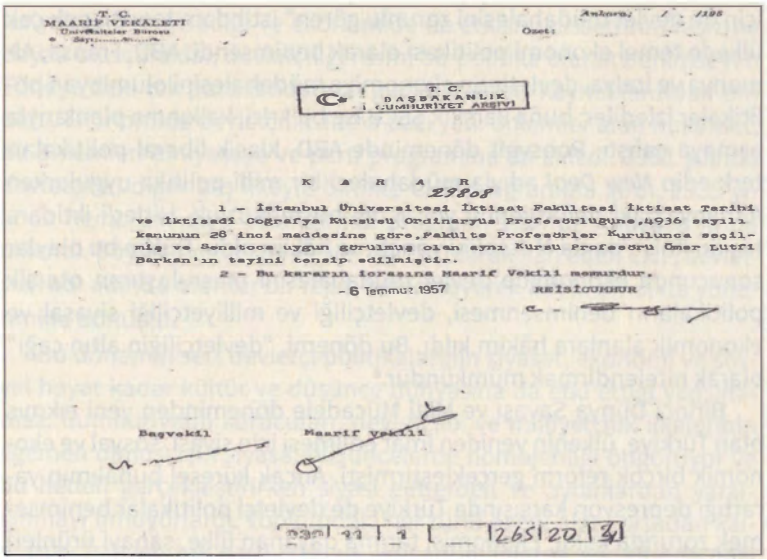
doğru olacağını ifade etmiştir. Sarc'ın bu beyanı sayesinde Barkan, 1938 yılında yeni kurulan fakültenin kadrosuna katıldı. Üzerindeki Türk İnkılap Tarihi doçentliği baki kalmak üzere, İktisat Fakültesi İktisat Tarihi doçentliğine naklen atandı. Doktora ve doçentlik tezleri olmadan Doçent pâyesi verilen Barkan, 1937'de aldığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri* konulu tezini Aralık 1938 tarihinde bitirerek doçentlik imtihanlarını başarıyla tamamladı. 10 Şubat 1939'da "Kulluklar ve Ortakçı Kullar" adlı bilimsel konferansının ardından 20 Şubat'ta "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürgünler" adlı deneme dersini vererek "Umumî İktisat ve İktisadî Doktrinler Doçenti" unvanını aldı. Bu unvan daha sonra "İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya Doçentliği"ne çevrildi. 1941 Şubatı'nda Fakülte Profesörler Kurulu kararıyla profesörlüğe yükseltildi. 1950'de İktisat Tarihi Kürsüsü başkanı olan Barkan, 1950-1952 yılları arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1941-1947 yılları arasında Hukuk Fakültesi'nde Türk Hukuk Tarihi dersleri de verdi. Türk tarihçiliğinde önemli bir yere sahip olan *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın çıkarılmasına ön ayak oldu ve yıllarca bu derginin idareciliğini yürüttü.

1955'te Rockefeller Vakfı'nın sağladığı finansman desteği ile "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı ve Üniversiteler Kanunu'nun 2. maddesi gereğince hükmî şahsiyeti haiz" Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kuran Barkan, emekliliğine kadar bu enstitünün müdürlüğünü deruhte etti. 12 Temmuz 1955 tarih ve 9052 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Enstitüsü Talimatnamesi"ne göre bu Enstitü'nün amacı, "Türk tarihinin iktisadî konuları ve bunlarla ilgili sosyal ve malî meseleler üzerinde araştırmalar yapmak ve bu sahalardaki çalışmaları düzenlemek"ti. Bu amaca ulaşmak için ise "İktisat Tarihi Müzesi kurularak lüzumlu malzemenin toplanması ve tasnif edilmesi, ilgili yazmaların, vesikaların ve basılı eserlerin asılları veya mikrofilmlerinden bir kütüphane kurulması, araştırma sonuçlarının neşri" gibi hususlar üzerinde durulmaktaydı. Başta Osmanlı Tapu-Tahrir Defterlerinin, Süleymaniye Camii ve İmaret İnşaatı konularının araştırıldığı Enstitü'de çok sayıda tahrir defteri ve sair arşiv malzemesi bir araya getirilerek bir ihtisas kütüphanesi oluşturuldu. Ancak arşiv daha sonraları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devredildi ve söz konusu kütüphane ise, İstanbul Üniversitesi tarafından kısa bir süre önce tasfiye edildi.

16 Haziran 1955 tarihinde iktisatçı Ord. Prof. Hüseyin Şükrü Baban'ın Barkan'a Ordinaryüs payesinin verilmesi önerisi, 8 Nisan 1957'de yapılan 114. Profesörler Kurulu toplantısında onaylandı ve

Maarif Vekâleti'nin 30 Mayıs 1957 tarih ve 266.2/8388 sayılı tezkeresi, 6 Temmuz 1957'de Reisicumhur tarafından kabul edildi.[7]

7 Temmuz 1973 tarihinde emekliye ayrılan Barkan 23 Ağustos 1979'da vefat etti. 28 Ağustos 1979 tarihinde Edirnekapı Şehitliği'nde defnedildi.

T. C.
MAARİF VEKÂLETİ
Üniversiteler Bürosu
Sayı

Ankara, 1 / 1957

Özet:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

K A R A R
29808

1 – İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya Kürsüsü Ordinaryüs Profesörlüğüne, 4936 sayılı kanunun 26 ıncı maddesine göre, Fakülte Profesörler Kurulunca seçilmiş ve Senatoca uygun görülmüş olan aynı Kürsü Profesörü Ömer Lütfi Barkan'ın tayini tensip edilmiştir.

2 – Bu kararın icrasına Maarif Vekili memurdur.

– 6 Temmuz 1957

REİSİCUMHUR

Başvekil

Maarif Vekili

[illegible] 11 1 [illegible] 265 20 3

B. Barkan'ı Okumaya Giriş

1. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Türkiye

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ekonomik buhran, kısa bir süre sonra Avrupa'yı ve bu arada Türkiye'yi de etkisi altına aldı. Tarihe *1929 Dünya Ekonomik Bunalımı* adıyla geçecek olan hadise, I. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanmak için borçlanan ülkeleri de zor duruma soktu. Pek çok ülkede meydana gelen deflasyon nedeniyle stokların büyümesine mukabil üretim düşmüş ve işsizlik de artmıştı. Ekonomi alanındaki bu gelişmeler zincirleme bir şekilde siyasal ve sosyal hayatta da sarsıntılara yol açmıştı. Bilhassa endüstrisi gelişmemiş ülkeler bu buhrandan

[7] *BCA. 30.11.1.0.265-20-4.*

ciddi şekilde zarar gördü. Liberal ekonominin kriz döneminde istihdam sorunlarıyla başa çıkamayacağı anlaşıldı. Serbest piyasaya duyulan güvensizlik ve geleneksel iktisadî çözümlerin başarısızlığı, J. Maynard Keynes'in devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği şeklindeki önerisinin rağbet görmesine neden oldu. Keynes'in "ekonomide tam istihdamı sağlamak için talebin artırılmasını ve bunun için de devlet müdahalesini zorunlu gören" istihdam teorisi, pek çok ülkede temel ekonomi politikası olarak benimsendi. ABD, Fransa, Almanya ve İtalya, devletlerin ekonomiye müdahalesini olumlayan politikalar izlediler; buna karşılık SSCB ise bu krizi, kalkınma planlarıyla aşmaya çalıştı. Roosvelt döneminde ABD, klasik liberal politikaları terk edip *New Deal* adıyla müdahaleci bir millî politika uygularken Almanya'daki deflasyonun yol açtığı hoşnutsuzluk, Hitler'i iktidara taşıdı. İtalya'da da Mussolini yönetime hâkim oldu. Bütün bu olaylar sonucunda ekonomide devlet müdahalesini meşrulaştıran otarşik politikaların benimsenmesi, devletçiliği ve milliyetçiliği siyasal ve ekonomik alanlara hâkim kıldı. Bu dönemi, "devletçiliğin altın çağı" olarak nitelendirmek mümkündür.[8]

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminden yeni çıkmış olan Türkiye, ülkenin yeniden imar edilmesi için siyasî, sosyal ve ekonomik birçok reform gerçekleştirmişti. Ancak küresel bunalımın yarattığı depresyon karşısında Türkiye de devletçi politikalar benimsemek zorunda kaldı. Ekonomisi tarıma dayanan ülke, sanayi ürünleri ve sermaye açısından dışa bağımlıydı. Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Türkiye'de ithalatın yapısı değişti ve ithalatta kısıtlanmalara gidildi. Bu süreçte en büyük darbeyi tarım sektörü aldı. Küresel kriz karşısında bulunan çözüm, dışa kapanmak ve millî sanayiyi devlet eliyle kurmaktı. Hükümet bir taraftan iktisadî kalkınmanın finansmanını sağlayacak kurumlar tesis ederken diğer taraftan tarım, sanayi ve ticareti geliştirecek teşvik tedbirleri aldı: Demiryolu yapımına önem verildi, ekonomideki yabancılaşmayı önlemek için imtiyazlı yabancı şirketlerin elinde bulunan işletmeler satın alınarak millîleştirildi.[9] Ancak bunun yabancı şirketlere karşı sistemli ve kasıtlı bir uygulama

---

[8] Mehmet Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, 26 (Bahar 2003), s. 86.

[9] Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, 89-90.

olduğu iddia edilemez. Devlet, bu dönemde millîleştirme politikasını benimsemiş olmasına karşılık ülkede yabancı yatırımcıların faaliyetlerine de imkân tanıdı.[10] Aslında özel girişime de fırsat veren bu devletçilik modeli, diğer ülkelerden farklı olarak kendine özgü koşullara ve ilkelere sahipti. Türkiye'de devletçiliğin ekonomik alanda görünümü, karma ekonomi ve devlet işletmeciliği şeklinde idi.[11] Almanya ve İtalya'nın benimsediği ve ekonomide de etkisini hissettiren faşizme dayalı ulusçuluklar, devletçiliği resmî bir politika olarak benimseyen Türkiye'deki tek parti iktidarının güçlü referans kaynaklarından biri oldu. Ekonomide devletçilik adına bazı yeni önlemler alan hükümet, bu önlemleri anayasaya ve parti programına da ekledi. 1931 yılında devletçilik, diğer beş ilkeyle birlikte CHP programına girdi. 1935 yılında *Kemalizm* diye adlandırılan program, 1937'de Anayasa'ya da eklendi. Böylece kendisini devlet partisi olarak ilan eden CHP, *devletçilik* adı altında otoriter bir rejim benimseyerek âdeta bir dikta yönetimine dönüştü.

Bu dönemin sert devletçi politikalarının siyaset, ekonomi ve sosyal hayat kadar kültür ve düşünce dünyasına da etki ettiği yadsınamaz. Cumhuriyetin kurucuları, devletçilik ve milliyetçilik ilkelerinin egemen olması için siyasal düşüncelerde homojenliği öngörüyor ve bu hedefi gerçekleştirirken siyasî elitlerden ve aydınlardan yararlanmayı umuyorlardı. Toplumdaki her türlü özerk alanı ortadan kaldırmak isteyen tek parti iktidarı, iktisadî planlama adı altında bazı ekonomik tedbirler alırken ideolojik birlikteliği sağlamaya yönelik kısıtlayıcı uygulamalara da başvurdu. Bu amaçla muhalefet susturulmaya çalışıldı. Liberal politikaları benimsemiş Serbest Cumhuriyet Fırkası, iktidar karşıtlarının odağı olduğu iddiaları karşısında kendini feshetmek zorunda kaldı. Millî Mücadele'de ve yeni devletin yapılanmasında başat role sahip Türk Ocakları, 1931 yılında kapatıldı ve yurdun muhtelif yerlerine yayılmış Ocakların bütün mal varlığı CHP'ye devredildi. Aynı yıl hükûmet, yeni matbuat kanunuyla "partinin genel politikalarına aykırı düşen" yazıları yayımlayan gazete ve dergileri kapatma hakkını elde etti. Konunun bir başka boyutu ise, bu dönemde resmî Türk Tarih Tezi'nin benimsenmesiydi. Düzenlenmesini bizzat Atatürk'ün emrettiği *Birinci Türk Tarih Kongresi*, 1932 yılın-

---

[10] Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s. 187.

[11] Bulut, 92.

da yine onun gözetiminde toplandı. Devletin resmî tarih tezinin şekillendiği bu kongrede, milliyetçilik ve devletçilik ilkeleri kutsandığı gibi, söz konusu teze muhalif olanlar da susturuldu. Muhalifler, ağır baskılar karşısında üniversiteden istifa etmeye zorlanırken bir kısmı da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu süreç üniversite reformunu da hızlandırdı.[12] Türk Tarih Tezi devrimci bir ilkeye dönüştürülerek tarih, diğer disiplinlerle senkronize bir hale getirildi.[13] Kemalizm; sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatın her alanında tek doğru fikir olarak işlendi. *Liberal* olmakla itham edilen Darülfünun sert biçimde eleştirilerek bu dönüşüme ayak uydurmaya zorlandı. "İlim ilim için yapılır, ilme dışarıdan müdahale edilmez" ilkesine bağlı olan liberal zihniyet, çağdışı olmakla ve skolastizme bulaşmakla suçlandı.[14] 1933'te üniversite reformu kabul edildi. Bu yeni düzenlemeyle akademide homojenliği sağlamak adı altında hür düşüncenin ve farklı fikirlerin sesinin kısılması hedefleniyordu. Türk Tarih Kongresi'nde muhaliflere karşı Türk Tarih Tezi'nin en ateşli avukatlığını yapan Dr. Reşit Galip'in Maarif Vekili olduğu dönemde gerçekleşen Üniversite Reformu ile Darülfünun'daki 151 hocadan 92 tanesi üniversiteden atıldı.[15] Yerlerine resmî tarih tezini ve Kemalizm'i benimsemiş *appa-*

---

[12] "Darülfünun'un arkada kalmış bir müessese olduğunu *Kadro*, Büyük Tarih Kongresi'nden sonra hemen ortaya koymak mecburiyetini hissetmiştir. Çünkü ilimde nakilcilik ile müstakil yaratıcılık arasındaki farkı, en ziyade bu hadise tebarüz ettirmiştir [...] Darülfünuncular, bu hareketin inkılâpçı manası kadar ilimce olan ehemmiyetini de anlamadılar." Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", *Kadro*, 20 (Ağustos 1933), s. 24.

[13] Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 195.

[14] "Darülfünunların serbest ilim yapabilmeleri liberal görüşün neticesi olduğu kadar sebebidir de. Binaenaleyh, darülfünunların hem istiklâlleri hem de doğru ve hakikat olan ilmi yapmaları ne daha az ne daha eksik, liberal görüşün hayattaki muvaffakiyeti, hayattaki prestiji, hayattaki tabiiliği ile mukayyettir. Eğer hayat bu görüşün tesirinde ve kâideleri dâhilinde cereyan etmekte devam ediyorsa, darülfünunların liberal görüşünden hem kendilerine hak biçmeleri hem de ilimlerini yapmak hususunda ondan kuvvet ve salahiyet almaları son derece yerinde ve doğrudur. Yok, eğer liberal görüş hayattaki kredisini kaybetmişse ve orada bir takım darbeler yemeğe başlamışsa: darülfünunların haklarını ve ilmi mutalarını liberalizme istinat ettirmeleri, sadece bir *irtica*dır. Ve o dakikadan itibaren bu müesseseler, medreseleşmişlerdir. Her medreseleşme bir skolastiğin mevcudiyetine delâlet eder. Ve her skolastik, ilim ölçülerinin hayatın gerisinde kaldıklarını işaretler." Burhan Asaf, *a.g.m.*, s. 26.

[15] Haldun Özen-Mete Tunçay, "Osmanlı Darülfünunu'ndan YÖK Darülfünunu'na", *Yarı* IV/38 (Ekim 1984), s. 7; Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş, Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. Dölen'in eseri, öncesi ve sonrasıyla Üniversite'nin yeniden yapılanması,

ratchik'ler getirildi. Tasfiye edilenler arasında Cumhuriyet döneminin ilk rektörü olan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da vardı.

1929 büyük ekonomik krizinden sonra Türkiye'de sosyal meseleler ağırlık kazandı. Kültürel ve akademik hayattaki değişimler, sosyal ve ekonomik alanlarda da bir dizi dönüşüme zemin hazırladı. Cumhuriyet döneminin yeniden yapılanması ve dünyayı saran ekonomik bunalımla başa çıkma çabaları, toprak meselesi ve köy politikaları gibi konulara öncelik verilmesini gündeme getirdi. Bu sayede köy meselesi, geç Osmanlı döneminden miras kalan ve erken Cumhuriyet döneminde de sürdürülen siyasî, sosyal ve kültürel politikalar bağlamında ayrıcalıklı bir konum kazandı. Türklüğün toplumsal temeli olarak görülen köy, bu yeni dönem ile birlikte Türk toplumunu tanımlamada başvurulan temel kıstaslardan biri olarak değerlendirilmeye başlandı. Kültür ve medeniyet ayrımlarında, laiklik ve halkçılık politikalarında köy, referans olarak alındı. Bunun yanında feodalizm ve azgelişmişlik gibi toplumu açıklamada başvurulan modellerde bile konuya köy ve tarım açısından yaklaşıldı.[16] Özellikle Mustafa Kemal'in önem verdiği ana sorunlar arasında bulunan toprak meselesi, öncelikli konulardan birini teşkil etti. Üstelik Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ulus-devletle bütünleşmesi yeni Türk devletinin öncelikli meselesiydi. Devlet; topraksız köylü problemini halletmek için toprak ağalarına ait toprakların kamulaştırılarak köylülere dağıtılması gibi çözümleri gündemine almıştı. "1930'lu yıllarda toprak reformu için ön hazırlıklar yapıldı; Barkan'a, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da tam da o sıralarda uygulamaya konan toprak reformlarını inceleme görevi verildi; Barkan bu konuda birçok makale yayımladı."[17]

Kemalist devrimin ideolojisini oluşturma misyonunu üstlenen *Kadro* ve *Ülkü* dergilerinin toprak meselesine çözüm arayışlarına, konu hakkında kaleme aldığı makaleler ile katkıda bulunan Barkan'ı anlamak için, bu iki derginin entelektüel seyrinden kısaca bahsetmek gerekir. Bu bakımdan aşağıda, söz konusu dergilerde toprak ve köy meselelerine ilişkin kaleme aldıkları yazılarıyla dikkat çeken isimlerin fikirleri kısaca değerlendirilecek, ardından da Barkan'ın getirdiği yeni bakış açısına değinilecektir.

Üniversite'den ayrılmak zorunda bırakılanlar ve yeni atananlarla ilgili oldukça geniş bilgiler ihtiva eden kıymetli bir eserdir.

[16] Recep Ertürk, *Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları*, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,1997, s. 4.

[17] Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s. 550-551.

2. Kadro ve Ülkü Dergilerinde Toprak Meselesine Çözüm Arayışları

İnkılâb'ın sosyo-ekonomik izahını yapma amacı taşıyan *Kadro*'da bilhassa İsmail Hüsrev Tökin, köy iktisadiyatına ilişkin yazılarıyla dikkatleri çeker. Tökin, bu konuda henüz sosyolojik bir inceleme olmadığını, oysa köy iktisadiyatının içtimaî ve iktisadî yapısı aydınlatıldıktan sonra gerçek bir tarım ve iktisat politikasının oluşturulabileceğini iddia eder. Her iktisat sisteminin aynı zamanda muayyen bir tarihî dönemde doğduğunu ve yaşadığını, "esaret, feodal cemiyet, şehir lonca nizamı" gibi sistemlerin, tarihin belli devirlerindeki üretim ilişkilerini yansıttığını ileri süren Tökin'e göre, iktisadî devir mefhumu, iktisadi sistem mefhumunun tamamlayıcısıdır. Her iktisadî devir de kendi içinde "ilk, yüksek ve son" çağ gibi safhalara ayrılır. Bu nedenle her sistem, birbirini ret ve nakzeden devirlerin ve safhaların diyalektik inkişafının mahsulüdür. "İktisadi sistemin bu tarihîlik vasfı dolayısıyla iktisat ilminin bütün mefhumları da tarihî kategorilerden ibarettir."[18]

Tökin, yeni Türk devletinin tarım tekniği ve yapısı açısından çok geri olduğunu, Anadolu'da demiryollarının yapılmasıyla birlikte ülkenin kapitalizme eklemlendiğini, bunun da müspet ve menfi pek çok sonuçları olacağını iddia ederek kapitalist dünyaya eklemlenmeyi siyasî açıdan olumlu bulur. Ancak sanayi kapitalizminin ucuz ve seri mallarının, mahallî ihtiyaçlara cevap veren yerel işletmelerin gelişmesine engel olması da muhtemeldir. Türk köylüsü, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretmeyi esas alan kanaatkârlık zihniyetini artık terk etmiştir. Sanayi kapitalizminin hammadde talebi, Türkiye'de ziraî üretimin emtia karakteri kazanmasına neden olmuştur. Türk köylüsü, dünya piyasalarına entegre olduğu nispette kâr zihniyetini benimsemeye, pazarda düşük fiyata satıldığı için kazancı da az olan mahsul istihsalini terk ederek kâr getiren mahsul istihsaline yönelmiştir. Bununla birlikte pazarın ihtiyaçlarını ve alıcıların zevklerini dikkate alması gereken Türk köylüsü, bilgisiz ve teşkilatsız olduğu gibi rasyonel çalışma usullerinden de mahrumdur. Türkiye'de toprak meselesini inceleyen Tökin, öncelikle toprak münasebetlerinin mazisine bakmak gerektiğini; Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ilişkilerinin şekillendirdiği içtimaî münasebetlerinin mahiyeti ve şekli,

---

[18] İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s. 11.

bugün söz konusu ilişkilerin hâlen muhafaza edilen yanları gibi konular üzerinde durulmasının lüzumunu vurgular. Tökin'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun cemiyet ve iktisat nizamını öğrenmek isteyen bir iktisatçı, dağınık vesikaları bizzat toplayıp onu bir fikir sistemine göre bina etmelidir. Aksi takdirde bir fikir sistemine istinat etmeden yapılacak araştırmalar, tezatları kısmen ayıklanmış bir vesikalar yığını halinde kalmaya mahkûmdur.[19]

Marksist yöntem ve terminolojiyi benimseyen Tökin, bütün Osmanlı toplumuna damgasını vuran tek ve hâkim düzenin derebeylik olduğunu iddia eder. Ona göre, Avrupa'dakinden farklı olarak Osmanlı derebeylik rejimi, kendi içinde farklı mahiyetler kazanmıştır. Buna göre sipahi (tımar sistemi), ruhanî (tekkelerin, dinî kurumların derebeyliği) ve hususî (malikâneler, özel mülkiyete ait büyük çiftlikler) başlığı altında olmak üzere üç derebeylikten bahsetmek mümkündür.[20] Yeni Türkiye'de feodal düzen henüz kalkmamış; Anadolu halkının bünyesi ve kanı, bu Ortaçağ kalıntılarından kurtulamamıştır. Devlet, derebeylerinden aldığı toprakları köylüye satarak bu rejimde yalnızca bir istihale yapmakla yetinmiştir. Topraklarını satan beyler, şimdi de toprak ağası olmuşlardır. Zira yeni toprak sahibi olmuş köylü, ziraat için gerekli sermayeden, üretim araçlarından yoksundur ve bunları yine beyden almak zorundadır. Bu nedenledir ki, "toprak sahibi olan köylü yine beyin tabiiyetinden kurtulamamıştır. Toprağa sahip olmadan önce beye hukukî bağlarla bağlı olan köylü şimdi de iktisadî rabıtalarla (borç tarikiyle)" bağımlı hâle gelmiştir.[21] Karl Kautsky'in toprak mülkiyeti ve sermaye ilişkisini andıran bu gerçeklik karşısında Tökin, feodal yapının hâkim olduğu yerlerde toprakların tümüyle istimlak edilerek bilâ-bedel köylülere dağıtılmasını, ekonomik faaliyetlerin devletin mülkiyetinde ve kontrolünde olmasını, toplumsal refahın ancak bu şekilde tesis edilerek sınıf çatışmalarının önüne geçilebileceğini savunur. Önerdiği toprak reformunu ise şu cümlelerle izah eder:

> Toprak münasebetlerini tasfiye ya sosyalistçe yahut halkça olur. İnkılâpçı sosyalizmde toprak ıslahatı, toprak üzerinde ferdi mülkiyeti kaldırarak bunun yerine kolektivist mülkiyeti kurmaktır. Bugün Rusya'da olduğu

[19] Tökin, 152.
[20] Tökin, 157-158.
[21] Tökin, 185-186

> gibi. Misal: Kolhozlar... Halkçı reform, her ferdi toprak mülkiyetine sahip kılmaktır. Millî inkılâbın her ferdi topraklandırması, içtimaî taktik bakımından geniş köylü kitlelerini millî inkılâba daha sıkı bağlayacağı gibi, millî müdafaada zarurî gördüğümüz memleket alakasını da takviye edecektir. Hatta geniş sosyalist tecrübeleri yapan Sovyetler bu millî müdafaa endişesi dolayısıyla, garp hudutları boyunda takip edilen iskân siyasetinde sosyalist bir toprak siyaseti yerine köylüyü toprağına sahip kılacak halkçı bir politika takip etmişlerdir. Millî Kurtuluş inkılâbı yapan memleketlerin toprak politikası rejimlerinin karakteri itibariyle sosyalist değil, halkçıdır.[22]

Türkiye'nin bir köy memleketi olduğuna, ekonomik bağımsızlığın milli kurtuluş ve bağımsızlığın esasını oluşturduğuna dikkat çeken Kadrocular, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçilik anlayışlarını da karşılaştırırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet, üretim işlerini bir millî müdafaa meselesi olarak görmediğinden Türkiye yarı müstemleke hâline gelmiştir. Oysa Cumhuriyet Türkiyesi, iktisadî bağımsızlığı siyasî bağımsızlığın temeli olarak görmektedir. Böylece millî müdafaa anlayışı ordu mefhumunu aşmış; millî iktisat her ferdi ve her müesseseyi bu müdafaa için seferber etmiştir.[23]

Kapanan Türk Ocakları'nın yerine açılan Halkevlerinin de bu dönemde Türkiye'de toprak meselesi, tarım ve köy/köycülük gibi konularla ilgilendiği ve bir köy seferberliği başlattığı görülür. Aslında Ankara Halkevi'nin yayın organı olan, bununla birlikte bütün Halkevlerinin resmî sözcülüğünü üstlenen *Ülkü* mecmuası, bu dönem boyunca köycülük ve toprak meselesi gibi konularda farklı görüşlere yer vermesi ile dikkat çeker. *Kadro*'nun monolitik, "son derece homojen bir teorik ve ideolojik bakış açısı"nı yansıtmasına karşılık *Ülkü*, yekpare ve bütünsel bir görünüm arz etmez. Derginin yazarları arasında Atatürk, İsmet İnönü, Şükrü Kaya, Recep Peker, Reşit Galip, Celal Bayar gibi devlet adamları; Fuat Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Şevket Kansu, Niyazi Berkes, Ö. Lütfi Barkan gibi akademisyenler yer alır. Bunun yanı sıra Nusret Köymen, İ. Hakkı Tonguç, Mehmet Saffet, Aydoslu Sait gibi köycülüğün teorisyenliğini üstlenen isimler de derginin yazar kadrosu arasındadır.[24] Derginin imtiyaz sahibi olan

---

[22] İsmail Hüsrev (Tökin), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", *Kadro*, 21 (Eylül 1933), s. 24.

[23] Vedat Nedim (Tör), "Köylü Kazanmalıdır", *Kadro*, 33 (Eylül 1934), s. 15.

[24] Asım Karaömeroğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 65.

Köymen, Amerika'da sosyoloji eğitim görmüş olup "ütopist ve reformcu" bir kişiliğe sahiptir ve köycülük üzerine pek çok makale, kitap ve broşür yayınlamıştır.[25]

Evrimci nazariyeye bağlılığıyla dikkat çeken Nusret Kemal [Köymen], Alpin-Türk ırkının yeryüzünde büyük imparatorluklar ve medeniyetler kurduğunu, bu ırka halkçı olmayan Akdeniz ve Hazerli kanlarının karışmasıyla söz konusu medeniyetlerin çöktüğünü iddia eder. Şimdiye kadar Türklerin geri kalmışlığı kuzeyin ferdiyetçi ve hodbin kanları ile Akdeniz'in hayalperest ve kavgacı kanlarının Alpin Türk kanına karışmasında aranmalıdır. Bu karışım sonucunda Türk'ün mayasındaki halkçılık ve halk kuvveti körelmiştir. Bireyci ve sömürücü olan makine medeniyeti, 19. yüzyıl İngilteresi'nin liberal ve maddeci emperyalizmiyle zirveye çıkmıştır. Fakat yeryüzünde varlığı henüz yeni hissedilen bir inkişafın önderliğini de fıtratında cemiyetçilik, gayretendiş ve idealcilik olan "Alpin-Türk kanı"na sahip Türklerin yapacağından kuşku yoktur. "Halk kuvvetinin" teşkilatlandırılması gerektiğine inanan Nusret, bunun için fert, zümre ve sınıf diktatörlüklerini aşarak elbirliği, yol birliği, his ve fikir birliğinin tesisini arzular. Bu maksatla halkın muhatap alınması gerektiğini iddia eder.

Toplumlar, insanlığın en eski dönemlerinden beri yüksek, orta ve aşağı olmak üzere kendine özgü vasıfları olan başlıca üç sınıfa ayrılmıştır. Nusret Kemal'in halk diye kastettiği de "memleketin en umumî kültürüyle birbirine bağlı olan ve aşağı yukarı aynı gelir ve hayat seviyesinde bulunan büyük ekseriyet, yani *büyük orta tabaka*"dır. Ona göre, on yedi milyonluk Türkiye'de bir milyon yüksek tabakaya, iki milyonluk aşağı tabakaya karşılık orta tabakayı teşkil eden on iki milyonluk halis Türk vardır. Bunlar beynelmilel değil, millîdirler. Burada da bir ayrıma giden Nusret, on iki milyonun iki milyonunu şehir halkının, on milyonunu ise köylünün teşkil ettiğini; Türkiye'de halk denildiği zaman kastedilen şeyin aslında bu Türk köylüsü olduğunu ileri sürer.[26] Türk kültür ve medeniyetinin yeniden keşfi için herkesi köyün irşadına davet eden Nusret, birlikte çalışılmasını ve birlikte hareket edilmesini, aksi halde halka rehber olacak her kişiye bir köy, 20 km^2 alan ve 400 vatandaş düşeceğini, bütün çabanın boşa gideceğine inanır.

Türklerin medeniyet yolunda geri kalmış olmalarını bir kâr ola-

---

[25] Muzaffer Sencer, "Türkiye'de Köye Yönelme Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, II/17-18 (1962), s. 231.

[26] Nusret Kemal, "Halkçılık", *Ülkü*, I/3 (Nisan 1933), s. 185-186.

rak değerlendiren Nusret, bunun ileri ülkelerin içinde bulundukları çıkmaz yollar karşısında bir avantaj olduğunu düşünür. Batı; "millî iktisadı her şeyiyle tam ve dengeli bir bütün olarak kurmaya ve korumaya özen göstermediği, halkı şehirli ve köylü diye ikiye bölüp şehirlilere önem verdiği, halkın çoğunluğunu teşkil eden köylüyü devlet idaresine fiilî olarak ortak etmediği" için iktisadî açıdan zaafa uğramıştır. Yapılması gereken, insanlığın bütün tecrübelerinden faydalanarak doğru yolda yürümek, Batının en büyük başarısı olan makineciliğin en son tekâmüllerini Türkiye'de uygulamaktır. Millî ekonomiyi teşkilatlandırarak, köylüyü kazançlı kılmak, satın alma gücünü arttırmak, ona göre sanayi kurmak ve iç pazarı geliştirmek refahı sağlayacak uygulamalardan birkaçıdır. Batının şehir ve köyü ayıran merkantil medeniyeti yerine onları ruh, kültür ve medeniyet itibariyle birbirine kavuşturacak yeni bir medeniyete ihtiyaç vardır. Türkiye'de sınıf farklarının olmaması, köylünün kültür seviyesinin yükselmesini ve böylece demokrasinin tam anlamıyla kurulmasını sağlayacaktır. Bunun için öncelikle köylerin imarı ve köylüyü yetiştirmek (terbiye) gereklidir.[27] Nusret Kemal'e göre, bu amaçla köylüyü yetiştirecek "köy rehberlerine"; köylüyle ilişkiyi sağlayacak, onu iktisat sahasında teşkilatlandıracak, teknik sahada ilerlemesini sağlayacak ve medenî dünya ile arasında bağ olacak "köy dükkânlarına" ihtiyaç vardır.[28] Nusret, bu konuda Meksika ve Danimarka'daki uygulamaları örnek verir.

Ülkü'nün yazarları arasında, Türk inkılâbının kalıcı olması için köylünün muhatap alınması hususunda görüş birliği var gibidir. Bir halk hâkimiyeti olan inkılâp, halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylü tarafından içselleştirilmedikçe tahakkuk etmiş sayılamaz. Mehmet Saffet, bu amaçla "milliyetçi ve taazzuvcu" bir ekonomik model önerir. Milliyetçi ve taazzuvcu iktisat, bireyci veya tarihî materyalizm hilafına, kuralcılıktan uzaktır. Bir diğer ifadeyle ölü tabiat kanunlarını canlı varlık olan toplumsal hayata uygulamaz. Aksine sistem, "bin türlü şartlar altında inkişaf ve tecelli eden hayatın kendisine, onun inkişaf ve tecelli şekillerini müşahede, tetkik ve hükümlerine" dayanacaktır. Bu iktisadî sistem, realiteye önem verecek, diğer sistemler gibi metafizik yapmaya sapmadan objektif bir usul takip edecektir.[29]

Nusret, "Kemalizm ve Politika Bilgisi" adlı makalesinde Türk ay-

---

[27] Nusret Kemal, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü*, I/5 (Haziran 1933), s. 355-357.
[28] Nusret Kemal, "Bir Köycülük Projesi Tecrübesi", *Ülkü*, II/8 (Eylül 1933), s. 118-120.
[29] Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat", *Ülkü*, I/6 (Temmuz 1933), s. 441.

dınlarını Kemalizmi bütün derinlikleri, incelikleri ve onu diğer rejimlerden ayıran farklılıklarıyla anlamaya, Kemalizmin Türk toplumunun ve genel olarak dünyanın politik inkişafındaki yerini tespit etmeye ve onu derin bir politika bilgisi ile mücehhez bir kafa ile korumaya, beslemeye ve yürütmeye davet eder. Ona göre Atatürk Türkiyesi; siyaset felsefesi tarihi, toplum felsefesi, sosyal psikoloji, etnografya, sosyal tarih, köy ve şehir sosyolojisi, iktisat, ticaret vb. konulardaki sosyal bilgileri kavrayacak ve bu kavrayışın gerektirdiği ileri hamleyi yapacak güçtedir.[30] "Köy seferberliği" çağrısıyla başta *Ülkü* çevresi olmak üzere Halkevlerinde köylüleri tanımak için anketler yapılmasına, seyahatler düzenlenmesine öncülük eden Köymen, böylece köylüyü memleket idaresine ortak kılacak bir seviyeye çıkarmayı amaçlar. Ne var ki yeterince tanımadığı bir kitle adına konuşan ve onu memleket idaresine şerik kılmak isteyen bu seferberlik, fazla başarılı olamaz. 1936 yılına kadar hararetle tartışılan ve çözümü için projeler üretilen toprak meselesi, ziraî üretim ve köycülük gibi konular, dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın sanayileşme politikasına ağırlık verileceğini açıklamasıyla ve kalkınmacılıkta önceliğin tarıma verilmesini eleştirmesiyle etkisini kaybetmeye başlar. Fakat kanaatimizce asıl sorun masa başında köy ve köylü hakkında fikirler ve projeler üreten ve köylüyü yücelten bu yaklaşımların, gerçekte onun ne olduğuna dair tecrübî bir bilgiye sahip olmayışıdır. Niyazi Berkes'in de vurguladığı gibi, halk kavramının içinde henüz "köylü" kavramı yoktur. Köylü söylemi hükümetlerin ve aydınların kitle üzerinde bir tahakküm aracına dönüşmüş; en köycü söyleme sahip olanlar bile "şık golf pantolon ve çoraplarıyla" köy meydanına bayrak dikmek telaşına düşmüşlerdir.[31]

Köy romantizmi, köy ekonomisinin ıslah edilmesi ve köylüyü üretken duruma getirme seferberliği gibi konular ve bunların gerçekleştirilmesi için de toplum felsefesi, etnografya, sosyal tarih, iktisat vb. alanlara yönelmek gerektiği şeklindeki iddialar, Fuad Köprülü'nün editörlüğüne getirildiği *Ülkü* dergisinin ilk sayısında yayınlanan Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili makalelerde görülmektedir. Nitekim Köprülü, Osmanlı müelliflerinin ekonomik düşüncelerine ait makalesinde tarihçiler için iktisadî bilgilerin, iktisatçılar için de tarihî kültürün gerekli olduğunu, bu konunun Türkiye'de henüz layıkıyla

---

[30] Nusret Kemal, "Kemalizm ve Politika Bilgisi", *Ülkü*, VII/41 (Temmuz 1936), s. 321-323.
[31] Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 90.

anlaşılmadığını vurgular.[32] Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları tam da bu noktada anlam kazanmaktadır. Onun toprak meselesi, köy ve tarım konularında getirmeye çalıştığı ve Osmanlının tarihî tecrübesine ve Osmanlı arşiv belgelerine dayanan izahları, *Kadro* ve *Ülkü* etrafında kümelenmiş diğer aydın ve siyasetçilerin bu konular hakkındaki yaklaşımlarına kıyasla yeni bir yaklaşımı temsil etmektedir. Kadrocular köy iktisadı ile ilgilenirken *Ülkü* dergisinde köycülük adı altında daha ziyade köy eğitimi üzerinde durulmuştur. Konunun tarihsel boyutu, her iki dergide de geçiştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde toprak ağalarının ellerindeki toprakların devletleştirilerek köylüye dağıtılması fikriyle Osmanlı toprak düzeni arasında paralellikler mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan mirî arazi sisteminde ekilebilir topraklar tamamen devletleştirilmiş ve ekip biçmeleri şartıyla çiftçi ailelere belli miktarda arazi verilmiştir. Barkan, Osmanlı toprak düzeninin müspet ve menfi yönlerinin de ortaya konulması şartıyla bu tarihî tecrübeden faydalanılması gerektiği görüşündedir. *Kadro* ve *Ülkü* yazarları, toprak meselesinde tarihî birikimden faydalanılmasını önermelerine karşılık bunun nasıl ve hangi yöntemlerle yapılacağı konusunda ketumdurlar. Tarihî tecrübeye dayalı toprak reformu tartışmaları ve bu konuda izlenecek yöntem, "Barkan'ın makaleleri ile başlamıştır. Tarım reformu tartışmaları ile ilgili olarak köy, eskiden Osmanlı yönetiminde olması nedeniyle çiftçi sınıfların ve tarımsal ilişkilerin tarihi bakımından ilgi gördüğü gibi reform tartışmaları çiftçi sınıfların hukukî durumları nedeniyle de ilgi görmüştür."[33] Siyasal ve entelektüel çevrelerde sıklıkla tartışılan toprak ve köylü meseleleri, üniversiteye intisabından sonra Barkan'ın da üzerinde yoğunlaştığı ve çözümü için arşiv belgelerine dayanarak yeni görüşler ortaya koyduğu başlıca konular arasındadır.[34]

---

[32] M. Fuad Köprülü, "Türkiye Ekonomi Tarihi Hakkında Araştırmalar: Osmanlı Müelliflerinde Ekonomik Düşünceler", *Ülkü*, VII/41 (Temmuz 1936), s. 340.

[33] Ertürk, 34.

[34] ["1930'lardaki büyük ekonomik krizden sonra sosyal meseleler öne çıkmıştı. Barkan, Strasbourg'dan dönmüş, köylünün tarihte toprak meseleleri ve sosyal şartları üzerine makaleler yazıyor. Ben de *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* kitabımda bu konuları incelemiştim. Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü, köylünün yaşam şartları, sosyal meseleler üzerinde yoğunlaşmaya başladım. Toprak meselesi, Atatürk'ün ilgilendiği bir ana mesele; büyük ağaların topraklarını, çiftliklerini devletleştirip köylüye dağıtalım, deniyor. O zaman sosyalist düşünceler yaygın; Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev vb. ile bir *Kadro* hareketi var, Karl Marx literatürü, *Tan* gazetesiyle Serteller ile o devirde bir sosyalist akım vardı. Toprak ve köylü meselesi gündemde olduğu için

C. İnkılâp Teorisyenliğinden İmparatorluk Tarihçiliğine

1. İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde

Türk inkılâbını geniş kitlelere duyurmak ve "son inkılâbın tarihini yazmak" ihtiyacının daha 1924 yılında hissedilmeye başlandığı, bu yazma işinin kime havale edildiği belli olmayan bir belgede görülmektedir.[35] Yalnız bu belge, yeni bir siyasî yapı olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin, henüz sosyal ve kültürel devrimlerin başındayken, inkılâplara tarihî bir izah getirme ihtiyacı duyduğunu göstermektedir. Nitekim 1926'da, Bakanlar Kurulu kararıyla Dârülfünun Talimatnâmesi'nin 6. maddesine göre Edebiyat Fakültesi'ndeki derslere "Türkiye İnkılâbı Tarihi" dersinin de eklenmesi uygun görülür.[36] Yine aynı tarihte Ankara Hukuk Mektebi bünyesinde dönemin Adalet Vekili Mahmut Esat Bozkurt, *İhtilâller Tarihi* adı altında dersler verir.[37] Bu dönemde inkılâba ilişkin muhtelif eserler de yayımlanır. Âtıf'ın *Türk İnkılâbı ve Tasarruf*'u (1927), A. Refik Sıtkı'nın *İnkılâblar Müvâcehesinde Türk İnkılâbı* (1927), Halil Nimetullah'ın *İnkılâbın Felsefesi* (1928), Mehmet Safvet'in *Türkiye'de Demokrasi İnkılâbı* (1928), Mehmed Ekrem'in *Nazariyât-ı Hukukiyye Müvâcehesinde Türkiye İnkılâb-ı Ahîri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti* (1338-41), *Büyük İnkılâbımız* (1338, esasen Meclis'teki müzâkereleri içermektedir) gibi eserler, henüz tamamlanmamış olan devrimlere tarihî bir izah getirme çabasının ilk ürünleridir. Ne var ki inkılâpların gerçek hüviyetine 1928 yılından sonra kavuştuğu, devrimlerin bu süreçten sonra hız ka-

---

Barkan bu konu üzerinde yoğunlaşan ve arşive giderek, vesikalara dayanarak yeni görüşler ortaya attı… İsmail Hüsrev tamamen Marksist bir görüşle, vesikalara gitmeden Türk toprak ve köylü meselelerinden bahsediyor... Barkan'ın ilk yazıları Balkan memleketlerinde toprak reformlarıdır, sonra arşivde tahrir defterlerinden toprak rejimini, miri arazi sistemini incelemeye başladı (Osmanlıcası çok iyidir). Osmanlı devletindeki bu miri arazi sisteminde, tarım toprakları tamamen devletleştirilmiştir ve çiftçi aileleri arasında aile emeğine dayanan işletme birimleri rejimi temel rejimdir; toprak devletin ama her aileye belli miktarda arazi verilmiş... Tamamen Atatürk'ün düşündüğü büyük çiftlikleri alıp köylüye dağıtmak fikri ile Osmanlı rejimi örtüşüyor…"] Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 354.

[35] *BOA. HR. İM. 117/59.*

[36] *BCA 30.18.01.01.017-83-9.*

[37] Mustafa Oral, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 27-28 (Mayıs-Kasım 2001), s. 322-323.

zandığı ve Kemalist ilkelerin daha sonra oluşturulduğu dikkate alınırsa bu eserlerin *kadük* kaldığını ileri sürmek mümkündür.

Zafer Toprak, yüksek eğitim kurumlarında inkılâp tarihi derslerinin ihdası için 1930 sonrasına işaret eder.[38] Oysa değindiğimiz kararnâmenin kaleme alındığı tarih, bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir. Edebiyat Fakültesi dersleri arasında *Türk İnkılâbı Tarihi* dersi 1926'dan beri zaten mevcuttur. Fakat o tarihlerde diğer fakültelerin müfredatında bu ders henüz yoktur. Ancak Toprak'ın haklı olduğu bir husus vardır ki o da dersin, "Dârülfünun'un rejimle bir ölçüde çekişmesi" yüzünden diğer fakültelerde yaygınlaşıp kurumsallaşamamasıdır. Dârülfünun'un, Cumhuriyet'in kurulmasının üzerinden 10 yıl geçmiş olmasına rağmen inkılâplar hakkında kayda değer bir eser vücuda getirememesi, bu dönem zarfında sıkça eleştirilir ve akademinin bu kayıtsızlığı hükûmetin de dikkatini çeker. Bu nedenle İstanbul'da İnkılâp Tarihi derslerinin yaygınlaştırılması ve bir rejim dersi olarak zorunlu hâle getirilmesi, ancak üniversite reformu ve Dârülfünun'daki tasfiyeler sonrasında gerçekleşir. Bu süreci hızlandıran diğer etkenler ise 1929 ekonomik buhranı ve 1930'daki kısa süreli demokrasi tecrübesidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshetmesinin ardından yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, bu gezinin neticesinde Cumhuriyet rejimi aleyhine vuku bulabilecek hareketleri önlemek için inkılâbın fikirlerini yaymanın gerekli olduğu kanaatine varır.

Yukarıda toprak reformu ve köylünün ıslah edilmesi konularına değinirken sözünü ettiğimiz ve üniversiteden bağımsız olmakla birlikte siyasî çevrelere yakın olduğu bilinen iki dergi ise hem Darülfünun'un tasfiyesinden söz edildiği hem de bu tasfiyenin gerçekleştiği dönemde devletçilik, halkçılık ve milliyetçilik politikalarına ilişkin makaleler yayınlayarak siyasî erkin bu konular çerçevesinde aldığı kararlarda etkili olmuştur denebilir. *Kadro* ve *Ülkü* dergileri etrafında Kemalizm'e teorik bir muhteva kazandırmayı ve inkılâbın ideolojisini oluşturmayı hedefleyen iki entelektüel girişim vardır. Dönemin pek çok entelektüeli ve bu arada öğretim üyeleri, inkılâplarla ilgili izah ve önerilerini bu dergilerde dile getirme fırsatı bulurlar. İlki etrafında kümelenen aydınlar, *Kemalizm'i* sosyo-ekonomik açıdan yorumlarken; Recep Peker'in desteği ile çıkan *Ülkü*, inkılâplara sosyo-kültürel

---

[38] *İnkılap Tarihi Dersleri Nasıl Okutulmalı?* (B. Tanör, Z. Toprak, H. Berktay), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997, s. 16.

bir izah getirmeye çalışır.[39] Her iki dergi de kendi meslek ve meşreplerince "inkılâbı ilmîleştirmek" ve bu amaçla inkılâp enstitüleri açmanın gereğinden bahsederler. Başvekil İsmet İnönü'nün izniyle İstanbul Darülfünunu'nda M. Esat Bozkurt, Recep Peker ve Y. Kemal Tengirşenk'in verdiği derslerle birlikte inkılâp tarihi kürsüleri açılır. Bunun yanı sıra İnönü'nün verdiği derslerle Ankara'da da inkılâp tarihi anlatılmaya başlanır. Ancak kürsü düzeyinde de olsa Ankara'da henüz kurumsal bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Reşit Galip, üniversitenin sıkı devlet tarassudu altında olduğu bu dönemde İstanbul'daki İnkılâp Tarihi derslerini bizzat kendisi vermek ister ve derslerin içeriğine ilişkin bir program hazırlar.[40] Ancak Darülfünun yö-

---

[39] Hakkı Uyar, "Resmî İdeoloji ya da Alternatif Resmî İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi", *Toplum ve Bilim*, 74 (Güz 1997), s. 184.

[40] Reşit Galip, enstitü açılmasını isteyen en ateşli ve heyecanlı isimler arasındadır. Ne var ki, enstitünün açılmasını sağlayan Galip, açılacak enstitüde ders vermek istemişse de bu arzusu Atatürk tarafından uygun görülmemiştir. İnkılap derslerinin verilmeye başlandığı gün, Galip vefat etmiştir. Onun enstitü ve verilecek derslerin içeriğine dair taslaklar hazırladığını Afet İnan yazmaktadır. Taslağa göre;
"Enstitü'nün faaliyeti nazarî ve amelîdir. Bu faaliyet üç devreye ayrılır: 1. İnkılaptan evvel, 2. İnkılapta, 3. İnkılaptan sonra. Binaenaleyh Enstitünün ayrılabileceği İktisat, Hukuk, Tarih gibi kısımların faaliyetleri bu üç devreye inkısam eder. Türk İnkılap Enstitüsü İktisat kısmı için aşağıdaki iş planı taslak olarak vazolunabilir:
1. İnkılaptan evvel Türk İktisadı: Alelumum inkılâpların ırki mesnetleri, alelumum inkılâpların iktisadi mesnetleri, inkılâp nazariyeleri, İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Alman gibi yabancı inkılâpların ırk ve iktisat noktasından tetkiki, yabancı inkılâpların mümeyyiz vasfı (bu inkılâplar, cemiyet tezatlarından, yani milletin parçalanmasından doğmuştur), en eski Türk iktisatları; Türk iktisatlarının şevket devirleri, eski Türk sanayiinin tarihi, eski ziraatın tarihi, eski Türk ticaretinin tarihi, Türk loncalarının tarihi, kapitülasyonların, Türk şimendiferlerinin tarihi ve Garbın istismar siyaseti, son yüz senelik mali istikrazlar, istikrazların, gümrüklerin, istihsalin ecnebiler tarafından kontrolü tarihi, Türk iktisadi şevketinin sönmesi.
2. İnkılap esnasında Türk iktisadı: Türk inkılâbında ırk ve iktisadın ayrı ayrı tesirleri, Türk inkılâbında mümeyyiz vasıf (bu inkılâp, Türk cemiyetinin içindeki sınıf tezatlarından değil, bütünlüğünü muhafaza eden Türk cemiyetinin yabancı cemiyetlerle çarpışmasından doğmuştur), bu çarpışmada Türklerin iktisadi zaafı buna mukabil ırkî faikıyetleri, nihai zaferin ırkî faikıyetten doğması, Türk inkılâbının iktisat sahasının sevkinde Şef, inkılâp içinde Şef'in iktisadi sistemi.
3. İnkılaptan sonra Türk iktisadı: Ziraat sahasında inkılâp, sanayi sahasında inkılâp, ticaret sahasında inkılâp, maliyede inkılâp, devlet iktisadı ve neticeleri, beynelmilel sermaye ve Türk iktisadı, Türk istila ve inhidam devirlerindeki iktisat hareketlerine umumi bakış, inkılâp iktisadına ileri bakış, istikbal iktisadının gayeleri, ebed-müddet Türklük ve iktisadi tekâmül.
Türk İnkılap Enstitüsü'nde tedris vazifesi almak en mesuliyetli işlerdendir. Böyle bir

neticileri ve öğretim elemanlarının itirazı, Tıp ve Hukuk Fakültelerinin dekanlarının da istifası üzerine Atatürk, tasfiyeden iki hafta sonra Raşit Galip'i Maarif Vekâlet'inden uzaklaştırır. İnkılap tarihi dersini de Maarif Vekâletine atanan Yusuf Hikmet Bayur vermeye başlar.

Türk İnkılâbı Enstitüsü, Üniversite Reformu çalışmaları sırasında İstanbul Üniversitesi ile birlikte, 31 Temmuz 1933'te açılır. Fakat enstitünün fiilî olarak faaliyete geçmesi, 4 Mart 1934'te verilen ilk İnkılâp Tarihi dersleri iledir. Enstitü, 4 kişilik kadrosu ile faaliyete başlar. Buna göre Yusuf Hikmet Bayur'un siyasî tarih; Mahmut Esat Bozkurt'un inkılâbın hukukî boyutu; Yusuf Kemal Tengirşenk'in inkılâbın iktisadî boyutu; Recep Peker'in ise siyasî partiler ve rejimler konularında dersler vermesi kararlaştırılır. Bu dört hatibe "İnkılap Tarihi profesörü" unvanı verilir ve yanlarına doçent unvanıyla, ileride Türk akademisinde derin izler bırakacak birer yardımcı tayin edilir. "Yusuf Hikmet Bayur'un yardımcısı Enver Ziya Karal, Mahmut Esat Bozkurt'un Yardımcısı Yavuz Abadan, Yusuf Kemal Tengirşenk'in yardımcısı Rüçhan Naci Akıncı ve Recep Peker'in yardımcısı da Hıfzı Veldet Velidedeoğlu" olur.[41] Rüçhan Naci'nin çok kısa bir süre sonra ayrılması üzerine, yerine doçent unvanıyla Ömer Lütfi Barkan atanır. Bu dört doçent, profesörlere yardım etmek ve muayyen mesai saatlerinin dışında Ankara ve İstanbul Üniversiteleri ile yüksek mekteplerde okutulan İnkılâp Tarihi derslerinin imtihan kâğıtlarını okumakla da görevlidirler.[42] Bu yardımcıların sonraki hayatları ve çalışmaları dikkate alındığında, akademik kariyerlerinin daha yolun başında belirlendiğini iddia etmek mümkündür.[43]

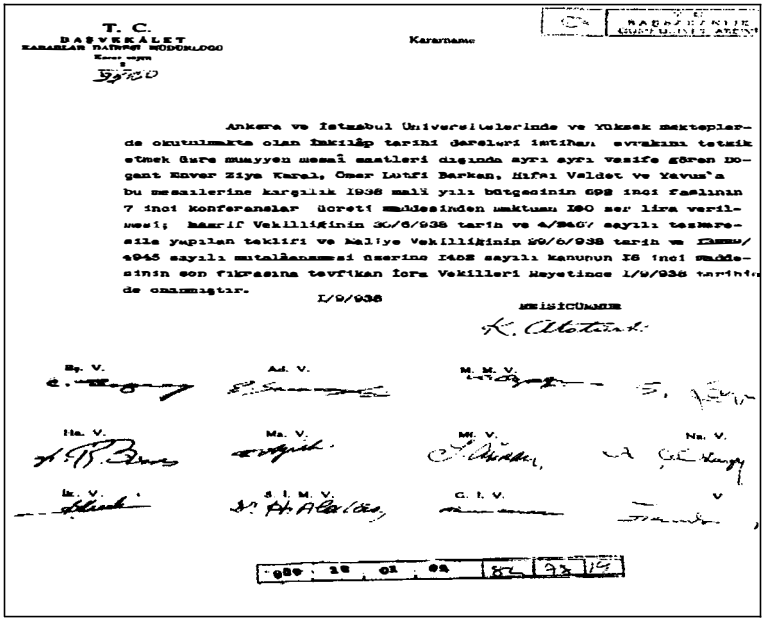
---

vazifeyi ırken Türk olmayan alamaz. Böyle bir vazife cehlin eline bırakılamaz. İman sahibi olmayana böyle bir vazife verilemez. Türk inkılâbına sonsuz bağlılığı mutazammın ciddi eşkâl dâhilinde yapılacak bir yemin merasimi, enstitüde tedris ve tesir vazifesine başlamak için şarttır. Bu bir şekil meselesidir. Fakat cemiyet önünde ve tarih huzurunda ehemmiyeti büyük bir şekil meselesidir." Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 284-285.

[41] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1970, s. 4; aynı yazar, *Türkiye'de Üç Devir*, cilt 2, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973, s.15. [Rüçhan Naci Akıncı, 1934'te İstanbul Üniversitesi Devrim Tarihi İktisat Doçentliğine atanmış olup, çok geçmeden üniversiteden ayrılarak ülke içinde ve dışında türlü görevlerde bulunmuş; PTT Personeli ve Emeklileri Sendikası ile Türkiye Kamu İktisadî Teşebbüsleri Personeli Sendikaları Federasyonu Genel Başkanlığı yapmıştır]. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Olaylar ve Görüşler: Haksızlığa Karşı Direnmek", *Cumhuriyet*, 01.02.1976

[42] BCA. 030.18.1.2.84-78-19.

[43] [İnkılap Tarihi dersleri], "her fakültenin ve Harp Akademilerinin son sınıf öğrencileri

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Esas. sayı:
9750

Kararname

Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde ve Yüksek mekteplerde okutulmakta olan İnkılâp tarihi dersleri imtihanı evrakını tetkik etmek üzere mümyyen mesaî saatleri dışında ayrı ayrı vazife gören Doçent Enver Ziya Karal, Ömer Lütfi Barkan, Hıfzı Veldet ve Yavuz'a bu mesailerine karşılık 1938 malî yılı bütçesinin 6ÖÖ inci faslının 7 inci konferanslar ücreti maddesinden mecmuan 1ÖÖ ser lira verilmesi; Maarif Vekilliğinin 30/6/938 tarih ve 4/3467 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 29/6/938 tarih ve [illegible]/4945 sayılı mütalâanamesi üzerine 1405 sayılı kanunun 16 ıncı maddesinin son fıkrasına tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 1/9/936 tarihinde kararlaştırılmıştır.

1/9/936

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş. V. — Ad. V. — M. M. V. — [illegible]

Ha. V. — Ma. V. — Mf. V. — Na. V.

İk. V. — S. İ. M. V. — G. İ. V. — V

[illegible]

için haftada bir saat olarak verilirdi. Bütün bu öğrenciler o zaman henüz yanmamış olan Zeynep Hanım Konağı adıyla anılan Edebiyat Fakültesi binasının arkasındaki bin beş yüz kişilik konferans salonunda toplanır ve dersler doğrudan doğruya Atatürk tarafından bu göreve atanmış olan 1. Yusuf Hikmet Bayur (1891-1960), 2. Yusuf Kemal Tengirşenk (1878-1969), 3. Mahmut Esat Bozkurt (1892-1953), 4. Recep Peker (1888-1950) tarafından verilirdi. Bunlardan her biri Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde bakanlık, başbakanlık, CHP ve cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği yapmış, önemli siyasal kimlik taşıyan devlet adamlarıydı ve *İnkılap Tarihi Profesörü* sanını taşırlardı. Bizler de –yukarıdaki sıralamaya göre- 1. Enver Ziya Karal; (Rüçhan Naci'nin kısa sürede çekilmesi üzerine yerine atanan) 2. Ömer Lütfi Barkan; 3. Yavuz Abadan; 4. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu olmak üzere, onların kürsülerinde doçentlik yapmakla –Üniversite'deki asıl görevimize ek olarak- görevlendirilmiştik. Enver Ziya tarihçi, Ömer Lütfi iktisatçı, Yavuz ve ben hukukçu idik. İşimiz, bağlı olduğumuz kürsü profesörünün dersinde bulunmak, yılda iki kez yapılan devrim tarihi sınavının kâğıtlarını okuyup değerlendirerek sonuçlar üzerinde kürsü başkanına ayrıntılı bilgi sunmaktı. Yılda iki kez –barem derecemize göre verilen ikinci mevki tren yolluğu ile- Ankara'ya gidip, o zamanki Ankara'nın tek fakültesi olan Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencilerinin sınavlarını yapmak da bizim görevimiz içindeydi. Böylece üniversite ve yüksekokullarda Türk Devrim Tarihi kürsüleri ilk kez 1935'te dördü profesör, dördü doçent olmak üzere, adlarını yukarıda saydığım sekiz kişilik küçük kadro ile kuruldu. Bu derslerin özelliği ve her yıl iki kez yapılan ortak yolculuklar biz doçentler arasında sıkı bir dostluk kurulmasına neden olmuştu." Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Olaylar ve Görüşler: Enver Ziya'dan Anılar", *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1982, s. 2 (Velidedeoğlu'nun bu makalesi daha sonra *Yolu Kesen Irmak* adlı gazete yazılarının toplandığı eserde de

Eskişehir Lisesi felsefe öğretmenliğinden Edebiyat Fakültesi'ne naklen geçen Ömer Lütfi Barkan, Yusuf Kemal Tengirşenk'in (1878-1969) yanında Türk İnkılap Tarihi Doçenti olur. Sorbonne Hukuk Fakültesi'ni bitiren, siyasî ve iktisadî ilimler alanında doktora yapan Tengirşenk, memleket kalkınmasının ancak millî bir iktisat siyasetinin izlenmesiyle sağlanacağına inanmaktadır. Bu amaçla tek taraflı imtiyaz mukavelelerine dayanarak kurulmuş yabancı şirketlerin kapatılmasını, iktisadî hayatta Türklerin hâkim olmasını ve uluslararası iktisadî ilişkilerin eşit şartlara dayanması gerektiğini savunur.[44] İstanbul Üniversitesi'nde Recep Peker'in siyasî, M. Esat Bozkurt'un hukukî açıdan inkılâbı izah ettiği ilk derslere o da inkılâbın iktisadî yönlerini izah ederek katılır. Ne var ki, bunu kolayca becerebildiğini iddia etmek mümkün değildir. Türk toplumunun iktisadî serüveninin dinamiklerini saptamaya çalışan Tengirşenk'in yöntem olarak en büyük hatası, iktisadî açıdan incelemek istediği inkılâbı, "kökten ve az zamanda değişme" olarak ele almasıdır. Oysa sosyal, içtimaî ve ekonomik sahadaki değişim, siyasal yapıdaki değişmelere göre çok daha yavaştır ve geleneksel tarım toplumuna ve ziraî üretime dayanan bir ülkede kökten bir değişim mümkün değildir. Tengirşenk, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme döneminde meydana gelen iktisadî gelişmeler hakkında muhtasar bilgiler verirken Osmanlı Devleti ile yeni Türkiye arasındaki devamlılık ilişkisini kurmaktan âdeta içtinap eder. Türk inkılâbının iktisadî boyutunu izah etmeye çalışır fakat insan faktörünü ve geleneksel üretim biçimini sürdüren cemiyeti dikkate almadığı için aradığı iktisadî argümanları bulamaz. Bir diğer ifadeyle meseleyi *evolution* yerine *revolution* kavramıyla açıklamaya çalışır; bu da onu konudan tamamıyla uzaklaştırır. Bilakis konuyu inceleyip bir model geliştirmeye çalışacak ve bu modeli *evolution* kavramına dayandıracak olan isim ise, Türkiye'de iktisat tarihinin kurucusu olarak da addedilen, Tengirşenk'in yardımcısı Ömer Lütfi Barkan'dan başkası değildir.[45]

Barkan, akademik çevrelerde adını ilk kez, *Siyasal Bilgiler* dergi-

yayımlanmış fakat Rüçhan Naci ayrıntısı, ne hikmetse çıkarılmıştır. Editörün bu keyfî tasarrufu, yakın döneme ışık tutacak nitelikteki belgelerden addedilmesi gereken hatıratların derlenme ve metin neşri hususunda editörlerin tahrifine bir misal olarak gösterilebilir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Yolu Kesen Irmak*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019, s. 272).

[44] Mahmut Koloğlu, "Profesör Yusuf Kemal Tengirşenk", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXVI/3 (1969), s. 3.

[45] Rıdvan Turhan, *Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013, s. 41.

sinde tefrika hâlinde yayımlanan "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" adlı makale serisi ile duyurur. Bu makalelerde Osmanlı bakiyesi ülkelerde ve bu ülkelerin yakın çevresinde gerçekleştirilen tarım reformlarını incelemiştir. Dergi, devletçiliği şiar edinen *Kadro* ve *Ülkü* gibi iki farklı hizipleşmeye kıyasla, farklı görüşlere açık olup, günlük siyasî tartışmalardan uzaktır. Fakat *Siyasal Bilgiler* de dönemin devletçilik anlayışını benimsemiştir. Bu nedenle derginin içeriğini ekseriyetle siyasî, idarî, kanunî, iktisadî, malî ve felsefî meseleler teşkil etmekte; kamu kurumlarının gelişimleri ve teşkilat yapıları, ağırlıklı şekilde işlenen konular olarak dikkat çekmektedir. Dergide, "Batılı ülkelerdeki idarî, malî ve bürokratik yaklaşımlar ve kurumlar incelenerek; Batı'nın eğitim, tarım, şehircilik ve sanayi gibi alanlarda yürürlüğe koyduğu uygulamaların Türkiye'de tatbik edilip edilemeyeceği" tartışılmaktadır.[46]

Belirtmek gerekir ki, Birinci Dünya Savaşı sonrası Balkanlar'daki iktisadî yapılanma Tengirşenk'in de merak ettiği konular arasındadır. Fakat İnkılâp Tarihi ders notlarında kısaca değindiği bu konuyu âdeta geçiştirir. Kitabında, 16. yüzyıl Rumelisi'nde Slavlardan sonraki en kalabalık kitleyi üç milyon ile Türklerin oluşturduğuna dikkat çeker ve savaşın sonuçlarına Osmanlı bakiyesi diğer ülkelerde de rastlanacağını ekler. Ne var ki bu sonuçların ne olduğu, benzerlikleri ve farklılıkları konusunda Tengirşenk ketumdur.[47] Barkan'ın kaleme alacağı "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" adlı ilk makalesi, Tengirşenk'in açıklayamadığı bu konu hakkındadır. Söz konusu makalede Birinci Cihan Harbinin sarsıntılarının, endüstrileşmiş Batılı ülkelerden ziyade tarıma dayalı ülkelerde hissedildiğini ileri süren Barkan, bunun yapısal sorunlardan ve geleneksel politikalardan kaynaklandığı inancındadır. Savaşın sonunda *ancien regime*'i temsil eden iki büyük imparatorluğun yıkılması, bu imparatorlukların enkazları üstünde yeni devletlerin yükselmesine yol açmıştır. Monarşik sistemlerin tarihe karışmasından sonra kurulan ve ulus-devlet anlayışının

---

[46] Salih Zeki Haklı, "Tek-Parti Döneminde Akademik Bir Dergi: Siyasî İlimler Mecmuası", *Liberal Düşünce*, XX/78 (Bahar 2015), s. 106.

Bazı istatistiklere göre, mesela 1520 ile 1566 arasında, Süleyman zamanında, Rumeli'deki Türklerin adedi 2-3 milyon imiş. İslavlardan sonra en çok velûd millet olduğumuz halde Rumeli elimizden gittiğinde o nüfus da kalmamıştır. Anadolu da öyle idi. Ekonomi bakımından bakarsak harbin neticesini buralarda da görürüz." Yusuf Kemal Tengirşenk, "Türk İnkılâbı Dersleri: Ekonomik Değişmeler", *1933 Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları* (haz. Oktay Aslanapa), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997, s. 298.

temsil edildiği bu devletler, ne var ki yıkıntıları üzerinde yükseldikleri imparatorluklardan başta tarımsal sorunlar olmak üzere çözülmesi gereken çok sayıda problemi de devralmışlardır. Siyasal rejimler değişmişse de bu yeni ülkelerin büyük çoğunluğu hâlâ tarım ülkesidir. Söz konusu ülkeler, "geri tarımsal kuram ve yapılarını" yeni şartlara göre düzenlemek ve reform hareketleriyle yeniden kurmak zorundadırlar. Bir diğer ifadeyle Balkanlar ve Orta Avrupa'da ortaya çıkan ve halk egemenliğine dayanan ulus devletlerdeki siyasal rejim değişikliklerine iç yapıdaki değişikliklerin eşlik etmesi gerekmektedir. Zira feodal ve monarşik yapıların çözüldüğü ve çoğunluğu da "köylü olan bir halkın egemenlik ve özgenliğine dayanan bir devlet rejiminde, tarım işlerinin tarımsal teknik ve sosyal tüze bakımından organizasyonu, ziraî bünyenin kuruluş ve dokunuş meselesi büyük bir önem" kazanmıştır.[48]

Halk egemenliğine dayanan yeni ulus-devletlerde, çözülmesi gereken ziraî meselelerin başında toprağı işleyenle toprak sahiplerinin aynı veya farklı kimseler oluşu, bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl şekilleneceği ve tarım işlerinin teknik ve sosyal adalet bakımından yeniden düzenlenmesi gibi konular gelmektedir. Barkan, bu düzenlemelerde endüstrileşmiş Batı'nın cari tarım politikalarının ve yapılarının model alınmasını doğru bulmaz. Sanayi ve tarım ülkelerinin "dertleri ve mitolojileri farklıdır." Revaçta olan siyasal ve sosyo-ekonomik doktrinler, tarım ülkelerinden ziyade sanayi ülkelerini esas aldıklarından kendine özgü sorunları olan tarım ülkelerinin dertlerine deva olmaktan uzaktırlar. Bu nedenledir ki Barkan, Doğu'da ortaya çıkan devrimlerin Marksist terminolojiyle izahını eleştirir. Üstelik Marks'ın endüstri ülkelerine yönelik kehaneti gerçekleşmemiş; beklediği enternasyonal proletarya devrimi sanayileşmiş ülkelerde değil, çok daha farklı şartları haiz tarım ülkelerinde meydana gelmiştir. Devrimlerin nedenleri aranacaksa eğer bu nedenleri, amele-patron ilişkilerinden ziyade, Ortaçağ feodal düzeninin bakiyesi olan toprak münasebetlerinde ve yabancı ülkelerin tahakküm ve istismarlarında aramak gerekir. Batılı ülkelerin kravatlı ve otomobilli proletaryası enternasyonal uğruna ciddi bir teşebbüste bulunmamıştır. *Diyalektik materyalizm* adlı bir tercüme kitap dolayısıyla kaleme aldığı tanıtım mahiyetindeki yazısında, kendi sınıflarının menfaatlerinin hem

---

[48] Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri I", *Siyasal Bilgiler*, V/55 (Birinciteşrin 1935), s. 2 [Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 23 (bundan böyle *Toprak Meselesi* olarak anılacaktır)].

milli menfaatlerle hem de patronlarının çıkarları ile aynı olduğunu gören sanayileşmiş ülke işçilerinin, bu sebepten ötürü bütün arzularını millî kadrolar içinde ve millî ölçülerle tahakkuk ettirebildiklerine dikkat çeker.[49] Gerçekte Doğu'da meydana gelen son devrimler, millî ve siyasî mahiyette olup çiftçilere ve orta sınıflara dayanan halk hareketleri olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bu devrimlerden en büyüğü, toprak asilzâdeliğinin ve ilkel tarım şartlarının hâkim olduğu Rusya'da vuku bulmuştur.[50]

Barkan'ın bu ilk makalesinde dikkat çeken husus, bir iktisat tarihçisinden ziyade iktisat kuramcısı ve ideoloğu gibi hareket etmesidir.[51] Ona göre, dünya tarihinde bütün zenginliklerin topraktan geldiği ve siyasal ve sosyal hâkimiyetle arazi mülkiyetinin aynı olduğu gerçeğinin görmezden gelinmesi sebebiyle patlak veren 1929'daki ekonomik buhran, endüstri ülkelerinin de toprak meselelerine önem vermelerine ve tarım politikalarını gözden geçirmelerine yol açmıştır. Buhran, liberal ülkeleri de derinden sarsmış; liberalizmin "gece bekçisi devlet"i yerine paternalizmin "baba devlet" anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Esasen rekabetçiliği teşvik eden ve devletin piyasaya müdahalesinin asgarî düzeyde olması gerektiğini savunan sistemlerin bu buhran karşısında başarılı olma imkânı yoktur. Halkının %90'ı köylü sınıfına mensup bir tarım ülkesi olan yeni Türk devleti ile imparatorluktan ayrılan Balkan ülkelerindeki tarım reformlarını karşılaştıran Barkan, Türkiye için devletin "baş organizatör" olacağı bir tarım ve arazi siyaseti önerir. Tarımda üretimi maksimum seviyeye çıkarmak amacıyla alınacak tedbirlerin umulanı verebilmesi için de milli ekonominin yapısının tamamını kapsayan köklü değişiklikler yapılması gerektiğini ekler.

Toplumsal ve ekonomik bozukluklar karşısında köylüyü bir denge unsuru olarak gören Barkan, hangi siyasal rejime sahip olursa olsun onu korumanın her devletin aslî ilkesi ve ödevi olduğuna inanmaktadır. Diğer bütün sosyal sınıflar varlıklarını *çiftçi* sınıfının himayesine borçludur. Özellikle dünya ekonomik bunalımının yaşandığı yıllarda açık pazarların kapanması yüzünden şehirde ve köyde işsiz kalıp başka yere göçemeyenlerin, ülkenin atıl haldeki boş topraklarına yerleştirilmesi gerekir. Buna bağlı olarak bir savaş çıktığında veya mamul

---

[49] Ömer L. Barkan, "Diyalektik Materyalizm", *Siyasal Bilgiler*, VI/61 (Nisan 1936), s. 78.

[50] Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri I", 3-4 [*Toprak Meselesi*, 23-24]; ayrıca bkz. Turhan, s. 48.

[51] Turhan, 51.

emtia ihraç edilemediğinde, ihtiyacı olan gıda maddelerini kendi üretmek zorunda kalacak olan bir devletin, siyasal ve sosyal güvenlik düşüncesiyle şimdiden yeni *bir toprak siyaseti devri* açması elzemdir. Bu nedenledir ki sanayileşmiş ülkeler dahi, sosyal denge aracı olarak, enternasyonal ve ihtilâlci temayüller gösteren endüstri proletaryası yerine köylüyü korumak ve onları şehre çekerek ziraî üretimin durmasına sebep olabilecek siyasî akımları engellemek için önlemler almaktadırlar. Üstelik ekonomik istilâ ve rekabetlerin şiddet kazandığı bir devirde, çiftçiyi kendi talih ve kuvvetiyle baş başa bırakan bir devlet kalmamıştır. Liberal, sosyalist ve faşist bütün devletler bu gerçeği fark etmiş; ziraî ekonominin ve sosyal adâletin gereklerine uygun politikalar izlemeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra millî devletler de halkın kendi mukadderatına hâkim olması ilkesini gerçekleştirmek, iktisadî ve siyasî koşulları pekiştirmek, ziraî yapısının verimliliğini sağlayacak ve bu verimliliği koruyacak önlemler almak zorundadır. Aksi bir durum, köylüyü paryalaştırarak toplumsal yapıyı bozar ve milli varlığı tehdit eder. Bu yüzden, eski federal devirlerin ananelerini devam ettiren ve köylüyü sefalet içinde bırakan geri toprak münasebetleri, bu türden münasebetlere vücut veren geri kalmış siyasî rejimlerle birlikte ortadan kaldırılmalı, köylünün proletaryalaşmasının önüne geçmeli ve memlekette başa çıkılması zor muhtemel siyasî tehlikeler karşısında yeni ve büyük toprak malikânelerinin teşekkülüne engel olacak önlemler alınmalıdır. Bütün bunlar, yeni kurulan devletlerin ciddiyetle sahipleneceği bir program haline getirilmelidir.

Türkiye'deki toprak meselesinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koptuktan sonra kurulan devletlerdeki toprak meseleleriyle büyük benzerlikler taşıdığını gören Barkan, üretken hâle getirilmiş köylü sınıfının yeni rejimlere güçlü bir dayanak olacağı iddiasındadır. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan arazi ve vergi sistemleri, Osmanlı istilâsından önceki feodal düzene kıyasla halk kitleleri için daha elverişli ve gelişmiş bir "nizam ve siyasa" sağlamıştır. Balkanlar'daki Türk istilâsını yalnızca becerikli kumandanlar ve askerî kahramanlıklarla izah etmek mümkün değildir. Orta Asya'dan Anadolu'ya akıp gelen nüfus yoğunluğu, bu istilâları şekillendiren en önemli amillerden biridir. Aslında *imparatorluk kurmak büyük oranda bir kolonizasyon hareketi*dir. Rumeli'nin fethinden sonra buraya akan "yüzbinlerce Türk kolonunun imparatorluğun askerî ve idari güvenliği için gerekli olan yolları, geniş vadileri ve önemli bölgeleri derhal ve eseri silinmeyecek bir şekilde Türkleştirmesi" de bunun ispatıdır. Üstelik Osmanlılar, feodal beylerle yerli halk arasında asırlardan beri devam

eden sorunu halk lehine çözerek Balkanlar'da tutunabilmeyi başarmıştır. Ona göre "Osmanlı fetih yöntemi", Batının daha az masraflı olan "bayraksız istilâ ve muslihâne hulûl"e dayalı sömürü yönteminden çok farklıdır.[52] Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Polonya ve Rusya'daki reformlara ilişkin karşılaştırmalı incelemeleri, onu, bir zamanlar Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan ülkelerde Osmanlı yönetiminin toprağa bağlı soyluluğu ortadan kaldırarak toprak meselesini halk lehine çözdüğü gerçeğiyle karşılaştırır. Toprak ile ilgili problemlerin kökünden çözülebilmesinin toprak meselesinin tarihsel boyutunu bilmekten ve bu konuda geçmişte icra edilen doğru ve yanlış uygulamaların ortaya çıkarılmasından geçtiğine dair inancı, Barkan'ı Osmanlı iktisat tarihinin kapısını aralamaya sevk eder:

> Türkiye gibi uzun müddet Osmanlı İmparatorluğu'nun kadroları içinde kalan onun siyasal ve ekonomik damgasını yiyip mukadderatına iştirak etmiş bulunan Balkan memleketlerinden başlayarak Avrupa'nın orta ve doğusundaki diğer çiftçi memleketlerinde harpten sonra yapılan arazi reformlarından, memleket içinde kolonizasyon ve çiftçi sınıflarının korunması gibi tedbirlerden bir kısmını gözden geçirmek, yer yer tesadüf edilen meselelerin mahiyeti ile kullanılan çarelerin birer tecrübe olmaları bakımından sosyal ve ekonomik sonuçlarını beklemek bizim için faydalı bir iş olsa gerektir.[53]

Fuad Köprülü'nün *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı eserine yazdığı tanıtma yazısında, kuruluş ile ilgili "her hadise kendisini hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dinî şartlarla işlenmiş ve haricî tesirlerle dünya yüzünün değişmesi nevinden bir hadise gibi, yavaş yavaş ve tabii olarak hazırlanmıştır" ifadesi, Barkan'ın sonraki çalışmalarında sıklıkla dile getireceği bir yargıdır. Nitekim "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri"nden sonra kaleme aldığı ikinci tetkiki, Barkan'ın artık derinleşeceği ve üzerinde uzun yıllar mesai sarf edeceği konuların âdeta habercisidir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları". Bu makale aynı zamanda Barkan'ın Osmanlı arşiv belgelerini tozlu raflardan indirip, Osmanlı tarih yazımının vazgeçilmez kaynağı hâline getireceği ilk yazısıdır. Az

---

[52] Ömer Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri II", *Siyasal Bilgiler*, V/56 (İkinciteşrin 1935), s. 34 [*Toprak Meselesi*, 29]; aynı yazar, "Millî Kurtuluş Hareketlerinin İktisadî Esasları", *Siyasal Bilgiler*, VII/75 (Haziran 1937), s. 152-153 [*Toprak Meselesi*, 122].

[53] Ömer Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri I", s. 5 [*Toprak Meselesi*, 25].

sayıda belge örneği vermiş olmakla birlikte, bir model arayışına girdiği, daha sonra bu konuyu genişleteceği de söz konusu makalede açıkça görülmektedir:

> Osmanlı imparatorluğu sadece bir askerî fütuhat ve istilâ olmaktan ziyade büyük çapta bir iskân ve kolonizasyon hareketi gibi telakki edilmedikçe Türk tarihinin birçok hususiyetlerini anlamak kabil değildir. Esasen, bu kadar uzun ömürlü ve kendisine karşı cephe almış ve tahribi için elbirliği etmiş siyasî, ekonomik kuvvetler karşısında son zamanlara kadar hayatiyetini muhafaza edebilmiş bir devletin hayatını sadece birbirini tamamlayan tesadüfler veya bir klanın fütuhat hırs ve iradesiyle izah etmek de mümkün değildir. İmparatorluğun cihan mikyasında hudutları içinde büyük çapta nüfus hareketleri ve mübadele cereyanları teessüs ettiği gibi, yerleştiği büyük bir kısım memleketlerde sosyal, ekonomik ve ziraî derin bünye tahavvüllerine de şahit olmaktayız. Kadir-i kül bir devlet iradesiyle, imparatorluğun kendine mahsus nizamını vazedebilmek için kitlelerin hamurunu istediği kalıplara döktüğü, onlara imparatorluk denilen geniş ülkede teessüs eden planlı bir ekonomi ve geniş taksim-i vezâif prensiplerine göre fonksiyonel sosyal sınıflar hâlinde vazifeler verdiği, fermanlar ve iradelerle nakil, tehcir ve iskân ettirdiği de malûmdur.[54]

Makale dikkatle incelenirse, Barkan'ın sonraki çalışmalarında da ısrarla duracağı bir başka konu daha karşımıza çıkmaktadır: Oryantalistlerin ve Batılı Osmanlı tarihçilerinin Osmanlı tarihine ilişkin yanlış telakkilerine cevap vermek. Renan'dan itibaren genel geçer bir kāide hâlini almış olan "Müslümanların ve Türklerin medeniyet yaratmaktan âciz oldukları" şeklindeki iddiaya Osmanlı münevverleri savunmacı ve bir o kadar da romantik bir yaklaşımla "göçebe bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkarmak" iddiasıyla karşılık vermişlerdir. Ancak göçebelikle ilgili bu mefâhir, daha sonra Arnold J. Toynbee, Herbert A. Gibbons ve Jacques Pirenne gibi isimlerin sıklıkla eleştirdiği konuların başında gelecektir. Pirenne, İslâm medeniyetinin sukutuna göçebe Türklerin sebep olduğunu iddia ederken; Gibbons ve Toynbee ise, göçebe bir yapının devlet kurmak kudretine sahip olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Gibbons'un Türkçeye *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adıyla çevrilmiş eserinde Osmanlı, Müslümanlaşmış Rumların yarattığı bir imparatorluk olarak gösterilir. Buna mukabil Toynbee, *A Study of History* adlı eserinin "Hareketsizleşen Medeniyet-

---

[54] Ömer Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları", *Siyasal Bilgiler*, VI/69 (Birincikânun 1936), s. 34.

ler" bahsinde Osmanlı Devleti'nin özgün bir siyasî yapı olmadığını ve hâkim olduğu unsurları sömürdüğünü şu cümlelerle dile getirir:

> Osmanlı medeniyetinin hususiyeti göçebe bir cemaatin stepten çıkararak birdenbire yeni bir muhite girmesi, o zamana kadar meçhul olan bir meseleyle, yabancıları idare etmek meselesiyle karşılaşmasıdır. Göçebe devletleri ancak bir veya iki nesil devam ederler. İbn Haldun bunların en çok üç nesil sürdüğünü söylüyor. Avarlar, Attilâ ve Cengiz devletleri birer nesil sürmüştür. Osmanlı hegemonyası bir istisnadır. Asıl imparatorluk 1372-1774 arasında dört asır sürmüş, hazırlığı ve inhitatı ile beraber 6,5 asır uzamıştır. Bu devam kâideyi bozuyor. Bunun sebebi Osmanlıların istilâ ettikleri kavimleri devşirme usulüyle kendilerine mal etmeleri; serfleri askerler ve idareciler haline koymalarıdır… Bu göçebelere mahsus bir müessesedir ve Avrupalılarca meçhuldür. Osmanlılardan başka Parthe'lerde, Abbasîlerde ve Mısır Memlûklerinde de vardır. Bu sayede müstevliler kendilerinde bulunmayan ve yerlilere mahsus olan istihsal kabiliyetinden istifade etmişlerdir.[55]

Hilmi Ziya Ülken, Batı'daki bu yanlış telakkilere akademik düzeyde cevap veren isimler arasında, Köprülü yanında konuşlanmış olan Barkan'ı da zikreder. Köprülü yerli ve yabancı ana kaynaklara, din ve tasavvuf tarihine, edebi metinlere, yer yer sosyolojiye, metin tenkidine ve çağının tarihçilik anlayışlarına müracaatla bu teze karşı bir "romantik kuruluş teorisi" inşâ ederken, Barkan aynı teoriyi arşiv belgeleriyle ispatlamaya çalışır. Barkan'ın bu muhtasar makalesi de konuya ilişkin ilk yazısıdır ve deneme mahiyetindedir. İleride aynı konuyu daha ayrıntılı ve üstelik daha zengin arşiv belgeleri ile yeniden kaleme alacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun *sui generis* mahiyeti haiz olduğu konusunda hemfikir olan Köprülü ve Barkan'ın yöntemleri ve tarihçilikleri ise farklıdır. İlki meseleyi geniş bir zaviyeden ve derin bir entelektüel birikimle ele alırken ikincisi, bu *sui generis* yapıyı arşiv belgelerinden bulup çıkarma gayreti içindedir.

Gariptir ki, Barkan yeni Türk devletinin ve inkılâplarının "nevi şahsına münhasır" olduğu tezini de aynı hararetle savunur. Fakat bu defa çok daha farklı bir metot izler ve Batı'daki genel geçer nazariyelerin Türk İnkılabı'nı açıklayamayacağını ileri sürerek sosyoloji ve ekonomiye ilişkin mevcut nazariyeleri âdeta inkâr eder. Barkan, ken-

---

[55] Aktaran, Hilmi Ziya Ülken, "Sosyolog Gözile: Türk Medeniyeti Hakkında Yanlış Tefsirler", *Yeni Sabah*, 24 Ekim 1951.

di döneminde âdeta tel'in edilen liberalizm kadar "Türkiye'nin millî davasına yabancı" diye nitelendirdiği materyalist tarih ve toplum anlayışına ve onun iktisadî determinizme de şüpheyle bakar. Marks'ın, sosyalizm için bir mücadele aracı olarak kullandığı tarihsel materyalizmin, fatalist bir tarih ve toplum anlayışına yol açma ihtimali olduğunu düşünmektedir. Ona göre, "zihniyet ve ahlâkın belirleyicisi üretim araçlarıdır" şeklinde özetlenebilecek *materialisme historique*, bu iddiasıyla fikirleri ve mefkûreleri insan iradesinin dışındaki üretim araçlarına bağlar. Bu tarih telakkisi, sosyalizm mythe'ne varabilmek için olayları basitleştirmekte; toplumsal hayatta her şeyin birbirine bağlı olduğunu, olayların gerçek sebepleri ile karmaşık ve karşılıklı etkilerini inkâr etmektedir. Ekonomik çıkarlar ve zaruretlerin zorunlu olarak üstyapıyı teşkil eden hukukî, dinî, ahlâkî ve bedîî telakkileri değiştirdiğini ileri süren iktisadî determinizm, insanın her türlü arzu ve iradesini hiçe sayarak bir tür fatalizm üretmektedir. Oysa ekonomik şartlar, içtimaî hareketin doğması için gerekli genel şartlardan sadece bir tanesidir. Genel şartlar, sosyal ve tarihî oluşun gerçek ve yakın nedenleri olamazlar. Bu genel şartlar ve uzak nedenler, tarihî oluşların sabit ve daima aynı farz edilebilecek kadrolarını oluştururlar. Nihaî sonucu meydana getiren etkenler, bu genel şartlara eklenen ve genellikle de insanın şuur ve iradesine ait olanlardır. Sosyal bilimler; nedensellik diye aradığı etkenleri, toplumsal olaylar arasından seçip sebep ve sonuç ilişkileri zincirinde nihaî toplumsal halkaya yoğunlaşmak zorundadır. Bu nedenledir ki Barkan, Türk inkılâbının ideolojisini iktisadî determinizmle açıklamayı doğru bulmaz. Ona göre, kitleler ve *kadir-i kül* bir devlet iradesi, yeni bir sosyal düzen kurmak için tarihin mukadder seyrini durdurmak ve her türlü sosyolojik determinizmi aşmak arzusundadır. Tarihî anlarda bazı fikirler yayılma kabiliyeti kazanır ve kitlelerin eylemlerini etkiler. Heyecan ve mefkûre bakımından böylesine yüksek derecede aksiyon kabiliyetine sahip cereyanların, inkılâp ideolojisinin etkileriyle başıboş bir şekilde ve yalnız başlarına var olabileceklerini zannetmek hatalıdır. İnkılap prensiplerine kudret ve azamet veren güç, "çevrenin aksiseda bırakan engin olgunluğudur."[56]

Ömer Lütfi Barkan'ı Osmanlı iktisat tarihiyle meşgul olmaya sevk eden temel saikler, dönemin siyasal ve sosyal atmosferi ile birlikte

[56] Ömer Barkan, "İnkılâp İdeolojisi ve Ekonomik Şartlar", *Siyasal Bilgiler*, VI/71 (Şubat 1937), s. 1.

mütalaa edilmelidir. Barkan, iktisat ilmini biraz da devletin hizmetindeki bir araç olarak görmektedir. Nitekim Ömer Celal Sarc'ın *Ziraat ve Sanayi Siyaseti* adlı eserine yazdığı eleştiri/tanıtım mahiyetindeki yazısında bu bakışın izlerine rastlamak mümkündür. Barkan, ekonomik sahadaki oluşların kendilerine mahsus kanunlara bağlı olduğundan söz ederek bu sahalardaki faaliyetlere, muhtelif araç ve amaçlara sahip olan insan unsurunun yaptığı katkının önemine değinir. Dolayısıyla bunu organize edecek bir güce ihtiyaç vardır. Sosyal organizasyon konusu da esasen bir iç veya dış siyaset meselesidir. Ne var ki ekonomi ile siyasetin bu ezelî beraberliğini, ekonomik olayların önceliğini kabul eden determinist düşünce ile izah etmek kolaya kaçmak olacaktır. Gerçekten de siyasî tedbirlerin ve teşkilatların hayat ve yazgı üzerindeki etkisini, onu deneyimlemiş insanlığın ruhunda yaşayan politik güdü ve aksiyon imanının doğal bir sonucu olarak da izah etmek mümkündür. İktisat siyaseti ilminin dünyada ve Türkiye'de rağbet görmesi, ekonomik etkenlerin kazandıkları büyük önem kadar, politik kuvvetlerin ekonomik sahadaki oluşları istediği şekilde idare etmek için giriştiği mücadelenin şiddet ve ehemmiyetiyle de alâkalıdır. Bu noktada Sarc ile aynı düşüncede olan Barkan, kudretli ve yetkili bir güç olan devletin, âmmenin mukadderatını tanzim için ekonomik sahaya müdahale etmesinin zarurî olduğunu düşünür.[57] Devletin bu amaca matuf olarak alacağı tedbirlerin tespiti çoğunlukla ilim sahasının haricindedir ve bu konuda yalnız ekonomik saikler etkili değildir. Her devletin kendisine mahsus içtimaî hedefleri ve idealleri mevcuttur. Dolayısıyla ekonomik tedbirlerin hedeflediklerı gayelerin tayin edilmesi, devlet adamları ve siyasetçilerin işidir. İktisatçılar (daha doğru bir ifadeyle iktisat siyaseti ile meşgul olanlar), hedefe varmak için alınması gereken tedbirleri tayin edip realitenin ilmî bir şekilde tetkikini yapmak ve ulaştıkları sonuçları siyasetçilere sunarak bu tedbirleri bir projektör gibi aydınlatmakla yükümlüdürler:

---

[57] "Muayyen hedefleri tahakkuk ettirmek, arzu edilmeyen bir tahavvülün önüne geçmek veya istenen bir tahavvülü husule getirmek için, iktisada her zaman müdahale edilmiştir. Bu müdahaleler, herkesin işi olmayıp ancak icraatıyla vasi kütlelerin ve ammenin mukadderatına ve mevcudiyetlerine dokunmaya kadir kuvvetler tarafından yapılabilir. Bunlar da evvelemirde devlet ve diğer eşhası ammedir… Devletlerin iktisada müdahaleleri yalnız bir vakıa değil, aynı zamanda bir zarurettir." Ömer Celal [Sarc], *Ziraat ve Sanayi Siyaseti (Ziraî ve Sınaî İktisat)*, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1934, s. 3-4.

> Bu suretle siyasetin emrine girmiş olmakla beraber, bu sahada bile iktisat siyaseti ilminin meşgul olacağı meselelerin, enfüsî içtihatlara ve şahsî kıymet telakkilerine yer bırakmayacak kadar ilmî tetkike elverişli mevzular olduğu meydandadır... İktisadî bir kurtuluş ve kuruluş savaşı içinde bulunan bugünkü Türkiye'yi, inkılâbın en hayatî meselelerini bu kadar yakın bir alaka ile kucaklamaya namzet olan bir ilim şubesinin memlekette uyandıracağı alaka bittabi onun tatbikî ve millî olmak temayülleriyle mütenasip olarak artmış bulunacaktır... Türkiye'de tedvin ve tedris edilen bir ziraat ve sanayi siyaseti ilminin mevzuunun zarurî olarak Türkiye'ye has olan realite ve oluşların bir izahı olması lazım gelir.[58]

Böylece iktisat ilmini ve iktisatçıları devletin emrine veren Barkan'ın, Osmanlı iktisat tarihine yönelmesinin sebeplerinin bu cümlede saklı olduğunu görüyoruz. Bir model oluşturmaya çalışan Ömer Celal Sarc'ı, Türkiye'ye özgü oluşları Batı'dan verdiği örneklerle açıklamaya çalıştığı ve siyaset adamının yolunu aydınlatamadığı için eleştirir. Ona göre iktisat ilmi ve iktisat siyaseti ilimi, oluşların seyir ve istikametini ve tâbi oldukları muayyeniyetleri de mümkün olduğu kadar rakamlar ve grafiklerle kayıt ve tespit etmeye çalışır. Fakat bu ikisi arasında farklar olduğu da muhakkaktır. Nasıl ki bir doktorun, hastasına iyi bir ilaç verebilmek için tıp ilmine sahip olmak dışında hastanın bünyesini de tetkik etmesi gerekliyse, iktisat siyaseti ilmi de tetkik ettiği oluşun ve gerçekliğin özelliklerini bilmek; "*zarurî olarak müşahhas, tatbikî, yerli ve millî*" olmak zorundadır. Barkan'a göre Türkiye'nin tarım ekonomisine dayanan iktisat tarihi, henüz bâkir bir mesele olarak durmaktadır. Toprak meselelerinin ve münasebetlerinin gerçek durumu, Türk köylüsünün sosyal ve ekonomik varlığı, hayat şartları, memleketin ziraî yapısı ve ekonomik temayülleri, bu yüzden ilmî bir şekilde ve layıkıyla incelenememiştir. Birçok ilim adamına ve araştırmacıya gerçek bir şöhret vadeden bu tür incelemelerin henüz yapılmamış olması hayret vericidir.

> Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu devirlerine ait iskân usulleriyle, 150 seneden beri Tuna boylarından kopup gelen milyonlarca muhacir hakkında da elde hiç malumat yoktur: ne kadar gelmişler, nereye nasıl yerleştirilmişler, ne olmuşlar? Bunları kimse bilmiyor, hâlbuki bu meseleler çok acı tecrübeler olduğu ve bu memlekette muhacir yerleştirmenin mazisini teşkil ettiği için hatırlanması lazım gelen hususlardır. Nitekim

---

[58] Ömer Barkan, "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", *Ülkü*, VIII/44 (İlkteşrin 1936), s. 93-94.

> bugünkü ziraî bünyeyi hazırlayan hukukî ve ekonomik inkişafların tarihi; hukukî muhit ve tarihî âmiller; Osmanlı İmparatorluğu'nun arazi siyaseti, mülkiyet ve veraset, satmak ve kullanmak şekillerindeki hususiyetler; yarıcılık, kesimcilik ve büyük çiftlik rejimleri ziraat siyaseti ilminin en zengin misal ve tetkik galebeleri olduğu ve izleri memlekette hâlâ yaşadığı hâlde Türkiye'deki toprak münasebetlerinin çeşitli mevzuları esaslı bir şekilde şimdiye kadar kimse tarafından tetkik ve tedvin edilmemiş, ilim adamlarına malzeme hazırlanmamıştır.[59]

Barkan'ın *İkinci Türk Tarih Kongresi*'ne (1937) gönderdiği bildiri, sonraki araştırmaları için bir "mukaddime" olarak okunabilir. Ona göre, bütün zenginliği toprağa dayanan bir devrin ve toplumun hususiyetlerini anlamak için, toprağın tâbi bulunduğu tasarruf şekillerini ve içtimaî münasebetleri göz önünde bulundurmak şarttır. Ziraata dayanan ekonomik yapısıyla Osmanlı İmparatorluğu nizamı içinde halk yığınlarının hayat şartlarıyla ilgilenmek isteyen sosyal ve ekonomik bir tarih işçiliği, konuya öncelikle toprak meselelerini inceleyerek başlamalıdır. Böyle bir işe girişecek kişi, tabiatiyle imparatorluğun kuruluş devirlerine hâkim olan iki büyük vaka ile karşılaşacaktır. Bu vakalardan ilki, tavâif-i mülûk anarşisi içinde doğan Osmanlı'nın, en başından itibaren soy ve toprak asaletine savaş açması ve bunun için malikâne sisteminden sipahi tımarına doğru gelişen bir dönüşümü gerçekleştirebilmek amacıyla sistemli denebilecek bir siyaset izlemesidir. "İmparatorluk, Anadolu'da bulduğu ve ekseriya aynen kabul ettiği, Rumeli'nde, Hıristiyan toprak asaletini kökünden koparıp attığı halde, fütuhat devirlerinde henüz hâkim olan feodal prensipler, hudut boylarının teşkilâtlandırılması gibi zaruretlerle, yeniden kendi eliyle tesis ettiği hususî mülk ve vakıfların sahiplerine karşı âdeta insiyakî bir düşmanlık beslemiş ve fırsat düştükçe, bunların topraklarından bir kısmını veya tamamını devlete ait topraklara ilhak" etmiştir.[60] Bunun yanı sıra devlet, evlâtlık vakıf adı altında aile mülkü hâlinde korunan şahsî mülkleri de tasfiye yoluna gitmiştir. Devlet, bu tarz mülkleri ilga ederek sipahi tımarına çevirmiştir. Böylece tımara çevrilen mülkün satılma, vakfedilme veya parçalanma ihtimali ortadan kalmıştır. Bu da Osmanlı'da toprağa dayalı bir asaletin oluşmasına

---

[59] Ömer Barkan, *a.g.m.*, s. 92-98.

[60] Ömer Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 1003-1004 (1943 İstanbul baskısının tıpkıbasımı).

büyük ölçüde engel olmuştur: "Sipahi timarları, tamamen tesadüflere, mülkiyetin tâbi bulunduğu miras, satış vesaire gibi şartlara tâbi olarak büyüyüp küçülmezler. Sipahiyi sipahi yapan, veraset ve servetten ziyade, liyakattir... Müktesep bir halk gibi babadan oğula geçmez. Böylece bir toprak beyi olmayan sipahi garp Orta Zaman senyörü gibi mülkünü bir çiftlik hâlinde işleyen ve köylüden angarya isteyen bir toprak zengini değildir… Onun asaleti bir memur ve asker asalet ve şerefinden ileri gitmez... Bu itibarla Türkiye'de bir sipahi derebeyliği ve asaleti mevzûubahis olamaz."[61]

---

[61] Barkan, *a.g.m.*, s. 1009-1010. Barkan, Osmanlı toplumunda ATÜT ve feodalizm tartışmalarının en güçlü referanslardan biri olmasına karşılık hayatının sonuna kadar Osmanlı'da feodalite olmadığı tezini savunmuştur. Başta Gökalp ve Köprülü, Türk toplumunda feodalitenin varlığını benimsemiş görünmelerine karşılık Barkan'ın tezi, öyle anlaşılıyor ki, yeni Türk devletinin "sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum" yaratma arzusunun derin izlerini taşımaktadır. Barkan'ın bu tezi Osmanlı tarih araştırmalarına damgasını vurmuş; Türklerin tarih boyunca sınıfsız bir toplum oldukları anlayışı, tarihyazımının genel geçer kabulleri arasında yer almıştır. Muhafazakâr/milliyetçi tarihyazımında en eski Türk toplumundan bugüne kadar feodalitenin olmadığı, sınıflı yapıya ve sınıf bilincine rastlanmayacağı kanaati yaygındır. Bu kanaat, Türk-İslâm sentezi fikrinin de güçlü argümanları arasında yer almış; bilhassa ideolojik kutuplaşmaların yaşandığı 1960-70'ler Türkiyesi'nde milliyetçi tarihçiler, Marksist tarih telakkisi ve iktisat sistemi karşısında Türklerin tarihin hiçbir döneminde sınıflı bir toplum yapısına sahip olmadıklarını ileri sürmüşlerdir [bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1970].; Bu konuda en ilginç yorumlar Muharrem Ergin'e aittir: "[Türkiye'de] komünist harekâtının belirli bir çizgisi de Marksist diyalektiğe uygun olarak cemiyette zıtlıkların yaratılmasıdır. Mevcut zıtlıklar körüklenmiş, sun'î zıtlıklar ortaya çıkarılmıştır. Sanayileşme dolayısiyle meydana gelen işçi kütlelerinde sınıf şuuru yaratmak bunların başında gelir. İşçi-patron, köylü-ağa, köylü-şehirli, memur-esnaf, asker-subay, alt subay-üst subay, gençlik-halk, zengin-fakir, komprador-halktan yana, asker-polis, ordu-millet, proleterya-burjuva, ilerici-gerici, devrimci-tutucu vs. vs. komünistlerin yaratmak ve tutuşturmak istedikleri başlıca zıtlıklardır… Netice olarak Türkiye'yi bin parçaya bölme hedefleri uğrunda hiçbir gayret geri bırakılmamıştır." [Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Güryay Matbaacılık, 1975, 164-165]. Oysa Ergin'in bu ikili tasnifi bir ayrıştırmaya değil, sosyolojik bir vakıaya delâlet etmekte ve esasen milliyetçilerin, bölücü olduğuna inandıkları sınıf anlayışına neden mesafeli olduklarını açıklamaktadır. Sığ kasaba milliyetçiliğinin daha işin başında ve tahlif mahiyetinde olmak üzere, "her türlü -izm'e" karşı çıkışı, hayatı ve eşyayı anlamlandırmaya yarayan ideolojilerin metodolojilerinin de tel'in edilmesiyle sonuçlanmıştır. Oysa Gökalp, Akçura ve Köprülü gibi Meşrutiyet dönemi Türkçülüğünün temsilcileri; sosyalizm, liberalizm, egzistansiyalizm, feminizm, kapitalizm ve etatizm gibi farklı cereyanları anlama ve anlamlandırma gayreti içinde olmuşlardır. Her türlü izm'i tel'in eden bu refleks, iç harbin dayattığı bir ruh halinden neşet etmiş gibidir. Dolayısıyla donmuş, kalıplaşmış ve dogmatik bir mahiyet kazanmış söylemler ve argü-

Barkan'a göre kuruluş devri toprak meselesini etkileyen ikinci mühim amil, nüfus hareketleridir. Osmanlıların imparatorluk kurma teşebbüsü, esasen "büyük Türk tarihinin bir devamı, Türk akınlarının hazırladığı geniş iskân ve kolonizasyon hareketlerinin son tezahürlerinden biri"dir. İmparatorluğun tesisiyle birlikte Anadolu'daki yoğun nüfusun iskân edilebileceği sahalar açılmış; kendiliğinden gerçekleşen göçler veya sistematik sürgün'ler ile organize edilen nüfus iskânları vasıtasıyla Rumeli Türkleşmiştir. Sistematik iskân ve kolonizasyonlar sayesinde yerel otoritelerle bağı kopan köylü, bu sayede devletle daha da yakınlaşmıştır. İskân faaliyetleri ve köylünün topraklandırılması, mirî toprakların statüsünün teşekkülünde önemli bir rol oynamıştır. Fütuhat dönemlerinde büyük temliklerle zâviyelerin oluşturulması ve böylece kolonizasyonda önemli rol oynamaları da bir diğer önemli etkendir. Dervişler, boş ve harap yerleri şenlendirerek ve emekleriyle kazandıklarını âyende ve revendeye harcayarak Rumeli'nin Türkleşmesi olarak adlandırılabilecek bir *mefkûreci devrin* öncüleri olmuşlardır. Barkan, toprak meselesini kapsayan bu şartları dikkate almakla ve onu yalıtılmış bir mesele olmaktan kurtarmakla bu gelişmeleri, inkişaf ettikleri tarihî, hukukî ve ekonomik zeminlerine yerleştirdiği iddiasındadır. "Bu suretle, kimse, hiç yoktan bir içtimaî nizam icat etmeye mecbur olmadığı gibi, bütün bir devri vasıflandıran içtimaî müesseselerin de herhangi bir örneğin sadece taklit ve tatbik suretiyle vücuda gelmediğini" de izah ettiği kanaatindedir.[62]

Nüfus hareketleri ve göçler konusunda tarihçilere büyük görevler düştüğüne inanan Barkan, bilhassa 20. asrın başlarında Anadolu'ya gelen bir milyona yakın Türk muhacirin iskân ve dağılış tarzı, sayılarının azalıp çoğalması, memleket işlerinde kazandıkları vaziyetler ve bu iskânlarda karşılaşılan hatalar gibi bu türden yer değiştirmelerin doğurduğu içtimaî ve iktisadî sorunların, mahallinde ve örnekleriyle birlikte tetkik edilen birer ilmî mevzu haline sokulması gerektiğini ve siyasetçilerin takip edeceği yolun da bu araştırmalar sayesinde aydınlatılabileceği kanaatindedir.[63] Bu iki hususiyetin Ortaçağ'da Türklere özgü uygulamalar olduğuna dikkat çeken Barkan, aşırı roman-

manlarla karanlıkta yönümüzü tayin edemeyişimiz, biraz da kasaba milliyetçiliğinin ilk dönemlerinde, o her izm'e ve her fikre karşı çıkan tahlifde aranmalıdır. Maalesef bu refleks ve körlük, Türk tarih yazıcılığına da fazlasıyla sirayet etmiştir.

[62] Barkan, *a.g.m.*, s. 1013.

[63] Ömer Barkan, "İç Siyasetin On Senesi", *Siyasal Bilgiler*, VII/82 (İkincikanun 1938), ss. 585-586.

tikleştirdiği nüfus politikalarının Doğu ve Batı dünyasındaki toprak meseleleri, üretim biçimleri ve toplumsal farklılıklar üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını savunur.

Barkan'a göre Doğu ve Batı arasındaki temel fark, üretim ilişkilerinin niteliğinde ve bu ilişkiyi yaratan yöntem anlayışındadır. Doğu ile Batı arasında tarihin belli bir döneminde meydana gelmiş olan farklılaşma coğrafî ya da dinî farklılıklardan veya telafi edilmesi mümkün olmayan bir zihniyet dönüşümünden kaynaklanmamaktadır. Söz konusu farkı yaratan asıl âmil, Doğu'nun mistik seziş ve geri kalmış tevekkül anlayışı karşısında Batı'nın öne çıkan hendese kafası ve girişimciliğidir. Medenî ve teknik seviyeye ulaşmak, makinayı kullanmak hendese kafasının özelliğidir.[64] Kahramanlık ve mefkûrevî kıymetlerin anlam ve içeriğinin değiştiği yakın tarihte; büyük şereflerin de içtimaî mistik bir inancın hizmetinde bulunmakta olup ortak refah ve mutluluğun belirleyicisi olan büyük iş ve irade sahiplerine hasredilmesi bu bakımdan anlamlıdır. Muasır milletler, korkularla beslenen bir ahiret inancından kurtularak kendilerine bu dünyada bir vatan kurmak için çalışan yeni bir hayat anlayışına sahip birtakım idealistlerin iş ve emel birliği üzerine kurulmuştur. Dünün dinî esaslarından mülhem olan cemiyet, mefkûresini zahit ve mutasavvıfların nefsinde somutlaştırmıştı. Modern insanın zevkine varamadığı haşmetli bir tecerrüdün vecdi içinde dolup boşanan büyük ruhların yaşadığı ve temsil ettiği dinî hayat hem cemiyetlerin çimentosunu teşkil etmiş hem de dinî heyecanı canlı tutmuşlardı. Ancak yeni hayat mücadelesinin ortaya çıkardığı yeni sorunlar, kendi benliğinin darlığı içine hapsolmuş bu tür insanların eliyle çözülemez. Artık kahramanlık ve büyüklük mefkûrelerini temsil edenler; geniş bir vatan hayalini kucaklayabilecek yaradılışa sahip olan cemiyetçi kahramanlardır.[65] Bu nedenle Türk halkını inkılâbın yüksek mefhumlarını anlayacak bir seviyeye çıkarma kaygısı ve bu kültür seviyesinin üzerinde rahatça kök salabileceği iktisadî bir hayat ve refah seviyesinin temin edilmesi, inkılâbın en büyük gayelerinden olmalıdır. Kaldı ki bu yeni prensipler Türk milletine yabancı değildir. Gerek *demokrasi* gerekse *devletçilik,* Türklerin eski tarihlerinden beri aşina oldukları ilkelerdir. Öyleyse cumhuriyetin yapacağı şey, son asırlarda Türk idarî yapısının

---

[64] Ömer Barkan, "Millî Kurtuluş Hareketlerinin İktisadî Esasları", *Siyasal Bilgiler*, VII/74 (Mayıs 1937), s. 77 [*Toprak Meselesi*, 107-108].

[65] Ömer Barkan, "İç Siyasetin On Senesi", *Siyasal Bilgiler*, VII/82 (İkincikanun 1938), ss. 577-578.

esaslarına karışan yabancı fikir ve prensiplerden, Türk ırkının hakiki seciyesini teşkil eden realist temayül ve tecrübelere aykırı düşen dinî telkinlerden ve esrarengiz prensiplerden kurtulmaktır. Ne var ki, asgari bir refah ve teknoloji seviyesine varmadan korkunç bir sefalet, yoksulluk ve kıtlık içinde bulunan Türk ilinde inkılâpların kök salması imkânsızdır.

Barkan'a göre, Ortaçağ'ın dinî ve toplumsal gerilikleriyle mücadele eden yeni Türk devletinin bünyesinde ve millet anlayışında makinaya şüphe ile bakmayı gerektirecek hiçbir neden yoktur. Genç Türkiye, makinayı ve makinayı kullanan medeniyeti bütün özellikleriyle kavramıştır. Makine, Türkiye'nin kültür ve refah seviyesini yükselterek varlıklı bir yurdun kurulmasına yardım edecektir.[66] Bu nedenle iktisadî bağımsızlık, millî bağımsızlığın ilk ve en önemli şartıdır. Makineleşmeyi bu kadar kutsayan Barkan, yine de ziraat ve ziraî tekniklerin iyileştirilmesini, sanayileşme yolunda atılacak en büyük adım olarak görür. Barkan'a göre, aslen tarım ülkesi olan yeni Türkiye'nin refah seviyesini yükseltip sanayileşmesini sağlamanın tek yolu köyün ve köylünün durumunun ıslah edilmesidir.

Barkan, çağının en önemli devrimlerinden birini gerçekleştiren yeni Türk devletinin, ülkenin hayat kaynağı demek olan toprak meselesine, köyün ve köylünün durumunun ıslah edilmesine ve sanayileşme konularına ilişkin hususî bir programa sahip olması gerektiği kanaatindedir. Zira beş yıl boyunca içeride ve dışarıda düşmanlara karşı verilen cephe harbi ve millet kıyamı sonucunda Ortaçağ'ın dinî ve içtimaî gerilikleriyle emperyalist devletlerin siyasî ve ekonomik tahakkümünden masun yeni ve müstakil bir Türk devletinin temelleri atılmıştır. Millî Mücadele hareketinin ilk devresini teşkil eden bu askerî ve siyasî aşamayı artık onu tamamlayacak sosyal, kültürel ve iktisadî bir mücadele dönemi takip etmelidir. Millî Mücadele'yi gerçekleştirenler, ekonomik bağımsızlığın siyasî bağımsızlığın temeli olduğuna inanmışlardır. Barkan'a göre, Tek Parti iktidarı ekonomik bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmışsa da ilim adamları ülkenin toprak meselesi, Türk köylüsünün sosyo-ekonomik varlığı, memleketin ziraî yapısı hakkında siyasetçileri aydınlatacak ve onlara yön verecek ciddi incelemeler yapmamışlardır. Oysa ülkedeki beş milyona yakın topraksız köylüye ve yakın zamanda Balkanlar'dan Türkiye'ye

---

[66] Ömer Barkan, "Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları", *Siyasal Bilgiler*, VII/73 (Nisan 1937), ss. 1-4.

gelmesi beklenen iki milyona yakın Türk göçmene toprak bulmak ve onları üretici duruma getirmek, Türkiye'nin öncelikli konularından biri olmalıdır. Hükûmet toprak kanununu hazırlamakla bir önlem almaya çalışmışsa da platonik ve şairâne bir köycülükten öteye geçemeyen Türk aydını, üzerine düşen vazifeyi henüz yapmamıştır.[67] Türk aydınını bu tutumundan dolayı eleştiren Barkan'ı onlardan farklı kılan da bu eleştirisinde dile getirdiği kayıtsızlıklara çözüm bulmaya çalışmasıdır. Barkan, sorunun tarihsel boyutuyla ilgilenen, meselenin tarihsel kökenlerine inerek Osmanlı dönemindeki toprak, nüfus ve iskân konularına, toprak sisteminin işleyişine ve aksaklıklarına arşiv kaynaklarına dayanarak dikkat çeken ender aydınlardan biri ve belki de en önemlisidir.

Barkan, bağımsızlık ve büyük ihtilâl için kan döken ve kendisinden daha nice fedakârlıklar beklenen köylünün kendi vatanında kendisine ait bir toprak parçasına sahip olmamasının milliyetçi ve inkılâpçı hislerle tenakuz hâlinde olduğunu iddia eder. Ne var ki bu tenakuz yalnız hislerle sınırlı değildir. Köylünün kalkınmasına istinat etmeyen veyahut netice olarak bu hedefe sahip olmayan siyasî bir hareket her türlü esastan mahrumdur. Köylünün, ne olursa olsun, pazar için üretmesini sağlamak ve onu sanayi ürünlerinin müşterisi konumuna getirmek şarttır. Onun içindir ki eski feodal devirlerin ananelerini devam ettiren ve köylüyü fakr u zaruret içinde bırakan geri kalmış toprak ilişkilerini, onlara vücut veren siyasî rejimlerle birlikte ortadan kaldırarak köylünün paryalaşmasının önüne geçmek, memlekette yeni ve büyük bir siyasî tehlike doğuracak yeni ve büyük toprak malikânelerin teşekkülüne mâni olacak tedbirler almak şarttır. "Türkiye'nin müstakbel inkişafında ve varlığında büyük bir ümit kaynağı teşkil eden bu meselede halis Türk soyundan gelen milyonların bir ferdi dahi ziyan edilmeden nasıl iskân edileceği, en ücra köylere kadar bütün toplumsal yapıyı saracak kalkınma ve refah hareketi içinde nasıl faal bir uzuv haline sokulacağına ilişkin çözümler; kıtaları defalarla iskân ve kolonize etmek kudretini göstermiş olan bu ırkın hayatiyetini, yakın bir istikbalde bu ağacın köklenmesini ve boy atmasını temin edecektir."[68] Barkan, yakında neşredeceğini duyurduğu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluş devirlerinin toprak meseleleri*

---

[67] Ömer Barkan, "Toprak Kanunu Hazırlanırken", *Siyasal Bilgiler*, VI/72 (Mart 1937), ss. 1-10.

[68] Ömer Barkan, "İç Siyasetin On Senesi", *Siyasal Bilgiler*, VII/82 (İkincikanun 1938), ss. 581-583.

ismindeki eserinin "iskân ve kolonizasyon metotları" ve "kolonizatör Türk dervişleri" başlıklı bölümlerinde bu konuda dikkate değer bilgiler vereceğini, daha 1938'de kaleme aldığı "İç Siyasetin On Senesi" adlı makalesinde duyurmaktadır.

Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısı, toprak rejimi ve imparatorluk döneminde köy ve köylünün durumuna ilişkin daha spesifik çalışmaları, inkılâp ideolojisini yaymak için Halkevlerince çıkarılan *Ülkü* mecmuasında neşredilmiştir. Söz konusu dergide tarih ve iktisat tarihi içerikli yazıların, Fuad Köprülü'nün *Ülkü*'nün yeni serisinin direktörlüğüne getirilmesiyle birlikte arttığı görülmektedir. Derginin genel havasına bakıldığında milliyetçi ve muhafazakâr aydınların, bu yeni dönemle birlikte yazar kadrosunda ağırlığı teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. 1933-1936 yılları arasında yayımlanan birinci seride Türk Tarih Tezi'nin etkisi ağırlıklı olarak hissedilirken, kısmen yumuşamanın hissedildiği ikinci dönemde Türk tarihini bütüncül bakışla değerlendiren ve Osmanlı geçmişini parantezden kurtarmaya çalışan yazılar da görülmektedir. Meşrutiyet döneminin Gökalp çizgisini takip eden romantik aydınlarının derginin üçüncü serisinde ağırlıklarını hissettirmeleriyle birlikte Türk devrimi, Osmanlı batılılaşma tarihinin devamı olarak sayılacaktır.[69]

Köprülü'nün *Ülkü* dergisinin 58. sayısına yazdığı kısa, fakat meselenin özünü ifade eden ve aynı zamanda bir metot da öneren yazısı ile Barkan'ın toprak meselelerine ilişkin çalışmaları arasında bir münasebet kurmak yanıltıcı olmayacaktır. Atatürk'ün tarıma ve köylünün sorunlarına önem vermek gerektiği mealindeki beyanatı üzerine kaleme aldığı makalede Köprülü, halkının büyük çoğunluğu çiftçi olan Türkiye'nin kalkınmasının her şeyden önce ziraatta kalkınmaya yani köylünün kalkınmasına bağlı olduğunu, bunun için de öncelikle toprak meselesine önem vermek gerektiğini vurgular. Böylesine geniş ve derin bir sosyal-ekonomik meselenin halli için yalnız bugünkü duruma değil, bu meselenin "tarih içindeki seyrini de bütün şümulüyle kavramak" gerektiğini ileri sürer.[70] Nitekim Barkan'ın aynı konuya ilişkin makalelerinin *Ülkü*'de, Köprülü'nün adı geçen yazısıyla birlikte eşzamanlı bir şekilde neşredilmesi dikkat çekicidir. Barkan, mezkûr dergide yayımlanan makaleleriyle tarih nosyonu daha belirgin olan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ülkü*'deki yazılarında Bar-

---

[69] Mustafa Oral, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası: Bir İdeolojik Aygıt Olarak Ülkü Dergisi*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2016, s. 134.

[70] Fuad Köprülü, "Toprak Meselesi", *Ülkü*, X/58 (Birinci Kânun 1937), s. 289-290.

kan, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet, toplum ve iktisadî yapısıyla yeni Türk devletinin sosyal ve siyasal durumu ile yeniden yapılanmaya yönelik uygulamaları arasında bir illiyet bağı kurmaya çalışır. Bu bağın, *kadir-i kül devlet* kavramıyla inşâ edildiği, Barkan'ın devleti de *müteal* bir varlık olarak kutsallaştırdığı dikkat çeker. Onun bu girişimi dikkate alındığında; Metin Heper'in, Osmanlı'dan Cumhuriyete aşkın bir devlet anlayışının miras kaldığı ve devlet seçkinlerinin toplum algısının da aslında Hegelci olduğu şeklindeki iddiasında haklı olduğu görülür. Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bürokratik seçkinler müteal devleti; toplumu bir arada tutabilmek ve toplumsal hareketleri düzenlemek için gerekli ve vazgeçilmez bir araç olarak görmeyi sürdürmüşlerdir.[71] Gerek *apparatchik*'lerin "Türk inkılâbının *nevi şahsına münhasırlığı*"nı açıklama kaygıları ve yeni Türk devletinin özgünlüğünü ispatlama çabaları, gerekse Osmanlı tarihçilerinin imparatorluğun *sui generis* yapısını izah etmeleri ve bunu "devletçilik"e yükledikleri farklı anlamlar üzerinden göstermeye çalışmaları manidârdır. Fakat devletin *müteal* bir varlık olduğu noktasında her iki grup da hemfikirdir.

Barkan, "her şeyi yutan devasa ve kadir-i kül bir devlet idaresinin, kopardığı siyasî kıymet ve hercümerçlerin ateşinde ayrıca çelikleşerek ekonomik, sosyal ve demografik her türlü kuvvetleri, kendisine mahsus bir nizam ve ahengi kurmak için nasıl kullandığının", orta ve yeni zamanların kendine özgü en büyük siyasî yapısını teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu'nda somutlaştığı inancındadır. Yeni Türk devletinin "inkılâpçı bir devlet kudret ve iradesinin, bir memleketin heyet-i umumiyesinin kanunlar vasıtasıyla tanziminde oynamaya namzet olduğu rolü belirtmek ve bu bakımdan devletin kudret ve kabiliyetini tetkik eden bir devletler ilminin (*statologie*) tetkikatına yardım etmek hususunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun enteresan bir mevzu" teşkil edeceğini ileri sürer.[72] İmparatorlukla onun bakiyesi sayılabilecek Türkiye Cumhuriyeti arasında bu türden bir analoji kurması, kuşkusuz her ikisini de *müteal* birer varlık olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. İmparatorluğun kuruluşunu sıradan bir fütuhat hırsı ve ganimet tamahı yahut birbirini tamamlayan mesut tesadüfler ve emrivakilerle açıklamak, ona göre imkânsızdır. "Bu imparatorluğun bir oluş ve teşkilâtı, onu kuran Türk ırkının hayat kaynaklarının

---

[71] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018, s. 41.

[72] Ömer Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü", *Ülkü*, IX/49 (Mart 1937), s. 33 [*Toprak Meselesi*, 725]

gürlüğünü, devlet kurmak ve kendine mahsus nizam yaratmak hususundaki yüksek kabiliyetlerini göz kamaştıracak bir şekilde gösteren tarafları mevcuttur."[73] Nitekim imparatorluk bakiyesi üzerinde yükselen yeni Türk devleti de bu yüksek kabiliyetin bir tezahürüdür.

Her devletin, bünyesine ve bünyesini teşkil eden unsurların temayüllerine göre "kendine mahsus bir arazi siyaseti" benimsediğini iddia eden Barkan, bu iddiayı öne sürerken iktisadî determinizmin kısıtlayıcı ve tikelci tutumuna yönelik daha evvelki yazılarında dile getirdiği eleştirilerini unutmuş gibidir. Üstelik coğrafyayı, iklimi, üretim araçlarını ve hatta tarihsel birikimi öteleyerek "nâzım bir rol oynayan" devlet aygıtına vurgu yapması hayli dikkat çekicidir. Bu söylem; sosyal, ekonomik ve kültürel şartları soyutlayıp yalnızca siyasî iradeyi ön plana çıkararak, nevi şahsına münhasır bir toprak rejimine sahip "kadir-i kül" devletin dönüştürücü rolünü vurgular. Tarım ekonomisinin hâkim olduğu ülkelerde devlet tipinin "hikmet-i vücudu"nu; devletin kıvam ve bekasını temin eden kuvvetlerle hem-âhenk oluşuna bağlayan Barkan, devletlerin inhitat ve inhilallerini de kendilerine has ziraî bünyenin çökmesinin ve dağılmasının tabiî bir sonucu olarak görür. Ülkenin ziraî yapısı üzerinde nâzım rolünü oynamak, her devletin becerebileceği bir iş değildir. "Ancak yeni kurulan ve büyük kuvvet ve cereyanları hizmetine almış gözüken, hayatiyeti yüksek devletlerle, büyük inkılâp devirlerinde tekevvün eden büyük kudretlerle bu iş, muvaffakiyetli bir şekilde başarılabilir." Böylece gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerek yeni Türk devletinin dönüştürücü gücünü, devlete yüklediği aşkın rolle açıklayan Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması nevinden büyük bir siyasî olayın ve demografik hareketliliğin, zamanla yerleşik kayıt ve bağlılıkları yıkıp atarak toprak ve nüfus meselesine yenilik getirdiğini ve sorunu makul bir şekilde çözdüğünü iddia eder.[74] Ortaçağ'ın dinî ve toplumsal gerilikleriyle mücadele eden ve büyük bir inkılâp gerçekleştiren yeni Türk devleti de nâzım rolü ile bu geleneği sürdürmektedir. İdealize ettiği "kadir-i kül devlet" ise siyasî, sosyal ve ekonomik hayatı dönüştüren, bireye karşı devleti önceleyen aşkın bir niteliğe sahiptir. Ona göre bu *müteal devlet* tipinin tarihteki en iyi siyasî örneği de klasik dönem Osmanlı Devleti'dir.

Barkan, sosyal yapı ve kurumları itibariyle Osmanlı'nın temsil ettiği nizamın, her şeyden önce askerî nitelikte olduğunu vurgular. Var-

---

[73] Barkan, *a.g.m.*, s. 37 [*Toprak Meselesi*, 728]

[74] Ömer Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesi in Tarihî Esasları", *Ülkü*, XI/61 (Mart 1938), s. 52-53. [*Toprak Meselesi*, 126-172].

lığını muhafaza ve idâme ettirmek için silaha dayanan Osmanlı İmparatorluğu, özünde askerî ve reaya şeklinde olmak üzere iki sınıftan müteşekkildir. Bu ikinci sınıftan az çok imtiyazlı sayılabilecek olan şehirliler çıkarılacak olursa toplumun büyük çoğunluğunu çiftçilerin teşkil ettiği görülür. Osmanlılar, kendilerine mahsus bir nizam yaratmak için insanların ve eşyanın zaruretlerini *kadir-i kül* bir devlet idaresine ram eden bir sistem inşa etmişlerdir. Belirli amaçlara hizmet eden umumî bir planın ve teşkilatın ürünü olan bu sistemin bünyesinde her sosyal zümre ve toplumsal yapı, kendine has bir fonksiyon icra ederken mezkûr sistem fertler açısından ise değişmez ve ebedî bir mevkie sahipti. Bu sistemde bütün önlemler düşünülerek alınmış, hiçbir şey tesadüfe bırakılmamış; bütün imparatorluk kuvvetlerinin yekvücut hâle getirilmesiyle muazzam bir makinenin sağlıklı işlemesi sağlanmıştır. Yöneten ve yönetilenlerle toprak sistemi arasındaki, sınırları kanunlarla kat'î bir şekilde tespit edilmiş muayyen ilişkiler, Osmanlı düzeninin esasını teşkil etmiştir. Askerî sınıf ile üretici konumundaki köylü sınıfı arasındaki bu ilişki, Ortaçağ Batı dünyasındaki derebeyi ile serf arasındaki ilişkiden farklıdır. Derebeylik sistemindeki gibi keyfî hizmet ve angaryalara muhatap olmayan Osmanlı köylüsü, toprağı işlemek, muayyen vergileri vermek ve yurdunu terk etmemek koşuluyla hürdür. Batıdaki köylü gibi alınıp satılmamış, keyfî angarya hizmetine muhatap olmamış, mirasına el konulmamış ve keyfî cezalara çarptırılmamıştır. Aksine Osmanlı düzeni, Batı'da ağır angaryalar ve keyfî uygulamalar altında ezilen köylüye de cazip gelmiş ve bu sebepten ötürü fethedilen bölgelerdeki halkın yeni efendileriyle daha kolay ve hızlı bütünleşmesini sağlamıştır.

Osmanlı imparatorluk nizamını belirgin kılan hususlardan bir diğeri de bu nizamda toprağa ve soya dayalı asalet sınıflarının bulunmayışıdır. Fetih ve ilhak ettiği yerlerdeki örf ve âdetler ile vergi sistemlerini devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu, miras aldığı yapıyı zamanla dönüştürmüştür. Yüksek memuriyetlere, mevcut aristokratik/feodal unsurlar aleyhine olmak üzere ve veraset kâidelerini dikkate almadan "soysuz" atamalar yapmış; bu görevlilerin memuriyetlerini muayyen bir süreyle sınırlandırmıştır. Böylece Anadolu ve Balkanlar'da ilhak ettiği yerlerdeki yerli aristokrasiyi ve derebeyliklerini yavaş yavaş, kendine mahsus bir nizam içinde eritmiş; onlara ait toprakları da zamanla devletleştirmiştir. Mirîye ait topraklar, son derece teşkilatlı ve merkeziyetçi bir devletin memurları sıfatına sahip olan askerî sınıfa hizmet karşılığında dirlik olarak verilmiştir. Ümera veya tımarlı sipahi, bu dirliklerden sadece memuriyeti süresince fay-

dalanabilmiştir. Para ekonomisinin yeterince gelişmediği zamanlarda, geniş iş bölümüne dayalı olan bu uygulama hem rasyoneldir hem de toprağa ve soya dayalı asalet sınıflarının oluşmasını engellemiştir. Nevi şahsına münhasır garip bir mevcudiyeti temsil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun hususî gayeleri olduğunu iddia eden Barkan'a göre, "bu nizam içinde herkes ve her şey bir tek gayenin hizmetine seferber edilmiştir, o da imparatorların şahıslarında temsil edilen ve rejimin hem gaye hem de vasıtası olan devlettir. İçtimaî sınıfların ve ırkî zümrelerin haricinde kalan bu gaye için, bütün diğer zümreler hizmetle mükellef memurlardır."[75] Kuşkusuz bu ifadeler, bütün sosyal zümreleri yeni ve aşkın Türk devletinin amaçları doğrultusunda seferber etmek isteyen Barkan'ın inkılâplara bakışı ile de uyumludur.

Ömer Lütfi Barkan'ın akademik hayatının ilk dönemini teşkil eden İnkılap Tarihi Enstitüsü'ndeki yılları, Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya ekonomik bunalımıyla başa çıkmaya çalıştığı, devletçilik politikasını benimsediği ve hepsinden önemlisi, Türk inkılâbını tanımlamaya çalıştığı bir döneme tesadüf eder. Bu dönemde kaleme aldığı çalışmalarda yeni Türk devletinin çözmek zorunda olduğu toprak meseleleri, tarım politikaları ve köylüyü teşvik programları gibi siyasî, sosyal ve ekonomik düzenlemelerin etkilerini görmek mümkündür. Ne var ki, bu onu "devletçi-seçkin tarihçi" veya atanmış "tarih memuru" olarak değerlendirmek için yeterli midir? Bu hükme varabilmek için dört Türk İnkılabı profesörünün yardımcılıklarını üstlenen dört doçentin siyasî ve akademik hayatını birlikte değerlendirmek gerekmez mi? Her şeyden sarfınazar, bu dört Doçentin, Maarif Vekâleti'nin Tanzimat'ın 100. yılı münasebetiyle 1940 yılında neşrettiği *Tanzimat I* adlı eserdeki makalelerini karşılaştırmak bile keyif verici olacaktır.

Barkan'ın, her biri hacimli eserlerinin kaleme alındığı yıllar, erken Cumhuriyet dönemine ve Türkiye'de II. Dünya Savaşı'nın bütün ağırlığının hissedildiği zamanlara denk düşer. Bu nedenle eserlerini değerlendirirken onda ağır basan müteal devlet anlayışını ve dönemin ekonomik ve sosyopolitik şartlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını koruyan Türkiye, izolasyon politikalarına ağırlık vermişti. Faroqhi'nin deyişiyle otarşi, ehven-i şer kabilinden geçici bir çözüm olarak değil bir erdem olarak değerlendirilmeye başlanmış; aynı zamanda geçmişin ve fetihlerin yüceltilme-

[75] Ömer Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü," *Ülkü*, X/59 (İkincikânun 1938), s. 421 [*Toprak Meselesi*, 787-788].

sine de girişilmişti. Savaş yıllarında hayat standartlarının düşmesi ve uluslararası bilimsel münasebetlerin de sınırlı olması, Türk tarih düşüncesinin bünyesinde zaten mevcut olan soyutlayıcı temayüllerin bu dönem boyunca pekişmesine yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Stalin'in Türkiye'den toprak talebinde bulunması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1930'lardan beri hüküm süren dostane havaya son vermiş; Sovyet basını Türkiye'yi kışkırtmaya çalışırken bu gergin ortamda Türkiye'de de McCarthyci anti-komünist söylem ve hareketler ağırlık kazanmaya başlamıştı.[76] 1960'lar ile 1970'lerdeki birçok Türk aydını gibi kendini Üçüncü Dünya'ya mensup gören Ömer Lütfi Barkan da Avrupa müdahalesini tüm kötülüklerin kaynağı olarak algılıyor; Avrupa'nın Türkiye'ye müdahalesinin doğrudan sömürgeciliğe yol açmamasını ise Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü yapısından kaynaklandığını düşünüyordu.[77] Barkan'ın, insanların kitleler hâlinde ücrâ bölgelere sürgün edilmesi pratiğine dayanan Osmanlı'daki kolonizasyon uygulamaları ile ilgili çalışmaları, âdeta "hazır ol cenge eğer ister isen sulh ü salâh" anlayışını vurgulamaktaydı. Barkan'ın iç kolonizasyon makalesinde de görüleceği üzere, McCarthyci söyleme ve Marshall yardımlarına fazlasıyla bel bağladığı; müteal devletle alakalı düşüncelerinin ise, toprak meselesi ve sürgünle ilgili makalelerinde ağırlık kazandığı görülür.

İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk devrimlerinin heyecanını kalbinde taşıyan dört idealist doçent için de gerçek anlamda yetiştikleri bir ocak oldu. Türkiye'nin yakın dönem tarihini; dostluklarını hayatlarının sonuna kadar sürdüren ve bu dostluk ilişkisini "bir masanın dört ayağı" [78] şeklinde değerlendiren bu dört idealist İnkılap Tarihi doçentinin kariyerleri üzerinden değerlendirmeye tabi tutacak bir doktora tezi, hiç şüphesiz Türk Akademisi'nin tarihinin biraz daha aydınlanmasına katkıda bulunacaktır. Zira bu Doçentler, âdeta "kolonizatör dervişler" gibi, enstitülerinden ayrılıp başka kurumları yurt edinip, bu kurumları şenlendirdiler. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Yavuz Abadan, Hukuk Fakültesi'ne; Enver Ziya Karal, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi kürsüsüne; Ömer Lütfi Barkan da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne atandılar. Dekan, müdür veya rektör olarak Türkiye'de akademinin gelişiminde önemli roller oynadılar.

---

[76] Suraiya Faroqhi, "Introduction", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History* (ed. Suraiya Faroqhi-Halil Berktay), London: Frank Cass, 1992, s. 4

[77] Faroqhi, 7.

[78] Hıfzı Veldet, *Yolu Kesen Irmak*, 272.

Kimi rektör sıfatıyla "Dil-Tarih Olayları" esnasında üniversitede yaşanan tasfiyede aktif bir şekilde rol aldı. Kimi 1961 anayasasını hazırlayan komisyonda yer alarak Türk siyasî hayatı üzerinde derin izler bıraktı. Yalnız her dördü de o inkılâp ruhunu ve heyecanını ömürlerinin sonuna kadar yüreklerinde taşıdılar. Zaman zaman ilk ocaklarının ruhuyla mütenasip faaliyetlerde de bulundular. Hepsi de CHP konferanslarında Türk halkını tenvir vazifesi üstlendiler. Enver Ziya Karal; rektörlük, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu başkanlığı, 1960'da kurucu meclis üyeliği görevlerinde bulundu. 1961 Anayasası hazırlığı aşamasında komisyona başkanlık etti. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, gelecek nesillerin anlayabilmesi için Nutuk'u *Söylev* adıyla günümüz Türkçesine aktardı. 1961 Anayasası hazırlık komisyonunda o da vardı. 1991 seçimlerinde Refah Partisi'nin meclise girmesinden duyduğu endişe ile son nefesinde, Atatürkçüleri "İkinci Millî Mücadele" adı altında göreve çağırdı. Yavuz Abadan, *Türk İnkılâbı Tarihi Notları* (1951 ve 1956) ve 1960'ta *İnkılâp Tarihine Giriş* başlıklı kitapları kaleme aldı. Ankara'da Türk Devrim Tarihi Enstitüsü müdürlüğü ve sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı görevlerini deruhte etti. Balkanlar ve Ortadoğu'daki yönetim anlayışlarını dönüştürmek isteyen Birleşmiş Milletler'in desteğiyle Türkiye ve Ortadoğu Amma İdaresi Enstitüsü'nün kuruluşuna ön ayak oldu. İktisat Fakültesi'ne naklen atanan Barkan, Osmanlı iktisat tarihine ilişkin en mühim eserlerini yeni dönemde kaleme aldı. Rockefeller Vakfı'nın desteğiyle İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurduğu Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nde çok kıymetli eserlere imza attı. Bu kurumu gerçek bir ihtisas merkezi hâline getirdi. En mühim eserleri arasında yer alan ve Türkiye'de işçi hareketi tarihinin başlangıcını mimleyen eser olarak kabul gören *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı* adlı eserini, Cumhuriyetin 50. yıldönümü dolayısıyla "büyük kurucumuz" olarak addettiği Atatürk'ün "kutsal anısına" ithaf etti. Ne var ki bütün bunlar göz önüne alındığında, bu dört doçent arasında; siyasi ve ideolojik görevlerini en çok aksatanın, akademik disipline sadakatini en çok koruyanın ve siyasi polemiklere ve hesaplaşmalara karışmayanın Ömer Lütfi Barkan olduğu görülecektir.

2. İktisat Tarihi Kürsüsünde: Bir Fakülte İki Mektep

II. Meşrutiyet döneminde sosyoloji (içtimaiyat) rüzgârının tesiriyle önem kazanan bilimlerden biri de iktisattır. Bu dönemde müstakil bir bölüm yahut fakülte hüviyeti kazanamamış iktisadın, Dârülfünun'da Ulûm-ı Edebiye ve Ulûm-ı Hukukiye fakültelerinin ders programlarında yer aldığı görülür. Hukuk Fakültesi'nde maliye ile birlikte okutulan iktisat dersine, Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji eşlik etmektedir. İktisat dersinin 1914 yılında Edebiyat Fakültesi'nin müfredatından çıkarılmasına, bunun yerine Coğrafya Bölümü'nde "Beşerî ve İktisadî Coğrafya" dersinin okutulmasına karar verilmiştir. Fakat aynı düzenlemeyle Hukuk Fakültesi'ndeki iktisatla ilgili derslerin sayısında kayda değer bir artış olmuştur.[79] Bunun yanı sıra akademi haricindeki entelektüel çevrelerde de iktisat bilimine büyük alaka duyulması, bu dönemin kayda değer özellikleri arasındadır. Tanzimat döneminin *İlm-i Servet-i Milel* yazarı Sakızlı Ohannes Paşa "çığırına" ilgi duyan, iktisadî liberalizm ve mübadele serbestisi taraftarı Ahmet Şuayb ve Mehmet Cavid gibi isimlerin yayımladığı *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, dönemin önemli dergileri arasındadır. Yine bu sıralarda Alman *Sozialpolitik*'inin de etkisiyle bir İktisat Derneği[80] teşekkül etmiş; Listçi "millî iktisat" taraftarlarınca da *İktisadiyat Mecmuası* adıyla bir dergi yayımlanmıştır.

Birinci Cihan Harbi, Tanzimat'tan beri tartışılagelen liberalizm düşüncesini bir süre sekteye uğratmış gibidir. "Tanzimat devrinin korkak liberalizminden ve bir iki Ermeni vatandaşın her bahaya liberalizm tavsiyelerinden"[81] uzaklaşılmıştır. Siyasal, sosyal ve ekonomik şartların da yardımıyla millî iktisat fikri Cihan Harbi esnasında biraz daha revaç bulmuştur. Liberalizm yanlısı *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* da siyasî gelişmelerin etkisiyle paternalist düşünceye yaklaşmıştır. Fındıkoğlu, gece bekçisi devlet'ten (*night-watchman state)* baba devlet *(paternalizm)* anlayışına dayalı politikalara geçişin, bir

---

[79] Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, 1946, s. 51-54.

[80] Tekin Alp, "İktisat Derneği", *İktisadiyat Mecmuası*, I/23 (28 Temmuz 1332), s. 1-2; I/27 (1 Eylül 1332), s. 4.

[81] Fındıkoğlu, 57.

diğer ifadeyle liberalizmden korumacı devletçiliğe dönüşümün Türkiye'de iktisat eğitiminin gelişiminde ve iktisat fakültelerinin kurulmasında mühim etkileri olduğunu yazar. Üstelik yeni Türk devletinin, cumhuriyetin iktisat politikalarına katkıda bulunabilecek nitelikli elemanların yetişeceği kurumlara duyduğu ihtiyaç, iktisat eğitimini zorunlu kılar. Cumhuriyetin ilânından sonra, Fransa'daki Yüksek İçtimaî Etütler Mektebi tarzında müesseseler açmaya teşebbüs edilir. 1933'te Hukuk Fakültesi bünyesinde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü açılır. Ne var ki Fakültenin iktisat tedrisatı aynı kalmış; müfredata yalnızca İşletme ve İçtimaî İktisat derslerinin eklenmesiyle yetinilmiştir.

Türkiye'nin devletçilik politikasını benimsemesi ve millî ekonomide ilerlemenin başlıca hedef olarak belirlenmesi, yetişmiş insan ihtiyacını arttırır. Hukuk Fakültesine bağlı İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü direktörü Fritz Neumark'ın Temmuz 1936 tarihinde kaleme aldığı ve "iktisat tedrisatında yapılacak ıslahatı zarurî kılan başlıca sebepler" başlığını taşıyan teklif mektubu, bu ihtiyacı sarih bir biçimde ortaya koyar. Söz konusu mektupta, Türk iktisadının modernleşmesi ve bilhassa devlet tarafından teşvik edilen sanayi hareketinin iktisat alanında iyi eğitim almış ilim adamlarının yetişmesini zaruri kıldığından bahseden Neumark, mevcut tahsil metotlarıyla bu zaruretin hakkıyla karşılanamayacağını iddia eder. Bu ihtiyaç, yabancı memleketlerde iktisat eğitimi almış öğretim üyelerinin ithal edilmesi ve Hukuk Fakültesi'ne bağlı "tali bir branş"ın öğrenci yetiştirmesi ile şimdilik ve kısmen karşılanabiliyorsa da bu durumun uzun süre devam ettirilmeyeceği aşikârdır. Neumark; Şükrü Baban'ın, kendisinin ve Röpke'nin İktisat ordinaryüslüğüne, Fazıl Pelin'in Maliye ve İstatistik ordinaryüslüğüne, Kessler'in Sosyoloji ve Sosyal-Siyasa ordinaryüslüğüne, Rüstow'un İktisat Tarihi ve İktisat Coğrafyası ordinaryüslüğüne ve Ömer Celal Sarc'ın da İstatistik ve Maliye ordinaryüslüğüne getirilerek bu adları taşıyan kürsüler ihdas edilmesini önerir.[82] Hükûmetin 1934 tarihli *İstanbul Üniversitesi Talimatnâmesi*'nin birinci maddesinde, İktisat Fakültesi'nin adını üniversiteyi meydana getiren fakültelerin isimleri arasına eklemesiyle bu fakülte de 1936 yılında kurulmuş olur.[83] Nitekim 1937 yılında faaliyete geçen Fakültenin vazifeleri "devletin sınaî ve ticarî işletmelerine, iktisadî ve malî

[82] BCA. 30-10-0-0. 142-13-7.
[83] BCA. 30-18-1-2. 70-95-15.

hizmetlerine ve hususî iktisadî teşebbüslere vasıflı elemanlar hazırlamak ve memleketimizin iktisadî bünyesi üzerinde esaslı araştırmalar yapmak" olarak belirlenir.[84]

İktisat Fakültesindeki kürsüleri işgal eden kadrolar arasında Türkiye'nin entelektüel hayatında derin izler bırakan isimler vardır. Fakültenin ilk on yıllık eğitimi esnasında öğretim üyesi kadrosunu teşkil eden isimler arasında Ö. Lütfi Barkan, Sabri F. Ülgener, Z. Fahri Fındıkoğlu, Orhan Tuna, Şükrü Baban, Mihri Belli, Ö. Celal Sarc, Hammer'den yaptığı çevirilerle dikkat çeken Halil İlteber ve Faik Ökte bulunmaktadır. Bunun yanında Nazi Almanyası'ndan kaçıp Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye'de iktisat ilminin gelişmesinde ve iktisat teorisinin yerleşmesinde önemli roller oynamış olan Fritz Neumark, Wilhelm Röpke ve Gerhard Kessler gibi isimler de fakültenin kadrosundadır. Barkan'ın kürsüsünde ise Aleksandr Rüstow gibi mühim bir isim bulunmaktadır. Rüstow, iktisadî doktrinler, içtimaiyat ve iktisadî coğrafya dersleri okutmaktadır. Buna karşılık Barkan bu kürsüde sermaye tarihi, ziraat tarihi, Türkiye iktisat ve maliye tarihi gibi dersler vermektedir. Fritz Neumark, "kişisel ve doğrudan etkilerinin olmadığı yeni sosyal bilimciler ve iktisatçılar kuşağından" bahsederken Türk akademisyenlerinden Ömer Celal Sarc, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu ve Ömer Lütfi Barkan'ı sıralamakta, fakat bunların yabancı akademisyenlerle fikir alışverişinde bulunduğunu kaydetmektedir.[85] Neumark, Barkan'ın iktisat tarihi dersini iyi bir şeklide temsil ettiğine, "yaptığı yoğun bölgesel çalışmalar sayesinde ilginç ve değişken Osmanlı İmparatorluğu tarihini hem politik hem de ekonomik açıdan oldukça iyi tanıdığına ve yaptığı bir dizi titiz ve orijinal çalışma ile" yurtdışında da bilindiğine dikkat çekmektedir.[86]

Neşirleriyle yurt dışında da ünlenen Barkan'ın çalışmalarının kaynakları arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da neoliberalizmin en önemli isimleri arasında yer alacak olan bu yabancı profesörlerden neredeyse hiçbirinin bulunmaması, hayli ilginç bir meseledir. Belki bütün eserleri nazarıdikkata alınırsa Barkan'ın tetkik ve telif türünden eserlere fazla itibar etmemesi de ayrıca düşündürücüdür. Onun bu tercihini, daha önce Ahmet Güner Sayar'ın da dikkat

---

[84] Fındıkoğlu, 57-73.

[85] Fritz Neumark, *Boğaziçi'ne Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları (1933-1953)* (çev. Şefik Alp Bahadır), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1982, s. 155.

[86] Neumark, s. 75.

çektiği üzere tesirleri bugüne kadar devam eden Barkan ve Ülgener arasındaki metodolojik farklılıktan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

O dönemki İktisat Fakültesi çatısı altında farklı ekollere mensup ilim adamları bulunmaktadır. Bunlardan bilhassa liberal mektebe mensup Alman kökenli aydınlar ile Durkheim-Gökalpçi millî iktisat görüşünü savunanlar temayüz etmişlerdir. Weberci çizgide iktisat tarihi araştırmalarını yürüten Rüstow ile Mehmet İzzet sayesinde Gökalp-Köprülü mektebine dâhil olan Barkan aynı bölümün öğretim üyeleridir. Birbirleriyle yollarının kesişmemiş olmasını bu mekteplerin birbirine taban tabana zıt fikirlere sahip olmaları ile izah etmek mümkündür. Nitekim bir yazısında, tarihçiler için iktisadî bilgilerin, iktisatçılar için ise tarihî kültürün zaruretinden bahseden Köprülü, "ekonomik hadiseleri daima dedüktif usulle tetkik eden ve liberal mektep ananesinin ezici tesiri altında tarihî mektep zihniyetine yabancı kalan iktisatçıların" genel bir hataya düştüklerinden bahseder.[87] Gökalp ve Köprülü mektebinin Türk iktisat tarihi davasının toprak meselelerine ilişen yönlerini en iyi kavramış isimlerden biri olan Barkan'ın da[88] liberal mektebe itibar etmediği, 19. yüzyılın belgeye bağlı katı bilimsel geleneğini sürdürdüğü görülür. Ranke'ci tarih anlayışından miras kalan bu yaklaşım, yalnızca belgelerin gerçeği gösterebileceğini ileri sürer. Bu yaklaşımı benimseyenler, doğru belgeleri bularak ve tasnif edip sıralayarak tarihsel gerçekliğin yeniden inşa edilebileceğini düşünürler. Dolayısıyla onlar için tetkik eserlerden faydalanmak, "sosyal bilimleri açmak" ve tarihte teoriden bahsetmek tali meselelerdir.

Türkiye iktisat tarihini ve özellikle Osmanlı tarihinin meselelerini arşiv belgelerine dayanarak izah etmeye çalışan Ömer Lütfi Barkan da ultra-ampirist metoduyla âdeta 19. yüzyıl Alman tarih yazıcılığı geleneğini ve Rankeci tarih anlayışını sürdürmüştür. Buna karşılık Türkiye'de bir başka iktisadî ekolün temsilcisi olan Sabri F. Ülgener; Rüstow ve Kessler gibi İktisat Fakültesi'ndeki Alman öğretim üyeleri sayesinde Werner Sombart ve Max Weber'i tanıma imkânı bulmuştur. Weber; sosyal bilimlerdeki yaygın pozitivist anlayışı olumsuzlayan Wilhelm Dilthey ve Heinrich Rickert'in temsil ettiği anlamacı *(verstehen)* gelenek ile tabiat bilimlerinin açıklamacı *(erklaren)* anlayışını

---

[87] Köprülü, "Osmanlı Müelliflerinde Ekonomik Düşünceler", s. 341.

[88] Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp'in İktisatçı Cephesi" *Cumhuriyet*, 6 İkinciteşrin 1941, s. 2; aynı yazar, *İçtimai yat*, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947, s. 231.

mezcederek yeni bir yöntem ortaya koymuştur. Spekülatif ve ampirik yöntemleri birlikte hesaba katan bu yöntem, olgu ile kuram arasında mutlak bir geçişliliğin bulunduğunu ileri sürmüştür. Ülgener, pozitivist Durkheim sosyolojisinden etkilenen Gökalp ekolü yerine, Türkiye'de henüz yeni bilinen anlamacı/yorumlayıcı Weber sosyolojisini esas almıştır. Gerhard Kessler'in Türkçeye *İçtimaiyata Başlangıç* olarak çevrilen eser için kaleme aldığı yazıda Ülgener, Durkheim sosyolojisinden farklı bir yaklaşım benimseyen bu eseri, sosyal bilimlere yeni bir soluk getirdiği için önemli bulur:

> Eserde bizi asıl alâkadar eden cihet, memleketimizdeki içtimaiyat an'anelerinin tam aksi olan bir istikametin temsil edilmiş olmasıdır. Öteden beri şiddetli bir taassupla sıkı sıkıya bağlı kalınan Durkheim sosyolojisine karşı onun taban tabana zıddı olan bir sistemin mübalağalı hatlar ile de olsa memleket kültürüne tanıtılmış olması hiç şüphesiz büyük bir memnuniyetle karşılanmaya değer; buna çoktan ihtiyaç vardı.[89]

Bu iki ekolün birbirlerine bakışları, aşağıda da kısaca izah etmeye çalışacağımız üzere, hayli ilginçtir ve iki ekol arasındaki metodolojik yaklaşım farklılığı Barkan ile Ülgener arasındaki münasebeti anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Nitekim bu münasebet, bugün Türkiye iktisat tarihçiliğinde iki farklı mektebin mecrasını ve bugünkü durumunu göstermesi bakımından da anlamlıdır. Barkan'ın, pozitivist anlayışa dayanan ve tarihi yalnızca arşiv belgeleri üzerinden okuyan Rankeci yaklaşıma sıkı sıkıya bağlı kalmasına karşılık Ülgener, Weber'in temsil ettiği bilimsel ve metodolojik anlayışa uygun şekilde anlamacı yaklaşımı benimsemiş; çalışmalarında iktisat ahlâkı ve iktisat zihniyeti arasındaki uyum veya uyumsuzluğu sorgulamaya büyük çaba göstermiştir. İktisat tarihi araştırmalarında niceliksel verilerin ötesine geçen Ülgener; ahlâk kitapları, fütüvvetnameler, siyasetnameler ve şiir gibi edebî eserler üzerinden iktisadın, kültürel alana etkilerini ortaya koymaya çalışmış; bireylerin dünyayı ve içinde yaşadıkları toplumu algılayış biçimlerine yönelmiştir. Ülgener'e göre, dinî-manevî etkenlerin, örf ve âdetlerin, itiyat ve ahlâkî düsturların, iktisadî olayların gündelik şekillenmesindeki payı büyüktür ve bu nedenle din ile ekonomi arasındaki karşılıklı etkileşimler, nedensel

---

[89] Sabri F. Ülgener, "G. Kessler: İçtimaiyata Başlangıç", *Makaleler*, İstanbul: Derin Yayınevi, 2006, s. 6.

olmayan bir atıf içinde değerlendirilmek zorundadır.[90] Bir diğer ifadeyle Ülgener; insanı, rakamların toplamı ile değil gündelik hayatındaki ahlâkî tercihleri ve pragmatik eylemleri ile anlamaya çalışmıştır.

Barkan'ın spekülatif tarihçiliğe karşı tavrı oldukça soğuktur. Esasen iki mektep arasında her daim hissedilen fakat varlığını ancak satır aralarında gösteren bir sürtüşme olduğu meydandadır. Ultra-amprisist tarihçilikle spekülatif tarihçilik arasındaki bu örtük çatışmanın izleri; Barkan'ın, Ülgener'in opus magnum'u addedilen eseri hakkında kaleme aldığı yazıda ve daha sonra yazdığı makalelerinin satır aralarına serpiştirdiği yorumlarda görülebilir. İktisat tarihinde ilmî Türkçülük yolunu açan Barkan, akademide kendinden bir kuşak sonrasına mensup sayılabilecek Sabri F. Ülgener'in spekülasyona açık tarihçiliğini daima mesafeli ve tedirgin bir nazarla izlemiştir.[91] *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri* (1951) için kaleme aldığı yazıda Barkan, sosyolojik ve felsefî karakterli olup türlü faziletlere sahip bulunan Weber-Sombart görüşünü Türk iktisat tarihi literatürüne kazandırdığı için Ülgener'i hayırla anmış, bununla birlikte eserin bu görüşe özgü zaaf ve tehlikeleri de tevarüs ettiğini söylemekten çekinmemiştir:

> Zihniyet meseleleri ile uğraşan araştırıcı, pozitif tarih tetkiklerinin tamamıyla dışında değilse bile, onların daha ziyade sosyolojik bir toplu görüşe, geniş bir tarih felsefesi planına bitiştiği problem ülkelerinde, teşbih caiz ise, sınır boylarında fikir ve kalem yürütmek zarureti ile karşılaşır. Bu, mevzuun hem hususiyeti ve hem kaçınılmaz zorluğudur... Demek ki, umumiyetle tarihçilerin anladıkları manada bir tarih işçiliğinin biraz yadırgaması için türlü sebepler olan ve hakiki tarihten ziyade bir tarih felsefesi veya sosyolojisinin sistem ve terkip arayan zihin gayretlerine fazla yer vermeğe mütemayil bulunan bir tarih telakkisi karşısındayız! Bu kabil bir tarihçiliğin nispeten sağlam sentezlere ve izah kıymeti büyük umumî fikirlere ulaşabilmesi için, iyi etüt edilmiş bol malzeme stoklarına sahip olması ve bu malzemeyi yoğuracak olan kafaların kudretli bir temsil kabiliyetine malik bulunması lazım gelir.[92]

---

[90] Ahmet Güner Sayar, *Ülgener Yazıları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s. 21.

[91] Ahmet Güner Sayar, *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, s. 95-96.

[92] Ömer Barkan, "Prof. Dr. Sabri F. Ülgener: İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XII/3-4 (1951), s. 163 [162-173].

Barkan, malzemeyi değerlendirmek ve yoğurmak için iyi yetişmiş kafalara ihtiyaç duyan bu türden tarihçiliği, gerçek bir tarihçilikten ziyade tarih felsefesi ve sosyoloji olarak değerlendirir. Barkan'ın temsil ettiği tarihçilik ekolü, klasik ve neo-klasiklerin dedüktif metoduna ve soyut iktisadî insan modeline karşı çıkar ve tarihî-ampirik araştırmaların gereğini vurgular. İktisat ilminin vazifesi, soyutlama ve genellemeye gitmeden tarih, istatistik ve antropoloji vb. bilimler vasıtası ile gerekli bilgi malzemesini toplamaktır.[93] Barkan, Ülgener'i kullandığı malzemeden dolayı sert biçimde eleştirir ve kendisinin fazlasıyla alışık olduğu "pozitif tarih telakkilerine hayli yabancı kalan sahalarda" kalem oynattığını ileri sürerken tam da bu ampirik metotla hareket etmektedir. "Kendi pozitif tarihçiliğini kaygan bir zeminde yapılan tarihî-sosyolojik araştırmalara karşı savunan Barkan"[94], Sombart'a atıfla, bu mektebin temel kıymet ve idealler olarak tespit ettiği hususiyetlerin "tatbikatta hiçbir zaman tahakkuk etmemiş olan normatif ahlâk kâidelerinden mülhem zihnî tecrit mahsulü fikirler" olduğunu iddia eder. Ona göre bir zihnî inşâ çabasını daha fazla vuzuha kavuşturmak için sistemleştirme çabasına girmek, realitenin çehresini de büsbütün silik hâle getirebilir.[95]

Barkan'ın tarihçiliğe bakışı, mevcut belgelerden istihraç ettiği ham malumattan hareketle aşırı genellemeler yapmaktan ibaretmiş gibi durmaktadır. Sosyolojiyi öteleyen Barkan, tarihçinin, "bir içtimaiyatçı gibi umumî ve birçok dereceli tecritlerle ulaşılabilecek müşabehetler değil, umumî kanuniyet ve tekâmül istikametlerinin zamana ve mekâna ait hususiyetlerin, muayyen tarihî şartların tesiri altında aldıkları şekillere" dikkat etmesi gerektiğini, "esasen tarihî oluşların işgal ettiği bir inkişaf merhalesiyle varacakları diğer merhaleler arasında, bir kutuptan diğerine giderken mahiyet itibariyle nasıl yekdiğerinin zıddına ve nakizine müncer olduklarını tespit etmenin aynı kanuniyetlerin hususi şartlar altında ne gibi neticeler verdiğini görmekten başka bir şey" olmadığını ileri sürer. Bu, tarihte sosyolojiyi, antropolojiyi, hukuku ve sosyal psikolojiyi dışlayan bir tavırdır. Halil Berktay Barkan'ın bu yaklaşımını haklı olarak aşırı ampirist Ranke ile kıyaslamakta, Türk tarihçiliğine Köprülü'nün göreli genişliğinin değil, Barkan'ın darlığının damgasını vurduğunu ileri sürmektedir. Köprülü'nün, tarihçinin çok yönlü olması; sosyoloji ve ekonomi gibi

---

[93] Sabri F. Ülgener, "Schmoller (Gustav von)", *Makaleler*, s. 454.

[94] Sayar, 396.

[95] Barkan, 167.

alanlarla da ilgilenmesi gerektiği şeklindeki temennisi, Barkan'da tarihçiye diğer alanları âdeta yasaklayan bir darlığa dönüşmektedir. Bugün bilhassa Osmanlı tarih araştırmalarının belgeyi önceleyen ve diğer disiplinleri âdeta yok sayan tavrı, bu mirasın tabiî bir sonucudur. Annales okulunun takipçisi olma mefâhiri Barkan'a atfedilmekle birlikte, Barkan'ın yaklaşımı Annales okulundan ziyade esasen 19. yüzyılın tarihselci metoduyla daha fazla örtüşmektedir.

Ülgener'in eserini başarılı bulan fakat ihtiyatla okunması hususunda ikazlarda bulunan Hilmi Ziya Ülken de onun bir devrin zihniyetini tasavvuf, tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarında arama çabasını temkinli olmak şartıyla kabul eder. Mevcut vesikalardan yapılacak istihraçlar ise, eğer zihniyeti hakikate uygun çizgilerle tanıtacaksa kullanılabilir. Bir devrin gelişigüzel vesikalarla canlandırılamayacağını, küçük bir dikkatsizliğin hakikatten uzaklaşmaya yol açacağını iddia eden Ülken, derin bir anlatıcı görüşüne bağlı olan Ülgener'in eserini doğru kaynakları seçtiği için başarılı bulur. Lâkin onu asıl kaygılandıran mesele, tarihî maddeciliğin tek taraflılığına itiraz eden yazarın, yaslandığı Weber metoduyla da aksi istikamette bir tek taraflılık yaratıp yaratmadığıdır.[96]

Ülgener bu iddiaya, zihniyet meseleleriyle uğraşan araştırmacıların, fikir yürütürken pozitif tarih araştırmalarından ziyade sosyolojik bir bakış açısını ve geniş bir tarih felsefesini dikkate alarak hareket etmek zorunda oldukları iddiasıyla cevap vermiştir.[97] Kültür dünyasının ampirik gerçeklerini, ultra-ampirist tarihçi geleneğin kavrayamayacağını düşünen Ülgener, bu nedenle "arşivci-pozitivist tarihçinin hassas ölçü ve tartılarının" yetersiz olduğuna inanır. Geliştirmek istediği modele yönelik eleştirileri olgunlukla göğüsleyen Ülgener, bu yeni metodun Batı'da da eleştirildiğini vurgular: "Tarih boyu karmaşık sosyal gövdeleri (çoğunun peşine birer de *izm* takılmış halde) ideal-tip çizgileri ile model olarak yontup sivrilttikten sonra her birine gerçeklik sıfatı vermek ve hele kendileri gibi yine model olarak inşa edilmiş başka tiplerle karşılaştırılarak pratiğe dönük birtakım sonuçlar çıkarmak batılı tarihçiler tarafından da eleştirilmiştir."[98]

---

[96] Hilmi Ziya Ülken, "Dr. Sabri F. Ülgener, İktisadî İnhitat Tarihimizde Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, II/8 (1953), s. 145 [142-145]

[97] Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1981, s. 19.

[98] Sabri F. Ülgener, *Dünü ve Bugünü İle Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, İstanbul: Der Yayınları, 1981, s. 51 (dipnot 2).

Ülgener'in spekülatif tarihçiliği, ampirik tarihçiliğin nicel verilerinden ziyade ahlâk ve zihniyet meseleleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ampirik metodu benimseyenlerin aksine ahlak ve zihniyet dünyasını yoğuran sebepleri tek bir başlık altında toplamak imkânsızdır. Bu alanda çalışacak araştırmacılar iklim, nüfus, din, politika ve daha pek çok unsur ile örülü olan bir etkenler yığınıyla yüzleşmek zorundadır. Bu nedenle, yapılması gereken en temel şey, bu faktörlerden birini seçip ona yoğunlaşmak olmalıdır. Ülgener'in ahlâk ve zihniyet çözümlemelerinde belirleyici faktör din'dir.[99] Weber'in din sosyolojisi ve karşılaştırmalı dinler tarihi metodu, farklı dinler ve kültürler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koysa da bu, "meslekten tarihçilerin Webervari girişimlere alerji" duymalarına yol açmaktadır.[100] Ülgener, klasik iktisat ilmini ve iktisat tarihçilerini, herhangi bir isim zikretmeden, insanı sadece ekonomik açıdan hareketle bir *homo-economicus* gibi değerlendirdikleri, gerçek insanı aradan çıkararak insanları da, tıpkı maddî âlemde olduğu gibi, birer emtia yığını veya sermaye ve para meblağı olarak gördükleri için eleştirir: "Fizik âlimi nasıl, bütün haricî şartları soyutlar, meselâ bir cismin, havası boşaltılmış bir mekânda düşme kanunlarını araştırırsa, iktisatçı da insanın bütün indî ve irrasyonel tesirlerinden tecrit edilmiş bir mekânda bu emtia, sermaye ilâh. yığınlarının seyrini tanzim eden kanunları araştırmalıdır deniyordu; böylece iktisat ilmi doğrudan doğruya bir miktar ve nicelik ilmi haline getirilmekte idi; fizikte bu belki mümkün olabilirdi; haricî şartlar soyutlansa bile, onlardan müstakil olarak asıl tetkik mevzuu, yani taş ve onun düşmesi hâdisesi yine bilfiil mevcuttur. Hâlbuki iktisadî hayat alelâde bir emtia yığını demek değildir ki, insanın haricî, irrasyonel bir unsur olarak soyutlanmasından sonra yine tetkik mevzuu muhafaza edilmiş olsun." Oysa iktisadî hayattan insan ve onun müdahaleleri çıkarılırsa geriye hiçbir şey kalmaz. Bu nedenledir ki klâsik iktisatçı yalnız haricî unsurları değil, bilâkis kendi mevzuunu soyutladığının farkında değildir.[101]

Ülgener, Sombart'ın eleştirisine atıfla Rankeci ampirik tarihçiliğin, tarihi âdeta insansız olarak yazmak itiyadını edinmiş sathî bir ilim ve araştırma telâkkisi olduğunu, buna karşılık benimsediği metodun "reel-haricî veriler yerine bizzat yaşayan insanı ön plana koy-

---

[99] Ülgener, *Zihniyet ve Din*, 14.

[100] Ülgener, *Zihniyet ve Din*, 45.

[101] Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984, s. 3-4.

duğunu" ileri sürer ve bugün de tarih çalışmalarında etkisi görülen iki görüş arasındaki en can alıcı farklılığı şu cümleler ortaya koyar:

> Ekonomi zihniyeti ne demektir? Geçmiş asırların türlü şekillerdeki mistisizmini çetin ve uzun bir mücadele ile bertaraf ettikten sonra, muhitin ancak somut ve ampirik verilerine dayanan müspet ilim telakkisi, yeniden zihniyet diye esas hatları gözle vazıh olarak görülemeyen soyut bir meseleyi ortaya koymamızı belki de haklı bir endişe ile karşılamaktan kendisini alamayacaktır.[102]

Halil Berktay'ın haklı olduğu hususlardan biri, Türk tarihçiliğinin Barkan'dan sonra daralması ve defterolojinin hâkimiyeti ile birlikte içine kapanmasıdır. 1930'larda Köprülü'nün önderlik ettiği sentezci ve evrensel yasalara dayanan mukayeseli tarihçilik yerini, Barkan'ın 1940'larda, "umumi ve birçok dereceli tecritlerle ulaşılabilecek müşabehetler"in içtimaiyatçının meselesi olduğu, tarihçinin yalnızca zamana ve mekâna ait hususiyetlerle uğraşması gerektiği yolundaki ısrarına bıraktı ve 1945 sonrasındaki akademik öğretiye, Köprülü'nün genişliği değil Barkan'ın darlığı damgasını vurdu"[103] iddiası ve "Köprülü'nün annaliste'i Barkan'ın tarihçisine, Köprülü'nün müverrihi de Barkan'ın içtimaiyatçısına yakındır"[104] savı büyük oranda haklılık payı içermektedir.

Barkan'ın ultra-ampirik tarihçiliği, klasik iktisat tarihçiliğinin somut ve nicel verilerini esas aldı. Sosyoloji, felsefe, folklor ve kültür tarihi gibi disiplinlere itibar etmedi. Barkan, kendisine büyük saygı duyan ve onun verilerini kullanarak ATÜT çerçevesinde bir model yaratmak isteyen ve bu amaçla "kadir-i kül devleti"ni "kerim devlete", "baba devlet"ini ise "devlet ana"ya dönüştüren çevreler karşısında da aynı tavrını korudu. Barkan mektebinin ilk mensuplarından biri olan Halil İnalcık'ın Mustafa Akdağ'ın model arayışına şiddetle karşı çıkışı, bugün dahi üzüntü vericidir. Barkan ve İnalcık, Gökalp-Köprülü mektebinin belge dışındaki verileri dışlamış başarılı ve üretken mensup-

---

[102] Ülgener, 8.

[103] Halil Berktay, *Kabileden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s. 116

[104] Halil Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s. 84; aynı yazar, *The Other Feudalism: A Critique of 20th Century Historiography and its Particularisation of Ottoman Society*, University of Birmingham, 1990, s. 138 (yayımlanmamış doktora tezi).; aynı yazar, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 2470. [2456-2474].

larıdır. Fakat Köprülü'nün zengin birikiminden ve farklı disiplinlere açık perspektifinden mahrumdurlar. İşin garibi, "Türk-İslâm sentezi" fikri, Osmanlı söyleminde çoğunlukla onlara yaslanmış ve bir model geliştirmek yerine bu eşsiz kaynakların ortaya koydukları ürünleri bir mefâhir kaynağına dönüştürerek tüketmiştir. Barkan, sosyal tarih ve tarihî demografi alanlarındaki çalışmalarıyla Türkiye'de tarih araştırmalarını geleneksel problem ve metotlardan kurtararak, Türk tarihçiliğinin sosyal bilimlere daha çok yaklaşan ampirik bir disiplin seviyesine yükselmesinde kuşkusuz öncü role sahiptir.[105] Osmanlı tarihi için birçok yeni çalışma alanı önermiş, Türk tarihçileri için ilham kaynağı olmuş; sosyal ve ekonomik kurumların incelenmesine büyük önem vermiş, nicel kanıtlar elde etmek için arşiv materyallerinin nasıl kullanılacağı konusunda kendisinden sonraki tarihçilere rehberlik etmiştir. Ne var ki onun bunları yaparken sosyoloji, felsefe, edebiyat, din ve tasavvuf tarihlerini öteleyerek salt belge yayınına yönelmesi, nicel verileri sıralaması; entelektüellikten ve interdisipliner yaklaşımdan yoksun bir tarih mektebinin doğuşuna da katkıda bulunmuştur.

Barkan'ın hayrü'l-halef talebelerinden biri olan Mehmet Genç, tarih araştırmalarında muhteva fakirliğinden yakınırken bunun en önemli nedenleri arasında tarih formasyonunda sosyal bilimlere karşı sürdürülen geleneksel kapalılığı ilk sırada zikreder. Ona göre, "Fuad Köprülü ve Barkan'ın başlattıkları çığır, henüz bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir inkişafa, maalesef mazhar olamamıştır. Bu kapalılık sürdüğü için de tarih çalışmalarımızda metot, kavramlaştırma ve teori ile ilgilenme de son derece düşük düzeyde kalmaktadır."[106] Fakat Genç'in tarih araştırmalarında hâlâ etkisini sürdüren ampirik ve spekülatif metotlar arasındaki kutuplaşmada, tavrını ampirik araştırma yöntemlerinden yana koyarak hocasının metodunu tevârüs ettirdiği görülmektedir:

> Bu iki kutup arasında bir boşluk bulunmakta ve gerçek anlamda teorik ve metodolojik çalışmalara, hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Spekülatif çalışmaların büyük çoğunluğu, teorik bir problematikten çok, politik ve ideolojik motiflerle tarihe yönelmiş çalışmalar olduğu için, bu motiflerin imkân verdiği ölçüde, sabır ve objektiflikle yürütülebilmişlerdir. Onun içindir ki bu çalışmalar, mevcut ampirik araştırma ve yayınların var olduğu alanlarda yoğunlaşmış, onların dışında kalan alanlarda ise,

---

[105] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 349.

[106] Genç, 353.

> teorik bir problematiğin gerektirmiş olacağı ampirik çalışmaları ne ilham edebilmiş ne de bizzat yapma zahmetine girişmişlerdir.[107]

Genç'in ampirik ve spekülatif mektepler arasındaki kutuplaşmada hocasına kıyasla daha katı bir tutum içinde olduğunu ileri sürmek mümkündür. Barkan hiç olmazsa, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı* adlı devasa eserinde Ülgener'den bahseder. Oysa Osmanlı iktisadî yapısının dönüşümünü konu edinen Genç, yaptığı çalışmalarda ne Ülgener'den ne de Ülgener mektebinin mensuplarından söz etmektedir. Erol Özvar, ampirik ve spekülatif kutuplar arasındaki bu farklılaşmayı ve aynı konulara eğildikleri halde birbirlerine mesafeli oluşlarını Genç, Ülgener ve Sayar üzerinden şöyle değerlendirir:

> Osmanlı iktisat tarihçileri arasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki müteşebbislerin özel mülkiyet haklarının güvence altına alınamamasının ve erken modern dönemde Osmanlı iktisadî düzeninde Batı tarzında değişimler yaşanamamasının nedenlerini sorgulayan zengin bir literatür mevcuttur. 1960'lardan sonra Sombart ve Weber'den etkilenen, Osmanlı edebi metinlerini inceleyen Sabri Ülgener, Osmanlı iktisat zihniyetinde dünyevileşme yaşanamamış olmasını bunun temel nedeni olarak görür ve Osmanlı zihniyetinde derin izler bırakmış tasavvufun bu sürece en başından beri ket vurduğunu savunur. Ülgener'in halefi Ahmet G. Sayar da Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşmasını konu edindiği eserinde klasik Osmanlı zihniyetinde kök salmış İslâmî asketizmin modern iktisadî zihniyetin gelişimine engel teşkil ettiğini iddia eder. Ülgener ve Sayar'dan çok farklı bir yaklaşımı benimseyen Mehmet Genç, Batı Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farkın zihniyet ve ahlak dünyasında değil, devletin ekonomik önceliklerinde ve iktisadî hayatın örgütlenmesine yönelik tutumlarında aranması gerektiğini ileri sürer. Genç, devletin önceliklerini ve tutumlarını göz ardı eden bir yaklaşımın İmparatorluğun anti-kapitalist ideolojisini kesinlikle anlayamayacağına savunur.[108]

Ampirik metotla spekülatif metodun yarım yüzyıldır birbirlerine nasıl baktıklarını özetleyen bu cümlelerde, iki ekolün mensuplarının birbirlerine mesafeli duruşlarının izlerini de bulmak mümkündür. Esasen spekülatif metodun bilhassa edebî metinlere yönelmesine

---

[107] Genç, 350.

[108] Erol Özvar, "Economic History in Turkey", *Dove va la storia economica? Metodi e prospettive. Secc. XIII-XVIII, atti della Quarantaduesima Settimana di Studi, 18-22 aprile 2010*, Frinze: Frinze University Press, 2011, s. 100.

etki eden iki önemli husus vardır. Evvela, kaleme alındıkları dönemin zihinsel yapısını şekillendiren bir özelliğe sahip olan edebî eserler; inandırıcılığı ve renkliliği ile muayyen bir tavır ve davranışı insanın bilinçaltına işleyerek bu tavır ve davranışı muayyen bir çağın zihniyetinin parçası hâline getirebilmektedir. Yine bunun yanında edebî eserler, belli bir tavır ve davranışı açıklamak için gerekli olan ifade kalıplarını ve araçlarını da temin edebilmektedir. İbrahim Şirin'in de vurguladığı üzere, Ülgener, Osmanlı arşivlerinde incelediği döneme ait defter ve belgeler tasnif edilip araştırmacıların hizmetine sunulmuş olsaydı bile bunlara muhtemelen bakmayacaktı. "Zira onun aradığı devletin iktisadî zihniyeti değil, insanların zihnî dünyası idi."[109] Oysa hemen aynı dönemleri incelemelerine rağmen Genç, Barkan'ın belirlediği istikamette ilerleyerek "devlet ve ekonomi" zaviyesinden "hac yolunda bir karınca" misali, maksadına ulaşamamışsa da o çabanın yorulmak bilmeyen azimli bir yolcusu olduğunu ispatlamıştır. İnsanı ve devleti merkeze alan çalışmaların yöntem ve kaynaklarının farklı olması tabiî olmakla birlikte ampirik tarihçilerin spekülatif tarihçiliğe neden bu kadar mesafeli oldukları hâlâ izaha muhtaç bir meseledir.

Son zamanlarda, Max Weber'in Barkan üzerindeki etkisini konu alan ilginç bir makale yayınlanmıştır. Söz konusu makale, Weberyen söylemin "geleneksel otorite" ve "patrimonyalizm" kavramlarını takip ederek Barkan'da Weber'in izini sürmeye çalışırken, Barkan ve İnalcık'ın "Osmanlı tarihini okuyuşlarının" büyük ölçüde benzerlikler taşıdığından hareketle Barkan'ı da Weber ile ilişkilendirmektedir.[110] Türkiye'de Weberyen modelin, esasında çarpık ve bağlamından kopartılmış bir Weber okumasının ürünü olduğunu iddia eden yazar, analojilerden hareketle Barkan üzerinde de bu sosyolojik geleneğin izini arar. Ne var ki Barkan'daki Weber etkisini analojilerden hareketle aramanın ne derece sağlıklı bir yöntem olduğu tartışma götürür bir meseledir. Weber'de prebendalizm ve patrimonyalizm ile karşılığını bulan siyasal sistemin bir ideal tip olduğunu ve Barkan'ın da sosyolojideki ideal tiplere itibar etmediğini dikkate almayan makale, aslında söz konusu kavramların Marx'ın ATÜT yaklaşımı ile büyük benzerliklere sahip olduğu, Weber'in de tıpkı Marx gibi modern kapi-

---

[109] İbrahim Şirin, "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği ve Sabri Ülgener", *Türk Tarihçileri* (ed. Ahmet Şimşek), Ankara: Pegem Akademi, 2016, s. 251-252.

[110] Erdem Sönmez, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", *Praksis*, 23 (2010) pp. 39-62

talizmin kökenlerini aradığı gerçeğini ıskalamaktadır. Dolayısıyla her ikisinin de çağdaş kapitalizmin kökenini tespite çalışırken Ortaçağ'a ait referanslarında ve izahlarında benzer yorumlar ileri sürdüklerini, modern ve kapitalist Batı karşısında aynı söylem ve argümanlarla Doğu'yu yani ötekini oluşturan Batıyı zıddıyla tanımlamak çabasında oldukları gerçeğini görmezden gelir. Marx ile Weber'in bu köken arayışlarındaki en esaslı fark, ikincisinin zaman zaman protestan kilisesini de ziyaret etmesidir.

Weber, "doğu feodalizmi" olarak da okunabilecek prebendal sistemden, yani hükümdara bağlı hizmetkarların devlete ait toprak veya gelirlerden rant temin etmesine dayanan sistemden bahseder. Feodalizmin her türünün Batılı mânada feodalizm anlamına gelmediğini vurgulayan Weber, batı feodalizmi ve Doğu prebendalizmini tefrik ile ilkinin *fiyef*, Doğu feodalizminin ise *benefice* esaslarına dayandığını iddia eder.[111] Weber'e göre, Hindistan, Çin, Japonya ve İslâm ülkelerinde rastlanılan prebendal feodalizm, kıymetin gelire göre biçildiği, verilen arpalıkların hizmetlere ve terfiye göre ve kişisel temelde uygulandığı yerlerde ortaya çıkar.[112] Geleneksel otoritenin ekonomik ve politik veçhesini temsil eden bu yapı, aslında artı değerin üretici aleyhine atıl hâle getirilmesini, despot yönetimin keyfî ve hesapsız israfını ifade eder. Doğu ve Batı feodalizmlerini birbirinden ayıran Weber, her ikisini de olumsuzlamasına rağmen Batı'daki rasyonel yapının kapitalizme evrildiğini, tımara dayalı feodal düzenin bunda önemli bir aşamayı teşkil ettiğini, buna karşılık prebendal toplumların kapitalist aşamaya ulaşamadıklarını vurgular:

> Batı'da Karolenj İmparatorluğu, Hindistan'da Halifelikler ve Mihracelikler ya da Hindistan'ın Büyük Babür İmparatorluğu örneklerinde olduğu gibi Batı'daki derebeylikler de Doğu'daki derebeyliklere benzer şekilde, patrimonyal devlet gücünün merkezi otoritesinin çözülmesi neticesinde ortaya çıktılar. Mamafih Karolenj İmparatorluğu'nda kırsal geçim ekonomisine dayalı yeni bir sınıf zuhur etti. Derebeyi sınıfı, yeminli sadakat anlaşması yoluyla hükümdara bağlanıp kendisini hükümdarla özgür halk arasında konumlandırdı. Feodal münasebetler Hindistan'da da mevcut

---

[111] Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Berkeley: University of California Press, 1978, s. 255.

[112] Weber, 259-260. Weber, Çin ve Hindistan üzerine monografik çalışmalarında prebendalizmi yeniden yorumlayarak iki ülkede arasındaki gözle görülür farklara da kısaca işaret etmiştir. Fakat bunlar genel tanımlar yanında tali meseleler olarak kalmaktadır.

> olmakla birlikte soylu sınıfı yahut derebeyi yaratacak nitelikte değildi. Doğu'nun birçok bölgesinde karakteristik derebeyi sınıfı vergi mültezimliği ve daha ziyade bürokratik devletin askerî ve perebend üyelerinden türedi. Bu sebeple Şark derebeyliği özünü muhafaza ederek fiyefe dönüşemedi; patrimonyal devletinin feodalleşmesi değil perebendalizasyonu yaşandı… Üstelik Doğu ve Batı'daki bu farklı gelişmenin izahında askerî faktör de önemlidir. Avrupa'da sipahi sınıfı, teknik olarak feodalizmin en önemli gücünü teşkil ediyordu. Buna mukabil [şark toplumlarında] piyade gücü orduda öncelikli rolünü korudu.[113]

Mısır, memalik-i İslam ve Çin'deki para ekonomisinde meydana gelen her gelişmeyle birlikte, devlet gelirlerine eşlik eden ve gitgide artan bir prebendalizasyon gözlemlendiğini iddia eden Weber; imparatorlukların, idarî rasyonelleşmeyi engelleyen devlet arpalıklarının bir zamanlar güçlü savunucuları olduklarını; Şark'ta, Batıdaki gibi bağımsız güçlerin varlığından bahsedilemeyeceğini vurgular.[114] Ona göre, İslam ve genel olarak şark toplumlarında siyasî, ekonomik ve hukukî ilişkilerin istikrarsız ve keyfî oluşu, bağımsız güç odaklarının oluşmasını engellediği gibi, bu durum Batı'da mülkiyet haklarını garanti eden feodalizmin aksine irrasyonelliği ve keyfîliği ifade eden prebendalizm ve patrimonyalizmi de beslemiştir. Görülüyor ki Doğu despotizmi ve mülkiyet ilişkileri temelindeki bu nitelendirmeler, Bryan Turner'in de açıkça ifade ettiği üzere "Marksizmin kendisiyle değilse de Marx'ın sosyolojisiyle" uygunluk arzetmektedir."[115]

Weber'in hem Doğu despotizmi hususunda hem de Osmanlı devlet ve toplum yapısı hakkındaki genel-geçer malumattan hareketle İslam toplumları hakkında yaptığı yorumlar ile Barkan'ın romantik milliyetçilikten beslenen müteal yahut kadir-i küll devleti arasında mühim bir fark olduğu ortadadır. Barkan, Marx'ın feodalite ve doğu toplumlarına ilişkin düşünceleri gibi Weber'in sosyolojik tezlerine de hiç itibar etmemiştir. Fakat biraz fanteziyle süslendiği takdirde; aynı yıllarda yaşamış ve eserlerini tanımış olsalardı Marx'ın ATÜT meselesinde, Weber'in de prebendalizm ve patrimonyalizme ilişkin yorumlarında Barkan'dan mühim bir kaynak olarak yararlanacakları ileri

---

[113] Max Weber, *The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism* (trans. H. H. Gerth), Glencoe: Free Press, 1958, s. 70-71

[114] Max Weber, *The Religion of China: Confucianism and Taoism* (trans. Hans. H. Gerth), Glencoe: Free Press, 1951, s. 61-61

[115] Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslâm: Eleştirel Bir Yaklaşım* (çev. Yasin Aktay), Ankara: Vadi Yayınları, 1997, 29.

sürülebilir. Oktay Özel'in vurguladığı gibi, "etkileyici ve yer yer grotesk üslubu ile kendinden sonraki kuşakların kafasında her şeyiyle mükemmel işleyen ve adeta bir ordu gibi teşkilatlanmış bir devlet nizamının emrinde her biri kendisine, atfedilmiş işlevlerini yerine getirmekle mükellef bir toplumsal alan ve sınıflar resminin ya da toplum teorisinin oluşmasında en önemli katkı herhalde Barkan"a ait olsa gerektir."[116] Barkan'ın Osmanlı'da özel mülkiyetin olmaması, toprağın hanedanın malı olması, tımar, toprak sistemi ve köylüye ilişkin bir mefahir olarak kaydettiği tüm önermeler, tam da Marx ve Weber'in Doğu toplumlarına ilişkin öne sürdükleri "üretken ve girişimci ruhu olmayan, pasif, keyfî ve Doğu despotizmi" şeklindeki argümanları besleyecek niteliktedir. Nitekim Türk solu, 1960'larda Marksist terminolojide önemli bir yere sahip olan ATÜT ve feodalite tartışmalarında Barkan'ın eserlerine dayanmış fakat o bu konulara hep mesafeli durmuştur. Weber'le ilgili varsayımımız; Marx ve Weber'in Batı'daki gelişmelere ilişkin farklı argümanlara dayanmalarına rağmen, doğu toplumlarına dair hemen hemen aynı söylemlerle hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bizatihi Weber de, sosyoloğun ampirik verilerden faydalanması gerektiğinin altını çizerken bize metodoloji konusunda ilginç veriler sunmaktadır:

> Aynı tarihsel fenomen feodal, patrimonyal, tarihsel ve karizmatik yönlere sahip olabilir. Bu kavramları tutarlı ve hassas biçimde incelemek için sosyoloji, her biri anlam düzeyinde "saf" (ideal) tipleri esas alır. Ancak ideal olarak inşa edilmiş bu tiplerden birine tam olarak karşılık gelen gerçek bir fenomenin bulunması asla mümkün değildir. Sosyolojide yalnızca bu tür ideal tipler esas alınarak teorik analizler yapmak mümkündür. Elbette sosyolog, zaman zaman ampirik-istatistiksel tetkiklerden de faydalanacaktır. Zira söz konusu kavramlar, bu noktada metodolojik tartışma gerektirmez.[117]

Gerçekte Barkan, daha 1930'larda kaleme aldığı ilk metinlerle Weber sosyolojisini reddeden bir tutumla karşımıza çıkar. Doğu ve Batı kıyaslamasında aradaki farkın zihniyet meselesi olduğunu yadsıyan Barkan, sosyolojik izahlara set çekerek meseleyi tarihsel perspektifle

---

[116] Oktay Özel, "Ömer Lütfi Barkan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 229.

[117] Max Weber, *Basic Concepts in Sociology* (trans. H. P. Secher), New York: Philosophical Library, 1962, s. 52-53.

izah eder. Coğrafî keşifler, yeni ticaret yollarının bulunması, sömürgecilik, denizaşırı ticaretin gelişmesi ve sermaye birikimi gibi gelişmelere aşırı önem atfeden Barkan'ın, Weber'de rastladığımız özcü açıklamalara daha başından karşı olduğu ortadadır.[118] Rıdvan Turhan'ın da vurguladığı gibi, erken dönem metinlerinde kullandığı kaynaklar çok zengin olmayan, bununla birlikte Fransız sosyal bilimcilerinden istifade eden Barkan'ın Weberyen teoriyle arasına koyduğu mesafe Ülgener'in çalışmaları üzerinden gerçekleşmiş gibidir. Ülgener'in *Yakın-Şark Türk-İslam Dünyasının İktisat Ahlakı ve Zihniyet* başlıklı doktora teziyle Barkan'ın erken dönem metinlerinin aynı tarihlerde yazıldığına dikkat çeken Turhan, Barkan'ın Weber karşıtı tutumunun büyük oranda Ülgener'in iktisadî zihniyet meselesini merkeze alan çalışmaları üzerinden şekillendiğini; *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*'ne yazdığı eleştiride bu karşıtlığını açıkça ifade ettiğini söylerken haklıdır.[119] Her şey bir tarafa, Weber sosyolojisinde kapitalizmin doğuşu ve gelişmesinde muharrik bir role sahip olan müteşebbis sınıfa ve ticarete Barkan'ın neredeyse hiçbir çalışmasında tesadüf edilmez. "Her şeyi çekip çeviren kâdir-i küll devlet nizamı" Barkan'ın söyleminde en belirleyici unsurdur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, meslekten tarihçilerin Weberci görüşlere alerjileri olduğunu, Barkan'la aynı koridoru paylaşan Ülgener de müstehzî bir biçimde ifade etmektedir.

Weber sosyolojisini Türkiye'ye tanıtma ve bu metotla Türkiye'nin iktisadî zihniyeti üzerine çözümlemeler yapma önceliği kuşkusuz Ülgener'e aittir. Ancak belirtmek ve takdir etmek gerekir ki, Weber'in oryantalizmden beslenen İslâm ve Osmanlı hakkındaki basma-kalıp ve yanlış görüşlerine cevap veren de Ülgener olmuştur. Türkiye'de Weber sosyolojisinin temsilcisi olarak bilinen Ülgener, Weber'in İslâm toplumlarına ilişkin yanlış bilgilerini tashih ederek, onu bu konuda ikmal etmiştir. Ne var ki bunlar, Barkan'ın ilgisini çekecek ve itibar edeceği konular arasında asla olmamış; Batı'daki gibi bir kapitalistleşme sürecinin Türk toplumunda neden ve niçin yaşanmadığı meselesi onu meşgul etmemiştir. Aksine Ülgener, tam da Weber'in İslâm ve Osmanlı toplumunda gözlemlediği kapitalistleşememe sorununu, Weberyen yöntemden istifadeyle fakat Weber'in ileri sürdüğü

---

[118] Rıdvan Turhan, "Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29 (2014/2), ss. 279-282.

[119] Turhan, 282.

argümanları eleştirerek açıklamıştır.[120] Ancak bu eleştiriler başka bir incelemenin konusudur; üstelik bu konuda mebzul miktarda kitap, makale ve tez mevcuttur.

Barkan ekolü, 1950'lerden bu yana Türkiye'deki sosyal ve iktisat tarihi çalışmalarına hâkimdir. Ülgener mektebinin cılız kalışı, spekülatif tarihçilik metodunun hatası değil; sosyoloji, felsefe, edebiyat, tasavvuf ve dinler tarihi gibi muhtelif alanlarda müktesebatı olan tarihçilerin nadirattan olmasıyla alâkalıdır. Ampirik tarihçilik, insanın çok boyutlu bir varlık olduğu hakikatini gözden kaçırarak nicel verilerle tarihi inşa edebileceği vehmine kapılmış; bu tek yönlülüğü onu edebiyat, felsefe, sosyoloji, din ve tasavvuf gibi bilim dallarından koparark insandan uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla akademi basamaklarını hızla tırmanmak isteyen tekniker tarihçiler yahut Oktay Özel'in "belge-bilgi aktarıcısı" diye betimlediği salt betimsel tarihçilik anlayışı, belge aktarmayı faydacı mülahazalarla daha elverişli bulmuştur. Bilhassa taşrada görev yapan muhafazakâr/milliyetçi tarihçilerin, yoğun ve zahmetli bir uğraş gerektiren entelektüel tarihçilik yerine, arşivden bulabildikleri birkaç belge ile yetinerek katı bir belge fetişizmine kaymaları bugün için artık neresinden tutulursa tutulsun izahı imkânsız bir tutumdur. Barkan ekolüne mensup olan İnalcık, Sahillioğlu, Kütükoğlu, Genç ve Faroqhi gibi kıymetli tarihçilerin sabır ve cehtleri nazara alındığında taşra tarihçiliğinin bunu dahi redd-i mirasa dayalı bir *kasaba kurnazlığına* dönüştürdüğü iddia edilebilir. Oktay Özel'in defterolog taşra tarihçisinin, mesleği ile kurduğu ilişkiyi özetlediği hakikat, bu tarihçi tipinin modellere, kuramlara ve temel kavramlara dahi hep kuşkuyla yaklaşmasının ve sabırsızlıklarının altında yatan nedenleri ortaya koyması bakımından anlamlıdır.[121] Bunun yanı sıra taşra tarihçisinin, A. Güner Sayar'ın Ülgener bağlamında sıklıkla dile getirdiği *zevk-i selim* duygusundan uzak oluşunu da kuşkusuz bu entelektüel donanımın eksikliğinde aramak gerekir.

Kaba malzeme işçiliğini tarihçilik saymak Barkan'ın suçu değil-

---

[120] Marx ve Weber'in doğu ve İslâm toplumları hakkındaki söylemlerine ve bu söylemlerin zihinsel alt yapisına ilişkin son zamanlarda yayımlanan kıymetli bir çalışma için bk. Lütfi Sunar, *Marx ve Weber'de Doğu Toplumları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012. Sunar, her iki sosyoloğun da yetiştiği çevre, etkilendikleri şahıslar ve doğuya ilişkin söylemlerini etkileyen düşünürleri tespit ederek, bilhassa oryantalist söylemin ve 19. yüzyıl Aydınlanmacı bilim anlayışının mezkûr isimler üzerindeki izlerini sarih bir biçimde ortaya koymuştur.

[121] Oktay Özel, *Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 30-35.

dir. O, ömrünün belli bir döneminden sonra yöneldiği belge neşriyle, üzerinde çalışılacak malzemeyi tanıtmayı, bu malzemenin imkanlarını ve sınırlarını göstermeyi ve yeni veri kaynaklarını ortaya çıkarmayı ummuştu. O dönemde arşivler yeni açılmıştı ve tasnif edilmemiş milyonlarca belge vardı. Bu nedenle modellemelere ve kuramlara dayalı üst-anlatılara zamansız oldukları kuşkusuyla yaklaşmıştı. Felsefe formasyonlu Barkan'ın o dönem için sosyolojiyi, felsefeyi ve edebiyatı gelişmekte olan Türk tarihçiliği açısından lüks bulup dışlaması, Rankeci reflekslerle yalnız arşiv belgesini hakikat kabul edip diğer disiplinleri ve kaynakları âdeta ötekileştirilmesi izahı imkânsız ise de bir nebze anlaşılabilir. Ne var ki bugün Türk tarihçiliğinin içinde bulunduğu vehâmeti yalnız Barkan mirasına hamletmek, acımasız bir eleştiridir. Kaynaklara, belgelere ve tezlere artık kolayca ulaşıldığı çağımızda tarihçilerin hâlâ belgede ısrar etmeleri, kolaycılık ve kasaba kurnazlığından başka bir anlam ifade etmemektedir.

D. *Kolonizatör Türk Dervişleri*'ne İlişkin Farklı Bir Okuma Denemesi

Barkan'ın İktisat Fakültesi bünyesindeki çalışmaları ve eserleri, ilk döneme nazaran daha sistemli ve arşiv merkezlidir. Bu dönemdeki eserlerini inceleyenler, çalışmalarını: a) Toprak meseleleri ve kanunlar; b) Tahrirler; c) İskân meseleleri ve vakıflar; 4) Bütçeler ve 5) Fiyat Hareketleri başlıkları altında sistematik bir şekilde tasnif etmişlerdir.[122] Bu tasnif gerçekte doğrudur ve Barkan'ın eserlerini anlaşılır kılabilmek için oldukça elverişlidir. Coşkun Çakır, Barkan'ın hacimli çalışmalarını esas alarak böyle bir tasnife gitmiştir. Çakır, Barkan'ın bu döneme ait eserlerini yetkin bir biçimde değerlendirdiği için burada tekrarını yersiz görüyoruz. Ancak Barkan'ın, bu kitaba konu olan makaleleri hakkında genel ve farklı bir açıdan değerlendirme yapmanın gerekli olduğu da ortadadır.

Elinizdeki kitapta yer alan makaleler genellikle sürgün, iskân, toprak ve nüfus gibi birbiriyle iç içe geçmiş konularla alâkalıdır. Fakat dikkatli bir nazar, bu makalelerin hemen hepsinin (ikisi dolaylı olmak kaydıyla) bir tezi olduğunu ve bir ispat endişesi taşıdığını da

---

[122] Coşkun Çakır, "Ömer Lütfi Barkan: Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", *Ömer Lütfi Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, s.26-34.

görecektir. Bu tezi, "Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran aslî unsurların Türk olduğu; fetih ve iskân politikalarıyla Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını gerçekleştirdikleri, bunda da kâdir-i küll bir devletin nâzım bir rol oynadığı" şeklinde özetleyebiliriz. Barkan, bu konuda Köprülü'nün sıkı bir takipçisidir. İmparatorluğun kuruluşu hakkında farklı nazariyeler olmasına karşılık Köprülü'nün öne sürdüğü nazariye dışındaki farklı kişilerce ileri sürülmüş nazariyelere neredeyse hiç itibar etmez ve onları yalnız özetlemekle yetinir. Bahsettikleri arasında da savunmacı bir refleksle cevap vermeyi amaçladığı tek isim Herbert A. Gibbons'un tezleridir.

Esasen 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü problemi, imparatorluğun zevâle yüz tuttuğunun anlaşıldığı bir dönemden başlayarak tarihçilerin tartışageldikleri ve farklı görüşler ileri sürdükleri bir meseledir. Herbert A. Gibbons'un 1916'da yayımladığı *The Foundation of the Ottoman Empire*, bu konuyla ilgili tartışmaların ilk örneklerinden biridir.[123] Gibbons, imparatorluğun 400 çadırlık bir aşiretten doğmuş bir siyasî yapı olabileceği görüşünü ikna edici bulmaz. Ona göre böylesine güçlü bir devletin doğuşu bir terkibin sonucu olup bu terkibi oluşturan unsurlar ise göçebe ve putperest Türkler ile Anadolu'nun Hıristiyan yerli Rumlarıdır. Bu terkibin asıl belirleyicisi ise Asyatik Türklerden ziyade bu Avrupalı unsurlar olmuştur. Bunlar, devletin asıl kurucusu olan ve bürokrasiyi teşkil eden Müslümanlaşmış Rumlardır.

Aslında eseri, bu iddiasıyla tıpkı diğer tezler gibi masumâne bir şekilde tartışmak mümkündür. Fakat yazarının siyasal kimliği, öne sürdüğü tezlere ve iddialara kuşku ile bakılmasını haklı kılacak derecede ilginçtir. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* başlıklı eserini, cihan harbinin en muhataralı döneminde kaleme alır. Kendisini, bu konuyu araştırmaya sevkeden başlıca etkeni, "Osmanlı ülkesinde bilhassa İstanbul'da ve inhitatının en felaketli devrinde geçirdiğim dört sene beni bu imparatorluğun menşe'lerini araştırmaya sevketti." sözleriyle ifade eder. Fakat anlaşılan o ki, kütüphanelerde araştırma yapmasının çok ötesinde, bu kitabı ortaya çıkaran çok daha farklı siyasî nedenler de mevcuttur. Savaş öncesinde Robert ve Tarsus Amerikan kolejlerinde tarih ve siyasî ekonomi dersleri veren, Türkleri yakından tanıma imkânı bulan Gibbons'un hükümet

---

[123] Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bâyezid I (1300-1403)*, Oxford: the Clarendon Press, 1916.

çevreleriyle ve Jön Türk liderlerinden pek çoğu ile şahsî münasebeti vardır.[124] Cihan Harbi sırasında yazdığı Afrika, Asya ve Avrupa raporlarıyla dünyayı yeniden şekillendirecek büyük güçlere hizmet etmek amacındadır. Anglo-Amerikan ittifakından bahsettiğine bakılırsa, bu gücün hangi unsurlardan oluştuğunu tahmin etmek zor değildir. Gibbons'un stratejik mülahazalarından sarfınazarla Türkiye'nin tarihi ve yakın dönem hadiseleri hakkındaki değerlendirmelerini dikkate almak gerekir.

H. A. Gibbons, Tarsus'ta Adana Olaylarına (1909) şahit oldu; eşi Helen D. Gibbons bu olaylara dair *The Red Rugs of Tarsus* adlı bir eser kaleme aldı, kendisi de 1915 Tehcir'i ile ilgili *The Blackest Page of Modern History* başlığını taşıyan bir kitap yazdı. Bu kitapta, Türklerin sistematik ve özenle hazırladıkları bir plan dâhilinde *soykırım* yaptıklarını, yaklaşık bir milyon Ermeni'yi öldürdüklerini iddia eder ve bu hadiseyi modern tarihin en kara sayfası olarak değerlendirir.[125] Talat, Enver ve Cemal Paşalarla Cavid, Hayri, Ahmed Rıza, Dr. Nazım, Hacı Âdil, Bedri ve Hüseyin Cahid Beylerin bu olaylardan sorumlu olduğunu ileri sürer; Hıristiyan medeniyetinin bu olaylara tepkisiz kalmaması gerektiği iddiasıyla onları görevlerini yapmaya çağırır. Gibbons'un eseri, aynı yıl Ermeniceye de çevrilerek Ermeni iddialarını ispatlamak için kullanılır. Bunun yanında Helenizme olan hayranlığını gizleme ihtiyacı duymayan Gibbons, Venizelos hakkında yazdığı biyografide Yakındoğu'da bulunduğu sırada Türkler kadar Balkan halklarıyla da yakın ilişkiler kurduğunu; her ırkın kendine has vasıfları bulunduğunu, topluma hiçbir şey katmayan baskın bir ırk olan Türklerin boyunduruğundan Balkanlar'daki her milletin zarar gördüğünü ileri sürer.[126] Doğu Avrupa ve Asya'da düzenin sağlanması için Amerikalılara düşen vazife, Ermeni ve Rumları desteklemektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Yunanlılara bir zamanlar sahip oldukları topraklara sahip olma fırsatı vermiştir. Gibbons'a göre, Helenizmin doğuşu İstanbul'la son bulmayacaktır. Helenlerin birliği, Yunan halkına ve bu

---

[124] H. Adams Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, New York: The Century Co., 1919, s. 157.

[125] Helen D. Gibbons, *The Red Rugs of Tarsus:a Woman's Record of the Armenian Massacre of 1909*. New York: The Century Co, 1917 [*Tarsus'un Kırmızı Kilimleri* (çev. Attila Tuygan), İstanbul: Pencere Yayınları, 2009].; H. Adams Gibbons, *The Blackest Page of Modern History: Events in Armenia in 1915, the Facts and the Responsibilities*, New York: Putham, 1916.

[126] H. Adams Gibbons, *Venizelos*, Boston: Houghton Mifflin Company, 1920, s. 10.

halkın Venizelos'a verecekleri desteğe bağlıdır. İstanbul'un, sekiz milyon Giritlinin "Zeto Venizelos" duasıyla yakın zamanda Yunanlıların eline geçmesi mukadderdir.[127]

Kitapları ve kitaplarında dile getirdiği görüşler bir yana Gibbons'un İngiliz istihbaratı, Savaş ve Propaganda Bürosu ile münasebetleri ve Arnold Toynbee ile ilişkisi de hayli dikkat çekicidir. 1915 yılında yayımladığı *Nationality and The War* adlı eserde medeniyetler savaşından bahseden Toynbee, Şubat 1916'da İngiliz siyasetçi Lord Bryce'ın yardımcısı olarak atanır ve müşterek yayınlayacakları *Armenian Atrocitie: The Murder of a Nation* adlı kitapçık için aynı yıl Gibbons'a müracaat ettiği görülür. Toynbee, konuyla alâkalı materyalleri toplarken milliyetçi ve devrimci Ermeni örgütlerinin yanı sıra Amerikan misyoner liderleriyle de yakın işbirliği içinde çalışmış; Ermeni milliyetçisi Bogos Nubar'la yakından ilişkisi olup Ermeni davasını destekleyen çok sayıda broşür ve makale yayınlayan Herbert Adams Gibbons ile mektuplaşmıştır.[128] Gibbons'un, Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda öne sürdüğü iddiaları haklı bulması, onun Osmanlı'nın kuruluşu hakkındaki iddialarını şüpheyle karşılamamızı gerektirecek kadar mühimdir.[129]

Yukarıda da ifade edildiği gibi, aslında eseri, bu iddiasıyla tıpkı di-

---

[127] Gibbons, *a.g.e.*, s. 376.

[128] Nevzat Uyanık, *Dismantling the Ottoman Empire: Britain, America and the Armenian Question*, London: Routledge, 2016, s. 47

"30 Aralık 1918'de M. Venizelos, Onlar Konseyi'nin huzurunda Yunanistan'ın iddialarını açıkladı. Dünyada yaklaşık yarısı hâlâ Yunanistan Krallığı sınırları dışında yaşayan sekiz milyondan fazla Yunanlı olduğunu; bunun 1.700.000'inin Anadolu'da; 365.000'inin İstanbul ve civarında; 100.000'nin On İki Ada'da ve 235.000'inin Kıbrıs'ta olduğunu anlattı. Venizelos, İstanbul'la alâkalı olarak, tabiî çözümün uluslararası güvencelerle boğazların tarafsızlığını ilan etmek suretiyle şehri Yunanistan'a vermek olduğunu ileri sürdü… Milliyetler ilkesini savunarak, On İki Ada ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a iadesini istedi. Anadolu'da Karadeniz kıyısındaki tüm vilayetleri talep etti. İzmir'in, en eskisi ve en karakteristik Yunan şehirlerinden biri olduğunu dile getirdi. Anadolu'nun iç kesimlerinde, Trabzon ve Adana civarında binlerce Yunanlı olmasına rağmen, Venizelos Barış Konferansı'nda Türklerin İç Anadolu'da bir devlet kurmalarına izin verilmesi gerektiğini söyledi. M. Venizelos haklı olarak, Batı Anadolu'daki milyonlarca Yunanlının adalardaki halkla birlikte, etnik özelliklerini en iyi koruyan Helen ırkın en saf kısmı olarak adlandırır. Venizelos daha ileri gidebilirdi. Hiç kimse Osmanlı tebaası Yunanlıların entelektüel açıdan Helenizm'in çiçeği olduğu iddiasını inkâr edemez. Esaretleri sebebiyle, krallıktaki Yunanlılarından daha yüksek eğitime ve Helen kültürüne sahiptirler." Herbert Adams Gibbons, *The New Map of Asia (1900-1919)*, New York: The Century Co, 1919, s. 248-250.

ğer tezler gibi, masumâne bir şekilde tartışmak mümkündür. Fakat ne var ki, eserin yazıldığı tarih; Wilson İlkeleri'ne temel oluşturucak Barışı Güçlendirme Birliği'nin kolektif güvenlikten, nüfus yapısının karışık olduğu yerlerde yaşanabilecek iç çatışmalardan ve bunların savaşı daha da körükleyeceği uyarısında bulunduğu tarihe denk düşmektedir.[130] Wilson bu birliğin de etkisiyle 1916 yılında savaş karşıtı ve savaş sonrası durumla ilgili ilk beyanatını vermiş ve bu beyanatında "her halkın altında yaşayacağı hâkimiyeti seçme hakkı olduğunu ve yeryüzündeki en küçük devletlerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine eşit derecede saygı duyulacağını" dile getirmişti.[131] Aynı yıl *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı eserini neşreden Gibbons'un bu yeni siyasete büyük önem atfettiği ve Wilson İlkeleri'nde karşılığını bulacak prensiplerle Anadolu'nun yeniden tanzimine büyük umut bağladığı, muhtelif çalışmalarından anlaşılmaktadır.[132] İmdi, Gibbons'un eseri, diğer eserleri ile birlikte düşünülünce, Türk tarihçilerinin itirazlarının neden savunmacı reflekslere sahip olduğunu daha iyi izah etmek mümkündür. Ahmet Demirhan'ın da işaret

---

[130] Norman A. Graebner-E. M. Bennett, *The Versailles Treaty and Its Legacy: The Failure of the Wilsonian Vision*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, s. 12-15.

[131] Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 22.

[132] "Anadolu'nun Hıristiyan kavimleri, Türk hâkimiyetinden kurtulmadıkça Yakın Doğu'daki iktisadî refahın ve siyasî huzurun birer unsuru olamazlar. Yakındoğu'da yaşayan hiç kimse bu tespite karşı çıkmıyor. Türk hakimiyetinin İstanbul ve Anadolu'nun tamamında muhafaza edilmesini savunanlar, Türk devletinin etnografik sınırlarının tahdit edilmesi artık mümkün olduğu için, bu iddialarını öne sürürken Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman ve benzer şekilde Hıristiyan halklarının da menfaatleri ve iyilikleri gibi diğer sebeplerden esinleniyorlar. Yunanlıların ve Ermenilerin iddiaları, adalet ve uygulanabilirlik gerekçesiyle aşırı görülebilir. Tarafsız uzmanlar, dinî ve ırkî zulüm konusunda işleri sadece tersine çevirme meselesine dönüşmesinden ve yeni devletlerin de Türkiye gibi hem zayıf birer devlet olacağından hem de dünya barışına tehdit oluşturacaklarından korktukları için, Yunan ve Ermeni programlarını destekleme konusunda tereddüt gösterdiler. Fakat biz, kendi milli yaşamlarını yeniden yaratma deneyiminde başarı olmaları için Yunanlıların ve Ermenilerin müşterek çıkarlarını göz önünde bulundurmalıyız. Eğer bu iki milletin arasında bir nizâ olsaydı hiç başarı umudu olmazdı. Zaten Başbakan Venizelos da Türkleri kontrol altında tutmak için Doğu'da güçlü bir Ermenistan'ın mevcudiyetinin önemini fark ediyor. Eğer Yunanistan Batı Anadolu'da, Türklerin diğer tarafında bulunan Ermeniler olmaksızın yeniden yapılandırılsaydı Türklerin Ege kıyılarındaki şehirlere saldırgan bir şekilde avdet edebileceklerine ilişkin daimî bir korku mevcut olacaktı. Benzer şekilde Ermeniler de Yunanistan'ın Batı Anadolu'da yerleşmesini görmek için her türlü gerekçeye sahiptirler." Gibbons, 253-254.

ettiği gibi, Gibbons'un kuruluş sorununu çöküşle ilişkilendirmesi, varsayımlarının "Wilsonyen uğrağını" gölgelemektedir.[133]

Gibbons'un Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna dair iddiaları, Batılı müsteşrikler ve Türk tarihçilerince tenkit edilmiştir. Ancak müsteşriklerin Gibbons'un eserine bakışları ile Türk tarihçilerinin bakışları arasında farklılıklar olduğu hemen belirtilmelidir. Gibbons'un eseriyle ilgili Batılı ilk tenkit Julius Germanus'a aittir. Gibbons'u herhangi bir şark diline vâkıf olmadan yalnızca ikincil kaynaklara müracaat ettiği ve konuyla ilgili en mühim temel kaynakları kullanmadığı için eleştirir. Ona göre ilk Osmanlı tarihleri, imparatorluğun kuruluşundan iki asır sonra kaleme alınmıştır ve bu eserler, yaratıcılıklarını şanlı bir geçmiş inşa etmek için kullanan müellifler tarafından yazıldığı için itiyatla okunmalıdır. Osmanlıları Selçukluların varisi olmak yerine Bizans İmparatorluğu'nun bir devamı olarak göstermesi, coğrafî yakınlığı esas alıp ekonomik ve sosyal etkenleri göz ardı etmesi, Gibbons'un başlıca hatalarından biridir.[134] Clément Huart da yerli unsurları hiçe sayması ve yalnızca devşirmeye mühim bir rol biçmesi nedeniyle Gibbons'un tezini doğru bulmaz. I. Murad ve I. Bâyezid zamanında devşirmeler sadece bin kişidir ve ancak İstanbul'un fethi sırasında sayıları 15 bine ulaşmıştır.[135] Gibbons'un araştırmasında gölgede kalan ve incelenmeyi asıl hak eden nokta, dervişlerin yeni devletin oluşumundaki rolüdür. On dördüncü yüzyıla ait anlatıların tarîkatların Anadolu'da yaygın olduğunu ispatladığını, Çelebi adından yola çıkarak Mevlevîlerle Osmanlılar arasında bir münasebet olduğunu ileri süren Clément Huart'a göre Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tarîkatlar, devşirmelere nazaran çok daha etkili bir rol oynamışlardır.[136] Friedrich Giese de yüzeysel fakat ustalıkla hazırlanmış bir kompozisyon olarak değerlendirdiği eseri, Avrupa-merkezci bulmuştur. Hadiseye Şark tarihi merkezinden bakıldığı takdirde saf Müslüman Türklerin ve Ahî teşkilâtı mensuplarının etkin bir rol oynadığı anlaşılacaktır.[137] Bütün bu makalelerde

---

[133] Ahmet Demirhan, *Kuruluş Sarmalından Kurtulmak: Osmanlı ve Hâkimiyet Telakkileri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019, s. 79

[134] Julius Germanus, "H. A. Gibbons: The Foundation of the Ottoman Empire", *Turán*, 8 (Oktober 1918), ss. 491-496.

[135] Cl. Huart, "Les Origines de l'Empire Ottoman" *Journal des Savants*, Nouvelle Serie, 15 (1917), ss. 157-166.

[136] Cl. Huart, "H. A. Gibbons: The Foundation of the Ottoman Empire", *Journal Asiatique*, XI/9 (Janvier-Fevrier 1917), ss. 345-350.

[137] Friedrich Giese, "Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches", *Zeitschrift*

Gibbons, Şark dillerini bilmemesi, ana kaynaklara nüfuz edememesi dolayısıyla sert biçimde eleştirilmekle birlikte tezinde tutarlı oluşu, yöntemi ve ortaya koyduğu sonuçlar çoğunlukla kabul görür; Osmanlı tarihini, "Osmanlı tarihinin başlangıcını dolduran çocukça masallardan kurtardığı" için dikkate alınması salık verilir.

Gibbons'un yalnız *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adıyla maruf eseri dikkate alınırken diğer çalışmalarının göz ardı edilmesi, ilmî Türkçülüğün erken dönemdeki itirazlarının gerçek sebebinin üzerini örtmüş gibidir.[138] Türk tarihçilerinin eleştirilerinin ve karşıt tezlerinin yeni Türk devletinin varlık mücadelesi verdiği döneme denk gelmesi dikkat çekmektedir. Türk tarihçilerinin Gibbons'a yönelik eleştirilerinin aslında bir tür nefs-i müdafaa olarak da okunması gerektiği kanaatindeyiz. Bu eleştiriler aynı zamanda yeni Türk devletinin kültür politikalarıyla da ilişkilidir. Türk milliyetçiliği, Türklerin dünya tarihinde oynadığı rolü yeniden tanımlamış ve "Osmanlıların bozulmaya yüz tuttuktan sonraki dönemlerine pek hoş gözle bakmamıştır. Yine aynı milliyetçi yazarlar, Osmanlıların ilk dönemlerindeki fütuhatın, iskânların ve devlet inşasının tarihini, hülasa bölgede Türk mevcudiyetini sağlayan en başarılı vaka olan Osmanlı hikâyesini gururla sahiplenmekten geri kalmamıştır."[139] Ermenilerin ve Yunanlıların Anadolu'nun yerli halkları oldukları iddialarına karşılık resmî Türk

für Semitistik *und verwandte Gebiete,* 2 (1924), ss. 246-71.

[138] "... O zamanki tenkitler Herbert A. Gibbons isminde bir İngiliz'in yazdığı *The Foundation of Ottoman Empire* kitabı üzerinde yoğunlaştı. Bu kişi gazeteci, Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti Rumeli'den atılınca yazıyor, Osmanlı'ya yukarıdan bakıyor; "Osmanlılar o zaman göçebeydi, çobanın böyle bir imparatorluk kurmasına imkân yok, onun için Müslüman olmuş Rumlar bu imparatorluğu kurdu," diye saçma bir tez ortaya atmıştı. [...] Balkan Harbi'nin o feci günlerinde tabii Türk orduları yeniliyor, Türkler atılıyor Balkanlar'dan. Buna karşı bir tepki olarak Köprülü'nün Sorbonne konferansları geldi; Osmanlı kaynaklarını yakından bilen Alman müsteşrikler, Wittek, Giese, Babinger, Gibbons tezine tepki gösterdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun arkasında Selçuklu medeniyeti var; büyük bir medeniyet, bazı bakımlardan Bizans kültüründen de yüksek. Gazi teşkilâtı, zâviyeler, Ahiler ... bu konular gündeme geldi, fakat daha sonra Arnold Toynbee aynı tezi *A Study of History* isimli 9 ciltlik kitabında tekrarlamıştır." Ayrıca "Balkan Harbi'nden sonra Herbert Gibbons diye bir yazar çıkmıştı; gaza yapan Türkmenlerin kültürü bir imparatorluk, devlet yaratacak seviyede değildir; Osmanlı devletini kuranlar, Müslümanlığı kabul eden Rumlardı, diyordu. Bu tezi ünlü Arnold Toynbee de benimsedi." Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 105 ve 294.

[139] Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, İstanbul: Metis Yayınları, 2019, s. 37.

tezi, Yunan kültürünün kaynağının da Orta Asya'ya dayandığını ileri sürmüştür. Resmî Türk tarih tezi, bu iddialara Türklerin Anadolu'nun otokton halkı olduğu teziyle cevap vermiş; Orta Asya'dan eski dünyanın her yerine yayılan Türklerin, medeniyetin gerçek yaratıcısı ve taşıyıcısı olduğu tezini geliştirmiştir. Köprülü mektebi, bu tezi farklı bir mahiyette, devamlılık kavramı etrafında örmüştür. Resmî tarih tezini Ortaçağ'ı merkeze alarak işleyen bu yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu ve gelişimini şarktan biteviye gelip durmakta olan Türk nüfusuna ve göçlerine bağlayarak, halk arasındaki siyasi örgütlenmeyi sağlayanların ise savaşçı önderler, dervişler ve hâlis Türk boyları olduğunu vurgulayarak bu sürekliliği işlemiştir.

Fuad Köprülü, 1927 yılında Gibbons'un eserine yazdığı tenkidî yazıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin yalnız Türk tarihi değil, bütün Ortaçağ tarihinin en önemli meselelerinden biri olduğunu iddia eder. Dört yüz çadır efsanesi anlayışından artık ayrılmak gerektiğini vurgular ve "ilmî görüş tarzının" siyasî, içtimaî ve ekonomik meselelerde de temel alınmasını salık verir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, "ilmî tarihçiliğin tahlilî ve terkibî bütün esaslarına riayet edilerek canlı bir terkip şeklinde vücuda getirilmelidir." Bunun için ise yalnız siyasî ve askerî hadiselere itibar etmemek, toplumsal kurumların mahiyetini de anlamak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu muamması din tarihi, iktisat tarihi, etnoloji ve filoloji araştırmaları sayesinde çözülebilir. Toplumsal kurumlar mutlaka genetik ve tekâmülcü bir tarzda, genel Türk tarihi dâhilinde ve ancak karşılaştırmalı yöntemle anlaşılabilir."[140] Dolayısıyla bu muammanın ne Gibbons'un bir avuç putperest Türk azınlık ve Müslümanlaşmış Rum'un terkibine dayanarak ne de Giese'in ahî teşkilatını merkeze alıp indirgemeci bir yaklaşımla çözülmesi mümkündür. Köprülü, ortaya koyduğu bu metodu daha sonra geliştirmiştir.

Bir süre sonra yayımladığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı kitabında Köprülü; tarih, filoloji, dinler tarihi, sosyoloji ve antropoloji gibi geniş bir alandan ve perspektiften faydalanarak meseleyi aydınlatmaya çalışmıştır. Orta Asya ve Selçuklu İslâm geleneği, Türkmen taifeleri, yerleşik ve göçebe Türk boyları, siyasî ve askerî teşkilat, dinî yapılar ve derviş zümreleri hulâsa bütün Ortaçağ Anadolusu canlı bir performans sergilermişçesine onun eserinde sahne almışlardır.

---

[140] Köprülüzâde Mehmed Fuad, "İlim Hareketleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *Hayat*, I/11 (10 Şubat 1927), s. 2; I/12 (17 Şubat 1927), ss. 2-3.

Süreklilik ve özgünlüğe sahip nevi şahsına münhasır bir imparatorluk, Türk-İslâm geleneği mirasına yaslanarak Ortaçağ'ın olağanüstü hadiselerinden birini gerçekleştirmiştir. Bu yaklaşımını *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar* adlı çalışmasında da sürdürecek olan Köprülü, Moğol-Türk ve İslâm geleneklerine, Sasani ve Selçuklu teşkilatlarına dayandırdığı Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans'tan nerdeyse hiçbir şey almadığı görüşündedir. Güçlü retoriği, entelektüel birikimi ve interdisipliner yaklaşımı bu savının güçlü bir paradigmaya dönüşmesini de sağlamış; Türkiye'de Bizans çalışmalarını derinden etkilemiştir. Oysa Köprülü bu teze, o dönemde Bizans'ın Osmanlı üzerinde gerçekten de hiçbir etkisi olmadığını düşündüğü için değil, siyasi ve milli gayeler istikametinde bir geçmiş üretmek istediği için başvurmuştur.[141]

Hilmi Ziya Ülken, bu meselelerin Barkan'ın zihnini uzun süredir meşgul eden konular arasında yer aldığına, onunla mesai arkadaşlığı yaptığı sırada şahit olduğunu kaydetmektedir.[142] Nitekim daha 1936 yılında neşrettiği "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları: Sürgünler" başlığını taşıyan makalesi ile 1937'de II. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri" isimli tebliği, konuyla alâkalı ilk çalışmalarıdır. 1939 yılında önce *Çığır* dergisinde ve sonra aynı derginin yayınları arasından müstakil bir kitapçık olarak çıkacak olan bu tebliği, 1940 yılında "Osmanlı Tarihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi" başlıklı makalesi takip eder. 1942 yılında ise Barkan'ın en mühim çalışmaları arasında gösterilen ve kamuoyunda "Kolonizatör Türk Dervişleri" adıyla bilinen makalesi yayımlanır. Söz buraya gelmişken Halil Berktay'ın, Barkan'ı sabırlı ve titiz olmamakla itham etmesine de kısaca değinmek gerekir. Berktay, Barkan'ın 1937-1939 tarihleri arasında 16 ay gibi kısa bir sürede tezini bitirmiş olmasını gerçekçi bulmayarak onun Osmanlı arşivlerinde ne zaman çalışmaya başladığını sorgular.[143] Ancak cevap aramaktan ziyade töhmet

---

[141] Yalın Alpay, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakâr Düşünce*, X/38 (2013), s. 116.

[142] "... O zaman Galatasaray'da beraber çalıştığımız Ömer Barkan, derslerimizin mihverini teşkil eden görüşle yakından alâkadar olmuştu. Son mesaisinden bu alâkasını memnuniyetle takip ediyoruz." Hilmi Ziya Ülken, "İmparatorluğun Tekâmülü I", *İnsan*, I/3 (15 Haziran 1938), s. 241.

[143] Halil Berktay, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, 54-55 (Yaz-Güz 1991), s. 41.

altında bırakmaya yönelik bu provakatif soru, birkaç hususu ihmal eder. Berktay evvela, arşivin kurumsal yapılanmasını, Osmanlı arşivlerinde Ali Emirî, İbnülemin ve Muallim Cevdet gibi isimlerin 1918-1937 arasında yaptıkları tasniflerin niteliğini ve klasik döneme ait tasnif edilen belgelerin niceliğini göz önünde bulundurmaz. Bu peşin hükme varmadan önce Berktay'ın ya arşiv kataloglarının sayfalarına göz atması yahut da en azından bu konudaki rehber niteliği taşıyan eserlere müracaat etmesi beklenirdi. Ne var ki o, bunların hiçbirine tenezzül etmez. İkincisi, zihnini meşgul eden meselelerle ilgili yeterli veri toplayana kadar Barkan'ın ancak *travail* tarzındaki "kalem tecrübeleri"yle yetindiğini görmez. Nitekim 1935-1939 arasındaki yazılarının, *travail* olarak okunması gerektiği, sonraki çalışmalarının muhtevasından ve belgelerin nitelik ve niceliğinden de pekâlâ anlaşılabilir. Oysa Berktay'ın yaptığı, tam da Barkan'ın peşin hükümlere ve menfi kanaatlere sahip tarihçilerin, yetersiz malzemeden hareketle bir takım yanlış faraziyeler ortaya atarak tarihî hakikati zorlamalarını doğru bulmadığına ilişkin şikâyetine örnek teşkil etmektedir.

"Selçuklu-Bizans hudutlarında teşekkül eden bir uç beyliğinin kısa bir zamanda büyüyerek tarihin akışını değiştirecek kudrette bir imparatorluk" hâline nasıl geldiği, Barkan'a göre tarihçilerin henüz açıklayamadığı bir meseledir. Eski Osmanlı tarihçilerinin hadiseyi mucizelerle süsleyen anlatıları, meseleye tatmin edici izahlar getiremediği gibi bir takım ecnebî tarihçilerin menfi kanaatlere ve yetersiz malzemeye dayanarak ürettikleri yanlış faraziyeler, tarihî hakikati büsbütün içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir. Nitekim Herbert A. Gibbons'un, bir avuç Türk ile Müslümanlaşmış Bizanslı Rum'un "Osmanlı milleti" adıyla yeni bir siyasî varlık meydana getirdikleri tezi, yeni bir üst-anlatıdır. İlmî olmak iddiasındaki bu tez, tatmin edici bir ruh ve metotla inşa edilmediği gibi eski Osmanlı müverrihlerinin mucizevî türden anlatılarına benzemektedir.

Dört yüz çadırlık bir aşireti "koskoca" Bizans medeniyetiyle karşı karşıya bırakan bu anlatıda, "heybetli Bizans surları önünde başıboş dolaşan bir göçebe cemiyetin tarih sahnesine çıkışı ve yeni bir dini benimsemesiyle önü alınamaz bir kuvvete dönmesi" şeklindeki tasvir, eski anlatıların bir devamı gibidir. Bu anlatıda İslâmî bir renk ve cilâ altında varlığını sürdüren "yeni Bizans İmparatorluğu" ile yeni kabul edilmiş bir dinin "hamle kuvveti" lokomotif vazifesi görmektedirler. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu yalnız "yeni bir din idealinin, tarihin muayyen bir anında kitlelere salgın hâlinde sirayeti veya o din uğrunda mücadele edenlerin şecaat ve kahramanlıklarıy-

la" açıklamanın imkânsız olduğuna inanır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekten bir İslâmlaşma ve Türkleşme hadisesi yaşanmışsa, onu "öyle sihirli bir değneğin hâriçten ve uzaktan tesiri şeklinde ve bir idealin bizâtihi hâiz olduğu sirâyet kudreti veya o ideali taşıyanların azim ve irâdesiyle" değil; "daha ilmî ve tatmin edici sebeplerle" açıklamak gerekir. İşte Barkan'ı güdüleyen nedenlerden biri de bahis konusu soruya ilmî ve tatminkâr cevaplar bulma ihtiyacıdır.

Daha Köprülü'nün *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* kitabı dolayısıyla yazdığı tanıtımda Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü sırasında Anadolu'nun siyasal ve sosyal durumunun ilmî bir şekilde tespit edilmediği konusunda Köprülü ile hemfikir olduğunu belirtir. Söz konusu eserin Türk tarihinin âdeta bir muammaya dönüşmüş bir dönemini, müsteşriklerin garazkâr ve câhil telakkilerinden kurtardığına inanan Barkan'ın bu tanıtımda üzerinde önemle durduğu konular nüfus hareketleri ve misyoner dervişlerdir. Bu kitapta derlenen makalelerin alt yapısını söz konusu yazıda görmek mümkündür. Nitekim bu tanıtım mahiyetindeki yazının üzerinden çok geçmeden "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları: Sürgün" başlıklı makalesini kaleme alır. Söz konusu makalede konuyla alâkalı bütünlüklü bir program önerme fırsatı bulduğunu kaydeder.

Köprülü'nün tezini kabul eden ve onun çok etkisinde kaldığı anlaşılan Barkan'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve hızla genişlemesi hadisesini anlamak için XIII. asrı, yani Moğol istilâsının ardından Anadolu'da meydana gelen demografik ve sosyal değişmeleri dikkate almak gerekir. İstilânın önünden kaçan göçebe ağırlıklı bir nüfus Anadolu'yu yurt edinip toprağa bağlanmıştır. Bu nedenledir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, bir askerî fütûhat ve istilâ olmaktan ziyade *büyük çapta bir iskân ve kolonizasyon hareketi* olarak değerlendirilmelidir. Mamafih göçebe unsurlar ve misyoner dervişler dışında bu göçü organize edecek kudretli bir elin varlığı da zarurîdir. *Kadir-i küll* devlet anlayışı ve iradesi Barkan'ın nâzım bir güç olarak daima müracaat ettiği en mühim siyasî yapıdır. Bu irade iledir ki, "kitlelerin hamurunu istediği kalıplara döken, onlara imparatorluk denilen geniş ülkede teessüs eden planlı bir ekonomi ve geniş taksim-i vezâyif prensiplerine göre fonksiyonel sosyal sınıflar halinde vazifeler veren, fermanlar ve irâdelerle nakil, tehcir ve iskân ettiren", kısacası, göçü planlı ve sistemli bir hâle koyup soy ve toprak asâleti sınıflarına karşı mücadele eden teşkilâtlı bir devlet yapısı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı'nın Anadolu ve Balkanlar'da kalıcı bir idare kurmasında nüfus ve iskân kadar, sahip olduğu memleketlerdeki

asâlet sınıflarını ve asillerin toprak mülklerini hemen veya tedricî bir surette ortadan kaldırarak bu meseleyi devlet lehine çözmesi de etkili olmuştur. "Mâlikâne sisteminden sipâhî timarına doğru" yaşanan inkişaf, devlete rakip olabilecek mahallî güçlerin oluşumunu engellemiştir. Osmanlıların büyük ve uzun ömürlü bir imparatorluk kurmalarının ardında yatan en önemli sebeplerden biri de budur.

Köprülü'nün *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* ve *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* başlıklı eserleri milliyetçi tarih yazımının şaheserleridir ve eğer bir millî tarihyazımı kanonundan bahsedilecekse, söz konusu eserlerin kendilerine ilk sıralarda rahatça yer bulacaklarına hiç kuşku yoktur. Ne var ki her iki eser de 19. yüzyıl şarkiyatçılığına hâkim olan metin merkezli ve tenkitli metin okumalarına dayanan bir metodun ürünüdür. Söz konusu eserler, yerli ve yabancı pek çok ana kaynaktan faydalanmış, muhtelif disiplinleri ve yöntemleri harmanlamış olmasına karşılık arşiv kaynakları hakkında oldukça ketumdur. Bu boşluğu ise ancak Ömer Lütfi Barkan'ın, ikincil kaynaklara fazla itibar etmeyen eserleriyle ikmal etmek mümkündür. Köprülü ve Barkan'ın Gibbons hakkındaki eleştirilerinin, konuyu farklı açılardan ve farklı kaynaklarla ele alan iki müttefik cepheyi teşkil ettiğini ileri sürmek mümkündür. Köprülü kuruluş meselesini, 19. yüzyıl şarkiyatçılığının metin merkezli edebî geleneğine yaslanarak ve sosyoloji, dinler tarihi ve tasavvuf gibi farklı alanlara müracaatla izah getirmiştir. Buna mukabil Barkan, pür tarihçilikle ve yığınla arşiv belgesi arasına dalarak konuyu çözmeye çalışmıştır. Barkan'ın eserleri hem anlatısının büyüklüğü hem de malzemesinin çokluğu sebebiyle saygın kabul edilmiş; Köprülü'nün maruf eseri gibi o da Cumhuriyet dönemi Türk tarih kanonunda ve milliyetçi panteonda yerini almıştır. Barkan'a bu panteonda yer verilmesini sağlayan en mühim eseri, bugün de önemini koruyan, bu öneme binâen bir yayınevinin âdeta mirî malı gibi benimseyip telifsiz bir şekilde ve kırparak küçük bir kitapçık şeklinde yayınladığı *İstilâ Devrilerinin Kolonizatör Türk Dervişleri* adlı hacimli makalesidir. Ne var ki, mezkûr makalenin kırpılarak neşredilmesi, tam da "kültür endüstrisi" kavramına denk düşmekte, üstelik akademik çevrelerde de kimi zaman bu telifsiz ve kısaltılmış neşre itibar edildiği görülmektedir.

Tarihçilerin sıklıkla müracaat ettiği "Kolonizatör Türk Dervişleri" hakkında şimdiye kadar müstakil denilebilecek iki değerlendirme yapılmıştır. Mezkûr makaleye atıfla "Anadolu'da köy ve şehirleri kuran bir ontoloji ve epistemolojinin Türkmen kolonizatör zümreleri vasıtasıyla coğrafyaya serpildiğini" ileri süren Lütfi Bergen, Barkan'ın mak-

sadını ziyadesiyle aşmış görünmektedir. Bergen, "kolonizatör derviş"-lerin şehir kurucu zümreler olmadığını ve bunların Anadolu'da devlet kuran zümrelerle karıştırılmamasını salık vermekte; "devlet kuran tekke" ile "tekke kuran devlet" olgularının çok farklı şeyler olduğunu ileri sürmektedir. Dahası "Türkiye'de son yıllarda gelişen bir tarih perspektifi"nin Anadolu'da Osmanlı Devleti'ni ortaya çıkaran yapının "Hanefî-Maturidî-Sünnî-Sûfi İslâm" dindarlığını sentezleyen bir zihniyetle oluştuğunu vurgulamaktadır ki, yazarın yeni perspektifle kastettiği şeyin, tarihin mistik bir edayla okunmasından başka bir şey olmadığı metnin içeriğinden da anlaşılmaktadır. Tabiatiyle böyle bir perspektifin Barkan'ın kolonizatör Türk dervişlerine devlet kurma pâyesi veremeyeceği de ortadadır. Bergen bunu itiraf etmekle birlikte daha baştan ıskartaya çıkardığı metni, tıpkı Ortaçağ şârihleri gibi kendi âfâkî değerlendirmelerine payanda yapmaktan çekinmemiştir. Böylece karşımıza heteredoksluğu nakzederken Sünnîliği yücelten, tarihle hiçbir alakası olmayan çok farklı bir "kolonizatör Türk dervişleri" okuması ve "aşırı yorum"u çıkmaktadır.[144] Mesela Lütfi Bergen, Barkan'ın Anadolu'yu "Yeni Amerika (Üçüncü Doğu)" olarak nitelendirmesine kendinden menkul anlamlar yükler. Oysa Bergen'in bu ifadenin Henri Pirenne'den (*les terres-neuves gagnées*) iktibas edildiğini bilmeden yaptığı çıkarımlar, afâkî izahlarının şahikası olarak okunabilir.

Halil Baltacı'nın "Ömer Lütfi Barkan'ın Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri Üzerine Değerlendirmeler" başlıklı makalesi, konuyu bütünlüklü ele alan tek çalışmadır. Söz konusu makalede Baltacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun sosyal, siyasî ve iktisadî niteliklerinin anlaşılması için arşiv belgeleri ve tarihî vesikalardan yararlanan Barkan'ın, Köprülü'nün çoğu fikrini tarihî vesikalarla desteklediğine dikkat çekmektedir. Barkan'ın mezkûr makalesinde tasavvuf tarihi araştırmalarında görülen zâviyelerin tasavvufî çehresi ve tarikat uygulamalarına yer verilmediğine dikkat çeken Baltacı, haklı olarak meselenin yalnızca iktisadî ve tarihî açılardan ele alındığını vurgulamakta, Bergen'in bu konulardaki aşırı yorumlarının aksine söz konusu makaleyi içeriğine sadık kalarak ve yazıldığı tarihî zeminde ele almaktadır. Baltacı'ya göre çalışmada amaçlanan asıl gaye; Osmanlı Devleti'nin; göç yönetimi ve iskân politikası, temlik ve vakıflar aracılığıyla toprak yönetimi ve son olarak güvenlik ve yayıl-

[144] Lütfi Bergen, "Ömer Lütfi Barkan'ın Dervişleri ve Anadolu'da Şehir Kurmak", *Akademik Platform İslâmî Araştırmalar Dergisi*, I/1 (2017), ss. 23-57.

macılık gibi sosyal, siyasî ve iktisâdî konulardaki uygulamalarını zaviyeler üzerinden izah etmektir. Makalenin esasen "Osmanlı devletinin alelâde bir takım tesadüfî gelişmeler sonucunda kurulduğuna dair kanaatleri veya bu konuda dile getirilen Bizans ve Rum tesirine dair görüşleri çürütmek, geçmiş Türk devletler geleneğinden beslendiğini ortaya koymak" gibi bir misyonla kaleme alındığı açıktır.[145] Bu husus pek çok çalışmada yinelenir. Baltacı'nın makaleyle ilgili değerlendirmeleri çoğu zaman yerinde ve isabetli olmakla birlikte, mukayeseli ve karşılaştırmalı okumalar yapmamış olması, onu özgün olarak değerlendirmesine yol açmıştır.

Bize göre, "Kolonizatör Türk Dervişleri"ni önemli kılan asıl husus, orijinalliğinden ziyade, erken Cumhuriyet döneminde Batı'nın tezlerine karşı üretilmiş olan eserler arasında arşive dayanan ilk çalışma olmasıdır. Barkan'ın arşiv belgelerini transkribe ve tasnif etmesi dışında, şimdiye kadar kişisel değerlendirmeleri olarak okunan giriş kısımda bir modeli esas aldığı, belgeleri de bu modele göre tanzim ve tasnif ettiği göz ardı edilmiştir. Oysa Köprülü'nün Türkistan-Anadolu tasavvufu üzerinden oluşturduğu "millî veli yaratma" çabası gibi, Barkan'ın Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecini izah etme gayretini arşiv belgelerinden istihraçla ispatlama çabası hariç, şahsî izahları özgün değildir. Daha da ilginci, Köprülü'nün milli bir aziz miti yaratırken Stefan Czarnowski'yi örnek alması gibi[146], Barkan da 11.-13. asırlarda başta İrlanda olmak üzere Orta Avrupa, Fransa, Cermenya ve İtalya'da manastırlar kuran, boş ve kurak arazileri tarıma açıp oraları şenlendiren (*tota referta*), el emeği ile çalışıp geçinen ve artı ürünü ihtiyaç sahipleriyle paylaşan Sisteryen rahiplerini model almıştır. Sisteryen keşişleri, tıpkı kolonizatör Türk dervişleri gibi, Avrupa'da da toprak ıslahının ve kolonizasyonunun başat güçlerinden olmuş ve hatta Rusya'nın sınır bölgelerinde kurulan manastırlar sayesinde atıl haldeki geniş araziler tarıma açılmıştır.[147] Nitekim Barkan üzerinde derin izler bırakan ve *İktisat Tarihi Ders Notları*'nda bu tesir bütün vu-

---

[145] Halil Baltacı, "Ömer Lütfi Barkan'ın Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, 6 (Haziran 2019), ss. 93-126.

[146] Yahya Kemal Taştan, "Millî Veli Yaratmak: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar Üzerine Farklı Bir Okuma Denemesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVI/2 (Kış 2016), s. 59-60.

[147] Gabriel Baer, "The Muslim Waqf and Similar Institutions in Other Civilizations (ed. Miriam Hoexter)", *Stiftungen in Christentum, Judentum und Islam vor der Moderne*, Berlin: Akademie Verlag, 2005, s. 263.

zuhuyla görülen Henri Pirenne'nin "Kolonizatör Hıristiyan Keşişleri" diye de okunabilecek "*les domaines cisterciens*" başlığı altında anlattıklarıyla Kolonizatör Türk Dervişleri'ni karşılaştırmak bu bakımdan hayli ilgi çekici olacaktır.[148] Bunun yanında Pirenne'nin nüfus ve miras kayıtlarına dayalı arşiv verilerine dayanarak Flandre bölgesinin iskân, toprak ve tarımı hakkına yaptığı araştırmanın da Barkan'ı derinden etkilediği anlaşılıyor. Pirenne "Kolonizatör Hıristiyan Keşişleri" ile ilgili iddialarını, arşiv belgelerinden istihraçla köylülerin ve manastırların sahip oldukları toprak, mal ve emtia miktarlarına dair oldukça tafsilatlı istatistikî veriler ve cetveller ile delillendirmiştir.[149]

Pirenne'nin *Histoire economique* adıyla maruf kitabı ile Premonstrantlar ve bilhassa Sisteryen keşişleriyle alâkalı diğer incelemelerine bakıldığında Barkan'ın Türk dervişlerinin âdeta kolonizatör Sistersiyenler modeline yaslandığı açıktır. Pirenne, 11.-13. yüzyıllarda Avrupa'da meydana gelen nüfus artışının bir iç kolonizasyona yol açtığından; manastırların bu kolonizasyon hareketinde etkin rol oynadıklarından, Avrupa'da ve bilhassa Doğu'da yeni fetih ve istilâ edilen yerlerde ziraata yeni sahalar kazandıran kolonların dışında bu kolonizasyon hareketinin ihtiyaçlarına cevap verecek ruh ve metotlarla teşkilatlanmış dinî tarikatların varlığından bahseder. Buna göre terk edilmiş sahaların, bataklık ve fundalık alanların 10. yüzyılın sonundan itibaren iskân ve tarıma açılmaya başlanması ve Sisteryen manastırlarının da bu faaliyete aktif şekilde destek vermesiyle birlikte tarım ve iskan alanında 12. yüzyılda önemli bir işbirliği gerçekleşir. Bentler sayesinde sulama sistemi düzenli hale gelir ve üç mevsimlik rotasyon sistemi, tarım yöntemleri ve buna bağlı olarak hayvancılık da gelişir.[150] Daha başka kaynaklarda Avrupalı hükümdarların 12. yüzyılda Sisteryen keşişlerine ve manastırlarına geniş ayrıcalıklar ve muafiyetler tanıdıkları hatta Frederick Barbarossa'nın müşavirleri arasında bir Sisteryen keşişin de bulunduğu kayıtlıdır.[151] Aşağıdaki cümleler, Barkan'ın, Pirenne'den geniş ölçüde yararlandığını itiraf et-

---

[148] Henri Pirenne, *Histoire economique et sociale du Moyen Age*, Paris: Presses Universitaires de France, 1969, s. 60-61 [*Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 82-85.

[149] Henri Pirenne, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328: documents inédits publiés avec une introduction,* Bruxelles: Kiessling, 1900.

[150] Pirenne, VI-VII.

[151] Constance B. Bouchard, "Feudalism, Cluny, and the Investiture Controversy", *Medieval Monks and Their World: Ideas and Realities* (ed. David Blanks etc.), Leiden: Brill, 2006, s. 89.

tiği ve İktisat Tarihi notlarına neredeyse bire bir aktardığı bölümdür. Bu bölüm ile Kolonizatör Türk Dervişleri'nin muhtevası karşılaştırıldığında Pirenne'in modelinin Barkan'ın modelinde ne kadar belirleyici olduğunu görmek mümkündür:

> Umumiyetle Avrupa'da ve bilhassa Doğu'da yeni fetih ve istilâ edildikleri için, yeniden teşkilâtlandırılıp kıymetlendirilmesi lâzım gelen memleketlerde, toprak açarak ziraata yeni sahalar kazandıran muhacir ve kolonların yanında, tam bu sırada meydana çıkarak bu kolonizasyon hareketinin ihtiyaçlarına cevap verecek ruh ve metotlarla teşkilatlanıp kalabalık kütleler halinde faaliyete başlayan bazı dinî tarîkatlerin de rolü büyük olmuştur… Bu yeni dinî cereyanlara bağlı manastırların halkı, eskiden olduğu gibi, sadaka veya vakıf arazinin geliri ile geçinen hazır yiyici keşiş cemaatleri değildi... Kendi âlemlerinde yaşamak ve kendileri için ideal bildikleri dinî bir hayat nizamını yaratabilmek için, bu âlemin gürültüsünden uzaklarda, dağ başlarına ve ormanların içine çekiliyorlardı. Fakat oralarda yalnız dua etmekle kalmayıp ellerinin emeğiyle istihsal ettiklerini beraberce istihlâk etmek ve lüzumlu hayır müesseselerini bizzat kurup işletebilmek için faal bir şekilde çalışmayı esas tutarak muazzam ziraî işletmeler de kuruyorlardı... En büyük toprak açıcıları arasında yer almış bu manastırlar, bilhassa uzak ve yabancı memleketlerde sistemli bir muhaceret ve kolonizasyon işinin başarılmasında büyük bir kuvvet temsil etmekte idiler. Bu bakımdan siyasî iktidar sahibi prensler ve fütuhat işlerini idare eden askerî şefler, kendilerine her türlü hak ve imtiyazlarla geniş arazi terk etmek hususunda hiç tereddüt etmiyorlardı... Gönüllü tarikat mensupları ve yardımcı iş kuvveti ameleler, toprak açmada ve imar planlarının tahakkukunda vazife almaktan çekinmiyorlardı. Bu suretle dağ başlarında kurulan manastırlar, kısa bir müddet içinde zenginleşmişler, civar halk üzerinde büyük bir nüfuz kazanarak birer din ve kültür merkezi olarak memleketin şenlenmesine, kırlarda emniyet ve asayişin ve seyahat kolaylıklarının teessüsüne, zengin kaynaklara sahip içtimaî yardım teşkilatının kurulmasına hizmet etmişlerdir.[152]

Kaan Durukan'ın da vurguladığı üzere, "Osmanlı çalışmalarının temel sorunlarından biri ya olumsuz anlamıyla hikâyecilik, aktarıcılık yaparak ya da Batı modellerinin etkisinde kalarak kendi özgüllüklerini ortaya koyan bir paradigma kuramamış olmasıdır."[153] Esasen "Kolo-

---

[152] Ömer Lütfi Barkan, *İktisat Tarihi Ders Notları II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1950, ss. 114-116

[153] Kaan Durukan, *Türkîli Hicazkâr: Türkiye'de Tarih Anlayışı Üzerine*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s. 58.

nizatör Türk Dervişleri" adlı makale de erken Cumhuriyet dönemine ait Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile alâkalı bir iddiası ve tezi olan fakat bir paradigma kurmaktan uzak metinler arasındadır. Halil Berktay'ın haklı olarak vurguladığı üzere, "biz bize benzerizciliğin" en önemli temsilcilerinden biri olan Barkan, bütünüyle Pirenne'in yorumlarını esas alır.[154] Bu metinlerin ideolojik ve üst anlatılar içeren özellikleri bugüne kadar ihmal edilmiş; metotlarının sağlamlığı ve anlatılarının büyüklüğü, Köprülü ve Barkan gibi kültleşen otoritelerin söylediklerinin ve yazdıklarının sorgulanmaksızın kabul edilmesine yol açmıştır. Oysa bu tür metinler, daha önce bir başka vesileyle de belirttiğimiz gibi[155], ideolojik metinlerdir ve bu metinler Ortaçağ'a yaslanma ihtiyacı duyan milliyetçi tarih yazımında sık sık görülmektedir. Köprülü ve Barkan'ın, Batı'nın Türkler ve Türkiye hakkındaki tezlerine cevap niteliğindeki eserleri, erken dönem Türk tarihyazıcılığı kadar millî tarihyazıcılığının da konusunu oluşturması ve neden "sorgulanmadan kabul edildiklerinin anlaşılması" açısından kıymetlidir. Makaleyi en özgün kılan taraf, hiç kuşkusuz arşiv kaynaklarını da bu tür ideolojik okumaların emrine vermesidir. Nitekim "Kolonizatör Türk Dervişleri" makalesinin özgünlüğü ve kıymeti ile ilgili en yansız yorumlardan biri İrène Mélikoff'a aittir. Mélikoff, bir yazısında mezkûr makale hakkında şu cümleleri kurar:

> Her ne kadar, başta Fuad Köprülü'nünkiler olmak üzere, daha önce yapılmış incelemelerden esinlenmişse de yine de, Ömer Lütfi Barkan'ın eseri, öncü bir çalışma olarak alınabilir. Gerçekten, ondan önce hiç kimse, 16. yüzyıl başında kaydedilmiş nüfus ve toprak sayım sicillerine dayalı 225 arşiv belgesiyle ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak, problemi derinliğine incelememişti. Ömer Lütfi Barkan, bu belgelerle Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmacı kahramanlık yıllarında, dervişlerin yalnızca coşan ve kendinden geçen ermişler olmadıklarını, üzerinde oturulmayan topraklara gelip yerleşerek tarıma, hayvancılığa yöneldiklerini ve yerleştikleri bölgelerin kırsal ekonomisini tümüyle elleri altında bulundurduklarını göstermiştir.[156]

Köprülü ve Barkan'ın millî panteonda müstesnâ bir yer edinmelerinin ardında, öncelikle Batı'ya karşı savunmacı nitelikteki tezlere

---

[154] Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi*, 83

[155] Yahya Kemal Taştan, "Millî Veli Yaratmak"

[156] İrène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları* (çev. Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınevi, 1993, s. 213.

sahip olmaları, Osmanlı devlet ve toplumunun sui generis bir yapıyı temsil ettikleri iddiaları yatmaktadır. Bu tezler neredeyse yarım asır boyunca hiç tartışılmadan kabullenilmiştir. Oysa bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda gaziler, abdallar, Anadolu bacıları ve ahilerin birinci derecede rolleri olduğu konusunda ciddî tartışmalar mevcuttur. Ahmet Yaşar Ocak, kuruluşa ilişkin ön kabullerin mübalağalı olduğuna dikkat çekerek, söz konusu zümrelerin katkılarının sanıldığı gibi birincil derecede olmadığını vurgulamaktadır. Kuruluş döneminde Anadolu'daki Yesevî etkisi ciddi oranda sorgulandığı gibi, Barkan'ın tezinde büyük değer ve önem atfettiği Şeyh Edebali'nin ahiliğine artık büyük ölçüde itiraz edilmektedir.[157]

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması gibi âdeta kalıp değiştirme, yeni bir anlam ve çehre kazanma türünden bir keyfiyetle alakalı vak'aların sadece nicel verilerle izah edilmeye çalışılması; kültür, din, tasavvuf ve toplumsal etkileşim gibi temel hususların ıskalamasına yol açmıştır. Oysa farklı sufi eğilimlere sahip olup muhtelif Asya ve Ortadoğu ülkelerinden gelen tarikatların sosyal tarih açısından etkileri yeterince değerlendirilmemiş, "taşıdıkları dünya görüşü, din anlayışı ve yorumları, bunların halk ve yöneticiler üzerindeki bu açıdan icra ettikleri tesir ve nüfuzları, özellikle nasıl bir İslam yorumunun propagandasını yaptıkları gibi meseleler, henüz yeterince araştırılıp tartışılmamıştır."[158] İlk dönem kroniklerine dudak büken, beyliğin kuruluşundan 150 yıl sonra kaleme alındığını ileri süren Barkan'ın, Türkleşme ve İslâmlaşma ile ilgili kuruluş dönemine ait belgelerden ziyade imparatorluk döneminin kayıtlarını dikkate alması da tartışılması gereken konular arasındadır. Sürgün ve sürgün yöntemleri ile ilgili Barkan'ın elindeki en mühim malzemenin Kıbrıs'ın fethi (1571) ve akabindeki sürgün hükümlerine dayanması düşündürücüdür. Tarihi; muharebeler, muahedeler ve hanedan destanı olmaktan çıkararak onun gerçek izahını yapmaya azmetmiş olan Barkan, bireyleri öteleyerek devleti merkeze almış ancak geliştirdiği müteal devlet anlayışı ile beylik ve imparatorluk farkını ıskalayarak onu, mutlak ve değişmez bir varlık olarak görmüştür. İşin garibi Celâlî isyanları, ekonomik bunalım, Yeniçeri ve suhte ayaklanmaları, kaçgun, celâ-yı vatan gibi hadiselerden hiç bahsetmemiştir. Beylik ve imparatorluk yapılarının,

---

[157] Ahmet Yaşar Ocak, "Ahilik ve Şeyh Edebali: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 16.

[158] Ocak, 97.

teşkîlâtlarının farklı olabileceğini nazarıdikkata almamış; merkezi imparatorluğun isyanlar ve ekonomik bunalımlarla sarsıldığı hakikatini es geçmiştir. Bu temel hata, defteroloji çalışmalarına sinmiş en temel hususiyetlerden ve tartışmaya en açık meselelerden biridir. Barkan, merkeziyetçi devletin temel göstergelerinden biri olan arşiv vesikalarını dikkate alıp esasen kuruluşu anlamlandıracak diğer metinlere itibar etmeyen bir tarihçiliğin öncüsüdür. Osmanlı Arşivlerini önceleyen yaklaşımın merkezî devleti, bir diğer ifadeyle yönetenleri esas aldığı; çevreyi yani yönetilenleri, onların zihniyet dünyalarını anlamaktan uzak olduğu, artık sıklıkla dile getirilmektedir.[159] Mâmâfih bugün dinsel, kültürel, mekânsal ve kurgusal çözümlemeler, velilerle azizlerin etkileşimleri hususunda arşiv belgelerinden çok daha fazlasını anlatmaktadır.

Bugün için memnuniyet verici olan gelişme, defteroloji silkine mensup tarihçiler arasında bile bir öz-eleştirinin artık açıkça yapılır oluşudur. Artık devlet belgelerinin, gerçekliğin ne kadarını yansıttığının veya yansıtabileceğinin sorgulanıyor oluşu, Barkan'dan miras kalan "kadir-i küll" devlet anlayışına dayalı mükemmel işleyen bir mekanizmanın aslında hiç bir zaman var olmadığının fark edilmesi, defterlere sorgulayıcı bir yaklaşımla bakmanın önerilmesi ve imparatorluk bürokrasisine kayıtsız şartsız teslim olmanın reddedilmesi yeni bir tarihçilik anlayışının habercisidir.[160] Bu minvalde bilhassa Oktay Özel'in Türkiye'de tarihçiliğin taşralaşmasıyla "belge fetişizmi" arasında kurduğu yakın ilişkiyi ve yeni "devletlü tarihçi" tipini sorgulaması da anlamlı bir çaba olarak görülmelidir.

Osmanlı arşivlerini ciddi anlamda ilk kez bilim dünyasına açan Barkan'dan geriye arşiv belgelerine dayanan devasa bir eserler külliyatı kaldı. Fakat ardılları belki bizzat Barkan'ın da hoşlanmayacağı bir

---

[159] Ocak, 193-194

[160] Oktay Özel, *Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009. Özel'in eseri, Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliğine tuttuğu ayna ve öz-eleştiri sebebiyle dikkate alınması gereken mühim çalışmalardan biridir. Özel'in; Barkan, İnalcık ve Akdağ gibi önde gelen isimlerin idealize ettikleri "Klasik" dönem Osmanlı tarihi ve tarihçiliğini sorgulayan ve yerleşik inançları sarsan yaklaşımı, pek çok açıdan takdire şayandır. Bunun yanı sıra bir defterologun kişisel tecrübesini gösteren [*Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013] adlı eseri de önemlidir. Son dönemde dikkat çekici çıkışlardan ve öz-eleştirilerden biri için bk. Yunus Koç, "Defteroloji Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Akademik Tarihçilik* (ed. Ahmet Şimşek-A. Aköz), İstanbul: Kronik Kitap, 2017, ss. 146-159.

şekilde arşiv çalışmalarını belge tapınmacılığına dönüştürerek onun mirasını sorunlu bir hâle getirdi. Yaşadığı dönemin sosyopolitik ve sosyoekonomik koşullarında müteal bir devlet anlayışını pekiştiren, bir "partikülarist Ottomanizm" inşâ eden, devlet belgelerini mutlak hakikat olarak kabul eden Barkan'ın mirası, diğer disiplinlere karşı pek de hoşgörülü olmayan tavrıyla, mirasyedilerin elinde kalan Türk tarih yazımının ve tarihçiliğinin gelişmesine de önemli ölçüde ket vurdu. Bunda söz konusu tarihçilerin anlatılarının büyüklüğü kadar, yeni nesil tarihçilerin mezkûr tarihçileri kültleştirmelerinin de payı büyüktür. Öyle ki, elinizdeki kitap hazırlanırken Barkan mektebinin sadık tilmizlerinden birinin, makalelerin "tıpkıbasımı yapılmadığı takdirde vatana ihanet edilmiş olacağı" şeklindeki içtihadı, bu kütleşmeyi en vazıh biçimde yansıtmaktadır. Mamafih, Barkan'ın yeni okuyucularla ve tarihçilerle tanışması, bu Karakuşî içtihatları aşan bir zarurete dönüşmüştür. Esasen hazırlayan da kendisine yöneltilecek her türlü "düşkün, heretik veya zındık" sıfatını zaten keyifle kabullenmeyi bir millî vecibe addetmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

BOA. HR. İM. 117-59.

BCA. 30-10-0-0. 142-13-7 (24.08.1937)

BCA. 30-18-1-2. 70-95-15 (14.12.1936 tarihli)

BCA. 30.11.1.0.265-20-4.

BCA 30.18.01.01.017.83.9 (Kararlar Daire Başkanlığı 1920-1928).

BCA. 030.18.1.2.84.78.19 (Kararlar Daire Başkanlığı).

2. Tetkik Eserler

ALPAY Yalın, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakâr Düşünce*, X/38 (2013), ss. 85-126.

Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat", *Ülkü*, I/6 (Temmuz 1933), ss. 440-452.

BAER Gabriel, "The Muslim Waqf and Similar Institutions in Other Civilizations (ed. Miriam Hoexter)", *Stiftungen in Christentum, Judentum und Islam vor der Moderne*, Berlin: Akademie Verlag, 2005, ss. 257-280.

BALTACI Halil, "Ömer Lütfi Barkan'ın Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri Üzerine Değerlendirmeler", *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, 6 (Haziran 2019), ss. 93-126.

BARKAN Ömer Lütfi, "Diyalektik Materyalizm", *Siyasal Bilgiler*, VI/61 (Nisan 1936), ss. 77-80.

----------, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri I", *Siyasal Bilgiler*, V/55 (Birinciteşrin 1935), ss. 2-8; V/56 (İkinciteşrin 1935), s. 33-40.

"İç Siyasetin On Senesi", *Siyasal Bilgiler*, VII/82 (İkincikanun 1938), ss. 577-586.

----------, "İnkılâp İdeolojisi ve Ekonomik Şartlar", *Siyasal Bilgiler*, VI/71 (Şubat 1937), ss. 1-10.

----------, "Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları", *Siyasal Bilgiler*, VII/73 (Nisan 1937), ss. 1-4.

----------, "Millî Kurtuluş Hareketlerinin İktisadî Esasları", *Siyasal Bilgiler*, VII/74 (Mayıs 1937), ss. 77-83; VII/75 (Haziran 1937), ss. 142-153.

----------, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları", *Siyasal Bilgiler*, VI/69 (Birincikânun 1936), ss. 33-41

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 1002-1013.

----------, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü," *Ülkü*, IX/49 (Mart 1937), s. 33-48; X/59 (İkincikânun 1938), ss. 414-422.

----------, "Prof. Dr. Sabri F. Ülgener: İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihni-

yet Meseleleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XII/3-4 (1951), ss. 162-173.

"Toprak Kanunu Hazırlanırken", *Siyasal Bilgiler*, VI/72 (Mart 1937), ss. 1-10.

----------, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihî Esasları", *Ülkü*, XI/61 (Mart 1938), s. 51-63.

----------, "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", *Ülkü*, VIII/44 (İlkteşrin 1936), ss. 92-98.

----------, *İktisat Tarihi Ders Notları II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1950.

----------, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.

BERGEN Lütfi, "Ömer Lütfi Barkan'ın Dervişleri ve Anadolu'da Şehir Kurmak", *Akademik Platform İslâmî Araştırmalar Dergisi*, I/1 (2017), ss. 23-57.

BERKES Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

BERKTAY Halil, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, 54-55 (Yaz-Güz 1991), ss. 19-45.

----------, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 9, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, ss. 2456-2474.

----------, "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History* (ed. Halil Berktay-Suraiya Faroqhi), London: Frank Cass, 1992, ss. 109-184.

----------, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983 [İstanbul: Kopernik Kitap, 2018].

----------, *Kabileden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s. 116

----------, *The Other Feudalism: A Critique of 20th Century Historiography and its Particularisation of Ottoman Society*, University of Birmingham, 1990. (yayımlanmamış doktora tezi).

BOUCHARD Constance B., "Feudalism, Cluny, and the Investiture Controversy", *Medieval Monks and Their World: Ideas and Realities* (ed. David Blanks etc.), Leiden: Brill, 2006, ss. 81-91.

BULUT Mehmet, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, 26 (Bahar 2003), ss. 77-101.

Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", *Kadro*, 20 (Ağustos 1933), ss. 24-28.

ÇAKIR Coşkun, "Ömer Lütfi Barkan: Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", *Ömer Lütfi Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 17-43.

ÇAYKARA Emine, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

DEMİRHAN Ahmet, *Kuruluş Sarmalından Kurtulmak: Osmanlı ve Hâkimiyet Telakkileri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

DÖLEN Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş, Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

DURUKAN Kaan, *Türkîli Hicazkâr: Türkiye'de Tarih Anlayışı Üzerine*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

ERGİN Muharrem, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Güryay Matbaacılık, 1975.

ERSANLI Büşra, "The Ottoman Empire in the Historiography of the Kemalist Era: A Theoryof Fatal Decline", *The Ottomans and Balkans: A Discussion of Historiography* (ed. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), Leiden: Brill, 2002, ss. 115-154.

----------, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

ERTÜRK Recep, *Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları*, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,1997.

FAROQHİ Suraiya, "Introduction", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History* (ed. Suraiya Faroqhi-Halil Berktay), London: Frank Cass, 1992, ss. 3-17

FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, "Ziya Gökalp'in İktisatçı Cephesi" *Cumhuriyet*, 06.11.1941.

----------, *İçtimaiyat*, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1947.

----------, *Türkiye'de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilâtı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, 1946.

GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Germanus Julius, "H. A. Gibbons: The Foundation of the Ottoman Empire", *Turán*, 8 (Oktober 1918), ss. 491-496.

GIBBONS Helen D., *The Red Rugs of Tarsus:a Woman's Record of the Armenian Massacre of 1909*. New York: The Century Co, 1917 [*Tarsus'un Kırmızı Kilimleri* (çev. Attila Tuygan), İstanbul: Pencere Yayınları, 2009].

GIBBONS Herbert Adams, *The Blackest Page of Modern History: Events in Armenia in 1915*, *the Facts and the Responsibilities*, New York: Putham, 1916.

----------, *The Foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bâyezid I (1300-1403)*, Oxford: the Clarendon Press, 1916.

----------, *The New Map of Asia (1900-1919)*, New York: The Century Co., 1919.

----------, *The New Map of Asia (1900-1919)*, New York: The Century Co, 1919.

----------, *Venizelos*, Boston: Houghton Mifflin Company, 1920.

GIESE Friedrich, "Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches",

Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete, 2(1924), pp. 246-71.
GRAEBNER Norman A.-E. M. Bennett, *The Versailles Treaty and Its Legacy: The Failure of the Wilsonian Vision*, Cambridge: Cambridge: University Press, 2011.
HAKLI Salih Zeki, "Tek-Parti Döneminde Akademik Bir Dergi: Siyasî İlimler Mecmuası", *Liberal Düşünce*, XX/78 (Bahar 2015), ss. 102-122.
HALBWACHS Maurice, "La population d'Istanbul depuis un siècle", *Annales sociologiques*, série E: 3-4 (1942), ss. 16-43.
HEPER Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.
HUART Clément I., "H. A. Gibbons: The Foundation of the Ottoman Empire", *Journal Asiatique*, XI/9 (Janvier-Fevrier 1917), pp. 345-350.
----------, "Les Origines de l'Empire Ottoman" *Journal des Savants*, Nouvelle Serie, 15 (1917), pp. 157-166.
İNAN Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
İnkılap Tarihi Dersleri Nasıl Okutulmalı? (B. Tanör, Z. Toprak, H. Berktay), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.
İsmail Hüsrev (Tökin), "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", *Kadro*, 21 (Eylül 1933), ss. 21-24.
----------, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
KAFADAR Cemal, *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul: Metis Yayınları*, 2019.
KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1970.
KARAÖMEROĞLU Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
KOÇ Yunus, "Defteroloji Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Akademik Tarihçilik* (ed. Ahmet Şimşek-A. Aköz), İstanbul: Kronik Kitap, 2017, ss. 146-159.
KOLOĞLU Mahmut, "Profesör Yusuf Kemal Tengirşenk", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXVI/3 (1969), ss. 1-4.
KÖPRÜLÜ M. Fuad, "Toprak Meselesi", *Ülkü*, X/58 (Birinci Kânun 1937), s. 289-290.
----------, "Türkiye Ekonomi Tarihi Hakkında Araştırmalar: Osmanlı Müelliflerinde Ekonomik Düşünceler", *Ülkü*, VII/41 (Temmuz 1936), ss. 339-344.
----------, "İlim Hareketleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *Hayat*, I/11 (10 Şubat 1927), s. 2 [2-3]; I/12 (17 Şubat 1927), ss. 2-3.
KÜTÜKOĞLU Mübahat, "Barkan, Ömer Lütfi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss. 74-76.
MANELA Erez, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the Internati-*

onal Origins of Anticolonial Nationalism, Oxford: Oxford University Press, 2007.

MÉLIKOFF İrène, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları* (çev. Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

NEUMARK Fritz, *Boğaziçi'ne Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları (1933-1953)* (çev. Şefik Alp Bahadır), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1982.

Nusret Kemal, "Bir Köycülük Projesi Tecrübesi", *Ülkü*, II/8 (Eylül 1933), ss. 118-125.

----------, "Halkçılık", *Ülkü*, I/3 (Nisan 1933), ss. 185-190.

----------, "Kemalizm ve Politika Bilgisi", *Ülkü*, VII/41 (Temmuz 1936), ss. 321-324.

----------, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü*, I/5 (Haziran 1933), ss. 355-361.

OCAK Ahmet Yaşar, "Ahilik ve Şeyh Edebali: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama", *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

ORAL Mustafa, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)", *A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 27-28 (Mayıs-Kasım 2001), ss. 321-333.

----------, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası: Bir İdeolojik Aygıt Olarak Ülkü Dergisi*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2016.

ÖZDEĞER Hüseyin, "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan", *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler*, cilt I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2000, ss. XIV-XVI.

ÖZEL Oktay, Dün Sancısı: *Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

----------, *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

"Ömer Lütfi Barkan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 224-232.

ÖZEN Haldun-Mete Tunçay, "Osmanlı Darülfünunu'ndan YÖK Darülfünunu'na", *Yarın*, IV/38 (Ekim 1984), ss. 7-8.

ÖZKİRAZ Ahmet, "Sabri F. Ülgener'in Max Weber Eeleştirisi", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28 (2003), ss. 49-61.

ÖZVAR Erol, "Economic History in Turkey", *Dove va la storia economica? Metodi e prospettive. Secc. XIII-XVIII, atti della Quarantaduesima Settimana di Studi, 18-22 aprile 2010*, Frinze: Frinze University Press, 2011, ss. 79-104.

PIRENNE Henri, *Histoire economique et sociale du Moyen Age*, Paris: Presses Universitaires de France, 1969 [*Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009].

----------, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328: documents iné-*

dits publiés avec une introduction, Bruxelles: Kiessling, 1900.
SAHİLLİOĞLU Halil, "Ömer Lütfi Barkan", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI/1-4 (1985), ss. 3-38
SARC Ömer Celal, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti (Ziraî ve Sınaî İktisat)*, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1934.
SAYAR Ahmet Güner, *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
----------, *Ülgener Yazıları*, İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
SENCER Muzaffer, "Türkiye'de Köye Yönelme Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, II/17-18 (1962), ss. 223-241.
SÖNMEZ Erdem, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", *Praksis*, 23 (2010), ss. 39-62.
----------, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi, Başlangıçtan 1980*'e, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010.
SUNAR Lütfi, *Marx ve Weber'de Doğu Toplumları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
ŞAKİROĞLU Mahmut H., "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan: 1902-1979", *TTK Belleten*, XLIV/173 (1980), ss. 153-177.
ŞARMAN Kansu, *Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
ŞİRİN İbrahim, "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği ve Sabri Ülgener", *Türk Tarihçileri* (ed. Ahmet Şimşek), Ankara: Pegem Akademi, 2016, ss. 239-257.
TAŞTAN Yahya Kemal, "Millî Veli Yaratmak: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar Üzerine Farklı Bir Okuma Denemesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVI/2 (Kış 2016), ss. 33-73.
Tekin Alp, "İktisat Derneği", *İktisadiyat Mecmuası*, I/23 (28 Temmuz 1332), s. 1-2; I/27 (1 Eylül 1332), ss. 1-2.
TENGİRŞENK Yusuf Kemal, "Türk İnkılâbı Dersleri: Ekonomik Değişmeler", *1933 Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları* (haz. Oktay Aslanapa), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997.
TEZEL Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
TOPRAK Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
TURHAN Rıdvan, *Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
----------, "Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu

Etkiyi Anlamak", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29 (2014/2), ss. 259-284.
TURNER Bryan S., *Max Weber ve İslâm: Eleştirel Bir Yaklaşım* (çev. Yasin Aktay), Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
UYANIK Nevzat, *Dismantling the Ottoman Empire: Britain, America and the Armenian Question*, London: Routledge, 2016.
UYAR Hakkı, "Resmî İdeoloji ya da Alternatif Resmî İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi", *Toplum ve Bilim*, 74 (Güz 1997), ss. 181-192.
ÜLGENER Sabri F, *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
----------, *Dünü ve Bugünü İle Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, İstanbul: Der Yayınları, 1981.
----------, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1981.
----------, *Makaleler*, İstanbul: Derin Yayınevi, 2006.
ÜLKEN Hilmi Ziya, "Dr. Sabri F. Ülgener, İktisadî İnhitat Tarihimizde Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, II/8 (1953), ss. 142-145.
----------, "İmparatorluğun Tekâmülü I", *İnsan*, I/3 (15 Haziran 1938), ss. 241-259.
----------, "Sosyolog Gözile: Türk Medeniyeti Hakkında Yanlış Tefsirler", *Yeni Sabah*, 24.10.1951.
Vedat Nedim (Tör), "Köylü Kazanmalıdır", *Kadro*, 33 (Eylül 1934), ss. 11-15.
VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, "Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları", *Cumhuriyet*, 03.05.1970.
----------, "Olaylar ve Görüşler: Enver Ziya'dan Anılar", *Cumhuriyet*, 31.12.1982
----------, "Olaylar ve Görüşler: Haksızlığa Karşı Direnmek", *Cumhuriyet*, 01.02.1976.
----------, *Türkiye'de Üç Devir*, cilt 2, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973
----------, *Yolu Kesen Irmak*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.
WEBER Max, *Basic Concepts in Sociology* (trans. H. P. Secher), New York: Philosophical Library, 1962.
----------, *Economy and Society: An outline of interpretive sociology*, Berkeley: University of California Press, 1978.
----------, *The Religion of China: Confucianism and Taoism* (trans. Hans. H. Gerth), Glencoe: Free Press, 1951
----------, *The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism* (trans. H. H. Gerth), Glencoe: Free Press, 1958.
ZARAKOLU Avni, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, ss. 89-103.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TEŞEKKÜLÜ MESELESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi*

Selçuklu-Bizans hudutlarında teşekkül eden bir uç beyliğinin kısa bir müddet içinde büyüyerek târihin akışını asırlarca değiştirecek kudrette bir imparatorluk hâline girivermesi ve yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak eski Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulan yeni devlete bir Türk ve İslâm devleti damgasını vurabilmesi hâdisesi, târihçiler arasında henüz îzah edilmemiş bir mesele hâlinde münâkaşa edilip durmaktadır. Eski Osmanlı târihçilerinin mûcize nevinden vukū bulduğu kabul edilen bu hâdiseyi ilâhî takdirle îzah ediş tarzı mâlûmdur. İlk Osmanlı pâdişahlarının dirâyet ve şecâatiyle Tanrı adını yüce tutmak için kılıca sarılmış olan her biri esâtîrî bir şahsiyet hâline sokulmuş bulunan bu saltanatın kurucusu ünlü gāzilere karşı Allah'ın teveccüh ve yardımı ortada îzaha muhtaç bir mesele bırakmaktadır.

Bu işin, bu nevi bir anlayış yoluyla tatmin edici bir îzah şekline ulaşamayacağını takdir eden bir kısım ecnebî târihçiler ise, Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş menfî kanaatleri kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi daha geniş kadrolar içinde vaz' ve mütâlaa etmek için ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden dolayı içinden çıkılmaz faraziyelerle târihî hakîkati zorlamaya mecbur kalmışlardır. Onlara göre, fütûhatın çekirdeğini teşkil eden Osman Bey ve silâh arkadaşları, göçebelik hayatının îcap ettirdiği cengâverlik hasletlerine fazlasıyla sâhiptiler. Ayrıca İslâm dinine yeni sokulmuş olduklarından, bir dini yeni kabul etmiş olanlara mahsus bir ihtiras ve taassupla bu dini yaymak için mücâdele ediyorlardı. Bu ihtiraslı gazâ ruhu ilk müşkülleri hallettiği gibi, fethedilen memleketler halkını bu îmanlı gāzilerin elinde yeni bir sirâyet kābiliyeti kazanan İslâm dininin tesirlerine de mâruz bıraktı. Bu yeni din esrarlı bir maya gibi tesir ederek kütlelerin hamuruna yeni bir şekil ve mâhiyet

---

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, I/2 (1944), ss. 343-356.

verdi ve onları yeni bir *Osmanlı milleti* vücûda getirecek şekilde yoğurdu. Bu sâyede Bizanslı Rumlar, sâdece isim ve din değiştirerek târih sahnesine yeni bir ırk ve millet hâlinde ve üzerlerine yeni vazîfeler almış olarak çıktılar. Ve İslâmî bir renk ve cilâ altında eski Bizans'ı ihyâ ve devam ettirdiler. Henüz göçebe hayatının îtiyatlarını muhâfaza eden bir avuç Türk'ün bu büyük târihî oluş içindeki hakîkî rolü, olsa olsa böyle bereketli bir mayanın getiricisi olmaktır. Netîcede bir nevi gençlik aşısı vazîfesini gören bu mayanın tesiri altında kanında yeni bir hayatın ihtirasları tutuşan Bizans İmparatorluğu, eski haşmetli kudretini hatırladı ve kendi kendisini kurdu. Bu sûretle Osmanlı Devleti, Rum vezir ve idâreciler tarafından Bizans'ta görülen teşkîlâta göre kurulmuş olduğu gibi, onun kurucusu olmak iddiasında bulunan o bir avuç Türk'ün yeni devletin hamuru içinde ham malzeme olarak getirdiği hisse de ehemmiyetsizdir. Türkler yalnız yeni bir imparatorluk kurmak için kendilerine lüzumlu devlet adamlarını değil, imparatorluk harplerinde kan dökecek askerleri dahi yerli unsurlar arasından tedârik etmişlerdir.

Görülüyor ki ilmî olmak ve îzah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, bu faraziyeler bizi tatmin edici bir ruh ve metotla işlenmiş değillerdir. İlk Osmanlı târihçilerinin îzah tarzları olduğu gibi bunlar da Osmanlılarla bütün Türk-İslâm dünyasının insan kaynakları arasındaki münâsebetleri hesâba katmıyor ve 400 çadırlık bir aşîreti koskoca bir Bizans medeniyetiyle karşı karşıya bırakıyor. Bu sûretle bomboş bir Anadolu'da sürülerine otlak bulmak için başıboş dolaşan bir göçebe cemâati, günün birinde heybetli Bizans surları önünde gösteren hayâlî bir tablo ile başlattıkları târih sahnesinde, bir müddet sonra Anadolu yaylalarındaki boşluğun, Osmanoğulları idâresinde, önüne geçilmez bir kuvvet hâlinde kalkınarak memleketleri ve kültürleri teshir ettiğini görünce, bir türlü îzahı bulunmayan bir oluş karşısında bulunduklarını hissediyorlar. Bu sûretle İslâmî bir renk ve cilâ altında devam ettiği farz edilen bu yeni Bizans İmparatorluğu'nda, müthiş bir sirâyet kuvvetini hâiz salgın hâlinde Bizanslı

Rumları İslâmlaştırarak yeni bir nizamın hizmetine soktuğu farz edilen ve Türk-İslâm kültürünü ve Türk dilini Tuna boylarına kadar götürmüş olan hamlenin kuvveti hakîkaten mûcizeli bir hâl alıyor ve îzahını bulamıyor.

Gerçekten Osmanlı memleketlerinin günün birinde bir Türk aşîretinin getirdiği yeni bir din idealiyle sarsılmaya ve netîcede olduğu yerde kendiliğinden kitle hâlinde İslâmlaşmaya başlamasını kabul etmek mümkün değildir. Çünkü hakîkî bir îzahın her şeyden evvel halk kütlelerinin hamuruna yeni bir şekil ve mâhiyet verecek olan bu esrarlı mayanın kuvvetini nereden aldığını tâyin etmesi lâzımdır. Kanaatimizce Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü nevinden bir târihî eseri, ehemmiyeti ne kadar büyük olursa olsun, sâdece yeni bir din idealinin târihin muayyen bir anında kitlelere salgın hâlinde sirâyeti veya o din uğrunda mücâdele edenlerin şecâat ve kahramanlıklarıyla îzah etmek mümkün değildir. Esâsen meseleyi îzah için Osmanlı İmparatorluğu'nda vukûu ileri sürülen bir İslâmlaşma ve Türkleşme hâdisesi, öyle sihirli bir değneğin hâriçten ve uzaktan tesiri şeklinde ve bir idealin bizâtihi hâiz olduğu sirâyet kudreti veya o ideali taşıyanların azim ve irâdesiyle tam bir şekilde îzah edilemez. Eğer böyle bir hâdisenin hakîkaten büyük mikyasta vukûuna şâhit oluyorsak, onu ancak daha ilmî ve tatmin edici sebeplerle îzah etmeye çalışmalıyız. Bu bakımdan bizim aşağıda îzah etmeye çalışacağımız bir anlayış tarzının ehemmiyeti olduğuna kāni bulunuyoruz.

Bu anlayış tarzına göre, Osmanlı İmparatorluğu kurulurken cereyan eden ve bizim için hakîkî mâhiyeti henüz karanlık kalan hâdiseler arasında bir aşîretle bütün bir Bizans dünyasının mücâdelesini değil, maddî ve mânevî kuvvetleriyle iki ayrı âlemin kucak kucağa gelerek karışması nevinden bir kaynaşışın alâmetlerini görmek lâzım gelir. Bu devir böyle büyük bir karışma ve kaynaşma devridir. Bu devirde yalnız imparator âilesi ve Rumların dini ve ismi değişmemiş, belki de netîceleri îtibâriyle çok daha ehemmiyetli hâdiseler olmuş ve meselâ nüfus kütleleri büyük mikyasta yer değiştirmiş; memleketlerin ırkî terekkübü ve nüfusun yayılış şekli değişmiştir. Türkler yalnız işgal ordusu ve misyoner göndererek fethettikleri memleketi uzaktan bir koloni gibi idâre etmemişler, alınlarının teri ve ellerinin emeğiyle

bu memleketi şenlendirmişler ve soylarının bereketiyle oraları kendilerine hakîkî bir vatan yapmışlardır. Ancak bu sûretle anlaşılması lâzım gelen bir fetih ve işgali müteâkip uzun müddet iç içe ve bütün satıhlarıyla temâsa gelen iki ayrı âlem arasındaki münâsebetlerin sonunda eğer bu âlemlerden biri diğerine kendi dinini ve dilini kabul ettirmiş ve kurulan imparatorluğa bir İslâm ve Türk devleti damgası vurulmuşsa, bu netîcenin îzahını ancak bu sûretle temas hâlinde bulunan iki kütlenin hacimleri ve tevettürleri arasındaki farkta aramalıdır. Gerçekten herhangi bir kültürün taşıyıcısı mevkiinde bulunan bir milletin bahse mevzû kültürün ehemmiyeti ve yayılma sâhalarıyla mütenâsip bir kuvvet ve hayâtiyeti hâiz bulunması îcap eder. Bâzı ideallerin târihin muayyen zamanlardaki muhitlerinde bir sedâ aksi bırakmaları ve kahramanlarını yaratarak kütleleri peşlerinden sürüklemeleri için de birtakım şartlar vardır. Her idealin kudret ve kıymeti, halletmek mecbûriyetinde bulunduğu meselelerin ve târihî anın büyüklüğüne ve harekete getirdiği kuvvetlerin mâhiyet ve ehemmiyetine göre belirir. Şu hâlde Bizans Rumları arasında yeni bir din ve lisanı yayabilmek kudretini gösteren Anadolu Türklerinin bu sâyede gerçekleşen geniş bir kültür birliğine dayanan bir imparatorluk kurabilmeleri için müsâit bir vaziyette bulunmaları ve hizmetlerinde maddî ve mânevî büyük çapta kuvvetleri kullanmış olmaları lâzım gelir.

Bu kuvvetler nelerdir? Onları bulmak ve iş başında göstermek millî târihimizin büyüklüklerini daha fazla meydana çıkarmak için yapılması gereken mühim işlerden biri olacaktır. Kuruluş devrine hâkim olan bu nevi kuvvet tezâhürlerini dinî, içtimâî ve iktisâdî muhtelif cephelerden tetkik etmek mümkündür. Fakat biz burada bu âmillerden yalnız bir kısmını, bilhassa alâkadar olduğumuz husûsî bir zâviyeden tetkik etmek niyetindeyiz. Burada îzahını yapmak ve tatbîkatını göstermek istediğimiz görüş tarzı, kuruluş devrine hâkim olan hâdiseler arasında Osmanlı memleketlerinde nüfusun yayılış şekline ve terekkübüne âit olan demografik diyebileceğimiz vaziyetlerdeki husûsiyetlere ve bu

husûsiyetlerde zamanla vukûa gelen değişikliklere ehemmiyet veren bir anlayıştan mülhem olmaktadır. Kanaatimizce meseleyi bir de bu bakımdan vaz' ve tetkik etmiş olmak, birçok hâdiselerin daha iyi anlaşılabilmesi için şart olduğu gibi, o meyanda bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız niçin değil, nasıl da kurulmuş olduğunu îzah edebilmek için bizi en faydalı görüş vaziyetine sokmak istîdadındadır.

Yalnız itiraf edelim ki, bu nevi îzah tarzları hakîkaten tatminkâr olabilmek için husûsî mâhiyette birtakım delillere, arşiv vesîkalarına ihtiyaç gösterirler. Çünkü elde mevcut târihî kaynaklar bu hususta bize pek büyük yardımda bulunamamaktadırlar. Bahis mevzûu olan devrin Anadolu târihi için ise, bu nevi vesîkalar pek nâdir olduğu gibi bu hususdaki çalışmaların henüz pek yeni olduğu da hatırda tutulmalıdır. Hakîkatte biz burada ancak bir kalem tecrübesi yapıyoruz. Bu sebeple burada evvelâ bir çalışma faraziyesi olarak bu noktadan hareket etmeye bizi sevk eden aklî sebepleri ve metot zarûretlerini kısaca gözden geçirdikten sonra kendi vâsıtalarımızla araştırıp toplayabildiğimiz bâzı vesîkaların bu bakımdan nasıl tefsir edilmesi lâzım geldiğini îzah etmeye çalışacağız. Bu nevi vesîkalara mânâlandırma ve muayyen hâdiselerin îzahı hususunda kullanma işinde girişeceğimiz tecrübeler, kuruluş devrine âit daha büyük adette hâdiseleri daha iyi canlandırıp mânâlandırmaya hizmet ederler veya hiç olmazsa bâzı hâdiseler üzerine daha büyük bir ehemmiyetle dikkat nazarını çekmeye muvaffak olurlarsa, ufak bir iş yapmış olduğumuza kâni olacağız. Yoksa okuyucularımız da pekâlâ takdir ederler ki târihî tetkiklerle bilhassa bizim burada mevzûumuzu teşkil eden devirler ve problemler bahis mevzûu olduğu zaman son ve kat'î îzah şekilleri teklif etmek imkânı yoktur. Bu sâhada ilim ancak mevzî muvaffakiyetler şeklinde ilerleyebilir. Ancak her gün bir başka cepheden olmak üzere hakîkate biraz daha yaklaşılabilir. Bizim burada yapmayı düşündüğümüz iş kuruluş devri hâdiselerinin daha iyi kavranmasını temin edeceğini zannettiğimiz husûsî bir görüş tarzının tatbîkatını tecrübe etmektir. Hiç fenâ netîce vermediğini gördüğümüz böyle bir çalışma faraziyesinin boş bıraktığı yâhut mübâlağa ettiği cihetler varsa, târihî realitenin hakîkî çehresinin daha iyi meydana çıkmasına çalışmak,

mizaç îtibâriyle diğer görüş tarzlarına mütemâyil bulunan târihçilerimize âittir. Bununla berâber şunu da kaydetmek lâzım gelir ki, muhakkak yeni bir şey yapmak lâzımsa şimdiye kadar tecrübe edilmiş yolların biraz hâricine çıkmak lâzım gelmektedir. Bu sebeple okuyucularımızın kuruluş devrinin toprak ve nüfus meselelerini aydınlatmak gibi, pek husûsî maksatla giriştiğimiz tetkiklerin metot ve meseleleri hakkında burada vermeye çalışacağımız îzâhatı, târihî realitenin şimdiye kadar yapılması âdet olmayan bir cepheden tenviri bakımından bir kalem tecrübesi olarak telakkî edeceklerini ümit etmeye hakkımız vardır.

Bundan başka şu noktayı da kaydetmiş olmak lüzumuna kâni bulunuyoruz: Kahramanlar, gāziler ve muhârebe meydanında kazanılmış şan ve şereflerle dolu bu kuruluş devrine hâkim olan hamlenin idealizm cephesi ne kadar büyük olursa olsun, bu idealizmi kökleri havada ve mekândan münezzeh bir kuvvet olarak tasavvur etmekte birçoklarımızın zannettiğimiz kadar büyük bir fayda yoktur. Bizim tecrübe edeceğimiz îzah tarzı, fikir ve mefkûre nevinden kuvvetlerin Türk târihindeki mevkiini inkâr ve ihmal etmek şöyle dursun, bahse mevzû idealizmin taşıyıcısı olan hamlenin hakîkatlerini meydana koymayı kendisine hedef tutmaktadır. Ve Türk münevverinin târih ve cihan görüşü için bu göz ve kalple yapılan araştırmalardan bir zarar gelmesi de tasavvur edilemez. Şu hâlde, hiçbir tereddüde lüzum görmeden, Osmanlı târihini de, diğer bütün medenî milletler târihi gibi, bir hânedanın veyâhut sâdece kahramanın dâsitanını yapmak isteyen, onu bir muhârebeler ve muâhedeler târihi gibi anlayan târihçilerin kaydettikleri şekilde münferit ve müstakil bir seri vak'alar hâlinde tasvir ve îzah etmekten artık vazgeçerek, orada her hâdiseyi isimsiz halk yığınlarını günlük hayatlarının hakîkatleri içinde kendilerini hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dinî şartlarla işlenmiş bir hâlde göstermeye çalışmak, siyâsî şahsiyetler ve vak'alar arasından onları hazırlayan hakîkî sebepleri aramak lâzım geldiğini kabul etmek lâzımdır. Bu noktadan hareketle eğer biz, târih kitaplarında ve evliyâ menâkıbında esâtîrî bir şekilde tasvir edilen bâzı kahramanların fethedilen memleketlerin îmar ve iskânı için de büyük rolleri olan muhâcir kolonlar olduklarını ve her birinin elinde hudut boylarındaki fütûhat netî-

cesinde edinilmiş bir tarla veya bahçesi olduğunu ve içlerinden bâzılarının kendi eliyle inşâ ettiği bir su değirmeni sâyesinde civar köyler halkından aldığı değirmen haklarıyla zenginleştiğini, nüfuz ve şöhretinin arttığını ve bu hâliyle bu memleketlerde yeni bir kültürün yayılmasında âmil olduğunu gösterirsek, o kahramanları öldürmüş değil, onlara et ve can vermiş olduğumuza ve târihî hakîkati daha yakından göstermeye çalıştığımıza kâni bulunuyoruz. Târih tetkikleri ise, bizim fikrimizce, büyük kıymet ve ehemmiyetlerini, gün geçtikçe daha fazla ancak böyle bir realite hissinden almaktadır. Şu hâlde, bize Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız niçin değil, fakat nasıl da kurulduğunu gösterecek olan nüfus ve toprak meseleleri hangileridir, onları göstermeye çalışalım ve evvelâ bize bu âmilleri ehemmiyetle nazarîtibara almaya sevk eden aklî sebepleri, mâlûm vak'alardan yapılan istidlâlleri ve bu hususta daha evvel yapılmış îzah tecrübelerini gözden geçirelim.

Bir milletin büyük bir imparatorluk kurmak hatta sâdece varlığını muhâfaza etmek kudret ve irâdesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve medeniyetlerin istikbali meselesi bahis mevzûu olduğu zaman, o memleket ve medeniyetlere has nüfus imkân ve şartlarının büyük bir ehemmiyet kazanacağı âşikârdır. Nüfus meselesi, hayâtiyetiyle alâkadar olduğu ırk ve medeniyetlerin mukadderatına hâkimdir. Ve bu îtibârla târihin belli başlı yapıcılarından biridir. Zamanımız milletlerinin bugün cihan içinde işgal ettikleri mevkiler, bu milletlerin hâiz oldukları soy, hayâtiyet ve nüfus imkânlarıyle mütenâsip oldukları gibi; vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda da Türk soyunun bereket ve hayâtiyeti büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran Türklerin yeni bir din ve lisanın yayılmasında âmil olarak bu memleketlerde yeni bir kültür vahdetinin yapıcısı, yaratıcısı ve taşıyıcısı olmak, medeniyet sâhasında yeni terakkîler ve terkipler vücûda getirebilmek ve hatta sâdece yeni bir din nâmına fütûhat yapmak azim ve irâdesini kendilerinde bulmak için nüfus imkân ve şartları bakımından umûmiyetle zannedildiğinden daha müsâit bir vaziyette bulunmaları lâzım gelir. Bu sebeple târihî hakîkatleri îzah edebilmek için 400 çadırlık bir aşîret efsânesinden çok uzaklara giderek bir kısım Anado-

lu memleketlerini doldurup taşan bir muhâcir akını faraziyesine yaklaşmamız lâzım gelir.

Esâsen bu ana soyun bereket ve hayâtiyetini münâkaşa etmek imkânı yoktur. Vaktiyle cihanı istilâ ve iskân için Orta Asya'dan hareket eden akınların kudretini kabul etmeden cihan târihini anlamak kâbil olmadığı gibi; Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle ve önüne geçilmez tabiî bir hâdise gibi genişlemesi mûcizesini anlamak için de o devirlerde Anadolu'da nüfus kesâfet ve dinamizminin derecesini, nüfusun memleket içinde dağılış tarzını yâni demografik diyebileceğimiz şart ve imkânları hesâba katmak zarûrîdir. Bugün bizim için bu hususta sarih rakamlar zikretmek imkânı yok ise de bütün delillerin Anadolu nüfusunun bu devirlerde bilhassa Moğol istilâsını müteâkip ve bu istilânın önü sıra buralara gelmiş olan göçebe unsurlarla tevettürü artan ve âdeta işbâ hâline geçmiş olan bir hâlde bulunduğunu gösterecek vaziyette olduğunu söyleyebiliriz. Mâlûm târihî vak'aları daha geniş mikyasta îzah etmek istîdadında olan bu faraziye aksi ispat edilmediği müddetçe, bir hakîkat olarak kabul edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesine âit orijinal fikirlerini aşağıda îzah edeceğimiz Prof. Fuad Köprülü'nün bu tezi, Orta Zaman Anadolusu'nun din ve edebiyat târihine âit tetkiklerinin kendisine verdiği bir salâhiyetle müdâfaa etmiş olması da bu hususstaki çalışmalarımızda bizi tenvir ve teşvik etmiş bulunmaktadır.[1]

---

[1] Son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun menşeleri meselesine dâir neşrettiği etütlerinde (*Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935. p. 38-41, 58-59 118-120) Prof. Fuad Köprülü, bu asırlarda Anadolu'daki nüfus vaziyeti ve bu âmili hesâba katacak bir îzah teşebbüsünün ehemmiyeti üzerinde bilhassa durmuştur. Kendilerine göre, daha Selçuklular zamanındaki Anadolu fütûhatı da askerî bir istilâ olmaktan ziyâde devamlı ve sistemli bir iskân ve kolonizasyon hareketi olmuştur. 12. ve 13. asırlarda yapılan büyük çapta iskân işlerine âit târihî kaynaklarda vâzıh kayıtlar olduğu gibi, *toponimie* tetkikleriyle, Selçukluların iskân siyâsetlerinin bâzı esaslarını tespit etmek de mümkündür. Moğolların önü sıra gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu'nun nüfusu oldukça büyük bir kesâfet peydâ etmiştir. Moğol istilâsıyla Selçuklular tâbiiyet altına alındıktan sonra da Anadolu ile bu imparatorluğun diğer kısımları arasında teessüs eden münâsebetler diğer birçok göçlere sebep olmuş ve bunlar arasında bilhassa kadınları, çocukları ve davarlarıyla gelen Moğol işgal ve telif orduları ve Moğol vâlilerin maiyet askerleri Anadolu'yu doldurmuştur. Bu vaziyet karşısında garba doğru

Üstadın bu hususta ki fikirlerine dayanarak da bu asırlarda Anadolu'da husûle gelen büyük çapta dinî ve mistik cereyanları ve isyanların zuhurunu, büyük bir devletin sosyal ve hukûkî teşkîlâtı içine sıkışmış kesif göçebe unsurların şehirli ve toprağa yerleşmiş çiftçi unsurlar üzerindeki tazyikine ve hayat tarzları arasındaki zıddiyete atfetmek ve bu kesâfet ve gerginliğin fütûhat sâyesinde garba doğru boşaltılmasını bir zarûret telakkî etmek münâsip olur.

Esâsen, bir taraftan Suriye ve Mısır, diğer taraftan Rusya arasındaki büyük ticâret ve muhâceret yolları arasındaki daha evvel teşekkül etmiş bulunan diğer Türk devletlerinin rolü de, emme ile basma bir tulumba gibi, Orta Asya insan kaynaklarından kabararak taşan ve bir müddet İran yaylarında toplanan nüfus kütlelerini cezb ve daha garpteki hudutlara sevk etmekten ibâret değil miydi? Bu sûretle temâsa gelen iki âlem, Türk ve Bizans dünyaları, çok defa kesâfetleri muhtelif iki mâyi arasında husûlü zarûrî olan bir hulûl hâdisesine benzer bir harekete sahne olmaktaydı. Bu bakımdan dikkate şâyandır ki, Karadeniz üstünden taşan diğer Türk akınlarının Balkanlar'ı boylayan dalgaları, bâzı Oğuz soylarıyle Peçeneklerden bir kısmını, oradan Bizans İmparatorluğu'nun Asya hudutlarını takviye için, Bizans imparatorları tarafından Anadolu'ya geçirilmişti. Aynı şekilde Bizans hudutlarının Anadolu tarafından zorlanmadığı zamanlarda, nüfus kesâfeti fazla olan Anadolu'dan karşı tarafa toprak ve mera bulmak için geçen ve Bizans hizmetine giren Türklerle, çok daha evvelki akınlardan artakalan Türk soyları da pek az değildi. Vaktinde takdir ve tetkik edilmediği hâlde, yine büyük bir delil olarak ortada duran "Hıristiyan Türkler meselesi" bu hususta çok mânâlı bir misal teşkil etmektedir.

Hakîkaten Osmanlıların târih sahnesine çıkmalarından çok

---

akın o kadar tabiî ve zarûrî bir hâdise idi ki, Fuad Köprülü'ye göre, eğer Anadolu'da hâsıl olan bu kesâfet, fütûhat sâyesinde garp ülkelerine boşaltılmamış olsaydı içtimâî vücutta derin bir huzursuzluk doğurarak dâhilî karışıklıklar ve mevcut sosyal nizamın tahrip edilmesine sebep olabilirdi. Nitekim Babaî isyanı da Selçuklu Devleti'ni, imparatorluğun sosyal kadroları içinde sıkışan göçebeler fenâ hâlde sarsmış ve büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini ve ne geniş bir teşkîlât içinde birbirlerine bağlı bulunduklarını ispat etmişlerdir.

zaman evvel, Rûm memleketlerinin birçok defalar muhtelif Türk soyları tarafından iskân ve kolonize edilmiş olduğu târihte mâlûm bir hakîkattir. Nitekim yine Osmanlıların Balkanlar'ı işgali sıralarında, bu sûretle eski Türk soylarından olup da henüz Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar tarafından temsil edilememiş ve hâlâ öz bir Türkçe ile konuşan Türklerin sayısının mühim bir yekûn tutması lâzım geldiği gibi; târihî, etnolojik, lenguistik delillerle Türklükleri inkâr kabul etmez bir hakîkat hâlinde ortada duran bu Hıristiyan Türklerden, asırlarca ana yurttan ayrı ve ecnebî tesirleri altında kitlece temsillerden artakalmış olarak Türklüklerini muhâfaza etmiş bulunan Gagavuzların, bugün yalnız Romanya'daki sayısının 300.000 kadar tahmin edilişi, Balkanlar'ın Türklükle olan münâsebetinin eskiliği ve ehemmiyeti bakımından çok mânâlı bir vak'a olsa gerektir. Gagavuzların Türk soyundan oldukları ve en eski zamanlardan beri konuştukları ana dillerinin hâlis Türkçe bulunduğu, birçok Rus, Çek, Polonyalı, Bulgar ve bizzat Gagavuz âlimler tarafından kabul ve tasdik edilmiştir.

Bizans devrinde Hıristiyanlaşmış olduğu için Osmanlılık ideolojisinin yabancı bir gözle gördüğü bu Hıristiyan Türklerin adedi, bir kısmı "Karamanlı Rumlar" nâmı altında Anadolu'da da pek çoktu. Yunanistan'a kaçan veya gönderilen Rumlar arasında, uzun müddet Rum kilisesinin milliyetçi ve temsil edici müessir çalışmaları altında kalmış olmalarına rağmen, öz Türkçe ana lisanlarını, millî an'anelerini, soyadlarını muhâfaza etmiş bulunanlar ve hatta Türk soyundan gelmiş olduklarına dâir şuur ve iddiaları olanlar da pek çoktu. Târihî vesîkalarda pek çok misallerine tesâdüf ettiğimiz hâlis Türk isimli Hıristiyanları da daha evvel Anadolu'ya geldikleri zaman Hıristiyanlığı kabul etmiş Türkler olarak kabul edebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü meselesinden bahsederken, târihte dâima bu istikâmette taşan ve yayılan Türk soyundan nüfus kütlelerinin öteden beri mevcut olduğunu hatırlatan ve dolayısıyle imparatorluğun teşekkülü hâdisesinin târihî zarûretlerin gösterdiği istikâmette vücûda gelmiş olduğunu gösteren bu nevi deliller daha pek çoktur. Bütün bu deliller bize göstermektedir ki, esâsen büyük muhâceret ve ticâret yolları

üzerinde bulunan Anadolu'da Türk nüfusunun büyük bir kesâfet peydâ ederek garba doğru taşması ve Osmanlılardan evvel birçok defalar tekerrür eden bu hâdisenin târihi yapan kuvvetlerin inkişafı ve tekevvünü istikâmetinde bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetini yapan sebeplerden biri olmuştur. Esâsen Osmanlıların imparatorluk kurmak teşebbüsü, büyük Türk târihinin bir devamı, büyük Türk akınlarının hazırladığı geniş iskân ve kolonizasyon hareketlerinin son tahakkuklarından birisi gibi nazarîtibara alınmadıkça anlaşılmaz. Bu sebeple daha evvel yine bu gibi zarûretlerle teşekkül etmiş bulunan büyük Türk devletleri ve Türk akınları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da sâdece bir askerî fütûhat ve geçici bir istilâ imparatorluğu olmaktan ziyâde büyük çapta bir iskân ve kolonizasyon hareketi gibi tetkik edilmelidir. Aksi takdirde kendisine karşı cephe almış ve tahribi için elbirliği etmiş siyâsî, ekonomik ve dinî kuvvetler karşısında bu kadar uzun zaman hayâtiyetini muhâfaza edebilmiş bir devletin kudretini sâdece birbirini tamamlayan tesâdüfler veya bir klanın fütûhat hırs ve irâdesiyle îzah etmek mümkün değildir. Esâsen Avrupa'nın buhar beygir kuvveti ve makineleri sâyesinde elde ettiği tefevvuk, cihan mikyasında tahakkuk ettirdiği son kolonizasyon hareketi ve hatta silâhlarının fâikiyeti, nasıl medeniyet ve kültür seviyesi ve nüfus bereketiyle, teşkîlât, nizam ve teknik fâikiyetin bir ifâdesi ise, canlı at kuvvetiyle kurulan Türk imparatorlukları da bu bakımdan bir seviye, kudret ve hayâtiyet fâikiyetinin bir zaferi gibi telakkî edilmelidir. Yoksa, bu gibi takaddüm ve tefevvukları olmayan bir milletin, Türklerin, Anadolu'da yapmaya muvaffak oldukları şekilde kendi dilini, dinini ve nizamını milyonlarca halka zorla kabul ettirmesi imkânı yoktu. Bu istilâları mümkün ve hatta zarûrî kılan kuvvetler, geçici harp tâli ve tesâdüflerini de bizzat yaratmış olan âmiller ve zarûretlerdi.

Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmak için kendilerine lâzım gelen kuvvetleri nereden bulduklarını göstermek îtibâriyle Fuad Köprülü'nün o asırlarda Türk Anadolu'daki dinî ve sosyal hareketlere âit verdiği mâlûmat da ayrıca hatırda tutulmaya lâyıktır. O zamanlar Anadolu'daki uç beylikleri, medenî bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş, her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur. İran,

Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, Orta ve Şarkî Anadolu'dan gelmiş Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarîkatların mümessilleri, İslâm şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler vardı. Bunlar arasında bilhassa *Âşıkpaşazâde Târihi*'nde *Gāziyân-ı Rûm*, diğer târihlerde *Alplar* (kahraman, muhârip mânâsına) nâmı altında zikredilen ve daha İslâmiyet'ten evvel Türk dünyasında mevcut olan Türk şövalyeleri vardı. Fuad Köprülü'nün *Alplar devri* dediği bu devirde, İslâmiyet'ten evvelki Türk alpları İslâmiyet'in cihat ve gazâ mefhumları Türkler arasında yerleştikten sonra, iptidâ *alp gāzi* yâni Müslüman Türk kahramanı mâhiyetini almışlar; tasavvuf cereyanı ve muhtelif tasavvuf tarîkatları halk arasında yerleşince de *alp erenler* yâni savaşçı dervişler şekline girmişlerdi. Bunları bilhassa Hıristiyan ülkeleriyle bitişik hudut memleketlerinde yâni uçlarda görüyoruz. Hakîkatte Osman Gāzi'nin arkadaşlarından birçoğunun unvanlarının *alp* yâhut *gāzi* oluşu, bu bakımdan hatırda tutulmaya lâyıktır. Yine aynı kitapta ismi geçen *Ahiyân-ı Rûm* yâni Anadolu Ahileriyle Horasan erenleri de denilen *Abdalân-ı Rûm* yâni abdal ve baba ismini taşıyan bilhassa Türkmen kabîleleri arasında telkînatta bulunan dervişler bulunmaktaydı. *Âşıkpaşazâde Târihi*'nin *Bâciyân-ı Rûm* yâni Anadolu kadınları dediği ve haklarında tafsîlâta mâlik olmadığımız teşkîlât veya tarîkattan sarfınazarla diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birinin Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şûbeleri olan tarîkatlar olduğunu görürüz.

Burada yalnız bâzı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, fakat bilhassa köylerde de şûbeleri olan Ahi teşkîlâtının Anadolu'daki faâliyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük bir rol oynamış bulunduğunu kaydetmek îcap eder. Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebâli ile silâh arkadaşlarından birçoğunun, hatta Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarîkata mensup bulunuşu, ilk piyâde askerî üniformasının ahi üniforması oluşu ve yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilmiş olması bu bakımdan mânâlıdır. Mistik tarîkat ve teşkîlâtın ne büyük bir kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk kütlelerini muayyen sosyal nizamlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının vekâyiinde oynamış oldukları büyük rolleri târih esâsen kaydetmektedir: Selçuklu Devleti'nin en kuvvetli bir

zamanında Babaîlerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşîretlerini birden harekete getirmek sûretiyle bu devleti fenâ hâlde sarsmış oldukları mâlûm bir hakîkattir. Fütûhatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkîlâtlı ve îmanlı muhârip temin etmekle kalmayıp bu misyoner dervişlerin dinî ve sosyal fikirler propagandası ile de halk arasında çok faal bir maya gibi faâliyete geçerek, o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyâsî kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsâit kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütûhat işlerini kolaylaştırmakta âmil oldukları da muhakkaktır. Orta Zaman Hıristiyan hukûkatına karşı yeni bir sosyal nizam ve adâlet telakkîsi taşıyan ve esrarlı bir din propagandası şekline bürünen bu misyoner Türk dervişlerinin telkînatı, ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütûhata çıkmış ve karşı tarafı biraz da mânen fethetmiş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu işinde çalışan kuvvetler böyle tevettürü yüksek derin ve uzak enerji kaynaklarından gelmekte ve iki ayrı âlemin bütün kuvvetleriyle bir kaynaşması şeklinde târihi işlemektedir.

Fuad Köprülü'nün bu fikirlerini teyit edecek mâhiyette bâzı târihî mâlûmatımızı burada hatırlatmayı münâsip görmekteyiz. Fikrimizce Osman Gāzi'nin silâh arkadaşlarının kimler olduğunu araştırmanın ve kimlerle konuşmuş, kimlerin yardımından istifâde etmiş olduğunu bilmenin bu hususta büyük bir ehemmiyeti olabilir. Biz burada bu mesele ile husûsî bir noktainazardan, kuruluş devirlerinin toprak ve nüfus meselelerini tenvir maksadıyla meşgul bulunduğumuzdan, târihî kaynakların verdiği mâlûmattan istifâde ederek bâzı meseleler hakkında okuyucularımızın dikkat nazarlarını çekmek niyetindeyiz. Bu hususta ilk hatıra gelen mesele, ilk Osmanlı pâdişahının akrabâlık münâsebetleri tesis etmiş bulunduğu Şeyh Edebâli'nin hakîkî hüviyet ve şahsiyeti meselesidir. Neşrî'nin Şeyh Edebâli'nin oğlu Mehmed Paşa'dan naklettiklerine ve bu Şeyh ile müritlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda işgal ettikleri mevkiye bakılırsa, Şeyh'in ahi teşkîlâtı şeflerinden biri olduğu ve kızıyla izdivaçla netîcelenen münâsebetlerin hakîkî bir siyâsî anlaşmadan ibâret olduğuna hükmetmek mümkündür. Bursa fethinde Orhan'a yoldaşlık eden Ahi Hüseyin, bu Şeyh Edebâli'nin kardeşi Ahi Şemseddin'in oğ-

ludur. Bu Şeyh, muhtelif târihçiler tarafından davarı nimeti çok, dünyâlığı bol, misâfirhânesi dâima dolup boşalan bir nüfuzlu kimsedir. "Dünyası bînihâyedir ama derviş sîretin tutardı." Osman Gāzi kendisine sık sık misâfir gitmektedir. Osman'ın gördüğü rivâyet edilen rüyâ bahsinde, bu rüyâyı tefsir ve Osman'a bir saltanat vâdedilmiş bulunduğunu [söyleyen] Şeyh ve müritlerine Osman'ın köy ve şehir vermeyi vâdetmesi ve temînat olarak atasının kılıcını zümreye terk etmiş bulunması hikâyeleri de hiç olmazsa, ahi teşkîlâtıyla Osman Gāzi'nin münâsebetlerinin hakîkî mâhiyetini ilk Osmanlı târihçilerinin nasıl anlamış ve îzah etmeye kalkışmış olduklarını aksettirmek îtibâriyle dikkate şâyandır. Bu sûretle kayınpederi Şeyh Edebâli ve müritlerine Osman Gāzi'nin daha pâdişah olmadan vâdettiği şeyler ve ellerine verdiği nişanlardan başka, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin iyi anlaşılması hususunda ehemmiyetli olduğu için diğer dervişlerle olan münâsebetlerine ve onlar arasında Anadolu'da son zamanların vekâyiinde büyük rolleri olan Babaî tarîkatı mümessillerinden birine, Bursa'da türbesi olan Geyikli Baba'ya verilen arâziden bahsetmek mümkündür.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Osmanoğulları ile berâber birçok şeyhler gelip Anadolu'nun garp taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhâcirlerin bir kısmı gāzilerle birlikte memleket açmak ve fütûhat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köyler veya tamâmen boş ve tenhâ yerlere yerleşmişler ve oralarda müritleriyle berâber zirâatle ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardı. Bu şâyân-ı dikkat dinî cemâat (*communaute*)'lere âit hemen her tarafta tesâdüf edilen zâviyeler büyük kültür, îmar ve din merkezleri hâlinde idi. Ve bu zâviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekâtını da kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu.

Neşrî ve Âşıkpaşa Târihlerinde

Göynük ve Taraklı'ya hazırlanan bir akından bahsedilirken "Osman Gāzi, Köse Mihal'in bu vecih tedbirini sevap bilip bu zatı cemedip gelip Beştaş zâviyesine konup şeyhine Sakari suyunun geçidin sordular, şeyh ayıttı..." (s. 26, 12).

Evliyâ Çelebi'nin kaydettiği gibi (cilt 2, s. 9) Bursa'nın fethini müteâkip Belh, Buhara ve Horasan taraflarından nice erenlerin gelip tavattun etmiş olması da mânîdardı. Esâsen Bursa'da türbesi olanlardan Şeyh Abdal Murad "Horasan erenlerinden olup Bursa fethinde bulunmuştur." Şeyh Abdal Musa, Yesevî fukarâsındandır ve Hacı Bektaş ile Rûm'a gelmiştir. Emîr Sultan, Hüseynî neseptir. Buhara'da doğmuş büyümüştür. Şeyh Geyikli Baba Sultan da fukarâ-yı Yeseviyye'dendir (s. 46). Konya'da diğer bâzı aşîretler arasında "Geyikli Baba dervişleri" de bulunmasına nazaran bu taraflardan gelmiş bir Türkmen kabîlesine mensup olması lâzım gelen bu sonuncunun, Bursa'nın fethini müteâkip Orhan Gāzi ile münâsebetlerine âit kayıtlar da dikkate şâyandır. Bu kayıtlardan anladığımıza göre, bu sıralarda İnegöl civarında ve Keşişdağı yanında gelip yerleşen dervişler bir nicedir. Ve bu dervişler tercîhan kırlara ve köyler civarına yerleşmişlerdir. Bunlar Baba İlyas müritlerinden ve Seyyid Ebû Elvan tarîkatındandırlar. Az çok kendi âlemlerinde kendi kuvvetlerinden emin, çekingen bir hâlde yaşamakta ve zamanın pâdişahının harekâtını uzaktan tâkip etmektedirler. Geyikli Baba'nın kendisiyle o kadar görüşmek isteyen Orhan'a karşı istiğnâsı ve günün birinde Bursa'ya çıkageldiği zaman hediye olarak bir kavak ağacı getirip dikmesi mânîdardır. Kendisini mekânında ziyâret eden pâdişahın verdiği kıymetli eşyâyı ret ile dervişin "şol karşuda duran tepecikten beri yerceğiz dervişlerin havlusu olsun" şeklinde arâzi temlik edilmesi teklif etmesi ve pâdişahın gerek kendi nefsine ve gerek nesline bu dervişlerin makbul duâlarını temin etmiş olmak hususunda gösterdiği alâka ayrıca kayda değer.

Bu nevi kayıtlar bize, Osmanoğullarının bir devlet kurmak teşebbüslerinde ilk günden îtibâren esrarlı gözüken bâzı şahsiyetlerin ve onlar vâsıtasıyle birtakım dinî ve siyâsî teşekküllerin yardımından istifâde etmiş olduklarını ve bu yardımlar dâima kendilerine birtakım arâzinin mülkiyet haklarının veya sâdece toprağın temin ettiği menâfiin terki şeklinde mükâfatlandırılmış olduklarını görmeye hazırlamaktadırlar. Bundan sonra isimlerini ve zâviyelerinin yerini pek çok misalleriyle zikredeceğimiz dervişlerden mühim bir kısmı ile olan münâsebetlerini de bu şekilde anlamamız lâzım gelir.

Bu neviden dinî teşkîlât, bütün delâile göre, diğer Anadolu beyliklerinin teşekkülünde de büyük bir rol oynamıştır. Bütün bu devletlerin Osmanlılar gibi muhtelif târihlerde Anadolu'ya gelen veya nakledilen Türkmen boylarının Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmesi netîcesi meydana geldiği düşünülecek olursa; Türkmen kabîleleri arasında yayılmış bulunan dinî tarîkatların ve bu tarîkatları temsil eden şeyhlerin nüfuzu kendiliğinden meydana çıkar. Selçuklu Devleti'nin sarsılmasında bu Türkmen kabîlelerine istinat eden Babaîlerin isyan ve propagandalarının tesiri olduğu gibi, aynı Babaî şeflerinin Ertuğrul ve Osman Gāzi zamanında faâliyetlerde bulundukları ve Karamanoğullarının bir devlet kurmasında da büyük rolleri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devirlerinde dinî tarîkat ve teşkîlâtın oynamış olduğu rollere mümâsil tesirleri, son zamanların târihî vak'alarında da müşâhede etmek mümkündür. Hasluck, Türkçeye Ragıp Hulûsi Özdem tarafından *Bektâşîlik Tetkikleri* nâmı altında tercüme edilen etütlerinde bu hususta dikkate değer misaller vermektedir (s. 132).

Ahilikle Babaîliğin ve burada muhtelif mümessillerinin isimlerini zikrettiğimiz muhtelif tarîkatların yekdiğerleriyle olan münâsebetlerini lâyıkıyle tâyin edememekle berâber, bu tarîkatlar mümessillerinin daha ziyâde Türkmen kabîleleri arasında telkînatta bulunduğunu, Türkmenler ve onları temsil eden bu dervişler gibi bu tarîkatların da Orta Asya'dan gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer tarîkatlar gibi ahiliğin de yalnız şehirlerdeki burjuva sınıflarına has bir teşkîlât, meslekî zümrelere âit teşekküller olmayıp birçok ahi rüesâsının köylerde yerleşmiş olması da nazarıdikkati celbetmektedir. Ve biz burada henüz lâyıkıyle tenvir edilmemiş olan bu meselelerin üzerinden atlayarak gerek ahileri ve gerek diğer tarîkat mümessillerini köylerdeki faâliyetleriyle bilhassa köylerde tesis ettikleri zâviyelerle memleketin îmarı, iskânı ve dinî propaganda işlerini yaptıklarını yardım bakımından ve tamâmıyle husûsî bir zâviyeden tetkik edeceğiz. Anadolu'da dinlerin târihi, şehirlerin ve şehre âit teşekküllerin târihi bizim mevzûumuzdan hâriçtir. Bununla berâber bu hususta daha fazla mâlûmata sâhip olmak bizim işimizi de çok kolaylaştırabilirdi.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KURULUŞ DEVRİNİN TOPRAK MESELELERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*

Bütün zenginliğini topraktan çıkaran bir devir ve cemiyet nizamının husûsiyetlerini anlayabilmek için, toprağın tâbi bulunduğu tasarruf şekilleriyle bu tasarruf şekillerinin îcap ettirdiği içtimâî münâsebetleri göz önünde bulundurmak lâzım geleceği âşikârdır.

Bu itibarla biz, zirâî bir ekonominin hükümran olduğu Osmanlı İmparatorluğu nizamı içinde daha fazla halk yığınlarının hayat şartları ile alâkadar olmak isteyen sosyal ve ekonomik bir târih işçiliği için, mevzûumuzu teşkil eden toprak meselelerinin tetkikini zarûrî bir methal telakkî etmekteyiz.

Bu bakımdan ehemmiyetli olan toprak meselelerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun bahse mevzû devirlerinde tetkik ederken imparatorluğun kuruluş devirlerine hâkim olan iki büyük vak'anın bu meseleler üzerinde tâyin ve îcap edici tesirleri olduğuna kâni bulunuyoruz.

I

Kuruluş devirlerine vasıflarını veren bu iki vak'adan birisi şüphesiz *tavâif-i mülûk* anarşisi içinde doğup onun zararına büyüyen ve yeni bir devlet telakkî ve nizamının zaferini temsil eden imparatorluğun soy ve toprak asâleti sınıflarına karşı açtığı uzun ve netîceleri îtibâriyle kat'î bir mücâdeledir.

Filhakîka, bu mücâdelenin netîceleri siyâsî olduğu kadar sosyal bakımdan da o kadar mühim olmuştur ki, imparatorluğun mukadderatına az çok uzun bir müddet iştirak etmiş ve bu mukadderat iştirakinin vermiş olduğu bünye müşâbehetini iktisap etmiş bulunan ekserî memleketlerde asâlet sınıfları ve asillerin toprak mülkleri hakîkî bir "mesele" hâlinde bir daha meydana çıkmamıştır.

Ankara: Çığır Mecmuası Neşriyatı, 1939.

İşte bu "deneme" ile biz, imparatorluk nizam ve teşkîlâtının, kendisine rakip bir prensip telakkî ederek, soy ve toprak asâletine karşı giriştiği mücâdelenin toprak meseleleri üzerindeki akislerini ve toprak meselelerinin bu mücâdelelerde oynadığı rolü tâyine çalışarak ve netîce olarak bu sâhada "mâlikâne sisteminden sipâhî timarına doğru" mevcûdiyetini ileri sürdüğümüz bir inkişafın muhtelif merhalelerini tespite çalışacağız.

Bu hususta kullanılan malzeme ve tâkip edilen metot hakkında şunları söyleyebiliriz:

Vaktiyle hâkana mahsus olarak tanzim edilen ve bugün İstanbul'daki devlet arşivinde mahfuz bulunan arâzi tahriri ve istatistik defterlerindeki kayıtlardan istifâde ederek, muhtelif devirlerde mevcut olan toprak mâlikânelerinin ne gibi şerâit altında tesis edilip inkişaf veya inhilâl etmiş olduğunu tespit ederek onların ufak bir târihçesini vücûda getirmek bu sûretle elde edilen muhtelif toprak mâlikâneleri monografyalarında müşterek olan temâyülleri, onların hayatında müessir olan âmilleri müspet bir şekilde tâyine çalışmak.

Bu sûretle elde edilen netîceye göre, mâlikâne tarzında toprak tasarrufunun imparatorluk dâhilinde iki büyük düşmanı mevcuttur.

1. Büyük toprak mülkiyetlerinin husûsî şahıslar elinde uzun müddet kalmamasının en büyük sebebi, imparatorluk şeklinde bir devlet telakkîsinin toprak asâleti sınıflarının nüfuzuna karşı açtığı sinsi fakat devamlı bir mücâdeledir. İmparatorluk, Anadolu'da bulduğu ve ekseriya aynen kabul ettiği Rumeli'nde, Hıristiyan toprak asâletini kökünden koparıp attığı hâlde, fütûhat devirlerinde henüz hâkim olan feodal prensipler, hudut boylarının teşkîlâtlandırılması gibi zarûretlerle, yeniden kendi eliyle tesis ettiği husûsî mülk ve vakıfların sâhiplerine karşı âdeta insiyâkî bir düşmanlık beslemekte ve fırsat düştükçe, bunların topraklarından bir kısmını veya tamamını devlete âit topraklara ilhak etmektedir. Her pâdişah değiştikçe beratlarını yenilemek ve mukarrernâme almak usûlünü büyük arâzi tahrirlerinde tâbi tutulduğu sıkı teftişler, bu hususta devlet hesâbına büyük tensîkata yol açmaktadır. Herhangi bir sâhada devlete karşı menfî bir vaziyet almış yerli beylerden bâzılarının da elinden mülk köyle-

ri alınıp Rumeli'ne sürülmüş oldukları görülmektedir. Hulâsa; prensip olarak ve şer'an bu gibi hukukun her türlü taarruzundan masun olması lâzım gelirken her devirde timara ilhak edilmiş şahsî mülk veya vakıfların mevcut bulunduğuna dâir kayıtlara tesâdüf edilmektedir. Ekser pâdişahlar memleketin arâzi bünyesi üzerinde büyük çapta ıslâhata açıkça girişmekten, ihtimal uyandıracağı büyük aksülamel ve mukâvemeti düşünerek çekinmektedirler.

Bu hususta yalnız İstanbul'u fetheden Mehmed'in hemen hemen umûmî denilecek sistematik bir tensîkat emretmek kuvvet ve irâdesini kendisinde bulmuş olduğu nazarıdikkati celbetmektedir. Fâtih'in yapmaya muvaffak olduğu derin ve mânâlı ıslâhatın şümul ve vüs'ati hakkında kat'î mâlûmata tesâdüf edilmemekle berâber, bu hareketin bir reaksiyonunu temsil eden Veli Bâyezid zamanında yazılmış birkaç defterde sâhiplerine iâde edilmiş mülk ve vakıfların kayıtları üzerindeki tashihlerden istidlâl ettiğimize göre; Fâtih'in bu nevi icrâatı çok geniş mikyasta ve memleketin her tarafında vukū bulmuştur. Tesâdüf edilen kayıtlar şu mâhiyettedir. "Merhum Sultan Mehmed zamanında emlâk ve evkafa nesih târi olıcak bu dahi elinden gitmiş" yahut "timara verilmiş" ve bu defa pâdişahın inâyet ve merhameti ile iâde edilmiştir. "Vakf-ı evlâd ... sonra alınıp timara verilecek vakfiyesiyle mukarrernâmeleri bile alınıp zâyi olmuş", "mezkûrun mülkü imiş alınıp Sultan Mehmed Han zamanında timara verilmiş imiş hâliyâ pâdişahımız mülkiyetini mukarrer tutup..." Bu kayıtların çoğunda, umûmiyetle evkaf ve emlâk bozulduğu sırada, şeklindeki sarâhati ile, Rumeli'nde olduğu kadar Anadolu'da da mevcut bulunuşu Fâtih devri icrâatının şümulü hakkında bir fikir vermektedir.[1]

---

[1] Bu hususta tesâdüf ettiğimiz kayıtların bâzı mühim olanlarını yerinde kayıt ve tahlil ettik. Burada, bilhassa dikkate şâyan gördüğümüz bir kaydı huzurunuza arz etmek isterim. Bu kayıt; İkinci Bâyezid zamanında yazılmış bir defterde, Edirne civarında *Arpuz Ata* ismindeki bir köyün Cengiz Han zamanından beri evlâtlık vakıf olarak tasarruf edilmekte iken, Fâtih zamanında vakfiyeti bozulup timara verilmiş [II. TTK Kongresi'ndeki tebliğde "timara çevrilmiş" şeklinde yazılmıştır. Hazırlayanın notu.], fakat İkinci Bâyezid tarafından sâhiplerine iâde edilmiş olduğuna âittir ve sûreti şudur:

Bundan başka, Fâtih devrine âit olan bir defterden Tokat ve civarında Fâtih'in yaptığı ıslâhatın nevi ve mâhiyetini gözden geçirmek ve bâzı rakamlar zikretmek mümkün oldu. Filhakîka

---

"Karye-i Arpuz Ata
Vakf-ı Arpuz Ata, Cengiz Han zamanından beri vakıfmış. Vakf-ı evlâdlık üzerine tasarruf olunurken timara verilmiş imiş. Şimdiki hâlde pâdişahımız Sultan Bâyezid Han halledallâhu sultanuhu girü mülkiyetini ve vakfiyesini mukarrer tutup tevki'-i şerîf erzâni kılmış hâliyâ Hâtun Pulad ve Sitti ve Şâhî nâm hâtunlar girü nesli olmağın vakf-ı evlâdlık olmak üzere tasarruf ederler." (İstanbul Devlet Arşivi, Defter N. 812).
Mevzûubahis vakıf köyün sâhibi Arpuz Ata'nın Cengiz Han zamanıyle alâkası olmamakla beraber Osmanlılardan evvel Rumeli'nde yerleşmiş olan muhtelif Türk soylarından birine mensup bir "bey" olması lâzım gelmektedir. Bu âilenin toprak mülklerini Bizans devrinde muhâfaza etmiş olması, dikkate şâyan olduğu gibi, bu mülkiyet hakkının Osmanlılar tarafından tanınmış olması, kendilerinden çok zaman evvel Balkanlar'da yerleşmiş olan Türk soyları ile ırkî karâbet fikrinin Osmanlılarda canlı olduğunu, hatta aralarında bir teşrîk-i mesâî ihtimalini göstermek îtibâriyle de mühim olsa gerektir.
Aynı şekilde, Selanik'te İvranye kazâsında Gāzi Evranos'un evkafı içinde, babası Pırangı İsa Beyin şehit olduğu yerde inşâ olunan türbesine mahsus bir vakıf kaydının bulunması da, bizi Osmanlılardan evvel Türklerin Rumeli ile olan münâsebetleri hakkında bâzı düşüncelere sevk etmektedir.
Şöyle ki, yerli halk arasında İsa Beyin Pırangı unvanıyle anılmakta olması, Meriç üzerinde bir geçide ve birkaç köye bu ismi vermiş bulunması, onun buralarda büyük bir nüfuz ve şöhret sâhibi olduğunu tespit etmektedir.
Bu nüfuz ve şöhretin, Osmanlılardan evvel Rumeli'ne yapılan akınların bir netîcesi olması ve şehâdeti vak'asının da Osmanlıların Rumeli'ne geçmesinden evvelki seferlere âit bulunması ihtimali vardır. Filhakîka aksi takdirde, oğlu ile beraber Garbî Trakya'nın içlerine kadar yapılan seferlerde dövüşen ve şehit olan faal bir baba İsa Bey dururken Osmanlı devrilerine âit târihî kaynakların bu âilenin Osmanlılarla olan münâsebetlerinden bahsederken sahneye yalnız Evrenos Beyi çıkarmış bulunmaları anlaşılamaz. Osmanlılardan evvel Türklerin Rumeli ile münâsebetlerine âit mühim bir noktayı tenvir etmek ihtimali olan bu kaydı da târihçilerimizin mütâlaasına arz ediyoruz.
"Vakf-ı Saîdü'l-hayât ve şehidü'l-memât merhum Gāzi Evrenos Bey mezkûrun atası Pırangı İsa Bey mahall-i mezkûrda şehit olup türbesi karye-i mezbûredir. Karye-i mezkûru atası ruhiyçin vakfedüb mahsulü âyende ve revendeye me'kûlâtına sarfolunur tevliyeti ve zabtı ve azli ve nasbı Yenice-i Vardar ve sâir amâirine mütevellî olanlara meşrutdur."
[Kayseri nâm-ı diğer

Hase	Mürüvvet	Hâsıl
4	10	3389

(İstanbul Devlet Arşivi, Defter Numarası: 282).] (Köşeli parantezdeki kısımlar, II. TTK Kongresi'ndeki tebliğde mevcuttur.)

burada, birçok mâlikâne hisselerinin tenzil veya ilgâ edildiği, sâhiplerine terkedilenlerin de muhârebe vukûunda asker göndermek mecbûriyeti tahmil ve bu mecbûriyetin adedinin artırıldığı veya (bizzat kendisi eşmek) veya (iyice bir cebelü göndermek) gibi kayıtlarla şartların ağırlaştırıldığı görülmüştür. Bu sûretle birçok vakıfların bile muhârebeye cebelü göndermeye mecbur edildikleri tespit edilmiştir.

2. Yine aynı şekilde hazırladığımız bâzı mülklere âit monografyaların tetkiki bize göstermiştir ki, Türkiye'de büyük toprak mülkiyetlerinin bir âile mülkü hâlinde nesiller elinde muhâfazasına ve bu sûretle kökleri sıkıca toprağa bağlı yerli asâlet sınıflarının teşkiline en büyük mânilerden birisi, mutlak ve merkeziyetçi bir devlet telakkîsi yanında, İslâm mîras hukukunun asillerin mülklerini vârisler arasında taksimi hususunda menkul mülklerden ayrı bir mîras hukuku tanımayan, ferâiz ve asaba arasında mülkün ufak parçalar hâlinde bölünmesini mûcip olan İslâm mîras hukuku, asillerin büyük toprak mülklerinin teşkiline mânidir. Ekseriya kırk elli köyden ibâret bir mülk, iki veya üç nesil içinde yüzlerce parçaya, sehimlere bölünmekte ve bu hisselerden bir kısmının vakıf, hibe veyâhut satılığa çıkarılması dolayısıyle mülkün tasarrufu için, içinden çıkılmaz bir vaziyet hâsıl olmaktadır. Bu sûretle ufalanan, ehemmiyetini kaybeden ve soysuzlaşan bir mülk ise kolaylıkla devletin yukarıda bahsettiğimiz müdâhalelerine yol açmaktadır. Bu îtibarla, şehirlerde ve köylerdeki evlâtlık vakıf sistemini İslâmî mîras hukukunun inhilâl ettirici tesirlerine karşı asâlet fikrinin ve âilelerin şeref ve bütünlüğü hissinin bir aksülameli gibi telakkî edebiliriz. Filhakîka tetkik ettiğimiz ve bâzı tipik misallerini aynen aldığımız yüzlerce vakıfnâme sûretinin metodik bir şekilde mütâlaasından çıkan netîce budur: Mülklerini vakıf veya evlâtlık vakıf hâline sokanlar, bir nevi vasiyetnâme şeklini alan şart-ı vakıflarla İslâmî mîras hukukunun sırasını ve şeklini değiştirmeyi ve bu sûretle bir kısım mîrasçıları haklarından mahrum etmek mukâbili, âilenin mevki ve şerefini idâme ettirmeyi düşünmektedirler. Bunların birçoğunda, vâkıfın menfaatini uzak bir istikbalde ve ekseriya ancak evlat inkıraz bulduktan sonra mülkün vakfa geçmesi veya hayırlı bir maksada tahsis edilebilmesi ihtimalinden ibârettir.

Bittabi bu mülâhazalar, ayrı bir fasıl hâlinde husûsiyetlerini tebârüz ettirmek istediğimiz imparatorluk devrinin bir devlet müessesesi hâlindeki gayri şahsî, açıkça umûmî menfaat ve hayır işleriyle meşgul büyük vakıfları ve toprak gelirleri için vârit değildir ve şâyân-ı dikkattir ki, büyük fütûhat devirlerinden sonra, pâdişahlar tarafından vakıf veya temlik edilen topraklar sultan ve vüzerâ vakıfları nevinden devletin umûmî hayatında mühim ihtiyaçlara tekâbül eden, umûmî hizmetlere tahsis edilmiş büyük vakıflara âittir. İmparatorluk devrinde, evlâtlık vakıf hâlindeki şahsî mülklerin tesis edildiği daha evvelki devirlerden mîras kalan ve âile mülkü hâlinde muhâfaza edilmesi için vakıflaştırılmış olan şahsî mâhiyette toprak mülkiyetlerini de devlet tasfiye ile meşgul bulunmaktadır.

Bu sûretle elde edilen netîce; imparatorluğun kendi nizamını tahakkuk ettirmeye muvaffak olduğu büyük bir kısım memleketler için şâyân-ı dikkattir. On altıncı asrın başında, Türkiye'de muhtelif cins toprak mülkiyeti şekillerinin yekdiğerine olan nispetleriyle, memleket dâhilinde dağılış tarzlarını göstermek üzere *Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri*'nden istifâde ederek tanzim ettiğimiz tabloların tetkiki bize bu hususta rakamlara istinat eden kat'î ve sarih bir fikir vermeye yardım edecektir. [Bu tablolardan birkaçı numune olarak bu yazının sonuna konmuştur].

Bu cetvellerde, vakıf ve mülk olan köy ve hâne adedinin ve hâsıllarının diğer hâsıl ve timarlar arasında ehemmiyetsiz bir mevki işgal ettiği bilhassa, ekseriyeti bugün devlet bütçesinden yapılması lâzım gelen masraflarla temin edilen umûmî hizmetlere tahsis edilmiş büyük vakıflar çıkarılacak olursa, geriye pek az bir şey kalacağı nazarıdikkati celbeder. Bâzı tahminlere göre[2] imparatorluğun son zamanlarda vakıf topraklar gelirinin işlenen toprakların hey'et-i umumiyyesinin üç çeyreğini (?), 19. asrın ortalarına doğru Cezayir'de yarısını, 1883'te Tunus'ta üçte birini, Mısır'da 1927'de işlenen toprakların 1/8'ini teşkil ettiği düşünülecek olursa, on altıncı asrın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekser memleketlerinde oldukça temiz bir arâzi bünyesi

---

[2] *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Wakf" maddesine bakınız.

teşekkül etmiş olduğu görülür veyâhut Osmanlı İmparatorluğu'na âit yukarıya kaydettiğimiz tahminin yanlışlığını gösterir. Nitekim aynı zamanlarda çok karışık bir toprak sisteminin hükümran olduğu ve birçok kazâlarında ekser köylerin timarlı sipâhîlerinden başka ayrıca bir de sâhibi bulunduğu Amasya, Çorum, Tokat, Sivas, Şarkîkarahisar livâlarını ihtivâ eden kadim Rûm vilâyetlerinde bile bu târihlerde gelirin taksimi şekli şudur:

	Hâsılı akçe
Pâdişah hasları	4.141.861
Mîrimîran hasları	700.000
Livâ ümerâları hasları	786.000
Zuamâ ve sipâhî timarları	9.814.986
Kale muhâfızları timarları	835.086
Müsellemler	426.986
Evkaf ve emlâk	4.372.925
Yekûn	21.076.871

Görülüyor ki, 16. asrın başlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir kısım toprak geliri devletin elinde bulunmaktadır ve büyük devlet ve umûmî hizmet vakıfları şekillerinde olanlar müstesnâ, siyâsî, hukûkî muhtelif âmillerin tesiri altında diğer hurda ve mukâvemetsiz şahsî vakıflar da yavaş yavaş tasfiye edilmektedir.

Bu umûmî temâyül ve cereyan içinde askerî vazifeye bağlı mülklerin vaziyeti de ayrıca tetkik edilmiştir.

Türk ve İslâm memleketlerinde işgali müteâkip eski mülk sâhiplerinin ellerinde bırakılan topraklara umûmiyetle sefere eşmek veya eşkünci göndermek mecbûriyeti tahmil edilmiştir. Veya boş harap mıntıkalar, oraları şenletmek üzere tâliplerine eşküncilü mülk olarak verilmekte devam edilmiştir. Birçok yerlerde timarlar mülk hâlinde eskiden olduğu gibi kalmıştır. Fakat umûmiyetle devlet fırsat buldukça, bu gibi mülkiyetleri ilgâ ederek sipâhî timarı şekline ifrağ etmektedir.

Devletin her tarafta taammümünü görmek istediği asker tipi, timarlı sipâhî ve dirlik şekli, sipâhî timarıdır. Çünkü mülk sâhiplerinin para ile tedârik edip gönderecekleri askerler, evsafı ne

kadar iyi tespit edilmiş olursa olsun, soydan ve içtimâî mevkii yüksek bir adamın hâiz olacağı mânevî hasletlere sâhip değildir. Diğer taraftan, yüzlerce sehim hâlinde parçalandığından ve müteaddit kimselerin eline düştüğünden bahsettiğimiz mâlikânenin sâhipleri içinden devlet kimi mesul edeceğini bilememektedir. Bu gibi mahzurları bertaraf etmek üzere timar hâline sokulan ve *mülk timar* olan mülk de parçalanamaz, satılamaz, vakfedilemez bir hâlde olmakla berâber, devlet tarafından sâhibinin elinden kolayca alınamaz, sefere gelmediği senelerde ancak o senenin mahsulü müsâdere edilir, böyle bir timar sâhibine karşı devletin eli kolu birtakım kayıtlarla bağlıdır. Bu devirde yaya, müsellem, yüzdeci, ellici vesâire gibi bizzat işledikleri toprakların rüsûmundan ve diğer bâzı vergilerden muâfiyet mukābili, kendi aralarında para toplayıp nöbetleşe sefere eşen çiftçi yahut göçebe asker tipi de bu nevi teşkîlâtta timarlı sipâhî lehine gittikçe ehemmiyetini kaybetmektedir.

Biz ehemmiyetsiz gözüken farklarla birbirinden ayrılan bu harp adamı tiplerinden birinden diğerine doğru mevcut tekâmülü sipâhî tipinin, imparatorluğun yayıldığı sâhalarda daha evvel ve imparatorluk târihinin muhtelif devirlerinde dâima ve hep bir arada mevcut bulunmuş olan *eşküncilü mülk* veya *mülk timar* tasarruf eden benzerlerinin zararına çoğalmasını ve aralarındaki nispetin muayyen istikāmette mütemâdiyen değişmesini, toprak münâsebetleri bakımından devrin en şâyân-ı dikkat bir hâdisesi gibi telakkî ediyoruz.

Filhakîka, sipâhî timarının veya timarlı sipâhînin devlet nazarında tercih edilmesinin sebepleri yok değildir:

Sipâhî timarları, tamâmen tesâdüflere mülkiyetin tâbi bulunduğu mîras satış vesâire gibi şartlara tâbi olarak büyüyüp küçülmezler. Sipâhîyi sipâhî yapan verâset ve servetten ziyâde liyâkattir. Bu usûl ile devletin harp adamını daha iyi seçmesi mümkündür. Vazifesine göre adam seçebilmek meselesi ise, her devrin tâliini tâyin eden mühim bir meseledir.

Diğer taraftan, merkeziyetçi bir imparatorluğu korkutacak bir şekilde, timarlı sipâhîlerin memlekette yerleşmesine ve bir derebeyi olmasına da imkân yoktur. Sipâhînin şerefli ve varlıklı bir asker olarak yaşamasına kifâyet edecek büyüklükte olan dir-

liklerin adedi sâbittir ve bir timar zam ve ilhaklarla nâmütenâhî büyüyemez. Ufak terakkîler de babadan oğula müktesep bir hak gibi geçemez. Esâsen babadan oğula geçen de doğrudan doğruya babasının timarı değil, sâdece devletten bir dirlik istemek hakkıdır. Timar sâhibine ve akrabâlarına dirliği dâhilinde toprak almak ve bu sûretle bir kısım toprakları ellerinde toplamak da memnûdur. Timar beylerinin elindeki toprak umûmiyetle bir çift öküzle işlenebilecek bir büyüklükte bir çiftlik yeridir. Bu hassa çiftlik, vazifeye bağlı bir *beylik toprak* hâlinde dirlik içinde durur ve gelen sipâhîlerin ve âilelerinin toprakla ufak bir alâkalarının devamını mümkün kılar. Fakat pek nadir tesâdüf edilir ve umûmiyetle dirliğin elzem bir parçası da değildirler.

Bizzat kendisine âit bir mülk toprağı kirâlayıcı vaziyetinde bir toprak beyi olmayan sipâhî tabiatiyle garp orta zamanının senyörü gibi, mâlikânesinin bir kısmını büyük bir çiftlik hâlinde bizzat işleyen ve bu bakımdan diğer bir kısım toprakları üzerine yerleşen köylülerden angarya mesâî isteyen bir toprak zengini de değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda timarların bu şekilde organize edilmiş olması, hatta mülk topraklar üzerinde bile hâkim olan işletme tipinin müstakil küçük çiftçi işletmesi hâline girmesi, bu devrin zirâî rejimine ve toprak münâsebetlerine hâkim bir vak'adır. Ancak bu sâyededir ki Osmanlı İmparatorluğu, Bizans ve Sırp kānunnâmelerine mevzûubahis olan ekseriyeti haftada üç gün beyin büyük çiftliğinde angarya mesâîye veya husûsî hizmetlere mecbur olan ve böyle bir toprak münâsebeti yüzünden vaziyeti gün geçtikçe daha fazla kötüleşerek beyinin mülkü hâline giren, mîrası beyine âit bulunan köylü yerine, devletten başka bir kimseye angarya mesâîye mecbur olmayan raiyeti ikâme etmeye muvaffak olmuştur. Filhakîka imparatorluk kānunnâmelerinde köylü için öşrünü en yakın pazara iletmek ve köyde bir ambar yapmaktan başka husûsî bir hizmet teklif etmek veya parasız herhangi bir şey istemek sipâhî için memnûdur.

Hulâsa, sipâhî beyi tam mânâsıyle bir derebeyi yahut toprak beyi değildir. Onun asâleti bir memur ve asker asâlet ve şerefinden ileri gitmez. O, para ekonomisinin kâfi derecede inkişaf etmemiş bulunduğu bir devirde, maaşını, mikdâr-ı muayyen ve defterlerde kayıtlı olan toprak gelirinden gidip bizzat toplamak

için eline bir havâlenâme verilmiş bir memurdur. Bu itibarla Türkiye'de bir sipâhî derebeyliği ve asâleti mevzûubahis olamaz. Bu sınıfın resmen ilgâ edildiği zamanki zavallı ve fukarâ hâli, bu iddiamızı ispata kâfidir. Geriye kalan vüzerâ haslarının yerli bir sınıf asâleti teşkiline müsâit olmadığı da meydandadır. Bu haslar vazifeye bağlıdır. Onları ele geçirmek için sipâhî olmak bile şart değildir. Saraydan yetişme soysuz büyük memurların makam maaşlarını teşkil ederler.

Şu hâlde devlet, ideal olan nizamını tahakkuk ettirmiş gözüktüğü devirlerde, bir taraftan mevcut mülk ve vakıf toprak sâhiplerinin vaziyetini hoş görmeyerek, mütemâdiyen onların tesir sâhasını azaltmaya çalıştığı gibi, umûmiyetle yeni bir toprak asâleti sınıfı hâlinde yerleşmeye namzet olan imparatorluğun yeni asker ve vazife asâleti sınıflarını da dâima kendi idealine uygun bir tâbiiyet vaziyetinde bulundurmak için lâzım gelen tedbirleri almış bulunuyor. Bu devirlerde yapılan temlik ve vakıflarda, yukarıda söylediğimiz gibi husûsî bir karakteri hâiz, büyük bir devlet müessesesi hâlindeki tesisler olmak dolayısıyle, bu devlet bünyesine yabancı bir prensibin tezâhürü gibi telakkî edilmezler. Onlar bilâkis, her şeyi yutan devâsâ bir devlet irâde ve kudretinin kendi mantığında yarattığı uzuvlar, son derecede teşkîlâtlı ve sonuna kadar devletçi bir nizamın netîcesidirler. Bu sûretle teessüs eden imâretler, hayır ve kültür müesseseleri de herkesin devlet için ve devletin herkes için çalıştığı bir nizamın muazzam bir misalini teşkil etmektedirler.

II

Kuruluş devirlerinin toprak meseleleri üzerinde büyük tesirler icra etmiş bulunan ikinci büyük vak'a da imparatorluğun kuruluş hâdisesinin büyük mikyasta nüfus kütlelerine yer ve mevki değiştirmiş olmasıdır. Filhakîka, Osmanlıların imparatorluk kurma teşebbüsünü, büyük Türk târihinin bir devamı, Türk akınlarının hazırladığı geniş iskân ve kolonizasyon hareketlerinin son tezâhürlerinden birisi gibi telakkî etmek zarûrîdir. Bu sebeple, imparatorluğun kurulmasıyla birlikte büyük muhâceret yolları üzerinde bulunan Anadolu'da yüksek bir kesâfet hâlinde yığılmış bulunan nüfus kütleleri için dağılacak geniş sâhalar açılmış-

tır. Kendiliğinden olan muhâceretler yanında sistematik iskân ve tehcirleri *sürgün* nâmı altında Anadolu'nun muhtelif aksamından alındığını tespit ettiğimiz onda bir insan vergisini, "akvam ve akrabâsından" veya "dârü'l-harp"ten adam bulup harap ve hâlî mıntıkaları şenlendirmeye tâlip olanlara verilen imtiyazları hesâba katacak ve bu sûretle az zamanda esâsen Türk ırkının birçok defalar iskân ettiği Rumeli'nin yeniden ne şekilde büsbütün Türkleştirilmiş olduğunu düşünecek olursak, bu hareketin vüs'ati hakkında bir fikir edinebiliriz. Bu vüs'atte sistematik bir iskân ve kolonizasyon hareketinin köylüyü mahallî an'anelerin ve şahısların otoritesinden kurtarıp devlete daha fazla yaklaştırması, devletin köylü ile ve köylünün topraklandırılması meselesi ile daha yakından alâkadar olmasını mûcip olacağı tabiîdir. İskân işinin bu sûretle bir devlet işi hâline gelmesinin mîrî toprakların statüsünün teşekkülünde büyük bir âmil olduğu fikrini ileri atmaktayız. Yine bu sûretle imparatorluğun teşekkülü hâdisesinin meydana getirdiği siyâsî hercümerçlerin yeni memleketlere doğru bir kolon veya muhârip olarak hicret etmek ve yerleşmek imkânının yeni birtakım sosyal münâsebetlerin ve yeni bir toprak ve kolon hukukunun doğmasını mûcip olduğuna ve çiftçilerin mahallî tabiiyet ve bağlılıklarının, geri sosyal münâsebetlerinin bozulmasına sebep olduğuna kâni bulunuyoruz. Bol ve mümbit toprağa karışmak, yeni bir memlekette yeni bir hayat bulmak için hicret edenlerle devlet tarafından sistematik bir tarzda iskâna mecbur edilenlerin boş olan topraklar üzerinde yerleştirilmesinden, imparatorluğun zirâî rejimine hâkim olan ufak müstakil kolon işletmek şekli umûmîleşti. Asker yerleştirir gibi muhâcir yerleştiren Türkler, her köylü âilesi için işleyip yetiştirebileceği kadar bir yeri, köylü için hem bir hak ve hem de bir vazife telakkî ettiler. Angarya ile işletilen büyük çiftlikler usûlü, büyüklü küçüklü işletme, parçalı veya eğrili büğrülü tarla şekilleri kayboldu. Her biri bir bütün olan bu işletmeler şeklinin bozulmaması için arâzi alım satımı, mîrasçılar arasında taksimi, parçalanması ve kirâya verilmesi menedildi. Mîrî topraklar rejimine bütün husûsiyetlerini veren bu gibi şartlar ve kayıtlardı.

Mîrî arâzinin teşekkülü meselesinde bize mühim ipuçları temin eden bu ana fikir fütûhat zamanlarında yapılan büyük tem-

liklerle zâviyelerin teşekkülünün bu kolonizasyon işinde oynadıkları rolü tebârüz ettirmeye de [tanzim etmeye de] hizmet etti. Filhakîka, ekser temliknâmelerde boş ve harap olan memleketi şenlendirmek, yeniden şehirler ve mâmûreler kurmak üzere, kaydı mevcut olduğu gibi, mülklerin bir kısmında bu îmar işini adım adım tâkip etmek mümkün oldu. Köyler tesis edildiğini, harap mıntıkalardan reâyâ bulup getirildiği (akvam ve akrabâsından) birçok kimselerle oralara göçüp yerleştirildiğini tespit ettik.

Devletin uzun senelerden beri harap olan Erzurum civarını şenlendirmek için her şeyden evvel sistematik bir şekilde derbentlerden, korkunç ve ıssız yerlerde zâviyeler ihyâ ve ihdas ettiğini, adam bulup getirip yerleştirmek şartıyla sipâhîzâde olmayanlara bile timarlar dağıldığını ve bu gibi hususlarda bilhassa aşîret reisleri ile uyuşulduğu yurtluk, ocaklık yerler bağışlandığını tespit ettik. Rumeli'nde, Türk dervişlerinin kendi baltaları ile ormandan yer açtıkları, alınlarının teri ve ellerinin emeği ile (kedd-i yemîni ve arak-ı cebîniyle) elde ettiklerini, zâviyelerinde gelene ve geçene sarfettikleri, fakat henüz büyük muvaffakıyetlere ve gelirlere nâil olmadıkları hatta öşür ve haraç bile vermekte oldukları mefkûreci devirlerini gördük. Dağ başlarında ve derbentlerde yerleşen bu insanlar bize yeni bir mefkûrenin ve hayat telakkîsinin öncüleri gibi gözüktüler. İşte böylece, biri yeni bir devlet prensibinin kendi mantığı istikāmetinde inkişafı ve devâsâ bir devlet irâdesinin tezâhürleri nev'inden siyâsî, diğeri nüfus kütlelerinin yer ve kesâfet değiştirmesi cinsinden sosyolojik iki esaslı âmilin bahse mevzû olan toprak meselelerı üzerindeki tesirlerini mütâlaa ederken, devletin sisteminin ve zamanının ekonomik ve teknik şartlarının da bu meselelerin aldığı şekiller üzerinde kat'î tesirleri olduğunu da gördük. Bu sûretle, tetkik ettiğimiz cemiyet nizamının en organik esaslarını teşkil eden toprak münâsebetleri meseleleri, kendilerini ihâta eden kayıt ve şartlardan tecrit edilmiş bir hâlde tasavvur edilen herhangi bir sistemin tatbikatı gibi telakkî edilmekten kurtarılarak, inkişaf ettikleri târihî, hukūkî ve ekonomik muhitlerine konmak istenildi. Bu sûretle kimse, hiç yoktan bir içtimâî nizam icat etmeye mecbur olmadığı gibi bütün bir devri vasıflandıran içtimâî müesseselerin de herhangi bir örneğin sâdece taklit ve tatbik sûretiyle vücûda getirilmediği de anlaşıldı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSKÂN VE KOLONİZASYON METOTLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları: Sürgün*

Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülüne hâkim olan zarûretler henüz lâyıkıyle tâyin ve tespit edilmemiş olmakta berâber, bunlardan demografik olanların bilhassa nazarıdikkati celbeder mâhiyette bulunduğu şüphesizdir. Bu mecmuanın geçen Şubat nüshasında, Profesör Bay Fuad Köprülü'nün kitabını[1] tahlil ederken eserin bu meselelere dâir yapılması gereken tetkîkat için bütün bir program teşkil eden fikirlerini kaydetmek fırsatını bulmuştuk. Burada şu kadarını hatırlatmakla iktifâ edelim:

Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle ve önüne geçilmez tabiî bir hâdise gibi genişlemesi mûcizesini anlamak için Anadolu'da bilhassa XIII. asırda, Moğol istilâsını müteâkip, husûle gelen demografik ve sosyal büyük inkişafı hesâba katmak lâzımdır. Bu istilâların önü sıra itilip gelen diğer göçebe unsurlarla tevettürü artan ve âdeta işbâ hâline gelen Anadolu nüfusu boşanmak için garbe doğru tazyikini hissettirmekte idi. Diğer taraftan büyük bir imparatorluğun sosyal ve hukûkî kadroları içinde sıkışmış fazla kesif göçebe unsurların şehirli ve toprağa yerleşmiş çiftçi unsurlar üzerindeki tazyiki ve hayat tarzları arasında ana zıddiyetler de büyük çapta dinî ve mistik cereyanların ve isyanların zuhuruyla ayrıca tezâhür etmişti. Eğer hâsıl olan bu kesâfet ve gerginlik fütûhat sâyesinde garbe doğru boşaltılmasa idi, doğurduğu huzursuzluklarla mevcut sosyal nizamın tamâmen tahrip edilmesine sebep olacaktı. Bir taraftan Suriye ve Mısır diğer taraftan Rusya arasındaki büyük ticâret ve muhâceret yolları üzerinde daha evvel teşekkül eden Türk devletlerinin rolü de emme-basma bir tulumba gibi, Orta Asya kaynaklarından kabararak taşan ve bir müddet İran yaylalarında toplanan nüfus kitlelerini cezb ve daha garptaki hudutlara sevk etmekten ibâretti. Esâsen bu sûretle te-

---

* *Siyasal Bilgiler*, VI/69 (Birincikânun 1936), ss. 33-41.

[1] *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935.

masa gelen iki âlem, Türk ve Bizans dünyaları, kesâfetleri muhtelif iki mâyi arasında husûlü zarûrî olan bir hulûl hâdisesine benzer bir harekete sahne olmakta idi. Şâyân-ı dikkat değil midir ki, Karadeniz üstünden taşan diğer Türk akınlarının Balkanlar'ı boylayan mevceleri, bâzı Oğuz soylarıyle Peçeneklerden bir kısmı, oradan Bizans İmparatorluğu'nun Asya hudutlarını müdâfaa için, Bizans imparatorları tarafından Anadolu'ya geçirilmişti. Bu şekilde hareket eden Bizanslıların elinde, aradaki kesâfet farkını kaldırmak için Türk soyundan başka unsurun mevcut olmadığı anlaşılıyordu. Nitekim Bizans hudutlarının Anadolu tarafından zorlanmadığı zamanlarda da, nüfus kesâfeti fazla olan Anadolu'dan karşı tarafa toprak ve mera bulmak için geçen ve Bizans hizmetine giren Türklerle, çok daha evvelki akınlardan arda kalan Türk soyları da az değildi.

İşte yine bu gibi zarûretlerle daha evvelden teşekkül etmiş bulunan büyük Türk devletleri ve Türk akınları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da sâdece bir askerî fütûhat ve istilâ olmaktan ziyâde *büyük çapta bir iskân ve kolonizasyon hareketi gibi telâkki edilmedikçe Türk târihinin birçok husûsiyetlerini anlamak kâbil değildir.* Esâsen, bu kadar uzun ömürlü ve kendisine karşı cephe almış ve tahribi için elbirliği etmiş siyâsî, ekonomik kuvvetler karşısında son zamanlara kadar hayâtiyetini muhâfaza edebilmiş bir devletin hayatını sâdece birbirini tamamlayan tesâdüfler veya bir klan'ın fütûhat hırs ve irâdesiyle îzah etmek de mümkün değildir. İmparatorluğun cihan mikyasında hudutları içinde büyük çapta nüfus hareketleri ve mübâdele cereyanları teessüs ettiği gibi, yerleştiği büyük bir kısım memleketlerde sosyal, ekonomik ve zirâî derin bünye tahavvüllerine de şâhit olmaktayız. *Kādir-i küll* bir devlet irâdesiyle, imparatorluğun kendine mahsus nizamını vazedebilmek için kitlelerin hamurunu istediği kalıplara döktüğü, onlara imparatorluk denilen geniş ülkede teessüs eden planlı bir ekonomi ve geniş taksim-i vezâyif prensiplerine göre fonksiyonel sosyal sınıflar halinde vazifeler verdiği, fermanlar ve irâdelerle nakil, tehcir ve iskân ettirdiği de mâlûmdur. Bu hususta mevcut

askerî ve idârî zarûretler bile, büyük bir kısım Türk nüfusunun yer değiştirmek mecbûriyetinde kalacağını pekâlâ îzah eder.

Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü meslek ve sınıf vaziyeti ve bu meyanda toprak işçiliği de babadan oğula geçen ve devlete karşı bir mükellefiyet şeklinde devam eden bir vazife idi. Devlet kendisine âit geniş topraklar üzerinde müsâit şartlarla nakil ve iskân ettiği çiftçi kitlelerini *irsî ve ebedî bir kirâcı vaziyetinde toprağa bağlar*, çiftini bırakıp terk-i diyâr eden köylüyü sipâhî veyâhut vakıf ve mâlikâne sâhibi, nihâyet pâdişah haslarında eminler ve mültezimleri arar ve 15 seneye kadar buldukça yerine alıp göçürmek hakkını hâiz bulunurdu. Arâzi tahriri defterlerinde bir defa üzerlerine yazılan toprakları tamâmen işlemeyen, çiftini kısmen veya tamâmen tâtil edip başka işle uğraşmak isteyen köylü, ekseriya o toprağın işlenmesinden hükûmetin veya beyin alacağı hisseye muâdil bir "çiftbozan resmi" veya "levendlik akçesi" ödemeye mecbur bulunuyordu. Sonuna kadar seferber bir ordu gibi teşkîlâtlanmış geniş imparatorluk içinde, çalışmak imkânlarını bulmak sâdece bir hak değil aynı zamanda bir vazife, bir mecbûriyet de teşkil etmekte idi. İmparatorluk, kendisinin en mühim gelir kaynaklarını teşkil eden bu çiftçi sınıflarını çoğaltmak, onları hakîkaten sütü ve yünü alınacak bir sürü gibi ihtimamla üretip azamî gelir temin etmek için "vedâyi-i hâlik-ı berâyâ olan reâyâyı mehmâemken himâyet ve sıyânet eyleyip kimesneye zulüm ve taaddî ettirmemeğe" çalışırdı. Gerçi, ekseriya ağır şartlar altında yabancı bir memlekette, alışık olmadığı bir tarz-ı hayâta yaşayışını uydurmak ve toprağa bağlanmak bilhassa Anadolu'dan getirilen bedevî ve yarı bedevî bir kısım halk, "uluslar" ve Yörükler için ıstıraplı oluyordu. Filhakîka imparatorluğa, kendisine âit boş toprakları işleyecek olan çiftçi lâzım olduğu için, imparatorluğun gittikçe kendisini hissettiren mükellefiyet ve tahdîdatını kendisine uyduramayarak isyan ve tuğyan âsarı gösteren göçebeyi birçok defa cezâen "sürgün" eder, askerî, siyâsî ve medenî gâyelerle onu uzak memleketlerde boş topraklar üzerinde yerleşmeğe mecbur ederdi. Aşîretlerin ken-

dilerine yurt bulmak için bütün davarları ile berâber ve kendi arzularıyla yeni fethedilen memleketlere geçmeleri de, çok sık tesâdüf edilen bir Türkleştirme an'anesi idi. Esâsen göç etmeye alışık olan aşîretler yeni istilâ edilen memleketlere kolayca ve sarsıntısız olarak nakledilir, oralarda kendilerine bahşedilen müstesnâ şartlar içinde barınan ve çoğalmakta devam eden bu hâlis Türk kanını taşıyan kitleler, yavaş yavaş toprağa bağlanır ve yabancı memlekette imparatorluğun muhtaç bulunduğu kolon ve asker depoları hâlini muhâfaza ederdi. Rumeli'nde Evlâd-ı Fâtihân namı dahi verilen bu Yörüklere son zamanlara kadar kesretle tesâdüf edilmekte idi. Göçebelerin arkasından bol, ucuz ve bereketli toprak bulmak için göç eden, askerlik ve sâir vazifelerle gidip de hudutlarda yerleşen Türkler, kolonize edici İslâm tarîkatlarının dervişleri, babaları[2] velhâsıl boz ve hâlî toprağı işleyen, ormanı açan insanların hudutlara doğru akını görülüyordu. İstilâ olunan memleketlerde büyük yolların, vâdîlerin Türk unsuruyla iskânı devlet için bilhassa bir emniyet meselesi olduğu için bu hususta metodik ve planlı bir siyâset takip edildiği ve devlet adamları tarafından öteden beri an'ane hâlinde istîmal ve tecrübe edilmiş usûller mevcut bulunduğu muhakkaktı. Yol boylarına dar ve korkunç boğazlara (derbentler), hudutlara yerleştirilen halkın husûsî bir statüsü mevcuttu, bâzı muâfiyetlere mukābil kendilerinden istenilen hizmetler büyüktü ve onlar bu mevkileri terk edip gidemezlerdi. Bu hususta mevcut ve herhalde çok şâyân-ı dikkat olan metotların etraflı bir şekilde tetkiki için uzun tetkîkata ihtiyaç vardır. Biz burada bilhassa "sürgün" nâmı altında tanılan bir nevi *insan vergisini* birçok vesilelerle bir kısım halka tahmil edilen *devletin kendisine tâyin edeceği yerlerde gidip sâkin olmak mükellefiyetini* kaydetmek istiyoruz.

[2] Devre âit vesikalarda, bilâhare geniş muâfiyetlerle çok muzır bir parazitizmin menşei olacak olan, birçok zaviye ve tekkelerin ilk müessislerinin, baltasıyla açtığı toprağı işleyerek alnının teriyle geçinen ve gelene geçene hizmet eden ve bu hizmetlere mukābil öşürlerini vermekten bile muaf olmayan dervişler olarak gözükmesi şâyân-ı dikkattir.

Devlet, yeni fethedilen bir memleketin Türkleştirilmesi veya herhangi bir mıntıkanın emniyet ve îmarı için iskân yapmak lâzım gelince, îcap eden yerlerin kadılarına "sürgün hükümleri" göndererek şu veya bu şerâiti hâiz şu kadar adam ihraç edilerek husûsî memurlar mârifetiyle lüzum gelen yerlere sürülmesini emrederdi. Merkezden bu iş için gönderilen memurlara verilen tâlîmat mûcibince o mıntıkadan onda bir, yüzde beş nispetinde adam ayırıp, gönderilecek yerlere sevk ederler, oranın büyük memurları da bu yeni muhâcirleri isimleriyle teslim alıp imzâlı defterlerini merkeze gönderirlerdi. Bu maksatla ayrılmış olanların sürüden ayrılıp kaçması ve bu işe memur olanların verilen tâlîmat hilâfına hareket ederek celb-i menfaat için adam kayırması gâyet ağır cezâları istilzam ederdi. Bu neviden mükellefiyetlerin ve iskân tarzlarının "sürgün" nâmı altında ne zamandan beri tatbik edilmekte olduğuna dâir kat'î bir şey söyleyemeyeceğiz; yalnız Hazine-i Evrak'ta Mühimme Defterleri içinde bulunan bir hüküm sûreti bize Kıbrıs'ın fethinden sonra, ne maksatlarla ve nasıl Türklerle iskân edildiğini ve bu hususta tatbik edilen usûlleri bütün teferruatıyla tespit etmektedir. Bu hüküm, ana yurttan uzak illerde imparatorluğu kurmak, zamanın tâbiri ile memleketi şenlendirmek için bilhassa Türk unsurunun bol hazinelerinden vermekle mükellef olduğu, *insan vergisini* vermekle mükellef olan mıntıkalardan her meslekten, *onda bir* îtibâriyle, adam ayırt edilerek gönderilmesini âmirdir. Bir sûreti o sıralarda vilâyet-i Rûm tahririnde bulunan Trabzon sancakbeyi Ömer Beye de gönderilen tâlîmat mûcibince "sa'b ve sengistan yerlerde mütemekkin olup yer hususunda müzâyakaları olan reâyâyı" ve "aher yerden gelüp mutavattın olanları ve kendilerinin yerleri olmayup ücret ile yer tutan reâyâyı ve müddet-i medîdeden beri yaylak ve bağ ve bahçe ve yer dâvâsın edip araları faslolmayıp nizâ üzre olanları"... ilâh. ayırmalarını emrediyor ve bu hususta şehir halkından ve esnaftan da, aynı nispette adam ayrılmasını istiyor.

Hükmün sonuna ilâve edilen notlardan anlaşıldığına göre bu tâlîmatın birer sûreti Vilâyet-i Rûm'da arâzi tahriri yani, otuz kırk senede bir tekrar yapılması mutat olan arâzinin yeniden ve tashihen kontrol edilerek tevzi ve taksimi ile meşgul olan ve bu itibarla fazla nüfuslu yerleri daha iyi takdir edebilecek vaziyette

bulunan Tahrir Emini Ömer Beye, Karaman, İçel, Bozok, Alâiye ve Teke'ye gönderilmiştir. Bu mıntıkalardan netîce îtibâriyle kaç hâne kaldırıldığı mâlûm değilse de yine aynı notlardan anladığımıza göre yalnız *"Teke'den her on hâneden bir olucak beş bin yedi yüz yirmi hâne"* olmaktadır.

Bu sürgün âdetinin Osmanlılar tarafından öteden beri tatbik edildiği muhakkak gibidir, birçok vakıf köyler ve şehirler ahâlisi, mühim işlerle mükellef olan halkın bu sürgün mecbûriyetinden muaf tutulduğunu gösterir kayıtlar bu hususu ispat eder. Nitekim, Kıbrıs'tan elli sene kadar evvel fethedilen Rodos adasının iskânı için verilen sürgün emrinden de bâzı imtiyazlı köy ve kasabalar muaf tutulmuştu. Misal olarak bu meyanda Ayasloğ kasabasına âit şu kaydı zikredebiliriz:

"Ayasloğ kasabası ücrâ ve deniz kenarında ihtiyatlu mahalde mütemekkin olmağın" İkinci Bâyezid'den ve Selim'den "ulaktan ve suhreden ve cerâhordan ve hisar yapmasından ve doğancıdan ve sekbandan ve azepten ve sâir avârız-ı divâniyeden muaf olmaları için ellerine ahkâm-ı sultâniye verilmiş, hatta "şimdiki hâlde kuvvet-i kâhire-i Süleymanî satvetiyle sâir memâlik-i İslâmiye'ye mülhak olan cezîre-i Rodos tâmiri için amme-i vilâyetin ahâlisinden ve her kasabadan birkaç nefer kimesne cezîre-i mezkûrda temekkün ettirilmek emir olundukta mahrûse-i Ayasloğ ahâlisi muaf kılınup mevtın asillerinde mukarrer olmak eciliçün müekket hükm-i şerîfleri vardır." diyor. Yavuz ve Süleyman zamanlarına âit Defterhâne kayıtlarında İstanbul civarında ve Rumeli'nde birçok köylerin sâkinlerinin *sürgünler* oldukları ve hatta bâzan nerelerden ve hangi soydan geldikleri de ayrıca yazılmaktadır.

İstanbul civarındaki haslar da birçokları *Saruhan sürgünleri*'dirler ve uzun müddetten beri sürgünlere mahsus nizam ve şartlara tâbi tutulmaktadırlar. Silistre'ye âit Defter-i Hâkânî kayıtlarında tesâdüf ettiğimiz şu târihsiz kayda nazaran yalnız Pravadi kazâsında mevzûubahis sürgün nizâmatına tâbi olan 1784 hâne vardır:

"Zeâmet-i sürgünân ki gelub-n? dimekle mârufturlar zikrolunan tâife bundan evvel *Anadolu'dan Dobruca'ya sürgün gelüb* çiftlüsünden on iki ve çiftsüzünden altışar akçe ve yüz koyunda bir koyun vermek vaz'olunup sâir avârız-ı divâniyeden muaf ve mü-

sellem olalar deyu defter-i kühende mukayyet olunup ellerinde selâtin-i mâziyeden ve pâdişahımız Sultan Selim Şah eazzallâhu ensârehu hazretlerinden müteaddit hükümleri olduğu sebepten muaf kaydolsun deyu buyrulmağın ber-karâr-ı evvel defter-i köhne mûcibince defter-i cedîde dahi muaf kaydolundular min-ba'd âdet-i sabıkları üzere her kande mütemekkin olurlar ise sâhib-i arz eline hemen öşürlerin edâ ettikten sonra defter-i cedîde kaydolunduğu mûcibince sâir rüsûmların kendi sübaşılarına verip avarız-ı divâniyeden muaf olalar."

Gene aynı devre âit kânunnâmelerde "sürgün"lere dâir olmak üzere tesâdüf edilen bâzı maddeler de şunlardır:

"Sürgün tâifesinden her kimin timarında mütemekkin olsa kovanların öşrün ana vireler." "Ve sürgün tâifesinin Anadolu'dan geçüp gelenleri ki sürgün akrabâsından olmıyalar anlar kangı timarda mütemekkin ve mutavattın olsalar mütemekkin oldukları karye sâhibinin ol evvel kangı köye geldiyse anın ola sonra tebdil-i mekân etmekle tağyir olmıya ve şol tâife ki Rumeli'nden ola *veya kâfirden imana gelse* veya sürgünden gayrının müteallıkı ola ve sürgün arasında ola anların sürgün didüğüne amel olunmıya defter-i cedîde mukayyet olmıyanlar kangı köyde mütemekkin ise rüsûmun köy sâhibi ala ve *sürgün* sübaşısı benüm sürgünümdür dedüğüne amel olunmaya amma Anadolu'dan gelüp livâ-i mezbûreye *gelen akrabâ-i sürgün yine sürgün kısmındandır.*"

İdârî ve inzibâtî tedbirlerle ve ekseriya cezâen ve muayyen mıntıkaların kolonize edilmesi için yapılan sürgünlerden sarfınazar, muntazam ve sistemli bir sürgün şekli hakkında bize etraflı bir fikir verecek olan yukarıda zikrettiğimiz 13 Cemâziyülevvel 980 târihli vesîkayı aynen neşrediyoruz:

> ***Sürgün hükmüdür.***
> *Anadolu ve Karaman ve Rûm ve Dulkadiriye'de vâki olan kadılara hüküm ki* hâlâ Kıbrıs Beylerbeyisi Sinan dâme ikbâlühû südde-i saâdetime mektup gönderüp Kıbrıs cezîresi asker-i nüsret-eser istilâsıyle hayli yerleri harap olup ve harap olan yerler zirâate ve bağ ve bahçe ve şeker kamışına sâlih yerler olup hatta toprağında zirâat olunan hububun bir kilesinden elli altmış kile hâsıl virür kuvvetlu yerler olup

eğer kasabat ve eğer kurâsı ve sâir arâzi ve buk'aı mamûr ve âbâdan olmak lâzım idügin bildirmişsin

İmdi cezîre-i mezbûrenin âb ve havası temam îtidal üzere olup mahuf ve muhâtara olan mahallerde kaleler binâ olunup ve müstevfâ asker tâyin olunup a'dâ-yı hâkisardan bi-inâyetillâhi taâlâ her veçhile hıfz ve hirâset olunup asla havf ve hatar ihtimali kalmayıp temam emn ü eman hâsıl olup ve bilcümle ol diyarı kesirü'l-îtibarın mâmur ve âbâdan olması mühimmattan olmağın ol cezîreye varanların iki yıla değin öşür ve hukuku alınmayıp affolunmak üzere

Memâlik-i mahrûsemde sa'b ve sengistan yerlerde mütemekkin olup yer hususunda müzâyakaları olan reâyâyı ve reâyâ arasında şirret ve şekâ ile mâruf olanları ve vilâyet tahririnde yazılmayup kalan reâyâ ve reâyâ oğullarını ve sonradan ahar yerden gelüp mutavaattın olanları ve kendülerin yerleri olmayup ücret ile yer tutan reâyâyı ve müddet-i medîdeden berü yaylak ve bağ ve bahçe ve yer dâvâsını edip araları faslolmayup nizâ üzere olanları ve ehl-i karyeden olup yerlerin ve yurtların bıragup kasabat ve şehirlerde mütemekkin olanları velhâsıl eğer kasabat ve eğer kurâ ve şehirlerde bekâr olup işi ve gücü olmayub levendlik eyliyenlerden ve şehir ve kasabatta *sâkin olan erbab-ı hıref ve ehl-i sanâyiden* pabuççu ve başmakçı ve terzi ve takyeci ve kemhâcı ve mutaf ve hallaç ve kazaz ve aşçı ve başçı ve mumcu ve semerci ve nalbant ve bakkal ve debbağ ve demürcü ve dülger ve taşçı ve kuyumcu ve kazancı ve sâir ehl-i sanâyiden ve bilcümle her neviden şehir ve kasabat hânelerine göre *her on hâneden bir hâne ihraç edip* dahi yarar adamlara koşub kış irişinciye değin mükemmel esbab ve davarları ve çiftleriyle cezîre-i mezbûreye geçürmek emredüb buyurdum ki vusul buldukda bu bapta mukayyed olub evvelâ kurâda sâkin olub dahi şirret ve şekâ ile meşhur olanları veyâhut vilâyet defterinden hâric olub yerlerin ve yurtların olmayub ücret ile yer tutanları ve ribâhorluk edüb ve yer hususunda biribiriyle dâvâ ve nizâ üzere olanlardan ve sâir vech-i meşruh üzere beyan olunanlardan her on hâneden bir hâne düşmek üzere müteaddid çiftleri ve davarları ile ihraç eyleyüb anun gibi tasarruflarında yerleri ve mülkleri var ise *bey'i men-yezid* edüp değer bahâsiyle sattırup akçelerin ashabına teslim eyleyüp dahi ale't-tacil Silifke câniplerine gönderüp Kıbrıs cezîresine geçürmek ardınca olasın ve ehl-i sanattan dahi zikrolunanlardan ve sâir lâzım olan ehl-i hırefi her on hâneden bir hâne hesabı üzere yarar kuvvetli ve güçlü kimesneleri yazup ve ihraç edüp Silifke yolundan Kıbrıs cezîresine geçüresin Bu bapta dikkat ve ihtimam ile onat mukayyet olup eğer şehirden ve eğer kasabattan ihraç olunan ehl-i sanattan ve eğer kurâdan ihraç olunanın alâkaların bir veçhile kateyliyesin ki ihraç olunmakla yerleri ve mülkleri cüzî bahâ ile satılup zâyi olunmayup ve malına zarar gelmekten hazer edesiz ve bilcümle her on hâneden bir hâne

eğer çiftçi ve eğer erbâb-ı sanâyidir isimleriyle ve resimleriyle defte-re kaydedüp çiftçi olanlar ne miktar davarları ile yazulduğu ve ehl-i sanâyiden yazılanlar mükemmel esbabı ile yazılup kangı karyeden ve kangı mahalleden yazıldıklarına mufassal ve meşruh deftere kaydedip defterin bir sûretini südde-i saâdetime ve bir sûretin Kıbrıs Beylerbeyisine gönderdikten sonra bir sûretin dahi kadılığın mahkemesine konula anun gibiler yazıldıktan sonra ol cânibe varmayup vâsıl olmazlarsa yoklandıkta geri sürüle

Ve mübâşir olanlara muhkem tenbih ve tekit oluna ki bu bapta gaflet eylemeyüp Kıbrıs'a yazmak bahânesiyle ahz ü celbeylemeyüp kimesneden akçe almaduklarına toprak kadılarından temessük alalar bu hususta temam hak üzere olup bab-ı ihtimamda dakika fevteylemiyesin ve emrim üzere Kıbrıs'a gönderilmeğe sâlih olanlar defter oldukta kangı kasabada ve kangı karyede sâkin oldukları ve kimlere kefile verildikleri isim ve resimleriyle yazup bu bahâne ile Kıbrıs'a sürülmeğe lâzım olmıyan mütemevvil kimesnelerden ahz ü celbolunmaktan hazer eyliyesin ve cezîre-i mezbûreye *varanların ikişer yıllık hâsılı alınmıya deyu emrim olduğun reâyâya tenbih ve îlân eyleyüp cezîre-i mezbûreye tergip eyliyesiz* ve bilcümle emr-i şerifim üzere Kıbrıs'a yazılup ve kefili alınup ihraç defterine kaydolunup davariyle Kıbrıs'a gönderilenlerden biri gaybet edüp emrime muhâlif ahar diyara *vara her ne mahalde bulunursa anda siyâset olunur*

Siz ki vilâyet kadıları siz bu bapta gereği gibi basîret üzere olup emrim ile cezîre-i Kıbrıs'a yazılanlar anın gibi gaybet edüp her kangınızın kadılığına varırsa bilâ-tehir hapsedüp südde-i saâdetime arz eyliyesiz ki gereği gibi hakkından geldirile ve kadılığınızdan yazılanları dahi bir an ve bir saat eğlendirmeyüp Silifke iskelesine irsal eyliyesiz ki öte yakaya geçüp Kıbrıs Beylerbeyisi dâme ikbâlühû kendüye varan defter mûcibince alup dahi vecih gördüğü mevâzıda iskân ede ve her birinüz taht-ı kazânızdan ihraç olunan hânelere müstevfâ âdemler koşup bittamam defter mûcibince öte yakaya geçüre ve bilcümle Kıbrıs beylerbeyisinden vâsıl olduğuna temessük almayınca gelmiyeler ve ol temessükler geldikte südde-i saâdetime gönderesin

Bu hususu maan görüp itmama iriştirmek için kadılara hüküm gönderilmiştir Emr-i şerîfim mûcibince bu maslahatı maan görüp ikdam ve ihtimamda sâî ve ihtimam eyliyesin ve bâzı kimesneler cezîreye yazılmağa sâlih *olanlar için bana tâbidir deyu himâyet eder ise* şöyle ki anun gibilerün himâyetiyle ol makūleler kalup dahi emrime muhâlif kimesneler yazılmakla südde-i saâdetime şikâyete geleler ol bapta *hâmî olup ol maslahata karışalar haklarından* geldirilmek mukarrerdir anun gibileri söküdüp maslahata karışdırmıyasın mütenebbih olmazlarsa mukaddem ismiyle ve resmiyle arz eyliyesin.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâmlığı kabul etmiş İslavlar ve Rumlarla kurulduğunu zannedenlere karşı, işgal edilen memleketlerin Türk ve İslâm çehresinin hakîkî Türk kanıyla vücûda getirilmiş olduğunu bu vesîkalar iyi ispat edecek mâhiyettedir. Metninin bütününü yukarıya dercettiğimiz hükmün lisanı îzahtan müstağni olacak kadar açık ve mânâlıdır. Alınması lâzım gelen tedbirlerin mâhiyeti ve teferruatının tâyininde gösterilen ısrar, vaktiyle yapılan sürgünlere âit tecrübelerin göz önünde bulundurulduğunu, sürgün işinin arkasında büyük bir mâzîsi olduğunu göstermektedir. Bu adamlar yabancı bir memlekete gitmek için baba yurtlarını terk ederlerken her halde büyük bir acı duyuyorlar. Nitekim 1100 târihlerine doğru sevk edilen Yörükler gemide kaptanı öldürüp kaçıyorlar ve hükümde gördüğümüz veçhile kaçmanın cezâsı da büyük; fakat ne yapalım imparatorluğun istikbali memleketi çerçeveleyen dağların ve denizlerin arkasında idi. İmparatorluğun ve istinat ettiği halk kitlelerinin menfaati onu îcap ediyor, memleketler açmak ve oralarda yeni bir nizam kurmak ve onlar imparatorluğun, onları bu hususta sevk eden kuvvetlerin istikbalinden o kadar emindiler ki ... oraları kendileri için olduğu kadar evlatları için de bir vatan yapmakta tereddüt etmiyorlardı.

Kıbrıs'ın iskânı ve Türkleştirilmesi için kullanılan bu umûmî ve resmî usûl yanında husûsî teşebbüslerle ve hükûmetin göstereceği kolaylıklardan istifâde etmek üzere (akvam ve akrabâsı) namına hükûmetle mukâvele yapan kimselere de tesâdüf etmekteyiz. 28 Muharrem 980 târihli şu fermandan bunu anlamaktayız:

> *Kıbrıs beylerbeyisine hüküm ki* hâlâ Kıbrıs defteri kethüdâsı olan Hasan kendi akvam ve akrabâsından ve taallûkatından *bin hâne* mikdarı Kıbrıs'a iletmek babında uhdesine alup iltizam eylemişti İltizamı üzere taahhüt eyledüğü bin hâneden şimdiye dek ne kadar hâne geçürmüşdür südde-i saâdetimde mâlûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki vusul buldukta bu bapta mukayyet olup mûmâileyhin iltizamı üzere Kıbrıs'a alup gitmek taahhüt eyledüğü bin hâneden kaç hâne alınmıştır nicedir mufassal yazup bildiresin.

Bundan başka Kıbrıs'ın imar ve iskânını kendisine gâye edinen devlet, her türlü kabahati görülenleri hemen Kıbrıs'a sür-

mektedir. Aynı sûretle Kayseri'de hamamda bir kadıyı ve kassamı bir şehir oğlanıyla yüzüstü yatırıp kırbaçla döğen bir çavuş, bir kimesneyi nâhak yere darbedüp mahkemeye çağrıldıkta gelmeyen bir sipâhî, ele geçirülüp ikişer yüz değnek vurulduktan sonra, evleri ve barkları ile cezîre-i Kıbrıs'a sürülmüştür. Balıkesir'de kadınlar hamamına giren serseriler, at ve katır çalan göçebeler Bursa'dan ve Karaman'dan serseri dolaşan çingeneler de aynı âkıbete uğramışlardır.

Diğer taraftan hemen fethi müteâkip yerli halkın vergilerin ağırlığı veya zulüm ve tazyik dolayısıyla yeni hâkimlerine ısınamayıp kaçmaması için de şu tedbirler alınmış bulunuyordu:

23 Zilhicce 979

Kıbrıs beylerbeyisine ve kadısına ve defterdarına hüküm ki cezîre-i Kıbrıs kuvvet-i kâhire-i hüsrevânem ile yenile fetholunmuş memleket olup reâyâsına dahi nevâ zaaf târi olup cezîre-i mezbûre reâyâsına zulüm ve taaddî olunmayub adâlet olunub eğer icrâ-i şer'-i şerîfde ve eğer tahsil-i emvâl beytülmalde ve eğer sâir tekâlif-i örfiye ve avârız-ı divâniyede himâyet ve sıyânet olunub takviyet verilmekle memleket ve vilâyet eski hâli üzere mâmur ve âbâdan olmak mühimmattan olmağın buyurdum ki bu bapta her biriniz bizzat mukayyed olup tâife-i reâyâ ki vedâyi-i hâlik-ı berâyâdır mehmâemken himâyet ve sıyânet eyleyüp kimesneye zulüm ve taaddî ettirmeyüp eğer icrâ-i ahkâm şer'-i şerîfde ve eğer mîrî hidematta ve eğer beytülmal cem ve tahsilinde tedric ve adâlet ile tutup reâyâya tefrika ve ihtilâl virür hususlardan ihtiyat eyleyesin ki fermân-ı hümâyûn-ı adâlet-makrûnumda her biri ferâğ-ı bâl ve huzur-ı hal ile kâr ve kisblerinde olmakla cezîre-i mezbûre eski hâli üzere mâmur ve âbâdan ola cezîre-i mezbûrenin mâmur ve âbâdan ve reâyâ ve berâyâsı emn ü eman ve refâhiyet ve itminan üzere olması nihâyet-i âmal-i behcet-meâbımdır Bu hususda gereği gibi her birinüz mukayyed olup her vechile şenledüp mâmur ve âbâdan olması babında mesâî-i cemîlenüz vücûde götürüp bâb-ı ikdamda dakika fevt eylemiyesin şöyle ki reâyâya zulüm ve taaddî olunup fevka'l-had tekâlif ile müteezzi olmakla mâbeyinlerine tefrika ve ihtilâl verildüğü istimâ oluna beyan olunan özrünüz kabul olmak ihtimali yoktur ana göre gaflet eylemiyesin.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİR İSKÂN VE KOLONİZASYON METODU OLARAK VAKIFLAR VE TEMLİKLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler

I·
İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler

Selçuklu-Bizans hudutlarında yaşayan bir uç beyliğinin, diğer emsâlinin mazhar olmadığı bir tâlihle, pek kısa bir zaman içinde târihin seyrini asırlarca değiştirecek kuvvetli bir imparatorluk hâline girivermesi hâdisesi, son zamanlara kadar birçok mâlûmları noksan bir muâdele şeklinde vazedildiği veyâhut Türk ırkının târihî varlığı hakkında mevcut ve an'ane hâlinde müesses dar ve kısır noktainazarlara esir kalındığı için, içinden çıkılmaz bir mesele teşkil etmekte idi.

Filhakîka, koskoca bir imparatorluğun kuruluşu nev'inden muazzam bir hâdise, bizde uzun zaman, sâdece pâdişahların dirâyet ve şecâati veya Allah'ın bu saltanatın kurucularına karşı gösterdiği lütuf ve inâyet ile îzah edilmek istenilmiştir. İlk Osmanlı menbalarında kaydedilmiş görülen Sultan Osman'ın rüyâsı, mûcize nevinden vukûa gelen bu hâdisenin îzahını ancak ilâhî takdir ile yapmak mümkün olduğuna inanışın bir ifâdesidir.

Bu işin îzah edilmesi matlûp bir mesele teşkil ettiğinin farkına varan daha yeni ve *ecnebi târihçiler* ise; Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş bâtıl îtikatları kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi muhtelif cephelerden ve daha geniş kadrolar içinde mütâlaa etmeğe hazırlıkları ve ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden, içinden çıkılmaz faraziyelerle *târihî hakîkati tahrif* etmeğe mecbur kalmışlardır. Meselâ, henüz son zamanlarda bu meseleyi tetkik etmiş bulunan Gibbons gibi müelliflere göre; Osmanlılarla Asya insan kaynakları arasındaki muvâsalanın rakip civar beylikler tarafından kesilmiş olması lâzım geldiğinden, bu devletin kurulması için lüzumlu unsurlar

---

· *Vakıflar Dergisi*, II (1942), ss. 279-386.

ancak yerli Rumlar arasından tedârik edilebilirdi. Bu görüş tarzına nazaran yeni İslâm olmuş Türklerle İslâmlaşan Rumlardan hâsıl olan *Osmanlı milleti* faraziyesi, bütün müşkülleri hal ile lâzım gelen îzahın anahtarını vermiş oluyordu. Bu sûretle Türkler, ancak bu sâyede yeni ve büyük bir devleti kurmak için lâzım gelen idârecileri, İmparatorluk harplerinde kan dökecek askeri bulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Osmanlılaşmış Rumlar ve Bizans'ta gördükleri teşkîlât ile kurmuş oluyorlardı.[1]

Âşikârdır ki, ilmî olmak ve îzah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, esaslı tetkiklere istinat ettirilmeyerek ortaya atılan bu nevi faraziyeler, *sâdece göçebe olduğu zannedilen Anadolu Türklerinin yalnız başına bir imparatorluk kurmadıklarına ve kuramayacaklarına âit olan bâtıl*, fakat düne kadar umûmî bir îtikada istinat etmekte ve herhangi bir tenkide dayanamayacak kadar esassız bulunmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun menşeleri ve kuruluşu meselesine dâir yapılan tetkiklerin şimdiye kadar saplanıp kaldığı bu dar ve an'anevî telakkîlerin mânâsızlığını son zamanlarda neşrettiği etütlerinde[2] Prof. Fuad Köprülü, ilim âlemine göstermiştir. Üstadın Orta Zaman Türk târihinin bu çok mühim olduğu kadar

---

[1] Gibbons'un Türkçeye Prof. Ragıp Hulûsi Özdem tarafından *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (Türkiyat Enstitüsü neşriyatından) nâmı altında çevrilmiş olan kitabının bâzı fasıllarının ismini gözden geçirmek bu hususta kâfi bir fikir verecek mâhiyettedir; *Birinci mebhas*: Osman, târihte yeni bir ırk zuhur ediyor (s. 1-38). *İkinci mebhas*: Orhan, yeni bir millet teşekkül ediyor ve garp âlemiyle temâsa geliyor. (s.39-91).

[2] *Les origines de l'Empire Ottoman* (Paris 1935) nâmındaki eser, Profesörün Sorbon Üniversitesi'nde "Türk Etütleri Merkezi"nde verdiği konferansların bir araya getirilmesi sûretiyle vücûda gelmiştir.
Aynı müellifin 1933 senesi Varşova'da toplanmış olan beynelmilel *Târihî İlimler Kongresi*'nde yaptığı bir komünikasyonun mevzûunu teşkil eden "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" ismindeki etüdü de *Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası*'nın birinci cildinde neşredilmiş bulunmaktadır. (s. 165-313). Bu meseleye dâir, yine aynı müellifin, *Hayat Mecmuası* (Sayı 11 ve 12, 1927 [metinde sehven 1924 yazılmıştır])'nda çıkan tenkidî makalelerine bakınız.

çok dâvâlı da olan meselesini büsbütün yeni bir şekilde vazetmiş olmak îtibâriyle, ilme ve ihtisasa feyizli çalışma yolları açan etütlerinin bâzı ana fikirlerini burada hatırlatmayı münâsip görmekteyiz. Çünkü ancak bu sâyededir ki, makalemizin mevzûunu teşkil eden meseleyi ne münâsebetle ve hangi görüş tarzının tesiri altında tetkik etmiş olduğumuzu daha iyi anlatabileceğimizi zannediyoruz. Filhakîka, etüdümüzün esaslarından birçokları, Prof. Fuad Köprülü'nün kitaplarında daha evvel vaz ve işâret ettiği mühim meselelerden birkaçının daha muayyen ve mahdut kadrolar içinde ve elde mevcut arşiv malzemesiyle işlenmesi sûretiyle bir kıymet ve mânâ kazanabilmişlerdir.

Şu hâlde Prof. Fuad Köprülü'nün *kuruluş* meselesini vazediş şekli nedir ve ne için birçok hâdisatın anlaşılması ve îzah edilmesi için kendimizi vazetmemiz zarûrî olan noktainazarı temsil etmektedir?

Her şeyden evvel, müellifin ortalığı mevcut hazır fikirlerden temizlemek için kullandığı sıkı ilmî tenkit usûlünü tebârüz ettirmek münâsip olur. Böyle bir tenkit karşısında ilk Osmanlı menbalarının îzah tarzı kadar, düne kadar yabancı âlimlerin saplanıp kaldıkları noktainazarlar da kıymetini tamâmen kaybetmekte ve *zamanımızın ilmî târih usûllerine göre geri ve kör körüne an'aneci* gözükmektedirler. Şöyle ki:

İlk Osmanlı menbalarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu îzah ederken Osmanlı pâdişahlarının mensup olduğu soyun nereden ve ne zaman geldiğine, dinine, uç beyliklerinde bulundukları zamanki sosyal hacimlerine, göçebe, köylü veya şehirli oluşlarına, Hıristiyanlar ve diğer Türk beylikleri ile olan münâsebetlerine âit verdiği mâlûmat eksiktir ve baştan aşağı yeniden tetkike muhtaçtır. Bundan başka, meselenin anlaşılması için bilinmesi şart olduğu hâlde, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkül edeceği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyâsî ve sosyal vaziyet de şimdiye kadar ilmî bir şekilde tetkik edilmiş değildir. Bu sebeple, Osmanlı menbalarında olduğu kadar, Garplı târihçilerin eserlerinde de Osmanlı târihi bir göç hikâyesiyle başlar: Dört yüz çadır halkından "cihangirâne bir devlet" kuran aşîretin Bizans hudutlarında yerleştiği yer, Bahr-i muhit ortasında yalnız başına bir ada gibi, Türk ve İslâm dünyasından uzaktır. Bu îtibârla, sürülerine otlak aramak üzere buralara kadar gelmiş

olan bu göçebelerin bir müddet sonra muntazam bir ordu teşkil ettikleri, bir imparatorluk kuracak kadar çoğaldıkları görülünce hayrete düşürmektedir. Hâlbuki, Prof. Fuad Köprülü'nün yapmak istediği şekilde, hâdisata biraz daha geriden ve ilmî bir gözle bakmak sâyesinde bu nevi hayretlere mahal bulunmadığı ve her şeyin îzahı mümkün bir şekilde cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı târihi, bütün diğer târihler gibi, bir hânedanın destanını yapmak isteyen târihçilerin kaydettikleri şekilde münferit ve müstakil bir seri vekâyiden ibâret değildir. Her hâdise kendisini hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dinî şartlarla işlenmiş ve hâricî tesirlerle dünya yüzünün değişmesi nev'inden bir oluşla yavaş yavaş tabiî olarak hazırlanmıştır. Bu bakımdan *siyâsî şahsiyetler ve vekâyi arkasında onları hazırlayan içtimâî sebepleri aramak lâzımdır.*

Böyle ilmî ve derin sebepleriyle Anadolu târihi tetkik edilecek olursa, Osmanlı târihi 13. asırda Anadolu'da cereyan eden sosyal ve siyâsî büyük tahavvüllerin bir temâdîsi gibi gözükecek ve bu sâyede birçok meseleleri anlaşılmaya daha yakın bir şekilde vazetmek imkânı bulunacaktır. Esâsen, her şeyden evvel hatırda tutmak lâzım gelir ki, *daha Selçuklular zamanındaki Anadolu fütûhatı da, garba doğru devam eden büyük Türk muhâcereti için, sistematik bir iskân ve kolonizasyon işi olmuştu.*

Nitekim Prof. Fuad Köprülü târihî vesîkalarda, 12. ve 13. asırlara doğru yapılan büyük çapta iskân işlerine âit mevcut kayıtları tetkik ve *toponymie* tetkîkatı ile tamamlamak sûretiyle, Selçukluların iskân siyâsetlerinin bâzı esaslarını tespit etmek imkânı bulunduğunu kaydetmektedir. Anadolu'da muhtelif târihlerde vukûa geldiği muhakkak olan mühim hacimlerdeki nüfus hareketlerinden başka, vekâyiin ilmî bir şekilde anlaşılması için aynı sûrette ehemmiyetli olan, Anadolu'daki nüfusun göçebe, köylü ve şehirli nispetleriyle; Orta Asya, Mısır, Suriye ve Rusya arasındaki büyük muhâceret ve ticâret yolları üzerinde kurulmuş olan Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve kültürel terakkîleri gibi mühim meseleleri de gözden geçirmek lüzumuna kâni olan Profesör, ayrıca *Moğol istilâsiyle Anadolu'da hâdis olan yeni vaziyet* üzerinde bilhassa durmak lâzım geldiğini tebârüz ettirmiştir.[3]

---

[3] *zikredilen eser*, s. 35-41.

Filhakîka, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinde bu mütekaddim hâdiselerin büyük rolü olduğunda kimsenin tereddüdüne meydan vermeyecek kadar bu hususlar âşikâr gözüküyor.

Türk orta zamanının edebî, sosyal ve bilhassa dinî târihi üzerinde uzun senelerden beri giriştiği çok verimli ve orijinal mesâînin verdiği bir salâhiyetle Prof. Fuad Köprülü'nün kitabında bu asırlarda Anadolu'da husûle gelen *dinî cereyanların ve Müslüman mistik tarîkatlarının teşekkülünde Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk-Moğol şamanizminin tesirlerinin* oynadığı rolü hatırlatması, kayda şâyan olduğu gibi; Moğolların öncüsü olarak gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu nüfusunun işbâa geldiği bir sırada, imparatorluğun sosyal ve hukûkî kadroları içinde sıkışan bu göçebe unsurların ne büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini ve ne geniş bir teşkîlât içinde birbirine bağlı bulunduklarını, Babaî İsyanı'nda Selçuklu Devleti'ni pek fenâ bir hâlde sarsmış olmalarıyla göstermiş olduklarını tespit etmesi de bizim bu makaleyi yazarken dâima göz önünde bulundurduğumuz fikirlerden birini teşkil etmektedir.[4]

Filhakîka, 1242'de Erzurum'u alan Moğollar, Sivas ve Kayseri'yi yağma ettikten sonra çekildilerse de Selçuklu Devleti onların tâbiiyetine girdi ve *bu istilâdan sonra, Moğol İmparatorluğu'nun diğer aksamıyle teessüs eden münâsebet dolayısıyle,* yeni birtakım göçlere yol açıldı. Bu sûretle Anadolu muhtelif devirlerde kadınları, çocukları ve davarlarıyla berâber gelen Moğol işgal ve tedip orduları, Moğol vâlilerin maiyet askerleriyle doldu. Bu vaziyet karşısında, garba doğru akın o kadar tabiî ve zarûrî bir hâdise hâline gelmiş bulunuyordu ki, Profesöre göre, eğer Anadolu'da hâsıl olan bu kesâfet, fütûhat sâyesinde garba doğru boşaltılmamış olsaydı, içtimâî vücutta derin huzursuzluk doğurarak dâhilî karışıklıklara ve mevcut sosyal nizamın tahrip edilmesine sebep olabilirdi.

Diğer taraftan, Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Gibbons'un iddiasının tamâmen aksine olarak bu asırda Anadolu ve Osman-

---

[4] *zikredilen eser*, s. 39, 58-59, 118, 120.

lıların yaşadıkları uç beylikleri ile diğer Türk ve Müslüman dünyası sıkı bir münâsebet hâlinde bulunmakta idi. Bu devirde putperest Moğollara karşı İslâmlaşmakta devam eden Anadolu'da tahrîkâtta bulunan Altın Orda Devleti ile Suriye ve Mısır Memlûkleri, velhâsıl İslâm ve Türk âleminin her tarafı *Anadolu ile sıkı bir münâsebet hâlinde bulunmakta idi. Hudutların yalnız göçebe değil, Türk-İslâm dünyasının her tarafından gelmiş şehirli unsurları ve o meyanda ulemâ, şeyh ve zanâat sâhibi her türlü muhâcir kâfilelerini cezbetmiş* olması, bu noktainazarı teyit etmekte idi.

Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeğe başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dinî ve sosyal cereyanları, bilgi ve tecrübeye sâhip insanları ve *mânevî kuvvetleri* kendi arkasında buldu.

İşte mevzûubahis cereyanları bulmak ve iş başında göstermek teşebbüsü, Prof. Fuad Köprülü'nün, Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle kuruluşu mûcizesini îzah etmek için ortaya attığı fikirlerin ve yaptığı ilmî yardımların en mühimlerinden birini teşkil etmektedir. Zîra, ancak bu sâyededir ki; Osmanlılaştırılmış Bizanslılar, devşirmeler, İslâmiyet'i kabul etmiş esirler faraziyesine mürâcaat etmeğe lüzum kalmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması için lâzım gelen kan ve kol kuvvetini, akıl ve siyâset adamını Osmanlıların, bilhassa ilk zamanlarda, nereden bulmuş olduklarını anlamak mümkün gözükmektedir. Filhakîka, Osmanlı târihinde, bilhassa İstanbul'un fethine kadar, kütleler hâlinde İslâmlaşma ve devletin kozmopolitleşmesi mevzûubahis değildir. Bilakis, Osmanlı idâre teşkîlâtı Selçuklu ve İlhanlıların devlet ve idâre an'anelerine göre tesis edilmiş ve devlet işlerinde bidâyette daha fazla Selçuklu idârî teşkîlâtına mensup yüksek Türk aristokrasisi ve memurları kullanılmıştır. Bu Türk idâre adamları, devşirme unsurlar lehine ancak 15. asırdan sonra azalmaya başlamıştır. Esâsen Fuad Köprülü'ye göre, muhtelif unsurlardan teşekkül eden her büyük imparatorluk için sarayın bir müddet sonra adsızlar ve soysuzlardan mürekkep bir

kapıkulu yaratması ve kozmopolitleşmesi, mukadder bir hâdisedir. Abbasîler ve Bizanslılar için tabiî addedilen bu hâl, Osmanlı İmparatorluğu'nda niye Türklerin kābiliyetsizliğine veriliyor? Bizans'ta birçok imparatorların yabancı unsurların yetişmiş olması, Bizans Rumlarının idâre kābiliyetini hâiz olmadığını mı ispat eder?[5]

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmak için kendilerine lâzım gelen kuvvetleri nereden bulduklarını göstermek îtibâriyle, Fuad Köprülü'nün o asırlarda Türk Anadolu'daki dinî ve sosyal hareketlere âit verdiği mâlûmat da yukarıda söylediğimiz gibi, çok kıymetlidir ve bu hususta esas fikir şu şekilde hulâsa edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri, medenî bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur: İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, Orta ve Şarkî Anadolu'dan gelmiş Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarîkatların mümessilleri, İslâm şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler. Bunlar arasında bilhassa, *Âşıkpaşazâde Târihi*'nde *Gāziyân-ı Rûm*, diğer târihlerde *Alplar* (kahraman, muhârip mânâsına) veya *Alp Erenler* nâmı altında zikredilen ve daha İslâmiyet'ten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş bir teşkîlâta mensup Türk şövalyeleri mevcuttu. Filhakîka; Osman Gāzi'nin arkadaşlarından birçoğunun unvanı olan bu *Alp* tâbiri dikkate şâyandır. Bunlardan şehirlerde yerleşmiş ve İslâm dünyasına mensup bâzı dinî tarîkatların tesiri altında kalmış olanların ise unvanı bilâhare "Gāzi"ye tebdil edilmiş gözükmektedir. Yine aynı kitapta ismi geçen *Ahiyân-ı Rûm* yâni *Anadolu Ahileri* ile; *Horasan Erenleri* de denilen *Abdalân-ı Rûm* yâni "abdal" ve "baba" ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabîleleri arasında telkînatta bulunan ve umûmiyetle Osmanlı pâdişahlarıyle bütün harplere

---

[5] *ismi geçen eser*, s. 17.

iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip etvarlı* dervişler bulunmakta idi. *Âşıkpaşazâde Târihi*'nin *Bâciyân-ı Rûm* yâni *Anadolu kadınları* dediği ve haklarında tafsîlâta mâlik olmadığımız teşkîlât veya tarîkatten sarfınazarla, diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birinin Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şûbeleri olan ve bugünkü komünist yâhut farmason teşkîlâtına benzeyen teşkîlâtı bulunan tarîkatlar olduğunu görürüz. Kökleri bu sûretle geniş Türk ve İslâm dünyasına yayılmış olan bu gibi teşkîlât vâsıtasıyle her tarafla temas hâlinde bulunan Osmanlıların ise, Osmanlılaşmış Rumların yardımına muhtaç olmadan daha evvelki emsâli Türk imparatorlukları gibi büyük bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bu kuvvetlerden istifâde etmiş ve kendilerine lâzım gelen her türlü unsurları bulmuş olduklarına şüphe yoktur.

Burada, yalnız bâzı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, uç beyliklerindeki köylerde de bilhassa şûbeleri olan ahi teşkîlâtının Anadolu'daki faâliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu kaydetmek îcap eder.[6] Prof. Fuad Köprülü'ye göre; "Gâzi" Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebâli ile silâh arkadaşlarından birçoğunun, hatta Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarîkata mensup bulunuşu, ilk piyâde askerî üniformasının ahi üniforması oluşu ve yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilmiş olması, bu bakımdan son derecede mânîdardır.[7]

Bu mistik tarîkat ve teşkîlâtın ne büyük bir kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk kütlesini muayyen sosyal nizamlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının vekâyiinde büyük roller oynamış olduklarını târih esâsen kaydetmektedir: Selçuklu Devleti'nin en kuvvetli bir zamanında Babaîlerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşîretlerini birden harekete getirmek sûretiyle

---

* 11 numaralı dipnota bakınız.

[6] Bu hususta Giese'nin tercümesi *Türkiyat Mecmuası*'nın I. cildinde (ss. 151-171) neşredilen makalesi ile bu makale hakkında Fuad Köprülü'nün *Hayat Mecmuası*'nda yazdıklarına (sayı 11 ve 12, 1927) bakınız. F. V. Hasluck'un Prof. Ragıp Hulûsi tarafından *Bektâşîlik Tetkikleri* nâmı altında tercüme edilen (1928) makalelerine de bakınız (s. 83).

[7] zikredilen eser, ss. 109-111.

bu devleti fenâ hâlde sarsmış oldukları mâlûm bir hakîkattir. Fütûhatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkîlâtlı ve îmanlı muhârip temin etmekle kalmayıp, bu misyoner derviş-lerin, dinî ve sosyal fikirler propagandasıyle de, halk kütleleri arasında çok faal bir maya gibi faâliyete geçerek, o memleket-lerin sosyal bünyesinde ve siyâsî kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsâit kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütûhat işlerini kolaylaştırmakta âmil oldukları da muhakkaktır. Rume-li'nin İslâmlaşmasında bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol herhâlde büyüktür.[8]

Hatta daha ileri giderek bâzı delillere göre diyebiliriz ki, Orta Zaman Hıristiyan hukûkiyatına karşı yeni bir sosyal nizam ve adâlet telakkîsi taşıyan ve esrârengiz bir din propagandası şekline bürünen misyoner Türk dervişlerinin telkînatı, ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütûhata çıkmış ve karşı tarafı daha ev-vel mânen fethetmiş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu işinde çalışan kuvvetler böyle tevet-türü yüksek derin ve uzak menbalardan gelmekte ve Hıristiyan ve İslâm dünyaları gibi iki ayrı âlemin maddî ve mânevî bütün kuvvetleriyle karşılaşması şeklinde târihi işlemektedir.

Prof. Fuad Köprülü'nün, tetkikimizin muhtelif fasıllarında mevzûubahis toprak meseleleri münâsebetiyle[9] ve bâzı yeni

---

[8] Prof. Fuad Köprülü, Osmanlı heyet-i içtimâiyyesinin bünyesindeki husûsiyet-lerle o zamanlar mevcut sosyal fikir propagandalarının nazarıdikkati celbedecek mâhiyette olduğunu göstermek için, Avrupa'da Rönesans'ın öncülerinden biri gibi telakkî edilen fakat hayatının bir kısmını Türkler arasında ve Osmanlı sarayında geçirmiş olan Plethon isminde bir zatın memleketinde ortaya attığı sosyal reform fikirlerinin teşekkülünde İslâm âleminde o zamanlar mevcut dinî ve sosyal cereyanlardan ve Türk cemiyetinin sosyal bünyesini taklit arzusundan mülhem olup olmadığının tetkike değer bir mevzû olduğunu kaydediyor (s. 112).
Târihçilerin dâima kaydettiği üzere, Osmanlı idâresinin yabancıları cezbeden "âdilâne" hareketinin mevcûdiyetine de istinat ederek bu fikrin doğru olduğu-nu kabul edebiliriz.

[9] Bu etüdümüz ve bunu takip edecek olanlar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri" ismini taşıyacak olan eserlerimizin methali mâhiyetindedir ve zâviyelerle dervişlerden sâdece toprak meselelerinin şu veya bu şekli almasında mühim bir âmil olmuş olan bir *iskân* ve *kolonizasyon* metodu münâsebetiyle bahsetmektedir. Okuyucularımızdan makalemizi bu hususları

vesîkaların yardımıyla işlemek fırsatını bulduğumuz ve etüdümüzün mânâsının anlaşılması için zarûrî bir methal telakkî ettiğimiz bâzı esas fikirleri aşağı yukarı bunlardır. Bu fikirlerden hareketle, biz Osmanlı târihinde imparatorluğun teşekkülüyle berâber, içtimâî bünyesinin kendisine mahsus husûsî şeklini alması için yoğurulması hususunda iş başında çalışan demografik ve dinî âmilleri tespit etmeğe çalışacağız. Kanaatimizce, yine aynı fikirlerin kuvvetle ortaya koyduğu gibi, Türk târihinin bir muhârebeler ve muâhedeler târihi, bir hânedan destanı olmaktan kurtarılarak hakîkî bir îzahını yapmak ve anlaşılmasını temin etmek için bu meseleleri vaz' ile hemen işe başlamak lâzım gelmektedir. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini daha iyi îzah edebilmemize yarayacak olan böyle bir faraziyeyi takviye edecek mâhiyette gördüğümüz bâzı vesîkaları, çok husûsî bir noktainazardan yapmayı tecrübe ettiğimiz kısa îzahlarla birlikte, okuyucularımıza arz edeceğiz.

Kolonizatör Türk dervişleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hâdisesini, Anadolu'dan gelen bir muhâceret-i akvâm; daha doğrusu Anadolu'da istikrarını bulamayan bir muhâceret akınının ve toprağa yerleşmek üzere olan bir nevi muhâcir göçebelerin temsil ettiği kudretin kendisine yer bulmak için önüne geçen siyâsî hudutları yıkıp tâkatının yettiği bir yere, Tuna boylarına ve Arabistan çöllerinin içlerine kadar yayılması hâdisesi gibi tetkik ve mütâlaa etmek lâzım geleceğini yukarıda söylemiştik. İmparatorluğun teşekkülünden evvel Anadolu'da büyük bir izdiham hâlinde tekâsüf eden Orta Asya göçlerinin öteden beri bu istikâmetlerde yayılmağa namzet bir kudret temsil ettiklerini ve ilk Osmanlı pâdişahlarının imparatorluğun kurulması için lâzım gelen askeri ve bu imparatorluğa bir Türk devleti damgasını vuran her nevi kuvveti bu büyük insan hazîneleri içinden bulmuş olduklarını da görüyoruz.

göz önünde bulundurarak mütâlaa etmelerini bilhassa ricâ ederiz.

Böyle bir imparatorluğun kurulması hâdisesinin büyük mikyasta nüfus kitlelerinin yer değiştirmesi nev'inden demografik yâhut, *"métanastasiques"* hâdiselerle aynı zamanda vukûa gelmiş olduğunu göstermek için; istilâlarla birlikte göçebe unsurların bu harekâtı temin edecek bir şekilde kolaylıkla ve muvaffakiyetle ileri sürülmüş olmalarını, muhtelif mıntıkaların imar ve iskânı için kullanılan sürgün usûllerini ve topraklandırma ve toprağa yerleştirme siyâsetinin bu hususta oynamış olduğu rolü de başka bir yerde îzah edeceğiz.* Biz şimdilik burada bu nüfus hareketlerinin ve büyük çapta kolonizasyon işinin *şâyân-ı dikkat tezâhürlerinden birini gözden geçirelim.*

Mevzûubahis etmek istediğimiz mesele; hâlî ve tenhâ yerlerde, boş topraklar üzerinde bu Orta Asyalı muhâcirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları, (*couvent ermitage*)'i olan zâviyelerle, yeni bir memlekete gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir. Dervişlerle tekkelerin son zamanlardaki soysuzlaşmış şekillerine âit taşıdığımız kanaatleri sarsacak mâhiyette ve iddialı olduğu kadar garip de gözükecek olan bu fikrimizi haklı gösterecek bâzı vesîkaları bu tetkikimizde zikredebilecek vaziyette olduğumuzu zannediyoruz. Meselenin bu sûretle îzah edilmesi matlûp birtakım vâkıalar şeklinde hazırlanıp bahse mevzû edilmesi ise bizim tetkikimizin yeniliklerinden biri olacaktır.

Filhakîka, Prof. Fuad Köprülü'nün tetkiklerine istinâden[10] Müslüman mistik tarîkatlarının teşekkülünde Türk-Moğol şamanizminin tesirleri olduğunu ve binnetîce Orta Asya'dan gelen akınlarla birlikte Anadolu'ya yeni birtakım dinî cereyanların sokulmuş olduğunu kaydedebiliriz. İşte bizim burada mevzûubahis etmek istediğimiz dervişler kendileriyle berâber memleketlerinin örf ve âdetlerini, dinî âdap ve erkânını da berâber getiren insanlardır ki, bunların içinde Türk-İslâm memleketlerinden

---

* *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın III. cildinden başlayarak "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" başlığı altında neşredilecek olan yazılar.

[10] Prof. Fuad Köprülü, "Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mystiques musulmans", *Mèmoires de l'institut de Turcologie de l'université d'İstanbul*, 1929 ["Türk-Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Tarîkatları Üzerindeki Tesiri" (çev. Ferhat Tamir), *Bilig*, I/1 (Bahar 1996), ss. 1-8].

Anadolu'ya doğru mevcûdiyetini kayıt ve işâret ettiğimiz muhâceret akınını sevk ve idâre etmiş müteşebbis kâfile reisleri, bu istilânın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleştikleri yerlerde hânedan tesis etmiş soy ve mevki sâhibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin nazarıdikkati celbeden din ve cihan telakkîleri, daha eski Türk memleketlerinden gelen muhâcir kitlelerinin getirdiği din ve cihan telakkîlerinin aynı olduğu gibi, müritleri de ekseriya kendi âile ve soyları âzâsıdır. Bu sebepledir ki bu unsurlar sâyesinde Anadolu, ayrı bir teşkîlât ve an'anelere sâhip insan yığınlarıyla berâber, onların getirdiği dinî ve mistik cereyanların da kaynaşmasına bir sahne teşkil etmekte idi. Bu sıralarda karşımıza çıkan şâyân-ı dikkat şahsiyetlerin haklarında bilâhare uydurulmuş menâkıpta umûmiyetle kabul edildiği gibi derviş, tarîkat müessisi ve kerâmet sâhibi insanlar gibi tasvir edilmiş olmalarına rağmen; mâşerî psikolojinin mâlûm kânunlarına uyarak kendilerini ihâta eden bu dinî hâlenin hakîkî mânâsını keşfetmek güç değildir. Onlar *yeni bir dünyaya, yâni diğer bir Amerika'ya* gelip yerleşen halk yığınları için, içtimâî ve siyâsî büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengâmeli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetlerdir ve bu îtibârla onları son zamanın dilenci dervişlerinden dikkatle ayırmak lâzım gelir.[11] Bittabi

---

[11] Bizim burada tetkik ettiğimiz dervişlerle 16. asır eski Osmanlı şâirlerinin tasvir ettiği şekilde çıplak gezen, esrar yiyen, kaşlarını, saç ve sakallarını tıraş eden, vücutlarında yanık yerleri ve dövme Zülfikar resimleri ve ellerinde mûsikî âletleriyle dolaşan serseri dervişler arasında büyük bir fark mevcut bulunması lâzım gelir. Prof. Fuad Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Abdal" maddesinde; 16. asırdan beri Türkiye'de yaşayan *abdal* lakaplı şeyhler ile *abdallar* yâhut *ışıklar* ismi verilen derviş zümreleri hakkında îzâhat verirken, onları birtakım gezginci derviş zümreleri gibi tasvir etmiştir. Bu îzâhata göre onlar âyin ve erkân îtibâriyle olduğu gibi, akîdeleri bakımından da müfrit Şiî ve Alevî *hétérodoxe* bir zümre idi (s. 36). Diğer serseri derviş zümreleri gibi evlenmeyerek bekâr kalırlar ve şehir ve kasabalardan ziyâde köylerde kendilerine mahsus zâviyelerde yaşarlardı. Bunların arasında bilhassa daha fazla Kalenderiye tarîkatından müteessir olanların dünya alâkalarından tamâmen uzak olmak, geleceği düşünmemek, tecerrüt, fakr, dilenme ve melâmet başlıca şiarlarıdır. Bununla berâber, bütün *Rûm abdallarının* her zaman ve her yerde dilencilerden, serseri ve çingene dervişlerden ibâret olduğunu farz etmek doğru değildir. Esâsen Prof. Fuad Köprülü de bütün abdalların aynı şekilde yaşamadığını ve bâzı abdal zümrelerinin, mücerred kalmak prensibinden ayrılarak, sâir Kızılbaş zümreleri kabîlinden bir *secte* hâlinde Türkiye'nin muhtelif sâ-

biz burada ne Anadolu din târihinden ne de muhtelif tarîkatların birbirine benzeyen ve benzemeyen taraflarından bahsetmek niyetinde değiliz. Dervişlerle ve zâviyelerle alâkamız, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz bu garba doğru akın işinde bize birer mümessil ve öncü gibi gözükmelerinden ileri gelmektedir. Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve dâima garba doğru Türk akını ile berâber ilerleyen benzerlerini doğuran zâviyeler ve bu zâviyelerin harbe giden, siyâsî nüfuzlarını pâdişahların hizmetinde kullanan, zâviyelerinde pâdişahları kabul eden ve onlara nasîhat veren şeyhler, bizim alâkamızı celbetmek için birçok vasıfları hâizdirler. Hele onların daha fazla yarı göçebe Türkmenler arasında telkînatta bulunuşu, köylerde yaşayışı, toprak işleriyle meşgul gözükmesi ve benimsemek için dağdan ve bayırdan toprak açması bu alâkayı şiddetlendirmektedir. Filhakîka, bilâhare tanıyacağımız dervişlerin şehirlerdeki tekkelerde âyin ve ibâdetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen mümessillerinin aksine olarak, mütemâdiyen kırlara, boş top-

halarında köyler kurup yerleşmiş olmaları ihtimalini kaydediyor. Aynı sûretle Profesör, İran Türk aşîretleri ve Hazar ötesindeki Türkmenler arasında abdal adını taşıyan Türk oymaklarına tesâdüf edilmesini ve Eftalitlerin daha asırlarca evvel abdal adını taşımış olmalarını da tetkike şâyan görerek hatırlatmıştır. Bu vaziyette, "abdal" sözünün bir tasavvuf ıstılâhı olmadan evvel bir aşîret veya zümre ismi hâlinde bulunup bulunmadığı ve bu nâm altındaki bütün dervişlerin bidâyette Orta Asya'dan gelmiş abdal aşîretlerinin mümessili birer aşîret evliyâsı olup olmadığı meselesi tetkike muhtaç gözükmektedir. Serseri derviş zümrelerinin döküntülerinin toprağa yerleşerek köyler vücûda getirecek yerde, köyler vücûda getirecek şekilde toprağa yerleşmekte olan göçebe aşîretlerin birtakım derviş zümreleri meydana getirmeleri daha fazla muhtemeldir. Esâsen Prof. Fuad Köprülü de bu abdalların kendilerini Horasan'dan gelmiş göstermelerini, eski Oğuz rivâyetlerinin aralarında hâlâ yaşamasını, bunların etnik menşelerinin yâni Türklüklerinin tespiti bakımından çok mühim addetmekte (s. 39) ve abdalları Türklüklerinden en ufak bir şüphe bile câiz olmayan ve eski Türk şamanizminin izlerini hâlâ saklayan Anadolu Alevî Türklerinden ayırmaya imkân görmemektedir. Şu hâlde, abdalların dilencilerden ve çingenelerden ibâret olacağına tıpkı bu Alevî Türkler gibi, kısmen göçebe olmakla berâber, kısmen de eski zamanlardan beri toprağa bağlanmış ve ekincilik hayatına geçmiş Türk oymaklarından çıkmış olmaları lâzım gelmez mi? (25 numaralı nota da bakınız).

raklar üzerine yerleşen ve henüz bir devlet memur ve aylıkçısı şekline girmemiş olan bu dervişlerin hayatı ve *onları oralara iten kuvvetlerin mânâsı* anlaşılmağa lâyıktır.

Bâzı târihî simalar

Bu sûretle, muhtelif memleketlerden gelmiş muhtelif insanların ve onların temsil ettikleri telakkîlerin kaynaştığı Osmanlı İmparatorluğu; o zamanki Türk-İslâm âlemi içinde yeni bir dünya, bir başka Amerika teşkil ettikten sonra, her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırlandığı yeni bir âlem hâline girmiş bulunuyordu. Dünyanın her tarafından gelmiş her fikir, her türlü insan ve malzeme kuvveti onun zamanın cihanşümul bir Türk ve İslâm dünyası imparatorluğu olarak kurulmasına hizmet ediyordu. İmparatorluğun kuvvetini aldığı menbaların çokluğu ve bu nevi kozmopolitliği, kuruluş devirlerinde bu devletin kurucuları yanında toplanmış olan şahsiyetlerin muhtelif cereyanların mümessili olan muhtelif menşeli kimselerden teşekkül etmesiyle sâbittir. Bu sûretle bu şahsiyetlerin kimler olduğunu tespite çalışmak, bu adamların şahsiyetinde imparatorluğun kurulması için iş başında olan kuvvetleri çalışırken görmek demek oluyor. Bu bakımdan isimleri bir tesâdüf gibi târihlere geçmiş olan bâzı şahsiyetler ve onlar hesabına îmal edilmiş olan pek saf ve pek basit gözüken *menâkıp*, bize tetkîkatımızın istikbali için geniş ufuklar açan kıymetli görüşler ilham edecek vaziyette bulunmaktadırlar.

Filhakîka, Osman Gâzi'nin silâh arkadaşları kimlerdir, kimlerle konuşmuş ve kimlerin yardımını ve hayır duâsını istemiştir. Bu hususta elimizde mevcut kayıtlar, umûmiyetle zannedildiğinden çok daha mânîdardır. Bu kayıtlara dâir fikir vermek için bâzı târihçilerin Osman Gâzi'ye, diğerlerinin ise babası Ertuğrul'a gördürdükleri meşhur "rüyâ" hikâyesini ele alalım:[12]

---

[12] Bu nevi rüyâ hikâyelerinin târihî bir hakîkat gibi telakkî edilemeyeceği ve Prof. Fuad Köprülü'nün tetkiklerinin gösterdiği gibi, onların Reşidüdddin'de ve Paris nüshası bir *Anonim Selçuknâme*'de daha evvel kaydedilmiş bulunan eski bir Oğuz efsânesinin yeniden canlandırılmış bir şeklinden ibâret olduğu muhak-

I. *"Ertuğrul hâl-i hayâtdayken bir gice düş gördü. Bir aceb vâkı'a görüb ol vâkı'adan uyanıb bu düşi fikrederek, Allah'ı zikrederek durdu, sabah namazını kıldı. Sûret değişdirüb doğru Konya'ya vardı, anda bir muabbir kişi vardı adına Abdülaziz dirlerdi... Ammâ bâzılar didilerkim bu düşi tâbir iden bir aziz şeyh idi..."* (Giese'nin neşrettiği *Târih-i Âl-i Osman*, s. 11)

Babinger'in neşrettiği *Uruç Bey Târihi*'nde ise, Ertuğrul'un gördüğü rüyâyı tâbir eden şeyh, Konya'da oturan ve Sultan Alâeddin'in dahi îtikat ettiği meşhur ve zengin bir şahsiyetti. Yukarıdaki kayıtta ismi geçen Abdülaziz ise, Sultan Alâeddin'in veziridir. Sultan Osman, Konya sultanının askerleriyle birlikte İstanbul Tekfuruna karşı yaptığı bir mücâdeleyi müteâkip, ganâimden öşrünü çıkarıp Konya sultanına göndermesi üzerine, sultan tarafından kendisine gönderilen sancak vesâire ile birlikte Şeyh Edebâli'nin kızını da getiren işte bu vezirdir. Aşağıya dercettiğimiz kayıttan anlaşılacağı veçhile, Osman Gâzi'ye bu kızı ne için alması lâzım geldiğini îzah ederken, babası Ertuğrul'un gördüğü rüyâdan şu şekilde bahsetmektedir:

---

kak ise de; biz yine, ilk Osmanlı menbalarının buna benzer hikâyeler ile derviş menâkıbını süslemek için kullandığı motifleri hatırlatmanın, hiç olmazsa bu târihçilerimizin yazdıkları zamanlarda, kuruluş devrine âit kanaatlerin mâhiyetini anlatmak bakımından faydalı olabileceğine inanıyoruz. Bu sebeple burada, bu nevi derviş menâkıbını, bu menâkıbın teşekkül ettiği zamanın psikolojik hâlini ve onun arkasından târihî hakîkatin kendisini bulabilmek gâyesiyle tahlil ediyor ve bu orada mevzûubahis hikâyelerde umûmiyetle dervişlere atfedilen nüfuz, çokluk ve toprakla alâkadarlık vasıflarını hakîkatin yakın bir ifâdesi olarak alıyor ve onlarla umûmî nüfus ve arâzi tahriri defterlerindeki kayıtları yekdiğerlerini tamamlar vaziyette görüyoruz.

Evliyâ menâkıbının birçok dervişleri zirâatle meşgul ve toprak işleriyle ilgili gösterdiği gibi, Osman Bey'i de gece ve gündüz çift sürmekle meşgul olarak tasvir etmesi mânâlıdır. Bu hususta İstanbul şehri İnkılâb Müze ve Kütüphânesinde M. Cevdet yazmaları arasında (Küçük boy); 5 numarada kayıtlı bulunan *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 157'ye bakınız. Aynı sûretle halk arzında dolaşan ve Bektâşî dervişini elinde çapa tasavvur eden şu söz de mânâlıdır: "Bektâşî'nin çapası, Mevlevî'nin çivisi."

[" Var idi Ertuğrul'ın çiftlikleri
İhtiyâr idüb o dahi bir yeri
Çift sürerdi anda Otman rûz u şeb
Atası yerin itmeyüb taleb."

Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, MC.Yz.K.0005 vr. 157b. (hazırlayanın notu)]

II. *"Ey oğul atan Ertuğrul gördüğü düş buydıkim, Şeyh Edebâli ol düşi tâbir etmişdi...*

Atına süvar olub doğru Konya'ya vardı. Meğer Konya'da bir mu'ab-bir mu'teber kişi vardı, Şeyh Edebâli dirlerdi. Sâhib-i kemâl idi. İlm-i rüyâyı hûb bilürdi. Kerâmeti zâhir olmuş kişiydi, dünyası çoğdı. Ol vilâyetde meşhurdı, Sultan Alâeddin dahi ana îtikad etmişdi...

Şeyh ayıtdı, ya yiğit düşinin tâbiri budurkim bir oğlun ola, adı Osman ola ve benim dahi bir kızım ola Râbia (diğer târihlerde Bâlâhun, Mâlhum) adlu, benim kızımı senin oğlun Osman'a vireler..." (s. 8).

İlk Osmanlı pâdişahının bu sûrette akrabâlık münâsebetleri tesis ettiğini gördüğümüz bu Şeyh Edebâli kimdir ve böyle nüfuzlu bir adamla bir nevi siyâsî anlaşmayı tahakkuk ettiren bu izdivaç ne gibi şartlar altında yapılmış ve netîcesi ne olmuştur? Diğer târihler de rüyâyı gören şahsın Ertuğrul değil Osman Gâzi olduğunu ve Şeyh Edebâli'nin davarı, nimeti çok, *misâfirhânesi daimâ dolup boşalan, zengin ve halk üzerinde nüfuzlu bir şeyh olduğunu ve Osman Gâzi'nin bu şeyhe sık sık misâfir olduğunu* kaydetmektedirler. Rüyâda bu şeyhin kuşağından çıkan bir ay Osman'ın koynuna girmekle ve oradan gölgesi bütün âlemi tutan bir ağaç hâlinde yükselmekte olduğuna göre, rüyâyı gören şahsın bu şeyh ile tanışık olması ve gölgesi âlemi tutan bir ağaç hayaline sâhip olacak kadar *siyâsî emeller* besleyecek vaziyette bulunması; rüyâyı tâbir eden şeyhin de hiç olmazsa, böyle bir rüyânın ifâde ettiği fikrin tahakkukunu mümkün telakkî edecek kadar *hâdisatın bu hususta hazırlamakta olduğuna dâir bir seziş ve tecrübeye* sâhip oluşu hakîkaten mânâlıdır. Bu nevi rüyâların Osmanlılardan evvel diğer hânedan müessislerine de gördürülmüş olması, bu nevi hikâyelerin alelâde bir masal ve fantezi olduğunu kabul ettirse bile, bu rüyâ hikâyesi münâsebetiyle *Osmanoğullarının böyle bir şeyhle sıkı münâsebetlerini öğrenmekte* ve şeyhin kızıyla mevzûubahis olan bu evlenme hikâyesini hakîkaten mânîdar bulmaktayız. Şu hâlde yalnız bu bakımdan, yâni *târihî folklor* da mâlûm bir mevzûu işlemek için o cemiyetten alınan motifler dolayısıyle, hâdisenin hakîkatte ne şekilde cereyan etmiş olduğunu bize tasavvur etmek için lâzım gelen malzemeyi temin edecek olan hikâyeyi muhtelif menbalardan tâkip edelim.

III. *"Meğer Osman'ın halkı arasında bir aziz şeyh vardı. Adına Ede-*

bâli dirlerdi ve dünyası bînihâye idi. Ammâ derviş sîretin dutardı. Hatta derviş diyü lakab iderlerdi. Bir zâviye yapub âyende ve revendeye hizmet iderdi. Kâh kâh Osman onun zâviyesine misâfir olurdı." (*Neşrî Târihi*, Yp. 24, Veliyüddin Efendi Kütüphânesi'ndeki nüsha).

IV. *"...kendülerin arasında bir aziz şeyh vardı, hayli kerâmeti zâhir olmuştu. Ve cemî halkın mutemedi idi. Ve illâ dervişlik bâtınında idi dünyası nimeti ve davarı çokdu ve sâhib-i çerağ ve âlemdi, dâim misâfirhânesi hâlî olmazdı. Ve Osman Gāzi kim bu dervişe konuk olurdu..."* (*Âşıkpaşazâde Târihi*, İstanbul basımı, s. 6).

Görülüyor ki bu şeyh, "dünyası" ve davarı çok olan bir adamdı, bütün zevâhir onun mâlî kudretinin ve siyâsî nüfuzunun büyük olduğunu gösterir. Misâfirhânesi hiçbir zaman boş kalmamaktadır. Bununla berâber, Âşıkpaşazâde'ye göre, bütün bu alâmetlerle berâber, bu meşhur adam bir dervişdi de.

Bu nüfuzlu şeyh ile Osman Gāzi'nin münâsebetleri meselesi, Osman Gāzi'ye verilen bu müjde ve mevzûubahis münâsebetlerin temin ettiği yardım mukābilinde, kendisi pâdişah olduğu takdirde gerek bu şeyhe ve gerekse müritlerine yâni bütün zümreye ve teşkîlâta, bir şey vâdetmesi lüzumu mevzûubahis edilince, *hakîkî bir siyâsî anlaşma* şeklini almaktadır. Filhakîka, Neşrî'nin Şeyh Edebâli'nin oğlu Mehmed Paşa'dan naklettiklerine göre, bu şeyh ve müritlerinin Osmanlı memleketlerinde işgal ettikleri mevkie bakılırsa, bu sıkı münâsebet ve kız alma hikâyesinin hakîkatte mütekābil bir anlaşmadan ibâret olduğu meydana çıkmaktadır:

V. *"Çünki şeyh, Osman'ın düşünü böyle tâbir etdi, Derviş Turgud adlı şeyhin bir müridi vardı, anda hazırdı, ayıtdı: Yâ Osman! Sana pâdişahlık virildi, bize şükrâne ne virirsin, didi. Osman ayıtdı, sana bir şehir vireyin, Derviş ayıtdı, şol köyceğize dahi râzıyım, dedi. Ve bana mektub vir, didi. Osman ayıtdı, ben yazı yazmak bilmezin, işte bir maşraba ve bir kılıcım var sana vireyin, tâ ki sana nişan olub anları evlâdım gördükde ibkā edeler. Ol maşraba ve ol kılıç anlarda nişan kaldı. Ve şimdi dahi pâdişah olanlar anı görüb ziyâret idüb ol dervişin evlâdına in'âmlar ve ihsanlar ideler. Ve bu Edebâli dediğimiz şeyh yüz yirmi yaşında vefat itdi. Ömründe hemen iki hâtun aldı, birin civanlıkda ve birin pîrlikde. Evvelki hâtunun kızın Osman Gāzi'ye virdi, sonraki hâtunı Tâceddin Kürd kızı idi. Hayreddin Paşa ile bacanaklar idi. Ve bu münâsebet ve bu menâkıb*

Edebâli oğlu Mehmed Paşa'dan naklolundu." (*Neşrî Târihi*, Yp. 24).

Aynı mesele hakkında tafsîlât *Âşıkpaşazâde Târihi*'nde (İstanbul tab'ı) 60. sayfasında da mevcuttur. Fakat mevzûubahis târihe göre, Şeyh Edebâli'nin müridi olan ve Osman'a "bize bir kâğıt vir imdi" diyen ve atasından kalmış bir kılıcı nişan olarak alıkoyan Şeyh Turgud adlı derviş değil, Kumral Dede'dir.[13] Ve bu defa kendisine bir şehir vâdedilmiş gözükmektedir. Burada Ertuğrul Bey'e âit olarak gösterilen kılıç, dervişin elinden köyünün sonra gelecek pâdişahlar tarafından geri alınmaması için verilmiştir. Her ne kadar bu iki târihte görülen isim farkları, aynı vak'anın iki anlatış tarzına âit gibi görünüyorsa da, Osman'ın bu tarîkattan birçok dervişlere yardım mukābilinde sâdece bir köy değil belki birçok köy ve kasabalar vâdetmiş olmasını da hatırlatabilir. Osman'ın mezkûr birçok dervişlere yazılı nişan yerine kılıç verişi ise zikri geçen târihçilerin îzah etmek istediği gibi, Osman'ın yazı bilmemesine değil, belki henüz resmen nişan vermek salâhiyetine sâhip olmayışı veya sıkışık vaziyette bu tarîkatın dervişlerine yazılı bir kâğıttan çok daha kıymetli ve kendisinden sonra gelecek evlâtları üzerinde de müessir olacak bir ata kılıcı vermeğe mecbur edilmesiyle, yâhut da kendisinin her türlü şüpheyi izâle edecek bir garanti vermek istemesiyle îzah edilmelidir. Yoksa Osman Gāzi'nin muhitinde herhangi bir senedi veya nişanı hazırlayacak kimselerin mevcut bulunup bulunmadığından şüphe etmek câiz değildir. Ehemmiyetine binâen *Âşıkpaşazâde Târihi*'nin verdiği mâlûmatı da aşağıya dercedelim:

VI. *"Şeyh Edebâli kim Osman Gāzi'nin düşini tâbir eyledi ve pâdişahlığı kendüye ve neseb ve nesline muştuladı. Yanında şeyhin bir müridi vardı Kumral Dede dirlerdi, ol derviş eyidür: Ey Osman, sana pâdişahlık virildi, bize dahi şükrâne, didi. Osman Gāzi eyidür: Her ne vakit kim pâdişah olam, sana bir şehir vireyin, didi. Derviş eyidür, bize bir kâğıt vir imdi, dir. Osman Gāzi ayıtdı ben kâğıt yazmak bilir miyim ki benden kâğıt istersin, didi. Ammâ atamdan bir kılıç kalmıştır sende dursun, nişan. Beni Allahü Teâlâ pâdişahlığa irgörürse benim neslim ol kılıcı göreler, köyünü almayalar, deyü virdi. Şimdi dahi ol kılıç Kumral Dede*

---

[13] Yukarıda ismi geçen *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*'ndeki "Kumral Abdal" maddesine bakınız (s. 58).

neslindedir. Âl-i Osman'dan her kim ki pâdişah olsa ol kılıcı ziyâret iderler." (s. 6).

Aşağıya dercettiğimiz kayıttan da Şeyh Edebâli'nin nüfuzlu bir *ahi şefi* bulunduğu, kardeşinin de bir ahi olduğu anlaşılmaktadır. Filhakîka Bursa fethinde Orhan'a yoldaşlık eden Ahi Hüseyin, mevzûubahis Şeyh Edebâli'nin kardeşi Ahi Şemseddin oğlu idi:

VII. *"Orhan Bursa fethine giderken babasının önünde yer öpüb itâat gösterdi. Ve yine Köse Mihal'i ve Turgud Alp'ı Orhan Gāzi'ye yoldaş koşdu. Ve anda bir aziz vardı ana Şeyh Mahmud dirler idi. Anunla Edebâli didikleri azizin bir karındaşı var idi. Ahi Şemşeddin dirler idi. Anın oğlu Ahi Hüseyin'i Orhan Gāzi atasından isteyüb Osman Gāzi dahi virdi ve bilesince gönderdi."* (*Neşrî Târihi*, s. 38).

Baş tarafta, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini tetkik ederken, Prof. Fuad Köprülü'nün o zamanlar Anadolu'da kuvvetli bir teşkîlât hâlinde mevcut olan bu *ahi zümrelerine mensup şahsiyetlerin bu devletin kuruluşunda büyük bir rol oynadıklarına âit fikirlerinin hulâsasını* kaydetmiştik.[14] Bu neviden dinî teşkîlât,

---

[14] Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devirlerinde dinî tarîkat ve teşkîlâtın oynamış olduğu rollere mümâsil tesirleri, son zamanların târihî vak'alarında da müşâhede etmek mümkündür. Hasluck, Türkçeye Bay Ragıp Hulûsi tarafından *Bektâşîlik Tetkikleri* nâmı altında tercüme edilen (1928) etütlerinde bu hususta dikkate şâyan misaller vermektedir: Yanyalı Ali Paşa (vefatı 1822)'nın Tesalya ve Arnavutluk'ta tesis ettiği Bektâşî tekkeleri tamâmen siyâsî maksatlar için kullanılmıştır. Her biri en işlek yollara hâkim sevkülceyş noktalarında kâin olan bu tekkeler, etraflarındaki ahâli için siyâsî içtimâ merkezleri idi. Meselâ, Tesalya'da Tempe Boğazı methalindeki Hasan Baba Tekkesi, o boğazdan geçen mühim bir ticâret yolunun kontrolü için Ali Paşa tarafından tesis ve himâye edilen bir Bektâşî tekkesi idi. Tırhala'da da bizzat Ali Paşa tarafından inşâ edilen ve mühim bir geçidi murâkabe eden büyük ve mâmur bir tekke mevcuttu (s. 35). Ali Paşa, bu tekkelerin şeyh ve müritlerini muntazam memurlar gibi kullanıyordu.
Tekkelerin halk üzerindeki nüfuzundan istifâde etmek için, bu sıralarda Rumeli ve Anadolu'da teşekkül eden âyan ve mütegallibe de tekke ve tarîkatlarla sıkı bir münâsebet hâlinde idiler (s. 32). Hasluck'a göre, bu yarı müstakil derebeylerinin, âhenk ve müsâlemet içindeki idâreleri ve Hıristiyanlara karşı muâmeleleri arkalarında Mevlevîlik ve Bektâşîlik gibi hür prensipli dinlere âit serbest teşkîlâtın mevcut olduğunu farz ettirir. Osmanlı İmparatorluğu'nda son zamanlara kadar devam eden Mevlevî-Bektâşî nüfuz mücâdeleleri de

mevcut delâilden anlaşıldığına göre *diğer Anadolu Beyliklerinin teşekkülünde de* büyük bir rol oynamıştır. Anadolu'da, Osmanlılardan evvel teşekkül etmiş olan diğer beyliklerin de Osmanlılar gibi muhtelif târihlerde Anadolu'ya gelen veya nakledilen Oğuz yâni Türkmen boylarının Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmesi netîcesi meydana geldiği düşünülecek olursa, Türkmen kabîleleri arasında yayılmış olan dinî tarîkatların ve bu tarîkatları temsil eden şahısların nüfuzu kendiliğinden meydana çıkar. Selçuklu Devleti'nin sarsılmasında bu Türkmen kabîlelerine istinat eden Babaîlerin isyan ve propagandalarının tesiri olduğu gibi, aynı Babaî şeflerinin Ertuğrul ve Osman Gāzi zamanında faâliyette bulundukları ve Karamanoğullarının da müstakil bir devlet kurmasında Babaîliğin ve Babaî şeflerinin büyük bir rol oynamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu mühim meselelerin tafsîlâtıyla tetkikini yapacak ve bu hususta kat'î bir fikir beyan edecek vaziyette bulunmamakla berâber; biraz ilerde toprak mülklerini ve vakıflarını tetkik edeceğimiz dervişlerin hakîkî şahsiyetleri hakkında bir fikir edinebilmek için, esâsen herkes tarafından bilinen bâzı kayıtları burada zikretmeği münâsip görmekteyiz:

VIII. *"Alâeddin vefat itdi. Hicretin 659'unda oğlu Sultan Gıyâs tahtına geçüb pâdişah oldu, hükm-i hükûmet itdi. Ammâ zulüm itmeğe başladı. Meğer ol zamanda bir şeyh vardı, adına Baba İlyas dirlerdi. Acem'den gelmişdi. Sultan Alâeddin zamanında gelüb Amasya nâhiyesinde Çat dirler bir kasabada karar itmişdi. Hazreti Mevlânâ Celâleddin dahi ol vakitde Konya'da olurdu. Ol zamanda çok ulular ve şeyhler vardı. Zîra Sultan Alâeddin şeyhlere muhib olduğu için kamu anun memleketine gelmişlerdi...*

Sultan Alâeddin vefat idüb oğlu Gıyâsüddin kim tahta geçdi idi çok zulümler itmeğe başladı âkıbet bir sebeb ucundan Baba İlyas'dan havf idüb leşker gönderdi. Babaîleri kılıçtan geçürdü. Anun dahi başka bir hikâyesi vardır. Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi menâkıbında mâlûm itmiştir.

---

herkesin mâlûmudur. Yeniçeriler Bektâşîlik tarafından tutulmakta idi. Sultan Mahmud devri ıslâhatında yeniçerilikle birlikte Bektâşîliğin de mahkûm edilişinde Mevlevî teşkîlâtı büyük bir rol oynamış gözükmektedir (s. 132). Yeniçeri-Bektâşî ittifakının pervâsız bir düşmanı olan vezir Hâlet Efendi, Mevlevîlerle sıkı bir münâsebet hâlinde idi. Galata'daki Mevlevîhâne'yi o yaptırmıştı.

Karaman iline evvel Yunan dirlerdi. Karaman dinmesine sebeb anunçün bu hikâyeti getürdük: Bir gice nâgâh Sultan Gıyâsüddin pâdişahı kulları tepelediler, oğlu ve kızı memleket hâlî kaldı. Babaîlerden Muhlis Paşa bir sebeble pâdişah oldu. Babaîleri kıranlardan intikam alub ol leşkerden kim varsa hep kılıçdan geçürdi, kırk gün beylik itdi. Bâzılar altı ay beylik itdi didi. Andan sonra Babaîlerden Halîfe Göre Kadı Baba İlyas zamanında üç ile (üç yıla) halîfe olmuşdu. Meğer ol Göre Kadı'nın beş yaşında bir oğlu kalmışdı, adına Karaman dirlerdi. Muhlis Paşa ol oğlanı getürüb tahta geçürdi, pâdişah eyledi. Nefes idüb itdi ki, bu nesil bu vilâyeti duta, pâdişah ola, didi. Karaman vilâyetine, Karaman didiklerine sebeb budur." (Uruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Babinger tabı 1925, s. 11).

IX. *"Ertuğrul zamanında Baba İlyas divâne vardı. Rûm'a Ertuğrul'la bile gelmişlerdi ve Koçum Seydi vardı. Baba İlyas'ın halîfesi idi bunların kerâmetleri zâhir olmuş duâları makbul azizlerdi."*

*"Osman Gāzi zamanında. — Ulemâdan Tursun Fakih vardı ve fukarâdan Baba Muhlis ve Osman Gāzi'nin kaynatası Edebâli vardı, bunlar duâları makbul azizlerdi."** (*Âşıkpaşazâde Târihi*, s. 199).

X. *"Murad Hüdâvendigâr zamanında dirler ki ol vakit Kala'-i Ankara ahiler elinde idi. Sultan Murad Han Gāzi yakın geliyecek ahiler istikbal idüb kala'yı teslim etdiler. Çünki Sultan Murad Han Gāzi şehre girdi, üzerine akçeler nisâr itdiler, kullar ol akçeyi yağma itdiler."* (*Neşrî Târihi*, Yp. 55).

Ahilikle Babaîliğin ve burada muhtelif mümessillerinin isimlerini zikrettiğimiz muhtelif tarîkatların yekdiğerleriyle olan münâsebetlerini lâyıkıyle tâyin edememekle berâber, bu tarîkatlar mümessillerinin Türkmen kabîleleri üzerinde telkînatta bulunduğu, Türkmenlerle birlikle onları temsil eden bu dervişlerin ve tarîkatların da Orta Asya'dan gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer tarîkatlar gibi ahiliğin de yalnız şehirlerdeki burjuva sınıflarına has bir teşkîlât, meslekî zümrelere âit teşekküller olmadı-

* Baba Muhlis hakkında nâşir Âli Bey'in ilâve ettiği not: "Cengiz fetretinde Anadolu'ya gelerek Amasya kurbunda bir mahalde tavattun eyleyen Şeyh Baba İlyas Horasanî'nin oğludur. Devlet-i Selçukiye'nin inkısamında altı ay Konya'da emîr olmuş ve bade'l-istifâ Sultan Osman ile gazâlarda bulunmuştur, Âşık Paşa'nın pederidir."

ğı ve *birçok ahi rüesâsının köylerde yerleşmiş olduğu* da nazarıdikkati celbetmektedir. Ve biz burada, henüz lâyıkıyle tenvir edilmemiş olan bu meselelerin üzerinden atlayarak, gerek ahileri gerek diğer tarîkat müesseselerini *köylerdeki faâliyetleriyle, bilhassa köylerde tesis ettikleri zâviyeler ile memleketin imar ve iskânı ile dinî propaganda işlerine yaptıkları yardım bakımından ve tamâmen husûsî bir zâviyeden tetkik edeceğiz.* Anadolu'da dinlerin târihi, şehirlerin ve şehre âit teşekküllerin târihi bizim mevzûumuzdan hâriçtir.[15] Bununla berâber, bu hususta daha fazla mâlûmata sâhip olmak bizim işimizi de çok kolaylaştırabilirdi.

Buraya kadar Osmanoğullarının bir devlet kurmak teşebbüslerinde ilk günden îtibâren esrârengiz gözüken bâzı şahsiyetlerin ve onlar vâsıtasıyle birtakım dinî ve siyâsî teşekküllerin yardımından istifâde etmiş olduklarını ve *bu yardımların dâima kendilerine birtakım arâzinin mülkiyet haklarının veya sâdece toprağın temin ettiği menâfiin terki şeklinde mükâfatlandırılmış* olduklarını görmeğe alıştık. Bundan sonra, bu hususu daha fazla derinleştirerek, aynı meselenin tenvir edilmesine yardım etmeğe çalışalım. Bu hususta, Osman Gāzi'nin kaynatası Şeyh Edebâli ve müritlerine Osman Gāzi'nin daha pâdişah olmadan vâdettiği köyler ve ellerine verilen nişanlardan sonra aynı şekilde Anadolu'da son zamanların siyâsî vekāyiinde büyük bir rolleri olan tarîkatlar mümessillerinden birine, Bursa'da türbesi olan Geyikli Baba'ya verilen arâziden bahsedelim.

Yukarıda mevzûubahis ettiğimiz gibi, Osmanoğulları ile berâber, birçok şeyhler gelip Anadolu'nun garp taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhâcirlerin bir kısmı gāzilerle birlikte, *memleket açmak ve fütûhat yapmakla* meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamâmen boş ve tenhâ yerlere yerleşmişler ve oralarda müritleriyle berâber zirâatle ve hayvan yetiştirmekle, meşgul olmuşlardır. Filhakîka, o zamanlar bu şâyân-ı dikkat dinî cemâatlere hemen her tarafta tesâdüf edil-

[15] 9 numaralı nota bakınız.

mekte idi. Onların, tercîhan boş topraklar üzerinde kurdukları zâviyeleri, bu sûretle büyük kültür, imar ve din merkezleri hâline giriyordu. Bu zâviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu. Aşağıdaki kayıt bu noktayı göstermektedir:

XI. *"Göynük ve Taraklı'ya hazırlanan bir akında Osman Gāzi, Köse Mihal'in bu vecih tedbirini savab bilüb guzâtı cemedüb gelüb Beştaş (Beşiktaş) zâviyesine konub şeyhine Sakari suyunun geçidin sordular, şeyh ayıtdı..."* (*Neşrî*, 26) (*Âşıkpaşazâde*, 12).

Bursa'nın fethini müteâkip, Evliyâ Çelebi'nin kaydettiği gibi[16], Belh, Buhara ve Horasan taraflarından nice erenlerin gelip tavattun etmesi de mânîdardır. Ve esâsen, Bursa'da türbesi olanlardan Şeyh Abdal Murad, "Horasan erenlerinden olup Bursa fethinde bulunmuştur." "Şeyh Abdal Musa, Yesevî fukarâsındandır ve Hacı Bektaş ile Rûm'a gelmiştir. Emîr Sultan, Hüseynî nesebdir. Buhara'da doğmuş büyümüştür." Şeyh Geyikli Baba Sultan da fukarâ-yı Yeseviyye'dendir. Konya'da, bâzı aşîretler arasında "Geyikli Baba dervişleri"nin bulunduğuna nazaran, bu taraflardan gelmiş bir Türkmen kabîlesine mensup olması lâzım gelen Geyikli Baba'nın, Bursa'nın fethini müteâkip Orhan Gāzi ile münâsebetlerine âit aşağıdaki fıkra da naklettiği menâkıbı işleyen motifler bakımından, dikkate şâyandır. Bu kayıttan anladığımıza göre; bu sıralarda İnegöl civarında ve Keşişdağı yanında gelip yerleşen dervişler "bir nice"dir ve bu dervişler tercîhan kırlara ve köyler civarına yerleşmişlerdir. *Bunlar, Baba İlyas müritlerinden ve Seyyid Ebû Elvan tarîkatındandırlar.* Az çok kendi âlemlerinde kendi kuvvetlerinden emin, çekingen bir hâlde yaşamakta ve zamanın pâdişahının harekâtını uzaktan tâkip etmektedirler. Aşağıdaki kayıtta görüldüğü üzere Geyikli Baba'nın kendisiyle o kadar görüşmek isteyen Sultan Orhan'a karşı istiğnâsı, günün birinde Bursa'ya çıkageldiği zaman hediye olarak bir ağaç getirip dikmesi de mânîdardır. Kendisini mekânında ziyâret eden pâdişahın verdiği kıymetli eşyâyı red ile dervişin "şol karşuda duran tepecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun" şeklinde arâzi

---

[16] Cilt II, s. 9 ve 46.

temlik edilmesini teklif etmesi ve pâdişahın gerek kendi nefsine ve gerek nesline bu dervişlerin makbul duâlarını temin etmiş olmak hususunda gösterdiği alâka da ayrıca kayda değer:

XII. *"Hikâyet-i Geyikli Baba Hazretleri: Rivâyet olunur ki, çünki Sultan Orhan Gāzi Bursa'ya geldi, Bursa'da bir imâret yabdırub dervişleri teftiş itmeğe başladı. İnegöl yöresinde Keşişdağı yanında bir nice dervişler gelüb karar itmişlerdi. Ammâ içlerinde bir derviş vardı, dağda geyikcikler ile bile yürürdü. Turgud Alp ana gāyet muhabbet itmişdi, dâim anınla musâhabet iderdi Turgud Alp ol vakit gāyet pîr olmuşdu Sultan Orhan Gāzinin dervişleri teftiş ittüğün işidüb âdem gönderüb ayıtdı: benim köylerim dâiresinde bir nice dervişler gelüb tavattun itmişlerdir, içlerinde bir derviş vardır, geyicikler ile musâhabet ider, hiçbir hayvan andan kaçmaz, hayli kimesnedir, deyü haber gönderdi. Sultan Orhan Gāzi işidüb kimün müridlerindendir sorun diyüb yine kendüden istifsar itdiler. Andan derviş ayıtdı: Baba İlyas müridlerindendir ve Seyyid Ebû Elvan tarîkatındayın, dedi. Gelüb Sultan Orhan Gāzi'ye didiler, âdem gönderüb varın ol dervişi bunda getürün, didi. Varub dervişi da'vet ittiler gelmedi, ayıtdı: Zinhar Orhan dahi bunda gelüb günaha koymasın. Bu haberi Sultan Orhan Gāzi'ye didiler. Yine âdem gönderüb ayıtdı, bizim hazretimiz ile dîdâr görüşmek gāyet muradımızdır, niçün gelmezsiz veya niçün bizi anda varmağa komazsız, didi. Derviş yine cevab virdi ki dervişler gözcü olur duâ iderüz, deyüb bunun üzerine birkaç gün geçdi. Bir gün ol derviş bir kavak ağacın omuzuna koyub getürüb Bursa hisarında Bey Sarayı havlusının kapusının iç yanında bu kavağı dikmeğe başladı. Tiz Sultan Orhan Gāzi'ye haber verdilerkim ol derviş bir kavak ağacı getürmüş dikeyordu. Sultan Orhan Gāzi dahi sormadan derviş haber virdikim bizim teberrükümüz oldukçadur. Ammâ dervişlerin duâsı sana ve senün nesline makbuldür, deyüb hemandem duâ idüb ve durmayub yine dönüb gitti. Ol kavak ağacının şimdi eseri vardır, saray kapusunun iç yanındadır, gāyet yoğun ve büyük ağaç olmuştur. Pâdişahımız ol ağaca timar idüb dâima kurusın giderirler. Sonra Sultan Orhan Gāzi dahi ol dervişin mekânına varub bir vâfir eşyâ virmek murad idüb derviş ayıtdı: Ey Han bu mülk ü mâli hudâ-yı müte'âl ehline virir biz bunların ehli değiliz, yine mâl sizlere lâyıkdır, didi. Sultan Orhan Gāzi ibram idüb ayıtdı: Derviş elbetde sözü kabul eyle, didi. Derviş ayıtdı, pâdişahım senin sözün sınmasun şol karşuda duran depecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun, didi. Sultan Orhan Gāzi kabul idüb der-*

vişin yine hayır duâsın alub gitdi. Sonra ol derviş vefat ediycek Sultan Orhan Gāzi üzerine türbe yapub yanına bir tekye ve bir câmi dahi yapdı. Şimdiki hâlde anda beş vakitde duâ olunub ihyâ olunmuştur. Geyikli Baba zâviyesi dirler." (Neşrî, Yp. 50) (Âşıkpaşazâde'ye de bak, s. 46).

Askerî istilâlarla birlikle, ilerde tetkik edeceğimiz bir şekilde, birçok aşîretlerin veya köylü ve asker halkın *kendiliğinden* gelip yerleşmesi ile veyâhut mecbûrî iskân ve sürgünlerle birlikte gelen ve *aynı cereyanın başka şekildeki ifâdesi* olarak derviş sıfatlı insanların az çok bir teşkîlâta tâbi akınları, boş yerlere gelip yerleşmeleri ve orada bir nevi Türk uzletgâh ve manastırları (*couvent ermitage*)'nı tesis ettikleri ve oralarını yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarîkat merkezi hâlinde teşkîlâtlandırdıkları görülmektedir. Bidâyette *Türk nüfusunun mütemâdiyen garba doğru taşmasının o kadar tabiî bir tezâhürü olan bu teşekküller*, Anadolu içinde bu taşıp yayılmanın bütün merhalelerini tespit etmeğe hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlemişlerdir. O kadar ki bu kolonizatör Türk dervişlerine ve onların köylerde tesis ettikleri zâviyelere, Türk istilâsı ile birlikte ilerleyen bir şekilde, bütün Anadolu'da tesâdüf edilmektedir. Aynı muhâcir akını garba doğru taştıkça bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları mâmûreler (zâviyeler) garba doğru ilerlemiş ve çoğalmıştır. Bu yayılış hakkında oldukça tam bir fikir vermeye yardım edecek birçok kayıtları ihtivâ etmesi, tetkikimiz için iddia edebileceğimiz kıymetli noktalardan birini temin etmektedir. Türk târihi için bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir meselenin halli için bundan böyle girişilecek mesâinin kıymetli yardımcılarından biri gibi telakkî edebileceğimiz bu kayıtları ne şekilde anlamak lâzım geleceğine âit burada verdiğimiz îzâhat ise, ancak bir "deneme" mâhiyetindedir.[17]

---

[17] Derviş ve zâviyelerin hakîkî hüviyet ve mâhiyetleri ile sarih bir şekilde yer tâyin etmek sûretiyle onların coğrafî yayılış tarzlarını, adetlerini ve dervişlerin ellerindeki vesîkalara nazaran zâviyelerin tercümeihâllerini ve muhitleriyle olan münâsebetlerini nakleden bu kayıtların, Fâtih Mehmed, Selim ve Kānûnî Süleyman devirlerinde yaptırılmış olan umûmî nüfus ve arâzi tahriri defterlerinde resmî bir vesîka mâhiyetini kazanarak muhâfaza edilmiş bulunmaları

Bu kayıtlara göre, bidâyette ve asliyet hâlinde bu şekilde *kendiliğinden bir kolonizasyon* hareketini temsil eden bu zâviyelerin müessisliği ve şeyhliği vazîfesi, yavaş yavaş devlet teşekkül ettikçe, bir memûriyet şekline girmiş ve nihâyet bu devlet müesseseleri de soysuzlaşarak bir nevi tufeylîliğe (*parasitisme*) müncer olmuşlardır. O kadar ki, son devirlerin dilenci dervişleri ve tembelhâne hâline inkılâp etmiş tekke ve türbeleriyle mevzûubahis ettiğimiz müesseseler arasında hiçbir münâsebet kalmamıştır.

Bittabi Osmanlı İmparatorluğu teşekkül edeceği devirlerde Anadolu'ya doğru yapılmış olduğunu gördüğümüz bu *derviş akını* ve bu dervişlerin köylerde yerleşerek toprak işleri ve din propagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerinin bu gibi kolonizatör dervişlere birtakım muâfiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek sûretiyle onların kendi memleketlerine yerleşmelerini temine çalışmaları, Anadolu istilâ ve iskânları kadar eskidir ve bu istilâların şiddetiyle mütenâsip bir şekilde kuvvet ve ehemmiyet kazanmakta bulunmuştur. Bu îtibârla, Osmanoğulları Beyliği'nin kuvveti gün geçtikçe artmakta olduğu sıralarda, bu teşkîlâtın Anadolu'da ancak öteden beri mevcut cereyanları temâdî ettirdiğini ve belki ancak son siyâsî hareketler dolayısıyle daha fazla bir hareket ve faâliyete meydan vermiş olduğunu kaydedebiliriz. Nitekim; tetkikimizin kayıtlar kısmında görebileceğimiz, 24, 25, 26, 28, 29 ve 217 numaralı kayıtlara göre Anadolu'da tesâdüf edilen zâviyelerin çoğunun Osmanlılardan evvelki

onların kıymetini büsbütün arttırmaktadır. Herhangi bir seyyahın tesâdüfen naklettiği sathî müşâhedelerden veya halk arasında nakledilen rivâyetlerin toplanması sûretiyle elde edilen mâlûmattan farklı olarak bu kayıtlarda tahrir eminleri bir devlet memuru sıfatıyla bizzat mahallinde yaptıkları tetkiklerle bu dervişleri isimleriyle kaydetmişler ve bilhassa zâviyelerin eşyâsını, tarlalarını, değirmen ve bahçe gibi emlâkini ayrı ayrı sayıp dökmek, mevkiin ehemmiyeti ile zâviyenin ifâ etmekte olduğu vazîfeler ve bu vazîfelere mukâbil istifâde ettiği imtiyaz ve muâfiyetleri ayrı ayrı bildirmek sûretiyle bizim için çok kıymetli mâlûmatı toplamışlardır. Bu tahrirlerin mâhiyeti hakkında *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın ikinci cildinde neşrettiğimiz makalelere bakınız ("Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Nüfus ve Arâzi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri").

beyliklerin himâye ve nişanlarıyle kurulmuş ahi zâviyeleri olması lâzım gelir. Bu ahiler ve şeyhler, biraz sonra Osmanoğulları zamanında olduğu gibi, bu devirlerde mevcut hak ve imtiyazlarını "âyende ve revendeye" hizmet etmek mukābilinde almışlardır [214, 79, 80, 81].[18] Hatta bâzıları "bu yerlerin kâfirin kovub gelüb" oralarda yerleşmişlerdir [82, 91]. Aynı şekilde, meselâ Ahi Mahmud, Aydın taraflarında İsa Bey nişanıyle birtakım arâziye mülkiyet üzere tasarruf etmekte idi [96]. Bu gibi eski devirlerden müdevver olmak üzere *Saruhan'da Ahi Aslan, Ahi Farkun, Ahi Şaban, Ahi Çarpık, Ahi Yahşi ve oğullarına Ahi Yunus, Kandırmış Şeyh, Âdil Şeyh, Duruca Baba, Nusrat Şeyh, Saru İsa, Saru Şeyh, Kutlu Bey, Kızıl Emeli zâviyeleri ile Menteşe'de Ahi Yusuf, Ahi Feke, Ahi Debbağ, Ahi Ümmet, Ahi İsmail zâviyelerinin* mevcut bulunması da bu hususu teyit eder. Amasya'da ve Tokat'ta da aynı şekilde eski devirlerde tesis edilmiş olması muhtemel bulunan pek çok ahi zâviyesi mevcuttur [198, 199]. Nitekim meşhur seyyah İbn Battûta da ahileri "Bilâd-ı Rûm'da sâkin Türkmen akvamının her vilâyet ve belde ve karyesinde mevcut" olarak tasvir etmiştir.[19]

İlk Osmanlı pâdişahları da *aynı an'aneyi idâme ettirerek mevcut zâviye şeyhlerini muhâfaza ettikleri gibi*; birçoklarının yeniden yerleşip zâviye açmasına da yardım etmişlerdir. Osman Bey'in ve Orhan Gāzi'nin şeyhlerle olan münâsebetlerine dâir bâzı târihî kaynaklarda gördüğümüz kayıtları yukarıda zikretmiştik. Burada, arâzi tahriri defterlerinden çıkardığımız diğer bâzı kayıtlara istinâden; bu hânedanın şeyh, ahi vesâire gibi birer dinî teşkîlâta merbut kimselerle olan münâsebetlerini tâkip edeceğiz: Meselâ kayıtlar kısmında birçok numûnelerini çıkardığımız veçhile, 544 numaralı Bolu Evkaf Defteri ilk Osmanlı pâdişahlarının ve silâh arkadaşlarının vakıf ve mülklerini ihtivâ etmektedir. Bunlar arasında pek çok şeyh, fakih ve ahi mevcuttur. Bundan başka [221, 223] numaralı kayıtlar da gerek Osman ve gerek Orhan Gāzi'nin bu gibi şahsiyetlere verdiği mülklerden bahsetmektedir. Nitekim [46] numaralı kayıt da, Ezine kasabasını Süleyman Paşa'nın Ahi

---

[18] Bu şekilde mûtarıza içinde zikredilen rakamlar, tetkikimizin sonunda sıralanmış olan *Kayıtların* sıra numaralarıdır.

[19] Cilt I, s. 331.

Yunus'a vakf ve kendisini her türlü tekâliften muaf kılmış olduğunu; şehrin sâhibinin ise artık kendisine âit olan bu şehrin vâridatını gelene geçene hizmet edilmek üzere zâviyesine vakfetmiş bulunduğunu göstermektedir. Aynı Süleyman Paşa zamanında Gelibolu'da Hacı İzzeddin isminde bir zat "Hüdâvendigâr'ın başı sadakası" olarak "Ümidviran'ı ve Kavak'taki bağı yanında çiftliği ile" Kavak Ahisi'ne, Emîr İlyas çiftliğini ise İshak Fakih'e vakfetmiştir [192]. Bu kayıtlarda mevzûubahis olan Kavak Ahisi, Kavak kasabasındaki ahi mânâsına alınacak olursa, her köy ve kasabada bir ahi reisi mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Kavak Ahisi vefat edince bu yerler diğer bir ahiye verilmiştir.

Bu sûretle, Osmanlı pâdişahlarını Rumeli'ndeki fütûhatları ve icrâatları esnasında da birtakım ahiler, şeyhler ile münâsebette görüyoruz. Aynı teşkîlât, aynı akın Rumeli'ne de geçmiş ve kendisine mahsus usûllerle oraları da Türkleştirmeye, İslâmlaştırmaya ve imar etmeğe çalışmaya koyulmuştur.

Meselâ, [195/4] numaralı kayıtlarda mevzûubahis Ahi Musa âilesine Gelibolu'da bahşedilen imtiyazlar ve arâzi bu hususta tetkike şâyandır. Ellerinde bulunan ve 767 târihinde tanzim edilmiş olan vakıfnâme mûcibince; bu âilenin mülkü *evlâtlık vakıf olarak* Ahi Musa'nın evlâdına ve evlâdı inkıraz bulduktan sonra *akrabâlarından veya köylülerinden her kime ahilik icâzeti verilmişse ona* şart konulmuştur. Bu şart, ahiliği teşvik ve himâye eylemek üzere konulmuş olduğu gibi ahilik teşkîlâtının ehemmiyetini de göstermektedir. Bundan başka istilâyı müteâkip birçok dervişler ve ahi unvanını hâiz kimselerle birlikte Rumeli'ne geçen bu şeyhin, ilk Osmanlı pâdişahları nezdindeki îtibarlı mevkii, bu âilenin ele geçirdiği diğer mülklerle de göze çarpmaktadır. Filhakîka aynı ahinin çiftliklerinden başka, Malkara şehrinde bir başhâne ile dükkânı ve değirmenlerinin mevcut bulunması, bu keyfiyeti ispat eder. Nitekim Ahi Musa evlâdından ve hatta azatlı kullarından diğer bâzıları da, bu civarda evlâtlık vakıf olarak bâzı çiftliklere sâhip olmuşlardır. Aynı şekilde Gelibolu taraflarında bir Kara Ahi köyü, diğer bir Ahi Zule (?) zâviyesi de mevcuttur.

Murad Hüdâvendigâr'ın Rumeli'nde ilk işgal mıntıkaları üzerinde bulunan Malkara köylerinde, Yegân Reis'e bir köy bağışladığı ve bu köye oraya yerleşen Yegân Reis evlâdları nâ-

mına izâfeten Yegân Reis köyü denildiği gibi, Yegân Reis'in bu köyde bulunan zâviyesi vakfı oğlu Ahi İsa ve evlâdı elinde bulunmaktadır [195/1]. Aynı mıntıkada yine Murad I zamanından beri Aydın Şeyh'e vakfedilmiş bir yer bulunmaktadır [188]. Aynı şekilde Yıldırım Bâyezid'in de Dimetoka'da diğer bir ahiye bir zâviye yaptırıp, ayrıca şehir içinde binâ ettirdiği bir başhânenin gelirini bu zâviyeye vakfetmiş olduğu görülmektedir [169]. Yenice-i Zağra'da Kılıç Baba zâviyesi [204], Çirmen'de Musa Baba zâviyesi [206], hep bu devirlerde tesis edilmiş zâviyelerdir. Ve yalnız Paşa livâsında ekserisi bu sûretle ilk zamanlarda tesis edilmiş bulunan 67 zâviye mevcuttur.

Diğer taraftan, Rumeli'ne ilk Osmanlı pâdişahlarıyle birlikte geçen ve fütûhatı berâber yapan bu dervişlere dâir hakîkaten şâyân-ı dikkat bâzı mâlûmatı ihtivâ eden kayıtlar da mevcuttur. Bu hususta bir fikir edinmek için [172-173] numaralı kayıtları gözden geçirmek kâfidir: Dimetoka kazâsında metfun Esseyyid Ali nâm-ı diğer Kızıl Sultan (Kızıl Delü) "diyâr-ı Rumeli şeref-i İslâmla müşerref oldukta bile geçüb" zikrolan köylere 804 târihli bir mülknâme ile mutasarrıf bulunmaktadır. Ve o târihten beri Kızıl Delü oğullarının tasarruflarında olan Tatarviranı ve Tatarlık gibi mezralar zâviyelerine inen yolculara hizmet etmek mukâbili *evlâtlık vakıf* olarak kayıtlıdır. Ve şâyân-ı dikkattir ki, vaktiyle, Tatarlar tarafından iskân edilmiş olan bu vîrâneler bir *derbent köyüdür*. Ve babaları hissesine mutasarrıf olan Ahi Ören ve Bahşâyiş, vakfın müessisi ve ataları adına izâfeten "Kızıl Delü Derbendi" ismi verilen bu derbendi, kendileriyle birlikle olan dervişleriyle berâber hıfzetmektedirler ve bu derbent, onlar sâyesinde 58 Müslüman ve 23 kâfir hâneli bir köy hâline gelmiştir. Demek oluyor ki, Allah'ın dağında böyle âsâyişin ve yolculuğun temini için şenlendirilmesi lâzım gelen bir derbent yerinde zâviyeyi tesis ve köy vücûda getirmiş olan bu Bektâşî şeyhleri, aynı zamanda hizmetleri takdir edilen *jandarmalar, dağ başlarında emniyeti temine kādir tabiatta insanlardır*. Ve ilk zamanlarda ancak bu gibi hizmetleri mukābilinde örfî tekâliften muaf tutulmuşlar ve kendilerine dağ başında ancak bir harâbenin mülkiyeti bahşedilmiştir. Filhakîka, bu devirlerde henüz yüzlerce köylerden haraç toplayan Bektâşî dergâhlarından eser yoktur. Dağ başlarını, hâlî ve çorak toprak-

ları işlemek için yerleşen, evlâtları çoğalınca köyler tesis eden ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi, bir mâmûre hâline sokan birtakım muhâcirler mevcuttur. Dağ başlarında yerleşen bu muhâcirlerin *orada tutunup çoğalmaları* da onların kuvvetini göstermektedir. *Bunlar gözü pek ve azimkâr Türk kolonları, bu memlekete yalnız bir fâtih ve işgal ordusu olarak gelmeyen Türklerin memleket ve toprak açıcılarıdırlar* (Not. 11). Yeni fethedilen bir Hıristiyan memleketinde, bu şekilde gelip dağ başlarında yerleşecek, oraların imar ve emniyeti ile meşgul olacak ve *tesis ettikleri merkezlerle Türk dil ve dinini yaymağa başlayacak misyonerlere ve gönüllü muhâcirlere mâlik olmak ise; yeni kurulmakta olan Türk devletinin en büyük kuvvetini temsil etmekte* olduğu meydandadır. İmparatorluğu kuran kuvvet işte kendisinden bu kadar emin, kendiliğinden taşan ve atılgan bir istilâ kuvveti idi.

Bu dervişlerin geldikleri yerlerde fevkalâde imtiyazlarla karşılaştığını da zannetmek doğru değildir. Bir asker gibi harp edebildiği hâlde yine bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu, bu devirde henüz öşürden bile muaf değillerdi. Meselâ, [182] numaralı kayıtta görüleceği üzere, Anadolu'dan gelip Şumnu'ya tâbi bir köyde yerleşen Hüseyin Dede ve yerine geçen beş oğlu, o köyde binâ edilmiş olan zâviyede gelene geçene hizmet mukâbilinde *cemî' rüsûmdan muaf* olmakla berâber, öşürlerini köy sipâhîsine vermekte devam etmektedirler. Filhakîka, bu devirlerde gördüğümüz dervişler, henüz bizzat zirâatle meşgul olan ve bağ bahçe yetiştirmekle zâviye ve değirmen inşâ etmekte mâhir olan işgüzâr insanlardır. Vakitlerini âyin ve ibâdetle geçirdiklerine, başkaları sırtından yaşadıklarına dâir ortada henüz hiçbir delil mevcut değildir (Not. 11). Nitekim, bilâhare birçok vakıflara sâhip büyük bir dergâh hâlini alacak olan, Varna'ya tâbi Kaligra kalesi içinde bulunan *Sarı Saltık Baba* türbesi dervişleri de henüz bu sıralarda işledikleri bağ, bahçe ile ellerindeki sazlık, çayır ve çiftliklerinin mahsulünden bir kısmını sipâhîye ve pâdişaha verdikten sonra geriye kalanı zâviyede gelene ve geçene yedirmektedirler. Bu sûretle bu mezar da henüz büyük ve zengin bir tekke hâlinde değildir [208/1].

Mevzûubahis Sarı Saltık'a âit bildiklerimizi biraz hatırlamak, bu dervişlerin Rumeli'nin işgalinde oynamış oldukları mühim rol hakkında bize bir fikir vermeye de hizmet edecektir. Fil-

hakîka; gerek Evliyâ Çelebi'de[20] ve gerek diğer *Saltıknâmeler*'de[21] verilmiş mâlûmat, efsânevî hikâye ve menâkıp mâhiyetinde[22] olmakla berâber, çok mânîdardırlar. Bilhassa, dervişin eski bir Türk vatanı olan Dobruca ile diğer Hıristiyan memleketlerindeki faâliyeti, Osmanlı istilâsı ile birlikte ve ondan evvel Balkanlar'ı işleyen din ve fikir propagandasının ve bu propagandanın faal ajanları olan dervişlerin rolü hakkında bizi düşünmeğe sevk edecek mâhiyette görülmektedir.

---

[20] [**Özgün metinde 20 numaralı dipnot sehven unutulmuş ya da bir mürettep hatâsı olmuş olmalıdır. Metinde 21 ile ifâde edilen dipnot, bu baskıda 20 ile gösterilmiştir.**]
Cilt II, s: 133, 137. "Hoca Ahmed Yesevî'den cihâz-ı fakrı kabul idüb diyâr-ı Rûm'da sâhib-i seccâde olmağa izin almış ve üç yüz yetmiş fukarâsıyla Kaligra Sultan ser çeşme-i fukarâ olduğu hâlde, Rûm'da Orhan Gāzi'ye gelüb sığınmıştı. Bursa fethinden sonra, Hacı Bektaş, Kaligra Sultan'ı yetmiş kadar fukarâsıyla Moskov, Leh, Çek, Dobruca diyârlarına gönderüb Rûm erenlerinden olmağa izin vermişti."

[21] Topkapı Sarayı'nda, Hazîne Kütüphânesi Kitapları arasında No. 1612'ye bakınız.

[22] Hasluck yukarıda ismi geçen etütlerinde, Evliyâ Çelebi tarafından tespit edilen Saltık menkıbesini tetkik ile, Sarı Saltık'ın Kırım'dan gelen muhâcir Tatar kolonları tarafından Babadağ'a ithal edilen bir aşîret evliyâsı olduğunun farz edilebileceğini (s. 68) ve onun Kırım'da Sodak civarındaki şehre ismini veren Baba Saltık ismindeki velî olması lâzım geldiğini, ilk defa İslâmiyeti kabul etmiş bir Türk hükümdarı olmak üzere mâruf efsânevî bir şahsiyet olan Satuk Buğra (944-1039) ile Sarı Saltık arasında bir sirâyet hâdisesi mevzûubahis olabileceğini, Kürt halk rivâyetlerinde mevcut Sarı Saltı unvanlı dervişin Sarı Saltık efsânesinin garba doğru intikalinde bir menzil teşkil ettiğini söylüyor. Sarı Saltık ancak bilâhare ziyâretgâha memur edilen dervişler ve halefleri tarafından Hacı Bektaş halkasına ithal edilmiş bir aşîret evliyâsıdır. Sarı lâkabı umûmiyetle aşîretlerin inkısama uğrayan şûbelerini ayırt etmeğe yarayan renk sıfatlarından gelmektedir. Yine Hasluck'a göre, bu mıntıkada teşekkül eden Sarı Saltık menkıbeleri arasında Bulgar halk rivâyetlerinde İlyas Peygambere âit bulunan menkıbeler mevcuttur. Arnavutluk'ta ise eski Aya Yorgi hikâyeleri kontrolsüz bir şekilde benimsenilerek, eski Hıristiyan bir azizin yerine bir Müslüman evliyâ kāim olmuştur.

Köylerde zâviyeler nasıl kurulur?

Umûmiyetle bizim şehirlerde gördüğümüz *türbe ve mezarlar*, sâhiplerinin ölümden sonraki hayatlarının temini için, birtakım hayır işleri ve umûmî hizmetlere tahsis edilen gelirlerle vakıflandırılmışlardır. Bu sûretle "âyende ve revendenin" yâni gelenin geçenin çeşmesinden su içip hayır sâhibi için duâ ettiği türbeler olduğu gibi, vakit vakit fukarâya yiyecek ve giyecek dağıtmak, yolcu ve misâfirlere yiyecek ve yatacak yer temin etmek için vakıfları olan türbeler de vardır [2, 135]. Bu hususta en müteammim olan usûllerden birisi de bırakılan vakıf para ile türbeyi bekleyen kimselerin ölünün istirâhat-i rûhu için gece gündüz ibâdete yâhut *Kur'an okumaya memur edilmeleridir*. Aynı şekilde müteammim olan diğer bir usûl de, zamanın zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerinin yine kendi ruhlarının selâmeti hesaplarıyle, bâzı evliyâların veyâhut ashaptan bâzı kimselerin mezarlarını tâmir ve ihyâ ile bu büyük ölülerin yardımını kendi üzerine çekmek istemeleridir. Bu gibi mezarları *ziyârete gelenlerin getireceği adaklar ve sadakalarla zengin olmayı veya kolayca yaşamayı düşünerek bir evliyâ mezarı ihdas ve ihyâ edip kendisini türbedâr tâyin ettirmek isteyen* insanlar da bittabi mebzûlen mevcut bulunmuştur.[23]

---

[23] Menşe ve teşekkül tarzı ile hizmet ettikleri gâyeler ve kullandıkları usûller bakımından muhtelif türbe ve tekke tipleri bulunabileceği ve hatta zamanla aynı tekkenin hayatında büyük değişiklikler olabileceği âşikârdır. Bu hususta Hasluck'un yukarıda 14 numaralı notta ismi geçen etütlerinde etraflı mâlûmat vardır. Zâviye tipleri arasında Anadolu'da Seyyid Battal Gāzi, Hüseyin Gāzi, Melik Gāzi ile İstanbul'daki Eyüb Sultan türbeleri gibi sekizinci ve dokuzuncu asırların mücâdeleleri esnasında ölmüş bulunan Arap kahramanlarının mezarları olduğu farz edilen yerlere husûsî bir mevki ayırmak lâzım gelir. Bu mezarlar çok defa bir rüyâ veya kerâmet vak'asıyle keşf ve tespit edilmiştir. Bundan başka Hasluck'un dikkate çok değer bâzı misallerini verdiği üzere Osmanlı devrindeki zâviyelerden bir kısmının eski Hıristiyan azizlerine atfedilen halk perestişgâhlarının yerinde kurulması ve bir müddet sonra oralarda gömülü farz edilen azizlerin ismi değiştirilerek Türk fütûhatı devirlerine mensup gösterilmesi ve bâzı tekkelerin eski manastırlar olması da mümkündür. Bu sûretle bu mezar hakkındaki mahallî eski halk îtikatlarının İslâmîleşmiş bir şekil altında devam edeceği tabiîdir. Bâzı yerlerde tekkenin veya iki taraflı

Fakat bizim burada tetkik edeceğimiz türbeler ve bâzan o türbelerin etrafında teşekkül eden zâviyeler, daha başka mâhiyette ve daha mânâlı müesseselerdir ve çok defa zâviyede yatan ölüler, o zâviyenin tesisinde bir gâye değil ancak bir vesîle ve timsal hizmetini görmektedirler. Filhakîka, bizim tetkik etmek istediğimiz zâviyeler, içtimâî ve dinî mühim cereyanların doğurduğu mühim propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhâcirlerinin yerleşme ve teşkîlâtlanma merkezidirler. Mevzûubahis zâviyelerin müessisleri veyâhut nâmına kuruldukları şeyhler ve dervişler de umûmiyetle o köylerde yerleşen muhâcirlerin o mıntıkada öncüleri ve kâfile şefleri veya *büyük babalarıdır.*

Bu hususta daha açık bir fikir vermek için tetkikimizin *Defter-i Hâkānî kayıtları* kısmında bulunan bâzı zâviye târihçelerini gözden geçirelim:

Meselâ, [142] numaralı kayda nazaran; *'an cemâatin dervişleriyle diyâr-ı Horasan'dan gelmiş olan Şeyh Hacı İsmail,* Lârende kazâsında kendi ismini verdiği bir köyü kurmuştur ve bu sûretle şeyhin evlâdı ve akrabâlarıyla teşekkül eden bu köy halkı, Yavuz Sultan Selim zamanında yazılan bir defterde 95 yetişkin erkeği ihtivâ

---

pereştişgâhların mecnunlar, saralılar ve kısır kadınlar üzerinde şifâ verici bir şekilde müessir olmak hususunda hâiz oldukları farz edilen hassalarından Hıristiyan ve Müslüman halkın müştereken istifâde etmekte bulunmaları ile son zamanlarda Bektâşîlerin diğer tarîkatların mübârek yerleri ile birtakım aşîret ziyâretgâhlarını benimsemek için kullandıkları usûllerin müessiriyetine âit misaller, bu hususta imkânların nevileri hakkında dikkate şâyan misaller vermektedir (s. 24, 27).

Zâviye kurmak için vesîle ittihaz edilen sebep ne olursa olsun, o zamanki iktisâdî ve içtimâî bünyenin ve dinî hislerin tabiî ve zarûrî bir netîcesi olarak, her tarafta zâviyeler kurmak ve hayatı bu zâviyeler etrafında mânâlandırmak ve teşkîlâtlandırmak büyük bir ihtiyaç hâlinde hissedilmektedir. Devrin husûsî şartları içinde zâviyelerin tebârüz ettirilmeye değer bir mânâ ve vazîfesi olduğu şüphe götürmez bir hakîkattir. Bu dikkate şâyan kudret tezâhürlerine, dinî ve tasavvufî cereyanların kendi organlarını yaratma faâliyetine, bilhassa köylerde tesâdüf edilmesi ise; o devirlerde köy hayatının bugün olduğu gibi şehirlerin tâbiî artık ve ek bir mevcûdiyeti yaşamaktan ibâret olmaktan ziyâde; *kendilerine mahsus bir âlemi ve hayatı yaratmakta devam edecek kadar müstakil ve hayâtiyeti bol bir uzviyet* teşkil ettiklerini, bütün hayat prensiplerini kendi içlerinde bulduklarını, kuvvetli bir şekilde köklerinin kendi toprakları içinde olduğunu göstermektedir.

etmektedir. Bu köyde oturan Şeyh Hacı İsmail oğullarının yaylak ve mera işlerinde civarda oturan Türkmen aşîretleriyle olan iştirakleri ve sâir münâsebetler, bu âilenin bu cemâatlerden ayrılmış ve toprağa yerleşmiş bir cemâat olduğunu ve belki de bu memleketlere komşu cemâatlerle aynı zamanda gelmiş olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan; bu âile gün geçtikçe bu köyde yerleşmekte ve çoğalmaktadır. Şeyh İsmail'in oğlu Musa Paşa burada bir zâviye binâ etmiş ve onun oğlu da ikinci bir zâviye yaptırmıştır. Aynı cemâatten Yunus Emre nâmında bir zat, bir mezrayı Karamanoğlu İbrahim Bey'den satın almıştır ve elinde mülknâmesi vardır. Bundan başka, bu âilenin efradı ve dervişleri avârızdan, resm-i ganemden ve resm-i çift'ten muaflardır. Ve öşürleri de bu zâviyede sarfedilmektedir.

Görülüyor ki, *Şeyh Hacı İsmail köyünü kuran derviş,* bizim bildiğimiz dervişler gibi elinde asâ, belinde teber dolaşan cezbeli bir âşık değildir.[24] Belki de bir cemâat beyi ve bir kabîle reisidir.[25] Herhâlde nüfuzlu bir şahsiyettir. Çünkü, birçok imtiyazlarla buraya gelip yerleşmiş olan bu Horasanlı muhâcirlerin devlet hemen hiçbir işlerine karışmamaktadır. Bu sıralarda onların zâviye-

---

[24] 11 ve 17 numaralı notları okuyunuz.

[25] Tetkik ettiğimiz zâviye şeyhlerinin umûmiyetle bir cemâat beyi veya kabîle reisi olması, bizim burada iddia ettiğimiz fikrin doğruluğunu ispat hususunda, ehemmiyetli bir delil teşkil edecek mâhiyettedir. Bu gözle tetkik edildiği takdirde, bir aşîretin muhtelif parçalarının muhâceret dolayısıyla gidip yerleştikleri uzak noktalarda hep aynı nâm altında köyler ve zâviyeler kurması ve evliyâlar kabul etmiş bulunması keyfiyetini de kolayca îzah edebilir. Hasluck da yukarıda ismi geçen makalelerinde, haklarında uydurulan menâkıp ne olursa olsun, birçok tekkelerin bir aşîret evliyâsı mezarı olarak kurulduğunu farz ve kabul etmektedir. Bu sûretle, Karaca Ahmed'ın, Akyazılı Baba'nın, Sarı Saltık'ın muhtelif yerlerdeki mezarlarını ve bu isimlerde müteaddit köylerin mevcûdiyetini, hep aynı aşîretin muhtelif yerlere dağılmış olan muhtelif parçalarının eserleri gibi kabul ediyor ve evliyâ isimlerindeki sarı, kızıl gibi renk sıfatlarının aynı kabîlenin muhtelif parçalarının yekdiğerinden ayrılması için kullanılan sıfatlar olması lâzım geleceğinden, bu sûretle mevzûubahis sıfatları taşıyan evliyâların kabîlevî menşeini ispata çalışıyor.

Bu faraziyeler, bizim tetkik ettiğimiz dervişlerin ve o dervişlerin temsil ettikleri grupların Orta Asya'dan gelmiş muhâcir göçebelerin mümessili ve bu muhâceret akınının öncüleri oldukları hakkındaki iddialarımızı tenvir edecek mâhiyette olduğu gibi bizim burada zikrettiğimiz misallerle daha fazla da kuvvet kazanmış olmaları lâzım gelir.

lerine misâfir olmuş olan seyyahların kendilerini *hânedandan bir kişinin, bir derebeyinin konağına* inmiş addedeceğinde şüphe yoktur. Bir köyde bir zâviye inşâsıyla öşrün oraya tahsisi de bugün devlete âit olan umûmî hizmet işlerinden birinin, yâni yolun ve yolculuğun temini hizmetinin bu âilenin müstakil olarak ifâsına terk edilmesi şeklinde anlaşılabilir. Aynı şekilde, Ankara'da Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nde muhâfaza edilmekte olan 537 numaralı Erzurum Evkaf Defteri'nde, Kuzey nâhiyesinde Kurdî köyünde şu îzâhat mevcuttur:

XIII. *"Molla Mehmed Kurdî ulemâ-i i'zâmın mevdûdı idi. Diyâr-ı Acem'den olub, Akkoyunlu zamanında Rûm'a gelüb Kurdî nâm karye hâlî iken ihyâ idüb, zirâat harâset idüb, talebeye ta'lîmi hasbî ve kūt lâ-yemûta vefâ edecek nafakası kendi kisbî imiş..."* (Kayıt, 159).

Boş bir köye gelip yerleşen ve orayı ihyâ eden Molla Mehmed'in *Kurdî* unvanını îzah için vilâyet muharriri şöyle bir hikâye naklediyor: Müşkül bir meseleyi Acem ulemâsı halledemeyip kendisine gönderdikleri zaman, o meseleyi, *bu adam ulemânın kurdudur* şeklinde bir takdir uyandıracak tarzda, halletmiştir. Fakat ilmi bu dereceyi bulduğu hâlde gelip bir köyde zirâatle meşgul olan bu Türk âliminin *Kurd*'lukla olan münâsebeti ayrıca tetkike değer bir mesele teşkil edeceği meydandadır. İçlerinde ehl-i ilm ve müderris olanları da bulunan ve bu sûretle bulundukları yerlerde neşir-i maârif eden, fakat dâima zirâatle de meşgul olan dervişlere, diğer kayıtlarda da tesâdüf edilmektedir [143]. *Aynı şekilde, akrabâ ve taallukatıyla gelip bir mıntıkayı şenlendiren, köyler tesis eden, derbendleri bekleyen, köprüler, câmi ve değirmenler kuran* ve ancak bu gibi hizmetleri mukābilinde kendilerine *şeyhlik* rütbesi verilen ve muâfiyetler bahşedilen "sâhib-i velâyet ve kerâmet" şahsiyetlere âit daha birçok misaller zikretmek, bizim için, mümkündür. Meselâ [195/5] numaralı kayıtta mevzûubahis olan "mefharü'l-ârifîn" Yakub Halîfe'nin akrabâsı ve taallukatı, Trabzon'da Körtün kazâsında, elinde toprak olan 35 ve topraksız olarak 38 olmak üzere cem'an 73 hâne hâlinde o civarda beş köy tesis edecek şekilde dağılmış bulunmaktadır. Bu âile buradaki Yakub Halîfe ve Süleyman Halîfe *köprülerine*; Yakub Halîfe ve Bakacak derbendlerine hizmet ettikleri için öşür ve rüsûmdan muaf addedilmektedir ve mahsûlâtlarını *hânedân-ı mezkûreden her kim şeyh olursa* âyende

ve revendeye sarfetmektedir. Aynı şekilde [203] numaralı kayıtta da, yol üzerinde olduğu hâlde otuz kırk yıldan beri harap olan bir yeri aşîretlerden adam bulup şenlendirmek şartıyla Sinan Bey'e *kadîmlik ve yurtluk* olarak ve "oturub şenlik olmasına sebeb olsun" maksadıyla vermişlerdir. Bu zât da orada bir câmi ve tekke binâ edip *yeni yerler açıp çiftlik hâline sokuyor* ve bu sûretle mülkü hâline giren bu toprağı zâviyeye vakfediyor.

Bu ve buna benzer kayıtlar, birçok zâviyelerin nasıl tesis edilmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Filhakîka, bu dervişler, buralara akvam ve akrabâlarıyla gelip yerleşmiş olan muhâcirlerdir ve böyle hâlî bir yerde bir zâviye binâ etmek işi, oraların imarı ve âsâyişinin temini için olduğu kadar, âilenin imtiyazlı mevkiinin muhâfazası için de tesisi lüzumlu umûmî bir hizmet müessesesi kurmak demek oluyor ve *imar ve iskân taahhüdünün* ifâ edilmiş olmasının fiilî bir alâmeti sayılıyor. [141] numaralı kayıtta da *Akça Kurum* demekle mâruf bir zemin üzerinde birtakım muâfiyetlerle toprağı işleyen *sâdât* görülmektedir. Diğer bir köy de yine şenlendirilmek şartıyla dervişlerin elindedir [202]. Nitekim, *Yatağan Abdal* zâviyesinin Bozdağ'da Karlıoluk deresi ve Kabakoz denmekle meşhur yerleri *bu şeyhe verilmiş yurtluk yerlerdir* [98]. Aynı şekilde Şarkîkarahisar'da *kadîmlik yurtları* üzerinde zâviyedâr olan bir *abdalın* taallukatının, aynı zamanda *fâtih-i vilâyet olanların evlâdı* da olmaları dolayısıyle ve yol üzerinde bir yerde oturup gelene geçene hizmet ettikleri için, "salb ve siyâset îcap etmedikçe" *hiçbir kimsenin müdâhale edemeyeceği bir istiklâl içinde,* o mıntıkayı idâre ettikleri anlaşılmaktadır [158]. Bu zâviye sâhiplerinin fâtih-i vilâyet olanların evlâdı olarak anılmaları da dikkate şâyandır. Filhakîka, diğer taraflarda da birçok dervişlerin *bizzat o memleketlerin fethine iştirak etmiş gāzi askerler* oldukları da mâlûmdur. Ekseriya bu gibi hizmetler mukābili olarak kendilerine verilen boş topraklar üzerine âileleriyle birlikte yerleşmektedirler. Bu sûretle *birçok köylere isimlerini veren şeyhler* mevcuttur.

Bu imar ve iskân işinin vüs'atı hakkında bir fikir vermek için, ayrıca şu misalleri de zikredebiliriz: Rumeli'nde, *Yağmur oğlu Ha-*

san Baba zâviyesi, *Tanrıdağı kurbunda hâlî ve viran bir mezra üzerine kurulmuş olmakla* berâber, kendisine cezbettiği kalabalık ve civarında binâ edilen değirmen ile bahçe sâyesinde, buraların mâmur olmasına ve gelene geçene faydalı durak ve uğrak mahalli hâline gelmesine sebep olmuştur. Bu zâviyede 28 nefer derviş toplanmıştır [179]. Hasköy civarındaki *Osman Baba* zâviyesi de, Osman Baba'nın *tapuladığı boş yerler* üzerinde kurulmuş olmakla berâber, bu şeyhin *maiyeti* defterde 69 kişi olarak kayıtlıdır. Bu zâviyenin eşyâsı arasında 16 kazan, 37 tepsi, 16 bakraç vesâire mevcut olduğunu, merâsim günlerinde pişen yemeğin ehemmiyeti hakkında bir fikir vermek için zikretmek mümkündür. Filhakîka, bu zâviyeye senede 356 kadar kurbanlık koyun gelmekte olduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı şekilde zâviyelerle birlikte o zâviye civarında toplanan kalabalığa bir misal olarak, Dimetoka civarında Elmalı mezrasında yerleşmiş olan *Temurhan Şeyh'e* âit bir kaydı da zikredebiliriz. Bu zâviye civarında *sâhib-i vakıf evlâdından* 128 hâne mevcuttur ve bunlar bilfiil beratla bu vakfa tasarruf eden 24 hâneden ve beratsız olarak tasarruf eden diğer 31 hâneden ayrıdırlar. Ayrıca bu vakfa hizmet ettiği için *muaf* addedilen 53 hâne mevcuttur [171, 174]. Aynı şekilde, Eskihisâr-ı Zağra'da *bervech-i timar* tasarruf edilen Mümin Baba zâviyesinin de 30 nefer dervişleri olduğu gibi [177], Şeyh Ömer Dede zâviyesinin dervişleri de *şeyh-i mezbûrun nesli* olduğu ve bizzat kendileri çalışıp zâviyeyi işletmekte oldukları tasrih edilmektedir [211].

Açılacak toprak arayan muhâcir dervişler

Görülüyor ki; zâviyelerin pek çoğu boş toprak bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelip yeni açılan Rûm memleketlerine yerleşen muhâcirler tarafından kurulmaktadır. Filhakîka, yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zâviyelerin tesisi oralarını şenlendirmek, imar ve iskân etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak, dağdan ve bayırdan toprak açmak, iskân edilemeyecek bir hâlde ıssız, tenhâ ve vahşi bir tabiat ortasında, hırsız yatağı yerlerde yerleşmek

gibi işlerin ise ancak azimkâr insanlar ve hayâtiyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği âşikârdır. Hatta biraz sonra göreceğimiz veçhile, zâviyelerin ekseriya *devlet tarafından* bilhassa seyahat ve mübâdele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tesisi teşvik edilmektedir ve bu bakımdan dağlarda korkunç boğazlarda tesis edilen *melcelere, jandarma karakollarına* benzemektedirler.

Bu hususta bir fikir edinmek için bâzı zâviye kayıtlarını gözden geçirmeğe devam edelim. Bu sûretle zâviyelerin dağdan, bayırdan *yer açmak ve yeni köyler tesis etmek* hususunda oynadıkları rolü daha iyi anlayacağız:

Saruhan'da Nif nâhiyesinde Kapıkaya demekle mâruf mevzii Hamza Baba nâm derviş "dest-i renciyle açub ihyâ idüb, su getirüb bir zâviye binâ idüb, bağ diküb" Allah rızâsiyçün oradan gelip geçene hizmeti dokunduğu sebeple; Sultan Bâyezid tarafından öşürden affedilmiştir [89]. Kütahya köylerinden birinde Genç Abdal ismindeki derviş, bir zâviye binâ ederek zâviye civarında *kâfir zamanından kalmış "kör yerleri" dervişleri muâvenetiyle açub* zirâat etmiş olduğundan; Kütahya kadısı, bu dervişlerin "kâfir-i körden yer açub, zirâat idüb zâviye binâ itdüklerin" pâdişaha bildirince, ellerine bâzı vergilerden muâfiyet için hüküm verilmiş bulunuyor [30]; aynı şekilde, Kütahya'da Beşparmak isminde *bir dağın altında* Hüsam Dede namında "seccâde-nişin bir aziz" kendi çapasıyle otuz beş dönüm kadar yer açıp bir miktar yere bağlar dikmiş; oraya evler, ahırlar, hangâh ve mescit yapmış ve bu sûretle meydana çıkardığı mülklerinin gelirini gelene geçene, sarfedilmek üzere vakfetmiş. Sonra, oraya daha birçok dervişler gelip sâkin olmuşlar ve çalışıp hâsıl ettiklerinin öşrünü ve resm-i zeminlerini sâhib-i arza vermekle berâber, ayrıca oradan gelip geçenlere de hizmet ediyorlarmış [35]; Saruhan'da Şeyhler köyündeki zâviyenin *"arz-ı beyzâsına* Dede Bâli b. Şeyh Toğrul arak-ı cebînîyle bağ ve bahçe idüb" zirâat olunan arzın öşrü zâviyeye vakfedilmiş [92]. Yine Saruhan'da, *Akkaya adlu dağ içinde Şücâ Abdal ve arkadaşları müştereken "suvârından bir pâre yer tapulayub taş ve ağacın arıdub on akçe haraciyle yurt idinüb ihyâ idicek"* Fâtih Sultan Mehmed tarafından kendilerine muâfiyetnâme verilmiş [84]. Aynı şekilde Malatya'da bir zâviyenin vakfı olan toprak, *"mevat"tan ihyâ edilmiştir"* [209].

Bu dervişlerin yalnız "mevat"tan, "kâfir-i kör"den toprak açıp taşını budadığını arıtıp bağ ve bahçe yetiştirmekle kalmayıp; *gāyet iyi cinslerde meyve ağaçları, limon, portakal ve gül bahçeleri yetiştiren mâhir bahçıvanlar, değirmen arkı ve binâsı inşâ eden, kuyu kazıp su çıkaran ve arâziyi sulamasını bilen muktedir mühendisler olduğu da anlaşılmaktadır*. Zamanın teknik vaziyeti düşünülecek olursa, münâsebetli bir yerde bir değirmen binâ etmek ve onu işletmek gibi işler, büyük bir mahârete ve tecrübeye mütevakkıf addedilebilir. [100, 101, 102, 1] numaralı kayıtlardaki zâviyelerin vakıfları içinde gül ve limon bahçesi, armutluk, zeytinlik ve kestânelikler ve diğer meyve ağaçları zikredilmektedir. [214] numaralı kayıtta da Delü Baba seccâdesi üzerinde oturan Hacı Baba, zâviyesine iki değirmen ile mülk zeytin bahçesi ve armutluk vakfedilmiştir ve şeyhin oğulları zirâatle meşgul olmaktadırlar.

[213] numaralı kayıtta ise; Tufan Dede nâmıyle meşhur şeyhin kendi binâ ettiği zâviyesinde gelene geçene sarfedilmek üzere vakfettiği mülkler arasında, değirmen, *haraçlı* bahçe ve sâire yanında, meşhur *bir cins armut yetiştiren "Kozderesindeki abası armutluğu"* da bulunmaktadır. *Hele değirmen yapub vakfetmek* hemen hemen umûmî bir usûl sayılabilir: Varna'da Akyazılı Baba zâviyesinin dervişleri birçok değirmenler yapmışlar ve değirmenlerin etrafında bağ ve bahçe yetiştirerek zâviyelerine vakfetmek için müsâade almışlardır. Fakat vaktiyle aldıkları bu müsâadeler sâyesinde *resim*den affedilen değirmenlerle öşrü alınmayan bağ ve bahçeleri zamanla çok büyümüş olacak ki, muahhar bir fermanla "fakat sâir değirmenlerün resmin ve Batava nehrinin ve Varna etrafında olan bağlarının ve bahçelerinin öşrün vermemek câiz değildir" denilmektedir. Filhakîka, bu zâviyede, zamanla dervişlerin sayısı muhtelif târihlerde 5, 10, 19 olarak arttığı gibi, iki göz değirmen de 4, 6 değirmen olmuştur [208].

Aynı şekilde, Niğbolu'ya tâbi Dervişler köyü de şu şekilde teşekkül etmiştir: Koyun Baba dervişlerinden Ali Koçı nâm dervişin zâviyesinin vaktiyle hiçbir evkafı ve vâridatı yokmuş. Bu zat öldükten sonra ahbapları toplanıp "kendi yetiştirdikleri" bağlardan ve bahçelerden hâsıl eylediklerini zâviyede gelene ge-

çene sarfetmeğe başlamışlar. Bu mıntıkada *boş ve defterden hâriç bir mezrayı tapulayub*, bedel-i öşr senede 200 akçe vermek üzere, pâdişahtan hüküm almışlar. Ondan sonra, bu mezra içinde iki değirmen binâ etmişler ve bu sûretle zâviyenin vakfı olan mezra yavaş yavaş büyümeğe başlamış, hâriçten kimsenin yazılısı olmayan kâfirlerden de 14 nefer kadar kâfir toplanarak *mezra 45 hânelik bir köy hâline gelmiş* ve zamanın pâdişahı da bu köyü bütün hukuku ve rüsûmu ile, nüfuz ve kudretini bu sûretle göstermiş olan zâviyeye vakfetmiş [181].

Çirmen nâhiyesinde Timurtaş Bey oğlu Hızır Baba'ya verilen ve kendisi tarafından da *zâviyeye vakfedilen yerler üzerinde de az zamanda 22 hâne derviş toplanmıştır*. Bu dervişler bizzat 35 mudluk tohum ekilen bir toprağı işlemektedirler ve 300 kadar armut ağacı yetiştirmişlerdir [207].

Görülüyor ki, mevzûubahis ettiğimiz dervişler, *zâhit ve tufeylî bir zümre* teşkil etmekten ziyâde; *çalışmak ve toprağı açmak muhabbetiyle müteharrik bir sınıf kolon, kırlara doğru taşmakta ve yayılmakta olan bir cemiyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis bir tip yeni insandır*. Ve esâsen, istifâde etmekte oldukları ehemmiyetsiz bâzı muâfiyetler, bilhassa bidâyette taşıdıklarını gördüğümüz büyük hizmet ve fedâkârlık duygularına karşı hakîkaten yerinde ve âdil bir mükâfat teşkil edecek şekilde verilmiş bulunmaktadır. Böylece boş ve tenhâ yerleri ihyâ etmiş gözüken dervişlerin bile, birçok vergilerden muaf tutulmadığı, öşür verdikleri ve örfî rüsûm için de mîrîye *maktû* bir şey ödedikleri görülmektedir. *Sıkı bir devlet kontrolü* de bu derviş isimli çiftçilerin bilâhare yaptıkları gibi mühim bir kısım *devlet gelirini ellerine geçiren bir mütegallibe ve istismarcı sınıf* hâline gelmesine mâni olmağa çalışmaktadır. Şu hâlde bu dervişler tetkik ettiğimiz devirlerde, cemiyet içinde duyulan bir ihtiyacın ifâdesi olmanın verdiği bir hayâtiyetle canlı kalarak bin bir müşkülâta rağmen kendilerinden yerleştikleri yerlerde toprağa yapışıp tutunmakta ve oralarda muvaffakiyetle üremektedirler.

Esâsen bu gibi zâviyelere daha ziyâde "mevat"dan açılmış veya hâlî ve harâbeden satın alınmış olan ve bu îtibârla hukûken

kendilerini işleyecek olanların mülkü olabilir bir vaziyette bulunan topraklar vakfedilebilmektedir.* Bâzan öşür veren bir *mülk toprak*, zâviye vakfı olduktan sonra da öşür vermekte devam ettiği gibi; vaktiyle sâhibinin sefere eşmek mecbûriyetiyle elde ettiği bir *yurtluk toprak* da zâviye vakfı olduktan sonra da yine sefere eşkünci göndermek mecbûriyetinde bulunmaktadır. Meselâ, [67, 71] numaralı kayıtlardaki zâviye vakfı topraklar, öşür ve haraç vermekte devam etmektedir. [8, 9, 10, 71 ve 73] numaralı kayıtlarda gördüğümüz veçhile, harbe giden veya yerlerine adam gönderen zâviye şeyhlerinin bulunması, daha evvel Osman Gâzi'nin ve Orhan'ın birçok silâh arkadaşlarının *ahi* ve *derviş* unvanı taşıyan muhârip dervişler olduğunu yukarıda gördüğümüz için, bizi hayrete düşürmemelidir. Nitekim; ahilerden bahseden İbn Battûta da onların Anadolu'da Türkmen akvamı arasında her köy ve kasabada mevcut olup *eşkıyâyı tenkil* için büyük bir kudret temsil ettiklerini söylemektedir. Şüphe yok ki, bugünkü *bâzı faşist rejimlerdeki fırka milisleri gibi, ahilerin emri altındaki gençlik teşkîlâtı da silâh kullanmasını öğrenmiş* oluyor ve icâbında Ankara ahilerinin yaptıkları gibi, *idârî bir istiklâle kadar varan sağlam bir teşkîlât kābiliyetini* gösterebiliyorlardı. Bundan sonra göreceğimiz veçhile; tenhâ ve ıssız yerlerde âdeta *bir emniyet karakolu ve bekçi vazîfelerini gören zâviye şeyhleri*nin bu husûsî zâviyeleri de ancak kendilerinin temsil ettikleri bu harp ve tenkil kuvveti ile îzah edilebilir.

Derbent bekleyen dervişler ve zâviyelerin emniyet ve menzil vazîfeleri

Zâviyelerin bir kısmının tesis ve muhâfazasının sebebini, boş toprak bulup yerleşmek ihtiyacında olan muhâcirlerin nüfuzlu mümessilleri tarafından yeni açtıkları toprakların geliri mukābili olarak, devlete âit umûmî hizmetlerden bir kısmını kendi üzerlerine alarak yolculara ve nakliyata yardım etmek sûretiy-

* *Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nın VII. cildinin 1-2. sayılarında (1941), "Sultanların Temlik Hakkı ve Mülk Topraklar" ismini taşıyan makalemize bakınız (s. 469).

le muâfiyetlerini idâme ettirmek teşebbüsü gibi telakkî edebiliriz. Filhakîka, unutmamak lâzım gelir ki, hükûmetin zâviye sâhipleri gibi *iç kolonizasyon işlerinin faal ajanları vaziyetinde olan dervişlere* karşı uzun zaman birtakım imtiyazlı vaziyetler tanıması için, onların tesis ettikleri zâviyelerin hakîkaten mahallinde açılmış olması ve müessir bir şekilde yolculara muâvenette bulunabilmesiyle kāimdir. Aksi takdirde ya [13] numaralı kayıtta görüleceği üzere, yol üzerinde vâki olmadığı için zâviye olmağa salâhiyeti olamayacağından bahsedilerek; veyâhut [12, 13, 14] numaralı kayıtlarda olduğu gibi, şeyhlerinin "âyende ve revendeye hizmette kusuru" veya "beliyatı" zâhir olduğundan bu zâviyeler ilgā veyâhut sâhiplerinin elinden alınıp başkalarına verilmektedir. Diğer taraftan, devlet için mâlûm birçok *zâviyelik yerler* boş ve harap olduğu zaman, oralarını tekrar şenletmeye ve *zâviyeyi işletmeğe iltizam edenlere* tekrar verilmektedir. Nitekim, Kütahya'da *Şeyh Saltık* zâviyesinin vaktiyle timara verildiği için harap olmuş bulunduğunu gören bir *vilâyet muharriri,* onu merkeze "tâmir ider kimesne bulunur" diye bildiriyor. Bu sûretle bu zâviye şeyhliği tâlibi uhdesine havâle edilmek üzere, âdeta askıdadır [15]. Bu şekilde münhal olan diğer bir zâviye şeyhliği için ise; Kütahya kadısı, Ahi Hızır'ın münâsip olduğunu bildirmektedir [16]. Aynı şekilde Kütahya'da harap bir hâlde bırakılmış olan Şeyh Bahşâyiş zâviyesinin "imâretine" İsa Fakih "iltizam gösterdüğü ecilden" kendisine sadaka olunmuştur [18]. Aynı sûretle Karaman'da Öyüklü Viran denilen mezrayı Derviş Bahşâyiş "tâmir ve âyende ve revendeye hizmet eylemeğe iltizam gösterdiği sebebden" Cem Sultan işâretiyle mezkûr dervişe kaydolunmuştur. Daha sonraki bir târihte de aynı zâviye *"gāyet mahallinde bir zâviye olduğu ecilden"* kaydıyla "mukarrer kılınmıştır" ve bu şeyhin evlâdı bu zâviye civarında *"kendi çiftçileriyle"* zirâat idüb âyende ve revendeye hizmet ettikleri mukābilinde rüsûm ve avârız virmezler imiş" [36] Kadı olanların kime dilerlerse verdikleri diğer bir zâviye hakkında da *"Hacı Hızır, tâmirine iltizam itmekle"* eline berat verilmiş, o da zâviyeyi, yeniden inşâ ile gelene ve geçene hizmet etmeğe başlamış olduğu kaydını görmekteyiz [37]. Bursa'da birkaç defa yandıktan sonra yenisi yaptırılamayan bir zâviyenin; *"yol üzerinde ve âyende ve revende yatağı olduğu"* ileri sü-

rülerek bu defa asıl vakıf köy içinde kurulduğunu görüyoruz. Sivas taraflarında yol üzerinde "memerr-i nâsta" "mahall-i hatar" birtakım vîrâneleri "şenledüb ve zâviye bünyad idüb âyende ve revendeye hizmet itmeğe" birtakım dervişler "iltizam" etmişlerdir [152]. Çorumlu livâsında; "hâric ez-defter" *"mahuf ve tahaffuzu vâcib" bir yerde Mezîd Fakih bir mescit ve bir kervansaray binâ idüb şenletmek içün gelecek halka birtakım muâfiyetler bahşedilmesini temin etmiş bulunduğundan*; bu şekilde "konağı muhâfaza için istimâlet" ile cem olanlarla teşkil edilen bu köyün mâlikâne hissesi "zâviye"ye âit bulunmaktadır. Bu kayda nazaran; *"zâviye" kelimesi gāyet umûmî bir mânâ ifâde etmekte ve bâzan bir tekke, bir konak yeri veyâhut burada olduğu gibi, bir kervansaray bile zâviye addedilmektedir*. Filhakîka, [219] numaralı kayıttan da anlaşılacağı veçhile; zâviye, yolcuların emniyetle inip istirâhat edebilecekleri, hatta yiyecek bulabilecekleri bir yerdir ve zâviyenin biraz büyüğü bir imâret addedilebilir. Bu kayıtta vilâyet muharriri Silifke'nin, Kıbrıs fetholunalıdan beri gâyetle geçit yeri olduğu sebepten, *zâviye değil hatta imârete küllî ihtiyacı varken* zâviye vakfının medreseye verilmesini çok mânâsız buluyor ve gelip gidenlerin *yatacak yer* hususunda müzâyaka çekmelerini münâsip görmeyerek *"berkarâr-ı sâbık taam çıkmak üzere" zâviyelik üzere tasarrufunu* deftere geçiriyor. Nitekim Bursa civarında da Sâmit Dede isminde bir derviş Bursa ile İnegöl arasında Aksu kenarında böyle kervansaraylı bir merkezi idâre etmektedir. Bu yeri kendisinden evvel Çiçek Dede şenletmiştir [5]. Bu kayıtlar bize göstermektedir ki, mevzûubahis ettiğimiz dedeler ve şeyhler yalnız ufak zâviyelerin değil, bu zâviyelerin daha büyümüş şekillerinden başka bir şey olmayan tekkelerin ve *kervansaraylı konak yerlerinin* de başında bulunmaktadırlar.

Tekkeler ile konak yeri ve zâviye arasındaki bu vazîfe birliğini aşağıdaki kayıtlarda da görmekteyiz: Niğbolu'da Hezârgırad civarında Bâli Bey oğlu Yahya Bey'in tekkesi Tutrakan gibi Rumeli'nde şekâvet yeri olarak tanılan ve halk ağzında, son zamanlara kadar "Tutrakan'dan gelmiyorum" yâni, 'o kadar kaba değilim', şeklinde dolaşan bir sözün yaşamasına sebep olan bir yerde kurmuştur: "zikrolan mahal, ifratla mahuf ve harâmî yatağı olmağın, ol yerde mezkûr tekkeyi binâ eyleyüb ve haymanadan âyende ve re-

vendenin atlarına ot biçüb odun getürmek içün mezkûr kâfirleri cemeyleyüb teskin ettirmiş. Ol vakitden berü zikrolunan mahal, mezkûr bey sebebiyle müemmen olub Müslümanlar bilâ havf gelüb gider olmuşlar..." Bu sûretle meydana gelen 162 hâneli köy kaydının kullandığı tâbir ile pâdişah tarafından "Bâli Bey zâviyesine" vakfedilmiştir [183]. Aynı şekilde, Bozok'ta yalnız yol üzeri olmakla kalmayıp aynı zamanda bir ılıcası bulunan köyde, gelip gidenlerin inmesine ve hizmet görmesine mahsus olarak yapılan binâ "tekke misali bir ev" olarak tavsif edilmektedir.

Bu sûretle kendiliğinden bir iskân ve kolonizasyon şekli olmaktan çıkarak hükûmetin mütemâdî kontrolü altında *çalışan bir umûmî hizmet müessesesi şeklini aldıklarını* ve zâviye şeyhliklerinin resmî bir memûriyet hâline girdiğini ve bu sûretle memleketin nakil ve mübâdele işlerinin muntazam işlemesine yardım etmek sâyesinde, refahın ve zenginliğin artması için ne kadar büyük bir mevkii olduğunu büyük idâre memurlarının çok iyi takdir etmiş olduklarına diğer bir misal de Erzincan evkaf kânununda bulunmaktadır. Bu kânunun muhtelif maddelerinde uzun süren harpler netîcesinde *harap olan bir memleketi şenlendirmek, âsâyiş ve emniyetini temin ederek halkı celbedebilmek için düşünülen tedbirler arasında; (madde 3) eski zâviyelerin ihyâsı ve münâsip mahallerde yenilerinin ihdası hususu, vilâyet muharririne devlet merkezi tarafından sarih bir tâlîmat şeklinde tafsîlâtıyle emredilmiş bulunmaktadır.*[26] Bundan

---

[26] Ve hâric ez-defter bâzı mahuf derbend ve memerr-i nâs vâki olan kurâda kadîmden zâviyeler vazolunub, ahâlisi Kızılbaş fetretinde perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harab kalub, bervech-i tahmin yazılıb timara virilmiş imiş. Öyle olsa, vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda, o hâlî ve harab olan kurânın ehâlisinden bâzı kayd-ı hayâtda olanları hazreti Hüdâvendigâr-ı gerdûn iktidarın eyyâm-ı adâletinde il ve vilâyet emn ü emân üzere âsûde hâl olmağla gelüb her biri yerlü yerine mütemekkin olub şenlenüb, ehâli-i vilâyet-i mezbûre zikrolan hâlî ve harab zâviyeler ihyâ olunması lâbüd ve lâzımdır, memâlik-i mahrûseye dahi intifâ'ı vardır deyü ricâ eyledükleri bâisden, vukūı üzere der-i devlet nisâba arzolundukta pâdişahımız eazzallâhu ensârühu hazretlerinin hayrât-ı amme meyl-i tâmmesi olub bâzı evvelden harab ve yebab olub girü ihyâsı lâzım olan kurâya ve bâzı mahuf derbendlerde ber-karâr-ı sâbık ihdâsı lâbüd olan mahallerde zâviyeler vazedüb evkafını hullide mülkühu kıbelinden herhangi karyede vâki olmuş ise mahsulünden birer çiftlik tâyin ve takdir idesin diyü emrolunmağın ber mûceb-i emr-i münif lâzım olan mahallerde bâzı ihyâ ve bâzı ihdâs zâviyeler vazolunub sebt olundu. (İstanbul Başvekâlet Arşivi 917 numaralı defter). Bu kânunun

başka, zâviyelerin oynadığı rol hakkında bir fikir edinmek için Sultan Süleyman tahrirlerine göre; bu sıralarda Anadolu vilâyetinde, (623), Karaman'da (272), Rûm vilâyetinde (205), Diyarbakır'da (57), Dulkadiriye'de (14), Paşa livâsında (67), Silistre livâsında (20), Çirmen livâsında (4) zâviye mevcut bulunduğunu hatırlatmak da lâzımdır.[27]

Bu zâviyelerin her birinin en lüzumlu ve *tenhâ yerlerde mâmur bir konak yeri* hizmetini gördüğünü, derece derece muhtelif büyüklükte olanlarının, imâretli ve kervansaraylı şekillerinin mevcut bulunduğunu da biliyoruz. Zâviye şeyhlerinin aynı zamanda gerek zâviyenin ve gerek civarın emniyetinden de mesul bulunduğunu hatırlayalım. Filhakîka; Osmanlı İmparatorluğu'nda aylıkla asker ve memur kullanacak kadar para ekonomisi münkeşif bir hâlde bulunmadığından, her vazîfe ve memûriyet toprak gelirinden bir kısmının hasr ve tahsisi veya sâdece bâzı vergilerden muâfiyet mukâbili olarak ifâ edilmektedir. Bu vaziyette yolların ve memleketin emniyeti ile alâkadar olan devlet; çok defa bu emniyeti temin edecek vaziyette olan kimselere, harp adamlarına veya cemâat reislerine bir köyün timarını veya bir derbent yerinin bâc resmini vermektedir; veyâhut o hizmet mukâbilinde cemâati ile berâber o civarda yaşayıp her türlü vergi vermekten affedilmiş olmasını kabul etmektedir. Fakat bu kâbil kimseler, bu gibi muâfiyetler mukâbilinde, o yerin emniyetinden mesuldür. O civarda bir hırsızlık veya katil vak'ası vukū bulursa onlar tazmin etmekle mükelleftirler. Sûret-i umûmiyede derbent teşkîlâtına hâs olan bu nizamlar zâviyelerin birçoğunda câridir [155, 156, 210]. Dağ başlarında [83, 65] ve isimlerinin ifâde edeceği veçhile meselâ, Yalnız Kuyu demekle mâruf vîrânelerde [136], Ahi Çukuru'nda [196], "be-gâyet gereklü" yerlerde tesis edilen zâviyelerin, yukarıdan beri gösterdiğimiz veçhile kırlarda emniyet ve konak hizmetleri olduğu gibi; [3] numaralı kayıtta görüleceği

bütünü yakında neşredilmiş bulunacak olan *Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. ve XVI. Asırlarda Zirâî Ekonominin Hukūkî ve Mâlî Esasları* isimli kitabımızın birinci cildinde XX numaralı kānun olarak mevcuttur (s.74).

[27] *İktisat Fakütesi Mecmuası*'nda neşredilmekte olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Nüfus ve Arâzi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri" isimli etüdümüze bakınız (Cilt II).

üzere, açıkça "ıssuz ve korkuluk" yerleri görüp gözetmek için bir tekke kurup oralara yerleşen ve sefer olduğu zaman asker gönderen yerler gibi zâviyeler de pek çoktur. Filhakîka, o zamanın münâkale tekniğinin çok geri vaziyetine rağmen, ancak bu sâyedir ki *ticâret ve ziyâret maksatlarıyla seyahat büyük mikyasta kolaylaşmış*, temînat altına alınmış bulunmaktadır. Çünkü, yol boyları ve menziller hesaplı bir şekilde yerleştirilen köyler, zâviyeler ve kervansaraylar tarafından itinâ ile muhâfaza edilmektedir. Ve şâyân-ı dikkattir ki, bugün ancak devletin salâhiyettar dâirelerinin bir plan dâhilinde tasavvur edip meydana getireceği bu neviden etraflı düşünülmüş ve ilerisi görülerek tahakkuk ettirilmiş eserler, o zamanlar daha ziyâde husûsî teşebbüslerle ve pek çok defa kendiliğinden meydana gelmekte bulunmuştur. Devletin bu hususta tâkip ettiği hatt-ı hareket ise, bu gibi teşebbüslerin teşvik edilmiş olması için zarûrî olan müsâadeleri, muâfiyetleri ve hatta *idârî-mâlî muhtâriyetleri bahşetmekten çekinmeyerek, her mahallin ihtiyaçlarını o mahalde bulunup hissedenlerin rey ve teşebbüsleriyle becerebilmesi için adem-i merkeziyetçi ve mümkün olduğu kadar her tesise kendi mâhiyetine uygun bir şekilde inkişaf edebilmesi için müdâhalelerini az hissettirir bir tavır ihtiyar etmiş olmasıdır*. İşte tetkik ettiğimiz zâviyeler de, umûmiyetle vakıf müesseselerine bahşedilmiş olan bu idârî-mâlî muhtâriyetten istifâde etmektedirler ve zamanına göre *yolların emniyetini en kolay, en müessir ve en ucuz bir şekilde temini* için bulunmuş en iyi çâreyi temsil etmektedirler.

Zâviyelerin idâresi ve işleyiş tarzı

Bu zâviye şeyhliklerinin ekserisi, vaktiyle o zâviyeleri tesis etmiş olanların evlâtları elinde ve *evlâtlık vakıf*[28] olarak bulunmakla berâber; zamanla evlât münkariz olunca veya şeyhlerin bâzı yolsuzlukları görülünce, yerine devlet tarafından başkalarının tâyin edildiği [17, 29, 34] ve bu sûretle vakfın evlâtlık vakıf hâlinden çıkarak bir *amme vakfı* hâline girdiği görülmektedir [22]. Diğer

[28] *Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda (1940 senesi, VI. cildin birinci sayısında) neşredilmiş olan "Evlâtlık Vakıflar" başlıklı yazımıza bakınız.

taraftan bu zâviyelerden bir kısmının doğrudan doğruya devlet tarafından açılmış olması da mümkün olduğu gibi, bâzı vâkıflar *şart olarak* "hâkimü'l-vakt, her kim bu makamın hizmetine elyak ise anı şeyh nasbider" kaydını koymuş bulunmaktadırlar [215]. Filhakîka, diğer vakıflar gibi, zâviyeler de vâkıfların tâyin edeceği şartlar dâhilinde idâre edilmektedirler, onların da bâzan mütevellîleri ve nâzırları vardır [65, 83]. Fakat topraklar, daha ziyâde, vaktiyle *yurtluk* olarak verilmiş olup âilenin müşterek malı vaziyetindedir. Bu vaziyette, bittabi bâzan şart-ı vâkıf iyice tasrih edilmediği için, evlâtlık vakıf hâlinde idâre edilen zâviyelerde meşîhat "bervech-i iştirâk" tasarruf edilmektedir [217]. Fakat çok defa, bir zâviyenin idâresine seksen kişi karışmasın diye, "iştirak merfû olmağın" ibâresiyle berat hak sâhiplerinden yalnız birine verilmektedir [38]. Filhakîka, yukarıda pek çok misallerini gördüğümüz veçhile, bu zâviye müessislerinin evlât ve akrabâları pek kalabalıktır. Nitekim, herkesin hissesine sâhip olmak istemesi üzerine büyük ihtilâflar çıkmış olan, Kengırı'da Kozlu Dede boynundaki iki zâviyenin sâhipleri (Şeyh Şâmî evlâdı) 50 kişi idi. Bu sebeple hükûmet, hisse usûlünü tamâmen kaldırıp bu zâviyelere "tarîkatları üzere kim şeyh ve seccâde-nişin olur ise" yalnız onların nâzır olmasını emretmiştir [145]. Bu zâviyeler bâzan *aynı tarîkata mensup diğer daha eski zâviyelerin bir şûbesi mâhiyetinde* bulunduğundan, yeni zâviyenin şeyhleri ana zâviyedeki dervişlerin aslahı olarak seçilmektedir [167].

Bâzı zâviye müessislerinin [73, 74, 32, 85] numaralı kayıtlarda gördüğümüz *Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hâtun, Hacı Fatma zâviyeleri gibi bâzı zâviye şeyhlerinin de aynı sûretle kadınlar olması* nazarıdikkati celbetmektedir. Bu hususta bir misal olarak [43 mükerrer] numaralı kaydı zikretmek isteriz. Şöyle ki, Kütahya evkafı içinde Od Yakan Baba nâmındaki dervişin bir köyde binâ ettiği tekke, civardan gelen adaklar ve kurbanlarla az zamanda inkişaf bulup dinî mühim bir merkez hâline girmiştir ve bu inkişafta bu zâviyeyi idâre etmiş olan "*Hacı Bacı* nâm sâliha ve mütedeyyine ehl-i velâyet hâtun"un ve kendisinden sonra yerine geçen *Hundi*

Hacı nâm hâtunun ve ondan sonra zikrolan ocağı ihyâ etmiş olan *"Sume Bacı nâm bir aziz ve sâliha ve bâkire hâtun"*un büyük hizmetleri olmuştur. Ve hatta bu sonuncu Bacı, kendi zamanında tekkeye mâl ettiği çiftliklerle, bağ, bahçe, değirmen vesâirenin, kendi ölümünden sonra akrabâsından kimsenin müdâhale etmemesi için, kendi parasıyla temin edilmeyip hayrât-ı müslimînden toplanan para ile satın alınmış olduğunu herkesin önünde ikrar ve zapta geçirmiştir. Filhakîka, bu asırlarda Anadolu'da *kadın tekke şeyhleri* görmek bizi hayrete düşürmemelidir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Âşıkpaşazâde bu kadın dervişlerden "Bâciyân-ı Rûm" nâmı altında bahsetmektedir ve Hacı Bektaş'ın Rûm Ahileri, Rûm Abdalları ve Rûm Gâzileri gibi gruplar içinden Bâciyân-ı Rûm'u ihtiyar edip, Kadıncık Ana (Fatma) isminde bir kadına, bütün kerâmetini göstermesi ve tarîkatı ona ısmarlaması bu bakımdan mânîdardır:

> XIV. "Ve hem bu Rûm'da dört tâife vardır kim misâfirler içinde anılur. Biri 'Gâziyân-ı Rûm' biri 'Ahiyân-ı Rûm' ve biri 'Abdalân-ı Rûm' ve biri 'Bâciyân-ı Rûm'.
> İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bâciyân-ı Rûm'ı ihtiyar itti kim o 'Hâtun Ana'dır, anı kız idindi, keşf ve kerâmetini ana gösterdi, teslim itdi, kendi Allah rahmetine vardı.
> Suâl: Bu Hacı Bektaş hazretlerinin bunca müridi ve muhibbi vardır, bunların bîatleri ve silsileleri nerede olur?
> Cevab: Hacı Bektaş, Hâtun Ana'ya ısmarladı, nesi varsa. Kendi bir meczub budala azizdi, şeyhlikden ve müridlikden fâriğ idi. Abdal Musa dirlerdi bir derviş vardı. Hâtun Ana'nın muhibbi idi ol zamanda şeyhlik ve müridlik iken zâhir değildi, silsileden dahi fâriğlerdi. Hâtun Ana ol azizin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerinde bir nice gün sâkin oldu." (*Âşıkpaşazâde Târihi*, s. 205).

Birçoğu aynı zamanda tekke misillü, müşterek bir âyîn ve ibâdet yeri de olan zâviyelerin, gerek mûtat olan vakitlerde yolculara temin ettikleri yatak ve yiyecek ve gerekse müşterek büyük merâsim günlerinde hazırladıkları yiyecek hakkında bir fikir edinmek için onlardan bâzılarının sâhip oldukları eşyânın gözden geçirilmesinin faydalı olacağını zannediyoruz. Şâyân-ı memnûniyettir ki, tetkik ettiğimiz defterlerdeki zâviye kayıtları çok defa bu gibi

mâlûmatı da ihtivâ etmektedir. Fakat, bu hususta bu defterlerde ne buldu isek almış olmakla berâber bir zâviyenin iç hayatını ve dinî vazîfelerini tetkik için başka menbalardan ayrıca istifâde etmeğe de lüzum vardır. Bu hususlar ayrıca yapılacak işlerdir. Biz burada yalnız şu kadarını hatırlatmakla iktifâ edelim: Umûmiyetle, *büyük bir çiftlik, bir zirâî merkez ve mâlikâne* manzarasını arz eden zâviyelerde her türlü zirâî işler, bahçıvanlık, meyvecilik, fırıncılık, değirmencilik yapılmaktadır ve bilhassa hayvan yetiştirilmektedir. Bu hususta bir misal vermek için Aydın taraflarında Umur Paşa türbesi evkafının bu şekilde *büyük bir zirâî işletme* hâlinde bulunduğunu hatırlatalım [105]. Filhakîka bu vakıf çiftlikte 32 baş su sığırı, 70 baş kara sığır mevcut olduğu gibi; vakfın diğer bir çiftliğinde de 73 kara sığır mevcuttur. Bundan başka, bu çiftliklerin ayrıca, yoncalıkları, koruları, yaylak ve kışlakları, *ortakçıları* ve ihtimal "ortakçı kulları" mevcuttur.[29] Fakat, böyle büyük bir işletme mâhiyetinde olan bir vakfın zamanla mâruz kalacağı buhranlar ve zıyâlar da bu kayıtlarda görülmektedir. Çünkü, birçok vakıflarda vaktiyle kaydedilmiş bulunan, sağmal ineklerle diğer çift hayvanları ve kullar, böyle bir çiftlik manzarasını arz eden bir vakıfta uzun zaman idâre edilememektedir. Kullar zamanla hürler arasına karışıyor, zâviyede nüfuz ve mevki kazanıyor; *hatta bir kısmı derviş ve şeyh oluyorlar*. Hayvanlar bakımsızlık yüzünden ölüyor ve kayboluyorlar, idâresizlik ve sûistîmal de kendisini hissettiriyor. Bu îtibârla, en sağlam ve devamlı zâviyeler, diğerleri kadar zengin olmamakla berâber, bizzat sâhipleri tarafından işlenen ve âile vakfı olarak verilmiş olan zâviyelerdir. *Kulların çalıştırıldığı bir çiftlik şeklinde idâre edilen bir zâviye misalini* Bursa livâsında Karışdağında Şeyh Akbıyık'ın tesis ettiği zâviyede görmekteyiz [220]. Bununla berâber; ekseri zâviyelerin, çift hayvanları, kovan, inek vesâire ile birlikte bir kaç beyaz veya arap kula sâhip olduklarını da bu zâviyelerin eşyâ listelerinden anlamaktayız [76, 190]. *Müessir bir din propagandası merkezleri olan*

---

[29] *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın 1, 2 ve 4. sayılarında çıkmış olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri 1: Kulluklar ve Ortakçı Kullar" başlıklı makalelerimize ve bunlar içinde bilhassa 47 numaralı notun bulunduğu yere ve XXXV numaralı kayda bakınız.

birçok zâviyelerin bilhassa Rumeli'nde bâzı müritlerini de Müslüman olmuş kullar ve Hıristiyan reâyâ arasından temin etmiş oldukları nazarıdikkati celbetmektedir. Birçok dervişlerin Abdullah oğlu olarak kayıtlı bulunmaları bâzı mütevellîlerin kul ve kuloğlu olmaları bu hususu işâret etmektedir. Eski Hıristiyanlardan yapılmış dervişlerin daha mutaassıp ve harâretli bir din propagandası vâsıtası olacakları da âşikâr olduğu gibi; uzun seneler, zâviyede oturan Hıristiyan hizmetkârların, coşkun ve esrarlı dinî âyinlerin tesiri altında Müslümanlığı kabul etmemelerine de esâsen imkân yoktur.[30] Hıristiyan memleketlerinde çalışan *Türk*

---

[30] Zâviyelerin din propagandası bakımından oynamış bulundukları rolün büyük olması lâzım gelir. Câhil halk yığınları için azizlerin mezarlarına, onların metrûkâtına ve kerâmetlerine inanmak daha basit ve kolay anlatılabilir bir din teşkil etmektedir. Bu sebeple, bahsettiğimiz zâviyelerdeki dinî hayat kolayca *evliyâ perestlik* şekline girmiş bulunduğundan halk arasında büyük bir tesir icrâ edecek vaziyettedir.
Diğer taraftan bahse mevzu zâviyeleri kuran veya idâre eden dervişler çok defa yerli Hıristiyanları temsil kâbiliyeti dikkate şâyan bir derecede büyük birtakım dinî cereyanların ve tarîkatların mümessilleridirler. Bu tarîkatların ekserisinde bilâhare Bektâşîlikte olduğu gibi İslâm dini yerli halk tarafından benimsenebilmek için lâzım gelen bütün kolaylıkları ihtivâ eden bir şekle girmiş münevver, müsâmahakâr ve telifci bir mâhiyet alarak bâzan yerli âyin ve îtikatları da benimseyebilmiştir. Bütün insanların kardeşliği, işe ve vicdan temizliğine nazaran dinî âyin ve ibâdet sâhasındaki şekilciliğin kıymetsizliği gibi, her dervîşâne düşüncede gizli bir şekilde mevcut bulunan fikirler, dinî kaynaşmayı büyük nispette kolaylaştırıyordu. Hasluck'a nazaran, İslâmiyet'in ehl-i sünnet hâricinde kalan bu uzlaştırıcı ve mûnis şekillerinin tesiri altında câhil Hıristiyanların din değiştirmeleri pek kolay olmuş ve bu sûretle fâtih bir ırk veya misyoner teşkîlâtına mâlik bir ruhban sınıfı tarafından ecnebi memleketlere getirilen bir din, iknâ ve intibak kuvvetiyle, kendisini yerli âyinler üzerine ilâve ve ilzam etmiştir. Bu sûretle dinî kaynaşmayı mümkün kılarak Hıristiyanlar için İslâmlığı kolayca kabul edilir bir şekle sokmak hususunda Bektâşîliğin ne sûretle çalıştığını göstermek isterken Hasluck'un *iki taraflı ziyâretgâhlar* hakkında vermiş olduğu mâlûmat da dikkate şâyandır. Bektâşîler ve onlardan evvel diğer tarîkatlar bu nevi tekke ve ziyâretgâhlarda yatan Müslüman evliyânın mezarında bir de Hıristiyan aziz bulunduğunu veya eski Hıristiyan azizin gizlice Müslümanlığı kabul etmiş bulunduğunu ileri sürerek, türbeleri her iki din sâlikleri için ziyâret edilebilir bir hâle sokmuşlar ve bu iştirakten kendileri için büyük faydalar ummuşlardır (s. 53, 62). Böylece Hasluck'a göre, Selçuklu hânedanının cismânî ve Mevlevî dervişlerinin rûhânî merkezi olan Konya'da, aynı sûretle gerek Hıristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından hiçbir vicdânî endişe olmaksızın ziyâret edilen dört perestişgâh vardı. Bu gibi imkânlarla Konya sultanları zamanında Hıristiyanlık ve İslâmlık birbirine yaklaşıyor ve kaynaşıyordu. Orta Zaman Anadolusunun gayri mütecânis ahâlisi arasında

misyoner dervişlerinin bu neviden faâliyetleri, Hıristiyan iken sonradan Müslüman olmuş dervişlerin bâzı tarîkatların âyin ve erkânı üzerinde yapacakları tesirler de ayrıca tetkik edilecek mevzûlardır. Aynı şekilde, bu tarîkatların içtimâî hayat idealleri ve muhtelif içtimâî meseleleri telakkî tarzları da ayrıca tetkike değerse de bu hususlar maalesef bizim için mâlûm değildir. Yalnız, birçok dervişlerin komünist bir hayat yaşamak için bir araya toplandıkları ve berâber çalışıp berâber yemenin ve böyle müşterek bir hayat sürmenin zevklerini tercih ettiklerini kabul edebiliriz. Bundan başka, son zamanlarda Rumeli'nde bâzı dervişlerin berâber çalışıp elde ettikleri mahsullerini iki gözlü ambarlarına taksim ederek bir gözün muhtevâsını kendilerine ve diğer gözdeki mahsullerini yolcuların fukarâlarına tahsis etmek üzere kullandıkları nakledilmektedir. Bu hareket tarzları, onların hayır ve benî nevine hizmet gâyesine kendilerini hasretmiş olduklarını istidlâl ettirebilirler. Herhâlde muhakkak olan bir şey varsa, o da *bir içtimâî yardım müessesesi olduğu kadar, bu tekkelerin aynı zamanda bir imar ve iskân vâsıtası bulunması ve emniyet ve münâkalâtın temini ve dinî propaganda bakımından birinci derecede ehemmiyetli tesisler olmasıdır.*[31]

---

bir kaynaşma zemini hazırlayan bu nevi dinî cereyanlar, sultanlar için siyâsî bakımdan, Mevlevîler için ise felsefî görüşten arzuya şâyandı ve bu ihtiyaca cevap vermek için doğmuşa benziyorlardı. 15. asırdaki Şeyh Bedreddîn isyanının muharrik kuvveti de temsil ettiği fikirlerin bu nevi bir dinî kaynaşma ihtiyacının hazırladığı bir zemin üzerinde kolaylıkla yayılabilir bir mâhiyette olmalarından geliyordu (s. 141).

[31] Bu zâviyelere uğrayan yolcular orada herkese açık bir misâfirhâne, yatacak yer ve yiyecek bulabilmektedirler. Hatta bunlardan bâzılarında mevcut kazan ve tepsilerin adedi hiç olmazsa âyin ve bayram günlerinde büyük mikyasta yemek dağıtıldığını ispat etmektedir. Meselâ, Hasköy'ün köylerinde *Yağmur oğlu Hasan Baba* zâviyesinde 16 kazan, 37 tepsi ve 16 bakraç vardır ve senede 350 kadar adak koyun kesilmektedir (178). Çirmen'de *Hızır Baba* zâviyesinde 8 kazan, 16 tepsi vardır. Diğer birçoklarında gerek yemek takımları gerek halı, yatak ve yorgan çoktur. 63 numarada kayıtlı bulunan *Ahi Ana* zâviyesinin eşyâlarına da bakınız.

Defter-i Hâkānî Kayıtları

Bu makaleyi yazarken hâkana mahsus nüfus ve arâzi tahriri defterlerinden bilhassa istifâde etmiş olduğumuzu yukarıda, 18 ve 28 numaralı notlarda, söylemiştik. Burada, makalemizde yürüttüğümüz mülâhazalara ve verdiğimiz mâlûmata esas teşkil eden bâzı mühim zâviye kayıtlarını, bu defterden çıkararak aynen ve bir arada neşretmeyi münâsip görüyoruz. Bu maksatla, bir araya getirilen kayıtlardan her birine bir sıra numarası verilmiş ve makalede her kayıt bu sıra numarasıyla zikredilmiş olduğu için, arzu edildiği takdirde verdiğimiz mâlûmatı kontrol etmek ve mürâcaat edilen menbaların kıymet ve mâhiyeti hakkında bir fikir edinmek mümkün olacaktır.*

Bu kayıtların, husûsî tahrir heyetleri tarafından elde mevcut vesîkalarla eski defterlerdeki diğer kayıtlara mürâcaat edilerek ve mahallinde yapılan tahkikat netîcelerine göre tanzim edildiklerini ve pâdişahların tuğralarıyla musaddak defterlerde husûsî bir îtinâ ile muhâfaza edilerek arâzi işlerinde en sıhhatli birer vesîka teşkil ettiklerini burada hatırlatırsak onların kıymetleri hakkında bir fikir vermiş oluruz. Bu kayıtlardan birçoğunun, bahse mevzû zâviyelerin hayatında zamanla vukūa gelen tahavvülleri hulâsa ederek her biri hakkında âdeta birer târihçe vücûda getirmiş olmaları ise, tetkiklerimizi ayrıca kolaylaştırmıştır.

Tetkik ettiğimiz defterlerde mevcut binlerce kayıt arasında daha pek çok zâviye kaydı da vardır. Biz burada neşrettiklerimizi benzerleri arasından tipik ve mânâlı bularak seçtik. Onları henüz görmemiş olan ve bilmeyen târihçinin bu kayıtlarda, bizim de istifâde etmediğimiz, daha pek çok mâlûmat bulacağını ümit ediyorum.

---

* *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın ikinci cildinde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Nüfus ve Arâzi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri" ismi altında neşrettiğimiz makalelere bakınız.

I.
1049 numaralı Bursa Evkaf Defteri[32]
(Sultan Süleyman Devri)

1. Abdal Musa zâviyesi, 2. Mihaliç Bey zâviyesi, 3. Timur Han veled-i Boğur Şeyh (tekkesi), 4. Fatma Hâtun türbesi, 4. Şeyhler mezrası.

l. Bergama tevâbiinde Abdal Musa zâviyesi demekle mâruf zâviyeyi kedd-i [yemîniyle] imâret idüb mezkûr zâviyede âyende ve revendeye sarfolunmak içün kendünün öşürlü mülk bahçesi mahsûlatın ve Bergama bağları arasında öşürlü bağın ve Karabağ dimekle meşhur öşürlü bağın ve Abdal Musa mezrası dimekle öşürlü mezraada zirâat iden iki çiftin ve Yusuf adlu kulun ve çiftlik hâsılın ve Heybu bazarında bir mülk dükkânın ve dört ineğin ve yirmi kovanın ve iki kazan ve iki tava ve bir sini ve bir çerağ ve şehirdeki mülk evlerin mahutası ve sekiz tepsi ve beş sahan ve üç hereni ve üç demir ve Aksığırlarda bir *gül bahçesi* ve içinde olan miskalisi hâsılı ve eşcârı müsmiresiyle zikrolunan zâviyesine vakfetmiş. Mûceb-i mezkûr üzere şer'î mektub var ve Uluçam'da dinkcük ihdas idüb resminden ziyâdesin vakfetmiş. El-hâletü hâzihi mûceb-i mezkûr üzere pâdişahımızdan mukarrernâme sadaka olundı deyu kaydolunmuş der (defter-i köhne) (Bursa'ya tâbi).

2. Evkāf-ı zâviye-i Mihaliç Bey der nefs-i Mihaliç.

Mihaliç Bey ibn-i Abdullah kendünün Mihaliç'de olan zâviyesine birkaç pâre köyler vakfetmiş. Vakfiyesinde hums-ı mahsûlâtı ve rüsûm-ı örfiyesini cihet-i tevliyet tâyin idüb bâkisi misâfirine ve fukarâya sarfoluna zâviyede bir şeyh-i sâlih ola deyü tâyinlenmiş. Mezbûr vakfa Mihaliç Bey kızı oğlanlarından Hamza Çelebi oğlu Mehmed Çelebi pâdişahımız nişanıyle mütevellîdir. Kadîmü'z-zamandan selâtîn-i mâziye nişanlarıyle vakfiyet üzere tasarruf olunur mâmur zâviyedir deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

---

[32] Bu sûretle hiçbir husûsî işâreti taşımayan defterler, İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde, *Tapu Defterleri* nâmı altında muhâfaza edilmektedir. Ankara'da, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nde eski kayıtlar kaleminde bulunan defterler ise, bir yıldız işâreti ile gösterilmiştir

El-hâletü hâzihi mûceb-i mezkûr üzere tasarruf olunur vakfı mukarrerdir (Bursa nâhiyesi).

3. Mezraa-i Nevruz Adası

Issuz yer olub korkuluk olduğu sebebden Timur Han veled-i Boğur Şeyh nâm kimesne ol *korkulu yeri görüb gözetmek* içün beylerbeyi Davud Paşa hükmiyle mutasarrıf imiş. *Bruma eşdire* deyü ol yerde olan tekyede Mısırhan Derviş nâm kimesne evvelden şeyh olub âyende ve revendeye hizmet ider deyü îlâm olunduğu üzere gine oturub hizmeti idüb her neye mutasarrıf olageldiyse mutasarrıf ola deyü pâdişahımız hazretleri mukarrernâme sadaka olunmuş deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ Hayrân Derviş'e sadaka olunmuş elinde pâdişahımız hükmi var (Bursa nâhiyesi).

4. Karye-i Çardak

Evvelde merhum Sultan Hüdâvendigâr Orhan Çelebi'ye helâllık virmiş imiş. Andan sonra Emîr Süleyman kızı oğlu Mehmed Çelebi'ye ve kızı Fatma Hâtuna irsle müntakil olub sülüs ve sülüsan olmuş. Mezkûre Fatma Hâtun hissesi ki sülüsdür vakfolub vakfiyetin merhum sultan müsellem dutub hükm-i hümâyun virmiş ve mezkûr Mehmed Çelebi hissesi ki sülüsandır mülkiyet üzere tasarruf olunur. Bâ-tarîki'l-irsü'ş-şer'î şimdiki hâlde İsfendiyar oğlu Mehmed tasarruf ider. Elinde pâdişahımız mukarrernâmeleri vardır.

El-hâletü hâzihi ber mûceb-i şer'-i şerîf Mahmud Çelebi mezkûr fahrü'l-vüzerâi'l-izâm Davud Paşa hazretlerine satub Davud Paşa hazretleri de şirâ-i şer'î birle otuz bin akçeye satun alub mülkiyet üzere tasarruf ider.

Vech-i mezkûr üzere İstanbul kadısı Mevlânâ Vildan'dan şer'î hüccetleri var sene tis'in ve semâne mie târihiyle müverrah ve pâdişahımız hullidet hılâfetühu hazretlerinden mukarrernâme var. Davud Paşa hazretleri dahi İstanbul'da binâ ittüğü imâreti âmiresine vakfetmiş *içinde olan kendünin kullarıyla* deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne). El-hâletü hâzihi pâdişahımız hazretlerinden dahi mukarrernâmeleri var.

Ve Fatma Hâtun hissesin ki sülüsdür anun mahsuli ki ne hâsıl olursa yevmî iki akçe kendü kabri üzerinde iki cüz' okuna nerde medfun olursa ve leyâli-i şerîfede ki namaz gicesidir ve Kadir gicesidir fukarâ içün helva ve taam bişe. Ve öşr-i tevliyet Cabir

oğlu Mehmed'e ve evlâdına batnen ba'de batnin şart olunmuş ba'de-inkırazi'l-evlâd Yenişehir'e kim hâkim olursa mütevellî ola deyü tâyin olunmuş. (Yarhisar nâhiyesi).

4/1. Mezraa-i Şeyhler.

Bir çiftlik yerdir vakfdır Osman Bey'den

Merhum sultan zamanında Bahşi tasarruf ider imiş sonra karındaşı Sâlih elindedir deyü naklolunmuş 'an (defter-i Kirmasti).

Andan sonra mezkûr Sâlih fevtolub Ali'ye sadaka olunmuş. Elinde sultanımız azze nasruhû hükm-i hümâyunı var. Evvelde tekye var imiş deyu kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi Ali dahi fevtolub Hacı Hüseyin'e sadaka olunmuş elinde pâdişahımız nişân-ı şerîfi var deyu kaydolunmuş der (defter-i köhne). Hâliyâ tekye mâmur İbrahim nâm kimesneye sadaka olunmuş elinde nişân-ı şerîf var.

II.
808 târihli Hüdâvendigâr Defteri
(892 târihli)

5. Çiçek Dede köyü

5. Karye-i Aksu der tasarruf-ı Sâmit Dede

Kadîmden timardır. Mezkûr Sâmit Dede'ye pâdişahımız hazretleri hükm-i şerîf virüb Bursa'yla İnegöl arasında Aksu kenarında evvelden Çiçek Dede şenlettiği yerde temekkün idüb haymana evlerden ve raiyet kaydolunmamış kimesnelerden getürüb ol mahalli *şenledüb ihyâ ittüği sebebden* avârız-ı divânîden emin olub ol mahalli gözedüb ve andaki kârbansarayı timar idüb ve yolları açub cemî' tekâlif-i örfiyeden müsellem ola deyü hükm-i hümâyun sadaka olunmuş.

III.
376 numaralı Hüdâvendigâr Defteri
(928 târihli)

6. Abdülkerim zâviyesi. Seyyid Mahmud zâviyesi, 7. Tuğrul Baba zâviyesi, 8. Ahi Rüstem zâviyesi, 9. Dede Bâli zâviyesi.

6. Karye-i Kızılca Eşen tâbi-i Seferihisar.

Vakıfdır. Sultan Alâeddin'den Abdülkerim zâviyesine deyü

Kemâl evlâd mütevellîdir. *Şer'iyesi* zâviyeye sarfolunur ve *divânîsine* sipâhî mutasarrıfdır deyü kaydolunmuş der (defter-i Çakır).

Sonra karye-i mezkûr bilkülliye timar olmuş.

El-hâletü hâzihi ber-karâr-ı evvel şer'îsi vakfolub Seyyid Ahmed nâm kimesne mutasarrıfdır ve divânîsi timar tarîkiyle tasarruf olunur.

Mûceb-i mezkûr üzere pâdişahımızdan mukarrernâme vardır deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

Hâliyâ öşr-i şer'iyesin Abdullah mutasarrıfdır.

6/l. Karye-i Köküm

Vakıfdır. Seyyid Mahmud zâviyesine deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi karye-i mezbûrenin mahsûlât-ı şer'iyesi zâviye-i mezbûreye vakfolub divânîsi timar tarîkiyle tasarruf olunur deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ mezkûr Seyyid Mahmud evlâdından Velî Şeyh mutasarrıfdır ber-mûceb-i berât-ı sultanî.

7. Timar-ı Nöbetciyân-ı kal'a-i Seferihisar

Karye-i Bedel. Karye-i mezbûre vakıfdır. Tuğrul Baba zâviyesine, şer'îsi zâviye-i mezbûreye sarfolunur. Tuğrul Baba evlâdından Keke Şeyh tasarruf ider. Selâtin-i mâzîye hükümleriyle. Ve divânîsi timara tasarruf olunur deyü naklolunmuş 'an (defter-i Kirmasti).

El-hâletü hâzihi karye-i mezbûrenin divânîsin nöbetçiler mutasarrıflardır ve şer'îsi Keke Şeyh oğlu Ahmed ve Hasan vakfiyet üzere tasarruf iderler.

El-hâletü hâzihi pâdişahımız mukarrernâmesi var deyü naklolunmuş der (defter-i atîk).

Hâliyâ mezkûr Ahmed fevtolub hissesi Keke'ye virilüb bir hissesi dahi mezkûr Hasan tasarrufundadır. Ellerinde merhum Sultan Selim Han'dan nişân-ı hümâyunları var.

8. Vakf-ı zâviye-i Ahi Rüstem der nefs-i Seferihisar. Eşküncilü mülk imiş. Ahi Rüstem kendü zâviyesine vakfetmiş deyü kaydolunmuş der (defter-i Çakır Bey).

El-hâletü hâzihi eşküncilü olmak üzere Ahi Baba ve Ahi Velî mutasarrıflardır. Ellerinde pâdişahımız beratı var. Eşküncisin eşdirüb zâviye-i mezbûrda âyende ve revendeye hizmet iderler deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

Hâliyâ Ahi Mehmed oğlu Ahmed mutasarrıfdır. Vech-i meşruh üzere hizmet idüb eşküncisün eşdirir. Elinde pâdişahımızdan nişân-ı hümâyun var. (Seferihisar) (Fot. No. XV). (10 numaralı kayda da bakınız).

9. Karye-i Harmancık.

Evvelden Sübaşı hâssıdır. Sonra mezkûr köye Dede Bâli oğlu Cavli Beyün.

Fenârî oğlu teftişi ile mülk çıkub merhum Sultan Murad Han Hüdâvendigâr dahi müsellem dutub elinde nişanları var. Sultan Murad Han hükmü görüldi. Mevlânâ Fenârî oğlu teftişin kabul ettim mezkûr karyeyi mukarrer dutdum sâir emlâk gibi tasarruf ide deyü.

Şimdi timara emrolundı mülkiyet bozuldı deyü (defter-i köhne)'de kaydolunmuş.

El-hâletü hâzihi zikrolan eşküncilü mülk mezkûr Dede Bâli'nin Tavşanlu'da Pazarköy'de olan zâviyesine vakfedüb vakfiye yazdırmış. Vakfiyet üzere tasarruf olunurken timara verilmiş. Şimdi girü vakfiye üzere mukarrer itdim deyü pâdişahımız hazretlerinden mukarrernâme arzolduğu üzere deftere eşküncilü vakıf kaydolundı. Mehmed Çelebi mütevellî mutasarrıfdır.

Ve mezbur Dede Bâli evlâdındandır deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ mezkûr Mehmed Çelebi oğlu Bâyezid Çelebi mütevellîdir tevliyet aslah-ı evlâda şart olunmuş.

IV.
745 numaralı Defteri
(İkinci Selim devri)
10. Ahi Rüstem zâviyesi

10. Karye-i Gümrü.

Zikrolan karyeler vakf-ı zâviye-i Ahi Rüstem der nefs-i Seferihisar.

Eşküncilük mülki imiş.

Ahi Rüstem kendü zâviyesine vakfetmiş deyü kaydolunmuş der (defter-i Çakır Bey).

El-hâletü hâzihi eşküncilü olmak üzere Ahi Baba ve Ahi Velî mutasarrıflarıdır.

Ellerinde pâdişahımız beratı var eşküncisün eşdirüb zâviye-i mezbûrede âyende ve revendeye hizmet ideler deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

Hâliyâ Ahi Mehmed oğlu Ahmed mutasarrıfıdır. Vech-i meşruh üzere hizmet idüb eşküncisün eşdirür.

Ellerinde pâdişahımızdan nişân-ı hümâyun vardır deyü mukayyed der (defter-i atîk). El-hâletü hâzihi mezkûr Ahi Rüstem müteallikatından şer'le evlâdiyeti sâbit ve zâhir olan hukukuna ve Halil Hacı Mustafa'nın zikrolan karyeler vech-i meşruh üzere eşküncilü vakıf olub vakfiyet üzere mutasarrıflarıdır bâberât-ı hümâyun (Seferihisar nâhiyesi).

V.
812 numaralı Kütahya Defteri
(İkinci Bâyezid devri)
11. Bülbül Hâtun türbesi

11. Karye-i İnan Şah tâbi-i Simav.

Mülk-i Dündar Bey oğlu Yusuf ve Tuğrul.

Hüdâvendigâr zamanında Dündar Bey yer imiş şimdi yine kendü elindedir mülkiyet üzere (Timurtaş defteri)'nde budur.

Ammâ şimdi yine Yusuf veled-i Dündar Bey ve Tuğrul ellerindedir mülkiyet üzerine ikisi bile eşerler (Saru Mustafa defteri)'nde budur.

El-hâletü hâzihi Karaca Bey hâtunu Bülbül Hâtun vech-i şer'le satun alub Mihaliç'de türbesinde tilâvet-i kelâm-ı mecîd idile deyü vakfetmiş.

Ammâ her yıl ber-karâr-ı evvel iki eşkünci virürler sûret-i (defter-i atîk) budur.

Şimdiki hâlde kemâkân mukarrerdir deyü Sultan Bâyezid Han'dan hükm-i şerîf vardır görüldü.

VI.
740 numaralı Kütahya Evkaf Defteri
(Kānûnî Süleyman devri)
12. Pîr Mehmed zâviyesi, 13. Ahi Mustafa zâviyesi, 14. Akça Şeyh çiftliği, 15. Şeyh Saltık zâviyesi 16. Ahi Ali zâviyesi 17. Seydi

Nureddin zâviyesi, 18. Şeyh Bahşâyiş zâviyesi, 19. Babuk Dede vakfı, 20. Şeyh Esenlü vakfı, 21. Şeyh Koman çiftliği, 22. Mehmed Fakih vakfı 23. Şeyh Türkman zâviyesi, 24. Ahi Mustafa zâviyesi, 25. Ahi Aslan çiftliği, 26. Ahi Şaban 27. Ahi Çarpık, 28. Ahi Yahşi. 29. Şeyh İsmail, 30. Genç Abdal zâviyesi, 31. Murad Fakih, 32. Hacı Fatma zâviyesi, 33. Şeyh Elvan zâviyesi, 34. Şeyh Taydan zâviyesi, 35. Hüsam Dede köyü, 36. Balıncak Baba neslinden Gök Başlu, 37. Ahi Hoca zâviyesi, 38. Umur Dede oğlu Pîr Ömer zâviyesi, 39. Kulacık Hacım zâviyesi.

12. Evkāf-ı zâviye-i Pîr Mehmed 'an nefs-i Kütahya.

Ahi Mehmed oğlu Ahi Seydi evvelden vakfolagelmiş elinde tutadurduğu tekye ve yerlere ve bir bahçeye ve bir değirmene ve bir köye eben-an-ced tasarruf idegelmişler elinde vakıfnâmeleri var.

Şimdiki hâlde mezkûr Ahi Seydi'nin âyende ve revendeye hizmete kusuru olub ve bâzı evkafı mâlikâne tasarruf idüb bel' itdüğü zâhir olub ve hem Mevlânâ Abdülkerim il yazdukda bâzı evkaf mülkimdir deyü satub bel' itdüği ecilden nâmahal kaydolundu.

Sonra pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri Lütfullah Çelebi oğlu Mehmed Çelebi'ye sadaka idüb eline hükm-i şâhî verilmiş el'ân mutasarrıf deyü mestûr der (defter-i atîk).

Sonra mezbur Ahi Seydi'nin oğlu Ahi Ali'ye Sultan Bâyezid Han tâbe serâh sadaka idüb eline nişân-ı hümâyun verilmiş. Bâdehu mezkûr Ahi Ali fevtolub zâviye-i mezbûr merhum mağfûrun-leh Sultan Selim Han tâbe serâh berât-ı şerîfiyle merhum Ali'nin sulbî oğlu olan Mehmed'e sadaka idüb bilfiil mutasarrıfıdır deyü mukayyed der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız eazzallahü ensarahu hazretleri tecdîd-i berât idüb el'ân vakfiyet üzere mutasarrıf olmağın defter-i cedîde kaydolundu. (yp. 4).

13. Evkāf-ı zâviye-i Ahi Mustafa fî nefs-i Kütahya

Hacı Yakub oğlu Hacı Şeyh olub hükm-i pâdişahîle mutasarrıf idi.

Sonra mezkûr Hacı'nın fisk-u fücurı ve hem *âyende ve revendeye hizmete kusuru* zâhir olduğu sebebden nâmahal kaydolunub pâdişahımız eazzallâhu ensarahu hazretleri Mevlânâ Abdülkerim'e sadaka idüb eline hükm-i hümâyun virilmiş el'ân mutasarrıf deyü (defter-i atîk)'de kaydolunmuş.

Hâliyâ sultanımız hazretlerinin nişân-ı şerîfiyle Hacı Fakih'e sadaka idüb meşîhate mezburda mutasarrıf olub âyende ve revendeye hizmet ider deyü mestûr der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız eazzallâhu ensarahu hazretleriniıı berât-ı hümâyuniyle Abdurrahman mutasarrıf olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. Bâdehu mezkûr Abdurrahman'dan alınub pâdişahımız berât-ı hümâyuniyle Mevlânâ Ebûbekir'e sadaka olunmağın (defter-i cedîd)'de kaydolundı. (Yp. 14) (Fot. N. VII).

14. Karye-i Saka tâbi-i Kütahya.

Karye-i mezkûrda Akça Şeyh çiftliği dimekle mâruf bir çiftlik yeri vakfolunmuş oğulları Şeyh İnehan ve Hacı İlyas ve Bâyezid vakfiyet üzere tasarruf eylemişler, dört değirmeniyle bile.

Sonra mezkûran fevtolıcak Ahmed Fakih nâm bir ehl-i ilm merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf eylemiş.

Evkafa nesih târi olıcak değirmenler mukarrer olub Ahmed Fakih tasarruf eylemiş ve çiftlik timara virilmiş. Şimdiki hâlde mezkûr Ahmed Fakih fevtolub oğlu Hacı Ali Fakih pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri sadaka idüb eline hükm-i şâhî virilmiş tasarruf iderken Kütahya kadısı âsitâne-i devlete mezkûr Bâyezid Dede'nin karındaşı Hasan Seydi neslindendir deyü arz eyleduğiyle pâdişahımız eazzallâhu ensarahu hazretleri mezkûr Hasan Seydi'ye sadaka idüb eline hükm-i şâhî verilmiş, bilfiil mutasarrıf.

Ammâ mezkûr Hasan Seydi'nin âyende ve revendeye *hizmetinde taksiratı zâhir olmağın nâmahal kaydolundı* mestûr der (defter-i atîk).

El-hâletü hâzihi ol nesilden kimesne kalmayub Derviş Mehmed nâm kimesneye pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri sadaka idüb eline berât-ı şâhî virilmiş bilfiil zâviye-i mezbûrenin meşîhatına mutasarrıf deyü mukayyed der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız müdde zılluhu hazretlerinin berât-ı âlişaniyle Hacı İlyas nâm kimesneye sadaka olunub bilfiil mutasarrıf olmağın defter-i cedîde dahi kaydolundı (Yp. 15). (Fot. N. VI).

15. Karye-i Okcu.

Karye-i mezkûrda Şeyh Saltık zâviyesi dimekle mâruf zâviye karye-i mezbûrede on dönüm yer ve iki pâre bahçe ve Egrigöz kadılığında Oyan Özü dimekle mâruf bir çiftlik vakf-ı kadîm

imiş. A'vân-ı nesihde nesih târi olıcak timara virilmiş. Şimdi zâviye harab olmuş tâmir ider kimesne bulunur deyü mestûr der (defter-i atîk).

Şimdiki hâlde Gani ve Yahya pâdişahımız hazretleri berât-ı hümâyuniyle mutasarrıflardır. (defter-i köhne)'de kaydolunmuş.

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû hazretlerinin nişân-ı hümâyuniyle Gani mutasarrıf olmağın defter-i cedîde kaydolundı. (Yp. 31)

16. Karye-i mezkûrede Ahi Ali zâviyesi dimekle mâruf zâviyeye mezkûr Ahi Ali elindeki yer mâtekaddemden vakfolub ol vakıf yeri mezkûr zâviyede Ahi Mustafa ve karındaşları Ahi Hızır ve Ahi Bazarlu şeyh olub vakfiyet üzere tasarruf iderlermiş. Merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle *sonra evkafa nesih târi olıcak timara virilmiş.*

Şimdiki hâlde pâdişahımız hazretlerinin ehâli-i evkāfa mezîd-i merhameti olduğiyle mukarrer idüb sâbıka mevlânâ Kütahya Kadısı der-i devlete mezkûr Ahi Hızır mahal idüğün arz itdüğiyle eline hükm-i şâhî virilmiş. Bilfiil Ahi Hızır elinde mukarrernâmeleri vardır deyü mestûr der (defter-i atîk).

El-hâletü hâzihi mezkûr Bazarlu fevtolub oğlu Ahi Hamza mahal ve müstahak idüğün sâbıka mevlânâ Kütahya kadısı der-i devlete arz eyledüğiyle pâdişahımız hazretleri mezkûr Ahi Hamza'ya meşîhat-i mezbûrı sadaka idüb eline hükm-i şâhî virilmiş bilfiil mutasarrıf deyü (defter-i köhne)'de kaydolunmuş.

El'ân pâdişahımız eazzallâhu nasruhû hazretlerinin nişân-ı hümâyunu ile mezbur Hamza mutasarrıf olunmağın defter-i cedîde kaydolundı. (Yp. 31).

17. Karye-i Kiriş tâbi-i Yoncalu.

Karye-i mezkûrede Seydi Nureddin zâviyesi dimekle mâruf zâviyeye yerler vakıf olmuş merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh beratıyle tasarruf iderken evkafa nesih târi olıcak timara virilmiş.

Şimdiki hâlde pâdişahımız hazretlerinin ehâli-i evkāfa mezîd-i merhameti olduğiyle zâviye-i mezkûrenin şeyhi Mahmud nâm kimesneye sadaka olunub ol tasarruf iderken andan alınub Sâlih nâm bir hâfıza virilmiş. Mezkûr Sâlih'in dahi kendü rızâsıyle vazgeldüğü ecilden sâbıka mevlânâ Kütahya kadısı Derviş Resul'i mahal ve lâyık görüb âsitâne-i devlete arz eyledüğiyle pâdişahı-

mız hazretleri Resul dervişe sadaka eyleyüb eline hükm-i şâhî virilmiş. Bilfiil elinde mukarrernâme var mutasarrıf deyü mestûr der (defter-i atîk).

El-hâletü hâzihi pâdişahımız hazretlerinin berât-ı hümâyuniyle Mahmud nâm kimesneye sadaka olunub eline nişân-ı hümâyun virilmiş el'ân mutasarrıf âyende ve revendeye hizmet ideler deyü kaydolunmuş (defter-i köhne)'de.

Hâliyâ mezbur Mahmud fevtolub pâdişahımız azze nasruhû berât-ı hümâyuniyle oğlu Ali'ye sadaka olunub bilfiil mutasarrıf olmağın kaydolundı. (Yp. 33).

18. Karye-i Bozbeyisi tâbi-i mezkûr.

Sâbıka mezkûr karye Şeyh Bahşâyiş zâviyesine vakıf imiş. Mezkûr zâviye bilkülliye harap olmuş. *İsa Fakih imâretine iltizam gösterdüğü ecilden* sadaka olunub berât-ı hümâyun ile mutasarrıf imiş der (defter-i atîk) kaydolunmuş.

Hâliyâ pâdişahımız eazzallâhu ensarahu hazretleri Hızır İlyas ile Hacı Ahmed el'ân berât-ı hümâyuniyle mutasarrıfdır nitekim Hızır İlyas bade'n-nazar bu berât-ı hümâyunu elinde ibkâ idesin deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ mezkûr Ahmed'den alınub pâdişahımız azze nasruhû hazretleri nişân-ı hümâyun ile Hacı Yusuf nâm kimesneye sadaka olunmuş (defter-i köhne)'de bulunmayub hâric ez-defter kaydolundı.

Şimdiki hâlde berât-ı hümâyun ile Mahmud Fakih mutasarrıfdır. (Yp. 34).

19. Vakf-ı Babuk Dede karye-i Kilisâ.

Karye-i mezbûrda mütemekkin olub âyende ve revendeye *huzur itmek içün bir tekye ve bâzı evler ve ahırlar binâ idüb* vakfedüb ve bâzı sâhib-i hayrât kimesneler âyende ve revendeye sarfolmak içün koyun ve sığır ve gayrı davarlar vakfedüb ve bâzı kimesneler kazan ve tepsiler ve sahan gibi velhâsıl bakır avadanlığın vakfedüb ve bâzı kimesneler kendü mülk bahçelerinden ve yerlerinden vakfedüb bâzı kimesneler birer mikdar yerler *tapulayub* zikrolan tekyeye vakfedüb zikrolan esbâblar telef olmamak içün defter-i cedîde kaydolunmasın iltimas ittikleri sebebden kaydolundı. Ve Velî ve Derviş nâm kimesne Babuk Dede'nin hizmetkârı olub zâviye-i mezbûrenin evkafına ve sâir hususuna zabt ide deyü defter olmağın ber-karâr-ı sâbık mukarrer kılınub kaydolundı.

20. Karye-i Yakaca tâbi-i Yoncalu.

Karye-i mezkûrda Şeyh Esenlü mâtekaddemden bir çiftlik yere vakıf oligelmiş Şah Çelebi nişanıyle sonra oğulları Ahmed ve Bahadır merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf iderlermiş. Sonra mezkûrlardan Bahadır müteveffâ olub hissesi Oruç Bey'e sadaka olunmuş ol dahi merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişâniyle tasarruf iderken evkafa nesih târi olıcak timara virilmiş.

Şimdiki hâlde mezkûr pâdişahımız müdde zılluhu hazretlerinden tecdîd-i berât itmemişler. Bilfiil dahi timarda tasarruf olunurmuş deyü mestûr der (defter-i atîk).

Ammâ şimdiki hâlde zikrolan çiftlik iki hisse olub bir hissesine vakfiyet üzere pâdişahımız hazretlerinin berât-ı hümâyuniyle Selim Şah tasarruf idüb ve nısf-ı âharın dahi berât-ı şâhîle Nurullah mutasarrıfdırlar. Ellerinde mukarrernâmeleri var. Sonra Nurullah'dan ve Selim Şah'dan alınub Hasan nâm kimesneye virilmiş. El'ân berât-ı şâhiyle mutasarrıfdır deyü kaydolunmış der (defter-i köhne).

Sonra mezkûr Hasan ihtiyarıyle ferâgat idüb pâdişahımız zılluhu hazretlerinin berât-ı hümâyuniyle girü Nurullah'a sadaka olunub mutasarrıf olunmağın defter-i cedîde kaydolundı.

21. Karye-i Ağaçhisar tâbi-i Arslan Apa.

Karye-i mezkûrde Şeyh Koman çiftliği dimekle mâruf vakıf çiftlik Şeyh Koman neslinden Çoban Şeyh ve Mesud ve Ece vakfiyet üzere tasarruf iderler imiş. Tebdil ve tağyir olub timara virilmiş.

Şimdiki hâlde Kütahya kadısı Şeyh Çoban müteveffâ olub oğlu Şeyh İbrahim kalduğın âsitâne-i devlete arz eyledüğiyle pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri mezkûr Şeyh İbrahim atası hissesin sadaka idüb ellerine hükm-i hümâyun virilmiş. Bilfiil mutasarrıflar deyü mestûr der (defter-i atîk) (Yp. 42).

22. Karye-i Lüle tâbi-i Arslan Apa.

Ahmed Fakih nâm kimesne merhum Şah Çelebi ve Yakub Çelebi mektublarıyla vakfiyet üzere tasarruf idermiş. A'vân-ı nesihde mensuh olub timara virilmiş.

Şimdiki hâlde mezkûr Ahmed Fakih oğlu Mahmud Fakih elinde pâdişahımız müdde zılluhu hazretlerinin hükm-i hümâ-

yunu var ve sâbıka mevlânâ Kütahya kadısı Ahmed Fakih fevtolub mahlûl kaldığın ve oğlu Mahmud Fakih mahal idüğün arz etdüğiyle ve defterde mukayyed olduğiyle sadaka itdüre deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

El-hâletü hâzihi pâdişahımız eazzallahü ensarahu hazretleri dahi vakfiyetin kemâkân mukarrer ve müsellem dutub berkarâr-ı sâbık vakf-ı evlâdlığın üzere mezkûr Mahmud Fakih eline nişân-ı hümâyun sadaka olunmuş ... ve Emin Hacı Mehmed dahi berât-ı hümayûniyle bile mutasarrıfdır deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû hazretleri berât-ı âlişanlarıyle Mahmud Fakih ve Hacı Mehmed bervech-i iştirâk mutasarrıflardır. Ammâ zikrolan karye içün bundan akdem vilâyet kâtibi bir tarîkle vakf-ı evlâd deyü kaydedüb hâliyâ livâ-i mezbûre kitâbet olundukda mezbur karye teftiş olundı mâtekaddemden vakf-ı âm olub müteaddit beratlar ile ve köhne defterler ile vakf-ı âm üzere tasarruf olunduğu zâhir olub emriyle vakf-ı âm üzere kaydolundı bilfiil bervech-i iştirak gine bu Mahmud Fakih ve Hacı Mehmed mutasarrıflar olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı.

Mezkûr Mahmud Fakih fevtolub hissesi oğullarından Yahşi Fakih ve Ayas nâm kimesnelere sadaka olunmağın kaydolundı. (Yp. 44).

23. Karye-i Öyük tâbi-i mezkûr.

Karye-i mezkûrede Şeyh Türkman zâviyesi dimekle meşhur zâviyeye bir pâre yer vakf-ı kadîm olub Şeyh Türkman'ın oğlu Şeyh Yahşi tasarruf idermiş. Kendü fevtolub kızı oğlu İbrahim merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf iderken mensuh olub timara virilmiş.

Bâdehu mukarrer olub ve mezkûr İbrahim fevtolub hissesi oğlu Cafer'e pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri beratıyle sadaka olunub bilfiil mutasarrıf âyende ve revendeye hizmet ider deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû hazretleri berât-ı hümâyuniyle yine mezkûr Cafer mutasarrıf olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Yp. 61).

24. Karye-i Zimiye tâbi-i Altuntaş.

Karye-i mezkûrede Ahi Musa zâviyesi dimekle mâruf zâviye-

de Şeyh Ahmed şeyh olub bir çiftlik yere vakfiyet üzere merhum Sultan Mehmed Han beratıyle tasarruf idermiş deyü mestûr der (defter-i atîk) (Yp. 61).

25. Karye-i Akviran tâbi-i Altuntaş.

Karye-i mezkûrede Ahi Aslan çiftliği dimekle mâruf çiftlik vakf-ı kadîm olub Ahi Farkun evlâdından Pîr Ali ve Seydi Ahmed ve Hüseyin ve Mahmud vakfiyet üzere tasarruf iderler imiş. Merhum Sultan Mehmed Han beratıyle sonra mensuh olub timara virilmiş.

Bâdehu mukarrer olub mezkûrân Pîr Ahmed ve Pîr Ali ve Hasan ve Mahmud ellerine hükm-i şâhî virilmiş. Alâ-vechi'l-iştirâk mutasarrıflardır deyü mestûr der (defter-i atîk).

Hâliyâ mezkûr karyede mezkûrların cedleri bir zâviye binâ idüb çiftlik-i mezbûrun hâsılın anda sarfiderler imiş. Ol zamandan beru çiftlik-i mezbûr zâviye içün tasarruf oluna deyü pâdişahımız hazretlerinin berât-ı hümâyuniyle Pîr Ali vakf-ı mezbûrdan bir hisseye mutasarrıf ve Hasan fevtolup hissesi karındaşı Mahmud ve mezbur Pîr Ali'nin karındaşı İlyas dahi karındaşı hissesine müşterek kaydolunub ol veçhile pâdişahımız hazretlerinden berât-ı hümâyunları vardır deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız hazretlerinden berât-ı hümâyunları vardır deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız hazretleri berât-ı hümâyuniyle Mahmud ve İlyas ve Üveys ve Orhan ve Pîr Ali'ye bervech-i iştirak sadaka olunub mutasarrıflar iken Veysi ve Orhan ve Pîr Ali fevtolub müteveffâ-i mezkûrân hisseleri mahlûl kalub ve Mahmud ve İlyas kendü hisselerine bilfiil mutasarrıflar olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu (Yp. 63).

26. Nefs-i Gedos'da Ahi Şâban kadîmden vakıf olıgelmiş bir çiftlik yere ve bir pâre bağa Ahi Hoca İsa tasarruf eylemiş. Ammâ Şah Çelebi bitisi ile sonra evlâdından Ahi Mehmed veled-i Musa tasarruf idermiş. Ammâ elinde berât-ı şâhî yokdur deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû mezkûr Mehmed'ün oğlu oğulları İsa'ya ve Mustafa'ya sadaka idüb ellerine hükm-i şâhî virilmiş bilfiil vakfiyet üzere mutasarrıfdır deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ iştirak merfû olmağın müstekil Mustafa'ya pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri berat-i hümâyuniyle sadaka olunmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Yp. 74).

27. Nefs-i Gedos'da Ahi Çarpık.

Kadîmden vakfolıgelmiş bir çiftlik yere ve bir pâre bağ sonra oğlu Ahi Mehmed ve Ahi Mustafa vakfiyet üzere tasarruf itmişler. Bitileri zâyi olmuş. Andan sonra Ahi Mehmed oğlu Lütfi nâm kimesne tasarruf eylemiş. A'vân-ı nesihde mensuh olub timara virilmiş.

Şimdiki hâlde pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri ehâli-i evkâfa mezîd-i merhameti olduğiyle sipâhî vazgelüb Ahi Lütfi oğulları Ali Fakih ve Hamdi'ye sadaka olunub tasarruf idermiş. Ammâ ellerinde berât-ı pâdişahî yokdur. El'ân mahlûl deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû berât-ı hümâyuniyle Dede ve Yusuf ve Lütfi bervech-i iştirâk mutasarrıflar iken mezkûrlardan Dede fevtolub ve Lütfi ihtiyarıyle ferâgat itmeğin müstekil Yusuf'a sadaka olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı (Yp. 74).

28. Nefs-i Gedos'da Ahi Yahşi kadîmden vakfoligelmiş yere Ahi Yahşi'nin oğlu Ahi Mustafa vakfiyet üzere tasarruf eylemiş bilâ-berat a'vân-ı nesihde mensuh olub timara virilmiş.

Sonra merhum Sultan Bâyezid Han ehâli-i evkâfa mezîd-i merhameti olduğiyle sipâhî vazgelüb yine mezkûr Ahi Mustafa elinde kalub tasarruf idermiş deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk) (Yp. 73).

29. Karye-i Akseki tâbi-i mezkûr.

Karye-i mezkûrda Şeyh İsmail mâtekaddemden bir çiftlik yere vakfolıgelmiş. Sonra Gāzi Hüdâvendigâr nişanıyle oğlu Ahi tasarruf itmiş. Sonra Ahi veled-i İsmail ve Bahşâyiş ve Mustafa veled-i İsmail merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf iderlerken evkafa nesih târi olıcak timara virilmiş. Sonra mezkûrlardan Ahi ve İsmail ve Bahşâyiş müteveffâ olub heman Mustafa kalmış ol dahi pîr-i nahîf olduğu ecilden kendü irâdetiyle vazgeldi bâde'l-arz Mevlânâ Ali Fakih'e virilüb deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne) (Yp. 76).

30. Karye-i Körlik tâbi-i mezkûr.

Karye-i mezkûrde *Genç Abdal nâm derviş bir zâviye binâ idüb zâ-*

viye kurbunda kâfir zamanından kalmış kör yerleri abdalları muâveneti birle açub ev yapub sadakāt-ı müslimînden âyende ve revendeye hizmet idüb ve ol körden açılan yerleri zirâat iderler imiş.

Sonra mevlânâ Kütahya kadısı mezkûr dervişlerin *kâfir-i körden yer açub zirâat idüb* ihyâ idüb zâviye binâ itdüklerinden bildirüb ve mezkûr yerlerin sonradan ekilmiş ve sökülmüş yerlerden ve şimdiye dek öşür ve resim alınugelmiş yer değildir deyü der-i devlete arz eyledüğiyle merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serâh vakfiyetin mukarrer idüb eline hükm-i şâhi sadaka olunub bilfiil vakfiyet üzere mezkûr Genç Abdal tasarruf idüb âyende ve revendeye hizmet iderler.

Ammâ sultanımızdan tecdid mukarrernâmesi yokdur deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû mezkûr dervişlere ahkâm-ı şerîfe sadaka idüb vakfiyet üzere mutasarrıflar olalar deyü iltimaslariyle (defter-i cedîd)'e kaydolundı.

Hizmetkâran:

Hüseyin Veled-i Dede	Tor Veled-i Abdal	Mahal Abdal
Abdal Yusuf	Hüseyin Veled-i Genç Abdal	Cafer Birâder-i o

(Kütahya evkafı). (Yp. 77). (Fot. N. V).

31. Karye-i Akçaşehir.

Karye-i mezkûrda Maksud Bey çiftliği dimekle mâruf çiftlik vakf-ı kadîm olub Murad Fakih nâm kimesne merhum Sultan Murad Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf eylemiş.

Sonra Mevlânâ Abdülkerim il yazdukda mevkufa kayditdüğü sebebden mevkufcı tasarruf idermiş.

Sâbıka Şeyhlü kadısı âsitâne-i devlete Sultan Fakih nâm kimesne ehl-i ilm mahal ve müstahak deyü arz ittüğiyle pâdişahımız hazretleri sadaka idüb eline hükm-i şâhî virilmiş. (defter-i köhne)'de mestûrdur.

Bâdehu Sultan Selim Han hazretlerinin berât-ı hümâyuniyle Ali ve Şah Kulu nâm kimesnelere mezkûr çiftlik bervech-i iştirâk sadaka idüb vakfiyet üzere mutasarrıflardır. (defter-i atîk).

Hâliyâ pâdişahımız hazretleri berât-ı hümâyuniyle mezkûrlar mutasarrıf olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı.

Hâliyâ mezkûrdan alınub Davud nâm kimesneye virilmiş bilfiil mutasarrıfdır (Yp. 48). (Foto. VIII.).

32. Nefs-i Şeyhlü'de Hacı Fatma zâviyesi dimekle mâruf zâviye ki *mevlevîhâne* imiş. Mâtekaddemden dört pâre bağ vakıf imiş. İki pâresi harab olub mezra olmuş ve iki pâresi mâmur imiş. Lütfi nâm kimesne merhum Sultan Mehmed Han nişanı birle tasarruf iderken mensuh dahi olmamış kendü tasarruf eylemiş.

Sonra merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serâh dahi mukarrer idüb mezkûr Lütfi Fakih eline hükm-i şerîf sadaka eylemiş deyü kaydolunmuş. (defter-i köhne) (Yp. 148).

33. Karye-i Şeyh Elvan tâbi-i mezkûr Küre Dağı dimekle mârufdur.

Karye-i mezkûrda Şeyh Elvan zâviyesi dimekle mâruf zâviye vakf-ı kadîm olub Elvan evlâdından Şeyh oğlu Bâyezid Bahşâyiş merhum Sultan Murad Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf eylemişler. Sonra mensuh olduğıyle *mevkufcı* tasarruf eylemiş.

Bâdehu mevlânâ Şeyhlü kadısı âsitâne-i devlete vakf-ı mezkûr mahlûl olub timara virüldüğün ve Şeyh Elvan evlâdından Şeyh Bahşâyiş mahal idüğün arz itdüğiyle pâdişahımız hazretleri mukarrer idüb mezkûr Bahşi eline hükm-i şâhî virilmiş bilfiil elinde berat vardır deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

Bâdehu merhum Sultan Selim Han beratıyle Şeyh Elvan nâm kimesneye sadaka olunub (defter-i köhne)'de mestûrdur.

Bilfiil pâdişahımız hazretleri dahi berât-ı hümâyun sadaka idüb mutasarrıf olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Yp. 48). (Fot. VIII.)

34. Karye-i İkizhisar

Karye-i mezkûrda Saraycık çiftliği dimekle mâruf çiftlik Şeyh Taydan nâm derviş vakfiyet üzere tasarruf eylemiş. Sonra evlâdından Mehmed ve Şeyh Paşa merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf iderken Mevlânâ Şücâ emr-i pâdişahîyle nâmahal idüğü sebebden bir sâlih dersin görmüş tâlib-i ilme sadaka olunmuş. Sonra mensuh olub timara virilmiş.

Sonra berât-ı hümâyun ile âsitâne-i devletden Mehmed nâm kimesneye mukarrer olunub bâdehu Seydi Şerefüddin merhum Sultan Selim Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran hazretleri berât-ı hümâyuniyle sadaka olundı (defter-i köhne) mestûrdur.

Bilfiil pâdişahımız hazretleri berât-ı âlişaniyle çiftlik-i mezbûre mutasarrıf olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Yp. 48). (Fot. VIII).

35. Karye-i Hüsam Dede tâbi-i Şeyhlü

Hüsam Dede nâm seccâde-nişin bir aziz sâbıka Şeyhlü nâhiyesinde Beşparmak nâm bir dağın zeylinde tahmînen çabayla kendü vechinden otuz beş dönüm yer açub ihtiyar idüb mescit ve hânigâh bâzı evler ve ahır binâ idüb ve mikdar yerin bağ diküb kendü hayatda tâmir idüb etrafından tâlibîn ve râğıbîn gelüb cemolub evkât-ı hamsei cemâat-ı kesîre ile ikâmet idüb pâdişah-ı İslâm'ın devâm-ı devleti duâsına iştigal gösterüb zikrolan evleri ve bağları ve filcümle ol mevzide binâ itdüğü emlâkini hasbeten lillâh vakfedüb âyende ve revendeye hizmet olunub fârığlük hâliyle geçinürken emrillâh kendüsi fevtolub âhirete intikal idicek hâliyâ Seydi Halîfe nâm kendünün bir nâibi karındaşı oğlu ol makamına kâimmakam halîfe olub nice sulehâ hâric vilâyetlerden merhum Hüsam Dede zamanından berü ol makamda gelüb her biri sâkin olub her biri bir hizmete tâyin olunub hasbî, bilâcihâd kendü arak-ı cebîni ile hizmet iderler imiş.

Şimdiki hâlde pâdişahımız azze nasruhû hazretlerinin nişân-ı hümâyuniyle mevlânâ-yı mezbur Seydi Halîfe ol makama şeyh nasbolunub merhumun mezarı üzerine bir türbe binâ idüb ve sâir mühimmatını tâmir idüb vâridine ve nâziline kemâ-yenbagî hizmet iderler. Ve kendü vecihlerinden her kande zirâat ve harâset iderlerse şer'le ve kânun üzere öşürlerin ve resm-i zemînlerin sâhib-i arza virdiklerinden sonra bunlara raiyetsüz deyü dahlolunmaya. Ve zikrolunan hususı (defter-i atîk)'de mestûr olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı.

Zikrolunan otuz beş dönüm yer ki mahsuli ol azizin türbesine çerağ yağı içün kaydolundı... (Fot. IV.).

36. Nefs-i Hunaz

Hunaz'da Balıncak Baba neslinden Gök Başlu İsmail Seydi ki *Gök Başlu* dimekle mârufdur kendü arak-ı cebîni ile bir zâviye binâ idüb âyende ve revendeye hizmet idermiş.

Sonra merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh hazretlerine arzolunub meşîhatı kendüye tâyin idüb eline hükm-i hümâyun virilmiş.

Şimdiki hâlde mezkûr İsmail Seydi müteveffâ olub Seydi Ahmed ve Hasan ve Ahmed nâm oğulları kalduğun mevlânâ Hunaz kadısı âsitâne-i devlete arz itdüğiyle pâdişahımız müdde zılluhu

hazretleri yine mukarrer idüb mezkûrân Seydi Ahmed ve Hasan ellerine hükm-i şâhî virmiş ve hem mezkûrân dahi gurebâ-i nâziline ve fukarâ-i sâbirîne hizmet idermiş. (defter-i köhne)'de mestûr olmağın (Kütahya evkafı).

37. Nefs-i Hunaz'da Ahi Hoca zâviyesi dimekle meşhur bir zâviye varmış bilkülliye harab olub gitmiş iki pâre bağ ve bir nısıf değirmen varmış. Kadı olanlar kime dilerse virirler imiş. Anlar bilâ-berat tasarruf iderler imiş. (defter-i atîk)'de mestûr.

Şimdiki hâlde Hacı Hızır nâm kimesne tâmirine iltizam itdüğiyle Hunaz Kadısı nâibi âsitâne-i devlete arz eylediğiyle pâdişahımız zılluhu hazretleri mezkûr Hacı Hızır'a sadaka idüb eline berât-ı hümâyun virilmiş bilfiil zâviyeyi tecdîd-i binâ idüb tâmir idüb el'ân âyendeye ve revendeye hizmet idüb bilfiil mutasarrıfdır. (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Kütahya evkafı).

38. Kutbü's-sâlikin Umur Dede nâm bir sâhib-i velâyet azizin neslinden sulbî oğlu Pîr Ömer nâm kimesne Mülkle nâm karyede bir zâviye binâ idüb ol azizin ruhiçün kendü arak-ı cebîni ile âyende ve revendeye hizmet idermiş. Anadolu beylerbeyisi olan ashâb-ı devlet kendülere müteallik doğancı çiftliğinden ol nâhiyede Mülkle çiftliği dimekle mâruf çiftliği zâviye-i mezbûrenin masrafıyçün her biri ellerine temessükler virilmiş.

Hâliyâ pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri mevlânâ Kula kadısı arzidicek vakfiyet müsellem dutub evlâdından Mustafa ve Yusuf nâm kimesnelere berât-ı hümâyun virilmiş bilfiil berât-ı şâhîle mutasarrıflardır deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız eazzallâhu ensarahu hazretleri berât-ı âlişaniyle iştirak merfû olmağın müstakil Mustafa'ya sadaka olunmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Kütahya evkafı).

39. Karye-i Kulacık Hacım ve Kehioğlu Yahşi değirmeni.

Kulacık Hacım zâviyesi mâtekaddemden vakfolub mezkûr Hacım Sultan oğlu Dede Bâki merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle mutasarrıf imiş. Sonra ihtiyarıyle oğlu Şeyh Çelebi'yi bildirmiş. Sonra evkaf bozılıcak buna dahi eşkünci vazolub sonra merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serâh vakf-ı mezkûrun eşküncisini ref' idüb kemâkân vakfiyet mukarrer dutub mezkûr şeyh eline hükm-i şâhî virilmiş bilfiil elinde mukarrernâme var deyü kaydolunmuş der (defter-i atîk).

Hâliyâ pâdişahımız azze nasruhû berât-ı hümâyunı ile Hâşim evlâdından Kemâl veled Şeyh ve Velî birâderân bervech-i iştirâk vakfiyet üzere mutasarrıflardır. Mezkûr vakf-ı mezkûre şeyh olub bundan evvel neye mutasarrıf ise mezkûrlar dahi ana mutasarrıf olalar deyü ferman olalar. El'ân alâ-kemâkân. (Uşak kazâsı). (Buraya alınmayan son kısım IX numaralı fotoğrafın başındadır).

VII.
560 numaralı Kütahya Evkaf Defteri
(979 târihli)*

40. Şeyh Ali zâviyesi, 41. Şeyhler köyü Bahşâyiş zâviyesi, 42. Şeyh İnebeyi zâviyesi, 42/1. Mahmud Gāzi köyü, 43. Oda Yakan Baba tekyesi ve Bacı Ana.

40. Karye-i Kızılcaviran.

Karye-i mezkûrede Şeyh Ali kadîmen bir çiftlik yerin vakıf olub karye-i mezbûrda bir zâviye binâ idüb âyende ve revendeye hizmet iderler imiş. Mensuh olub timara virilmiş.

Şimdiki hâlde zâviye memerr-i nâs vâki olub ve Şeyh Ali'nin evlâdı münkariz olduğun ve timara virildiğin sâbıka Kütahya kadısı âsitâne-i devlete arz etdüğiyle mezkûr Ali'nin oğlu elinde hükm-i şâhî virilmiş bilfiil... (Yp. 18).

41. Karye-i Şeyhler tâbi-i Kalınviran Karakaya dimekle mârufdur. Germiyan ile Domaniç arasında Karakaya ve Çardak adlu yerler *ıssuz yer ve harâmî durağı ve yolculara nef'i ziyâde olmağın hâricden kimesneye yazılmamış haymana evlerin cemedüb derbent bekleyüb kimesnenin malına ve canına zarar olmaya* deyü Osman ve Ömer oğlu Mahmud Sultan Mehmed Han tâbe serâh nişanıyle tasarruf iderler imiş.

Sonra evkafa nesih târi olıcak kendüler eşmişler. Şimdiki hâlde pâdişahımız müdde zılluhu hazretleri mezkûrân Osman ve oğlu Mahmud'a sadaka idüb ellerine hükm-i şâhî virilmiş bilfiil mutasarrıflardır deyü mestûr der (defter-i atîk).

Karye-i Bozbeyisi tâbi-i Kalınviran.

Sâbıka Borikus karye Şeyh Bahşâyiş zâviyesine vakf imiş. Mezkûr zâviye bilkülliye harab olub İsa Fakih imâretine iltizam

gösterdüğü ecilden sadaka olunub berât-ı hümâyunla mutasarrıf imiş der (defter-i atîk) kaydolunmuş hâliyâ... (Yp. 30). (18 numaralı kayda bakınız).

42. Karye-i Tâceddin Dîvanı'nda Tur Ali Şeyh oğlu Şeyh İnebeyi'nin altı müdlük vakıf yeri vardır. *Orhan Bey nişanıyle* şeyhdir zâviye işledir (eski defter) sûreti bu mezkûr Şeyh İnebeyi oğlu Hoş Paşa Şeyh mutasarrıfdır. Merhum Sultan Mehmed Han beratın görüb deftere sebt olundu deyü mukayyed der (defter-i atîk) (Yp. 7). (547 numaralı Bolu defteri, Gerede kazâsı).

43. Karye-i Mahmud Gāzi

Karye-i mezkûr vakf-ı kadîm olub Saruca Bâli oğulları Şeyh Ali ve Halid Dede tasarruf idüb mezkûr karyede olan Mahmud Gāzi zâviyesinde âyende ve revendeye sarfiderlermiş.

Sonra merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh zamanında mensuh olub timara virilmiş. Sonra merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serâh... (Yp. 116).

43/1. Karaağaç tâbi-i mezbûr.

Karye-i mezkûrede Oda Yakan Baba nâm aziz zamân-ı sâbıkda bir tekye binâ idüb nice müddet hayatda iken velâyeti zâhir olub ashâb-ı hayrâtdan ve âyan-ı vilâyetden adaklar ve kurbanlar virilüb cemolan hayrât-ı müslimîni âyende ve revendeye sarfedüb bu üslûb üzere iken dünyadan âhirete intikal idüb sonra yerine Hundi Bacı nâm sâliha ve mütedeyyine ehl-i velâyet hâtun zuhur idüb ol dahi zikrolan ocağı ihyâ idüb zamanında ve sâbıkda cemolan hayrât-ı müslimîni üslûb-ı sâbık üzere fukarânın ve rızâen-lillâh tekyeye hizmetkâr olan dervişlerin maaşlarına sarfedüb ol dahi dünyadan âhirete intikal idüb sonra yerine *Some Bacı nâm bir azîze ve sâliha ve bâkire hâtun* gelüb ol dahi evâil-i evsât vukūu üzere âyende ve revendeye ve mühimmât-ı hizmetkâr-ı tekyeye sarfedüb ve hayrât-ı müslimînden cemolan çerağ ve adak akçelerinden mütemekkin olduğu karyede ve kurbunda karyelerden cümle üç çiftlik yer olub öşr-i şer'iyesin ve rüsûm-ı örfiyesin sâhib-i vakıf cânibine edâ olundukdan sonra hâsıl olan mahsûlât ve cemolan hayrât-ı müslimîn ber-karâr-ı evvel sarfola ve kendü zamanında vâki olan bağ ve bahçe ve âsiyab ve emlâk fukarâ içün Müslümanlar sadakasıyla vazolunmuştur ve akrabâ ve taallukatdan bir ferd mâni olub hakk-ı fukarâya dahletmeye

dahliderse hakk-ı fukarâdan hayır itmeye ve hâkimü'l-vakt olan men' ve def' eyleye deyü cemmigafir mahzarında ikrar ve îtiraf idüb âyan-ı vilâyet şahâdetleriyle defter-i cedîde kaydolundu ve tekye-i mezbûreye vazolunan bunlardır ki zikrolunur.

Bağ ve bahçe der nezd-i Teke ve Hacı Ayvaz ve Derviş dikdüği, kıt'a 3, fî sene, 7.

Bahçe-i Şa'ban Vaz'ullah ve gayrühû, kıt'a 2 der karye-i Karaağaç 'an vakf-ı Germiyan fî sene 4. Bahçe der Karye-i Bey Söğüdü der livâ-i Sultanönü sadakāt-ı müslimîn ile alınmıştır, fî sene.

Vakf-ı Kalfal Dede berây-ı termim-i kârbansaray maa meblâğ-i mezbûrun ribhidir: 500.

Vakf-ı merhum Bacı Ana berây-ı cihet-i imâm-ı mescid-i Teke der karye-i mezbûr meblâğ 3,000 ribhinden mescid-i mezbûre imam olanlar masraf ide.

Vakıf merhum el-mezbur çerağ-ı berây-i meblâğ.

Hamam vâlide-i Sultan Murad Han 2: fî şehri 15 fî sene 1110.

Sagir ve Kebir hergelesi, aded 10. Ve dahi sagir ve kebir kara sığır hergelesi, aded 50.

Çiftlik der karye-i Karaağaç kıt'a: 3, fî sene 77.

Zikrolan çiftliğin ikisi Hamza Bey toprağında olub ve birisi hisar eri timarı toprağındadır.

Zikrolan muhallefata rızâen-lillâh hizmetkâr olan sâlih dervişler üzerine nâzır olub her kimi ihtiyar iderlerse anı şeyh nasbideler deyü mezbur Azîze Bacı vasiyet itmiştir, evlâdından ve akrabâdan kimesne olmaya.

İki çift camus ve iki çift bakar ve seksen pâre bakır avadanlığı sagir ve kebir on dane kazan ve dört aded o... ve dokuz aded hâne tekye ve matbah ve kilerhâne-i Azîze Bacı ve vakıf-ı kârbansaray ve meremmet-i çeşme-i merhum el-mezbur Bacı Ana iki bin akçe vakıf idüb ribhinden çeşme-i mezbûrun meremmetine sarfola.

Vakfı Bacı Ana el-mezbur: 650.

Tekye-i mezbûrda sâkin olan dervişler karye-i mezbûre hakk-ı avârız içün teklif itmeyüb meblağ-i mezbûrun ribhinden tekâlif içün vireler.

Hizmetkâran-ı tekye-i mezbûre rızâen-lillâh (19 kişi)

Zikrolan dervişler âyende ve revendeye hizmet idüb sâlih ve mütedeyyin kimesneler olup ve bâzı vakfın olub tekye-i

mezbûrun çiftlerin sürüb ve koyuncukların güdüb gelen giden fukarâya hizmet idüb merhum ve merhumlar içün duâ-i devlet-i pâdişahîye meşguller olmağın, defter-i cedîde kaydolundu bâkî ferman ulülemrindir. (Yp. 65).

VIII.
44 numaralı Biga Evkaf Defteri
(922 târihli)

44. Sinan Paşa tekyesi vakfı, 45. Akdarma Ali Bey zâviyesi, 46. Ahi Yunus zâviyesi, 47. Abdurrahman zâviyesi.

44. Karye-i Çeltikcü.

Çiftlik-i merhum Sinan Paşa tâbi-i karye-i mezkûr.

Üç çiftlik yerdir haddi ve sınırı mâlûmdur suvarma öşür ve resim virülür imiş. Zikrolunan çiftlik sâbıka Yazıcı Bâli'nin çiftliği imiş. Yazıcı Bâli fevtolıcak merhum Sinan Paşa satun alub mahsulün Gelibolu'da olan tekyesine sarfoluna deyü tâyin eylemiş.

Mezkûr karye ketb olundukda üç çiftlik yeri zâhir olub haddi ve sınırı mâlûm olub el'ân üç çift mukarrer yürür mahsulü zikrolan tekyeden sarfolunur. Mezkûr karyenin timar erleri Abdi ve Kasım ve Ali hîn-i teftişde hazır olub zikrolan tekyenin mütevellîsi ve câbîsi bile gelüb zikrolan timar sâhipleri mârifetleriyle zikrolan üç çiftlik resim ve öşrü hesap olunub hâsıl bervech-i maktû fî sene: 300.

Mezbur maktû hîn-i arzda makbul olunub pâdişahımız Sultan Selim Han'dan mukarrernâme sadaka olundı (Yp. 97).

45. Nâhiye-i Balye.

Mülk-i Akdarma Ali Bey karye-i Kıyak Kozu satun alınmış mülkidir.

Mezkûr zikrolan karyeyi merhum mağfur Gāzi Yıldırım Hüdâvendigâr Akdarma Ali Bey'e mukarrer itmiş. Dilerse sata dilerse bağışlaya dilerse vakfide deyü hükm-i şerîf virilmiş. Selâtin-i mâziden dahi hükümleri vardır. Ve pâdişahımızdan dahi mukarrernâmeleri vardır. Merhum Ali Bey dahi Bursa'da olan zâviyesine vakfeylemiş. Hâsılı anda sarfolunurmuş. İki defa oda yanmış tekrar binâ olunmuş. Sonra yine yanıcak tekrar yapmasına kādir

olmadığı sebebden mezkûr karyenin dahi hâsılın vefâ itmeyüb mezkûr Ali Bey'ün evlâdından alay beyi Tursun Bey ve birâderleri Mahmud Bey ve Sinan Çelebi âsitâne-i devlete gelüb şöyle arz etmişler ki: Anda mütemekkin olduğumuz Kıyak Kozu yol üzeri olub âyende ve revende yatağı olduğu sebebden Bursa'da harab olan zâviye bedeli kendü yanımızdan vakf-ı mezbûrenin içinde bir zâviye binâ idelim. Devletlü pâdişahdan icâzetnâme taleb iderüz deyü arzolundukda devletlü Hüdâvendigâr dahi icâzetnâme virüb buyrulmuş ki: Didikleri yerde binâ oluna. Mezkûrlar dahi emr üzere kendü yanlarından bir zâviye yapmışlar. Sâhib-i vakfın şerâiti üzere mezkûr karyenin hâsılı mezkûr zâviyede sarfolunur.

El'ân şimdi dahi vakfiyet üzere mutasarrıf olunur. Mezkûr Ali Bey zikrolan karye sınırından üç çiftlik yer evlâdına tâyin itmiş zirâat ideler öşrün ve resmin virmeyeler. Girü ol üslûb üzere mezkûrların ellerinde mukarrerdir tasarruf iderler.

46. Nefs-i Ezine Bazarı ki merhum *Süleyman Paşa Ahi Yunus'a vakfetmiş*. Ol dahi şehirde olan zâviyesine vakfetmiş. Hâsılı anda sarfolunur. Vakf-ı mezbûrun defterde mestûr olan halkı ulakdan ve suhreden ve yeni yaya yazılmakdan ve azepten ve sürgünden ve salgundan filcümle avârız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden emin olalar deyü ellerinde selâtin-i mâziyeden hükümleri vardır. Görülüb defter-i hâkânîye kaydolundı. Ve vakıfnâmeleri zâyi olmuş. Zikrolan şehrin sâhibi mezkûr Ahi Yunus'un şehirde olan zâviyesine sarfolunub âyende ve revendeye hizmet ideler ve meşîhati Mustafa bin Kadıya virilmiş cihet-i meşîhat sâbıkda şeyh olanları neye mutasarrıf ise bu dahi ana mutasarrıf ola deyü elinde pâdişahımızdan hükm-i şerîfi vardır. (Yp. 159).

47. Vakıf.

Merhum Süleyman Paşa ve Gāzi Hüdâvendigâr Abdurrahman'a nefs-i Ezine Bazarı'nda olan zâviyesine zikrolan karyeleri vakfetmiş ellerinde selâtin-i mâziden hükümleri var imiş zâyi olmuş. Mezkûr karyelerün hâsılı fukarâya taam bişüb ve huddamına mevâcib virilür. Ve mütevellîsi olan yevmî üç akçe ile berât-ı şâhiyle mutasarrıfdır.

Karye-i Ömer Danişmendlü el-meşhur Abdurrahmanlu mukarrer vakfıdır. (Yp. 154)

IX.
457 numaralı Ankara mufassalı
(929 târihli)

48. Hatib Ahmed zâviyesi, 49. Eşküncilü zâviye, 50. Ahi evlâdının timarı olan bir köy, 51. Ahi Tosun Beyi ve Ahi Ahmed timarı olan bir köy.

48. Karye-i Memlûk tâbi-i mezkûr.

Yarusı Hatib Ahmed zâviyesine vakıfdır. Hatib Nimetullah ve Kasım mutasarrıfdırlar. Ve yarusı Ahi Paşa'nın timarı ve hem mülki imiş.

El-hâletü hâzihi oğlu Ahi Hasan mutasarrıflar deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi Ahi Paşa evlâdından Paşa ve Mehmed ve Ahi Kemâl ve Cafer ve Hüseyin nısfına bervech-i timar mutasarrıfdırlar. Ve nısf-ı âharın dahi vakf-ı zâviye-i Hatib Ahmed olub Nimetullah ve Seyyid İbrahim mutasarrıflardır deyü (defter-i köhne)'de mukayyed.

Hâliyâ Ali Paşa evlâdından Seyyid Üveys ve Seyyid Hâk ve Seyyid Mehmed ve Seyyid İbrahim ve Seyyid Mustafa ve Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hüsam evlâdından Seyyid Mehmed ve Seyyid İbrahim ve Seyyid Çelebi ve Seyyid Yahya ve Seyyid İhsan ve Seyyid ... tasarruf iderler. (Yp. 51)

49. Karye-i Yorgan tâbi-i mezkûr.

Doğan oğlu Mehmed Cemâl Efendi'den ve Şahmeden ve bâki vârislerinden satun alub Ankara şehrindeki binâ itdüğü zâviyesine vakfetmiş. Vakfiyetin pâdişahımız hazretleri müsellem dutub eline hükm-i hümâyun virmiş ve elinde merhum Sultan Murad Han mektubı dahi var deyü kaydolunmuş der (defter-i akdem).

El-hâletü hâzihi vech-i mezkûr üzere mukarrer kılınub *mütevellî olan iki cebelü eşdire* deyü pâdişahımız beratı var deyü (defter-i köhne) de mukayyed.

Hâliyâ girü kemâkân mukarrer. Ve zâviye-i mezbûrenin tevliyeti utekaya ve aslahına meşrut olub ve Ahmed oğlu Hasan aslah-ı utekadan idüğün Ankara kadısı huzurunda isbat ider. Ana binâen mezkûre berât-ı hümâyun sadaka olunmuştur vech-i mezkûr üzere mutasarrıfdır. (Yp. 52).

50. Karye-i Kızılcaşehir.

Ahi Elvan'ın kadîmî timarı imiş ve hem mülki. Şimdiki hâlde oğlanları Mehmed Çelebi ve Efendi mutasarrıflardır deyü kaydolunmuş der (defter-i akdem).

El-hâletü hâzihi eşküncilü mülk olmak üzere mutasarrıflardır ellerinde mukarrenâmeleri var deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

Hâliyâ bervech-i mülk-i eşküncilü benevbet kendüler eşmek üzere Emîr Yusuf oğulları Mustafa ile ve Mehmed'e intikal itmeğin dergâh-ı muallâdan hükm-i hümâyun virüb vech-i mezbûr üzere tasarruf iderler. (Yp. 57).

51. Karye-i Bayındır.

Timar-ı Ahi Tosun Beyi ve Ahi Ahmed Hüdâvendigâr zamanında dahi yerler imiş. Ammâ Ahi Ahmed kendü hissesin Ankara şehrinde binâ itdüği medreseye vakfetmiş. Kızı Havize Hâtun'ı mütevellî kılmış ki bervech-i tevliyet tasarruf idüb yılda iki buçuk eşkünci eşdire. Zirâ mülk imiş. Bu vecih üzere elinde pâdişahımız hazretleri hükmü var. Ve Ahi Tosun Beyi dahi hissesin kendü ihtiyarıyle pîr olduğu sebebden güveygüsi Edhem oğlu Emîr Han'a virdi ki Emîr Han kendü beratıyle yılda iki buçuk eşkünci eşdire deyü beylerbeyimiz emriyle deftere sebt olundu deyü kaydolmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi vech-i mezbûr üzere mukarrernâme-i pâdişahî var. Zikrolunan hisseden Edhem evlâdından Ayşe nâm hâtun hissesi rub'dur. Ali Bey bin Yahya Bey satun alub mülkiyet üzerine tasarruf idüb eşküncisün müşterek eşdirir. Vech-i mezkûr üzere elinde şer'î hüccet var. Ve karye-i mezbûre serbest olmak üzere hükm-i pâdişahî var deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

Hâliyâ ber-karâr-ı sâbık nısfı girü vakf-ı medrese *bervech-i eşküncilü* ve nısf-ı âharından hisse-i rub' ki mezkûr Ali Bey'ündür. Merhum Hacı Bayram Sultan nevverâllâhü merkadehu türbesinde yevmî iki cüz kırâat oluna deyü vakfetmiş. Ber mûceb-i vakfiye ve hisse-i rub'un sâhipleri gelüb hüccetlerin getirmeyüb isimleri nâmâlûm girü mutasarrıf olub ber mûceb-i defter cümlesi beş cebelülerin eşdireler. (Yp. 58).

X.
558 numaralı Ankara Evkaf Defteri
(Târih. 979)*

52. Hoca Nizameddin zâviyesi, 53. Şeyh Bahşâyiş zâviyesi, 54. Mâruf Şeyh.

52. Karye-i Kıraçkaya.

Vakf-ı zâviye-i Hoca Nizameddin. Sultan *Kılınç Arslan* kullarından Bahadır ve Yekdur zâviye-i mezkûreye vakfetmiş. Hüdâvendigar zamanında Lütfullah ve Dede vakfiyet üzere mutasarrıflar imiş.

Andan sonra Dedeoğlu Şeyh Mehmed mutasarrıflardır deyü kaydolmuş. Zâviye-i mezbûrda meşîhat Derviş Ali deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

Hâliyâ vakfiyede nâzır yoktur ref' idesin deyü hükm-i şerîf vârid olmağın ber mûceb-i hükm-i hümâyun vakfiye nezâreti ref' olundu deyü mestûr der (defter-i atîk) (Yp. 36).

52/1. Mezra Çardak köyünde tâbi-i Pınarı.

Eyyâm-ı kadîmden mülk ıssı Melike Hâtun Çırak Fakih elindeki beş müdlük yeri vakfeylemiş. Gāzi Hüdâvendigar zamanından berü vakfiyet üzere tasarruf olunurmuş.

Andan sonra vakf-ı mezkûrı Çırak Fakih oğlu Yusuf ve Müslim mutasarrıflardır elinde Sultan Murad Han nişanı vardır deyü kaydolunmuş der (defter-i akdem).

El-hâletü hâzihi mezkûr Yusuf ve Müslim mutasarrıflardır ellerinde pâdişahımız nişanı var deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

El'ân berât-ı hâkānî ile Pîri bin Müslim'e virilmişdir bâdehu Hacı Bayram'a virilmiş deyü mukayyed der (defter-i atîk).

Hâliyâ pâdişahımız beratıyle Mehmed nâm kimesne mutasarrıf olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. (Yp. 76).

53. Kazâ-i Murtazaâbâd.

Mezraa-i Alpagon'da Şeyh Bahşâyiş zâviyesinin iki çiftlik vakıf yeri var. Kadîmî mülk ıssı İbrahim Bey'den vakıf imiş. Ve merhum Hüdâvendigâr zamanında vakfiyet üzere tasarruf olunmuş. Elinde Sultan Mehmed mektubu vardır. Şeyh Bahşâyiş oğlu Ahmed ol çiftlikleri mutasarrıfdır. Ve hem defterde mukarrer yazılmıştır deyü kaydolmuş der (defter-i köhne) mestûr.

Hâliyâ pâdişahımız beratıyle mezkûr Ahmed evlâdından virilmiş tasarruf ider deyü mukayyed der (defter-i atîk).

Hâliyâ Ali mutasarrıfdır bâ-berât-ı hümâyun (Ankara evkafı) 54. Mezra der karye-i Keçilü.

Mâruf Şeyh elinde dutadurduğu bir çiftlik yer kadîmü'z-zamandan vakıf imiş. Merhum Bâyezid Hüdâvendigâr mektubıyle. Sonra Mâruf Şeyh oğlu Mesud Şeyh ve Mehmed Şeyh mutasarrıflardır merhum Sultan Murad Han mektûb ile deyü kaydolmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi mezbur Mâruf Şeyh ve Ömer Fakih nâm kimesneler mutasarrıflardır... (Ayaş kazâsı).

XI.
718 numaralı Menteşe Defteri

(Kânûnî Süleyman devri)

55. Ahi Ömer zâviyesi, 56. Ahi Mukbil zâviyesi, 57. Hacı Tanrıvermiş zâviyesi, 58. Ahi Bayram zâviyesi, 59. Ahi Çoban zâviyesi, 60. Bir zâviye vakfı, 61. Halîfet Baba zâviyesi, 62. Ahi Yunus zâviyesi, 63. Ahi İslâm zâviyesi, Ahi Fatma, 64. Hacı Meme zâviyesi, 65. Pîr Ahmed Çelebi zâviyesi, 66. Şeyh Sinan zâviyesi, 67. Ahi Safâ zâviyesi, 68. Hacı Mehmed köyü, 69. Şeyh Bâyezid, Baba Ahmed ve Şeyh Paşa, 70. Eşküncilü zâviye, 71. Şeyh Mahmud evlâdı vakfı, 72. Mevlânâ Hızır Şah mescidi vakfı.

55. Vakf-ı zâviye-i Ahi Ömer der karye-i Karacadağ tâbi-i Mazon.

Karye-i Çalışlu Deresi'nde iki değirmen altı ay yürür ve resim virmez pâdişahımız Bâyezid Han ve merhum Sultan Mehmed Han mukarrernâmeleri mûcebince deyü (defter-i atîk)'de mukayyed olmağın (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundı. Hâsıl: Fî sene, 500.

Ve mezkûr karye-i Karacadağ sınırunda merfûü'l-öşür ve'l-harac dört çiftlik yeri var müsellem ve mukarrer. Merhum Sultan Mehmed mukarrernâmesi mûcebince yazılmış hükm-i cedîdi cihân-mutâ'-ı Sultan Bâyezid Han mûcebince deyü (defter-i atîk)'de mukayyed olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundı. Hâsıl: Fî sene, 200.

Zikrolunan zâviyenin (defter-i atîk)'de dahi tevliyet ve meşî-

hati evlâd-ı Ahi Ömer elinde deyü kaydolunub bâdehu Mazon kadısı katında meşîhati evlâda meşrut itdüğü zâhir olub hüccet virmiş. El'ân evlâdından berât-ı pâdişahî ile Melek ve Eslem nâm hâtunlar vefat idüb müşârünileyhimânın evlâdından Abdurrahman ve Ahmed ve Cihan nâm hâtun tasarruflarındadır bâ-berât-ı sultânî (Yp. 15).

56. Vakf-ı zâviye-i Ahi Mukbil der karye-i Tekelü.

Öşür ve haraç virür erâzi-i müteferrikası var deyü (köhne defter)'de kaydolunmuş iken vakıfnâmesinde iki yüz altmış dönüm dinilmiş. Ve zâviye-i mezkûreye muttasıl bahçesi var deyü (defter-i atîk)'de mestûr olmağın (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundı. (Yp. 16).

57. Evkāf-ı zâviye-i Hacı Tanrıvermiş der Taht-ı Kala'a-i Biçin.

Vakfiyesinde meşîhati evlâdına meşrût bulundu. Biçin Ovası'nda zâviye civarında bir pâre yer (dönüm sekiz, hâsıl 30) ve mezkûr tekye civarında bir bağ ve bir bahçe Biçin Ovası'nda Kara Âyed dimekle mâruf yerde bir çiftlik, tekyenin garp tarafında bir dönüm mikdarı yer mezbûr Balat tâbi-i Şaşçılu timarında bir çiftlik yeri var (hâsılı: yüz akçe) deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur.

Ammâ zikrolunan çiftliğin zabtı asirdir deyü sâbıka şeyh olan Ahi Hızır Şâh Karakaş Çelebi'nin Biçin sahrasında olan beş pâre yeri ile vakıf hakkında ziyâde nef'i olduğu sebebden istibdal idüb sene sitte ve tis'în ve semâne mie'de Biçin'e kadı olan Selmanzâde Mevlânâ Muslihiddin'den istibdale hüccet alınub ol vakitten berü yirmi beş yıl imiş. Balat'da olan yer Karakaş Çelebi'nin mülki olub Biçin Ovası'nda Karakaş Çelebi'nin beş pâre yeri vakıf içün tasarruf olunurmuş.

Cihât-ı muhaddese sebebi ile zâviye-i mezbûrenin taamı çıkmaz olmuş husûsıyle rakabe eyyamında erbâb-ı vazâyif tamam cihetler alub rakabeyi fukarânın taamından iderler imiş. Taam cihet-i muhaddeseden mukaddem olunmak üzere (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

58. Zâviye-i Ahi Bayram Bey der nefs-i Çine.

Mevâzı'-ı müteferrikada yerleri varmış (defter-i köhne)'de merfûü'l-öşür tasarruf olunur şahâdet itdiler. Ammâ (Baldırzâde defteri)'nde hâric mukarrernâme dahi yok. Lâkin *eşer zâviyedir* deyü kaydolunmuş. Teftiş olundu vâkı'a öşür alınmaz imiş.

El'ân mutasarrıf Hacı Derviş veled-i Baba Nazar. Bâ-berât-ı sultânî.

Hâliyâ der tasarrufu Hüsam (Yp. 39).

59. Vakf-ı zâviye-i Ahi Çoban der Balat.

Karye-i Muhlisîn'de Sultan Mehmed Han ve Sultan Murad Han aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân mukarrernâmeleri mûcebince merfûü'l-öşr ve'l-harac iki çiftlik mikdarı yeri var deyü (defter-i atîk)'de mukayyeddir.

Hâliyâ Ebûbekir bin Mustafa Şeyh zâviye-i mezbûre bâ-berât-ı pâdişahî mutasarrıf...

60. Vakf-ı zâviye der karye-i Köçüşlü deresinde bir değirmen nısfı var. El'ân harab. Mevâzı-ı müteferrikada bir buçuk çiftlik mikdarı öşürlü yerler varmış. Timar eri Ali hilâfü'ş-şer' tapuya virmiş *öşürlü vakıf* olub sipâhîye zarar olmaduğı sebebden (köhne defter) minvalince girü vakıf yazıldı deyü (defter-i atîk)'de mukayyed olmağın (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundı. (Mazon kazâsı).

61. Vakf-ı zâviye-i Halîfet Baba der karye-i Araphisarı tâbi-i Çine.

Üç çiftlik mikdarı yerdir. Merhum Sultan Mehmed Han mukarrernâmesi mûcebince mezkûr Sultan Mehmed Han mukarrernâmesinde mestûr olan Şeyh Ali'nin oğlu İlyas tasarruf ider. El'ân öşür ve haraç virügelmemiş deyü şahâdet itdiler. Ve hem âyende ve revendeye hizmet olunur didiler deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur.

Hâliyâ dahi öşür ve haraç virügelmedi ve hem âyende ve revendeye hizmet olunur didiler.

Hâliyâ Mehmed tasarrufundadır. (Livâ-i Menteşe).

62. Vakf-ı zâviye-i Ahi Yunus der nefs-i Çine.

Zâviye-i Ahi Bahşâyiş veled Ahi Yunus der nefs-i Çine.

Küçük Ayaklu'da Ahi Bahşâyiş Yükü dimekle meşhur bir çiftlik mikdarı yeri var öşür ve haraç virmez deyü şahâdet ittiler der tasarruf-ı Ahi Hızır elinde Sultan Bâyezid Han'dan meşîhatnâmesi var (köhne defter)'de iki dükkân vakıf deyü kaydolmuş teftiş olunub zâhir olmadı. Muâfiyet-i erâziye temessükü yok deyü (defter-i atîk)'de mestûr ve mukayeddir.

63. Ahi İslâm zevcesi Ahi Fatma ihyâ ve tâmir idüb dahi vakfa

ilhak eylemiş. Öşür ve haraç virür mezâriden gayrı mezbûre Ahi Ana zâviye-i mezbûre mesâlihi içün bâzı akçe ve esbâb ve sığırlar vakıf eylemiş ekseri zâyi ve helâk olub el'ân mevcud bin sekiz yüz nakit akçe ve bir kazan ve bir sini ve dört tepsi ve iki ..... ve üç ve altı halı ve dört döşek ve altı yastık ve üç yorgan ve şöyle şart eylemiş ki... (Menteşe evkafı)

64. Vakf-ı Hacı Meme veled-i Yahya Fakih.

Kazâ-i Muğla'da Yerkesiği'nde bir zâviye binâ idüb ve zâviye kurbunda bir musluk vazedüb ve karye-i mezbûre civarında bir kuyu kazdırub ve bir kârbansaray binâ idüb vâridîn ve nâzilîne vakfedüb ve bir muallimhâne dahi binâ idüb bu cümleden zâviye maslahatı içün nakit iki bin akçe ki, hâsılı: Fî sene, 400.

Ve Yerkesiği pazarında iki dükkân. Hâsılı: Fî sene, 50.

Ve musluk ile mezbur kuyu maslahatı içün nakit beş yüz akçe.

Ve pazar-ı mezbûrda bir dükkân ki, hâsılı: Fî sene, 120.

Ve kârbansaray mühimmatı içün iki yüz hâsılı: an murâbaha, 40.

Ve muallimhâne içün nakit iki bin beş yüz akçe.

Ve Yaka Bağları'ndan haracı virilür üç dönüm bağ.

Ve Kaymakçıoğlu Yurdu dimekle mâruf yaylağının nısf-ı şâyi'i eyyâm-ı sayfda muallim sâkin ola deyü.

Ve pazar-ı mezbûrda iki dükkânın.

Ve yılda yirmi dört akçe mukātaalu sekiz dükkân yerin ki, hâsıl: Fî sene, 650 vakfedüb.

Şöyle şart eylemiş ki muallim ta'lim-i sıbyân itdikden gayrı Hazret-i Resûl salâvatullâhi aleyh ve selâmühu ruhiçün cumadan gayrı eyyâmda yevmî birer cüz kırâat ide.

Bu cümle mütevellî olan cihet içün nakit bin sekiz yüz akçe vakfedüb, hâsıl 'an murâbaha: fî sene, 360.

Tevliyeti kendü nefsine kendüden sonra Tayyib nâm oğluna andan sonra aslah-ı ebnâsına şart eylemiş. Bunun üzere vakfiyesi var. (Yp. 53).

65. Zâviye-i halefü'l-meşâyihi'l-kirâm Pîr Ahmed Çelebi bin Paşa Efendi şeyh-i mezkûr Milâs'a tâbi Meremdârı Dağı'nda bir zâviye binâ idüb mesâlihi içün.

Girü Milâs'a tâbi Budamiye sınırunda bir oda iki değirmenin ki hâsılı: Fî sene, beş yüz akçe.

Ve Yusufca deresinde bir değirmen, hâsıl: Fî sene, üç yüz akçe.

Ve zâviye kurbunda binâ itdüğü yaylakla kışlağın bağıyle bahçesin ve ihyâ itdüğü bir pâre yerin ki, hâsıl: fî sene, üç yüz vakfedüb.

Rakabe mukaddem ola. Bâdehu yevmî bir buçuk akçe cihet-i tevliyet ve nezâret ve bâkisi vâridîne ve nâzilîne sarfoluna.

Ve mâdâmeki kendü kaydıhayattadır kendüsü mutasarrıf olub bâdehu aslah-ı ebnâsı neslen ba'de neslin karnen ba'de karnin mütevellî ve nâzır olalar. Ve ba'de inkırâzihim kendü tarîklerinden aslah-ı ulemâdan biri mütevellî ve nâzır ola deyü şart idüb vakfiye-i şer'iye yazdırmış. El'ân evkāf-ı mezbûre şeyh-i mezbûr tasarrufundadır. (Yp. 31).

66. Zâviye-i Şeyh Sinan der karye-i Yığanlu tâbi-i mezkûr öşür virür. Mezkûr Yığanlu timarı civarında olan Karacadağlu timarında bir pâre bağ bir dönüm mikdarı diğer Yığanlu timarındaki iki evlek mikdarı bağı var deyü (defter-i atîk)'de mukayyed olmağın (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundu. (Yp. 16).

67. Zâviye-i Ahi Safâ der karye-i Kasablar tâbi-i mezkûr öşür virür. Karakuyu başında kırk dönüm. Postlu timarında Soğan Sekisi yanında Azmak kurbunda otuz beş dönüm. Karye-i Bıyıklu muabirîn kurbunda yirmi dört dönüm. Elislü kaynağı dimekle mâruf timarda on altı dönüm yerleri var. Evkāf-ı mezbûre ebenen-ced der yed-i Ahi Safâ bin Ahi Zekeriyyâ bin Ahi Safâ el-vâkıfü'ş-şehir bi-riâyeti'l-adyâfi'l-vâridîn ve'n-nâzilîn deyü (defter-i atîk)'de mukayyed olmağın (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundu. (Yp. 16).

68. Vakf-ı Hacı Mehmed der karye-i Şeyhnelü kendü malından beş bin akçe ifrâz idüb karye-i mezbûre avârızı içün on on iki üzere murâbaha oluna. Mezkûr Hacı ölünce mütevellî ola. Ba'de'l-vefât karye-i mezbûre halkı kimi dilerse mütevellî ide deyü (defter-i cedîd)'e kaydolundu ber mûceb-i sicill-i kadı hâsıl: fî sene, 1000.

Bir nice yıl avârız çıkmamak ile 'an murâbaha beş bin akçe ziyâde olduğu (defter-i cedîd)'e kaydolundı. Hâsıl, fî sene 1000.

69. Karye-i Sındılu'da B..... nâm pınar suyuna çeltik ekmek içün sâbıka Sındılu Sübaşısı Çaşnigir Mahmud Bey merhum Şeyh Bâyezid'e sadaka idüb bâdehu merhum Murad Han aleyhirrahmetü ve'r-rıdvân mukarrer dutub şeyh-i mezbûr eline mukarrernâme sadaka itmiş.

Bâdehu Sultan Mehmed Han tâbe serâh Baba Ahmed bin şeyh-i mezbûra mukarrer kılub eline mukarrernâme sadaka eylemiş. Ba'de vefâtihi sultanü'l-islâm ve'l-müslimîn Sultan Bâyezid merhum Baba Ahmed'in oğlu Şeyh Paşa'ya mukarrer kılub eline mukarrernâme sadaka itmiş mezkûr mukarrernâmeler görülüb hem (köhne defter)'de dahi mukarrer kaydolunduğuna binâen (defter-i nev)'de dahi mezbur Şeyh Paşa'ya mukarrer yazıldı ki kadîmden kangı aruka (arklar) ekili geldise su vefâ itdüğü mikdar tohum eke. Arukı ekili geldüğü yılda kangı timarda veya kangı mezraya düşerse sâhib-i arza öşrün virüb bâki gallâtın kendüler tasarruf ideler. Hâsıl: bin akçe, deyü (defter-i atîk)'de mestûr ve mukayyeddir.

Hâliyâ pâdişahımız müdde zılluhudan dahi bu üslûb üzere mukarrernâmesi olub kemâkân fahrü's-sâlikîn mûmâileyh Şeyh Paşa tasarrufundadır.

70. Hamideli'nde Karaağaç'da Karaca köyün nısfı vakıfnâmede ve (Kemâl Paşa yazduğu defter)'de vakf-ı zâviye-i mezbûredir. Hem müddet-i medîde şüyûh-ı sâbıka cebelüsün virüb vakfiyet üzere tasarruf itmişler imiş. Şimdiki hâlde sipâhî eline düşmüş deyü kaydolunmuş.

El'ân yerine ber-an-minvâl nazarân li'l-vakıf şöyle hükmolundu ki şeyh-i zâviye Diksed mahallesinden gayrı mahalle ehline künk veya kârîz delüb su aldırmaya. Ammâ mezkûr mahalle ehlinin şuf'alerine kifâyet idecek mikdarı suya mâni olmaya. Şeyh-i zâviye elinde görülen kadı mektubundaki şart-ı vâkıf muktezâsınca mezkûr su alduğu mevzie varınca meremmete muin oldukları takdirde virildi deyü kaydolunmuş. Şeyh mezkûr Seyyid Kasım hizmetine bî-taksîrdir deyü şahâdet olundu. (Muğla kazâsı).

71. Vakf-ı fahrü'l-meşâyih Bilâl Efendi bin Şeyh İlyas bin Şeyh Mahmud kaddesallahü sırrehu.

Vakf-ı mukarrer pâdişahımız Sultan Süleyman Han hullidet hılâfetühu hazretlerinden fermân-ı şerîfleriyle öşür ve haraç vire deyü ferman olunmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu. Mezkûr türbedâr yevmî dört cüz kırâat ide. *Şeyh-i mezbûre seferde ve hazerde refik ola deyü tâyin olunmuş.* Ve dahi şöyle şart olunmuş ki kırâat-i cüz'ün ayda bir defa Şeyh huzurunda duâsın ide.

Ve karye-i Muhlisîn'de vâki' olan yerin mahsulün vâkıf kendü

nefsine ve ba'de vefâtihî ebnâsından ve ebnâ-i ebnâsından kim şeyh olursa ana şart itmiş. Ve ba'de'l-inkıraz mefharü'l-meşâyih Emîr Sultan tarafından seccâdede kim otururşa ana tâyin itmiş.

Ve ba'de inkırazihim Seydi Mehmed Buhârî tarîkinden veyâhut Nakşibendî tarîkinden veyâhud Zeyneddin-i Hâfî tarîkinden olub muaf... (Menteşe).

72. Vakf-ı mescid-i kutbü'l-muhakkıkîn Mevlânâ Hızır Şah tâbe serâh öşür ve haraç virmeye deyü hükm-i sultan-ı Mehmed Hanî sadaka olunmuş. (köhne defter)'de dahi böyle kaydetmiştir deyü (defter-i atîk)'de mestûr olmağın (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundı.

Mezkûr Hacı Mahmud mahalle-i mezburda bir muallimhâne binâ idüb her kim muallim olursa zikrolunan altı yüz akçeye mutasarrıf ola. (Menteşe evkafı).

XII.
464 numaralı Saruhan Defteri
(Kānûnî Süleyman devri)

73. Şeyh İsmail, 74. Kızbacı Dede zâviyesi, 75. Şeyh Seydi Ali zâviyesi, 76. Şücâ Baba zâviyesi, 77. Ahi Yunus, 78. Duruca Baba vakfı, 79. Âdil Şeyh zâviyesi, 80. Nusrat Şeyh zâviyesi, 81. Saru İsa zâviyesi, 82. Saru Şeyh çiftliği, 83. Derviş Mustafa zâviyesi, 84. Şücâ Abdal zâviyesi, 85. Sağrı Hâtun zâviyesi, 86. Ahi Keskin nâm-ı diğer Kara Hallâc zâviyesi, 87. Kandırmış Baba nesli, 88. Şeyh Kandırmış, 89. Hamza Baba zâviyesi, 90. Şeyh Gāzi zâviyesi, 91. Kızıl Emeli zâviyesi, 92. Abdal Ayrı zâviyesi.

73. Manisa'da Karaman Kayası'nda Kurşunlu dimekle mütemâyiz bir çiftlik yeri Saruhan oğlu İshak Çelebi Şeyh İsmail nâm azize vakf-ı evlâdlık üzere vakfedüb sene selâse ve tis'în ve seb'a mie târihiyle müverrah mektub virüb ve sonradan oğulları Âşık Paşa'ya ve Devlet Gāzi'ye merhum Sultan Murad Han tâbe serâh'dan hükm-i hümâyun sadaka olunmuş. Ve Sultan Mehmed ve Sultan Bâyezid ve Sultan Selim rahimehümullâh dahi vakf-ı evlâdlık üzere hükm-i hümâyun sadaka itmişler.

Ve el'ân pâdişahımız eazzallâhu ensârehu bu dahi inâyet buyurub mezbur azizin evlâdına ve vakf-ı evlâdlık üzerine bervech-i iştirâk mutasarrıf olmağa berât-ı âli sadaka olunmuş. Târih-i

berât 927. Berat ile mutasarrıf olan evlâd bunlardır ki zikrolunur (evlâd, 10 nefer). (Yp. 4).

74. Manisa'da Kızbacı Dede zâviyesi dimekle mâruf zâviyeye bervech-i meşîhat Derviş Mehmed nâm merhum Sultan Selim Han berât-ı hümâyunu ile mutasarrıfdır. Pâdişahımız hullide mülkühû hazretlerinden tecdîd-i berât eylemişmiş. Târih-i berât: sene 926. (Yp. 17).

75. Manisa'da Konuzcalu nâm karyede Şeyh Seydi Ali nâm kimesne bir zâviye binâ idüb meşîhata pâdişahımız halledallâhu mülkühû nişân-ı hümâyun ile bervech-i meşîhat mezkûr Şeyh Seydi Ali mutasarrıfdır. Târih-i berât: fî seb'a ve işrîn ve tis'a mie (Yp. 17).

76. Şücâ Baba der nefs-i karye-i Balamud.

Mezkûr Şücâ Baba'nın dervişleri arak-ı cebînleri ile kesbedüb zâviye-i mezbûre vakfettikleri bunlardır ki zikrolunur:

Ve kovan 5, ve hasır 1, ve dana 2, ve kara sığır ineği 2, su sığırı ineği 3 re's. Mâdiyane 1 ve buğal ve su sığırı çifti 2 ve tosun 2 ve bir pâre bağ ki cümle dört dönüm bağdır ve bir arap kul.

Bu cümlesi şimdiki hâlde yazıldıkda dört dane su sığırı biri inek ve iki kara sığır öküzü ve iki kara sığır ineği ve iki dişi düve ki ve sekiz pâre bakır bu cümleden kuzu tepsisi ve iki sahan ve iki tas ve iki kazandır. Ve üç çerağdan ve dört türbe halısıdır..... Bâkîlerini sâbıka şeyh olanlar bel' eylemişler.

Zikrolan zâviye el'ân berât-ı şâhî ile Hacı Pîri elindedir. Târih-i berât: 930 (Yp. 29).

77. Karye-i Yenibeylü kurbunda Kozluca Çiftliği dimekle mâruf çiftliği Saruhan oğlu İshak Bey Ahi Yunus'a vakfedüb Derviş Hamza mutasarrıf olub müteveffâ olmuş. (Yp. 30)

78. Vakf-ı İshak Çelebi bin Saruhan. Ecdâdı ruhiyçün Özbek nâm karyede Duruca Baba'ya vakfedüb neslen ba'de neslin kimesne sâhibinden almaya deyü mektub virüb selâtîn-i mâziyeden dahi ellerinde beratları olub (Yp. 33).

79. Çiftlik-i Âdil Şeyh der Kurb-ı Büyük Şeyhlü Bayram Beyi çiftliği dimekle mâruf çiftlik.

Mezkûr Âdil Şeyh'e Saruhanoğlu vakfedüb âyende ve revendeye hizmet için meşrût olub ellerinde dahi selâtin-i mâziyeden hükümleri olub (Yp. 43)

80. Çiftlik der karye-i Saru Şeyhlü.

İshak Bey veled-i Saruhan zamanında Nusrat Şeyh'e vakfedüb Şeyh Mezid tasarruf idermiş.

Bâdehu Şeyh Mezid zâviyesine âyende ve revendeye hizmet itmek üzere meşîhatle mutasarrıf iken kendü hüsn-i ihtiyarıyle oğlu Seydi'ye virüb Sultan Selim tâbe serâh berât-ı şerîfiyle mezbur Seydi meşîhate mutasarrıfdır.

El'ân Pâdişahımız hullide mülkühu beratıyle dahi mutasarrıfdır (Yp. 48) (Fot. N. XVII).

81. Çiftlik-i zâviye-i Saru İsa der karye-i Karı Yolu tâbi-i Nif.

Mezbure çiftliği Saruhanoğlu İshak Bey Saru İsa'yı mezbura âyende ve revendeye hizmet içün vakf-ı evlâd kılub ellerinde selâtin-i mâziyeden hükm-i hümâyunları dahi vardır (Yp. 49). (Fot. XVII).

82. Çiftlik-i Saru Şeyh der karye-i mezbûre.

Kadîmü'l-eyyâmdan *Saru Şeyh zikrolan yerin kâfirin kovub gelüb* Saruhanoğlundan ve vakfiyet-i evlâd üzere ellerine hüküm ve hüccet virilüb.

Sonradan merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh zamanında Karagöz nâm timar eri raiyet kulluğın taleb idüb ol zamanda Kadıasker Cemaleddin huzurunda sene (tis'a ve erba'in ve semane mie) târihiyle müverrah ellerinde vakfiyete hükmolunmuş. Hücceti dahi olub ve merhum Sultan Mehmed tâbe serâh sene (semâne ve hamsin ve semâne mie) târihiyle müverrah mukarrernâmeleri olub ve merhum Sultan Bâyezid Han'ın dahi ellerinde mukarrer kılub sene (seb'a ve semânîne ve semâne mie) târihiyle ve Sultan Selim Han'ın tayyeballâhü serâhümâ ellerinde sene (erba'aa ve 'ışrîn ve tis'a mie) târihiyle müverrah beratları olub el'ân pâdişahımız halledallâhü mülkühû beratıyle mezbur Saru Şeyh evlâdından Derviş Alâeddin ve Hamza ve Derviş... mezbûre çiftliği mutasarrıflardır. Ve Saru Şeyh zâviyesine şeyhlerdir ki âyendeye ve revendeye hizmet iderler. Târih-i berât sene 917. (Yp. 48). (Fot. XVII).

83. Derviş Mustafa bin Ali Köşlük dimekle mârufdur. Mahmud Dağı'nda binâ itdüğü zâviyesine vakfetmiş. 2 cerib mikdarı armutluk ve 10 re's bakar, 1 tabak tas 10 kıt'a ve 2 kazan ve iki çerağ şart-ı vâkıf budur ki: Hacı Baba oğlu Ramazan Efendi kimi ihtiyar iderse zâviye-i mezkûrede mütevellî ola ve âyende ve revendeye hizmet idüb evkafa mutasarrıf ola.

El'ân zâviye-i mezbûre harabdır. Ammâ mezburun oğullarından Derviş Kasım elinde bir akçe tevliyetine berât-ı pâdişahî vardır. Târih-i berât: 927 (Yp. 49). (Fot. III).

84. Nif tevâbiinde Akkaya odlu yerde dağ içinde Şücâ Abdal ve Derviş Sinan ve Derviş İsmail ve Derviş Mustafa ve Ali Küçük ve Kaygusuz birkaç dervişleriyle sıvârından bir pâre yer tapulayub taşın ağacın arıdub on akçe haraçla yurt idinüb ihyâ idicek merhum Sultan Mehmed tâbe serâh müsellem ve musaddak dutub mezkûrlar ulakdan ve suhreden yağdan tuzdan cerâhordan ve hisar yapmasından ve gerdek kulluğundan mecmû-ı avârız-ı divânîden muaf idüb ihdâ ve hamsîn ve semane mie târihiyle müverrah hükm-i hümâyun virilüb selâtin-i mâziye rahimehümullâh dahi mukarrer tudub.

El'ân merhum Sultan Selim Han tâbe serâhdan zikrolan evkafın zâviyesinin meşîhatine Ali ve Habib ve İlyas ve Yunus adına ellerinde berât-ı hümâyunları vardır. Ammâ İlyas fevtolub bâki üç nefer kimesneler hayatta olub zâviye-i mezbûre meşîhatine mutasarrıfdırlar. Târih-i berât: 925 (Yp. 49). (Fot. III).

85. Vakf-ı Sağrı Hâtun

Karye-i Kızılcalu'da bir zâviye binâ idüb yetmiş seksen yıldan berü bir bahçesin vakfedüb âyende ve revendeye hizmet olunur imiş. Sonradan zâviye-i mezbûre harab olub vakfı dahi şey'-i kalîl olub tâmire vefâ itmeyüb Memduh zâviye-i mezbûrenin tâmirine mültezim olub ve âyende ve revende hizmetine iltizam gösterdüği sebebden âsitâne-i devletten mahrum Sultan Selim Han tayyeballâhu serâhüden meşîhati sadaka olunub berât-ı hümâyun virilmiş.

El'ân pâdişahımız halledallâhü mülkühû hazretlerinden tecdîd-i berât idüb. Târih-i berât: 926 (Yp. 50).

86. Zâviye-i Ahi Keskin nâm-ı diğer Kara Hallâc'dur.

Der kazâ-i Manisa der Karye-i Uzeyirlü.

Bir çiftlik yeri olub ve bir kıt'a bahçe ve bir dönüm mikdarı bir kıt'a yer ve Kara Salah değirmeni dimekle mâruf bir harab değirmen. Ve Nif pazar yerinde bir kıt'a yer ki Kasım Paşa dükkânları yeridir. Yılda kırk akçe mukātaaya virilüb câbîsi evlâdından her sene alınur. Ve bir kıt'a yer ki Kara Salah yeri dimekle mârufdur ki Nif bağlarının içindedir. Sekiz dönüm mikdarıdır ki bervech-i mukātaa yılda kırk akçe virilmiştir.

Bu zikrolan evkafın zâviyesinin meşîhatine yevmî iki akçe ile el'ân Mustafa berât-ı şâhî ile mutasarrıfdır. Târih-i berât: 926 (Yp. 50).

87. Mezkûrlar Kandırmış Baba neslinden olub çiftlik-i Kandırmış'da oturub kadimden kimesneye raiyet olınugelmeyüb âyendeye ve revendeye hizmet itmedükleri dahi âsitâne-i saâdete arzolundukda erbab-ı timara raiyet kaydolunsun deyü ferman olmağın ber-mûceb-i emr-i şerîf-i âlişan raiyet kaydolundular. Rüsûm-ı örfiyeleri sâhib-i timarın ve öşr-i şer'iyeleri vakfındır. (Yp. 83)

(357 numaralı defterden).

88. Saruhanoğlu Yakub Çelebi Kandırmış adlu dervişe bir çiftlik yer vakfedüb merhum Sultan Mustafa dahi mukarrer dutub hüküm virmiş (Halil Bey Defteri'nde kaydolunmuş).

Sonra Emin Bey mutasarrıf iken mensuh olub timara virilmiş. Sonradan merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serâh vakfa buyurub hükm-i hümâyun erzânî kılınmış. (Yp. 83).

89. Nâhiye-i Nif'de Gereme nâm karye kurbunda Kapıkaya dimekle mâruf mevzii Hamza Baba nâm derviş kendü dest-i renciyle açub ihyâ idüb ve su getürüb bir zâviye binâ idüb âyende ve revendeye hizmet idüb. Ve hasbeten lillâh bağ diküb takribâ yüz elli akçe hâsıl olur ve defterde kimesneye timar kaydolunmayub. Ve zikrolan bağın ve mevziin öşrünü Sultan Bâyezid Han tâbe serâh ihsan idüb ref' buyurub ellerine hükm-i hümâyun inâyet olunmuş.

Hâliyâ pâdişahımız eazzallâhu ensarahu dahi ref' buyurub mukarrer kılınub tecdid hükm-i şerîf sadaka olunmuş. Târih-i hüküm sene: 928. (Yp. 53). (Fot. XVI).

90. Hasbeten lillâh sadaka Şeyh Gāzi zâviyesine Musa ve Mustafa vakfedüb meşîhatin evlâdlarına şart itmişler. Sâbıka Şeyh Gāzi meşîhatine berât-ı şâhiyle Şeyh Musa mutasarrıf olub. Sonra kendü ihtiyarıyle karındaşı Mustafa-i mezkûru kendüye şerik idüb iştirakiyle tekye-i mezbûreye hizmet iderlermiş. (Yp. 100)

91. Mezra:

Vakf-ı zâviye-i Kızıl Emeli Saruhanoğlu Kızılemeli'ye ki üç çiftlik yerdir. Vakf-ı evlâd imiş ki ellerinde meşîhatine selâtin-i mâziyeden ahkâm-ı şerîf ve mukarrernâmeleri vardır. Vakf-ı evlâdlığı merhum Sultan Bâyezid beratinde mestûrdur. Ammâ

vakfiyesi zâyi olmuş. El'ân pâdişahımız halledallâhü mülkühû beratıyle zikrolan çiftlik meşîhatine Derviş Ali mutasarrıfdır. Târih-i berât: 928.

Ve mezkûr zâviyeye hizmetkâr olub kadîmen kimesneye raiyet olmayub zâviye-i mezbûre kaydolunanlardan ki zikrolunur. Torbalı veled-i Mehmed, İskender veled-i Tugan, İbrahim birâder-i O, Ali veled-i Yusuf, Resûl veled-i O, Hamza birâder-i Ali bin Yusuf, Ahmed veled-i Mürsel, Ramazan veled-i Hacı İvaz, Şeyh Mustafa bin Yusuf an evlâd-ı Kızılemeli. (Sf. 100).

92. Vakf-ı zâviye-i Abdal Ayrı der kazâ-i Ilıca der karye-i Şeyhler.

Mezbûre zâviyenin arz-ı beyzâsına Dede Bâli bin Şeyh Tuğrul arak-ı cebîniyle bağ ve bahçe idüb âyende ve revendeye hizmet içün zâviye-i mezbûrun zirâat olan arzının öşrü vakf-ı mezbûreye sarfolunur imiş. Merhûmeyn Sultan Korkud ve Sultan 'Alem ve Sultan Mahmud tayyeballâhü serâhümden ve selâtin-i mâziyeden dahi beratları olub vakfiyet üzere meşîhat-i zâviye-i mezbûreye mutasarrıflar olub el'ân yevmî bir akçe ile Yusuf ki Şeyh Dede Bâli'nin bendesidir berât-ı şâhî ile mutasarrıfdır.

Sâhib-i berât:

Fahreddin birâder-i Yusuf, Hüseyin veled-i İlyas, Mehmed Birâder-i O, Hüseyin bin Muslihiddin

Mezkûrun Dede Bâli evlâdından olub rüsûm-ı reâyâ viregelmiş değildirler. (Yp. 111)

[93][33]

XIII.
Numarasız Aydın Defteri parçası
(Târihsiz)

94. Şeyh Muhiddin zâviyesi, 95. Şeyh Muhiddin zâviyesi, 96. Ahi Mahmud zâviyesi, 97. Ahi Hayreddin, 98. Yatağan Abdal zâviyesi, 99. Aspas köyü, 100. Kalenderhâne evkafı, 101. Şeyh Makus zâviyesi, 102. Mübârek oğlu zâviyesi, 103. Ahi Mustafa zâviyesi, 104. Medrese vakfı, 105. Gāzi Umur Paşa türbe ve zâviyesi.

---

[33] [93 numara unutulmuş yahut sehven atlanmış olmalıdır.]

94. Bozdağ'da kestânelik ve koz ağaçları var yeri ve yurdu ile kadîmü'l-eyyâmdan mülkiyet üzere tasarruf olunurmuş. Bu üzere merhum *Gāzi Umur Bey ve İsa Bey* ve Bâyezid Hüdâvendigâr ve Sultan Murad Han hükümleri var. Sonra Şeyh Muhiddin'e intikal olunub pâdişahımız ol hükümleri görüb hükmü cihân-mutâ' sadaka itmiş mukarrer dutdum deyü. Sonra binâ itdüğü zâviyesine vakfetmiş. Vakfiyetin dahi mukarrer dutub hükm-i hümâyun virilmiş deyü (defter-i atîk)'de mestûr ve mukayyeddir. Hâsıl: Fî sene 180 (Yp. 8).

95. Fî karye-i Meli.

Yağdi Hâtun mezrası içinde olan koz ağaçları ile Şeyh Muhiddin vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf ider imiş.

Gāzi Umur Paşa'dan ve İsa Bey'den ve Bâyezid Hüdâvendigâr'dan müsellem ve musaddak dutub hükm-i hümâyun sadaka olunmuş.

El-vakt oğulları Ârif ve Mustafa mutasarrıflardır. Ellerinde pâdişahımızın hükm-i hümâyunu var. (Hâsıl: Fî sene sekiz yüz). Ve Yağdi Hâtun vakf-ı evlâd kıldığu bahçe müşterek sekiz dönüm sûreti defter-i Mevlânâ Abdülkerim budur. (Hâsıl: Fî sene, yüz seksen). (Yp. 8)

96. Fî karye-i Gice Gün.

Ahi Mahmud nâm kimesne İsa Bey nişanıyle mülkiyet üzere tasarruf itdüğü yerleri karye-i mezbûrede bir zâviye binâ idüb ana vakfetmiş. Sultan Murad Han tâbe serâh ve sultanımız hazretlerine müdde zılluhuya arzolunub takrir ve tasdik idüb virmişler. Hâsılı budur. Ammâ vakıf adı emirde Dâvud Apa Mahmud imiş.

El-hâletü hâzihi Seydi Ahmed veled-i Süleyman birâder-i Mahmud mutasarrıfdır. Elinde nişâneyn-i mezbûreynden gayrı hüküm yok. Ve hem vakıf olan yerler tahmînen iki çiftlik mikdarı perâkende yer imiş. Ammâ defterden hâricdir. (Hâsıl: Fî sene, iki yüz seksen bir). Sûret-i (Defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur.

El-mahsûl: 'An öşrü hınta ve şa'îr ve sisam ve daru ve böğrülce ve gayrühû.

El-vakt Ahi Mehmed mutasarrıfdır ber-mûceb-i berât-ı hümâyun deyü (defter-i atîk)'de mukayyed. Ve hâliyâ Ahi Mehmed fevtolub oğlu Yusuf berât-ı sultâniyle mutasarrıfdır. Durmuş veled-i Ahi Mehmed Mehmed veled-i Yusuf. (Sf. 17) (Foto. XI).

97. Vakf-ı zâviye-i Ahi Hayreddin.

Sübaşı timarından bir çiftlik Ender Kırı dirler sûret-i defter budur.

El-hâletü hâzihi Mehmed nâm kimesne mutasarrıfdır. Ammâ elinde nişân-ı pâdişahî sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur.

El-vakt Mehmed tasarruf ider deyü (defter-i atîk)'de kaydolmuş.

Hâliyâ Mehmed müteveffâ olub karındaşı Mahmud berât-ı pâdişahî ile mutasarrıfdır.

Hâsıl: fî sene 300 (sf. 22). (Foto. XII).

98. Evkaf zâviye-i Yatağan Abdal.

Bozdağ'da oturageldüğü yurt ki Karlıoluk deresi ve Kabakoz dimekle meşhurdur. Pâdişahımız yurtluğa virüb nişân-ı şerîf sadaka itmiş. Fî târih-i sene sitte ve hamsin ve semâne mie, Kızıl Ali'de kırk beş dönüm iki pâre mezra ve hâs içinde yüz elli dönüm mezra ve altı dönüm bağ Ammâ defterde sâbit değil.

El-vakt Hüseyin bin Ali ... mutasarrıflardır. Ellerinde hükm-i sultânî var meşîhatini sadaka itdim deyü sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur.

Hâsıl: fî sene, 1620.

El-hâletü hâzihi Derviş Hüseyin Çelebi ve İnebeyi nâzırdır. Ellerinde olan ahkâm-ı selâtin zâyi olmuş. Ve Yatağan Abdal oğlu kızı... Şâhla mutasarrıfdır deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur. Hâliyâ berât-ı pâdişahî ile Derviş Ali mutasarrıfdır.

Oğurlu mu'tak-ı Yatağan Abdal, Bâli veled-i O.

Evkāf-ı zâviye-i Yatağan Dede der karye-i Sahut İsa Bey vakfeylemiş. El'ân be-hükm-i pâdişah der tasarruf-ı Aydın Dede mukarrer yaft.

'An bahçe der Cenb-i zâviyetü'l-mezbûr. Kıt'a: 2, hâsıl: 150.

'An armutluk der karye-i Börücüklü. Hâsıl: 200

El-bâki 'ani'l-mezâri' el-öşr ve'l-cizye tasarruf oluna.

El'ân zâviye-i mezbûreye berât-ı pâdişahî ile Yusuf mutasarrıfdır.(sf. 23). (Foto. XII).

99. Karye-i Aspas tâbi'-i Birgi

Aspas Seydi'ye Umur Paşa'dan ve atası Mehmed Bey'den vakıf. Nişanları vardır. Şimdiye değin vakfiyet üzere tasarruf olu-

nur imiş. Aspas oğlu oğlanları Hacı Mahmud ve Seydi ve Şahin ve İbrahim ve Bahtiyar ve Bahşâyiş sûret-i defter budur. Karye-i mezkûre ki karye-i Dermiler dimekle mârufdur üç dört çiftlik mikdarı yerdir. Aspas Seydi oğlanlarından Şâhî mutasarrıfdır hükm-i pâdişahî birle. Ve mezkûrların oğulları Seydi veled-i Celeb Virmiş ve Ali veled-i Hacı Mahmud el-mezkûr rahimehullâh birâder-i O ve Bâli veled-i Bahşâyiş el-mezbûr... karye-i mezbûrede mütemekkin olub âyende ve revendeye hizmet iderler ellerinde ataları adına hükm-i hümâyun var (Hâsılı: fî sene, üç yüz doksan).

El-vakt ber-mûceb-i hükm-i pâdişahî Şahin ve Hacı Mahmud oğlu Ali ve Seydi Bey oğlu Bilmiş ve İbrahim oğlu Nasuh ve Bahtiyar oğlu Umur ve Bahşâyiş oğlu Bâli ber-karâr-ı sâbık mutasarrıflardır deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur. Hâliyâ berât-ı pâdişahî ile mezkûr Bâli ve Behlül ve Ahmed nâm kimesneler mutasarrıflardır. (sf. 24). (Foto. XIII).

100. Evkāf-ı Kalenderhâne ki der nefs-i Birgi.

Bir değirmen ve karye-i İncilü Dere kurbunda bir pâre bahçe dört dönüm. Ve limon bahçesiyle meşhur bahçe üç dönüm mikdarı yeri ile ve üç dönüm mikdarı bağ yeri ve Gülûs Gediği'nde bir pâre yer armutluk yeri ve zâviye kurbunda bir pâre bahçe ve bir pâre yer yirmi dönüm mikdarı ve kestânelik dahi var Ayvacık'da.

El-hâletü hâzihi Semerkant'dan Mahmud oğlu Mevlânâ Seydi Ahmed Şeyh tasarruf eyler. Elinde hükm-i sultânî var. Bu zikrolunan kestânelikden gayrısı pâdişahımız hazretlerinin mukarrernâmesi var defterden hâriçtir. Sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur.

El-vakt Hacı Nurullah hükm-i sultaniyle mutasarrıfdır. (Foto. XIII).

101. Fî karye-i Dere... tâbi-i Birgi

Zâviye-i Şeyh Makus kadîmü'l-eyyâmdan zâviye-i mezbûrede tekye önünde bir bahçe ve Baba Çayı'nda bir değirmen ve değirmen önünde bir zeytin harimi ve bir evlek mikdarı ve bir harim bir dönüm mikdar yer ve bir hamam ardında bir evlek mikdarı yer ile Hisaraltı'nda sekiz dönüm bağ ve... çayırında seksen dönüm yer vakfı imiş. Öşrü harc ve haraç virilmemiş. Bu üzere şühûd şehâdet itdiler. Ammâ defterde sâbit değildir.

El-vakt Mevlânâ Sinan veled-i Ömer mutasarrıfdır elinde hükm-i sultânî var zâviye-i mezbûrenin meşîhatini sadaka itdim deyü (defter-i atîk)'de mestûr ve mukayyetdir. Hâliyâ berât-ı sultânîyle Mevlânâ Şücâ nâm kimesne mutasarrıfdır. Sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur deyü defterde mektûb. (sf. 25). (Foto. XIII).

102. Evkâf-ı zâviye-i Mübârek oğlu. Fî karye-i Senk tâbi-i Birgi... iki yüz dönüm yer var imiş. Ve Anâvlı sınırunda altmış dönüm ve Tasahori'de ve Doril ve Mercem'de ve Manastır dimekle mâruf kestânelik ve zikrolunan yerler ve kestânelik mezkûr zâviyede vakfiyet üzere tasarruf olunur imiş.

Ammâ bize teslim olunan (defter-i atîk)'de sâbit değüldir vakfiyesi sâbit değildir. Vakfiyesi zâyi oldu didiler.

El-vakt evlâdından Mehmed ve İbrahim mutasarrıflardır. Ellerinde hükm-i hümâyun-ı pâdişahî var mukarrer ve musaddak dutdum deyü sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur.

El-vakt mezkûrlar mutasarrıflardır. Ellerinde merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâhünin ve pâdişahımızın azze nasruhû ahkâm-ı şerîfeleri vardır deyü (defter-i atîk)'de mestûr ve mukayyeddir.

Hâliyâ berât-ı sultânîyle Mustafa nâm kimesneye virilmiş. (s. 25) (Fot. XIII).

103. Vakf-ı karye-i Derelü hassa tâbi-i Birgi.

Ahi Mustafa arak-ı cebîniyle satun alduğu Pınaryeri dimekle mâruf yerin ve Hâce Bahçesi dimekle meşhur bahçesini ve bir hamamı ve iki değirmeni ki haftada üç gün suyiyle ve arkıyle kendü tekyesine vakfedüb meşîhatini evlâdına şart itmiş batnen ba'de batnin ve tekye ardındaki harimi ki haftada bir gün nevbeti kadîmden tasarruf idegeldüğü yerdi dahi tekyesine vakfetmiş. Bu mezkûrân pâdişahımız müdde zılluhu hazretlerine arzolunub mukarrer dutub eline hükm-i hümâyun virmiş. (s. 25) (Fot. XIII).

104. Evkâf-ı medrese-i Aydınoğlu Mehmed Bey ki Müderris Kemâl tasarrufundadır. Bir zeytinlik (hâsıl: altı yüz akçe) ve bir Anar bahçesi dimekle meşhurdur (hâsıl: dört yüz akçe). Sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur. (s. 30)

105. Evkâf-ı türbe-i merhum Gâzi Umur Paşa ve zâviye merkadühu ki hâl-i hayâtında türbe-i şerîfesine vakfetmişdir.

Şehir üzerinde bir değirmen dâiresinde iki dönüm mikdarı yeri ile ve mezkûr değirmen kurbunda iki dönüm Yoncalık ve dârülhuffaz cenbinde bir değirmen ocağı.

El-vakt harab ve İsa Bey vakfından yevmî bir akçe ve iki çiftlik yer ortakçılar bile (Kiryazı ve Yâni evlâdından Bazarlu ve Aleksi ve Kosta ve Yâni veled-i Bazarlu ve Karagöz birâder-i Aleksi veled-i Yâni ve Hoş veled-i o) otuz iki baş su sığırı ve yetmiş baş kara su sığırı mevcuddur. Ve mezbur sığırlar mesâlihi içün Bozdağ'da Gölcük Korusu bitemamihi yaylak içün ve Odeanizde Korusu bilkülliye kışlak içün konmuş. Kendü zamanından tâ bu zamana değin yaylayu ve kışlayu gelübdür. Ammâ Aydın ili sancağı beyi olanlar defterlerinde olmayub ber-sebîl-i zulüm bâzısında davarların yürüdüb ve bâzısın satarlarmış. Şimdiki hâlde Pâdişahzâde âlem-penah tâle-bekâhu hazretleri kemâl-i adlinden defedüb müderrisi medrese-i mezbûre hükm-i hümâyun sadaka itmiş ki hiç ehad mezkûrûn icâzetsuz davar salmayalar ve dahletmeyeler deyü.

Ve pâdişah-ı âlem-penah hazretlerinden hükm-i hümâyun sadaka olunmuş ki koruları korunmagiçün ve mezkûr Anızca Korusu'nda Ömer bin Bahşâyiş ve Ahmed birâder-i o evler yapub Kesükler Kesü yurt idinmişler. Türbe-i mutahharaya yılda otuz akçe virilüb ve bunlardan gayrı

Hâne: 9 imam: 1.

Bu mezkûrlar her kimin yerin dutub ekerler ise öşrün virürler ve haracın virirler. Ve koyun resmin ve cürüm ve gerdek değerin ve gayrı rüsûmun mezbûr türbeye virirler. Sûret-i (defter-i Hamza Bey) budur ki zikrolundu.

El-hâletü hâzihi kemâkân vakıfdır. Mezkûr Kemâl tasarrufundadır mukarrer mutasarrıfdır vakfiyet üzerine sûret-i (defter-i Mevlânâ Abdülkerim) budur deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur.

El'ân bir su sığırı var ve bir danası var. Ve otuz sekiz baş karaca sığırı var (Mevlânâ Abdülkerim) mutasarrıfıdır. Ber mûceb-i berât-ı hümâyun-ı pâdişah-ı âlem-penah hullidet hılâfetühu 'an (defter-i Karamânîzâde). Su sığırı az kaldığı ecilden otağ mezra olub ve bâzı bağ olmuştur. Rüsûmun müderris tasarruf ider. Hâsıl fil-mezâri'i'l-mezbûr me'a rüsûm-i reâyâ ve mukātaa-i otlak ve resm-i zemin ve bâdıhevâ ki serbest tasarruf olunurmuş deyü (defter-i

atîk)'de mukayyetdir (hâsıl : 6000). Ve bâzı müderris içün vakfolmuş kitaplar var imiş. Müderrisler tasarrufunda bulunub vakfiyede mestûr olduğu sebebden tafsilen kaydolunmadı inde'l-hâce andan taleb oluna, sûret-i (defter-i Karamânîzâde) budur. (Fot. XIV).

XIV
445 numaralı Aydın Defteri
(Fâtih Mehmed devri)

106. Kaba Sakal Tekyesi, 107. Hasan Şeyh oğulları.

106: Karye-i İncircük tâbi-i Tire.

Çeltik ki Çavuş Çeşmesi ve Dere yolu ayağından ekilür.

Kaba Sakal tekyesine vakıfdır deyü tasarruf olunan üç çiftlik yerün hükmü görülüb deftere nazar olundu. Defterde vakıf olmaduğı sebebden hükmü elinden alınub çiftliğün hâsılı sipâhîye timar emrolundu.

107. Timar-ı Tursun veled-i Hasan ve Şeyh Paşa veled-i Hasan ve Seydi veled-i Hüseyin ve Hızır veled-i Hamza ve Hamza veled-i Şeyh ve İlyas birâder-i O. (müşterek be-nevbet).

Zâviye-i Saru Şeyh.

Mezkûrun oğlanlarının ellerinde olan mülk yerleri zâviyelerine vakıf imiş. Pâdişahımız hullidet hılâfetühu hazretleri mukarrer dutmayub mezkûrun evlâdından Hasan oğlanları Tursun ve Şeyh Paşa ve Hüseyin oğlu Seydi ve Hamza oğlu Hızır ve İlyas eşmeğe iltizam gösterdükleri sebebden mezkûrîne timar kaydolundu. (Birgi'ye tâbi) (Fot. X).

XV.
564 numaralı atîk Konya Defteri
(Fâtih Mehmed devri)

108. Kâtib Ali Bey mescit ve zâviyesi, 109. Sinan Seydi zâviyesi, 110. Celâleddin hangâhı, 111. Şeyh Bahşâyiş zâviyesi, 112. Şeyh İdris zâviyesi, 113. Hacı Armağan zâviyesi, 114. Sâmit Dede zâviyesi, 115. Ahi Kemâl zâviyesi, 116. Hasan Şeyh köyü, 117. Pehlivan Gâzi zâviyesi, 118. Şeyh Çoban köyü, 119. Ahi Mesud zâviyesi, 120. Yassı Viran zâviyesi, 121. Kırık Dede zâviyesi, 122. Hacı Pîri sofuhânesi, 123. Sergi Saray zâviyesi, 124. Şah Bâli zâviyesi.

(Bunların örfiyesi timara emrolundu).

108. Mescit ve zâviye ve kârbansaray Kâtib Ali Bey vakf-ı kadîm vakfiyeleri görüldü. (Yp. 15).

(Vakfiye ve İbrahim Bey mektubu var. Vakfın cihet-i temellüki mâlûm değül).

*(Mensuh)**

109. Zâviye-i fahri'l-meşâyih Sinan Seydi bin Ömer Seydi (Yp. 17).

(mensuh).

110. Hânigâh-ı Müstevfî Celâleddin buk'ası harab olduğu ecilden timara emrolundu. Seydi Mehmed adına elinden alınan Halkapınar'a bedel tahriren fî'l-evâhir zilkâde sene semânîn ve semane mie. (Yp. 23).

(Vakfı Mensuh)

111. Zâviye-i Şeyh Bahşâyiş.

Der karye-i Öyük tâb'-i Kırâbâd der tasarruf Abdül Ali mukarrer be-hükm-i hümâyun. Bervech-i muâfiyet (Yp. 5).

(Mensuh)

112. Zâviye-i Şeyh İdris

Der karye-i mezkûre evlâd-ı Şeyh İdris'in ellerinde olan yerlerine sâbıka mukarrernâme-i sultânî sadaka olunmuş bervech-i muâfiyet.

(Aslı Beytülmalden alınmış mensuh).

113. Zâviye-i Hacı Armağan.

Der karye-i Alp Gâzi tâbi-i Göçeri Mukarrer be-tevkî'-i âlişan evkaf ve emlâk-i kadîmden gayrı.

(Bir çiftlikden gayrı mensuh).

114. Zâviye-i Sâmit Dede der karye-i Göçeri tâbi-i Kırâbâd.

Der tasarruf-ı evlâd-ı mezkûr mukayyed der defter-i kadîm temessük yok.

(Mezbur mezâri-i müteferrika nesholub öşrün ve rüsûmun virmekle tasarruf emrolundu).

---

* Bu sûretle muterize içinde ve italik harflerle dizilen kısımlar, defterdeki kayıtlara ayrı bir kalemle ve sonradan ilâve edilmiş olup, Fâtih Sultan Mehmed devrinde büyük bir kısım vakıf ve mülklerin sâhiplerinin ellerinden alınması teşebbüsüne âit icrâatı aksettirmektedirler.

115. Zâviye-i Ahi Kemâl der nezd-i Beyşehir mukarrer be-mektûb-ı İbrahim Bey be-nâm-i pedereş. (Beyşehri evkafı arasında). (Yp. 6).

(Mensuh)

116. Hasan Şeyh der karye-i Hasan Şeyh el-mezkûr tâbi-i Yelsan be-mektûb-ı İbrahim Bey bervech-i muâfiyet be-nâm-ı Hasan Şeyh.

(Örfiye-i reâyâ timar)

117. Zâviye-i Pehlivan Gāzi ki ez-yârân-ı Seyyid Gāzi Sultan (Develü nâhiyesi).

118. 'An karye-i Şeyh Çoban tâbi-i Develü ebnâ-i Şeyh Çoban maa eimme.

(Asıl Ahi Mesud zâviyesi münhedim olub ümerâ mârifetiyle iki yerde zâviye ihdâs itmişler. Bâzı evkâfa Ahi Said tasarruf ider bâzısına Ahi Kemâl)

119. Zâviye-i Ahi Mesud der tasarruf Ahi Said mukarrer behükm-i pâdişah-ı âlem-penah (Yp. 7).

120. Zâviye-i Yassı Viran tâbi-i Göçeri der tasarruf Derviş Hasan defter-i kadîmde avârızdan müsellem deyü mukayyed. (Yp. 7).

(Mütekaddimden vakfiyet üzere tasarruf olunugelmiş. Merhum Çelebi Sultan dahi mukarrer itmiş mühim olduğuyçün ve lâkin Baltaoğlu defterinde muafdan bozulan dimiş).

(Mezkûr zâviyenin Şeyh Bedreddin adına Karaman oğlanlarından mektub var. Meşîhat vakf-ı evlâd)

121. Zâviye-i Kırık Dede der karye-i Kırık Dede tâbi-i Kıreli-i mezkûr. Çiftlik: 2 (Yp. 7).

(Vakfiye var ammâ bâki temessük yok. Mensuh)

122. Vakf-ı Sofuhâne-i Hacı Pîri der nezd-i Beyşehir. Hamam şehir'de zemin (Yp. 7).

(Mensuh)

123. Zâviye-i Sergi Saray tâbii Kıreli der tasarruf Şeyh Ahmed ve İsmail ve Mahmud. Bir çiftlik yer.

(Mensuh)

124. Vakf-ı zâviye-i Şeyh Bâli der karye-i Dere tâbi-i Kıreli. (Yp. 7).

XVI.
920 numaralı Konya Defteri
(İkinci Bâyezid devri)

125. Ömer Seydi zâviyesi, 126. Hızır Ağa zâviyesi, 127. Kayı Cemâati, 128. Bulduk Dede Sultan vakfı, 129. Ahmed Alâî oğulları, 130. Şeyh Hasan-ı Rûmî zâviyesi. 131. Yurtluk için ihyâ edilen toprak, 132. Eşküncilü mülk toprak, 133. Şeyh Bedreddin zâviyesi, 134. Seydi Mahmud, 135. Akşehir'deki Şehzâde Abdullah zâviyesi, 136. Ağaç Abdal zâviyesi.

125. Karye-i Alemdâr tâbi-i sahrâ-yı Konya.

Kadîmü'l-eyyâmdan Konya'da Lala Mescidi'nde vakfolub mevkāfü'n-aleyh münhedim olub eseri kalmaduğu sebebden *Karamanoğlu Pîr Ahmed Bey Ömer Seydi zâviyesine ilhak idüb* mektub virmiş. Sonra Sultan Mehmed tâbe serâh zamanında Musa Paşa'ya bâzı mezâri ile *eşkünci eşdirmeğe* virmiş...

Şimdiki hâlde pâdişah-ı âlem-penah azze nasruhûya arzolundu *bir eşkünci eşdirmek mukarrer buyrulub* Musa Paşa'ya timar kaydolundu deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

Bâdehu pâdişah azze nasruhû vüfûr-ı şefkatden *elinde olan timarın hizmetin affedüb* hükm-i hâkānî sadaka olunduğu ecilden mukarrer oldu.

126. Karye-i Akın tâbi-i Hâtunsaray.

Vakf-ı zâviye-i Hızır Ağa be-nâm-ı evlâdı Şeyh Gaybî.

Mukarrer be-hükm-i sultan Mehmed tâbe serâh ber mûceb-i (defter-i köhne).

Mezkûr fevtolub mezkûrlar evlâdından olub *müşterek* şeyhler be-berât-ı pâdişah-ı âlem-penah.

127. Karye-i ..... tâbi-i Konya timar.

Mezkûr karye sınırı mütenâzau'n-fihâ olduğu ecilden üzerine varılub Çoşluk Burnu nâm mevzide olan su ekmesinden mukābelesinde olan Toru Öyüğü'ne varınca ale'l-istiklâl mezkûr karye cânibi karyenin olub Hamur Öyüğü *Kayı cemâatinin* idüğü zâhir olub hükmolundu.

128. Mezraa-i Pınarbaşı Nezd-i Beyköyü.

Hâricden ekerler Beyköy reâyâsı dahi ekerler imiş. Ammâ mezraa-i mezkûre *Bulduk Dede Sultan'ın kadîm vakfı imiş. Vakıfnâ-*

mesinde mestûr lâkin (defter-i köhne)'de timara kaydolunub bâdema sâhib-i vakf ile sâhib-i timar muhâsama idüb vakfiyeti zâhir olub hükm-i kadı lâhik oldukdan sonra hükm-i pâdişahîleri var mukarrer deyü. Ol cihetden vakfa kaydolundu.

129. Ebnâ-i Ahmed Alâî der nefs-i şehir.

Mezkûrların İbrahim Bey'den mektubları var. Seyyidü's-sulâhâ mezkûr Ahmed Alâî ve oğulları ve a'kab ve ahlâf neslen ba'de neslin *öşr-i zemin ve bağ ve kopçur-ı ağnam ve sâir rüsûm ve avârız alınmaya Ve her sanatı ki işlerler bâc ve bedreka virmiyeler.* Bu hükmü tebdil idene lânet-i Hudâ ve Resûl ola deyü mukayyed Ve altı nefer ki mülkü mukarrerlerinde zirâat ideler avârız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olalar deyü tekrar İbrahim Bey mektubları vardır. Dergâh-ı ma'delet penâha arzolunub mufassalan mukarrernâme sadaka olundu deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

Hâliyâ tekrar mukarrernâme sadaka olundu.

Ağaçlar Beli nâm mevzi ki karye-i mezbûrenin ve karye-i Kavak'ın ve karye-i Karahisar'ın yaylağı imiş. *Karamanoğlu zamanında kadı teftiş idüb* kurây-i mesfûre ehâlisine hükmolunmuş. Ellerinde mektubları var. Gine mezkûrlara mahsus kaydolundu deyü (defter-i köhne)'de meşruh. Ammâ merhum *Mevlânâ Vildan teftişinde* mezkûrun karye ehâlisine yaylak olmayub Manoglar köylerinin mezrası olub kadîmden zirâat idenlere hükmolunub (defter-i köhne)'de şerholunmuş mukarrer (Kazâ-i Seydişehir).

130. Karye-i Kocac tâbi-i sahrâ-yı Konya.

Öşrü Şeyh Hasan-ı Rûmî zâviyesine vakıf imiş. Yevmî üç cüz okunur deyü (köhne defter)'de mestûr. *Ammâ (köhne defter) yazılmazdan evvel Karaman zamanında* ol zâviyenin buk'ası harab olub ol köy dahi müteferrik olmuş.

İbrahim Bey Mevlânâ Saru Yakub'a ol köy yerini şenletmeğe virmiş. Müşârünileyh çift koşub şenledüb tâmir itmiş. Vakfiyet üzere tasarruf iderlermiş.

Sonra oğlu tasarruf itmiş. *Evkaf nesholıcak örfiyesi timara emrolunub muztar olub bir eşkünciye iltizam göstermişler.*

El'ân vakfiyetin pâdişah-ı âlem-penah mukarrer idüb mukarrernâme virmiş. Mevlânâ Saru Yakub zâde Mehmed Çelebi adına bilfiil tasarrufunda mukarrernâme virmiş. Mevlânâ Saru Yakub zâde Mehmed Çelebi adına bilfiil tasarrufunda mukarrer Ve kar-

ye-i mezkûrenin hududuna nizâ olunub ve Fâzılzâde ... idüb ellerine hüccet-i şer'î virmiş. Ber mûceb-i hüccet-i şer'iye mukarrer.

131. Mezraa-i Saksak Öyüğü ve mezraa-i Gargara ve Akçayurt tâbi-i Belviran ve mezraa-i Karacaöyük nâhiye-i Konya.

Zikrolan mezâri-i Eçe ve İvez bin Halil Gök Kadı'dan *bin akçe tapuya alub ihyâ idüb yurtlukçün yılda bir eşkünci eşdirmeğe mültezim olmuşlar.* Vech-i mezbûr üzere Gök Kadı'dan mektubları ve Cem Sultan'dan mukarrernâmeleri var. Mezkûr Eçe mütevaffâ olub el'ân Mehmed ve İvez tasarruflarındadır. (*Tevkîî derkenarı*) Mezbur mezraa-i Saksak Karamanoğlu İbrahim Bey zamanında Hacı Yusuf mülkü meşrûı imiş mezbur İbrahim'den *şirây-i şer'î ile satun alınmış. Merhum Sultan Mehmed ol memleketi feth idiycek defter olmak emrolunub deftere dahi mülk-i Hacı Yusuf* deyü kaydolunmuş. Bu defa dahi defter olıcak ana dahi mülk-i Hacı Yusuf deyü kaydolunmuş. Bu defa dahi defter olıcak *sehivle mülk kaydolmamağın* timara virilmiş. Mezkûr Hacı Yusuf'un oğlu Erdoğdu babasının hüccet-i şer'iyesin getürüb dergâh-ı muallâya arzidicek *eski defterlere nazar olunub* eski defterde mülk-i Hacı Yusuf deyü mestûr olmağın inâyet-i şâhâne zuhûra gelüb gine mülkiyet mukarrer kılınub eline bu hususta hükm-i hümâyun virilüb defter-i sultâniye dahi sebt olunması emrolunmağın vech-i mezkûr üzere defter-i sultâniye dahi kaydolundu ki elindeki mukarrernâme mûcebince mülkiyet üzere mutasarrıf ola paşâyân-ı izâm Ali Paşa ve Mustafa Paşa ve Yahya Paşa dâmet maâlihim ilâ yevmî'l-kıyâme.

Harrerehü'l-fakîr Caferü't-tevkîî.

132. Çiftlik-i Evlâd-ı Türkman ve verese-i Ahi ve verese-i İlyas bin Ahmed müşterek alessevâ eşküncilü.

Mezkûr çiftliklerin *Karaman zamanında beytülmalden satun almışlar.* Piyâde ve müsellem yerinden gayrı dört buçuk çiftlik yer mezkûrların *eşkünciliı mülkleri imiş.* Yılda biri eşerler imiş. (Köhne defter)'de *Sultan Mehmed mukarrernâmesiyle* sebt olunmuş. Şer'î mektublarında tecdîd olunmuş. Gine ber-karâr-ı sâbık yılda biri eşmeğe mukarrer. Mahmud yerlerine mezâriden ve çayırdan gayrılar hissesince Bedreddin mutasarrıf olalar deyü (defter-i atîk)'de kaydolunmuş.

Hâliyâ *teftiş olunub* mezkûr dört buçuk çiftlik yer sekiz çiftlik mikdarı yer olub yine ber-karâr-ı sâbık *yılda biri eşmeğe iltizam itdikleri sebebden* deftere sebt olunub hüküm sadaka olundu.

133. Zemîn-i Sâlih bin Ahmed Fakih der karye-i mezbûre.

Karaman zamanında şirâ-i şer'îyle satun alunub Taşkend'e Şeyh Bedreddin zâviyesine vakfeylemiş öşrü ol zâviyede sarfolunurmuş deyü (defter-i köhne)'de mestûr. El'ân gine mukarrer.

Mezkûr Halil Fakih ve Seydi ve İsmail ve Osman ve Ramazan ve Abdurrahman mezkûrun bir çiftlik *vakf-ı evlâdları* var imiş. İbrahim Bey mektubiyle ve Sultan Mehmed mukarrernâmesiyle muaf ve müsellem kaydolunmuşlar. Gine mukarrernâme sadaka olundu deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

134. Karye-i Yenice tâbi-i o.

Mezkûr karyenin öşrün Bahadır Ağa Seydi Mahmud'a vakf-ı evlâd itmiş. Ve *örfiyesi* içün altmış koyunda bir koyun ve yılda üç yüz akçe mukātaa virüb müsellem olalar. *Vakfiye ve İbrahim Bey kâğıdı mukarrer kılınub* hükm-i âlişan sadaka olunmuştur deyü (köhne defter)'de mestûr. Vech-i mezbûr üzere Sultan Mehmed'den mükerreren hükümler var yalnız Seyyid Mahmud adına Seydi Mahmud vefat idüb el'ân karındaşı Mevlânâ Hacı Mehmed tasarrufunda be-nişân-i Sultan Abdullah Ve vakfiyede dahi mezkûr Seydi Mahmud neslinden sonra akreb-i ekāribine deyü mukayyetdir.

Şimdiki hâlde dahi dergâh-ı muallâmdan Mevlânâ Hacı Muhiddin adına mukarrernâme sadaka olundu deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

Hâliyâ mezkûr Mevlânâ Muhiddin Hacı vefat idüb ekāribinden Hasan bin Seydi Fakih idüğüne sübût bulub hüccet-i şer'iye virilmiş. Ber mûceb-i hüccet-i şer'iye mezkûr Hasan Seydi Fakih'e mukarrer kaydolundu.

135. Kazâ-i Akşehir.

Nişân-ı hümâyun ve misâl-i meymûn nâfiz ilâ yevme yüb'asûn hükmü oldur ki:

Şimdiki hâlde dârendegân-ı misâl-ı şerîf Hamza bin Pazarlu ve Hamza bin Abdullah ve Yusuf bin Abdullah ve Habib bin Ali filcümle bu dört nefer kimesne merhum ve mağfur... penâhî ve mağfireti destigâhî oğlum Abdullah ce'alallâhü'l-cennete mesvâhünin *Akşehir'de olan zâviyesi kurbunda sâkin olub âyende ve revendeye hizmet idüb ve hem kimesnenin raiyeti olmadukların Akşehir kadısı mektub gönderüb* dergâh-ı muallâma îlâm itdüği sebebden

ben dahi mezkûrlara himmet ve inâyet idüb *avârız-ı divâniyeden muaf ve müsellem idüb* bu hükm-i şerîfi mezkûrlara virdüm ve buyurdum ki:

Mâdâmeki ol mahalde mukim ve mutavattın olub ol hizmetde olalar ulakdan ve suhreden ve cerâhordan ve sekbandan ve doğancıdan ve hisar yapmasından ve salgundan ve azepten ve kürekciden ve nüzül tahılından ve sâir avârız-ı divâniyeden emin ve muaf ve müsellem olalar şöyle bileler (tahriren fî evâsıt-ı şehri saferü'l-muzaffer sene tis'a ve tis'în ve semâne mie) be-makâm-ı Kostantiniye.

Mezkûrlar *kimesnenin raiyeti olmadukları sebebden zikrolan zâviyeye hizmetkâr kaydolundu ki âyende ve revendeye hizmet ideler.* Ellerinde zikrolan üzere muafnâmeleri var. Be-hükm-i pâdişah-ı âlem-penah.

Ve Taşluca Boğazı dimekle mâruf boğazdan Akşehir gölüne geçen suyun mecrâsı ki Kara Ezdek dimekle meşhurdur. Kadîmü'l-eyyâmdan Uğur gölünden Akşehir gölüne balık geçecek yerdir. *Mezkûr yerin iki gemi geçecek yerine çit dutmayalar deyü cemâat-ı muarrifîn elinde hüccet-i şer'iyeleri var...* Ve çit konulduğu takdirde bu vakfa ve sâir evkafa zararı var idüğüne udul-i müslimînden şahâdet eylediler. Ol üzere mukarrer yazıldı. (kazâ-i Akşehir).

136. Zâviye-i Ağaç Abdal der mevzi-i Totoş ki *Yalnız Kuyu dimekle mâruf vîrânedir.*

Mezkûrûn dervişler mevzi-i mezbûru şenledüb zâviye binâ idüb arak-ı cebînleri ile âyende ve revendeye hizmet itdükleri sebebden Sultan Hamza ve Sultan Mustafa ve Sultan Abdullah muafnâme virmişler. Elinde mukarrer *tapunâmesi* var. Ber mûceb-i mekâtîb mukarrer.

XVII.
809 numaralı Karaman mufassalı
(İkinci Bâyezid devri)

137. Derviş Ahmed, 138. Abdal Ekinlü zâviyesi, 139. Akça Kıvac zâviyesi. 140. Enbiyâ zâviyesi.

137. Mezraa-i Yaprak İn tâbi-i Ürgüp.

(Köhne defter)'de hâlî kaydolunmuş. Çelebi Sultan mektu-

biyle Karahisar Sübaşısı *Derviş Ahmed'ün tapusun alub yurtluğu virmiş. Seyyidzâde derviş imiş. Elinde icâzetnâmesi ve Karamanoğlundan ve Sultan Mustafa'dan ve Sultan Cem'den* muafnâmesi var deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

138. Karye-i Kırık tâbi-i Develi.

Vakf-ı zâviye-i Abdal Ekinlü Mezkûr Abdal İlyas evlâdının mezkûr zâviyede ..... olurmuş her kim mezkûr karyenin yerin ekerse *öşrün zâviyeye vireler.*

Mezkûr cemâat öşrün sâhib-i arza vireler. Ve rüsûmun *sâhib-i timara* vireler.

139. Karye-i Kuyucu tâbi-i Develi el-mezbûr Akça Kıvac nâm kimesnenin zâviyesine vakıfdur. Be-mektûb-ı İbrahim Bey deyü (defter-i köhne)'de mestûrdur. Gine ber-karâr-ı sâbık mukarrer. *Köhne defterde örfiye timara emrolundu* deyü kaydolunmuş teftiş olundu. *Türkman zamanında ve Karaman ve Âl-i Osman zamanında şimdiye değin örfiyesine ve şer'iyesine kimesne dahletmemiş* vakfa tasarruf olunub zâviyede sarfolunur imiş deyü (defter-i köhne)'de mestûr ber-karar mukarrer.

140. Karye-i Hacı Enbiyâ tâbi-i Kuşhisar.

Vakıf-ı zâviye-i Enbiyâ Mukarrer be-mektûb-ı İbrahim Bey ve be-hükm-i Sultan Mehmed tâbe serâh Ve mukarrernâme-i pâdişah-ı âlem-penah Ve meşîhat be-nâm-ı Baba Şeyh veled-i Ramazan Rüsûm-ı şer'iyesi ve örfiyesi zâviye-i mezkûreye mukarrer. Kimesne dahletmeye deyü (defter-i köhne)'de mestûrdur. Gine mukarrer kaydolundu.

XVIII.
871 numaralı Konya Defteri
(924 târihli)

141. Yatağan Baba dervişleri ve Akça Kurum dimekle mâruf zemin,
142. Şeyh Hacı İsmail.

141. Bu zikrolan sâdât karye-i mezbûrda sâkin olub Akça Kurum dimekle mâruf zemin kadîmden ellerinde ve *tasarruflarında olub bu zeminde zirâat itdüklerinin öşürleri kadîmden alınmayub âşardan muaflar imiş.*

Hâliyâ âşardan muâfiyet ref' olunub bu yerde ve âharda zirâat itdiklerinin *öşürlerin virüb rüsûmdan ve avârızdan muaflardır Ammâ*

mezkûrlardan Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Musa kendü mülklerinde zirâat idicek öşürlerin virmezler.

Bu dervişler mezbûr Yatağan Baba hürmetine evvelden avârızdan ve rüsûmdan muâfiyetnâmeleri vardır. (Defter-i sâbık)'da dahi bu vecih ile mukayettir. *Ammâ vakıfları yokdur sualle zindegânî iderler* (Konya).

142. Karye-i Şeyh Hacı İsmail 'an kazâ-i Lârende.

Mezbûr Şeyh Hacı İsmail *'an cemâatin dervişleriyle diyâr-ı Horasan'dan gelmiş aziz imiş*. Bunda tavattun idüb bâdehu *oğlu Musa Paşa bunda birer zâviye binâ idüb* bâdehu anun oğlu Kevki Çelebi dahi bir zâviye binâ idüb etbâıyle sâkin olub ellerinde *bervech-i vakfiyet tasarruf yerleri vardır*. Hâricden zirâat idenler öşürlerin vakfa virüb zâviyede sarfolunub *kendüleri ve dervişleri avârızdan ve resm-i ganemden ve resm-i çiftden muaflardır.*

Ve cemâat-ı evlâd-ı İsmail Hacı'nın Oturak Kulu ve Akça Kinisa ve kapusu ve Kevki ve Said Hacı ve Çukurköy ve Ömer Hacı... uyruğu ve Sungur Burnu ve Çukur kolu ve Göllü Korusu ve Beşağıl ve Öksüz Ömer ve Ayruğu zikrolan *mezâri bilâ-nizâ kadîmen yurtlarıdır*. Ve Kızılöyük kadîmden suvatlarıdır. Ammâ cemâat-ı Koştemir'den Esed oğlanları dahi bunlarla otura gelmişlerdir. Şıhzâdeler dahi nizâ itmeyüb ve mevzi-i Kıraç kârbansaray dahi müşârünileyh İsmail Hacı'nın kadîmden yurtlarıdır. Ammâ Sülemişli cemâatinden Kara Turgud ve Kara Mehmed dahi bunlara hem-sâye olub kışlada bile olub ammâ yazlada oturmayub göçüb gideler deyü tarafeynden *musalâha olunmuştur*. Bunlardan gayrı Torahan ve Selman nâm kimesneler dahi mezkûrlar ile bile sâkin olur men' olunmaz. Ve Kulca ve Şekerler nâm mahaller dahi cemâat-ı İsmail Hacı'nın suvatlarıdır. *İbrahim Bey kadıaskerinden hüccetleri vardır.*

Ammâ nâm yeri bu cemâatden *Yunus Emre Karamanoğlu İbrahim Bey'den satun almış elinde mülknâmesi vardır.* Yunus Emre fevtolub evlâdına intikal eylemiştir. Ve bunlardan gayrı Kıraçlar Kuyusu ve Deve Kuyusu ve iki sulu kuyu bunlar *İsmail bin Yunus Emre şehzâdeden tapulayub* alub kendüye yurt eylemiştir elinde temessükü vardır (Fot. XX).

XIX.
19 numaralı İçel Evkaf Defteri
(İkinci Bâyezid devri)

143. Şeyh Ali Hoca zâviyesi. 144. Hüseyin veled-i Yusuf zâviyesi.
(Tevliyet vakfiyesinde evlâdına meşrûtdur. *Hâliyâ evlâd-ı evlâddan Fatma nâm hâtun elindedir*).

143. Vakf-ı zâviye-i Şeyh Ali Hoca rahimehullâh ber-mûceb-i vakıfnâme-i şer'iye.

Bu zikrolunan merhum Ali Hoca rahimehullâh zâhirü'l-kerâme bâhirü'l-vilâye aziz evlâdından dahi *şeyh-i azîzler zuhûra gelüb mâ-tekaddemden İbrahim Bey babası Mehmed Bey'ün muâfiyetnâmeleri olub bu silsile evvelden mer'î olıgelmiştir.*

Hâliyâ mevcud olan on bir nefer dahi ol azizin neslindendir. Sulehâ dervişlerden ve Mevlânâ Seydi Ahmed ehl-i ilm olub nice talebeye ders idüb ehl-i ilm bundan istifâde iderlermiş. Ammâ defter-i sâbıkda *bunlarun öşürlerinden elli kile galle ve rüsûm-ı örfiyeden dahi beş yüz seksen dokuz akçe kaydolunmuş. Ve lâkin vâcibü'r-ri'âye ve makbulü'd-da've aziz olduğu içün sipâhîler bunları riâyet idüb hiçbir zamanda öşürden ve resimden nesne almamışlardır.*

Hâliyâ dahi görüldü âşardan yirmi kile ve rüsûmdan dahi üç yüz elli akçe hâsıl olur.

Hizmetkâran (zâviye-i Hüseyin veled-i Yusuf vâkıfın *kulı oğullarıdır* birâder-i Alâeddin).

144. Mâ-tekaddemden *Karaman beyleri zamanından beri ilâ-yevminâ kazâ bu evkafdan hâsıl olan galle zâviyeye sarfolunub* bu dervişler zâviyeye hizmet idüb mâ-tekaddemden muaf olıgelmişlerdir. Ellerinde *Karaman beylerinden* muâfiyetnâmeleri vardır *raiyet* değildir.

XX.
192 numaralı Kengırı Evkaf Defteri
(962 târihli)

145. Şeyh Şâmî zâviyesi, 146. Aydın Şeyh zâviyesi, 147. Şeyh Koçu Baba zâviyesi, 148. Ali Dede zâviyesi, 149. Elvan Seydi zâviyesi, 150. Seydi İzzeddin zâviyesi.

145. Nâhiye-i Keskün tâbi-i Kal'acık der livâ-i Kengırı.

Vakf-ı Şeyh Şâmî kaddesallâhü sırrehü'l-azîz.

Karye-i Kozlu tâbi-i mezkûr merhum Şeyh Şâmî kaddesallâhü sırrehü'l-azîz oğlu Şeyh Cârullâh ve Şeyh Fazlullah ve karındaşları oğulları mutasarrıflardır. *Karye-i Kozdere'de merhum Şeyh Şâmî bir zâviye ihdâs idüb tavattun eyleyüb ve bir cuma mescidi* binâ itmiş ve Taharet Özü ve Eşme ve Koz dimekle mâruf olan *mezraları ihyâ* idüb zirâat iderler imiş. Ve kezâlik mezkûr Eşme nâm mahalde dahi şeyh-i müşârünileyh *bir zâviye binâ idüb ihyâ eylemiş* ve Değli nâm mezra ile Kozmatın nâm bir çiftlik yeri dahi mezbûrân Şeyh Şâmî oğulları Şeyh Cârullah ve Şeyh Fazlullah ve şeyh-i müşârünileyhin evlâdından olub fevtolan Şeyh Sadullah'ın oğulları ile Şeyh Nefirullah'ın oğulları dahi ber-karâr-ı sâbık cümlesi tasarruf iderler deyü (defter-i atîk ve cedîd)'de mukayyed olub *cümle evlâd ve evlâd-ı evlâd ittifakla tasarruf iderler iken mâbeyinlerinde ihtilâf düşüb birbirleriyle nizâ eyledükleri sebebden* zikrolan mezâriyle çiftlik cümle mahsullerinden mezbûran Şeyh Cârullah ile Fazlullah kendüleri *hisselerine* mutasarrıf olalar deyü merhum Sultan Selim Han aleyhirrahmetü ve'r-rıdvân hükm-i şerîf erzânî buyurmağın. Sonra pâdişahımız eazzallâhü ensârehu hazretlerinden dahi tecdîd-i hükm olunub ta'yîn-i hısas ider imiş.

Ve el-hâletü hâzihi şöyle ki üslûb-ı mesfûr üzere zikrolunan mezâriyle çiftliğün cemî'-i mahsulleri şeyh-i müşârünileyhin *evlâdına ve evlâd-ı evlâdına hisse hisse olub tasarruf ideler.* Mezkûrın olan zâviyelerde mütemekkin olan evlâda *ve kendülere mütenâsib olan dervişlere tefrika düşüb zâviyelerün harab ve yebab olmalarına sebeb olur deyü îlâm olunmağın ta'yîn-i hısas olunmak bilkülliye ref' olunub.*

Ve hâliyâ mezbûr Şeyh Fazlullah dahi fevtolmağın şeyh-i müşârünileyhin oğlu mezkûr Cârullah ve mezkûrdan Şeyh Sadullah ve Şeyh Nasrullah ve Şeyh Fazlullah'ın dahi oğulları ve bilcümle şeyh-i müşârünileyhin oğulları ve oğlu oğulları dahi mezâri-i mezbûre ile mesfûr çiftliğe kadîmü'l-eyyâmdan *hüsn-i ittifak ve ittihad üzere cemî' dervişler ile ne veçhile tasarruf idegelmişler ise girü ol âdet-i kadîm üzere mutasarrıf olalar.* Ve şeyh-i müşârünileyhin evlâdından zâviyeteyn-i mezbûreteynden *her kim tarîkleri üzere hükm-i şerîfle şeyh ve seccâde-nişin olur ise* husûs-ı mezbûre nâzır olub kadîmden olageldüğü üslûb üzere mezâri-i mezbûre ile mezkûr çiftliği tasarruf eyleyeler. Ve girü ber-karâr-ı sâbık mer-

hûmân Sultan Mehmed Han ve Sultan Bâyezid Han tâbe serâhümâ ihsan eyledüklerü ahkâm-ı şerîfe muktezâsınca kendüler ve kendülere müntemî ve *müntesib olan dervişlerine ümerâdan ve küberâdan hiç veçhile kimesne mâni ve müzâhim olmayalar.* Ve ulakdan ve cerâhordan ve salgundan ve gayrıdan ve bilcümle cemî' avârız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olalar deyü (defter-i atîk)'de mukayyed olub hâliyâ dahi ber-karâr-ı sâbık defter-i cedîde kaydolundu.

(Sayfanın altında Şeyh Şâmî evlâdı diye elli, evlâd-ı uteka diye üç ve reâyâ olarak doksan isim vardır).

146. Vakf-ı zâviye-i Aydın Şeyh dimekle mâruf zâviye, zâviye Tamgacı Pûlâd mezrası zâviye-i mezbûreye kadîmü'l-eyyâmdan vakfiyet üzere tasarruf olunıgelmiş deyü Çerak Şeyh berât-ı pâdişahî ile mutasarrıf imiş. Hâliyâ Hacı Şeyh mutasarrıf bâ-berât-ı pâdişahî. (Kal'acık kazâsında).

147. Vakf-ı zâviye-i karye-i Şeyh Koçu Baba tâbi-i Keskün.

Bir mikdar yeri zâviye-i mezbûreye *hüccet-i şer'iye mûcebince ve berât-ı pâdişahîle* vakfiyet üzere merhum Koçu Baba oğlu Bektaş Kulu mutasarrıf. Pâdişahımız eazzallâhu ensârehu hazretlerinden ve selâtin-i mâziyeden ellerinde ahkâm-ı hümâyunları vardır. Ve berât-ı şerîf ibrâz idüb *bilcümle avârızdan ve tekâlifden muaf olub âyende ve revendeye hizmet ideler* deyü ferman olunmuş.

148. Karye-i Karakayak'da bir çiftlik yeri merhum Kasım Bey Engüri nâhiyesinde Ali Dede zâviyesine vakfetmiş. Öşrün zâviye-i mezbûre şeyhi İn'am Seydi'ye ve Nebi Seydi hissesin oğlu Osman Seydi'ye tevcih olunub arz-ı kadı ile bâ-berat mutasarrıflardır.

149. Karye-i Elvan Seydi nâm-ı diğer Elmalı tâbi-i Kal'acık.

Karye-i mezkûrede Elvan Seydi nâm kimesne *bir zâviye binâ idüb Tumacı evlâdından Mahmud Bey nâm kimesne karye-i mezkûreyi ana vakfedüb* mezkûr Elvan Seydi'ye sümme alâ-evlâdihî ve evlâd-ı evlâdihî neslen ba'de neslin şeyh tâyin idüb eline vakıfnâme virmiş der tasarruf-ı Karaca Seydi ve Mahbub Seydi ve Nuri Seydi ve Abdi Seydi ve şeyhi ve şeyhzâde bâ-berât-ı sultânî deyü (defter-i atîk)'de mukayyeddir. Hâliyâ der tasarruf-ı Şeyh Sadayî ber mûceb-i berât ve Elvan ve Kelâyi diğer Elvan Seydi...

150. Karye-i ... tâbi-i Lâdika.

Tamam *mâlikânenin* dört sehminden bir buçuk sehmi vakf-ı evlâdlık üzere Ahi Kasım bin Ahi Bahâeddin Ve rub' hisse vakf-ı zâviye-i Seyyid İzzeddin der nefs-i Lâdika. Ber mûceb-i defter-i evkâf Ve bir buçuk *sehim mâlikâne (ve) Divânî timar*. Hâliyâ hâssa-i Hüdâvendigâr halledallâhu taâlâ mülkühû. (Amasya).

XXI.
14 numaralı Sivas Defteri
(982 târihli)*

151. Derviş Mehmed'in zâviye tarîkıyla tasarruf ettiği köy, 152. Bir zâviye kurulması.

151. Karye-i Mescitlü Tabtucak-ı diğer tâbi-i Sivas der nezd-i İneköy.

İşbu karye sâbıka *hâric ez-defter olub sipâhî timarı iken Derviş Mehmed nâm kimesne zâviye tarîkle tasarruf idüb âyende ve revendeye küllî nef'i vardır deyü mukaddemâ sancak beyi ile kadısı atebe-i ulyâya arz itdüklerinde zâviye şeyhi tasarruf ide* deyü hükm-i cihan-mutâ virilmiş imiş.

Hâliyâ tahrirde *sipâhîye timar virilmiş idi* ber-mûceb-i emr-i hümâyun *mâlikânesi* zâviyeye tasarruf olunmak üzere (defter-i cedîd)'e kaydolundu ber-mûceb-i (defter-i atîk).

Hâliyâ zikrolunan karyede *mâlikâne* ile tâyin olunan *zâviyenin yol üzere vâki olmamağın zâviyeye salâhiyeti olmayub* ekseriya kuzât nâmahal şehrinden kimesnelere virmekle hâsıl olan galleyi şehirde evine iledüb ekledüb müstahakka bir habbe vâsıl olmaz deyü kadısı îlâm itdüğü ecilden *zâviyeliği ref' olunub karye-i mezbûre iki başdan timara kaydolunduğu tasrih olundu..* (Yp. 77).

152. Karye-i Çil nâm mezrada Süleyman ve ... *Kölek Kilisâ nâm vîrâneleri tarîk-ı âmda şenledüb ve zâviye bünyad idüb âyende ve revendeye hizmet itmeğe* Derviş Bahadır ve Derviş Sevündük ve Derviş Ümmet *iltizam itdükleri sebebden* vech-i mezkûr üzere ellerine berat virilmiş. *Memerr-i nâs mahall-i hatar olmağın sebt-i defter* olundı. *Mâlikânelerine* mutasarrıf olalar.

Hâliyâ *müseccel zâviye* bâ-berât-ı sultânî der tasarruf-ı Bahadır.

Hâliyâ der tasarruf-ı Derviş Himmet veled-i Bahadır bâ-berât-ı hümâyun. (Yp. 23)

XXII.
537 numaralı Karahisar-ı Şarkî Defteri
(Târihi: 977)

153. Hasan zâviyesi, 154. Kara Yakub zâviyesi, 155. Şeyh Hüseyin zâviyesi, 156. İhyâ edilen diğer bir zâviye.

153. Gilenç tâbi-i Milise *nısıf mâlikâne* der tasarruf-ı Turdi ber-mûceb-i (defter-i atîk) ve nısf-ı âhar-ı mâlikâne ve *divânî* Hasan nevverallâhü merkadehu zâviyesinin *vakfı iken (defter-i atîk)'de timara virildüği* pâye-i serîr-i âlâya arzolundukda kıbel-i pâdişah-ı âlem-penahdan nısf-ı âhar-ı mâlikâne ve divânî Hasan Şeyh zâviyesine vakfolunmak emrolunub. (Karahisar-ı Şarkî)

154. Karye-i ... tâbi-i Suşehri.

Mâlikâne vakf-ı zâviye-i Kara Yakub ber mûceb-i (defter-i atîk) Hâliyâ Hazreti Ebû Bekir radıyallâhu anh neslinden *livâ-i Karahisarı küffârdan fetheden* Kara Yakub Gāzi nevverallâhü merkadehu zâviyesine karye-i mezbûre iki başdan (defter-i atîk) zamanına değin vakf iken bozulub timara virildiği pâye-i serîr-i âlâya arzolundukda kıbel-i pâdişahî âlem-penahdan divânîsi dahi zâviye-i mezbûreye vakıf kaydolunmak içün emretmiş... (Karahisar-ı Şarkî).

155. Karye-i Kerdam tâbi-i Şutruban.

Vakf-ı zâviye-i Şeyh Hüseyin der tasarruf-ı Derviş Aynî. Mezkûr karye *gāyet ile memerr-i nâs ve menâzilgâh olmağın* avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden emin olmaları (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

156. Mezkûr *karye ziyâde memerr-i nâs ve menzilgâh ve mâber-i hâs ve âm olub nice kerre harâbe müşrif iken yine ihyâ itmiş olub ihyâsı lâzım olmağın gāyet ile güzergâh olmakla bir iki defa harab olub ihyâsı mühim mahal olmağın* avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye ve suhreden ve âdet-i ağnâmdan emin olmaları (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

157. *Zâviye-i mezbûre şeyhi âyende ve revendeye masârif içün sakladuğu altmış re's koyunun resminden emin olmak üzere (defter-i cedîd)'e kaydolundu.*

XXIII.
802 numaralı Karahisar-ı Şarkî Defteri
(İkinci Selim devri)
158. Abdal taallukatı.

158. *Taallukat-ı Abdal kadîmlik yurtları ile zâviyedârdırlar.* Behükm-i sultânî (tâle-bekâhu) iki ekinlü yerlere mutasarrıflardır ber-mûceb-i (defter-i atîk)

Hâliyâ müseccel der tasarruf-ı Mesud veled-i Nuh Dede ve Ahmed birâder-i o ve Ali ve Mustafa birâderân-ı o ve Pîri veled-i Süleyman *bervech-i iştirâk* bâ-berât-ı sultânî ber-mûceb-i (defter-i atîk)

Hâliyâ müseccel der-i tasarrufât-ı Mesud ve Ahmed ve Ali ve Mehmed ve Mustafa ve Said ve Mehmed ve diğer Yusuf ve Ramazan veled-i ve Bayram ve Hamza ve Ramazan ve Rıdvan ve İbrahim ve Ali ve Pîri veled-i Mahmud bervech-i iştirâk bâberât-ı hümâyun.

Zikrolunan zâviyedâr olanlar fâtih-i vilâyet olanlarun evlâdı olub her veçhile vâcibü'r-riâye yol üzere âyende ve revendeye bi-kemâlihî hizmetde makdûrların sarfiderler fukarâdır.

Mîrlivâ Sübaşıları bî-vech dahletmemeleri münâsibdir deyü a'yân-ı vilâyet bildürdükleri sebebden *salb ve siyâset îcâp itmeden* Mirlivâ tarafından dahlolunmamaları (defter-i cedîd)'e kaydolundu (Piragu kazâsı).

XXIV.
537 numaralı Erzurum Evkaf Defteri
(988 târihli)*
159. Molla Mehmed Kurdî köyü.

159. Molla Mehmed Kurdî ulemâ-i izamın mevdûdı idi diyâr-ı Acemden olub Akkoyunlu zamanında Rûm'a gelüb Kurdî nâm karye hâlî iken ihyâ idüb zirâat ve harâset idüb talebeye ta'lim-i hasbî ve kūt lâ-yemûta vefâ idecek nafakası kendü kisbi imiş. Hallâl-i müşkilât ve fâtih-i muğlekat imiş. Hatta fudalâ-i Acem bir mes'ele-i müşkileyi nice müddet halledemeyüb aynı ile yazub merhuma göndermişler. Mağfûrun-leh dahi bî-tevekkuf ve bilâ

tekellüf cevab yazub gönderdik de bilittifak teslim ve istihsan ve medh-i firâvan idüb *ulemânın kurdı* dimişler. Kurdî ile mülakkab idiğüne bâis bu imiş. Karyeye dahi kendü mülâbesesi ile alem kalmıştır. Zamânesinde pâdişah olanlar karye-i mezbûrenin nısfın vakfiyet üzere îtâ idüb vakıfnâmeleri kızılbaş-ı bed-ma'aş bu cânibleri gâret itdüğü zamanda zâyi olub muharrirîn-i sâlifîn vakfiyetin defter-i hâkānîye kaydedüb vech-i meşruh üzere bervech-i istishâb kayd-ı defter olundu.

XXV.
715 numaralı Bozok Defteri
(967 târihli)

160. Derviş Mehmed zâviyesi, 161. Emrullah Tekyesi, 162. Derviş Güzel Abdal.

160. Zikrolunan karyede Derviş Mehmed zâviyesi dimekle meşhur bir zâviye olub Derviş Mehmed çiftliği dimekle meşhur iki çiftlik *kadîmü'l-eyyâmdan ilâ hâzel 'ân zâviye-i mezbûrda âyende revendeye sarfolunu geldüğüne Alâüddevle Bey'den temessükleri olub ve feth-i hâkānîden berü kitâbet olunan vilâyet defterlerinde dahi zâviye çiftliği deyü kaydolunub Ammâ mahsulü zâviyede sarfolunduğuna şerh virilmeyüb* 931 yılında karye-i mezbûre sipâhîsi nizâ eyledükde der-i devletden hükm-i şerîf sadaka olunub girü olıgeldüğü üzere zâviye-i mezbûrda sarfolunması ferman olunmağın târih-i mezbûrdan berü kimesne nizâ itmeyüb *zâviye-i mezbûre mühimmatına sarfolunugelmeğin* alâ-hâlihî ibkā olundu.

161. Karye-i mezbûre *yol üzerinde vâki olduğundan gayrı ılıca dahi olmağla dâima âyende ve revende eksük olmayub mezkûr Emrullah tekye misali bir ev de binâ eyleyüb her gâh âyende ve revendeye hizmet eyledüğü mukābelede* (defter-i atîk)'de tasarrufunda olan çiftliği mahsulünden ve rüsûmdan muâfiyet kaydolunmağın hâliyâ dahi olıgeldüği üzere tasarrufunda olan bir çiftlik yeri mahsulünden ve sâir rüsûm-ı örfiyeden ve avârız-ı divânîden muaf ve müsellem kaydolundu.

162. Zikrolunan bir kıt'a yeri sâbıka Kâhti nâibi olanlar zâviye-i mezbûreye vakfedüb *vakfiyet üzere tasarruf olurken dahlolunmuş.* Zâviye-i mezbûrede mütemekkin olan *Güzel Abdal nâm*

derviş Gori zamanında Mısır'a varub îlâm-ı hâl idiycek vakfiyeti mukarrer dutulub hükm virilmiş. Otuz yıldan berü zâviye-i mezbûreye vakfiyet üzere tasarruf olunduğun mezkûr Güzel Abdal isbat itdüğü ecilden (defter-i cedîd)-i sultânîye kaydolundu.

Zikrolunan mezâriin *kadîmden selâtin-i Mısır cânibinden* zâviye-i mezbûrenin vakfı olub vilâyet-i mezkûre fetholunca vakfiyet üzere tasarruf olunduğu mezbûrân dervişler şer'ile isbat itdükleri sebebden defter-i sultâniye kaydolundu. (Hasan Mansur)

XXVI.
785 numaralı Defter
(Kānûnî Süleyman devri)

163. Âşık Paşa zâviyesi, 164. Şeyh Süleyman zâviyesi, 165. Şeyh Musa zâviyesi, 166. Çelebi Halîfe dervişleri.

163. Mezraa-i Alapınar ve Küçük Bulas ve İçmeviran.

Mâlikâne tamam vakf-ı zâviye-i Âşık Paşa ber mûceb-i (defter-i atîk). Divânîsinin dahi zâviye-i mezbûreye vakfiyeti içün merhum Sultan Bâyezid Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran hazretlerinin hükm-i şerîfi olub ve *Alâüddevle Bey eyyâmlarında iki başdan vakfa tasarruf olunduğuna* hüccet-i şer'iye olduğu pâye-i serîr-i âlâya arzolundukda iki başdan vakfolmak mukarrer buyruldu.

164. Mezraa-i Karacakaya.

Mâlikâne tamam vakf-ı zâviye-i Âşık Paşa ber-mûceb-i (defter-i atîk) Hâsıl-ı mâlikâne: 40.

164. Karye-i Yenice. Kuyucak dirler imiş.

Mâlikâne vakf-ı zâviye-i Şeyh Süleyman ber-mûceb-i (defter-i Umur Bey ve Tâceddin) deyü (defter-i atîk)'de mestûrdur.

165. Mezraa-i Şeyh Musa.

Mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezkûr.

(Rûm defteri)'nde iki başdan zâviyeye vakfolmağın dahi vakfa hükmolundu.

166. Mezkûr dervişler kutbü'l-meşâyih Çelebi Halîfe kaddesallâhü sırrehü'l-aziz hazretlerinin *makbul dervişlerinden olub* ve müşârünileyh Selmân Halîfe *makbul hulefâsından* olub karye-i mezbûrda vâki olan *zâviyeye hizmet idegelüb ve âyende ve revendeye dahi hizmet idüb bu karyeden gayrı nâhiye-i Göksun'da kış mevsiminde*

şenlik olunub gelüb gidenler zâviye-i mezbûre konub hizmetleri olduğu içün ümerâ-i Dulkadiriye riâyet idüb avârız-ı divâniyeden muaf kılınub selâtîn-i Osmaniye'den merhum Sultan Selim Han hazretlerinden hükm-i hümâyunları olmağın mûcebiyle alâ-mâkân kaydolundu.

Bu mezra *sonradan ihyâ olmağın kānun-ı Dulkadiriye üzerine salgun ve sâir bid'atden nesne virmezler*

Zikrolan çiftlik Alâüddevle Bey oğlu Kaplan Bey mezbûr Ali'ye *hibe idüb* ol dahi bâzı yerin bahçe idüb tasarruf idermiş. Bâdehu Ali Bey dahi mukarrer dutub eline temessük virmiş ilâ-hâzâ-el-yevm kimesneye öşür virmez.

XXVII.
732 numaralı Paşaeli Defteri
(Kānûnî Süleyman devri)

167. Hızır Baba zâviyesi; 168. Abdal Cüneyd zâviyesi, 169. Ahi Denek zâviyesi, 170. Pırangı geçidi vakfı, 171. Timurhan Şeyh, 172. Kızıl Delü oğulları, 173. Kızıl Delü Derbendi, 174. Timur Baba zâviyesi, 175. Develi Dede zâviyesi, 176. Hızır Bey zâviyesi, 177. Münim Baba dervişleri zâviyesi, 178. Otman Baba zâviyesi, 179. Hasan Baba zâviyesi, 180. Gāzi Ali Bey zâviyesi, 181. Koyun Baba dervişlerinden Ali Koçı zâviyesi, 182. Genç Baba zâviyesi, 183. Bâli Bey zâviyesi, 184. Şeyh İnci Dede, 185. Pırangı İsa Bey türbesi.

167. Karye-i zâviye-i Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey.

Timurtaş oğlu Hızır Baba'ya zemîn-i mezkûrûn *sadaka olunub tekye civarında olan bahçelerini ve armutluklarını ve matbah evini* ve sekiz kıt'a kazan ve on altı tepsi ve on sekiz sahanı ve üç kuzu tepsi ve iki sini ve iki tava ve beş tas ve iki leğen ve iki kepçe ve dört sac ayak ve bir fırın eviyle ve iki ambar ve bir kiler evi ve bir ahır ve on re's öküz-i siyah ve on re's inek ve bir âsiyab-ı sel. Bu mezkûrları mezkûr İlyas Çelebi zâviye-i mezbûreye vakfedüb tevliyet ebnâya şartmış. Bâdehu tekye hudemâsının aslahına ve bâdehu Şücâ Dede zâviyesinin ihtiyarının aslâhına deyü şart itmiş. (Çirmen kazâsı).

168. Vakf-ı zâviye-i Abdal Cüneyd der nefs-i Dimetoka.

Şehir civarında mezkûr Cüneyd'in bir pâre yeri varmış. Gāzi

Hüdâvendigâr zamanından berü vakfeylemiş. Hâliyâ Abdal Cüneyd'in neslinden oğlu oğlunun kızı oğlu Seydi tasarrufunda imiş. Mezkûr yeri bağlığa ulaştırub mahsulün zâviyeye harcedermiş.

169. Vakf-ı zâviye-i Ahi Denek der mahalle-i Kasabyan nâm-ı diğer Kuyumcu mahallesi der nefs-i Dimetoka.

Sâbıka zâviye-i mezbûreyi merhum Sultan Yıldırım Han binâ idüb ve nefs-i Dimetoka'da bazar içinde bir başhâne yapub mezkûr zâviyeye vakfetmiş. El'ân der tasarruf-ı Ahi Kasım.

170. Vakf-ı Yıldırım Bâyezid Han.

Mezkûr merhum Hüdâvendigâr zamanından berü gemicilere vakfetmiş. Pırangı geçidinde gemi işledirmiş.

Selâtîn-i mâziyeden ahkâm-ı şerîfleri vardır.

Karye-i Sülemiş. Hâne: 24. Hâsıl: 1201.

171. Vakıf: *Timurhan Şeyh zamanından berü vakıf imiş. Evkaf ve emlâk merhum Sultan Mehmed Han zamanında bozulub timar olub* sonra vakfiyet mukarrer kılınub evlâdından Ahmed Dede ve Hızır Dede ve karındaşlarına hükm-i hümâyun erzânî kılınmış. Hâliyâ vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıflardır. Ve evlâdından Musa Dede ve mezkûr Ahmed Dede'nin oğlu Abdi Dede ve sâir evlâdıyle mutasarrıfdır.

Mezraa-i Elmalı: İçinde *dervişler oturub şey'lillâh ile zindegânî iderler.*

'An evlâd-ı sâhib-i vakf. Bilfiil beratla mutasarrıf olan: Hâne müslim 24.

'An evlâd-ı sâhib-i vakf. Beratsız mutasarrıf olan bunlardır: Hâne müslim: 31.

'An evlâd-ı sâhib-i vakf ki mutasarrıf değildir: Hâne müslim 128, mücerred 20.

Hizmetkâran ve evlâd-ı hizmetkâran: Hâne müslim 53, mücerred 34.

Yekûn: Hâne müslim 236, mücerred 54, mezra 1, hâsıl 1782 (Fot. 1).

172. Vakıf : Mezraa-i Taru Bükü ve karye-i Büyükviran ve karye-i Turfillü viranı kadîmden vakfiyet üzere tasarruf olunugelmiş. Selâtin-i mâziyeden mukarrernâmeleri var. *Bâdehu merhum Sultan Mehmed tâbe serâh zamanında bozulub timar olmuş. Sonra mer-*

hum Sultan Bâyezid Han girü vakfiyetin mukarrer dutub hükm-i hümâyun virmiş ki Kızıl Delü oğullarından Gülşehri ve İlyas ve Celâl ve İshak ve Sinan bervech-i iştirâk vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub *zâviyelerine nâzil olan âyende ve revendeye hizmet ederler* deyü merhum Sultan Selim Han hükm-i şerîf inâyet idüb vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıfdırlar. Ve mezraa-i Tatarviranı ve mezraa-i Akviran ve mezraa-i Tatarlık ve mezraa-i Kavacık işbu zikrolan mezralar mezbur vakfın sınurunda olmağın sâhib-i vakıf olanlar mutasarrıf idi deyü (defter-i atîk)'de mukayyed bulunub.

Hâliyâ mukarrernâmeleri mûcebince vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olmaları (defter-i cedîd)'e dahi kaydolundu.

Evlâd-ı sâhib-i vakıf bilfiil berât-ı hümâyunla vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olanlar bunlardır:	'An evlâd-ı sâhib-i vakıf beratsız mutasarrıf olan bunlardır :
nefer müslim, 9	nefer müslim, 8.
Mücerredân-ı evlâd-ı sâhib-i vakf mutasarrıf olmayan bunlardır:	Karye-i Büyükviran vakf-ı Kızıl Delü
nefer müslim, 8.	Hâne-i müslim 58

Karye-i Büyükviran. Vakf-ı Kızıl Delü. Hâne müslim 58, mücerred 22; Hâne Gebrân, 23, mücerred 2; Hâsıl, 395. (Fot. I).

173. Gebrân-ı mezkûrân der mezraa-i Darıbükü *derbent köyüdür.* Hâliyâ *Kızıl Delü derbendi* dimekle mârufdur (defter-i atîk)'de Gülşehri tasarrufundadır deyü kaydolunmuş. Gülşehri fevtolıcak mezkûrun oğulları Ahi Ören ve Bahşâyiş babaları hissesine mutasarrıf olalar deyü hükm-i pâdişahî almışlar. *Ve mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfzedüb avârız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden emin olalar* deyü hükm-i şâhîleri vardır.

Ve derbent kâfirlerinin bunlar ki vakıf yerde zirâat iderler öşrün virüb ve bunlar ki vakıf yerde zirâat itmezler, birer kile buğday ve birer kile arpa virirler. Ve mecmû kâfirler onar akçe *ispenç virirler. Ammâ mezkûr kâfirler kendüler vakıf değildir.* Heman zirâat itdükleri yer vakıfdır.

(Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nde bulunan 562 numaralı Edirne Evkaf Defteri'nde aynı yerin kaydı aşağıdaki şekli almıştır).

Vakf-ı evlâd-ı Kızıl Delü.

Mezkûr merhum Kızıl Delü diyâr-ı Rumeli şeref-i İslâmla müşerref oldukda bile geçüb zikrolan karye-i Büyükviran ve karye-i Darıbükü ve Tirfillü Viranı Sultan Yıldırım Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran hududu ve sınıru ile temlik idüb sene-i erba' ve semâne mie târihinde mülknâme-i şerîf ihsân buyurub mazmun-ı münîf-i lâtîfine Tanrıdağı'nda Darıbükü ve Büyükviran ve Tirfillü Viranı hududu ve sınırı ile mezkûr Kızıl Delü'ye virdüm ki *kimesne dahleylemeye deyü kaydolunub merhum Kızıl Delü dahi vakf-ı evlâd idüb* sevâlif-i selâtin-i hâkâniye-i Osmaniye dahi rahimehümullâhü taâlâ ale't-teâkub her biri emr-i mezkûr-ı meşhûru musaddak ve müstahkem dutub ahkâmına ahkâm-ı vâcibü'l-kabul erzânî kılmışlar. Ve *evâmir-i aliyye-i sevâlifi'z-zikre ümenâ-i sâbıka dahi imtisal idüb vech-i meşruh üzere defter-i vilâyet-i mezkûreye sebt ü kaydetmişler.* Ve *hîn-i teftişde* mülknâmelerine ve mukarrernâmelerine nazar olunub defter-i sultâniye evlâd-ı mezkûreyn bervech-i iştirâk mutasarrıf olmaları üzere tesvîd olundu. Ve mezraa-i Tatarviranı ve mezraa-i Akpınar ve mezraa-ii Kavacık mezkûr Darıbükü sınurunda dâhil olub *evlâd-ı mezkûrîn evkâf-ı mezkûre mahsûlâtına bervech-i iştirâk mutasarrıflar olub âdet-i kadîme üzere âyende ve revendeye hizmet ideler* deyü (defter-i atîk)'de mukayyed bulunmağın.

Hâliyâ hîn-i teftişde mülknâmeleri ve mukarrernâmeleri görülüb üslûb-ı merkûm üzere mutasarrıf olmaların kaydolundu. Ve doğancıdan ve sekban ve ..... veçhile kimesne varub üşendirmeye ve zahmet virmeye suhreden ve ulakdan ve salgundan ve avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden *muaf ve müsellem olalar* deyü ellerinde selâtin-i mâziyeden *ahkâm-ı şerîfeleri olmağın* (defter-i cedîd)'e kaydolundu. Ve sınurları hususunda bâzı köyler halkı ile mâbeynlerinde nizâları olmağın bâb-ı saâdetden Dimetoka ve Ferecik kadılarına emr-i şerîf getirüb mezkûr vakıf zâbitleri nizâ olunan mahal üzerine *varub tâyin ve tebyin itdikte hudud sınur* üzere zikrolunur. Müşârünileyhimâ kadıların memhur hüccetleri mûcebince (defter-i cedîd)'e kaydolundu deyü mukayyed der (defter-i atîk).

Evlâd-ı sâhib-i vakf berât-ı hümâyun ile vakf-ı evlâd bile mutasarrıf olanlardır ki zikrolunur:

(Hâne 33, mücerred 34). [*] cild. 2)

---

* Defterde bu kaydın bulunduğu yere ilâve edilmiş bulunan 19 Ramazan 1305 târihli bir kâğıtta şu ibâre vardır: "Cennetmekân firdevs-âşiyân ceddin Sultan Mahmud Han hazretlerinin ahd-i saltanatlarında şeref-sünûh eden irâdesi

174. Zâviye-i Timur Baba.

Mezraa-i Birnice der tasarruf Karlı bin Timur Baba el-mezbûr işbu zikrolan mezra bundan evvel mutasarrıf olan mezkûr Karlı'nın babası Timur Baba'nın elinde hükm-i cihan-mutâ virilmiş ki mezkûr mezra *Timur Baba'nın taht-ı tasarrufunda olub kimesneye öşür ve sâlâriye virilmeyüb* hiç ahad mâni olmaya deyü.

Hâliyâ mezkûrun oğlu Karlı işbu mezraya muâfiyet üzere mutasarrıf olub kimesneye öşür ve sâlâriye virmeye deyü elinde hükm-i şerîf erzânî buyrulmuş.

Zikrolan dervişler zâviye-i mezbûre civarında sâkin olub âyende ve revendeye hizmet iderler.

Dervîşan; nefer, 35

175. Vakf-ı zâviye-i Develi Dede. Hâliyâ Yusuf bin Abdulah atik ve cedid ahkâm-ı selâtin vardır ki mezkûr Yusuf şeyh olub bundan evvel şeyh olanlar ne veçhile mutasarrıf olugeldi ise bu dahi ol vecih üzere mutasarrıf olub âyende ve revendeye hizmet ide deyü.

176. Vakf-ı zâviye-i Hızır Bey der Ohri.

Çiftlik Küçük Şeyh dimekle mâruf vakıf çiftliği sâbıka Halil Şeyh oğlu Yusuf vakfiyet üzere virilüb tasarruf iderlermiş ki *âyende ve revendeye hizmet ide.* Bâdehu mezkûr Yusuf fevtolıcak Temirhan'a virilüb ol dahi fevtolıcak karındaşı Turgud'a virilmiş. Berkarâr-ı sâbık mutasarrıf ola deyü Hâsıl: 180.

(Keşan kazâsı).

177. Zâviye-i dervîşan-ı Münim Baba der nezd-i karye-i Tazılar.

Karye-i Tazılar mezkûr *Münim Baba bervech-i timar mutasarrıf imiş. Timar olmuş* ve mezbure zâviye dervişlerinin on nefer kimesnesine ki kimesnenin yazılı raiyeti olmaya ve raiyet yerin dutmaya *vech-i taayyüşlerin sadakat-ı müslîmînden ola.* Merhum Sultan Bâyezid Han vech-i meşruh üzere zindegânî iden on nefer derviş muaf ve müsellem olalar deyü muafnâme virilmiş. Hâliyâ tec-

---

mûcebince bilumum Bektâşiyân dergâhlarına merbut emlâk ve arâzinin zabtı sırasında Dimetoka kazâsında medfûn es-Seyyid Ali nâm-ı diger Kızıl Sultan evlâdına meşrût kurâ ve mezâri-i mâlûmenin öşrü dahi zabt olunmuş..."

dîd-i hükm dahi itmişler. Ve *mezkûr dervişler öşürlerin tarla sipâhîsine virirler deyü* (defter-i atîk)'de mukayyed.

Cemâat-ı dervîşan: nefer, 30.

178. Zâviye-i Otman Baba Akbad'da Hacı Hasan Kışlası kurbunda *bâzı hâlî yerler ki mezkûr Otman Baba tapulayub üzerinde bir zâviye binâ idüb kurban içün gelen koyuna âmil dahletmiye* deyü ellerinde selâtin-i mâziyeden hükümleri vardır. (Hasköy)

Dervîşan: Nefer, 5. Kurban için gelen koyun: re's, 350. Bahçe-i Behlül Dede maa tarla. Mezkûrlar şey'lillâh ile kanaat iderler.

Dervîşan: nefer 5. Mezkûrlar şey'lillâh ile kanaat iderler. Kurban için gelen koyun, re's 350. Bahçe-i Behlül Dede maa tarla.

Hizmetkâran-ı dervîşan-ı zâviye-i mezbûre, nefer 69.

Âsiyâbhâ-i zâviye-i mezkûre 3 bab. Bahçehâ-i zâviye-i mezkûre 5 aded.

Evânî-i zâviye-i mezkûre: Kazan 16; sahan 30; tepsi 37; bakraç 16; tava 7; kepçe 10; bakraç (diğer) 2; tepsi (şire) 30; sahan sade 27; tepsi 6; tas 7, 4; badya; bakraç; çerağ, 30; şamdan, 2.

Zâviye-i Otman Baba Hasköy nevâhisindedir.

179. Zâviye-i Hasan Baba, veled-i Yağnur.

Tanrıdağı kurbunda bir yer ki Deresi Boğacak nâm karye kurbunda Bağdalı dimekle mâruf ve Akçaalan ki Kara Ahmed dimekle mârufdur. *Hâlî ve viran mezra olub kimesne tasarrufunda olmayub (defter-i cedîd)'e kaydolundu.* Zâviye-i mezkûrenin meşîhatine Hasan Baba mutasarrıf *âyende ve revendeye hizmet idüb* her senede şey'lillâh idüb iki yüz re's miktarı kurban koyunu gelür. *Ve avârız îcab ider yerleri olmamağın ve âdet-i ağnâmına ve resm-i arûsânelerine kimesne dahletmiye.*

Hizmetkâran-ı dervîşan-ı zâviye-i mezkûre: Nefer, 28.

611 numaralı Niğbolu Evkaf Defteri (Kānûnî Süleyman devri)

180. Evkaf-ı zâviye-i merhum Gāzi Ali Bey der nefs-i Plevne tâbi-i Niğbolu.

Mezkûr Ali Bey hâl-i hayâtında tasarrufunda olan mülk karyelerinden haracı ve ispençesi ve yavası ve kaçkunu ve beytülmal

ve mâl-i gâibi ve mâl-i mefkūdu ve sâir cemî' hukuk-ı şer'iyesi ve rüsûm-ı örfiyesiyle *ifrâz idüb zâviye-i mezbûreye vakfetdüği* (defter-i atîk)'de meşruh ve mukayyed olmağın hâliyâ dahi vukūu üzere pâye-i serîr-i âlâya arzolundukda kemâkân vakfiyeti mukarrer buyrulub (defter-i cedîd)'e kaydolundu. (22, 23, 24 ve 25 numaralı köyler).

Cem'an mahsulü evkāf-ı zâviye-i mezbûre: 28. 289.

Zikrolan mahsul zâviye-i mezbûrede âyende ve revendeye harcolunur.

Evkāf-ı mezbûrede sâbıka vilâyet tahrir idenler *rüsûm-ı haymanadan* dokuz yüz elli akçe hisse-i mîrî kaydeylemişler. Müceddeden livâ-i Niğbolu fermân-ı âlişan ile tahrir olunub pâye-i serîr-i âlâya arzolundukda zikrolan dokuz yüz elli akçe fukarâya sarfolunmak buyrulmağın hâliyâ evkāf-ı mezkûre haymanasından hisse-i mîrî bağlanmayub vukūu üzere (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

181. 'An evkāf-ı zâviye-i merhum Ali Koçı.

Karye-i Dervîşan nâm-ı diğer Bulgarine-i Küçük tâbi-i Niğbolu.

Merhum Koyun Baba dervişlerinden Ali Koçı nâm sâhib-i vilâyet derviş ki nefs-i Niğbolu'da olan zâviyesinin asla ve kat'â bir akçe vâridatı olmamağın ve bir akçe hâsıl olur vakfı yokdur. Mezkûr derviş fevtoldukdan sonra kendü ehibhâsından *bâzı dervişler cemolunub kendülerin kedd-i yemîni ve arak-ı cebînleriyle dikdikleri bağlarından ve bahçelerinden hâsıl eyledüklerini zâviye-i mezkûreye gelen âyende ve revendeye harceyleyüb ve zikrolan mezra hâlî ve hâric ez-defter yer olub* merhum Yahya Paşa hazretlerinden tapulayub bâdehu der-i devletden hükm-i hümâyun alub sâbıka Niğbolu kadısı olan Alâeddin sınurın tecdid idüb bâdehu merhum ve mağfûrun-leh Sultan Bâyezid Han'dan mukarrernâme-i hümâyun almışlar.

Sonradan, Niğbolu beyi Hasan Paşa hazretlerinden ve bâdehu Mehmed Bey'den bedel-i öşür yılda iki yüz akçe vazetdürüb ellerine mektûb-ı şerîflerin almışlar.

Ve mezraa-i mezkûre üzerinde iki göz bir değirmen binâ eylemişler. Ve zâviye-i mezkûreye hizmet etmek içün *haymana ve hâric ez-defter olan kâfirlerden on dört nefer kâfir cemeyleyüb ispençesin ve*

sâir rüsûmların almayub karye-i mezkûre üzerinde binâ itdükleri değirmenlerine ve âyende ve revende mahsûlâtı içün bağlarına ve sâir mesâlihine *hizmet iderlermiş.*

Hâliyâ vukūu üzere tahrir olunub pâdişah-ı âlem-penah hazretlerine arzolundukda mezrayı mahdud olan sınıru ile resm-i ağnâmıyle ve öşür-i kovanıyle filcümle hukuk-ı şer'iyesi ile ve rüsûm-ı örfiyesiyle ve *içinde olan on dört nefer keferesiyle zâviye-i mezkûreye vakfeyleyüb* vâki olan mahsûlâtı âyende ve revendeye harceylemek emrolunmağın.

Hâliyâ vilâyet kitâbet olunub vakf-ı mezkûr der-i devlete arzolundukda vakfiyeti kemâkân mukarrer dutulub (defter-i cedîd)'e kaydolundu deyü mukayyed der (defter-i atîk)

Hâliyâ dahi vukūu üzere arzolundukda girü kemâkân vech-i meşruh üzere buyrulub (defter-i cedîd)'e kaydolundu. (30 numaralı köy) (Fot. XVIII).

182. Zâviye-i Genç Baba der karye-i Mîrâhur tâbi-i Şumnu hâric ez-defter.

Vilâyet-i Anadolu'dan velâyeti zâhir olmuş Genç Baba nâm dervişin oğlu Hüseyin Dede gelüb Şumnu'ya tâbi Mîrâhur nâm karyede *bir zâviye binâ idüb âyende ve revendeye hizmet itdüğü mukābelesinde cemî' rüsûmdan muaf olub ancak öşrün karye-i mezbûre sipâhîsine edâ iderken vefat itdükden* sonra mezkûr Nasuh ve Mürüvvet ve Mustafa ve Sâhib Kerem ve Abdal Mustafa nâm dervişler evlâdın olmakla hâliyâ zâviye-i mezbûreyi vech-i meşruh üzere *tasarruf idüb âyende ve revendeye hizmet itdükleri mukābelede rüsûmlarından muaf olub* öşürlerin karye-i mezbûre sipâhîsine edâ idüb duâ-yı devâm-ı devlet-i pâdişahî iştigallik olalar deyü (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

183. Evkāf-ı zâviye-i Bâli Bey bin Yahya Paşa.

Karye-i Sernova 'an evkāf-ı mezkûr tâbi-i Hezârgırad. Mezkûr Bâli Yörükân Sübaşısı iken zikrolan mahal *ifratla mahuf ve harâmî yatağı olmağın ol yerde mezkûr tekyeyi binâ eyleyüb ve haymanadan âyende ve revendenin atlarına ve ot biçüb ve odun getürmek içün mezkûr kâfirleri cemeyleyüb teskin itdirmiş.*

Ol vakitdenberü zikrolunan mahall-i mezkûr Bey sebebiyle müemmen olub Müslümanlar bilâ-havf gelüb gider olmuşlar. Hâliyâ emriyle *hâsıl bağlayub* karye-i mezbûreyi cemî' hâsılı ile

zâviye-i mezkûreye vakfeyledi deyü (defter-i atîk)'de kaydolunmuş.

Hâliyâ dahi vukûu üzere arzolundukda kemâkân mukarrer buyrulmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu deyü mukayyed der (defter-i atîk).

Hâliyâ dahi vukûu üzere arzolundukda vech-i meşruh üzere mukarrer buyrulmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu. (Niğbolu).

817 numaralı Paşaeli Defteri (İkinci Bâyezid devri)

184. Şeyh İnci Dede der-nefs-i .....

Bu mezkûr *Şeyh İnci Dede mezbur âsiyabı vakıf için tâmir itmiş imiş*. Rüsûm taleb ideler deyü ihtiyat idüb pâdişahımıza arz edermiş. Pâdişahımız dahi kendü lütfundan mezîd-i merhamet idüb mezbur değirmeni rüsûmdan her ne vâki olursa affedüb kimesne nesne almaya deyü tevkî'-i şerîf erzânî kılmış.

Hâliyâ ol hükm-i şerîf mûcebince mezbûr Şeyh İnci Dede mezbûr değirmene mutasarrıf olub kimesneye resim virmez (târih-i hükm-i hümâyun fî evâsıt-ı Saferi'l-muzaffer 890). (Edirne).

282 numaralı Paşaeli Defteri (Kānûnî Süleyman devri)

185. Vakf-ı Saîdü'l-hayât ve şehidü'l-memât merhum Gāzi Evrenos Bey.

Mezkûrun atası Pırangı İsa Bey mahall-i mezkûrda şehid olub rütbesi karye-i mezbûrededir. *Karye-i mezkûrı atası ruhiyçün vakfedüb mahsulü âyende ve revendeye me'kûlâtına sarfolunur.* Tevliyeti ve zabıt ve azli ve nasbı Yenice-i Vardar ve sâir amâirine mütevellî olanlara meşrutdur.

Karye-i Sırcık nâm-ı diğer Pırangı.

Mezkûr zâviyenin zikrolan bahçelerinden ve bağlarından ve çayırlarından ve tarlalarından rüsûm-ı örfiyeden ve hukuk-ı şer'iyeden erbâb-ı timardan ve gayrıdan kimesne taleb eylemeye ve bir habbelerin almayalar deyü Sultan Bâyezid Han *zâviye-i*

mezbûrede sâkin olub âyende ve revendeye hizmet iden dervişler elinde muâfiyetnâmelerin olub (defter-i atîk)'de zâviye-i mezbûrenin bağından ve bahçesinden ve çayırlarından ve tarlalarından ve koyun hakkından kimesneye hâsıl kaydolunmamışlardır. (İvranye kazâsı).

XXVIII.
436 numaralı Gelibolu Defteri
(Yavuz Selim devri)

186. Şeyh Seydi Abdi Paşa zevcesi Selçuk Hâtun zâviyesi, 187. Ahi Musa evlâdı vakfı. 188. Aydın Şeyh vakfı, 189. Yahşi Fakih vakfı.

186. Vakf-ı Selçuk Hâtun der nefs-i Malkara der mahalle-i Sarac Kadı.

Mezkûr Selçuk Hâtun Seyyid Karaca Ahmed nevverallâhü kabrehu evlâdından Şeyh Seyyid Abdi Paşa'nın zevcesi olduğu zamanda dâî içün vakfedüb dururmuş. *Zâviye olunub* hâl-i hayâtında Şeyh Seydi Abdi Paşa tasarrufunda olub andan sonra akrabâ ve taallukatı tasarrufunda olub el-hâletü hâzihi *babası icâzeti ile tasarruf* Şeyh Seyyid Ali Paşa bin Seyyid Kasım Paşa bin Şeyh Seyyid Abdi Paşa bin Seyyid Rûm Paşa bin Seyyid Hacı Musa bin Yusuf Paşa bin Seyyid Karaca Ahmed nevverallâhü kabrehu elindedir.

Hâne, bir büyük yer evidir. Şimdi mâmur olub *zâviye olmuştur.* Kendü babası icâzetiyle ve ceddi Karaca Ahmed kaddesallâhü sırrehü'l-aziz çırağı ile mezkûr Seyyid Ali Paşa şeyhdir. *Muayyen ve mâlûm vakfı yokdur. Âyende ve revendeden vâki olan sadaka-i müslimîn ile zindegânı idüb* vech-i maâşına sarfider.

Vakf-ı Rüstem bin İnebeyi.

Mezkûr Rüstem mezbûre Selçuk Hâtun'un karındaşıdır. Hâne-i ulvî ve süflî der nefs-i Malkara der mahalle-i Sarac Kadı.

Mezkûr Rüstem zikrolan evleri Karaca Ahmed evlâdından Seyyid Hızır bin Abdi Paşa'ya vakfetmişlerdir. Seyyid Hızır'dan sonra evlâdına ve evlâd-ı evlâdına neslen ba'de neslin zükûruhim ve inâsihim andan sonra utekaya ve uteka evlâdına meşrutdur. Mezkûr evde şimdiki hâlde mezkûr Seyyid kızı Cemile Hâtun ve zevci Seyyid Yusuf bin Seyyid Kasım Paşa sâkindir. Ve

mezkûr ev yanında girü vakıf yerinde Seyyid Hızır'ın büyük oğlu Nusret süflî bir ev binâ itmiştir mülküdür mezkûr...

187. Vakf-ı evlâd-ı Ahi Musa [*] ki, merhum mağfur *Gâzi Hüdâvendigâr tâbe serâhda Ahi Musa'ya kendü ruhiçün vakf-ı evlâdlık üzere sadaka idüb* sene seb'a ve sittîn ve seb'a mie Receb'i gurresinde vakıfnâme-i hümâyun erzânî buyrulmuş.

Ve evlâd-ı ensâbına ve ba'de inkırâzihim evlâdı kızlarının ensâbına ve kızları oğullarının ensâbına ve ba'de inkırâzihim mevkûfün-aleyh *Ahi Musa veya evlâdlarından akrabâlarına ve güveygülerinden kimesneye ahilik icâzeti virüb sonra ensâbından ahilik virdikleri dahi şer' ile sâbit ve zâhir ola mezkûr ahiye* dahi mevkûfün-aleyh Ahi Musa üslûbu üzere vakf-ı evlâd idüb neslen ba'de neslin ola dimiş.

Ve cemî' avârızdan ve tekâlif-i örfiyeden muaf ola deyü dahi zikrolan yerün tebdîli ve tağyîri dahi Ahi Musa ile evlâdı ve evlâd-ı ensâbı elinde ola deyü vakıfnâmede buyrulmuş.

Mezkûr Ahi Musa dahi *Malkara'da zâviye binâ idüb zikrolan yerün mahsûlâtın kendü nefsine ve binâ eyledüğü zâviyenin âyendesine ve revendesine sarfiderken* Ahi Musa fevtolub oğulları Ahi Mustafa ile Ahi Tayfur zikrolan yeri bervech-i meşruh tasarruf idüb anlar dahi fevtolub yerin hâsılı ve tasarrufu Ahi Tayfur oğlu Ahi Mahmud'a intikal idicek tasarruf Ahi Mahmud elinde iken merhum Ahi Mahmud merhum ve mağfur Sultan Bâyezid Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran zamanında der-i devlete varub vâki olan mahsulü zâviye içün tevzî idüb.

Ve zikrolan çiftlik Ahi Mahmud'dan sonra *Ahi Musa oğlu Ahi Mustafa'nın kızının kızı Mehdî Hâtun'un hakkı* olduğu dîvân-ı âlîde sâbit ve zâhir olub Ahi Mahmud'un tevzîin mezkûre Mehdî Hâtun dahi kabul idüb anın üzere bâb-ı saâdetden tevzînâme sadaka olunmuş.

Bâdehu mezkûr Ahi Mahmud hâl-i hayâtında ahilik icâzetin Mehdî Hâtun'un zevci İshak'a virüb Ahi Mahmud yerine İshak Ahi olub seb'a 'aşer ve tis'a mie yılında hükm-i şerîf virilmiş.

Sonra Ahi Mahmud dahi fevtolub evlâddan mezkûre Meh-

---

[*] Tahsin Öz, "Murad I. İle Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, I/4 (Birincijânun 1941), ss. 241-244

dî Hâtun kalmıştır. Ve el-hâletü hâzihi şart-ı meşruh mûcebince Mehdî Hâtun'un zevci mezkûr İshak zâviye-i mezkûrede ahi ve şeyhdir. Bunun üzere sene erbaa ve 'işrîn ve tis'a mie Zilkâdesi evâhirinde mezkûr İshak'a pâdişahımız hazretlerinin mukarrernâme-i hümâyunları sadaka olunub vakf-ı evlâdlık üzere ber-mûceb-i şart-ı vâkıf mutasarrıf ola. Kat'â âhar dahletmeye deyü hükm-i şerîf-i âlişan buyrulmuştur.

Çiftlik-i Ahi Musa der nezd-i Malkara hâricden zirâat olunur.

Çiftlik: Ahi Mahmud bin Ahi Tayfur.

Mezkûr Ahi Mahmud zikrolan çiftliği ve içindeki çayın güveygüsü İshak'ın tapusun alub virmiş. Şimdi çiftlik ve çiftlik içindeki çayır Ahi İshak tasarrufundadır. Elinde hücceti vardır zirâat ve harâset ider.

Başhâne:

Der nefs-i Malkara'da *Ahi Musa merhum mağfur Gâzi Hüdâvendigâr tâbe serâh icâzetiyle binâ idüb mülkiyet üzere tasarruf idüb* bâdehu Ahi Musa oğlu Ahi Tayfur dahi mülkiyet üzere tasarruf idüb sonra Ahi Tayfur oğlu Ahi Mahmud'a intikal idicek Ahi Mahmud dahi mülkiyet üzere mutasarrıf olub *güveygüsü İshak'a vakf-ı evlâd idüb* İshâk'ın hâl-i hayâtında günde bir cüz olmak üzere *evlâdı inkırâzından sonra Ahi Mustafa kızının kızı Mehdi Hâtun'a vakf-ı evlâd ola* deyü bunun üzere elinde hükm-i şerîf vardır. Târih-i hükm-i şerîf-i âlişan fî evâsıt-ı Saferü'l-muzaffer sene seb'a 'aşere ve tis'a mie.

Hâsılı Başhâne-i mezkûr: Fî şehir, 100.

Çiftlik-i Bahâdır Mu'tak-ı Ahi Musa.

Defter-i atîkde Ahi Mahmud tasarrufunda vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf ider deyü yazılmış. Şimdi Şahme Fakih tasarrufundadır. Elinde merhum ve mağfur Sultan Bâyezid Han'dan mukarrernâme (ve) hükm-i hümâyun vardır. Vakfiyet üzere mutasarrıf ola deyü buyrulmuştur. Târih-i hükm-i âlişan sene tis'a ve tis'în ve semâne mie.

188: Vakf-ı Aydın Şeyh Nezd-i nefs-i Malkara.

Bir çiftlik mikdarı yer olub kadîmü'z-zamandan vakf-ı evlâdlık üzere pâdişahlar hükmiyle tasarruf idegelmişlerdir.

Şimdiki hâlde mezkûr Aydın Şeyh'in evlâdından Ramazan karındaşı İbrahim oğlu Mehmed tasarruf ider. Elinde pâdişahımızın berât-ı hümâyunu vardır. Fî evâil-i Zilhicce sene ihdâ ve 'ışrîn ve tis'a mie Hicret-i Nebeviye.

189. Yahşî Fakih bin Dânişmend kadîmî vakıf imiş, çiftlik tarîkiyle tasarruf idermiş. Sultan Murad Han Gāzi Hüdâvendigâr mezkûr Yahya Fakih... Ayas Hacı Fakih vakf-ı evlâdlık üzere mukarrer kılmış. Bâdehu Sultan Musa dahi vakfiyet mukarrer dutub hükm-i şerîf virmiş. İlâ yevminâ hâzâ selâtin-i mâziyeden erzânî kılınan mukarrernâmeleri ile vakf-ı evlâdlık üzere kırk yıl imiş tasarruf olunmuş deyü (defter-i atîk)'de mukayyed bulunub hâliyâ dahi vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf olunur.

XXIX
62 numaralı Malkara ve civarı mufassal (Fâtih Mehmed devri)

190. Derviş Bâyezid zâviyesi, 191. Kadı Selâhaddin zâviyesi, 192. Kavak Ahisi, 193. Has Ahmed Bey zâviyesi, 194. Hacı Yatağan zâviyesi, 195. Ahi Devle zâviyesi, 195/l. Yegân Reis zâviyesi, 195/2. Karye-i Yegân Reis, 195/3. Aydın Şeyh vakfı, 195/4. Ahi Musa oğlu Tayfur vakfı.

190. Vakf-ı zâviye-i Derviş Bâyezid der Seydi Kavağı Togan adlu kulu mütevellî imiş. Ol vefat edicek oğlu Mahmud'a verilmiş. Cihet-i tevliyet *ba'de'l-meremmet* öşürdür. Bâkisi âyende ve revendeye sarfolunur.

Kârbansaray der Gelibolu: l, fî sene, 375.
Hamam der Bolayır: Fî sene, 845.
Hamam der Kavak: Fî sene, 645.
Âsiyab: 1, fî sene, 155.
Nefs-i Kavak'da bağ bir pâre harab.
Sağmal sığır: aded 14, zâyi olmuş.
Bir çift varmış şimdi zâyi.
Tuzla yeri bir pâre: 1415.
Kârbansaray der Bolayır: Harab.
Kârbansaray der Kavak: Satılmış zâyi.
Şirmerd nâm kul zâviyede hizmet ider.
Yekûn: 2525.

191. Vakf-ı zâviye-i Kadı Selâhaddin.

Şimdiki hâlde pâdişah hükmiyle Seyyid Mehmed elindedir, vakfiyet üzere tasarruf ider.

Bağ: 7 dönüm harab. Dükkân: 2, fî şehir 15. Nakit akçe 1700.

Bu zikrolan nakit akçeye *bir kul satun almışlar imiş* ki bağ timar ide; vefat itmiş. Akçe dahi zâyi olmuş. Hâsıl 185.

192. Vakf-ı merhum Süleyman Paşa zamanında Hacı İzzeddîn Hüdâvendigâr başı sadakası Kavak Ahisine Ümidviran'ını ve Kavak'daki bağı yanında olan çiftliği hududu erbaasıyle vakfetmiş. Mezkûr Kavak Ahisi ve ol dahi vefat idicek oğulları Şaban'a ve Ali'ye virilmiş. Bu üzere Balaban Bey mektubu var. Oğul oğlu vakfiyet üzere tasarruf iderler (defter-i kadîm)'de dahi mestûrdur yirmi müdlük yerdir.

193. Nefs-i Gelibolu'da merhum Has Ahmed Bey bir zâviye yapub ana muttasıl iki hücre ve bir mescit yapmış. Ve andan gayrı bir mescit dahi yapmış bu zikrolan zâviyeyle mescitlere vakfetdüğü bunlardır ki zikrolunur:...

194. Vakf-ı Hacı Yatağan zâviyesi.

Malkara şehrinde bir pâre yerdir. Şehrin üstü yanında Edirne yolunun gün doğusundan yana haddi ve sınırı pâdişahımız hükmünde mestûrdur.

Şimdiki hâlde oğlu İbrahim elindedir. Vakfiyet üzere tasarruf idermiş vefat itmiş. Dergâh-ı muallâdan Durdu Hâtun adlu dervişe virilmiş. Elinde pâdişahımızın hükm-i hümâyunu vardır. Hâsıl: 45.

195. Vakf-ı zâviye-i Ahi Devle der nefs-i Gelibolu.

Mevlânâ Müderris Muhiddin elindedir. *Pâdişahın beratıyle tasarruf ider, hem şeyhdir ve hem nâzırdır.*

Başhâne; fî yevm 8. Dekâkîn aded 15. Çiftlik-i Daru der kurb-i şehir. Bu çiftlik bozulub bağlar olmış, 3800. Cem'an 4955.

Ulûfe Mevlânâ müderris fî yevm: 7.

Nakib fî yevm 2.

Mâ-bâkisi zâviyede âyende ve revendeye sarfolunur.

195/1. Vakf-ı zâviye-i Yegân Reis.

Merhum Gāzi Hüdâvendigâr mezkûr Yegân Reis'e meşîhatini vakf-ı evlâd itmiş. Şimdiki hâlde Ahi İsa oğlu Yusufhan'la Ahi İsa karındaşı İdris'ün oğlu Abdülkerim elindedir. Meşîhati vakf-ı evlâdlık tarîkiyle tasarruf iderler ellerinde pâdişahımızın hükm-i hümâyunu vardır.

Hızır Bâli Yusufhan.

Abdullah veled-i İdris.

195/2. Karye-i Yegân Reis. Bu köy avârızdan emindir. Pâdişah hükmiyle.

195/3. Vakf-ı Aydın Şeyh ki bir çiftlik mikdarı yerdir.

Bundan öndin mezkûr Aydın Şeyh'e merhuman Sultan Mehmed ve Sultan Murad Han ve bunların dedeleri vakf-ı evlâd itmiş imiş.

Şimdiki hâlde mezkûr Aydın Şeyh evlâdından Dutki Hamza ile Ramazan tasarruf iderlermiş. Ellerinde pâdişahımızın hükm-i hümâyunu vardır.

195/4. Vakf-ı çiftlik Ahi Musa oğlu Tayfur ki vakf-ı evlâddır tasarruf ide durduğu yerlerde ve... dükkânı ve beş dükkânı ve işkembe dükkânı ve vakıf yerlerinde yapılan evler ve dikilmiş bağlar ve *üzerinde oturan evlü kâfirler âzadlu kulları cemî' evkāfıyle ve emlâkiyle her ne varsa avârız ve tekâlif-ı divâniyeden muaf ve müsellem olalar deyü* merhuman Sultan Mehmed'in ve Sultan Murad Han'ın ve pâdişahımızın ellerinde hükm-i hümâyunları vardır. Şimdiki hâlde mezkûr Ahi Tayfur vefat idüb oğlu Mahmud kalmış ve ol âzâde kullarından Başçı Yusuf ve İlyas kalmış ve Hasan ve Yusuf ve Şahin ve Karagöz ve nalbant Şahin ve Hacı... vefat idüb oğulları kalmış bunlardır ki zikrolunur.

Çerak veled Şahin.

Hamza veled-i Tomas.

Mukbil veled Nikola.

Ayri veled Mukbil.

Hızır veled Mukbil.

Bu zikrolanlar dahi ber-karâr-ı sâbık avârızdan emin dürürler.

Dükkân başhâne fî yevm 4 fî sene 1445.

Kerde dükkânıyle işkembe dükkânı battal.

Öşrü bâgât 1755.

Öşrü arpa kile 4 minhâ 25.

Öşrü buğday müd 1 minhâ 425.

Yulaf müd 1 minhâ 65.

Yekûn: 3345.

XXX

548 numaralı Karaman ve Rûm Defteri (Kānûnî Süleyman devri)

195/5. Yakub Halîfe Câmi ve Köprüsü vakfı, 195/6. Derviş Murad, 196. Kasım Dede, 197. Hacı Abdullah tekyesi, 198. Ahi Sâdeddin zâviyesi. 199. Ahi Emîr zâviyesi, 200. Mezîd Fakih mescit ve kârbansarayı, 201. Abdal Ata zâviyesi, 202. Yer şenleden dervişler, 203. Bir zâviye.

195/5. Evkāf-ı mefharü'l-ârifîn Yakub Dede maa câmi-i hud (4 köy).

Mezkûr Yakub Halîfe ehl-i vilâyet ve sâhib-i kerâmet kimesne olmağın Çepni beylerinden Süleyman Bey zikrolan karyeleri mezkûr *Yakub Halîfe'nin hânedanına* ve câmiine vakfedüb kadîmden ilâ yevminâ hâzâ bunlardan öşür ve rüsûm alınıgelmeyüb sâir *Yakacık derbendlerine Yakub Halîfe ve Süleyman Halîfe köprüsüne hizmet idüb* riâyet olunugelmişler.

El-hâletü hâzihi Trabzon vilâyeti tecdîd-i defter olub zikrolan karyelerde mezbûr Yakub Halîfe akrabâsından kimesnelerün bâzı *bennâk* ve bâzı caba kaydolunub rüsûmu şer'iye ve örfiye vazolub *iki bin yüz altmış akçe bervech-i serbest ve mefrûzü'l-kalem hâsıl bağlanub, hânedan-ı mezkûreden her kim şeyh olursa âyende ve revendeye hizmet idüb* avârız vâki' oldukca avârızâtdan emin olub bunlarun öşrüne ve rüsûmuna ve *arûsiyesine ve cerâimine ve doğan yuvasına* ve kurbanına ve kışlağına ve yaylağına sancak beyinden ve sübaşıdan ve çeribaşından ve gayrıdan kimesne vechen mine'l-vücuh dahl ve taarruz itmeye deyü emrolunduğu sebebden (defter-i cedîd)-i sultâniye kaydolundu.

Mezkûr karyeden on dokuz nefer kimesne Yakub Halîfe köprüsüne olub ve Yakub Halîfe derbendinin derbentçisi ve meremmetcisi tâyin olundular mâdâmeki zikrolan hizmeti edâ ideler avârız teklif olunmaya deyü emrolundu.

195/6. Zâviye-i Derviş Murad veled-i Derviş Seydi

Mezkûr Derviş Murad *dutageldüğü yeri ile âyende ve revendeye hizmet idüb sâlih ve mütedeyyin ve riâyeti vâcib kimesne olub kadîmden öşür ve rüsûm viregelmeyüb emr-i âli mûcebince* ber-karâr-ı sâbık mukarrer kılınub (defter-i cedîd)-i sultâniye kaydolundu.

(Trabzon Körtün kazâsı).

196. Vakf-ı tekye-i Hacı Abdullah bin Kasım Halîfe.

'An karye-i Ahi Çukuru.

Mezkûr Hacı Abdullah Halîfe *sâlih ve mütedeyyin vâiz ve nâsih kimesne olub* mezkûr karyeyi vakfiyet üzere tasarruf eyleyüb öşür ve rüsûm virmeyüb *âyende ve revendeye hizmet itdüğü sebebden* ber-karâr-ı sâbık emr-i âli mûcebince mukarrer kılınub öşür ve rüsûm taleb olunmaya ve avârız teklif olunmaya deyü (defter-i cedîd)-i sultâniye kaydolundu.

197. Karye-i Hârun vakf-ı tekye-i mezkûr tâbi-'i Bağludan.

Mezkûr karye *Hüdâvendigâr hazretleri Trabzon'da iken mezbur Hacı Abdullah Halîfe'nin zâviyesine tâyin idüb merhum Sultan Bâyezid Han'dan hükm-i şerîf alıvirilib* hükm-i âlî mûcebince (defter-i cedîd)-i sultâniye kaydolundu ki öşür ve rüsûm virmeyüb ve avârız teklif olunmaya *âyende ve revendeye hizmet idüb pâdişah-ı âlem-penahın devâm-ı devletine iştigal göstere.*

(Trabzon Körtün kazâsı).

198. Karye-i Yağmur.

Nısıf mâlikâne vakf-ı zâviye-i Ahi Sadeddin ve nısf-ı âhar vakf-ı zâviye-i Ahi Fetheddin Divânî timar.

199. Mezraa-i Çölmekci tâbi-i mezkûr.

Mâlikâne temam vakf-ı zâviye-i Ahi Emîr Ahmed der Sivas nezd-i karye-i Kalın Değirmen.

200. Karye-i Yuhi... tâbi-i mezkûr. *Hâric ez-defter sonradan şenledüb mahuf yer ve tehaffuzun vâcib olmağın Mezîd Fakih bin Hacı Yakub bir mescit ve bir kârbansaray idüb şenletmek içün gelen halkdan* çifti olan onar akçe ve bennâk olanı üçer akçe ve behresin virmek üzere *istimâlet ile cemoldukları* sebebden konağı muhâfaza içün vech-i mezkûr üzere *sebt-i defter olındı. Kemâkân mâlikâne-i karye-i mezkûre ile zâviye* olub âyende ve revendeye hizmet ideler. Meşîhat der tasarruf-ı Mezîd Fakih Divânî timar.

201. Karye-i Kilisa Divânı.

Mâlikâne temam vakf-ı zâviye-i Abdal Ata. Hâsıl: 2570.

Hisse-i mâlikâne: 1485.

(Çorumlu livâsında).

202. Karye-i Ödemiş tâbi-i mezkûr

Divânî timar *karye-i mezkûrda mütemekkin olan dervişler merfûü'l-kalen maktûü'l-kıdem be-hükm-i şerîf mütemekkin olub yer şenledeler.* Meşîhat der tasarrufu Derviş Yakub bin Hüseyin.

203. Karye-i Başçiftlik kendüye tâbi mezralar ki Kurucagöl ve Ugrun bundan öndin yaylacıdan ve *yol üzerinde olub* otuz kırk yıl harab olub kalmış idi. Sonra Sinan Bey Ögünlü'den âdem dutub tekrar yoldaşlık eyledüğü sebebden karye-i mezbûreyi kendüye tâbi mezralarıyle *mefruz kadîmlik yurt* sadaka olunub eline hükm-i hümâyun virilmiş ve *hem karye-i mezkûre yol üzerinde olub yerlüsün ve hem kimesnenin raiyeti olmayanları ki gelüb köyde oturub şenlik olmasına sebeb olsun içün avârız-ı divâniyeden* filcümle her ne vâki olursa kimesne dahledüb *eşkün taleb itmeye* deyü elinde hükmü vardır. Ve hem bu üzere deftere kaydidesin deyü emrolunduğu sebebden sebt olundu. *Ve hem mezbur karyede bir câmi ve bir tekye binâ idüb yeni yerler açub* çiftlik tâyin olundu. Nukıle bi ibâreti'l-asıl Mâlikâne-i Başçiftlik on beş sehimden bir sehmi mülkü Sinan Bey el-mezbûr Ve bâki on dört sehim dahi bervech-i mübâdele Sinan Bey'ün mülkü oldukdan sonra zâviye-i mezkûreye vakfolundu. (Niksar kazâsı).

XXXI
822 numaralı Paşaeli Defteri
(Târihi: 921)

204. Kılınc Baba zâviyesi, 205. Eskiköy zâviyesi, 206. Musa Baba zâviyesi, 207. Hızır Baba zâviyesi

204. Vakf-ı Hacı Yusuf bin Hacı İsa be-zâviye-i Kılınc Baba.

Bâdehu evlâda ve evlâd-ı evlâda bâdehu li-eshâbihi ber-mûceb-i hüccet-i Mevlânâ Bedreddin Kadı-i Yenice-i Zağra hâric ez-defter.

205. Zâviye-i Eskiköyün üstün yanında Karacadağ eteğinde bir tapulu yer ki... hududu içinde olan Sarıca Pınarı ve Akbaş Pınarı ve Umur Pınarı ve zeminhâ-i mütenevvia hâric ez-defter.

206. Zâviye-i Musa Baba.

Sâbıka Çirmen sancağı beyi oğlu Mehmed Bey vazeylemiş. Hâliyâ derdest-i Hüseyin Dede veled-i Davud hâric ez-defter çiftlik.

Ber-mûceb-i tezkere-i Mirlivâ-i Çirmen.

(İnepazarı kazâsında).

207. Zâviye-i Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey derdest-i İlyas Çelebi veledeş.

Karye-i İdrisçe müsellem İlyas ile Demirci elinden alınmış. Zemîn-i Yakub Fakih on müdlük.

Karye-i Durmuşlar Hamza ile Yahşi elinden alınmış.

Timurtaş Bey oğlu *Hızır Baba'ya sadaka olunmuş mezkûr zemînlere tekye yapmış* Çirmen sancağı beyi hâs Kerdetler nâm karyeden mezkûr müsellemlere kırk müdlük yer ki Çuretlik deresi dimekle mâruf yer imiş, bedel virmiş. Ber-mûceb-i (defter-i atîk).

Girü mukarrer kılınan deftere kaydolundu.

Zâviye-i mezkûrda sâkin olanlar bunlardır ki zikrolundu.

Şeyh Şücâ veled-i Hızır Baba.

Tatarcık veled-i Hızır.

Behar Dede veled-i Ehâd.

Ali Dede veled-i Süleyman.

Behlül veled-i Kurban.

Genç Abdal veled-i Behar.

veled-i Behar (Hâne 22).

Mezkûr dervişler zirâat itdüğü yerlerün hâsılı budur ki zikrolundu.

El-hınta 6 müd 10.910 3 müd. 220 Eş-şa'îr müd 10.350. Eşcâr Emrud tahminâ 300. El-galle 4 müd 5.340.

Hâsıl: 2110.

XXXII.
300 numaralı Silistre Evkaf Defteri
(Kānûnî Süleyman devri)
208. Akyazılı Baba zâviyesi.

208. Evkāf-ı zâviye-i zeynü'l-meczûbîn merhum Akyazılı Baba nevverallâhu merkadehu der nâhiye-i Varna. Der livâ-i Silistre nefer 5.

Zâviyedâr Abdi Dede, (hizmetkâr-ı zâviye) Hızır Dede, (Türbedâr) Mustafa Dede, (hizmetkâr-ı zâviye) Süleyman Dede, (hizmetkâr-ı zâviye) Yusuf Dede.

Cemâat-ı Kıbtıyân ki zâviye-i mezbûrede oturub yine rüsûmların kadîmden viregeldikleri üzere mîrîye virürler. Nefer: 3.

Merhum Akyazılı Baba dervişlerinden Postî derviş nâm ab-

dal Batava nâm nehir üzerinde iki değirmen binâ idüb merhum Akyazılı Baba'ya bâdehu dervişlerine vakfedüb *bâdehu ol değirmenin etrafını dervişler bağlar ve bahçeler eyleyüb ve değirmeni dört göz eyleyüb* zikrolan değirmenlerin resmi ve bağların ve bahçelerin öşrü alınmaya deyü merhum Sultan Selim Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran ellerine hükm-i şerîf virüb (defter-i köhne)'de dahi kaydolunmuş imiş. Bu zamana değin *bağların ve bahçelerin ziyâde eyleyüb* pâdişahımız eazzallâhü ensârehu hazretleri dahi vech-i meşruh üzere hükm-i hümâyun viregeldüğü ecilden paşayân-ı izâm hazretleri mârifetleriyle (defter-i cedîd)'e vech-i meşruh üzere kaydolundu. *Ammâ bir behâne ile sâir değirmenlerün resmin ve Batava nehrinin ve Varna etrafında olan bağlarının ve bahçelerinin öşrün virmemek câiz değildir.* Kadîmden olıgeldüğü üzere girü virirler deyü (defter-i atîk)'de mestûr ve mukayyed olub.

Hâliyâ vilâyet müceddeden tahrir olunub âsitâne-i saâdete arzolundukda zikrolan dört göz değirmenlerden mâadâ zâviye-i mezbûre sınuru içinde Bâli Bey ve zâviye-i mezbûre dervişlerinden Çıraklu derviş nâm abdal ile iki göz değirmen binâ idüb mezkûr Akyazılı zâviyesine vakfeylemişlerdir.

Hâliyâ değirmenleri altı göz olub zikrolan altı göz değirmenlerün resmi ve etrafında olan bağların ve bahçelerin ve zâviye-i mezbûre sınırunda olan kovanlarının öşürleri ve kurbandan ve sadakāt-ı müslimînden cemolunan koyunlarından resim alınmaya deyü ellerinde hükm-i şerîfleri olub hâliyâ dahi vech-i meşruh üzere buyrulmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

Mezraa-i Bozdogancı yurdu der-yed-i dervîşan-ı zâviye-i Akyazılı Baba nevverallâhü merkadehu maktû fî sene 100.

Mezraa-i Düze Basan der-yed-i dervîşan-ı Akyazılı Baba nevverallâhu merkadehu maktû, fî sene 200.

Zikrolan iki mezra hâlî ve harab olmağın zâviye-i Akyazılı Baba nevverallâhü merkadehu dervişlerine bervech-i maktû virilmiştir. Mutasarrıflar olub mukātaaların sâl-be-sâl sipâhîye vireler ziyâde nesne taleb olunmaya deyü (defter-i atîk)'de mestur ve mukayyed olub hâliyâ vilâyet müceddeden tahrir olunub âsitâne-i saâdete arzolundukda vech-i meşruh üzere mukātaaları

mukarrer buyrulmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu ki zâviye-i mezbûrenin davarları yürüyüb ellerinde olan ahkâm-ı şerîfe mûcebince meralık üzere tasarruf oluna hâricden dahlolunmaya.

Çayır maa bahçe der-yed-i zâviyedârân-ı Akyazılı Baba nevverallâhü merkadehu der karye-i Zıragonca nâm-ı diğer Petre tâbi-i Varna bervech-i fî sene 100.

Çayır: Ali ve İbrahim ebnâ-i Arslan zikrolan çayırı Akyazılı Baba dervişlerinden Süleyman Dede satun alub zâviye-i mezbûreye vakfeylemiştir. Der karye-i Zıragonca nâm-ı diğer Petre tâbi-i Varna bervech-i maktû fî sene 20.

Çayır-ı İnehan ve Arslan ebnâ-i Saltık zikrolan çayırı Akyazılı Baba dervişlerinden İnebeyi bin Mustafa satun alub zâviye-i mezbûreye vakfeylemişdir. Der zâviye-i mezkûr bervech-i maktû fî sene: 20.

Sazlık-ı Gedik Ahmed der yed-i zâviyedârân-ı Akyazılı Baba nevverallâhü kabrehu bervech-i maktû der karye-i Ekerte tâbi-i Varna.

Zikrolan çayırları ve sazlığı zâviye-i mezbûre içün zabt idüb tâyin olunan mukātaaların sâl-be-sâl merhum Sultan Selim Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran evkafına virürler ve hududları ellerinde olan temessükâtda mestûrdur deyü mukayyed (defter-i atîk) (Yp. 37). (Foto. XIX).

561 numaralı Silistre Evkaf Defteri (1022 târihli)

208 (mükerrer): Zâviye-i Sarı Saltık Baba nevverallâhü merkadehu Enderûn-ı Kal'a-i Kaligra tâbi-i Varna der livâ-i Silistre.

Dervîşan ki zâviye-i mezbûrede hizmet iderler:

Zâviyedâr Ali Dede, hizmetkâr Mehmed Dede, Erkulu Dede, Mazlûm Dede, Kanbur Dede, Çırak Dede, Mustafa Dede, nefer: 7.

Cemâat-ı Sakayân ve meremetci-i fuçi der zâviye-i mezkûr defter-i köhnede dahi mukayyed deyü der defter-i atîk.

Görgi veled-i Dimitro; Taranika Vaso; Saka-ı zâviye-i mezkûr ve meremmetci-i Koçi.

'An dervîşan-ı zâviye-i Sarı Saltık Baba nevverallâhü merkadehu ki zâviye-i mezbûrenin Kerane nâm karyede Uzun Hasan nâm çiftliğinde hizmet iderler:

Kurt Kalfal, Boğur Torahan, Kopak Süleyman, Hüseyin Abdullah, nefer: 1.

Mahsûl-i Çayır ve sazlık der yed-i dervîşan-ı Sarı Saltık Baba maktû fî sene der karye-i Sameli tâbi-i Varna: 100.

Mahsûl-i meyve-i bahçe der vâdi-i... der kurb-ı Kaligra der karye-i Söğütcük der yed-i dervîşan-ı Sarı Saltık Baba maktû fî sene: 10.

Zikrolunan çiftliğin ve korunun ve çayırın ve bahçenün tâyin olunan mukātaaların havass-ı hümâyun eminlerine sâl-be-sâl edâ iderler. Mahsûl-i zâviye-i mezbûrede âyende ve revendeye infak olunur.

Zikrolan bağın ve âsiyabın ve bostanın tâyin olunan sâl-be-sâli Uzun Yusuf nâm-ı diğer Çeltik Deresi nâm karye sipâhîsine edâ ittiklerinden sonra ne hâsıl olursa zâviye-i mezbûrede âyende ve revendeye infak olunur.

XXXIII
1019 numaralı Malatya Evkaf Defteri
(937 târihli)

209. Musa Baba zâviyesi. 210. Zâviyedâr Derviş Rıza. 211. Derviş Mehmed zâviyesi.

209. Vakf-ı zâviye-i Musa Baba der mezraa-i Kara Musa tâbi-i Hısnımansûr âsûde şüd.

Mezraa-i Kara Musa tâbi-i nâhiye-i Hısnımansûr Hâric ez-defter Hududı ehli katında mâlûmdur. Hâsıl 200.

Merhum mezbur *Ebû Zerr-i Gıfârî hazretleri ile şehîd olan ashâbdan olub Derviş Mehmed nâm kimesne gelüb mezâr-ı şerîfinde zâviye binâ idüb ve mezraa-i mezkûreyi mevatdan ihyâ idüb müddet-i medîde vakfiyet üzere zirâat ve harâset idüb mezraa-i mezbûre mahsulünü ve arak-ı cebîni ile hâsıl eyledüğünü merhum müşârünileyhin ruhiyçün âyende ve revendeye sarfeyledüğü Şehsüvaroğlu Ali Bey mektubiyle* ve ehl-i vukuf Müslümanlardan cemmigafir şahâdetleriyle sâbit olub vakfiyetinde şâibe-i şübhe kalmayub *lâkin mukaddemâ vakıf ve timar defterinden hâric kalub* ve bu makūle şübhesüz vakıf olanlarun mukarrer olunması buyrulduğu sebebden mezraa-i mezkûre kemâkân (defter-i cedîd)'e vakf-ı mukarrer kaydolundu.

Ve mezbur Derviş Mehmed el'ân berât-ı şerîfle şeyh-i zâviye-i

mezbûre olub Ali ve Mahmud nâm oğulları Handân ve Haydar nâm dervişler *hizmetkâran-ı zâviye* oldukları ecilden avârız ve nüzülden muaf kaydolundular. (Malatya Yp. 131).

14 numaralı Sivas Defteri (982 târihli)*

210. Karye-i Paşa Han tâbi-i Sivas iki başdan timar mezbûr karyede Derviş Rıza zâviyedârdır berât-ı hümâyun ile.

Hâsıl 'an öşrü gallât ve âdet-i ağnâm ve bâdıhevâ tamâmen 900.

Zikrolan karye *gāyet memerr-i nâs ve menzilgâh ve ma'ber-i hâs ve âm olub gāyet derece şenlikden baid mahalde olmağla sükkân tahammül idemeyüb perâkende olub kuttâu't-tarîk makarrı oldu. Min-cemî'ı'l-vücûh muaf olub şenlenmesi lâbüd mahaldir* deyü sikât-ı âyan haber virmekle zikrolunan karyeye minba'd gelüb tavattun idenler resm-i raiyet ve avârız ve tekâlif-i örfiye virmeyüb ve beher hâneleri dahi *öşür üzere* kaydolundu. (Yp. 75).

XXXIV
Muhtelif kayıtlar

211. Şeylı Ömer Dede zâviyesi, 212. Derviş Bahşâyiş, 213. Derviş Mustafa zâviyesi, 214. Hacı Baba zâviyesi, 215. Köprü vakfı, 216. Şah Çelebi. 217. Şadgeldi zâviyesi, 218. Zâviye ve imâret.

211. Dervîşan-ı zâviye-i şeyhü's-sâlikîn Şeyh Ömer Dede der karye-i mezbûre. Karye-i nesli şehy-i mezbûr.

Mezkûr altı nefer şeyh mezbûrun neslidir. *Vakıfları yokdur arakı cebînleri ile zâviyeyi ihyâ iderler kendüleri dahi rüsûmdan ve avârızdan muaflardır.* Ellerinde üslûb-ı mezbûr üzere Sultan Bâyezid Han'dan muafnâmeleri ve pâdişah-ı âlem-penahdan mukarrernâmeleri vardır.

671 numaralı Konya defteri, 924 târihli (Lârende kazâsı).

212. Mezraa-i Ökli Viran tâbi-i Bayad Kulu.

Mahuf yer olmağın Sahut oğlu Derviş Bahşâyiş tâmirine ve âyende ve revendeye hizmet itmeğe iltizam gösterdüğü sebebden Cem Sultan işâretiyle mezraa-i mezbûre mezkûr dervişe kaydolundu deyü (köhne defter)'de mestûr.

Ve Sultan Abdullah dahi mukarrernâme virmiş *gâyet mahallinde zâviye olduğu ecilden* her karâr-ı sâbık mukarrer kılındı deyü (defter-i atîk)'de mestûr.

El'ân ber-karâr-ı sâbık mukarrer ebnâ-i Sahut Abdal Şeyh, Derviş Bahşâyiş, Derviş Hacı birâdereş, Mustafa veled-i Mahmud Fakih, Musa birâdereş, İsa birâdereş.

Mezkûrlar kendü çiftleriyle mezraa-i mezbûrda zirâat idüb âyende ve revendeye hizmet iderlermiş. Öşür ve rüsûm ve avârız virmezler imiş. Atası Şeyh Mansur adına dahi İbrahim Bey'den muafnâmesi var. Bir çiftden ve rüsûm ve avârız virmeye deyü (defter-i köhne)'de mestûr.

(30 numaralı Karaman mufassalı, İkinci Bâyezid devri).

213. Der karye-i Çam.

Timar-ı dizdâr-ı Kal'a-i Nif.

Vakf-ı zâviye-i Derviş Mustafa eş-şehir bi[n] Tufan Dede.

Mezkûre karyede mülk evleri civarında bir zâviye binâ idüb zikrolan evlerin ve dâiresinde *haraçlu bahçesin ve Kozderesinde 'Abası armudluğun ve Kızılcasuyunda* yürür Başa değirmeni dimekle mâruf değirmenden nısıf hissesin hâl-i hayâtında evlerine muttasıl olan zâviyeye vakfedüb sene hamse ve tis'in ve semâne mie târihiyle müverrah vakfiye yazdırub Nif kadısına tescil itdirüb ol târihden berü vakfiyet üzerine tasarruf olunub merhum Sultan Bâyezid Han tâbe serâh beratıyle ve Sultan Selim rahimehullâh beratıyle mutasarrıf olunub.

El'ân pâdişahımız halledallâhü mülkühû beratıyle zâviye-i mezbûrenin Derviş Ali ve Hızır *mahsûlâtın zabt idüb şart-ı vâkıf üzere âyende ve revendeye hizmet iderler.* Mezkûr Mustafa Dede meşîhatine mutasarrıflardır. Târih-i berât seb'a ve işrîn ve tis'a mie hâsıl 700 (464 numaralı Saruhan defteri, Kânûnî devri Nif kazâsında. Sf: 49). (Foto. XVII).

214. Karye-i Halilbeyli'de Sinancalar üzerinde Kızılca Musa ağzında vakf-ı zâviye-i Hacı Baba der seccâde-i Delü Baba rahimehümullâh. Bir pâre mülk zeytün bahçesin bi't-takrib 10 cerib ve bir kıt'a armutluk bi't-takrib 10 cerib *iki bâb âsiyab âyende ve revendeye hizmet için vakfedüb ve hâkimü'l-vakt her kim bu makamın hizmetine elyak ise anı şeyh nasbide deyü şart olunmuş.*

El'ân Şeyh Ramazan oğulları Yakub ve Ali ve Hacı ve Cafer ve Yusuf ve İsmail ve Kerim nâm mezbûr Hacı Baba evlâdından olub ellerinde hükm-i pâdişahî vardır ki *eküb biçüb arak-ı cebînleriyle âyende ve revendeye hizmet edâ itdiklerinden sonra muaf olub ellerinde avârız icâb eder yerleri bulunmasa arak-ı cebînleriyle kâr ve kisb idüb avârız teklif olunmaya.*

Ve el'ân Yakub ve İvez nâm evlâdlar zikrolan zâviyeye şeyh olmağiçün pâdişahımız hullide mülkühu berât-ı hümâyunları vardır. Târih-i berât sene: 930. Ve Derviş Halil ki evlâddır nezâretine hükm-i şerîf sadaka olunmuş. Târih-i berât sene: 930 hâsıl 500 (464 numaralı Saruhan defteri). (Yp. (49). (Foto. XVII).

215. Karaman Kısığı nâm mevkide olan köprü kurbunda olan kuyu *mesâlihi içün ve köprü içün vakf-ı evlâd olan* Arıkoğlu çiftliği dimekle mâruf bir çiftlik yer mezkûr köprü ve kuyu muhâfazası içün merhum Saruhanoğlu Müslümanlara enfa' olduğu cihetten kadîmü'l-eyyâmdan bervech-i iştirak berât-ı şâhî ile muhâfaza iderlermiş.

El'ân pâdişahımızdan halledallâhü mülkühû berât-ı şâhî ile mutasarrıf olanlardan Mahmud ve Kasım ve Abdullah ve Halil nâm kimesneler bervech-i iştirak mutasarrıflardır. Târih-i berât 929.

(464 numaralı Saruhan defteri, Yp. 4).

216. Karye-i Çakırsazı tâbi-i Altuntaş.

Kadîmden Şâh Çelebi ve Gâzi Hüdâvendigâr ve Bâyezid Hüdâvendigâr zamanında Seydi Süle oğluna vakfetmiş evvel Bâyezid Hüdâvendigâr zamanında Timurtaş Paşa bir kuluna virilmiş sonra hâsılın yerden girü virmiş. Bâdehu Seydi Süle oğlunun oğlu Hasan Paşa vakfiyet üzere merhum Sultan Mehmed Han tâbe serâh hükm-i hümâyuniyle tasarruf eylemiş. *Sonra mensuh olub timara virilmiş.*

Bâdehu mukarrer olub pâdişahımız hazretleri mezkûr Hasan Paşa'ya sadaka idüb eline hükm-i hümâyun virilmiş bilfiil mutasarrıflar deyü mestûr der (defter-i atîk).

Bâdehu mezbur Hasan Paşa fevtolub oğulları Ali ve Emîr ve pâdişahımız hazretlerinin nişân-ı hümâyuniyle vakf-ı mezkûrun *meşîhatine bervech-i iştirak mutasarrıflardır.* Ellerinde berât-ı hümâyunları var âyende ve revendeye hizmet eylerler deyü mestûr der (defter-i köhne).

Hâliyâ pâdişahımız eazzallâhu ensârehu hazretleri müstakil

berât-ı hümâyunlarıyle mezkûrân Ali ve Emîr mutasarrıflar olmağın (defter-i cedîd)'e kaydolundu.

217. Vakf-ı zâviye-i Şadgeldi.

Eznebolu nâm karye kurbunda Karapınariyle mâruf mevziide Yatağan Dede nâm dervişin makamında bâzı kimesneler *arak-ı cebînle kesbetdükleri rızıklarından âyende ve revendeye hizmet iderlermiş.*

Zikrolunan zâviyede Şeyh İsmail nâm derviş sâkin oldukda Karamanoğlu İbrahim Bey eline mektub virüb avârız-ı divâniyeden muaf eylemiş ve çiftlerinden ve yerlerinden ve bağından nesne taleb itmeyeler. Ve hizmetkârlarından Ömer ve Osman ve Mestan'dan dahi bir habbe taleb itmeyeler deyü mektubunda kaydeylemiş. Zikrolunan mektub mûcebince Sultan Cem ve Sultan Şehinşah Şeyh İsmail karındaşı Mestan evlâdı eline hüküm virüb pâdişah-ı sa'îd Sultan Bâyezid aleyhirrahmetü ve'l-gufran hazretleri dahi mukarrer dutub hükm-i şerîf sadaka itmişler ki ber-karâr-ı sâbık âyende ve revendeye hizmet ideler deyü mukayyed der (defter-i atîk) hâliyâ.

218. Kasaba-i Silifke *Kıbrıs fetholmakla memerr-i nâs olub zâviye belki imârete küllî ihtiyacı var iken* zâviye-i mezkûre şart-ı vâkıf ve deftere muhâlif medrese nâmına mutasarrıf olub *âyende ve revendeye konacak yerde küllî müzâyaka çekmek münâsib olmamağın* girü zâviyelik üzere tasarruf olunub âyende ve revendeye ber-karâr-ı sâbık taam çıkmak üzere sebt-i defter olundu. (576 numaralı İçel Evkaf Defteri, Ermenâk kazâsı târihi: 976. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü).

XXXV
1049 numaralı Bursa Evkaf Defteri
(Sultan Süleyman devri)

219. Şeyh Akbıyık zâviyesi, 220. Mevlânâ Muhiddin, 221. Orhan Bey'den İzzeddin mescidine ve zâviyesine vakf, 222. Alâeddin Bey evlâdı zâviyesi, 223. Osman Bey'den Ada Şeyh zâviyesine vakıf, 224. Söğüt Dede mezrası, 225. Elvan Bey türbesi ve Sinan Bey imâreti.

219. Yarhisar tevâbiinde Karışdağında kıdvetü's-sâlikîn merhum Şeyh Akbıyık hazretlerinin binâ itdüğü zâviyesinin evkaf tafsili budur ki zikrolunur. Ve *mezkûr zâviyenin kulları* bunlardır ki zikrolunur deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne). Hâliyâ.

(Gulâm-ı vakf) Yusuf veled-i Abdullah; (gulâm-ı vakf) Davud veled-i Abdullah; Nasuh veled-i Yusuf; Mustafa veled-i Abdullah; Abdülkerim veled-i Abdülhâlik; Sâlih birâder-i O; Haydar birâder-i O; Mehmed birâder-i O; (Atîk) İsmail Abdullah; (Derviş) Ahmed veled-i İsa; (Derviş) Pîri veled-i O; (Derviş) Seydi Ali birâder-i O; (Derviş) Şaban veled-i Abdülkerim; (Derviş) Cafer veled-i Sinan; (Derviş) Ömer veled-i O.

Mezraa-i Kara Gece der kurb-ı zâviye-i mezkûre *Bir eşkünci çiftliği* imiş deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Kasım veled-i Hızır; İlyas birâder-i O; Hızır veled-i O.

Hâsıl: 700.

Mezraa-i Alaca Hamza oğlu yaya başılığında bir Dede çiftliği ve Turna Pınarı ve Söğüt Pınarı mezrası ve Köksüzalanı'nda İsa oğlu Halil ve Kalfal çiftlikleriyle *dört çiftlik yaya yeridir.*

Zikrolan çiftlikleri merhum Sultan Murad Hüdâvendigâr temlik idüb sonra zâviye-i mezkûresine merhum *Akbıyık Dede hazretleri vakfetmiş* deyü naklolunmuş 'an (defter-i Kirmasti). Mezkûr şeyhin evlâdından Habibullah mütevellî olub merhum Sultan Mehmed nişanıyle mutasarrıf imiş.

El-hâletü hâzihi *mezkûr şeyh evlâdından* Şeyh Abdullah *mütevellî* ve Şeyh Emîrullah *nâzırdır.* Pâdişahımız beratıyle deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi evlâdından Hanifullah Çelebi veled-i Habibullah mütevellîdir berât-ı pâdişahiyle.

Hâliyâ Hanifullah Çelebi fevtolub tevliyete Nasrullah Çelebi mutasarrıfdır elinde pâdişahımız nişân-ı hümâyunu var. El-mahsûl 'an mezâri-i mezkûr.

Merhum Şeyh Akbıyık hazretlerinin kisvetinde olub zikrolunan mütevellîlere müntesib olan dervişler bunlardır ki zikrolunur deyü kaydolunmuş:

Abdülkerim veled-i Abdülhâlik; Ahmed veled-i İsa; Pîri veled-i O; Seydi Ali birâder-i O; Şaban veled-i Abdülkerim; Cafer veled-i Sinan; Sevindik veled-i Yusuf; Ömer veled-i O.

Kayacık değirmeni dimekle mâruf olan değirmen ocağı harab imiş. *Hâliyâ mâmur itmişler yılda bir buçuk müd buğday Akbıyık evlâdından Hanifullah Çelebi icâreye virmiş.*

Hâsıl: 150.

Bu zikrolan dervişlerden sâbıka zikrolan Şeyh Habibullah *hizmetlerine intisab idüb hizmet iden kimesneler ki kimesnenin raiyeti olmaya* âhardan kimesne taarruz itmeye her kanda olurlar ise hizmetde olalar deyü hükm-i pâdişahî vârid olmuştur deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne) hâliyâ yine mukarrer. [*]

220. Karye-i Ayvacık.

Kadîmü'l-eyyâmdan vakfolub kadı olan kimesneler tasarruf ider imiş. Sonra teftiş olunub vakfolduğu üzere mukarrer kılınub Mevlânâ Muhiddin nâm kimesneye sadaka olunub merhum Hüdâvendigâr nişânıyle tasarruf itmiş. Andan sonra merhum Sultan Mehmed mukarrer dutub nişân-ı şerîf virmiş.

El-hâletü hâzihi ber-karâr-ı sâbık mutasarrıfdır. Pâdişahımız hullidet hilâfetühu hazretlerinden nişân-ı şerîf var deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi Hanifullah Çelebi bin Habibullah mutasarrıfıdır.

Hâliyâ mezkûr Hanifullah fevtolub Seyyid Mehmed nâm kimesneye sadaka olunmuş, elinde pâdişahımız mukarrernâmesi var.

Bir müdlük has yeri var deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâricden zirâat olunur nîm çiftlik yer var *resimlü ve haraçlu değirmeni* var deyü kaydolunmuş.

221. Karye-i nısf-ı... Orhan Bey'den İzzeddin mescidine ve zâviyesine vakf imiş. Sûret-i defter mahsulü Pınarbaşı'nda zâviyesine sarfolunur imiş. Kadîmden vakıfdır didiler. Vakıfnâme-i şer'iyesi var deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El'ân mukarrer vakıfdır.

Hâne 6, mücerred 2, çift 2.

Gılmânân-ı Vakf-ı mezkûr:

Yâni veled-i Kosta, Koca Koş veled-i Yorgi, Mihal veled-i O, Yorgi birâder-i O, Yakub veled-i Yusuf, Manol birâder-i O, Korş

---

* Bu kaydın fotoğrafı "Kulluklar ve Ortakçı Kullar" nâmı altında *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda neşrettiğimiz makalede mevcuttur (Foto. XVI).

veled-i Yorgi Makrı, Kiryako birâder-i O, Burak veled-i Mihal, Mihal veled-i Somuncu Kosta, Yorgi birâder-i O, Atranos veled-i Todor.

Mezkûr kâfirler Hacı İzzeddin zâviyesine vakıfdır. Altışar müd buğday ve ikişer müd arpa virirler imiş. El-hâletü hâzihi zâviye bi'l-külliye mescit olub mahsûlât-ı zâviye mescide sarfolunur.

222. Vakf-ı Alâeddin Bey tâbe serâh.

Karye-i Fudre tâbi-i Kete.

Merhum Alâeddin Bey bin Osman Bey evlâdından Hızır Bey oğlanlarından Mehmed Çelebi tasarruf ider. *Mezkûr vakfın kullarından sipâhîye öşür ve sâlârlık virdükden sonra huffaza ve imama ve câbîye yirmi beş müd buğday ve beş müd arpa ve on müd alef ve iki müd burçak virilür deyü kaydolunmuş* der (defter-i köhne). Karye-i mezbûrede cüzhânlar ve zâviyesine vakfedüb *tevliyeti evlâdına* vakf-ı evlâd deyü vakfiyesinde şart itmiş. Mezkûr Mehmed Çelebi'den sonra oğlu İbrahim Çelebi tasarruf itmiş.

Şimdiki hâlde mezkûr İbrahim Çelebi'nin kız karındaşı Paşa Hâtun ve kızı Ayşe Hâtun ve oğlu Şeyhi Çelebi'nin kızı T*aci Hâtun tasarruf idüb mütevelliyedir.* Ammâ sonradan hâkimü'l-vakt mârifetiyle mahsûlât-ı vakf kifâyet itdüğü mikdar ziyâde vazîfe takdir olunub imama on iki müd galle ve müezzine altı müd galle ve câbîye yirmi müd galle ve üç müd pirinç ve yevmî bir akçe ve on nefer hâfıza altışar müd galle ve türbehâna altı müd galle ve kâtibe altı müd galle ve Hamar Paşa nâm hâtuna altışar müd galle ve iki müd pirinç ve kadı nâibi Muslihiddin'e bir müd buğday tasarruf iderler. Ve cihete *nezâret* deyü Mevlânâ Habib nâm kimesne yevmî dört akçe tasarruf ider. Ve müderris yevmî on akçe tasarruf idüb *bu zikrolunan hususat hükm-i pâdişahiyle tasarruf olunub zâviye-i mezbûre bilkülliye battaldır didiler. Ve hem teftiş olunub mûceb-i vakıfnâmeye ve deftere muhâlif bulunub zâviye-i mezbûre müşrif-i harâbdır* deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne) Vakıf kullarıdır.

Hâne: 16.

223. Karye-i Kozağacı vakfıdır. Osman Bey'den Ada Şeyh zâviyesine.

Şimdiki hâlde Ada Şeyh oğlu Mahmud Şeyh oğlu Şeyh Mehmed tasarruf ider deyü naklolunmuş 'an (defter-i Kirmasti).

El-hâletü hâzihi mezkûr Şeyh Mehmed zâviye-i mezkûrede şeyh olub zikrolan köyü vakfiyet üzere tasarruf idüb âyendeye ve

revendeye hizmet ide deyü ellerinde pâdişahımız mukarrernâmesi var deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ Mümin Dede nâm kimesne mutasarrıf elinde pâdişahımız nişân-ı hümâyunu var.

Cemâat-ı gılmânân-ı vakf-ı kefere...

(Söğüt nâhiyesinde) (Foto. II).

224. Mezraa-i Söğüt Dede mezkûr Söğüt kadısı iki çiftlik yeri tasarruf ider vakıfdır. *Biri Orhan Bey'den ve biri Gāzi Hüdâvendigâr'dan ve üç ellici kâfirleri var. Ertuğrul câniçün* ve bir pâre bağ vardır. Reşid oğlu çiftliğinin nısfın bile tasarruf ider deyü naklolunmuş 'an (defter-i Kirmasti). Andan sonra Kadı Ömer Fakih tasarruf itmiş. Sonra timara emrolundu deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hâzihi zikrolunan vakıf mezralar bitemamihâ vakfiyet üzere mukarrer olub mefharü's-sulâha Mahmud Çelebi'ye sadaka olundu.

Şimdi mezkûr Mahmud Çelebi imam ve hatib olub vakf-ı mezbûr Hamid Fakih'e sadaka olundu deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

Hâliyâ Emîr Mahmud'a sadaka olunmuş elinde pâdişahımız nişân-ı hümâyunu var.

(Söğüt nâhiyesinde).

225. Evkāf-ı Elvan Bey ve Sinan Bey.

Merhum Elvan Bey'ün türbesinde eczâhânları içün ve merhum Sinan Bey'in imâretinde ber-mûceb-i tevzînâme sarfolunmak içün itdikleri vakıflar birbirine muhtelit olub mezkûr Sinan Bey imâretinde ve türbe-i mezbûrda sarfoluna deyü mukarrernâme-i pâdişahî vardır evkāf-ı mezbûre dahi bunlardır ki zikrolunur.

Mezraa-i Şarabdâr vakf-ı Elvan Bey.

Merhum Sultan *mülklüğe virmiş* ve Reyhan Paşa sınur eylemiş. Sonra karye-i mezbûre vakfolub mezkûr Elvan Bey üzerinde cüz okuyan huffaza sarfolunurmuş der (defter-i Kirmasti). Vech-i mezkûr üzere Sultan Hüdâvendigâr'dan ve merhum Sultan Murad'dan ve Sultan Mehmed Gāzi'den nişân-ı şerîfleri var.

Hâliyâ zikrolan karye mezkûr Elvan Bey oğlu Sinan Bey'ün zâviyesinde ber-mûceb-i vakıfnâme vakfiyet üzere tasarruf olunmak içün pâdişahımız Sultan Bâyezid'den nişân-ı şerîfleri var karye-i mezkûre üzerinde *mezkûr Sinan Bey'ün utekasından müte-*

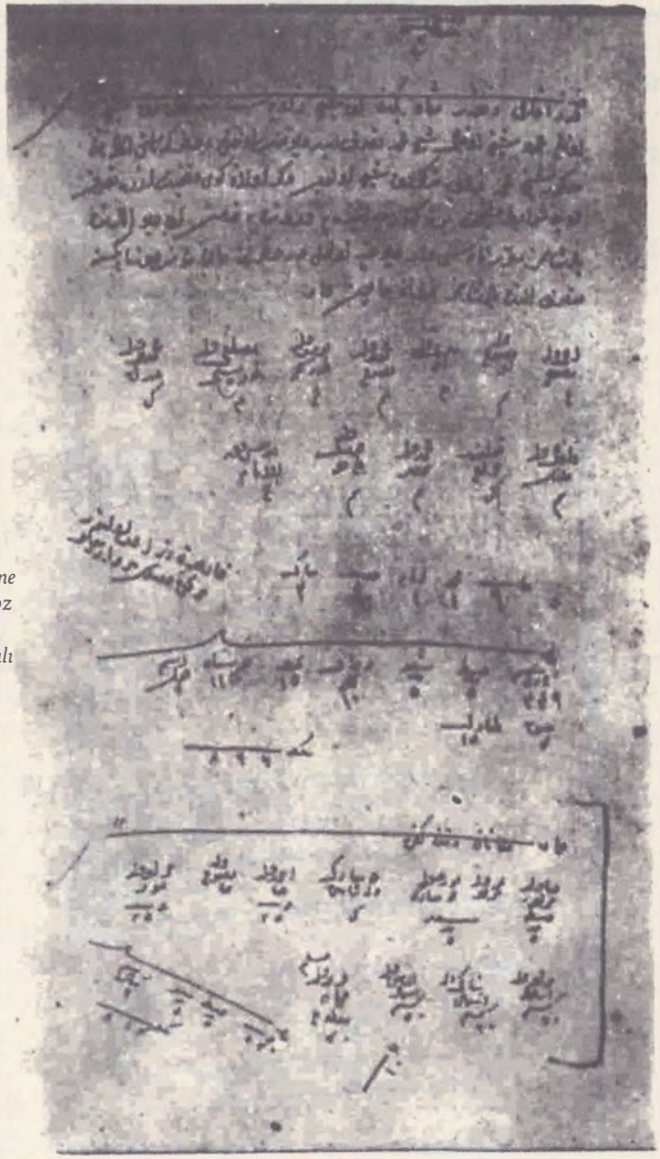
mekkin olmuş kimesnelerden bâzı kimesneye evleri yeri kendülere ve evlâdına ber-mûceb-i vakıfnâme vakfolub sâkin olurlar imiş. Ve bâzı uteka ki sonradan gelüb zirâat olunan vakıf yerlere evler yapub mütemekkin olmuşlardır. Ve oğlanlarından Mehmed Çelebi ve İlyas Çelebi evler yapmış zikrolunan evler yeri içün icâre virürler vakfa deyü kaydolunmuş der (defter-i köhne).

El-hâletü hazihi zikrolan üslûb üzere ber-karâr-ı sâbık vakfiyet üzere tasarruf olunur. Geyve).

1 - Dimetokada Kızıl Deli oğullarına ait 172 ve 173 numaralı kayıtlar.

(Başvekalet Arşivi, 732 numaralı defter)

II- Osman Beyden Ada Şeyh zaviyesine vakıf olan Koz Ağacı Köyü (224 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi 1049 numaralı Bursa Evkaf Defteri, Yp. 2311)

III - Derviş Mustafa, Kara Salih ve Şüca Abdal zaviyelerine ait 83-84 No. lu kayıtlar

(Başvekâlet Arşivi 464 numaralı Saruhan Defteri)

IV- Hüsam dede ve Öküz Baba zaviyeleri (35 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi 710 numaralı Kütahya Defteri)

V - Genç Abdal zaviyesi (30 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi 740 numaralı Kütahya Defteri)

VI - Hızır İlyas zaviyesi ve Akçe Şeyh çiftliği (14 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi 740 numaralı Kütahya Defteri. Yp. 14)

VII - Ahi Sökmen tekyesi, Şeyh Bâyezid ve Ahi Mustafa zaviyeleri (13 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi 740 numaralı defter. Yp. 14)

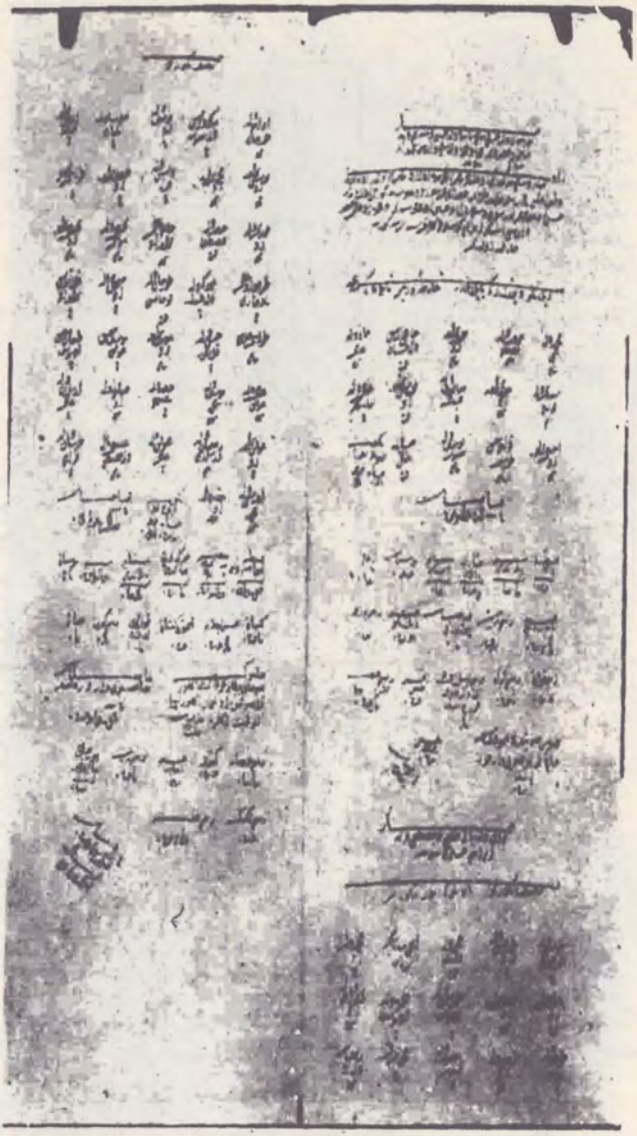
VIII - Şeyh Elvan zaviyesi 18 numaralı kayıt

(Başvekâlet Arşivi 740 numaralı defteri. Yp. 18)

Mahmud Paşa ve Şeyh İdris zaviyeleri

(Başvekâlet Arşivi, 740 numaralı defter, Uşak kazâsı)

X - Sarı Şeyh zaviyesi

(Başvekâlet Arşivi 445 numaralı Aydın Defteri, Fatih devri)

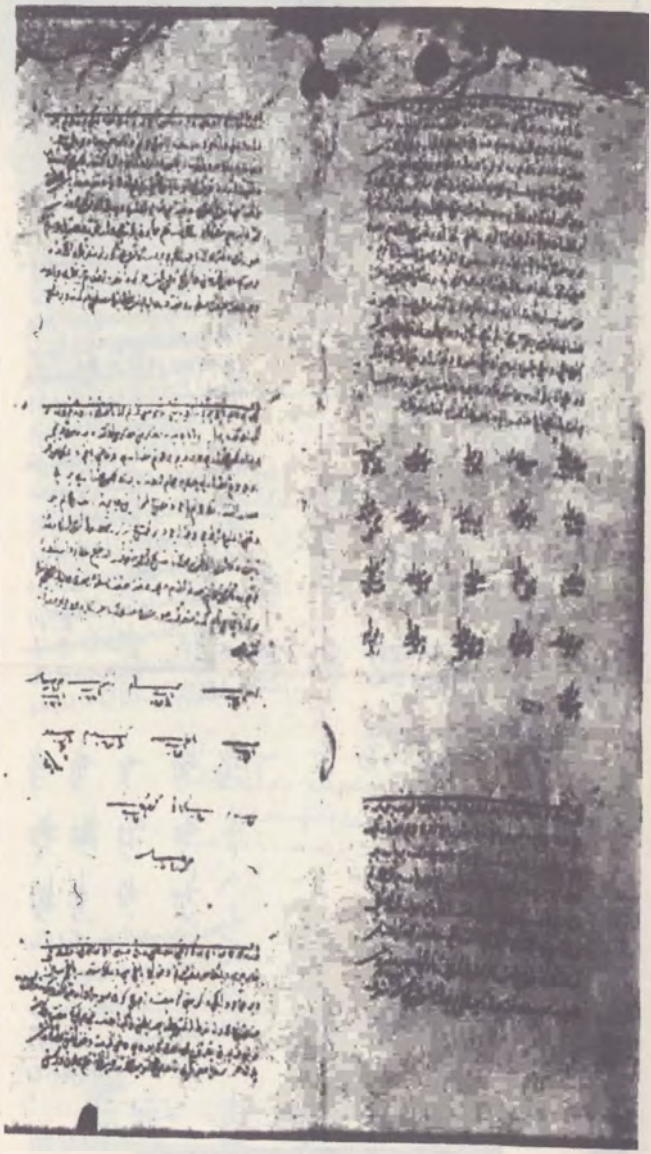
XI - Şeyh Muhiddin ve Ahi Mahmud zaviyesi (95 ve 96 numaralı kayıtlar)

(Başvekâlet Arşivi, II. Bâyezid devrine âit numarasız İzmir Defteri parçası, Yp. 8, 17)

XII- Ahi Hayreddin ve Yatağan Abdal zâviyeleri (97 ve 98 numaralı kayıtlar)

(Başvekâlet Arşivi, II. Bâyezid devrine âit numarasız İzmir Defteri parçası, Yp. 22, 23.)

XIII - 99 ve 100 numaralı Kalenderhâne ve zaviye kayıtları

(Başvekâlet Arşivi, II. Bâyezid devrine âit numarasız İzmir Defteri parçası, Yp. 24, 25.)

XIV - Gazi Umur Paşa türbe ve zaviyesi (105 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi, II. Bâyezid devrine âit numarasız İzmir Defteri parçası, Yp. 30, 31.)

XV - Ahi Rüstem zâviyesi (Eşküncili mülk) (8 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi, 376 numaralı Hüdâvendigâr Defteri, Yp. 138.)

XVI - Şeyh Gâzi, Hamza Baba ve Kamçılı Baba zâviyelerine âit 88, 89 ve 90 numaralı kayıtlar

(Başvekâlet Arşivi, 464 numaralı Saruhan Defteri, Yp. 53.)

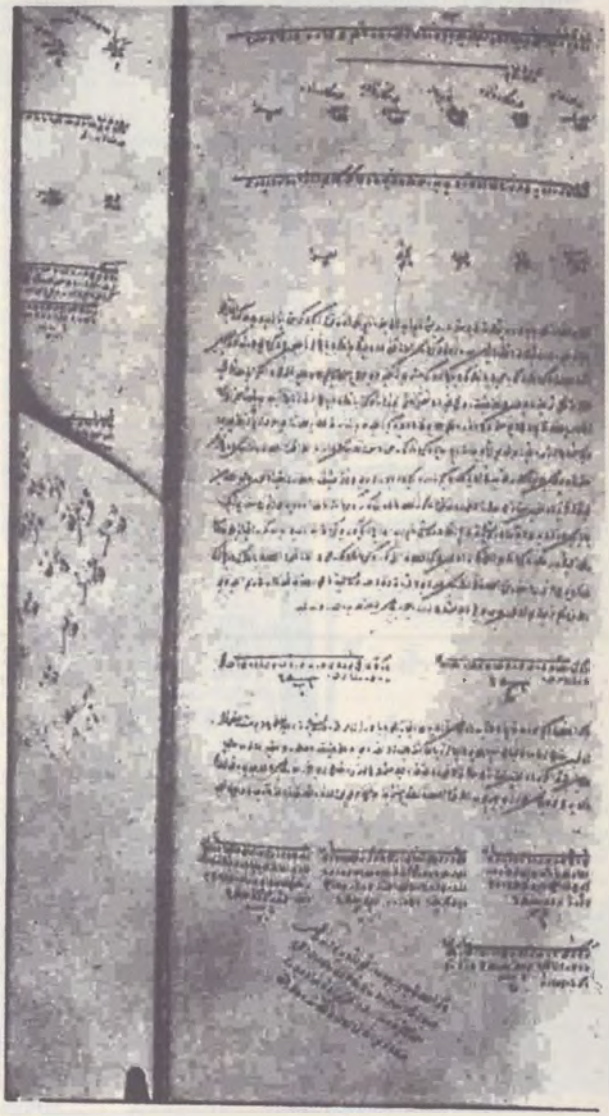
XVII - Sarı Şeyh köy ve zâviyesi ile Sarı İsa, Hacı Baba ve Tufan Dede zâviyeleri (214 ve 215 numaralı kayıtlar)

(Başvekâlet Arşivi, 464 numaralı Saruhan Evkaf Defteri, Yp. 49.)

XVIII - Koyun Baba dervişleri (181 numaralı kayıt)

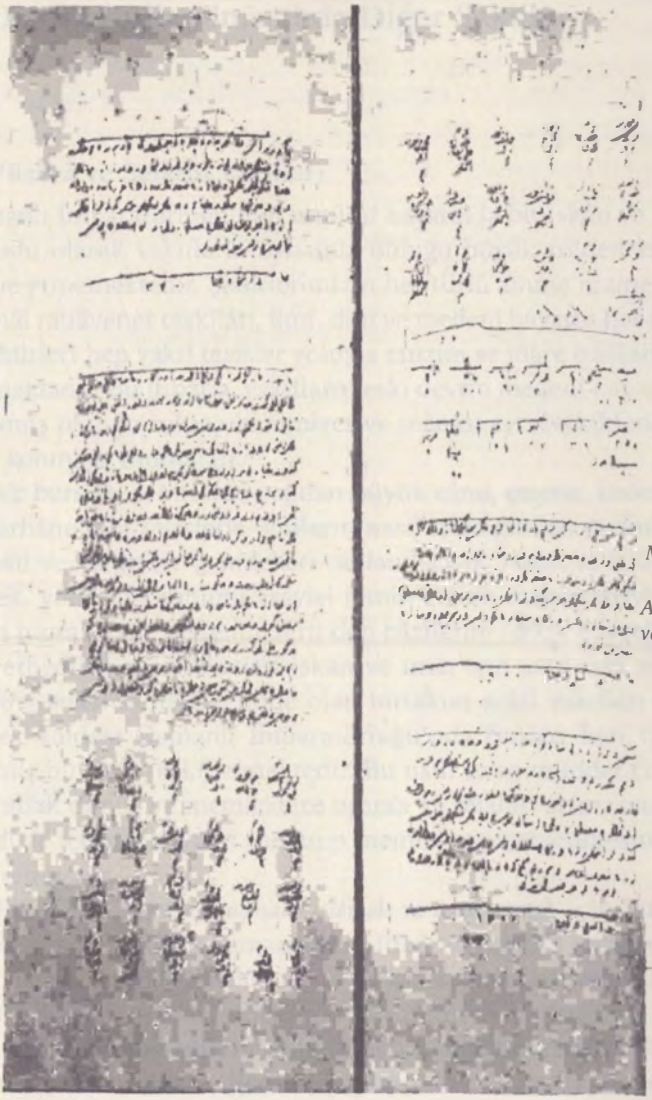
(Başvekâlet Arşivi, 611 numaralı Niğbolu Defteri)

XIX - Akyazılı Baba dervişleri (208 numaralı kayıt)

(Başvekâlet Arşivi, 300 numaralı Silistre Defteri)

XXI - Ahi Elvan, Emir Mahmud, Ahi Tura ve Ahi Ahmed'e âit 50 ve 51 numaralı kayıtlar

(Başvekâlet Arşivi, 457 numaralı Ankara Defteri, Ankara kazası)

II*
Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller

Vüzerâ ve Selâtin Vakıfları

Osmanlı İmparatorluğu'nun umûmî hayatında bir iskân ve imar metodu olarak vakıfların oynamış olduğu büyük rolden kimse şüphe etmemektedir. Şehirlerimizin her türlü amme hizmetleri, içtimâî muâvenet teşkîlâtı, ilmî, dinî ve medenî hayatın her türlü tezâhürleri hep vakıf tesisler yoluyla tanzim ve idâre edilmiş bulunmaktadır. Bu îtibârla, vakıfların eski devrin medenî hayatında oynamış olduğu rolün ehemmiyet ve mânâsı ayrı tetkiklerle ortaya konmağa muhtaçtır.

Biz burada, şehirlerde yapılan büyük câmi, çeşme, imâret ve bîmarhâne gibi tesislerle bunların nasıl işlediğinden sarfınazarla; hâlî ve harap bir memleketi canlandırmak, iskân ve kolonize etmek, yolları ve umûmî âsâyişi temin etmek maksatlarıyla yapılan toprak vakıf ve temliklerinden bâzılarını tetkik edeceğiz...

Fethedilen memleketleri iskân ve imar için *idârî-mâlî müstakil birer müessese* mâhiyetinde olan birtakım arâzi vakıfları tesis etmek kâidesi Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri tatbik edilmiş bir usûl teşkil etmektedir. Bu usûl uzun müddet çok iyi muvaffak olmuş ve memlekette umran ve refahın artmasına, iktisâdî ve içtimâî hayatın canlanıp memleketin şenlenmesine sebep olmuştur.

Filhakîka, *memleket açmak, işlemek ve imar etmek* için bu gibi teşebbüslere daha ilk zamanlardan îtibâren tesâdüf etmekteyiz. Bu hususta aşağıya koyduğumuz iki kayıt, imparatorluğun daha henüz doğmak üzere bulunduğu devirlerde bile girişilmiş imar faâliyeti hakkında kâfi bir fikir verebilecek mâhiyettedir. Bu kayıtların her ikisinde de görüldüğü üzere vakıf yolu ile, hırsız yatağı, ıssız ve bataklık yerlerde birer *mâmûre yaratılmış* ve ovalar

---

* *Vakıflar Dergisi*, II (1942), ss. 354-386.

gerek yolcular ve gerekse o civara gelip yerleşecekler için temin edilmiştir. Bu vaziyette her iki mâmûrenin de kendi hayatını mümkün olduğu kadar uzun bir zaman yaşaması ve tesis maksatlarına hizmet edebilmesi için memleket gelirinin bir kısmı kendilerine hasr ve tahsis edilmiş, daha sarih bir tâbir ile bu işe *habs ve vakfedilmiştir.* Filhakîka, *Neşrî Târihi,* Sultan Orhan'ın ve Birinci Murad'ın büyük hasletlerinden ve eserlerinden bahsederken şu hususları kayd ve tespit etmiş bulunmaktadır:

> Rivâyet olunur ki, Sultan Orhan Gâzi iki *imâret* yaptırdı: Biri Bursa'da ve biri İznik'de... ve dahi muhabbet itdüğü dervişlere *zâviyeler* yaptırdı. Nitekim Geyikli Baba üzerinde yaptırdı. *Ve her yerleri imar itmeğe severdi ve ıssız yerleri mâmur idüb üzerine Müslümanları sürerdi.* Bu Bursa'da yaptırdığı *imâret bir ıssız yer idi ki ikindiden sonra âdem varmağa* vehmiderdi. Zîra Gökdere suyu ol eyyamda Balıkpazarı'nda akardı. *Ol sebebden dereyi öte geçmeğe vehmiderlerdü.* Sonradan derenin öte çaydan yana tarafına Atpazarı olıcak hisardan yanı *biraz emîn oldu. Şimdi ol Atpazarı'nın yeri Sultan Hanı olmuştur."* (*Neşrî Târihi,* Yp. 51. Veliyüddin Efendi Kütüphânesi'ndeki yazma nüsha).
>
> "Hikâye-i binâ-i Ergene ve köprüsü şöyle rivâyet olunur ki, *bu Ergene köprüsünün yeri evvel ormanlık ve balçık ve çöküklük idi, harâmîler durağı idi.* Ve hiç vakit olmazdı ki anda harâmî âdem öldürmeyeydi. Andan Sultan Murad hazâin harcedüb ol ağaçları kırdırub pâk itdirüb ol arada yüz yetmiş dört kantarlu bir köprü yapdırdı. Ve ol köprünün iki başın mâmur itdürüb *bir tarafına Ergene nâm bir latif şehir idüb* bir âlî imâret yapdırdı. Muhassal iki tarafı dahi mâmur olub Ergene köprüsü dimekle mârufdur. Andan ol vakit ki imâret yörüdü Sultan Murad Edirne'den 'ulemâyı ve fukarâyı cemedüb gedirüb *evvel aşını kendü eliyle üleşdirdi ve çerağın kendü eliyle yakdı.* Ve yapan mimara hilatler giydirdi ve çiftlikler atâ itdi. *Ve ol kasabanın halkını avârızdan muaf ve müsellem kıldı.* Ve bu vâkıanın târihi Hicretin 831 senesinde oldu... (*Neşrî Târihi,* Yp. 172).

Bu hususta daha sarih ve etraflı mâlûmat vermiş olmak için, ne gibi şerâit altında ve nasıl kurulmuş oldukları bizce daha iyi mâlûm olan muahhar bir iki vakıf tesisi gözden geçirmeği faydalı bulmaktayız.

"Sultâniye" kasabası niçin ve nasıl kurulmuştu?

İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde (424) numaralı Evkaf Defteri'nde yaptığımız tetkîkata göre*, Konya'da Eskiil kazâsı içinde vaktiyle *Karapınar diye anılan korkulu, tenhâ ve muhâfazası lâzım bir derbent köyü üzerinde* Sultan İkinci Selim, Kıbrıs'ın fethinden sonra bu yolların iktisap etmiş olduğu ehemmiyet dolayısıyle, büyük bir şehir manzarasını arz eden bir mâmûre vücûda getirmiştir: Câmi, imâret, han, hamam ile 39 dükkân ve 2 değirmen yaptırılmış ve bu tesislerin masrafı için civardan 84 *köy ve mezra*nın senevî 11.000 akçe tutan geliri vakf ve tahsis edilmiştir. Bu sûretle hiç yoktan meydana çıkarılan ve zamanına göre; yolculuk ve nakliyatın temini için lüzumlu her türlü medenî tesîsatı ihtivâ eden bu yeni şehir (medine) *Sultâniye* ismini almıştır: Sultanın kurduğu şehir ve mâmûre

Bütün bu tesîsatı muhâfaza, tâmir ve yolcuların muhtaç olduğu hizmetlerle birlikte zarûrî ihtiyaçlarını temine yarayacak ticâret eşyâsını orada bulundurup sattırmak için ise, şehirli halka da ihtiyaç hissedilerek, "resm-i bennâk ve caba ve avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muâfiyet" gibi imtiyazlarla, muhtelif memleketlerden bir kısım halk sürülmüş ve bu yeni şehirde iskân edilmiştir.

Bu sûretle gelip yerleşen halkın tesis ettikleri mahallelerin isimleriyle her mahallenin ihtivâ ettiği *yetişkin erkek nüfusu* bu hususta bir fikir verecek mâhiyette olduğundan aşağıya çıkarılmıştır:

Câmi-i şerîf mahallesi (42), Aksaray mahallesi (52), Sevindik Sofu (141), Mehmed Emin mahallesi (58), Erdoğdu ve Arslan Baba mahalleleri (81), Mahkeme mahallesi (35), Mütevellî mahallesi (35), Niğde mahallesi (18), Lârende mahallesi (52), Kırlu mahallesi (24), Mescid-i Orduhan mahallesi (51), Sülemiş mahallesi (86), Mescid-i Hüseyinlü mahallesi (48), Mescid-i Hacı Tahir mahallesi (50), Musa Bey mahallesi (17), Davud Fa-

* Bu makalenin sonuna konmuş olan 1-4 numaralı kayıtlara bakınız.

kih mahallesi (25), Varsaklar mahallesi (22), İlyaslar mahallesi (19), Seydi Ahmed Fakih mahallesi (54), Kızıl Sürü mahallesi (6) yetişkin erkek nüfusu ihtivâ etmekte bulunmuşlardır.

Burada Aksaray, Lârende, Niğde gibi bâzı mahallelerin isimleri bu halkın hangi şehirlerden çıkarılıp getirilmiş olduğunu gösterdiği gibi; Varsaklar, İlyaslar, Kızıl Sürü gibi diğer bir kısmı da açıkça onların bu civarda çok bulunan göçebe *Atçeken cemâatlerinden* olduğunu göstermektedir. Bu mahalleler arasında, Arslan Baba ve Sevindik Sofu gibi isimlerini oraya ilk gelen dervişlerden almış olması melhuz bulunan mahalleler de mevcuttur. Hacı Tahir, Davud Fakih, Ahmed Fakih gibi nüfuzlu ve mescit yaptıracak kadar zengin cemâat reisleri de birer mahalle müessisi olarak göze çarpmaktadır.

Bu sûretle tesis edilen *Sultâniye* kasabasına halkın daha fazla rağbet etmesi ve gelip yerleşmesi için, bu gibilere bidâyette şehir kurulurken ilk gelenlere bahşedilen imtiyazlar ve muâfiyetler, bilâhare gelecekler için de uzun müddet muhâfaza edilmiş ve bu sûretle şehrin nüfusu arttırılmak istenmiştir. Bu hususta Başvekâlet Arşivi'nde bulunan 980 târihli Ahkâm Defteri'nde (Yp. 335) tesâdüf ettiğimiz bir hükme göre (kayıt, 3); bu gibi muâfiyetlerden istifâde için 980 Cemâziyelevvelinde bu şehre gelen Kuyumcu cemâatinden ve göçebe Esbkeşân'dan (29) ve Esbkeşân'dan gayrı, Kocalar ve Hacı Sinan cemâatleriyle Develer nâm karyeden (43) ve İlyaslar cemâati ile Karakışla nâm karyedeki Kul Hamza nâm cemâatten ve Osmancık nâm karyeden ve Karaviran'dan (38) hâne olmak üzere reâyâ tayfasından birçok kimseler "gelüb tavattun etmeleriyle mezbûr Sultâniye ziyâde şenlenüb avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye ve *Kıbrıs sürgünden* muaf olmak" için ellerine hüküm verilmesi recâ edilmektedir.

Vakıf defterine geçmiş olan 992 târihli diğer bir hükümde ise; bu gibi muâfiyetlerden istifâde için muhâcir olarak gelip de ellerine muâfiyetnâme alanlardan bâzılarının bir müddet sonra şehri terk ile tekrar eski köylerine döndükleri ve zirâatle meşgul olduklarını kaydetmektedir. Ancak kontrol ve teftiş olduğu zaman şehre gelip *tahrir* esnasında birkaç gün bulunduktan sonra "kasabayı bırağub gittikleri sebeple; *nice yıl kasaba hâlî ve dükkânlar muattal kalub mürur ve ubur eden ümerâ ve küberâ ve ebnâ-i sebî-*

lin, kasabada bey' ve şirâ olmadığından, nice levâzımlarına zarûret ve usretlerin ve mahallâta hâlî kalub harâbe müşrif olan evleri eşkıyâya me'vâ olub fesada sebeb olmakdan, kasabada mukim olub hîn-i tahrirde hâzır olan âyanı nihâyet ihtiyat üzere oldukların tazallüm etmeğin" lâzım gelen tedbirlerin alındığını ve bu gibiler yakalanacak olursa, eskiden kendilerine bahşedilmiş olan muâfiyetlerden istifâde ederek vermedikleri geçmiş vergilerini de vermeğe mecbur edileceklerinin kendilerine tebliğ edildiği anlaşılmaktadır.

Sultâniye kasabasının tesisine benzer şekilde, sırf yolların emniyetini temin için, hâlî ve ıssız bir yerde vakıf yolu ile *diğer bir mâmûrenin tesisi misalini* Ankara'da, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'ndeki *Sivas mufassalı* defterinde gördüğümüz şu mâlûmat temin etmektedir:

1049 târihlerine doğru vezîriâzam Mustafa Paşa, pâdişaha telhis gönderip Sivas'ta bir köyle bir mezranın, şöyle bir maksada tahsis edilebilmesi için, kendisine temlikini recâ etmektedir:

"Sivas'tan iki konak beride Mehmed Paşa hanı dimekle mâruf olan *mahal berr ü beyâbân olub şenliği olmamakla, kış günlerinde Sivas'tan Diyarbakır'dan ol ortalıkdan mürur ve ubur eyleyen asker tâifesi ve sâir tüccar ve ebnâ-i sebîlden çok kimesne soğukdan helâk* olub ol ecilden müteveffâ vezir Mehmed Paşa karye-i mezbûre ile mezraa-i merkûme mâbeyninde bir *han* binâ eylemiş bâdehu mürûr-ı eyyâm ile ol han harab olub ve karye-i mezbûrenin dahi reâyâsın perâkende ve perîşan olmağın eyyâm-ı şitâda mahall-i mezbûrun yolları bağlanub âyende ve revendenin ekseri soğukdan helâk olmakdan hâlî değildir, deyü karye-i mezbûre ile mezraa-i merkûmenin maktûları ref' olunub ve etrafında olan havas ve zuamâ ve *erbâb-ı timar reâyâsından ehil ve evlâdı ile gelüb mahall-i mezbûrda mütemekkin olan* yalnız yüz nefer reâyâya değin kendüleri ve evlâdları neslen ba'de neslin muaf ve müsellem olmak üzere zikrolunan han kurbunda *iki han ve bir câmi-i şerîf* binâ idüb mahall-i mezbûru şenledüb mâmur ve âbâdan itmek içün kendüye temlik olunmak recâ etmeğin vezîriâzam Mustafa Paşa'ya... hatt-ı

hümâyun-ı saâdet makrunumla hibe ve temlik idüb işbu mülknâme-i hümâyun-ı mevhibet meşhunı virdüm ve buyurdum ki:

Zikrolan Kavak nâm karye ile Künbed nâm mezra hudud ve sınurları dâhilinde olan mezâri ve merâ'î ve tilâl ve cibâl ve... ve enhâr ve eşcar ve ahcar ile ve sâir mahsûlât ve tayyarâtı ve vâki olan yava ve kaçkun ve beytülmâl-i amme ve hassa ve mâl-i gāib ve mâl-i mefkūd ve cürüm ve cinâyet ve resm-i arûsâne ve kul ve câriye müjdegânisi ve haraç ve ispençe ve reâyâ ve evlâd-ı reâyâ ve haymanası ve resm-i ağnâm ve sâir bâdıhevâsı ve müteveccihatı ile ve müte'allikatı velhâsıl kâffe-i mahsûlât-ı şer'iye ve amme-i 'âidat-ı örfiyesiyle *mimmâ zükire evlem yüzker* mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kıdem min külli'l-vücuh serbestlik üzere müşârünileyh *vezîriâzamın envâ-ı vücuh-ı mülkiyet ile mülk-i mahzı ve hakk-ı sarfı olub isterse sata dilerse bağışlayub murâd idinürse vakfedüb keyfe mâyeşâ ve yahtar mutasarrıf ola*" (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, Sivas defterine bağlı mülknâme sûreti; târihi, 1049).

Diye Mustafa Paşa'ya bu köy ve mezra temlik edilmiştir. Bilâhare bu hanlar ve câmi bu civarın "mâmur ve âbâdan olmasına bâis ve illet olmağın" evkaflarına iki köy daha ilâve edilmiştir. Aynı zamanda, bu hanlar civarında gelip yerleşecek olan yüz nefer reâyâ için ayrıca bir "muafnâme" verilerek evlâtları ve evlâd-ı evlâdları ile haraçtan, ispençeden ve âdet-i ağnâmdan, bâc-ı bazardan, ihtisâb ve ihzâriyeden, suhreden ve cerâhordan, azepten ve yeniçeri alınmaktan ve nüzülden, kürekçiden hisar yapmasından, sekbandan ve doğancıdan ve arpa ve otluk ve saman ve ağaç kerestesi salgunundan, kömürcülükden, sarraftan ve celepten ve ulaktan ve bilcümle amme-i avârız-ı divâniye ve kâffe-i tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem kılmışlardır. Bu gibi muâfiyetlerden istifâde etmek ümidi ile yerini yurdunu bırakıp buraya gelip yerleşecek reâyânın eski sâhipleri sipâhîler veya beyler tarafından kaldırılıp zor kullanılarak eski yerlerine götürülmemesi ve hiçbir veçhile rahatsız edilmemesi için de ayrıca tedbirler alınmış ve emirler verilmiştir. Bu sûretle, bu vakıf hanlar civarında dâima muhâfaza edilen bir insan kalabalığı, yâni yolcuların her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetleri yapmağa ve hanları muhâfaza ve tâmire hazır kimseler toplanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün yol boylarının ve köprü başlarının hep böyle birtakım muâfiyetlerle o civarın emniyet ve âsâyişini temin ile hizmetlerini yapmaya âmâde insanlarla iskân edilmiş olduğu ve bu neviden amme hizmetleri için umûmî devlet gelirinden vakıflar hâlinde muayyen tahsîsat vaz ve tâyin edilmiş olduğu düşünülürse bu teşkîlâtın büyük rolü ve ehemmiyeti meydana çıkar.

Filhakîka, harp maksatları için teşkîlâtlanmış muazzam bir ordu manzarasını arz eden imparatorluk dâhilinde, umûmî bir seferberlik havası ve zihniyeti içinde her şeyi etrafıyla gören ve hesap eden nâzım bir kuvvet medenî ve askerî maksatlarla bütün memleketi vazîfelendirmiş ve teşkîlâtlandırmıştı. Büyük yollar boyunca yaz ve kış mevsimlerinde veya muhtelif mânialar ve şartlar altında iki köy arasındaki merhaleler hesap edilmiştir. Birçok hükümlerle iki köy arasında vaktiyle tâyin edilmiş olan mesâfenin fazlalığı tecrübe ile sâbit olduğundan aralarında bir üçüncü köyün tesis edildiği, mühim köprü başlarına köyler sürülüp yerleştirildiği görülmüştür. Bütün bu tertîbat düşünülerek alınmış, uzun tecrübelere istinâden çalışan bir idâreciliğin an'anelerine istinat etmiş ve hiçbir şey tesâdüfe bırakılmamıştır.

Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki derbentçilerin vaziyeti bilhassa dikkate şâyandır: Dağlarda, mühim yol geçitlerinde, korkunç ve tehlikeli yerlerde, eşkıyâ yatağı tenhâ bucaklarda, nehirlerin geçit verdiği dar boğazlarda inzibat ve emniyeti temin için sistematik bir şekilde köyler yerleştirilmiştir. Konak ve emniyet tertibâtını muntazaman bir şekle sokmak için pâdişah fermanlarıyla derbentçi kaydedilen yüzlerce köy imparatorluğun hükümran olduğu iklimleri birbirine bağlayan uzun yollar boyunca, nöbet beklerler ve derbent civarının emniyetinden mesul tutulurlardı. Bâzı vergi muâfiyetleri mukâbilinde, gelene geçene yol göstermek, istirâhatini temin etmek, yolları temizlemek, yolcuları gemi ile nehirlerin karşı yakasına geçirmek hep onların borcudur. Derbentçiler, orduda muvazzaf bir nefer gibi, derbent civarını terk edip dağılamazlar. Aksi takdirde onlar nereye gitmişse aranır, bulunur ve zorla eski yerlerine göçürülür.

Köyler vardır ki her sene muayyen miktarda posta hayvanı temin etmek, yolları, köprüleri, kervansarayları, su yollarını tâmir etmekle mükelleftirler ve muayyen yerlere esâsen bu işleri yapmak için yerleştirilmişlerdir. Münâkale ve muhâbere vâsıtalarının o zamanki şekli düşünülecek olursa, bu gibi teşkîlât ve tertîbatın lüzum ve ehemmiyeti âşikâr bir şekilde meydana çıkar. Bu gibi umûmî hizmet işleri ve memûriyetler dolayısıyle avârız vergisinden muaf kaydedilen nüfusun miktarı ve bu nevi teşkîlâtın memleket dâhilindeki vüs'atı hakkında bir fikir verebilmek için şu rakamları kaydedebiliriz:

Anadolu vilâyetinde kayıtlı 550.319 hâne üzerinden 79.105'i çeltikçi, ortakçı, mâdenci, tuzcu, derbentçi ve vakıf hademesi ve askerî tayfasına mensup olarak avârızdan muaftır ve bu rakamların içinde 2.288 hânesi derbentçidir. Aynı şekilde Rumeli'nin sağ kolu üzerinde mevcut 96.329 hâneden avârızdan muaf kaydedilen 12.464 hâne içinde 2.557 hânesi derbentçi kaydedilmiştir. Niğbolu vilâyetinde, 54.000 hâne üzerine mevcut 4.656 avârızdan muaf hânenin 1.906'sı derbentçidir.

İmparatorluk dâhilinde büyük işler hep böyle toprak gelirinin bir kısmının kendilerine vakf ve tahsis edilmesiyle veya toprak vergilerinden muâfiyetle gördürülmektedir. Bu bakımdan vakıfların çoğu umûmî hizmet işlerine ayrılmış, hasr ve tahsis edilmiş toprak gelirinden teşekkül etmektedir. Ve her vakıf kendi sâhasında muvaffakiyetle çalışabilmek için idârî ve mâlî müstakil bir bütün teşkil etmekte ve vazîfesinin en iyi şekilde ifâsı için, vaktiyle şart-ı vâkıflarla tâyin edilmiş statüsü ve kâideler dâhilinde, müstakil olarak işlemekte ve çalışmaktadır. Bu bakımdan herhangi bir vakfın üzerine aldığı ve mâhiyetine göre teşkîlâtlandığı vazîfeyi başarabilmesi için bu nevi bir istiklâl kendisi için lüzumlu görülmüştür. Filhakîka, vakıfların idâresine devlet ve *mahallî büyük idâre âmirleri karışmadığı gibi*; vakıf idâresi de her türlü icrâata girişmek için *merkeze danışmak, emir almak ihtiyacında değildir*. Çünkü pâdişahlar bile vakıfların statülerini tebdil etmek, haklarını azaltmak, memurlarını değiştirmek hususunda kendilerini salâhiyet sâhibi görmemektedir. Birçok vakıfların reâyâsı her hususta devlete vergi vermek mecbûriyetinden ve devlet memurlarının müdâhalesinden masundurlar. Herhangi

bir cezâyı müstelzim kabahatleri dahi olsa, vakfın kendi zâbitleri tarafından cezâlandırılmaktadırlar. Şu hâlde, vakıflar, idârî, mâlî ve inzibâtî bakımlardan ayrı ayrı her mânâsıyle muhtâriyeti olan ve bu bakımdan tetkike şâyan bulunan orijinal müesseselerdir. Bu îtibârla onlar bize bugün mâlî ve teknik işlerde Türkiye'de tesisini gördüğümüz az çok müstakil devlet müesseselerini hatırlatmaktadırlar. Onları tesis edenlerin husûsî şahıslar olduğunu görüp de husûsî menfaat müesseseleri olduğunu zannetmek doğru değildir.

Vakıf yoluyla kurulan büyük zirâî ıslâh ve sulama tesisleri

Vakıflar yolu ile zirâî sâhada yapılan büyük imar ve ıslâh işlerine âit diğer bir misal de tafsîlâtını Ankara'da, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nde 585 numaralı Bursa Evkaf Defteri'nde tetkik ettiğimiz kayıtlardan çıkmaktadır (kayıt, 5).

Filhakîka, bu kayıtlara göre, Eskişehir civarında *Sakarya nehri birçok yolları ve köprüleri bozmuştur.* "Göynük kazâsında vâki Nerdübanlu nâm derbendin yolu dahi sa'b ve sengistan olduğundan mâadâ hâlâ bilkülliye munkatı olmağa karib olmağın *Arap ve Acemden gelen bâzergânlar küllî müzâyaka çekûb tâmir ve meremmete şiddetle ihtiyacı*" vardır. Bu hâli gören vezîriâzam Mehmed Paşa ile tevkî-i Feridun Ahmed Bey müştereken bu mıntıkanın imar ve tanzimini büyük bir hayır işi olarak üzerlerine almak istemektedirler. Bu hususta şöyle bir proje hazırlamışlardır:

Bu mıntıkanın en ehemmiyetli noktasını teşkil eden Göynük kasabasında bulunan *Akşemseddin hazretlerinin türbesini ihyâ* edecekler ve "her gece üç kandil" yakacaklardır. Bundan başka *"kasaba-i mezbûrede ihtiyacı olan yerlerde kârbansaray ve beş mevziide çeşmeler binâ* eylemeğe azîmet" etmişlerdir. Fakat, *Sakarya'nın akışını tanzim ile bu kadar mühim bir ticâret ve kârbân yolunun temizlenüb tanzim edilmesi* nevinden muazzam bir teşebbüsün başarılması ve devamlı bir şekilde muhâfaza edilebilmesi için yapacakları tesîsatın tâmir ve muhâfazasını temin edecek sûrette devamlı bir ge-

lir kaynağı, bir vakıf bulmak lâzım gelmektedir. Bu zevat bu husus için pâdişahtan devlet bütçesinden fedâkârlık yapmayı îcap ettirecek şekilde hazır köy ve arâzi geliri de istememektedirler. Onlar her şeyi kendi paralarıyla yapacaklardır. Yalnız pâdişaha arz etmek için böyle bir finansman projeleri vardır:

Beypazarı kazâsına tâbi Yenice nâm karye kurbunda Sakarya nehrinden bir miktar su ifrâz idüb *bir azîm bend bağlayub kendü paralarıyle tulî 17.000 zirâ harkı kazdırub* bu harkın uğradığı yerlerden Eskişehir civarında bâzı köylerde o zamana kadar *muattal bir hâlde durmakta olan bir kısım arâziyi sulamak* ve bu sûretle büyük müd ile *75 müd çeltik tohumu ekilecek bir yer kazanarak* pirinç zirâatine hazırlamak. İşte bu kadar büyük masraflarla kazanılacak olan böyle bir sâhanın mahsulü o civardaki köprü ve yolların tâmirine ve kârbansaraya sarfedilecektir. Gerçi bu zatlar, yine kendi paralarıyla ırgat tutup, o zamana kadar kimsenin işlemediği yerler olmak dolayısıyle tapu ile sultan[dan] alacakları bu yeni topraklar üzerinde pirinç zirâati yapacaklardır. Fakat, 17.000 zirâ uzunluğunda bir kanalla ve o kadar büyük bir masrafla oraya kadar getirilmiş olan bu sudan köylü halk da istifâde etmek ister ve bu su ile *kendi toprakları üzerinde* pirinç ve pamuk yetiştirmeğe kalkarlarsa o zaman köylü ile şöyle bir mukâvele yapmak için izin istemektedirler.

Bu iş için köylüye vakıf cânibinden verilecek tohum çıkarıldıktan sonra, bâki kalan mahsulün nısfını *hark ve bend sâhibi olan vakfa vereceklerdir.* Köylü kendi elinde kalan diğer nısıftan mahsul *öşrünü sâhib-i arz olan sipâhîye* verdikten sonra, geriye kalanı kendisinin olacaktır.

Memleketin imar ve inşâsıyla emniyetin tesisi bakımından vakıfların oynadığı rol hakkında dikkate şâyan olan diğer bir misal de Kuşadası'nda vezîriâzam Mehmed Paşa'ya âit bulunan diğer bir tesis tarafından verilmektedir:

Vezîriâzam olan Mehmed Paşa (Konyevî, Kara), vaktiyle Cerrah Mehmed Paşa'ya her sene Sakız mukātaatı eminlerine ellişer bin akçe vermek şartıyla "mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kıdem,

serbestlik üzere temlik olunub" verilmiş olan Kuşadası'nı bu paşanın vârislerinden satın alarak, bu ada üzerine düşman gemilerinin yanaşarak dâima yolcuları ve hacıları rahatsız etmeleri tehdidini bertaraf edecek şekilde bir kale, bir han ve iskele binâ ettirmiş olmasıdır. Bu sûretle büyük masraflar ihtiyar edilerek böyle bir deniz yolunun emniyetini temine hizmet etmiş olan Paşa, eskiden Sakız eminlerine maktûan verilmekle olan elli bin akçeyi binâ ettirdiği kale neferatının ulûfelerine tâyin ettirebilmiş ve etraftan gelen reâyâya dahi muâfiyetnâmeler temin etmiştir. Bu sûretle, bu adanın âşarı, resm-i zemin ve tapusu, yavası ve kaçkunı, gümrüğü, *kassabiyesi*, resm-i kahve ve resm-i keyl ve kabanı, beytülmâl-i hassa ve ammesi ve cürüm ve cinâyeti velhâsıl ne gibi geliri varsa hepsini bütün olarak vakfa tâyin ettirmiştir (Sene, 1021)*

Bu sûretle memleketin muhtelif köşelerinde üç imar teşebbüsünde ismi geçen ve *büyük ticâret ve kervan yollarının emniyetini ve dolayısıyle memleketin iktisâdî umran ve zenginliğini temini kendisine bir gâye edinmiş* gözüken bu vezirlerin zihniyet ve icrâatları hakîkaten dikkate şâyandır. Bugün ancak devlet teşebbüsü ve parasıyla yaptırılabilecek kadar umûmî menfaatleri alâkadar eden bu işlerin *vakıf tesisler yoluyla* temin edilmiş olması, devrin teşkîlât zihniyeti hakkında bize açık bir fikir vermektedir.

Rumeli'nde hudut boylarında yerleşmiş olan ümerâya temlik edilen arâzinin böyle büyük muâfiyetler ve imtiyazlarla verilmiş olmasında, eski devrin federal prensipleri kadar, şüphesiz oraları iskân gayretini kendilerinde uyandırmak maksadı da mevcuttur.

Filhakîka, vazîfeye bağlı bir *dirlik* olarak muvakkaten elde tutulan bir mıntıkanın şenlendirilmesi, iskân edilmesi için sancak beylerinin ve sâir büyük memurların sarfedecekleri gayretler,

* Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, 167 numaralı Sığla Evkaf Defteri, Yp. 43 [Kayıt, 6].

ebedî olarak bütün evlâtlarına ve nesillerine temlik edilen bir arâzi üzerinde bu arâzinin şenlenmesi bakımından duyacakları alâka ile bir değildir. Has şeklinde tasarruf edilen bir *pâdişah dirliği*, muayyen bir maaş gibidir ve uzun bir istikbalde bu gelirin artması için alınan tedbirler sâhibi için beyhûde zahmetler addedilebilir. Çünkü, o zamana kadar sancak beyi başka bir vazîfe ile başka bir dirlik üzerine gönderilmiş olacaktır. Böyle bir pâdişah dirliğinin düşman eline geçmesi gerek düşman istilâsı ve gerek zulümle ve idâresizlikle perîşan olması da dirlik sâhibi için büyük bir felâket sayılamaz. Böyle bir vaziyet karşısında dirlik sâhibi askerî vazîfesini yaptıkça pâdişah kendisine gelir tutarı aynı olan diğer dirlikler vermek mecbûriyetindedir. Bu sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk istilâları müteâkip devletin büyük mikyasta temlikler yapmış olduğu görülmektedir. Bu sûretle, hem henüz düne kadar Osmanoğullarıyla silâh arkadaşlığı yapan ve soy asâleti fikrini muhâfaza eden birçok *beylerin fütûhattan hissesi ayrılmış ve kendileri tatmin edilmiş oluyor hem de dâimî harp ve istilâlarla harap olmuş bir memleketi imar için en müessir bir çâreye baş vurulmuş bulunuyordu.*

Filhakîka, istilâyı müteâkip derhâl Rumeli'nde hudut boylarına yerleşmiş olduklarını gördüğümüz meşhur kumandanların ve Anadolu beylerinin oralardaki toprak mâlikâneleri, bu beyleri siyâsî bakımdan düşmanla anavatanda yerleşmiş kalmış olan Osmanoğullarının devleti arasında bırakıyor ve bu sûretle kendileri için bu saltanatın sâhipleri emrinde bir kumandan gibi fütûhat ile meşgul olmaktan başka bir çâre kalmadığını görüyorlardı. Evrenos ve Mihal beyler oğullarının ve diğer kumandanların *Rumeli'ndeki büyük toprak mâlikâneleri* siyâsî bakımdan uzun müddet bu rolü oynamalarını temin etmiştir. Filhakîka, onlar, hudut boylarındaki yeni mâlikâneleri dâhilinde eskisine nazaran birkaç defa zenginleşmiş vaziyette de olsalar, siyâsî bakımdan *tehlikeli bir rol oynamak iktidarını tamâmen kaybetmiş bulunuyordu.* Çünkü, kuvvetli düşmanlar karşısında bu yeni toprak mâlikânelerini muhâfaza etmek için *iç memleketin* ve bu iç memlekette gittikçe daha kuvvetle yerleşmiş olan Osmanoğulları devletinin yardımına her zaman muhtaçtırlar. Diğer taraftan, pâdişahlar bu nüfuzlu ve şöhretli kumandanlarla soy ve hânedan sâhibi beyleri *Rumeli'nde meşgul etmek* için kendilerine her biri bir küçük beylik kadar

büyük geniş toprak mâlikâneleri bahşetmekten çekinmemişlerdir. Bu beylerden büyük bir kısmının bu memleketler üzerine *bütün maiyetleri, akvam ve akrabâsıyla Anadolu'dan göç edip yerleşmiş* olduklarına şüphe yoktur. Artık ebedî olarak kendilerinin mülkü olan bu topraklar üzerinde giriştikleri iskân ve imar faâliyeti de dikkate şâyandır. Bu toprak mülklerin her türlü hukukuyla, dağları, nehirleri, mâdenleri, bâcları ve haraçlarıyla ve âdeta *bir küçük devlet salâhiyet ve istiklâliyle temlik* edilmiş olduğunu düşünerek; böyle bir memlekette nüfusun artması, yolların ve ticarî faâliyetin temînat altına girmesi, imar faâliyeti ile herkesin gelip yerleşmesinin temin edilmiş olması, bu mülk sâhiplerinin menfaati îcabından olduğu kolayca anlaşılacaktır. Bu sûretle teşekkül eden yeni memleketlerdeki *uç beylikleri* ve hudut kumandanlıklarının en büyük ihtiyacı, vergi toplayabilmek için bu yerlerin bir gün evvel şenlenmesini, iskân edilmesi ve emniyetle yaşanabilir bir hâle sokulmasıdır. Bu sebeple, *iç memleketten adam celbetmek,* onlara kolaylıklar vâdetmek ve imtiyazlar vermek gibi tedbirlerin yanında; *düşman memleketlerinden kandırılıp köylü getirmek, akınlardan esir çıkartıp veya köyler sürüp getirip kendi memleketlerinde iskân etmek gibi* çârelere de mürâcaat edildiği görülmektedir.

Bu gibi mülkler, daha evvel gördüğümüz şekilde*, bir âile mülkü olarak bütünlüğünü muhâfaza edebilmek için vakıf veya *evlâtlık vakıf* şekline girmek mecbûriyetinde olduğundan Rumeli'nde tesâdüf ettiğimiz büyük âile vakıflarında gördüğümüz *istiklâl ve reâyâsı üzerinde devletten ayrı bir devlet tebaası imiş gibi, devletin herhangi bir müdâhale hakkından mahrum gözükmesi, vergi toplayamayışı gibi imtiyazlar,* hep böyle vaktiyle bu memleketlerin iskânını teşvik gâyesiyle oraların sâhiplerine bahşedilen imtiyazların netîcesidir. Hudutlar geriye doğru atıldıkça ve memleket mâmur olup hâl-i tabiî avdet edince bu imtiyazlar maksat ve mânâsını kaybetmiş ve *devlete rakip bir prensibin ifâdesi* olacak sûrette muzır bir şekil almıştır. Hâlbuki, vaktiyle o memleket harap ve tehlikeli bir hudut mıntıkası iken bu imtiyaz ve muâfiyetler iyi bir teşvik vâsıtası oluyordu.

Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın VI. cildinin 1. sayısında "Şer'î Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar" ismini taşıyan makalemize bakınız.

Bir müddet sonra yalnız vakıf sâhiplerine bağlı ve borçlu gözüken bâzı mıntıkalar halkının imtiyazlı vaziyetini diğer bir şekilde de îzah etmek mümkündür. İhtimal ki bu reâyâ o vakfın vaktiyle o mıntıkada iskân ettirmiş olduğu *kullarının oğullarıdır* veyâhut vakıf sâhibinin *akrabâ ve taallukatıdır* ve vakfın bu reâyâ üzerindeki diğer yabancı müdâhaleleri bertaraf edici inhisarcı hukuku bu sebeple îzah edilebilmektedir.

Filhakîka, bir başka yazımızda* "kulluklar ve ortakçı kullar" nâmı altında uzun uzadıya îzah ettiğimiz veçhile büyük pâdişah ve vüzerâ vakıflarının birçoklarında köyler, sâdece toprağa yerleştirilmiş esirlerden veyâhut harp mıntıkalarından sürülüp getirilmiş köylülerden ve birçok vergilerden affedilecekleri vaadiyle öteden beriden bulunup getirilmiş kimselerden müteşekkil bulunmaktadır.

Bu hususta bir misal zikretmiş olmak için, Niğbolu livâsında Sultan Bâyezid tarafından Mihaloğullarına temlik edilen arâzi üzerindeki *iskân faâliyetini* ve bâzı köylerin ne şekilde teşekkül etmiş bulunduğunu tetkik edelim:

Bu mıntıka, Mihaloğullarına, cümle hududu ve hukuku, arâzi ve mezârii, beytülmali ve haracıyla "mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kıdem" olarak temlik edilmiştir. Ve ayrıca mezkûr hudutlar içine "haymana ve hâric ez-defter-i cizye ve kimesneye raiyet kaydolunmamış haymana kâfirlerden ne denlü kâfir cemedüb getürüb teskin itdirürse ol dahi sâir mülkleri gibi mülk-i mahzı olub sâir emlâkine nice tasarruf iderse anı dahi ol veçhile mutasarrıf ola" denilmiştir.

İşte, Mihal oğlu Ali Bey bu gibi haklara istinâden ve ihtimal insan celbi için, Plevne kasabasında oturan İslâmları âşardan ve diğer rüsûmdan affettiği gibi Hıristiyanları da cizyeden affetmiştir. Ali Bey'in şerîatın vazettiği bir vergiyi bu sûretle ilgâ edebilmesi hakîkaten dikkate değer.

Ali Bey, elimizdeki kayıtlardan anladığımıza göre, kendisine verilmiş olan sınırnâme içinde bu sûretle cemettiği köylerin bâzısını mescidine ve imâretine ve bâzısını zâviyesine vakfettiği gibi geriye kalanların bir kısmını da oğullarına ve bâzısını kullarına temlik etmiştir.

---

* *İktisat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 1, 2 ve 4'e bakınız.

Bu sûretle temlik edilen arâzinin hududu içinde "hâlî ve harâmî durağı" bir yer, ihyâ olunması için, akrabâdan Halil Voyvoda'ya "cemî' hukuku ile hibe ve temlik edilmiş" ve eline *mülknâme* ve *sınırnâme* verilip kadıdan hüccet alınmıştır. Resmî muâmele bu sûretle bittikten sonra, Mihal oğlu Mehmed Bey'in mülk köyleri reâyâsından ve mülk raiyetlerinden isimleriyle (25) raiyet çıkarılıp evlâtlarıyla bu boş yere kondurulup bir köy tesis edilmiştir. Mihal oğlu Ali Bey de kendisine mülk olarak verilmiş olan yerler üzerinde diğer bir pınar başı hâlî yeri hizmetkârlarından Yusuf'a vermiş ve kendisine başkasının olmayan kefere tayfasından (20) nefer kâfiri getirip kondurmağa izin ve icâzet verip, getirip kondurduktan sonra bu yirmi neferi ona çiftçi yapıp hukuk-ı şer'iye ve rüsûm-ı örfiyeleriyle mezkûre hibe ettiği gibi; mezkûr Yusuf ne miktar *yoldaşı ve hizmetkârı* ile buralarda *baltalarıyla ne miktar künt yerler açıp tarla ve bağ ve bostan* edinirse bunların resimlerinden de kendilerini affettiğine dâir ellerine mektup vermiştir. Yine elimizde mevcut kayıtlara nazaran; bir başka *hâlî pınar başını* Mihal oğlu Mehmed Bey *Hersek'te sancak beyi iken bir kaleden çıkardığı* (15) ve oğlu Hızır Bey'in diğer bir kaleden çıkardığı (15) nefer evli fakirle iskân edip köy kurdukları anlaşılmaktadır. Gerçi bir müddet sonra mülknâmede olmayan köylerin zikredilen usûllerle çoğalması üzerine, bâzı devlet memurlarının bu köylerin reâyâsından resm-i haymana istedikleri ve bu hususta uzun birtakım dâvâlara girişildiği anlaşılmaktadır. Burada da Plevne kasabası Hıristiyanlarının vaktiyle Mihal oğlu Ali Bey tarafından affedilmiş olan cizyelerinin alınmasının şer'î olmadığı sebepten cizyenin pâdişah hesabına toplanması lâzım geleceği mevzûubahis edilmektedir.

Vakıfların ve mülklerin sınırları içinde dışardan getirilip veya kendi köylerinden ayrılıp iskân sûretiyle daha birçok köylerin teşkil edilmiş olduğunu gösteren diğer kayıtlar da mevcuttur:

Meselâ maktul Mustafa Paşa'nın veresesi elinde bulunan üç köyden ikisinin sonradan ihdâs edilmiş bulunduğu ve mülk olan köyün ancak Hıristiyan köyü olduğu anlaşılarak, *"sonradan ihdâs edip şenlendirdiği ve ifratla mâmur eylediği diğer iki köy pâdişaha has tâyin"* ediliyor. Rüstem Paşa'nın Hezârgırad'da *hâlî ve ıssız bir pınar başını, hâlî olmak dolayısıyla tapuya müstehak olduğu için,*

mevkûfata ve hassa beytülmale nâzır olan Zaîm Mehmed'den beş yüz akçe tapuya ve her sene iki yüz akçe mukâtaaya satın alıp kaydettirdikten sonra kendi mülk-i mahzı olan Arnavutköy'ünden (60) nefer evli reâyâ kaldırıp bu boş yerlerde bir köy ihdas ediyor ve cümle hukukuyla tasarrufuna geçiriyor. Diğer kayıtlarda da yine bu mıntıkada birçok köylerin imtiyazlar bahşetmek sûretiyle veya istimâlet tarîkiyle insan toplatılarak tesis edildiğini göstermektedir. Ve bütün bu mülk sâhiplerinin topraklarının bu şekilde iskân edilmesinde büyük menfaatleri olduğunu bilerek hareket ettikleri görülmektedir. Meselâ bir yerde pâdişah eskiden mezra olan bir yeri *şenletmek* için icâzet verip Mustafa Paşa'ya temlik ediyor; paşa da bu sûretle meydana çıkan köyü Üsküp'teki câmiine ve imâretine vakfediyor.

Daha bunlara benzer birçok misaller de zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerin boş yerleri iskân maksadıyla pâdişahtan dileyip veyâhut satın alıp *mensup oldukları cemâat ve akrabâları halkıyla veya harpten hisselerine düşen esirlerle, "haymana"dan bulup getirdikleri insanlarla* buraları iskân ettikleri görülmektedir. Daha muahhar devirlerde hudut boylarında aşağıdaki şekilde bâzı vazîfeleri ve imtiyazları olan kimselerin mevcûdiyeti de düşünülecek olursa, düşman memleketlerinden *esir kapmak kadar, reâyâ toplayıp getirmenin* de ne kadar mühim bir mesele teşkil etmekte olduğu anlaşılır:

> Mezkurlar yarar ve gerekli olub şimdiye değin *bu nâhiyelere reâyâ gelmesine bunlar bâis olmağın* hukuk ve rüsûm alınagelmeyüb minba'd dahi hukuk-ı şer'iye ve rüsûm-ı örfiyeden muaf olmak şartıyla ol etrafı şenlemeğe mültezim olub *dârülharbden istimâlet ile reâyâ getirüb temekkün ettirmek için lâzım kimesnelerdir* deyü Pojaga beyi îlâm eylediği pâye-i serîr-i adâlet meâsire arzolundukda mâdemki şart-ı meşruh üzere edâ-i hizmet idüb ol cevânibin şenlenmesine bâis olub reâyâ getirüb tavattun itdirmeğe sa'y ve kifâyetleri müşâhede oluna muaf ve müsellem olalar deyü ferman olunmağın defter-i cedîde kaydolundu. (İstanbul, Başvekâlet Arşivi; Pojaga defteri).

Aynı şekilde Hersek'te, Yenişehir'de, Avlonya'da birtakım Hıristiyan rüesâ, düşman memleketlerinden akrabâ ve taallukatıyla çıkıp gelip Türkiye'de yerleştikleri için, kendilerine bâzı yerler mülk olarak verilmiştir. Meselâ Hersek'te (82) hânelik bir

cemâat ahd-ü emânla geldikleri vakit *"tapu ile" "pâdişahımızın memleketinde temkin idüb otura ve zikrolan yerleri şenlede ve kendüyle bile çıkan kefereyi kondura ve zikrolan yerlerden yer vire ve şimdiden sonra ne mikdar kimesne gelürse zikrolan yerlere kondura"* diye vermişlerdir. Diğer birtakım Hıristiyan askerî rüesâya (Voyvodalara) eski "baştina"ları "kendüyle bile gelen cemâatleriyle ve gelecek kimesneleriyle tasarruf iderler" deyü verilmiş ve böyle *muâhede* edilmiş veya *diğer ahd ü peymanla gelenlere* bu şekilde yerler temlik edilmiştir. Diğer kayıtlarda da böyle "istimâlet" ile düşman içinden getirilmiş askerler mevcuttur. Bosna kalelerine âit bulunan kayıtlar da tetkik edilecek olursa, devletin hudut boylarını iskân ve ihyâ edebilmek için toprağı *yurt* ve *çiftlik* olarak eski sâhiplerine bırakmakta veya boş kalan toprakları isteyenlere ucuz bir fiyatla satmakta olduğu görülecektir. Bu sûretle oralarda *mîrî topraktan farklı bir toprak rejimi, yâni bir nevi mülk topraklar şekli* daha büyük bir mikyasta teşekkül etmiş bulunmaktadır.

Kayıtlar

1. Mukaddemâ kasaba-i Sultâniye karye olup mahuf ve muhâtara hıfzı lâzım *derbent* iken şenletmek için havass-ı hümâyun ve zuamâ ve erbâb-ı timar reâyâsından resm-i bennâk ve caba ve avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye teklif olunmamak üzere emr-i şerîf ile tavattun ettirilen reâyâ tâifesi *sâir muazzam şehir halkı gibi bennâk ve caba resminden muâfiyet üzere* tahrir olunup defterleri âsitâne-i saâdete teslim olunup bâdehu *Atçeken tâifesi*nden ve sâir reâyâdan kasaba-i mezbûreye gelmeğe tâlib ve râgıb olanlar dahi *ol minval üzere* tavattun içün sadaka buyrulan ahkâm-ı şerîfe sicill-i mahfuza kaydolunup nice reâyâ gelüp mütemekkinler ve mutavattınlar olup birkaç yıl kasaba tamam şenlenüp mâmur olduktan sonra deftere kaydolundular Âsitâne-i saâdetten *sûret-i defter* alup ve sonra ahkâm-ı şerîfe ile gelenler mahkemeden ahkâm-ı şerîfe sûreti alup muâfiyetlerine tamam kavî temessüğe mâlik olduklarından sonra kasabayı bırağup gerü geldikleri karyelerine varup firar edenlerden sipâhî *rüsûmu raiyet* taleb ettiklerinde muâfiyetlerine sûret-i defter-i pâdişah ve alâmet-i şe-

hinşâhî ibraz edüb rüsûm-ı raiyet virmeyüp ve *mütevellî* göçürüp kasabaya getürmek istedükte bâzı koyunlarının dölün almak, andan gelicek ve bâzıları dahi ve bahçe zirâatleri mahsulün cemedüb karyeden alâkaların katedüb gelmek bahânesiyle yerlerinde kalup gelmeyüp şöyle râyegân *muaf* geçinürler imiş.

Bu defa tahrir-i cedîd esnâsında kasabada mevcut bulunmayup yine muaf kaydolunmak içün tahrir esnasında birkaç günden beri geldikleri vech-i meşruh üzere kasabayı bırağup gittikleri sebeble nice yıl kasaba hâlî ve dükkânlar muattal kalup mürur ve ubur eden ümerâ ve küberâ ve ebnâ-i sebîlin kasabada bey' ve şirâ olunmaduğundan nice levâzımlarına zarûret ve usretlerin ve mahallâtta hâlî kalup harâbe müşrif olan evleri eşkıyâya me'vâ olup fesada sebeb olmakdan kasabada mukim olup hîn-i tahrirde hazır olan âyanı nihâyet ihtiyat üzre olduklarından tazallüm etmeğin mekân-ı melûflerine avdet edenleri yerlü yerinde raiyet kaydetmek maksud olundukta her biri hâliyâ karyelerinden alâkaların katedüb bu defa ikâmet kasdına gelüp minba'd dahi kasabayı hâlî koyup giderseyüz güzeşte caba ve bennâk resminiz içün *çiftbozan üslûbu üzre her sene yetmiş beş akça mevkufçulara* ve vâki olan güzeşte avârızımız ve nüzülümüzü bîkusur velâ küsûr mîrî cânibine edâ idelüm deyü hüsn-i irâdetleriyle kabul ve taahhüd ettikleri ecilden emr-i şerîf-i sâbık ve defter-i atîk mûcibince kasaba-i sultâniyede mütemekkin olduklarınca kemâkân caba ve bennâk resmin virmeyüp sâir vilâyette avârız ve nüzül vâki oldukta bunlara teklif olunmamak üzre defter-i cedîde kaydolundu. (Başvekâlet Arşivi, 424 numaralı Karapınar ve Sultâniye Evkaf Defteri).

2. Nefs-i kasaba-i Sultâniye'de gelüp mütemekkin olan her ne tâifeden olursa eğer *Atçeken* ve eğer *mütekâit*tir cemî' tekâlif-i divâniyeden ve avârız-ı örfiye ve ulak ve kılavuz ve suhreden muaf olmak içün pâdişahımız eazzaallâhu ensarahu atebe-i ulyâlarında ve cennetmekân ve firdevs âşiyân Sultan Süleyman hazretlerinden ahkâm-ı şerîfe vârid olmuştur ber mûceb-i defter-i atîk.

3. Eskiil kadısına hüküm yazıla ki:

Hâliyâ kapuma arz gönderüp âsitâne-i saâdet'ten fermân-ı şerîf vârid olup kasaba-i Sultâniye'ye gelüp tavattun edenler her ne yerden gelürler ise avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden

muaf ve müsellem olalar deyü ferman olunmağın hâlen semânîn ve tis'a mie târihinde Eskiil kazâsından ve etrafta olan kadılıklardan birkaç yüz evler gelüp kasaba-i mezbûrede tavattun edüb şenlendirüp sâbıka gelüp tavattun edenlerin isimleri defter olup Âsitâne'ye arzolunduğu gibi bizim dahi isimlerimizi defter edüb avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden ve Kıbrıs sürgününden muaf ve müsellem olmak recâsına arzolundu deyü bildirmişsin.

İmdi buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda şimdi gelen mezkûr kimesnelerin emrolunan üzre *kürekçilerin* alup zapt ettiresüz ve hâlâ kaç nefer gelüp temekkün idenleri isimleriyle defter idüb defteri imzâlayup dergâh-ı muallâma arz edesiz ellerine muâfiyet içün hükm-i şerîf virile şöyle bilesin tahriren 9 Ramazan 980. (Başvekâlet Arşivi, 980 târihli Ahkâm defteri. Yp. 335).

4. Bilfiil dîvân-ı hümâyunda tuğra-yı saâdet-ârâ hizmetinde olan Hamza Paşa dâmet maâlihiye hüküm ki:

Hâliyâ Dârüssaâdetim ağası olan kıdvetü'l-havas ve'l-mukarribîn 'umdetü'l-eshabü't-takrir ve't-temkîn Osman dâme uluvvuhû mektup gönderüp Aksaray kazâsına tâbi Halil Fakih nâm karye mukaddemâ hâric ez-defter olup mevkûfat eminleri zabtederler iken merhum ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman Han tâbe serâh zamanında sene-i erba' ve seb'in ve tis'a mie Rebiülevvelinin gurresinden sulehâdan Şeyh Bâli'ye temlik olup sınuru dâhilinde olan 'uyun-ı enhâr bağ ve bahçesi ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresi ve çayırı ve cümle tevâbii ve levâhıkı ve resm-i ağnâm ve öşr-i gallâtı mûmâileyhin emlâk-i sahîha-i şer'iyesi gibi olup mâdemki kayd-ı hayâttadır mutasarrıf olup vefatından sonra evlâd-ı zükûrunun aslahı vech-i meşruh üzre mutasarrıf olup evlâd-ı zükûrı batnen ba'de batnin münkariz olduktan sonra Karapınar kurbunda vâki imâret-i âmireye sarfolunup ve mezbur şeyh ve evlâdları mezbur karyelerde sâkin olan dervîşan tâifesi ile ulaktan ve kürekçiden ve arpa ve saman salgunundan ve güherçile hizmetlerinden ve sâir avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzre ruznamçe-i hümâyun virüp ile'l-ân vech-i meşruh üzere tasarruf olunurken müceddeden vilâyet tahrir olundukta mûmâileyhin Şeyh Bâli'nin evlâdından olup hâlâ karye-i mezbûre vech-i meşruh üzre mutasarrıf olan dârende-i fermân-ı hümâyun Mevlânâ Hayreddin âhar diyarda bulu-

nup hazır olmamağla defter-i cedîde kaydolunmamağın *mevkūfat eminleri* hâric ez-defter deyü mahsulüne dahleylemekten hâlî değildir deyü mülknâme-i hümâyun mûcebince karye-i mezbûre müşârünileyh ceddim tâbe serâhnın Karapınar'da vâki imâretinin evkaf defterine kaydolmak recâsına îlâm etmeğin buyurdum ki karye-i mezbûreyi vech-i meşruh üzre mülknâme-i hümâyun mûcebince zikrolunan evkaf defterine kaleminle kaydeyleyesin şöyle bilesin fî evâil-i Zilhicce 1004 erba' ve elf.

Vech-i meşruh üzere verilen hükm-i şerîf bu fakire havâle olunub aynı ile bu mahalle naklolundu mûcebi ile temessük oluna fî ... Hamza et-tevkîî. (İstanbul, Başvekâlet Arşivi, 424 numaralı vakıf defteri).

5. Vakf-ı düstûr-ı mükerrem vezîriâzam hazret-i Mehmed Paşa.

Nehr-i Çeltik.

Tohum, 75 müd be-müdd-i kebir.

Hisse-i hazret-i düstûr-ı a'zam: Tohum, 50 müd.

Hisse-i Feridun Ahmed Bey: Tohum, 25 müd.

Müşârünileyh edâmallâhü taâlâ iclâlehu nesf-i Göynük'de kutbü'l-ârifîn erşedü'l-mürşidîn hazreti Şeyh Akşemseddin kuddise sırrıhü'l-azizin türbe-i şerîfesinde her gece üç kandil yakub ve kasaba-i mezbûrede ihtiyacı olan yerlerde kârbansaray ve beş mevziide çeşmeler binâ eylemeğe azîmet edüb zikrolan hayrât-ı mebrûrenin evkafı içün Beypazarı kazâsına tâbi Yenice nâm karye kurbunda iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Feridun Ahmed Bey dâme mecduhû ile *bervech-i iştirâk kendülerin hâlis mallarıyle* nehr-i Sakarya'dan bir mikdar su ifraz edüb *bir azîm bend bağlayub* tulî on yedi bin zirâ harkı kazdurub hark-i mezbûr uğradığı yerlerden Eskişehir kazâsına tâbi Çaltı nâm karye ve sâir kurâ sınurlarında vâki olan arâzi-i muattala ve sâir zirâat olunan yerler zikrolunan su ile sıvarılub müdd-i kebir ile yetmiş beş müd çeltik tohumu ki yirmi beş müd tohumu mûmâileyh Ahmed Bey cânibinden ve elli müd çeltik tohumu müşârünileyh edâmallâhü teâlâ iclâlehu tarafından ekilmeğe mâliye cânibinden icâzet-i hümâyun içün hükm-i şerîf sadaka olunmağın harc-ı bend ve hark ve tohum kendülerin olub reâyâ ve gayrıdan çeltik zirâatine rağbet edenler zirâat eyleyüb hâsıl ettikleri çeltiğin evvelâ tohumunu ayırub bâ-

dehu cümle mahsulün nısfını bend ve hark sâhiplerine virüb ve nısf-ı âharın zirâat edenler alub kabzettüklerinden sonra sâhib-i arza öşrünü zirâat edenler kendü hisselerinden virmek üzere emr-i şerîf mûcibince sebt-i defter olundı ve çeltikden maadâ zikrolunan sudan mezraların sıvarub intifâ eden kimesneler dahi hâsıl ettikleri penbe ve gayrı mahsulü bend ve hark sâhibi ile vech-i meşruh üzere münâsafe ederler.

Vakf-ı Feridun Ahmed Bey et-tevkîî.

Zemin-i muattala Köyne demekle mârufdur der nezd-i karye-i Yenice tâbi-i mezkûr.

Zemin-i mezbûr-ı müşârünileyh Ahmed Bey ve Yenişehir'in mevkûfat emini olan Mehmed bin Hızır'dan *tapulayub alub* mezkûr eminin temessüğü mûcebince sebt-i defter olundı. Hâsıl, her vech-i maktû fî sene 100[?].

Eskişehir kazâsına tâbi Mayıslar nâm karye kurbunda nehr-i Sakari civarında olan şârî'-i a'zamı nehr-i mezbûr harab etmekle âyende ve revende küllî meşakkat çeküb ve Göynük kazâsında vâki Nerdübanlu nâm derbendin yolu dahi sa'b ve sengistan olduğundan mâadâ hâlâ bi'l-külliye munkatı olmağa karib olmağın *Arab ve Acem'den gelen bâzergânlar küllî müzâyaka çeküb* tâmir ve meremmete şiddet-i ihtiyacı olduğun ve Beypazarı kazâsında olan sâlifü'z-zikr karye-i Yenice kurbunda nehr-i Sakari'den düstûr-i mükerrem vezîriâzam hazreti Mehmed Paşa edâmallâhü teâlâ iclâlehu ile bervech-i iştirâk bir mikdar su ifraz edüb *kendü mallarıyle bir azîm bend bağlayub* tulî on yedi bin zirâ hark kazdırub mümkün yirmi müd çeltik tohumu zirâat olunub zirâat edenlerin kendü yerlerinde hâsıl olan çeltiğin tapulu yerinde zirâat olunan çeltiğin ırgadiyesin kendü malinden verüb cümlesin mûmâileyh alub ashâb-ı arâziye âşarı virildikden sonra *zikrolunan yolların tâmirine ve meremmetine sarfolunub* bâkisin kendünün evkafına zam ve ilhak olunmak bâbında izn-i sultânî recâsına Eskişehir kadısı Mevlânâ İbrahim dâme fazluhû âsitâne-i saâdete arz eyledikde zikrolunan bend ve harkın ve çeltik zirâat olunacak arâzinin *ashabı ve reâyâsı râzı olurlar ise* vech-i meşruh üzere bend ve hark ihdas ettürüb çeltik zirâat ettüresin ve zikrolunan çeltikden kendü hissesin maa'z-zikr yolları tâmir ve meremmetine sarf ve bâkisin kendü evkafına zam ve ilhak eyleye deyü pâdişah-ı âlem-penah

tâle-bekahu hazretlerinden izn-i hümâyun erzânî buyrulub mâliye cânibinden mufassal hükm-i âlişan inâyet olunmağın zikrolunan bend ve harkı müşârünileyh edâmallâhü taâlâ iclâlehu ile mûmâileyh Ahmed Bey bervech-i iştirâk kendü mallarıyle binâ ve ihdâs edüb elli müd çeltik tohumu müşârünileyh ve yirmi beş müd tohum mûmâileyh Ahmed Bey'e tâyin olunub harc-ı bend ve hark ve *tohum kendülerin* olub reâyâ ve gayrıdan mumâleyhin zikrolunan tapulu yerlerinde çeltik zirâati idenlerin ırgadiyesi mûmâileyhin kendü malinden harcolunub hâsıl olan çeltiğin cümlesi mûmâileyh Ahmed Bey'in olub ammâ kendü yerlerinde zirâat eden kimesneler evvelâ tohumu ifraz edüb bâdehu bâki kalan mahsulün nısfı mûmâileyhe virüb ve nısf-ı âharın kendüler aldıkdan sonra kendüler aldıkları nısıf mahsulden *sâhib-i arza öşürlerin edâ etmek* üzere ber-mûceb-i emr-i şerîf defter-i cedîd-i hâkânîye kaydolundı ve çeltikden mâadâ zikrolunan suyla mezraların suvarub intifâ edenler dahi hâsıl ettikleri penbe ve gayrı mahsulü bend ve hark sâhipleri ile vech-i meşruh üzere münâsafe ederler. (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, 585 numaralı Bursa Evkaf Defteri, Yp. 351).

6. Mülk-i hazret-i Mehmed Paşa edâmallahü taâlâ iclâlehu.

Cezîre-i Kuşadası Hâric ez-defter tâbi-i İzmir.

Hâsılı an âşar-ı hubûbat ve resm-i zemin ve resm-i tapu ve yava ve kaçkun ve gümrük ve kassabiye ve resm-i kahve ve resm-i keyle ve kapan ve beytülmâl-i hassa ve amme ve cürüm ve cinâyet.

Kuşadası bundan akdem vezîriâzam iken vefat eden Cerrah Mehmed Paşa'ya her sene *Sakız mukātaatı eminlerine ellişer bin akçe virmek üzere* mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kıdem serbestlik üzere temlik olunup verilen mülkname-i hümâyun mûcebince tasarruf eden veresesi hâliyâ cezîre-i mezbûru *hüccet-i şer'iye ile* sâbıka vezîriâzam olup hâlâ kāimmakam Mehmed Paşa edâmallâhu taâlâ iclâlehu hazretlerine kendü ihtiyarları ile fâriğ olub mahall-i mezbûre harbî küffar-i hâksârın gemileri gelüb yanaşub ve huccâc ve ebnâ-i sebîli rencide itmekten hâlî olmadıkları ecilden müşârünileyh hazretleri dahi tahassun içün kendü malinden bir kale ve bir han edüb mukaddemâ Sakız eminlerine virilen elli bin akçeyi mûmâileyh hazretlerinin binâ eyledikleri kale neferatının

ulûfelerine beher sene mütevellîsi yedinden verilmek ferman olunup mukātaat defterlerine dahi minvâl-i mezkûr üzere işâret olunub ve etraftan gelüb tavattun iden reâyâ mukaddemâ virilen mülknâme-i hümâyun mûcebince mahall-i mezbûru muhâfaza edüb hizmetleri mukābelesinde avârız-ı divâniye ve nüzül ve sâir tekâliften beylerbeyi ve sancak beyi tekâlifinden cümle muaf ve müsellem olub ve hâliyâ cezîre-i mezbûrenin gümrük ve zarar-ı kassabiye ve resm-i kahve ve resm-i kapan ve keyl ve âşar ve beytülmâl-i amme ve hassa beytülmal dahi ilhak olunmasın recâ eyledikte virilmek ferman olunmakla zikrolunan gümrük ve zarar-ı kassabiye ve resm-i kahve ve resm-i kapan ve keyl ve âşar ve resm-i tapu ve resm-i zemin ve yava ve kaçkun ve beytülmâl-i amme ve hassa ve cürüm ve cinâyet dahi vech-i meşruh üzere defter-i cedîd-i hâkānîye kaydolunmak için bu hakire hitâben emr-i şerîf vârid olmağla sebt-i defter olundu tahriren fî evâil-i Zilkāde sene seb'a ve 'ışrîn ve elfe harrerehül-fakir Mustafa et-Tevkîî (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, 167 numaralı Sığla Evkaf Defteri, Yp. 43).

'An evkāf-ı vezir-i sâbık Kara Mehmed Paşa.

Sakız ve Kuşadası'nda vâki Konevî Mehmed Paşa'nın müsakkafatı olan evkafının vakfiye-i ma'mûlün-bihâsının sûreti Defterhâne-i Âmire'de sâir evkaf defterleri ile zabtoluna.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİR İSKÂN VE KOLONİZASYON METODU OLARAK SÜRGÜNLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler

I*

I. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi

Selçuklu-Bizans hudutlarında teşekkül eden bir uç beyliğinin kısa bir müddet içinde büyüyerek, târihin akışını asırlarca değiştirecek kudrette bir imparatorluk hâline girivermesi ve yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak, eski Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulan yeni devlete bir Türk ve İslâm devleti damgasını vurabilmesi hâdisesi, târihçiler arasında henüz îzah edilmemiş bir *mesele* hâlinde münâkaşa edilip durmaktadır.

Eski Osmanlı târihçilerinin mûcize nevinden vukū bulduğu kabul edilen bu hâdiseyi ilâhî takdir ile îzah ediş tarzı mâlûmdur. İlk Osmanlı pâdişahlarının dirâyet ve şecâati ile Tanrı adını yüce tutmak için kılıca sarılmış olan ve her biri esâtîrî bir şahsiyet hâline sokulmuş bulunan bu saltanatın kurucusu ünlü gāzilere karşı Allah'ın teveccüh ve yardımı ortada îzaha muhtaç bir mesele bırakmaktadır.

Bu işin bu nevi bir anlayış yoluyla tatmin edici bir îzah şekline ulaşamayacağını takdir eden bir kısım ecnebi târihçiler ise, Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş menfî kanaatleri kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi daha geniş kadrolar içinde vaz' ve mütâlaa etmek için ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden dolayı, içinden çıkılmaz faraziyelerle târihî hakîkati zorlamaya mecbur kalmışlardır. Onlara göre, fütûhatın çekirdeğini teşkil eden Osman Bey ve silâh arkadaşları göçebelik hayatının îcap ettirdiği cengâverlik hasletlerine fazlasıyla sâhiptiler. Ayrıca, İslâm dinine yeni sokulmuş olduklarından, *bir dini yeni kabul etmiş olanlara mahsus bir ihtiras ve taassupla bu dini yaymak* için mücâdele ediyorlardı. Bu *ihtiraslı gazâ ruhu*

---

* *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4 (1949-50), ss. 524-569.

ilk müşkülleri hallettiği gibi, fethedilen memleketler halkını bu îmanlı gâzilerin elinde yeni bir sirâyet kâbiliyeti kazanan İslâm dininin tesirlerine de mâruz bıraktı. Bu yeni din esrarlı bir maya gibi tesir ederek kütlelerin hamuruna yeni bir şekil ve mâhiyet verdi ve onları yeni bir *Osmanlı Milleti* vücûda getirecek şekilde yoğurdu.[1] Bu sâyede, Bizanslı Rumlar ve diğer Balkan milletleri, sâdece isim ve din değiştirerek târih sahnesine yeni bir ırk ve millet hâlinde ve üzerlerine yeni vazîfeler almış olarak çıktılar ve İslâmî bir renk ve cilâ altında eski Bizans'ı ihyâ ve devam ettirdiler. Henüz göçebe hayatının îtiyatlarını muhâfaza eden bir avuç Türk'ün bu büyük târihî oluş içindeki hakîkî rolü, olsa olsa böyle bereketli bir mayanın getiricisi olmaktır. Bu sûretle Osmanlı Devleti, Rûm vezir ve idâreciler tarafından Bizans'ta görülen teşkîlâta göre kurulmuş olduğu gibi, onun kurucusu olmak iddiasında bulunan o bir avuç Türk'ün yeni devletin hamuru içinde

---

[1] Bu hususta en bâriz bir iddia olarak, H. A. Gibbons'un Ragıp Hulusi (Özdem) tarafından Türkçeye *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* nâmı altında tercüme edilmiş olan (İstanbul, 1928) ve bu imparatorluğun kuruluşu ile ilgili türlü meseleleri ortaya atmak bakımından kıymeti bulunan eserini (*The Foundation of the Ottoman Empire*; Oxford, 1916) zikredebiliriz. Filhakîka, bu kitabın birinci faslı "Osman: Târihte yeni bir ırk zuhur ediyor", ikinci faslı da "Orhan: Yeni bir millet teşekkül ediyor ve Garp âlemiyle temâsa geliyor" başlıklarını taşımaktadır. Diğer taraftan, bu eserde aşağıdaki satırların mülhem olduğu ve yukarıda îzahını yaptığımız bir anlayış tarzı, orijinal bir îzah faraziyesi olmak iddiası ile hâkimdir: "Osmanlılara Türk denilmesi ve bunların Avrupa toprağına müstevlî bir unsur gibi gösterilmesi târihî bir hatâdır. Bu hatâ o kadar uzun zaman devam etmiştir ki, Osmanlılar bile bu hatâya düşmüşlerdir, bunlar dâima kendilerini Türklerden ayırt etmişlerdi." (s. 62.) "Dikkate şâyandır ki, Osmanlılar Balkan yarımadasını fethederken Müslüman boyunduruğu altına koydukları milletlerin kanına ve dinine mensup bir müttefikin yardımı olmaksızın hiçbir muhârebe etmemişlerdir." (sf. 151.) "Orhan'ın saltanatının nihâyetinden evvel küçük Söğüt köyünde Osman'ın etrafında toplanmış olan Asyalı sergüzeştçilerin nüvesi yarım milyona varmıştı. Bu, tabiî bir artma olamazdı. Şarktan gelen göçebelerin iltihakı ile de mümkün değildi. *Çünkü Orhan, Asya hinterlandı ile temastan munkatı idi.* Orhan milletini bulunduğu yerlerdeki unsurlardan teşkil etmiştir. *Bunların çoğu Rûm idi.*"
Bu eser münâsebetiyle *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu* hakkında G. Giese tarafından yazılan tenkit makalesi (*Zeitschrift für Semitistik*, bd. II, 2, 1924)'in Türkçe tercümesi: *Türkiyat Mecmuası*, Cilt I. sf. 151-171. Bilhassa Prof. Fuad Köprülü'nün *Les Origines de l'Empire Ottoman* (Paris, 1935) isimli etüdüne bakınız (p. 7-19).

ham malzeme olarak getirdiği hisse de ehemmiyetsizdir. Türkler yalnız yeni bir imparatorluk kurmak için kendilerine lüzumlu devlet adamlarını değil, imparatorluk harplerinde kan dökecek askerleri dahi yerli unsurlar arasından tedârik etmişlerdir.[2]

Demografik âmillerin hesâba katılması zarûreti

Görülüyor ki, ilmî olmak ve îzah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, bu faraziyeler bizi tatmin edebilecek bir ruh ve metotla işlenmiş değillerdir. İlk Osmanlı târihçilerinin îzah tarzlarında olduğu gibi bunlar da Osmanlılarla bütün Türk ve İslâm dünyasının insan kaynakları arasındaki münâsebetleri hesâba katmıyor ve 400 çadırlık bir aşîreti koskoca bir Bizans medeniyeti ile karşı karşıya bırakıyor. Ve bu sûretle, İslâmî bir renk ve cilâ altında devam ettiği farz edilen bu yeni Bizans İmparatorluğu'nda, müthiş bir sirâyet kuvvetini hâiz bir salgın hâlinde Bizans Rumları ve Balkanlı milletleri İslâmlaştırarak yeni bir nizamın hizmetine soktuğu farz edilen ve Türk-İslâm kültürünü ve Türk

---

[2] Bu hususta Prof. Fuad Köprülü'nün, *Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası*'nın birinci cildinde neşredilmiş olan (İstanbul, 1931, sf. 167-313) "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" adlı etüdüne ve bu etütde bilhassa Romanyalı mâruf târihçi N. Iorga'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Bizans'ın bir devamı, onun Müslüman rengine boyanmış bir şekli, bir "Müslüman Roma İmparatorluğu" addeden ve Fâtih Sultan Mehmed'i daha İstanbul'un fethinden evvel, yarı Sırp Bizans İmparatoru Constantin Dragases'den daha Bizanslı olduğunu iddia eden fikirlerinin kaydedildiği 173 ve müteâkip sahifelerine bakınız.
Fikrimizce Osmanlı İmparatorluğu'nda Bizans tesir ve nüfuzu bahis mevzûu olunca unutulmaması lâzım gelen bir hakîkat var ise o da şudur: Bizans İmparatorluğu'nun mukadderatı çok zaman evvel Selçuklu istilâsı ile kat'î olarak taayyün etmiş ve hatta 1453'de vukûa gelecek olan hâdisenin daha 1090'da tahakkuku mümkün gözükmüştü. Osmanlı İmparatorluğu kurulacağı sırada bahsi geçen Bizans İmparatorluğu, Türklere esâsen haraç veren ve asker göndermeğe mecbur olan ve hükümranlığı İstanbul ve civarı ile Selanik'e, Halkidikya yarımadasının bir kısmı, Mora despotluğu, Karadeniz'de Burgaz'ın şimalinde birkaç liman ve Anadolu'da Türk toprakları içinde kalmış olan Alaşehir'den ibâret kalmş olan bir devletti. İstanbul'un bir mahallesi olan Galata'da bile Cenevizler müstakil bir *komün* şeklinde ayrıca idâre edilmekte ve îcabında İstanbul'la harp hâline girebilmekte idiler.

dilini Tuna boylarına kadar götürmüş olan *hamlenin kuvveti hakîkaten mûcizeli bir hâl alıyor* ve îzahını bulamıyor.

Gerçekten, Osmanlı memleketlerinin günün birinde bir Türk aşîretinin getirdiği yeni bir din ideali ile sarsılmaya ve netîcede olduğu yerde kendiliğinden kitle hâlinde İslâmlaşmaya başlamasını kabul etmek mümkün değildir. Çünkü, hakîkî bir îzahın her şeyden evvel halk kütlelerinin hamuruna yeni bir şekil ve mâhiyet verecek olan bu esrarlı mayanın kuvvetini nereden aldığını tâyin etmesi lâzım gelir. Kanaatimizce Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü nevinden bir târihî eseri, ehemmiyeti ne kadar büyük olursa olsun, sâdece yeni bir din idealinin, târihin muayyen bir anında kütlelere salgın hâlinde sirâyeti veya o din uğrunda mücâdele edenlerin şecâat ve kahramanlıklarıyla îzah etmek mümkün değildir. Esâsen, meseleyi îzah için Osmanlı İmparatorluğu'nda vukûu ileri sürülen bir İslâmlaşma ve Türkleşme hâdisesi, öyle sihirli bir değneğin hâriçten ve uzaktan tesiri şeklinde ve bir idealin bizâtihi hâiz olduğu sirâyet kudreti veya o ideali taşıyanların azim ve irâdesiyle tam bir şekilde anlaşılamaz. Eğer böyle bir hâdisenin hakîkaten büyük mikyasta vukûuna şâhit oluyorsak, onu ancak daha ilmî ve tatmin edici sebeplerle îzah etmeye çalışmalıyız. Bu bakımdan bizim aşağıda îzah etmeye çalışacağımız bir anlayış tarzının ehemmiyeti olduğuna kani bulunuyoruz.

Bu anlayış tarzına göre, Osmanlı İmparatorluğu kurulurken cereyan eden ve bizim için hakîkî mâhiyeti henüz karanlık kalan hâdiseler arasında bir aşîretle bütün bir Bizans dünyasının mücâdelesini değil, maddî ve mânevî kuvvetleriyle iki ayrı âlemin asırlardan beri devam edip gelen kucak kucağa gelerek karışması nevinden bir kaynaşışın alâmetlerini görmek lâzım gelir. Bu devirde, öyle iddia edildiği gibi, yalnız imparator âilesi ve Hıristiyanların dini ve ismi değişmemiş, belki de netîceleri îtibâriyle çok daha ehemmiyetli hâdiseler olmuş ve meselâ nüfus kütleleri büyük mikyasta yer değiştirmiş, memleketlerin ırkî terekkübü ve nüfusun yayılış şekli değişmiştir. Türkler yalnız işgal orduları ve misyoner göndermek sûretiyle fethettikleri iddia edilen memleketleri uzaktan bir koloni gibi idâre etmemişler, alınlarının teri ve ellerinin emeğiyle bu memleketleri şenlendirmişler ve soylarının bereketiyle oraları kendilerine hakîkî bir vatan yapmışlardır.

Ancak bu sûretle anlaşılması lâzım gelen bir fetih ve işgali müteâkip, uzun müddet iç içe ve bütün satıhlariyle temâsa gelen

iki ayrı âlem arasındaki münâsebetlerin sonunda, eğer bu âlemlerden biri diğerine kendi dinini ve dilini kabul ettirmiş ve kurulan imparatorluğa bir İslâm ve Türk devleti damgası vurulmuşsa, bu netîcenin îzahını ancak bu sûretle temas hâlinde bulunan iki kütlenin hacimleri ve potansiyelleri arasındaki farkta aramalıdır. Gerçekten, herhangi bir kültürün taşıyıcısı mevkiinde bulunan bir milletin bahse mevzû kültürün ehemmiyeti ve yayılma sâhalarıyla mütenâsip bir kuvvet ve hayâtiyeti hâiz bulunması îcap eder. Bâzı ideallerin târihin muayyen zamanlarında muhitlerinde bir sedâ aksi bırakabilmeleri ve kahramanlarını yaratarak kütleleri peşlerinden sürükleyebilmeleri için de birtakım şartlar vardır. Her idealin kudret ve kıymeti halletmek mecbûriyetinde bulunduğu meselelerin ve târihî ânın büyüklüğüne ve harekete getirdiği kuvvetlerin mâhiyet ve ehemmiyetine göre belirir.

Şu hâlde, hiç olmazsa, Bizanslı Rumlar ve Balkan milletleri arasında yeni bir din ve lisanı yayabilmek kudretini gösterdiği kabul edilen Anadolu Türklerinin, bu sâyede gerçekleşen geniş bir kültür birliğine dayanan, büyük bir imparatorluk kurabilmeleri için müsâit bir vaziyette bulunmaları ve hizmetlerinde maddî, mânevî büyük çapta kuvvetleri kullanmış olmaları lâzım gelir.

Bu kuvvetler nelerdir? Onları bulmak ve iş başında göstermek millî târihimizin büyüklüklerini daha fazla meydana çıkarmak için yapılması gereken mühim işlerden biri olacaktır. Kuruluş devrine hâkim olan bu nevi kuvvet tezâhürlerini dinî, içtimâî veya iktisâdî muhtelif cephelerden tetkik etmek mümkündür. Fakat biz burada bu âmillerden yalnız bir kısmını, bilhassa alâkadar olduğumuz, husûsî bir zâviyeden tetkik etmek niyetindeyiz. Burada îzahını yapmak ve tatbîkatını göstermek istediğimiz görüş tarzı, kuruluş devrine hâkim olan hâdiseler arasında, Osmanlı memleketlerinde nüfusun yayılış şekline ve terekkübüne âit olan demografik diyebileceğimiz vaziyetlerdeki husûsiyetlere ve bu husûsiyetlerde zamanla vukûa gelen değişikliklere ehemmiyet veren bir anlayıştan mülhem olmaktadır. Kanaatimizce, meseleyi bir de bu bakımdan vaz ve tetkik etmiş olmak, birçok hâdiselerin daha iyi anlaşılabilmesi için, şart olduğu gibi o meyanda bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız *niçin* değil, *nasıl* da kurulmuş olduğunu îzah edebilmek için bizi en faydalı görüş vaziyetine sokmak istîdadındadır.

Gerçekten, bir milletin büyük bir imparatorluk kurmak, hatta sâdece varlığını muhâfaza etmek kudret ve irâdesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve medeniyetlerin istikbali meselesi bahis mevzûu olduğu zaman, o memleket ve medeniyetlere has nüfus imkân ve şartlarının büyük bir ehemmiyet kazanacağı âşikârdır: Nüfus meselesi, hayâtiyetiyle alâkadar olduğu ırk ve medeniyetlerin mukadderatına hâkimdir ve bu îtibârla târihin belli başlı yapıcılarından biridir. Zamanımız milletlerinin bugün cihan içinde işgal ettikleri mevkiler, bu milletlerin hâiz oldukları soy hayâtiyet ve nüfus imkânlarıyle mütenâsip oldukları gibi; vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda da Türk soyunun bereket ve hayâtiyeti büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran Türklerin, yeni bir din ve kültürün yayılmasında âmil olarak, bu memleketlerde yeni bir kültür vahdeti yaratmaları ve medeniyet sâhasında yeni terakkîler ve terkipler vücûda getirebilmeleri ve hatta sâdece yeni bir din nâmına fütûhat yapmak azim ve irâdesini kendilerinde bulabilmeleri için, nüfus imkân ve şartları bakımından umûmiyetle zannedildiğinden daha müsâit bir vaziyette bulunmaları lâzım gelir. Bu sebeple târihî hakîkatleri îzah edebilmek için 400 çadırlık bir aşîret efsânesinden çok uzaklara giderek bir kısım Anadolu memleketlerini doldurup taşan bir muhâcir akını faraziyesine yaklaşmamız lâzım gelir.

Esâsen bu ana soyun bereket ve hayâtiyetini münâkaşa etmek imkânı yoktur. Vaktiyle cihanı istilâ ve iskân için Orta Asya'dan hareket eden akınların kudretini kabul etmeden cihan târihini anlamak kâbil olmadığı gibi; Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle ve önüne geçilmez tabiî bir hâdise gibi genişlemesi mûcizesini anlamak için de o devirlerde Anadolu'da nüfus kesâfet ve dinamizminin derecesini, nüfusun memleket içinde dağılış tarzını, yâni demografik diyebileceğimiz şart ve imkânları hesâba katmak zarûrîdir. Bugün bizim için bu hususta sarih rakamlar zikretmek imkânı yok ise de bütün delillerin Anadolu nüfusunun bu devirlerde, bilhassa Moğol istilâsını müteâkip ve bu istilânın önü sıra buralara gelmiş göçebe unsurlarla, tevettürü artan ve âdeta işbâ hâline geçmiş olan bir hâlde bulunduğunu gösterecek vaziyette olduğunu söyleyebiliriz. Mâlûm târihî vak'aları daha geniş mikyasta îzah etmek istîdadında olan bu faraziye, aksi ispat edilmediği müddetçe, bir hakîkat olarak kabul edilebilir.

2. Kuruluş meselesinin îzahında yeni görüş ve buluşlar

Prof. Fuad Köprülü'nün fikirleri

Son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun menşeleri meselesine dâir neşrettiği etütlerinde[3] Prof. Fuad Köprülü, bu asırlarda Anadolu'daki nüfus vaziyeti ve bu âmili hesâba katacak bir îzah teşebbüsünün ehemmiyeti üzerinde bilhassa durmuş ve bu mevzû etrafında bizim için ilham kaynağı olmuş olan kıymetli mâlûmat vermiştir.

Prof. Fuad Köprülü'ye göre, daha Selçuklular zamanındaki Anadolu fütûhatı da askerî bir istilâ olmaktan ziyâde devamlı ve sistemli bir iskân ve kolonizasyon hareketi olmuştur. XII. ve XIII. asırlarda yapılan büyük çapta iskân işlerine âit târihî kaynaklarda vâzıh kayıtlar olduğu gibi, *toponymie* tetkikleriyle, Selçukluların iskân siyâsetlerinin bâzı esaslarını tespit etmek de mümkündür. Moğolların önü sıra gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu'nun nüfusu oldukça büyük bir kesâfet peydâ etmiştir. Moğol istilâsiyle Selçuklular tâbiiyet altına alındıktan sonra da Anadolu ile bu imparatorluğun diğer kısımları arasında teessüs eden münâsebetler diğer birçok göçlere sebep olmuş ve bunlar arasında bilhassa kadınları, çocukları ve davarlarıyla gelen Moğol işgal orduları ve Moğol vâlilerin maiyet askerleri Anadolu'yu doldurmuştur. Bu vaziyet karşısında *garba doğru akın o kadar tabiî ve zarûrî bir hâdise idi* ki, eğer Anadolu'da hâsıl olan bu kesâfet, fütûhat sâyesinde Garp ülkelerine boşaltılmamış olsaydı, içtimâî vücutta derin bir huzursuzluk doğurarak dâhilî karışıklıklara ve mevcut sosyal nizamın tahrip edilmesine sebep olabilirdi. Nitekim, *Babaî isyanı*nda teşkîlâtlı bir devletin idârî ve sosyal kadroları içinde sıkışan göçebeler, Selçuklu Devleti'ni fenâ hâlde sarsmış ve onların ne büyük bir kuvvet teşkil edecek bir şekilde, ne geniş bir teşkîlât içinde birbirlerine bağlı bulunduklarını ispat etmiştir.

---

[3] *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935. p. 38-41, 58-59, 118-120. Daha evvel üstadın aynı fikirlerini *Anadolu'da İslâmiyet* adlı mühim etütde görmekteyiz (*Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene II, Sayı 5, 1922).

Üstadın bu hususdaki fikirlerine dayanarak da bu asırlarda Anadolu'da husûle gelen *büyük çapta dinî ve mistik cereyanları ve isyanların zuhurunu* Selçuklu Devleti'nin sosyal ve hukûkî teşkîlâtı içine sıkışmış kesif göçebe unsurların şehirli ve toprağa yerleşmiş çiftçi unsurlar üzerindeki tazyikine ve hayat tarzları arasındaki zıddiyete atfetmek ve bu kesâfet ve gerginliğin fütûhat sâyesinde garba doğru boşaltılmasını bir zarûret telakkî etmek münâsip olur.

Esâsen, bir taraftan Suriye ve Mısır, diğer taraftan Rusya arasındaki büyük ticâret ve muhâceret yolları arasında daha evvel teşekkül etmiş bulunan diğer Türk devletlerinin rolü de emme-basma tulumba gibi, Orta Asya insan kaynaklarından kabararak taşan ve bir müddet İran yaylalarında toplanan nüfus kütlelerini cezb ve daha garptaki hudutlara sevk etmekten ibâret değil miydi? Bu sûretle temâsa gelen iki âlem, Türk ve Bizans dünyaları, çok defa kesâfetleri muhtelif iki mâyi arasında husûlü zarûrî olan bir hulûl hâdisesine benzer bir harekete sahne olmakta idi. Bu bakımdan dikkate şâyandır ki, *Karadeniz üstünden taşan diğer Türk akınlarının Balkanlar'ı boylayan dalgaları*, bâzı Oğuz soylarıyle Peçeneklerden bir kısmı, oradan Bizans İmparatorluğu'nun Asya hudutlarını takviye için, Bizans imparatorları tarafından Anadolu'ya geçirilmişti.[4] Aynı şekilde Bizans hudutlarının Anadolu tarafından zorlanmadığı zamanlarda, nüfus kesâfeti fazla olan Anadolu'dan karşı tarafa toprak ve mera bulmak için geçen ve Bizans hizmetine giren Türklerle, çok daha evvelki akınlardan artakalan Türk soyları da pek az değildi. Vaktinde takdir ve tetkik edilmediği hâlde, yine büyük bir delil olarak ortada duran "Hıristiyan Türkler meselesi" bu hususta çok mânâlı bir misal teşkil etmektedir.

---

[4] Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Selçuklu sultanları zamanında, Bizans serhatlerine gelen Oğuzlar, Suriye'de, Irak'ta, Şarkî Anadolu hudutlarında kendilerinden asırlarca evvel gelmiş muhtelif cins Türk kitlelerine rast geldikleri gibi, Anadolu'da da Bizanslılar tarafından Rumeli'den nakledilmiş bâzı Hıristiyan Türk zümreleri buldular. Bizanslıların tâkip ettikleri siyâset îcabı olarak Anadolu'ya ve hatta Suriye'ye sevk ve tehcir ettikleri muhtelif unsurlar arasında Selçuklularla kavmî karâbeti olan Peçenekler ve Uzların bulunduğu muhakkaktır. Malazgirt Meydan Muhârebesi'nde Bizans ordusundaki "Uz" askerlerinin Alparslan'a iltihak ettikleri târihî bir hakîkattir ("Anadolu'da İslâmiyet", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene 2, Sayı 4, sayfa 284 ve bu makalede kaydedilmiş olan kaynaklar).

Hakîkaten Osmanlıların târih sahnesine çıkmalarından çok zaman evvel, Rûm memleketlerinin birçok defalar muhtelif Türk soyları tarafından iskân ve kolonize edilmiş olduğu târihte mâlûm bir hakîkattir. Nitekim, yine Osmanlıların Balkanlar'ı işgali sıralarında bu sûretle eski Türk soylarından olup da henüz Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar tarafından temsil edilememiş ve hâlâ öz bir Türkçe ile konuşan Türklerin sayısının mühim bir yekûn tutması lâzım geldiği gibi[5]; târihî, etnolojik, lenguistik delillerle Türklükleri inkâr kabul etmez bir hakîkat hâlinde ortada duran bu Hıristiyan Türklerden asırlarca ana yurttan ayrı ve ecnebi tesirleri altında kitlece temsillerden artakalmış olarak Türklüklerini muhâfaza etmiş bulunan Gagavuzların, daha düne kadar yalnız Romanya'daki sayısının 300.000 kadar tahmin edilişi, Balkanlar'ı da Türklükle olan münâsebetinin eskiliği ve

---

[5] Polonya İlimler Akademisi azâsından Tadeusz Kowalski'nin "Kuzey Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili" ismini taşıyan etüdünde ("Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du Nord-Est", *Memoires de la Commission Orientaliste*, No. 16, Cracovie 1933. Türkçesi: *İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt III, ss. 477-500) belirtildiği gibi; Deliorman ve civar yerlerin Türklerini *Gagavuzlar gibi Osmanlılardan çok evvel şimalden gelerek buralara yerleşmiş olan Türklerin bakiyesi* gibi telakkî etmek lâzım gelir. Çünkü, bu mıntıkada yaşayan Türklerin diyalekti büyük bir kısım îtibârîyle Besarabya'ya yerleşmiş bulunan Gagavuzların diyalekti ile yakın bir akrabâlık göstermekte, ayrıca târihî ve etnolojik deliller de aynı faraziyeyi takviye etmektedir. Bu sûretle, bu mıntıkada şimalli bir Türk topluluğunun bakiyesinden teşekkül eden en eski tabaka üzerine Osmanlıların gelmelerinden daha önceki bir devirde kuvvetli bir cenuplu grup ve daha sonra da Osmanlı devrinin Türk kolonları ve Türkleşmiş unsurları inzımam etmiş bulunmaktadır. Yine Kowalski'ye göre, Kuzey Doğu Bulgaristan'ın Türk halkı meselesi Balkan memleketlerindeki Türk unsurlarının menşe ve tasnifine dâir olan büyük problemin, ancak bir kısmından ibârettir. Makedonya bu problemin belki daha enteresan, fakat maalesef daha az tanınmış bir başka kısmını teşkil eder.
Aynı mevzû etrafında, Bulgar Târihçisi Prof. S. S. Bobcev'in *Deliorman Türkleri* hakkındaki bir etüdünün Türker Acaroğlu tarafından tercümesi *Ülkü Mecmuası*'nın 92. ve 93. sayılarında (Ankara) neşredilmiştir.
Ayrıca Prof. Fuad Köprülü'nün *Hayat Mecmuası*'nda (1929, Sayı 42 ve 43) çıkan "XVII. Asırda Trakya'da Hıristiyan Türkler" makalesine de bakınız. Yine Fuad Köprülü'ye göre, Simavnalı Bedreddîn kıyâmında Dobruca'da mevcûdiyetini gördüğümüz batınıyyü'l-mezheb Türkler, 662'de Sarı Saltık Dede maiyetinde oraya giden ve Karesioğlu İsa Bey zamanında kısmen Anadolu'ya dönen Baba İshak taraftarlarının bakayasıdır (*Anadolu'da İslâmiyet*, s. 307).

ehemmiyeti bakımından çok mânâlı bir vâkıa olsa gerektir. Gagavuzların Türk soyundan olduklarını ve en eski zamanlardan beri konuştukları ana dillerinin hâlis Türkçe bulunduğu birçok Rus, Çek, Polonyalı, Bulgar ve bizzat Gagavuz âlimleri tarafından kabul ve tasdik edilmiştir.[6]

Bizans devrinde Hıristiyanlaşmış olduğu için Osmanlılık ideolojisinin yabancı bir gözle gördüğü bu Hıristiyan Türklerin adedi, bir kısmı "Karamanlı Rumlar" nâmı altında Anadolu'da da pek çoktu. Yunanistan'a kaçan veya gönderilen Rumlar arasında, uzun müddet Rum kilisesinin milliyetçi ve temsil edici müessir çalışmaları altında kalmış olmalarına rağmen, öz Türkçe ana lisanlarını, millî an'anelerini, soyadlarını muhâfaza etmiş bulunanlar ve hatta Türk soyundan gelmiş olduklarına dâir şuur ve iddiaları olanlar da pek çoktu. Târihî vesîkalarda pek çok misallerine tesâdüf ettiğimiz hâlis Türk isimli Hıristiyanları da daha evvel Anadolu'ya geldikleri zaman Hıristiyanlığı kabul etmiş Türkler olarak kabul edebiliriz.[7]

---

[6] Atanas Manof'un *Gagavuzlar* isimli etüdü, Bulgarcadan Türkçeye Türker Acaroğlu tarafından çevrilerek *Varlık Dergisi*'nde tefrika edilmiş ve ayrıca da basılmıştır (Ankara, 1941).

[7] *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler* isimli kitabın müellifi olan Cami Bey bu meseleyi Yunanlı propagandacıların Anadolu'da târihî ve millî haklar iddia ve İngiliz Başvekilinin Parlamento kürsüsünde *Anadolu'da sâkin Türklerin kâmilen İslâmlaştırılmış Rumlar olduğu şeklinde garip iddialar* serdettiği bir sırada tetkik etmiştir. İstanbul, 1338 (1922).

Müellifin tetkîkatına göre, Anadolu'nun Elenliğini iddia etmek ve Türklüğünden şüphe etmek şöyle dursun, Anadolu'da o zaman yaşamakta alan Rumların bir kısmını dahi Türk addetmek mümkündür. Gerçekten, o sırada Anadolu'da hâlâ Türkçeden başka bir lisan bilmeyen, Müslüman Türklerin Arap ve Acem kelimeleriyle ihtilât eden Türkçesinden daha saf ve bulundukları muhitten sonradan öğrenilmiş bir Türkçeye benzemeyen bir Türkçe ile konuşan kalabalık bir Ortodoks cemâat mevcuttu. Bu Hıristiyan Türklerin masalları, örf ve âdetleri, muâşeret ve yaşayış tarzları ve giyinişleri tamâmıyle Türk olduğu gibi, Çakıroğulları, Arslanoğulları... gibi soyadları da vardı. At beslemeğe ve cirit oynamağa da düşkün idiler. Bahis mevzûu *Hıristiyan Türklerin* din ve duâ kitapları Türkçeye tercüme edilmiş olduğu gibi "Karaman Alfabesi" ismi altında mâruf ve Yunan harflerinin Türkçenin özel seslerine göre tâdil ve ıslâhı sûretiyle meydana getirilmiş husûsî bir yazıları da mevcuttu.

Bu vaziyet karşısında, müellife göre, Anadolu'da yer yer adacıklar hâlinde ırk ve lisan husûsiyetlerini muhâfaza ederek yaşamakta olan bu Hıristiyan Türklerin sonradan Türkleştiklerini ve ana lisanlarını unutmuş olduklarını iddia etmeğe imkân yoktu:

Gerçekten, Anadolu ve Rumeli'de aynı siyâsî ve idârî şartlar altında, aynı memleketlerde yaşamış olan diğer Hıristiyanlarda aynı şekilde bir Türkleşmenin mevcut bulunmayışı üzerinde durulmağa deger bir mevzûdur. Bu mıntıkalarda, *asırlarca Müslüman olarak kaldıkları hâlde ana dillerini unutmayan* hatta bir kelime Türkçe oğrenmeyen Boşnaklar, Pomaklar ve Ermeniler mevcuttu. Rumeli'de, Bosna ve Arnavutluk'ta olduğu gibi Anadolu'nun eski Hıristiyan sâkinleri de, eğer iddia edildigi gibi, *Türk istilâsından sonra kitle hâlinde Müslüman olsa idiler veya daha imkânsız gözüken şekliyle, İslâmlığı kabul etmeden lisanlarını unutabilse idiler*, bu hâdisenin şâhidi olarak ortada lenguistik, etnolojik türlü deliller muhakkak kalacak ve Garp Türklüğünün ırkî terekkübünde, dil ve târih an'anesinde büsbütün ayrı bir inkişaf meydana çıkmış olacaktı. Hâlbuki bu devirde *Anadolu sâdece İslâmlaşıp Türkleşmemiş, belki de âdeta küçük bir Türkistan* olmuştur. Nitekim, bugünkü Anadolu Türklüğünün edebî ve kültürel birçok husûsiyetlerini Orta Asya kültürüne bağlamadan îzah etmek mümkün değildir. Bu sebeple çok eski zamanlardan beri Anadolu'da yerleşmiş bulunan bu Hıristiyan Türkleri, vaktiyle Anadolu'da Bizans hizmetine girmiş olan veya Bizanslılar tarafından Tuna boyundan Anadolu'ya nakil ve tehcir edilerek kalabalık kitleler hâlinde muayyen mıntıkalarda iskân edilmiş ve şamanîlikten doğrudan doğruya Hıristiyanlığa geçmiş olan Türkler addetmek lâzım gelir. Bunlarda ırkî husûsiyetler o kadar kuvvetli olarak muhâfaza edilmiştir ki, Helenizm propagandasına memur Yunanlı rahiplerin bir asırdan fazla bir müddetden beri icrâ ettikleri telkînat ve Türkiye'de Hıristiyanlara karşı takınılan uzaklaştırıcı vaziyet, onları son asır zarfında eski Yunanistan ve Adalardan gelenlere karışmağa ve Yunanca öğrenerek bir Yunanlı gibi yetişmeğe mecbur ettigi hâlde, Hıristiyan Türklerin büyük bir ekseriyetinin Yunanlaşmasını mümkün kılamamıştı.

Hıristiyan Türkler arasında Yunanlaşma yolundaki gelişmeler, bidâyette bunların taşıdıkları Selçuk, Yağmur, Aydın, Aslan, Karagöz, Bahşi, Doğan, Tursun, Kaya, Çiçek, Çağla, Sırma, Kumru, Akça, Kutlu... gibi hâlis Turk isimlerini bırakarak yavaş yavaş Hıristiyan isimler almalarıyla başlamıştır. Gerçekten, bizim XV. ve XVI. asıra âit *umûmî nüfus ve vergi tahriri defterlerinde* yaptığımız tetkiklere göre, bu devirde bahis mevzûu Hıristiyan Türklerin henüz hakîkî Türk isimleriyle anılmakta olduğunu göstermektedir (4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı fotoğraflara bakınız).

H. Fehmi Turgal, *İkinci Türk Târih Kongresi*'ne sunduğu "Mülga Şer'iye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler" isimli bir etüdde, (İstanbul, 1937. Zabıtlar, ss. 948-962.) Hıristiyan Türkler ve onlardaki hâlis Türkçe isimler hakkında enteresan mâlûmat vermiştir. Bu arada, Kayseri'de H. 987 târihinde Kadı huzurunda Müslüman olan bir Hıristiyanın *Aslan* ve *Kaplan* ismini taşıyan iki küçük oğlunun da babalarının yeni dinine mensup sayılarak Müslüman oldukları kabul edilerek isimlerinin *Ali* ve *Velî* olarak değiştirilmesi ve İran'daki Karakeçili Aşîreti'nden olduğu hâlde Kayseri'nin bir köyünde oturan bir Hıristiyana âit kayıtlar dikkati çekmektedir.

Prof. Paul Wittek, (*Menteşe Beyliği*, Gökyay tercümesi, Ankara 1944, s. 113'te 382 numaralı notta) *Anadolu'da sâliklerinin Türkleşmesinden sonra* Hıristiyanlığın mütevâzı bir şekilde tutunabildiğinden bahsediyor ve tamâmıyle *Türkleştirilmiş* Hıristiyan cemâatlerinin bulunduğuna dâir 1437 yılından kalma ilgilendirici bir şahâdeti kaydediyor. Bu kayda göre, bu târihlerde Türkiye'nin birçok yerlerinde Türkler gibi giyinen, onların dilini konuşan, duâları Türkçe olarak söyleyen kilise adamları vardır.

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmak için kendilerine lâzım gelen kuvvetleri nereden bulduklarını göstermek îtibâriyle Fuad Köprülü'nün o asırlarda Türk Anadolu'daki dinî ve sosyal hareketlere âit verdiği mâlûmat da ayrıca hatırda tutulmaya lâyıktır. O zamanlar Anadolu'daki uç beylikleri, medenî bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş, her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur. İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, Orta ve Şarkî Anadolu'dan gelmiş Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarîkatların mümessilleri İslâm şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler vardı. Bunlar arasında bilhassa *Âşıkpaşazâde Târihi*'nde *Gāziyân-ı Rûm* diğer târihlerde *Alplar*[8] (kahraman, muhârip mânâsına) nâmı altında zikredilen ve daha İslâmiyet'ten evvel Türk dünyasında mevcut olan Türk şövalyeleri vardı. Bunlar Batı Avrupa derebeyliğinin ilk devirlerinde olduğu gibi, etrafında toplandıkları birtakım şeflere şahsî bir râbıta ile bağlanarak teşkîlâtlanırlardı. Fuad Köprülü'nün *Alplar devri* dediği bu devirde İslâmiyet'ten evvelki Türk alpları İslâmiyet'in cihat ve gazâ mefhumları Türkler arasında yerleştikten sonra iptidâ *alp gāzi*, yâni Müslüman-Türk kahramanı ismini almışlar, tasavvuf cereyanı ve muhtelif tarîkatların halk arasında yerleşmesini müteâkip de *alp erenler*, yâni savaşçı dervişler şekline girmişlerdi. Bunları bilhassa Hıristiyan ülkeleriyle bitişik hudut memleketlerinde yâni *uçlar*da görüyoruz.[9] Hakîkatte

---

[8] *İslâm Ansiklopedisi* Türkçe neşrinde Prof. Fuad Köprülü tarafından yazılmış olan "Alp" maddesine bakınız. Cüz: 5.

[9] Prof. Fuad Köprülü, İslâm ve Türk memleketlerinde *ribat*'ların menşe ve mâhiyeti, bunlara benzeyen Bizans müesseseleriyle alâkası, askerî ve dinî fonksiyonları ve muhtelif zaman ve mekânlarda geçirdikleri istihaleler hakkında neşrettiği bir etüdünde (*Vakıflar Dergisi*, Cilt II, s. 267-278, 1942 Ankara), İslâm dünyasında, demokratik ve mistik dikkate şâyan oluş ve kaynaşmaların büyük mikyasta vukū bulduğu ve fütûhatın *cihat* mânâsında dinî ve mukaddes bir iş olduğu devirlerde *hudut istihkâmlarına dâhil birtakım şatolar hâlinde ve vakıf yoluyla inşâ ve idâre edilen mevkilerde askerî tarîkat hâlinde teşkîlâtlanmış bulunan dervişlerin hayatına* âit kıymetli mâlûmat vermişti. Şark İslâm dünyasına yeni bir nizam getiren Selçuklular zamanında yeni birçok *ribat*'ların kurulduğunu ve *Siyâsetnâme*'ye göre, büyük yolların mühim noktalarında *ribat*'lar yapmanın hükümdarların başlıca vazîfelerinden olduğunu kaydeden Profesor'ün Anadolu'daki zâviyelerden bir kısmının vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü meselesini tetkik ederken oyna-

Osman Gāzi'nin arkadaşlarından birçoğunun unvanlarının alp yâhut gāzi oluşu bu bakımdan hatırda tutulmaya lâyıktır. Yine aynı kitapta ismi geçen *Ahiyân-ı Rûm*, yâni Anadolu Ahileriyle, Horasan Erenleri de denilen *Abdalân-ı Rûm*[10], yâni abdal ve baba ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabîleleri arasında telkînatta bulunan dervişler bulunmakta idi. *Âşıkpaşazâde Târihi*'nin *Bâciyân-ı Rûm* yâni Anadolu kadınları dediği ve haklarında tafsîlâta mâlik olmadığımız teşkîlâttan sarfınazarla diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birinin Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şûbeleri olan birer teşkîlât olduğunu görürüz.

---

dıkları rol üzerinde ısrarla durduğu bir nevi teşkîlâtlı şövalye dervişlerin, yâni bu *Alp Erenlerin* veya Alp Gāzilerin temerküz ve faâliyet merkezi olarak oynayabilecekleri rolü de kolayca kabul edeceği tabiîdir.

Biz aynı dergide "İstilâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler" ismi altında çıkan bir yazımızda (ss. 279-386), XVI. asra âit Defter-i Hâkānî kayıtlarına dayanarak, bu zâviyelerden 225 tânesinin nerelerde ve nasıl kurulup işlediğini tetkik etmeğe çalışmıştık. Tabiî bizim tetkik ettiğimiz devirlerde zâviyeler, menkibevî çağlar çoktan geçip büyük bir imparatorluğun idârî ve askerî teşkîlâtı içinde eski fütûhatçı gazâ teşkîlâtının kaybolduğu için, eski fonksiyonlarını tamamıyla muhâfaza etmemekte idiler. Esâsen biz bu zâviyeleri, imparatorluğun *kuruluş devrinde müşâhede edilen Garba doğru umûmî bir yayılma hareketinin ve sistemli bir iskân ve kolonizasyon faâliyetinin bir tezâhürü olarak* tetkik ettik. Onları dinî bir vazîfe şevk ve hevesiyle dağ başlarında veya hudut boylarında ve ekseriya tenhâ ve tehlikeli yerlerde yerleşmeye sevk eden kuvvetlerde, yeni dogmakta olan *imparatorluğun kendinden emin istilâ kuvvetinin, taşıp yayılmak isteyen ve toprağa yapışarak dâima çoğalan bir cemiyetin nüfus hayâtiyet ve dinamizminin bir ifâdesini bulduk*. Onlar umûmiyetle kendilerine temlik edilmiş olan boş topraklar üzerinde şenlendirme ve îmar taahhütlerinin ifâsına bir delil teşkil etmek üzere bir zâviye inşâ etmekte idiler. İnşâ edilen bu zâviye, yerine göre, bâzan ufak bir kervansaray veya misâfirhâne şeklini almakta idi. Bu sûretle, yolcular orada kabul edilir ve kendilerine yatacak yer ve yiyecek temin edilirdi. Umûmiyetle zâviye kuracak şekilde bir yerde yerleşenler kalabalık bir âile veya cemâatti ve o mıntıkada kolaylıkla çoğalarak kendi isimlerini taşıyan birçok köyler kurmakta idiler. Zâviye müessislerinden çoğunun bir aşîret evliyârsı veya bir muhâcir kâfilesinin reisi olması nazarıdikkate çarpmakta idi.

Bu muhâcir dervişlerin ekserisinin boş toprakları ihyâ etmekte, değirmen inşâ, gül, limon veya portakal bahçeleri yetiştirmekte çeşitli armut ve ceviz agaçları dikmekte olması bilhassa kayda şâyan görülmüştü. İçlerinde harp olduğu zaman bizzat gidenler veya yerlerine adam gönderenler olduğu gibi derbentleri muhâfaza ve mıntıkanın âsâyişini temin vazîfesiyle mükellef muhârip dervişler de vardı ki, bu halleriyle onlar bize *ribat*'larda yaşayan eski Şövalye derviş tarîkatları mensuplarını hatırlatmakta idi.

[10] Prof. Fuad Köprülü, *Türk-Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, "Abdal" maddesine bakınız.

Burada yalnız bâzı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, fakat bilhassa köylerde de şûbeleri olan ahi teşkîlâtının, Anadolu'daki faâliyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük bir rol oynamış bulunduğunu kaydetmek îcap eder. Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Sultan Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebâli ile silâh arkadaşlarından birçoğunun hatta Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarîkata mensup bulunuşu, ilk piyâde askeri üniformasının ahi üniforması oluşu ve yeniçeriler için ahi başlığının kabul edilmiş olması bu bakımdan mânâlıdır. Mistik tarîkat ve teşkîlâtın ne büyük bir siyâsî kuvvet temsil ettiğini aralarına aldığı halk kütlelerini muayyen sosyal nizamlar için nasıl harekete getirerek zamanlarının vekâyiinde oynamış oldukları büyük rolleri târih esâsen kaydetmektedir: Selçuklu Devleti'nin en kuvvetli bir zamanında Babaîlerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşîretlerini birden harekete getirmek sûretiyle bu devleti fenâ hâlde sarsmış oldukları mâlûm bir hakîkattir. Fütûhatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkîlâtlı ve îmanlı muhârip temin etmekle kalmayıp bu misyoner dervişlerin dinî ve sosyal fikirler propagandası ile de halk arasında çok faal bir maya gibi faâliyete geçerek o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyâsî kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsâit kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütûhat işlerini kolaylaştırmakta âmil oldukları da muhakkaktır. Orta Zaman Hıristiyan hukûkiyatına karşı yeni bir sosyal nizam ve adâlet telakkîsi taşıyan ve esrarlı bir din propagandası şekline bürünen bu misyoner Türk dervişlerinin telkînatı, ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütûhata çıkmış ve karşı tarafı biraz da mânen fethetmiş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu işinde çalışan kuvvetler böyle potansiyeli yüksek derin ve uzak enerji kaynaklarından gelmekte ve iki ayrı âlemin bütün kuvvetleriyle bir kaynaşması şeklinde târihi işlemektedir.

Prof. Paul Wittek'in fikirleri

Görülüyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi, 20-30 yıldan beri büsbütün ayrı görüş zâviyelerinden ayrı mal-

zeme ve kaynaklar kullanılmak sûretiyle tetkik edilmek yolunu bulmuştur. Bu hususdaki terakkîlerin mâhiyetini tebârüz ettirebilmek için, bu mevzû üzerinde ehemmiyetle durmuş olan birkaç tanınmış târihçinin daha fikirlerini gözden geçirmek lâzımdır.

Anadolu Beyliklerine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk devirlerine âit çok kıymetli ilmî etütlerin ve orijinal fikirlerin sâhibi bulunan Prof. Paul Wittek, Garbî Anadolu'nun Türkler tarafından fethi işinde, *Moğol istilâsının yeni Türk kabîlelerini ve muhârip kitlelerini Küçük Asya'ya sürmesi* ve bu devirde o zamana kadar görülmemiş bir şiddetle *hayrete değer bir insan kalabalığının ümitsizlik, yersizlik, ganimet hırsı ve din gayretiyle hudutlara doğru akınının*, 1300 senelerine doğru, yâni bu kavimler kıpırdamasının başlangıcından daha yarım asır geçmeden bütün Batı Anadolu'yu etnik bakımdan çoktan Türk unsurlar tarafından doldurmuş olduğunu[11] kabul etmekle berâber; âlim târihçinin 1937 yılında Londra Üniversitesi'nde verdiği konferanslarında[12] daha fazla *karışık bir sınır boyu medeniyetinden ve uçlarda dünyanın dört bucağından gelen savaşçı unsurların çoğalmasıyla sınırların her iki tarafında acayip bir millet ve dil karışmasına ve iç bölge sekenesinden büsbütün ayrı bir halkın meydana çıkmasından* ısrarla bahsetmiş bulunması, üzerinde durulmaya değer bir tez teşkil etmektedir. Filhakîka, Prof. Wittek'e göre, Batı Anadolu'daki uç beylikleri, üzerinde o kadar îtinâ ile durulan bu *gāzi teşkîlât*ından doğmuştu. Bu sebeple bunlardan hiçbirisinde kavmî menşe hissi ve kavmî duyguya âit bir iz yoktu. Meselâ Menteşe Beyliği, bir *korsan gāziler devleti* idi. İşsiz kalan Bizans gemicileri de bu teşekküle geniş ölçüde katılmıştı. Fakat bir müddet sonra Rodos Şövalyeleri önlerini kapayınca, aynı harp adamları Gāzi Umur Bey'in idâresine geçtiler ve onunla birlikte Yunanistan, Makedonya ve Trakya kıyılarına akın ettiler ve bu sûretle Balkanlar'da Osmanlıların öncüleri oldular. Osmanlı pâdişahları da ilk hükümdarların kendilerine verdikleri isimle, *Gāzilerin Sultanı* (sultanü'l-guzât) idiler. Uzun süren mücâdele hayatları arasında, sınırları değişmez bir duruma gelen diğer beyliklerde artık bir iş bulamayan gāzi kütleleri Osmanlı

---

[11] Paul Wittek, Menteşe Beyliği, Gökyay tercümesi 1944, Ankara, ss. 14-23.

[12] Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Türkçeye çeviren ve *Oğuz Boyları ve Osmanoğulları Şeceresi*'ni ekleyen Fahriye Arık, İstanbul 1947, ss. 21-24, 43-44.

Devleti içine dâima artan sayılarla aktıklarından, Osmanlı Devleti kendi bünyesine göre oldukça yüksek bir savaş kuvveti ve dinamizm temin etmiş bulunuyordu. Hulâsa, Prof. Wittek'e göre, Batı Anadolu'daki Selçuklu ve Osmanlı istilâları, *ne fâtih bir devletin tertiplediği askerî bir işgal, ne de göçebe halkın akınları* addedilebilir. Gerçi kavmî teşkîlâtlarından henüz ayrılmamış olan göçebeler de her iki istilâya iştirak etmişlerdir. Fakat, dâima bu yerlerin zaptından sonra ve fâtihlerin ardından gelmek sûretiyle (s. 42). Her iki hâlde de *gāzilerle ölçülünce göçebelerin rolleri ikinci derecede kaldı.* Fütûhatı yapan, hep bu kalabalık gāzi teşkîlâtının devamlı baskısı idi. Bu sebeple gāzi teşkîlâtının reisleri alınan yerlerde kurulan beyliklerin beyleri oldular. Bu muhitlerde kavmî hisler mevcut olamayacağı için Osmanoğulları şeceresi ve sultanların Kayı soyundan gelmeleri rivâyeti İkinci Murad'dan sonra bir asâlet bulma gayretiyle ilk Osmanlı târihçileri tarafından uydurulmuş telakkî edilebilir.

Büyük hakîkatleri ihtivâ ettiğinde şüphe bulunmamakla berâber, bu îzah tarzının gāzi teşkîlâtına lüzumundan fazla ehemmiyet vermiş olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda Türk soyundan etnik unsurların ve bu arada göçebe Türkmenlerin hissesini lâyıkıyle takdir etmediği ileri sürülebilir. Bu sebeple, Prof. Fuad Köprülü, *Osmanlıların Etnik Menşei*[13] isimli yazısında Osmanlı kaynaklarındaki Oğuz menşeinin bir târihî hakîkat olduğunu ileri sürmüş ve Prof. Wittek'in konferanslarını Türkçeye çevirmiş olduğundan yukarıda bahsettiğimiz Bayan Fahriye Arık da 24 Oğuz boyunun Anadolu'nun iskânı ve Türkleştirilmesi hususunda oynadıkları büyük rol hakkında bugünkü köy adlarının tetkikine dayanan çok enteresan bir etüdü tercümesine ilâve etmiştir. *Oğuz Boyları ve Osmanoğulları Şeceresi* ismini taşıyan bu etütte, kaynaklarda efsâneye bürünmüş olan Oğuz boylarının gerçekte Anadolu'da köy adlarıyla varlıklarını tespit etmek mümkün olmuştur. Filhakîka, zamanla bu adlardan pek çokları unutulmuş veya tanınmayacak bir şekilde değişmiş olmasına ve bu hususta araştırmaların yalnız köy isimlerine inhisar etmemesi lâzım gelmesine rağmen, bugünkü köy adları-

[13] *Belleten*, s. 29.

nın basit bir tetkiki bile dikkate değer netîceler vermiştir. Şöyle ki, bugün Anadolu'da telaffuz husûsiyetlerine âit muhtelif şekilleriyle 36'dan fazla Kayı, 40 Bayat, 44 Yazır, 15 Yaber-Caber, 13 Dodurga, 54 Avşar, 20 Çarıklı, 10 Beydili, 34 Karkın, 29 Bayındır, 51 Çavuldur (Çandır, Çandar, Çavdar, Çavundur), 28 Salur, 106 Eymür (Emir, Eymir), 25 Alayuntlu; 17 İğdir; 6 Büğdüz; 35 Yıva, 45 Kınık ve muhtelif şekillerde Yüregir, Becenek, Düger, Alkaevli, Karevli, Çepni isimli köy vardır ve *bu sûretle Anadolu'da 24 Oğuz boyu tam olarak temsil edilmiştir.*[14] *Toponomi tetkikler*inin ortaya koyduğu bu hakîkatler, Anadolu'nun hakîkî bir Türk vatanı hâline girmesi hususunda Türk soyundan kalabalık göçebe gruplarının toprağa yerleşmesi hâdisesinin büyük rolünü meydana koymak îtibâriyle üzerinde durulmaya değer bir kıymet taşımaktadır. Bayan Fahriye Arık'ın Orhan Bey'den Fâtih'e kadar Osmanlı sikkeleri üzerinde kullanılan *Kayı damgaları* hakkındaki îzâhatı da (s. 73) Osmanoğullarındaki *kavmî alâka ve mensûbiyet hissinin* derece ve mâhiyeti hakkında düşündürücü bir delil teşkil etmektedir.

Aynı sûretle, bu devirlerde Anadolu'da Türkmen aşîretlerinin târihî yayılması hakkında bir seri enteresan etüt neşretmiş bulunan Dr. Faruk Demirtaş (Sümer)'in tetkiklerine göre de ilk fethedilen sâhaların iskânında en büyük rolü göçebelerin oynamış oldukları daha kuvvetle tebârüz etmektedir.

Bir etüdünde[15] Osman Gāzi'nin oğullarından birini göçer evler, yâni aşîretler üzerine bey nasbettiği hakkındaki Neşrî'nin bir kaydına ve teşekkül devrinde ünlü beylerden Samsa Çavuş'un birçok aşîretlere mâlik olduğu ve Osman Bey'den de oğullarına at ve koyun sürüleri kaldığı hakkında Âşıkpaşazâde'nin beyanına, Bertrandon de la Broquière gibi seyyahların şahâdetine (s. 594) dayanarak, Arap coğrafyacısı Ebü'l-Fidâ tarafından nakledilen bir rivâyete göre, Moğol istilâsından evvel Isparta ve

---

[14] Bu şekilde yer adlarına âit diger bir araştırma için, Nihal Atsız ve Ahmet Naci tarafından 1:200.000 mikyasındaki haritalar üzerinde çalışmak sûretiyle yapılmış olan etüde bakınız: "Anadolu'da Türklere Âit Yer İsimleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt II, 1926.

[15] Dr. Faruk Demirtaş, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar" *Belleten*, No. 47, s. 601.

Denizli bölgesinde 200.000 çadır kadar *Uç Türkmeni* mevcut olduğunu, Selçuklu devrinde Ankara ile Kastamonu arasında da 30.000 çadırlık bir Türkmen grubu bulunduğunu hatırlatan Dr. Demirtaş'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran çekirdeğin ve ilk faâliyetlerde en büyük rolü oynamış olan unsurların "bâzı Avrupalı âlimlerin iddia ettiği gibi, gâzilerden müteşekkil bir zümre olmayıp, göçebe Türk unsurundan ibâret olması lâzım gelir." Aksi takdirde, Osman Bey'in silâh arkadaşlarının ekseriyetle taşıdıkları millî adlar yerine koyu Müslüman isimleri almaları lâzım gelecekti (s. 601). Nitekim Prof. Fuat Köprülü de yukarıda ismi geçen *Anadolu'da İslâmiyet* isimli etütlerinde Türkmenlerin gerek Büyük Selçuklu Devleti'nin ve gerekse Anadolu Selçuklularının medâr-ı istinâdını teşkil ettiğini, fakat Selçukluların her iki şûbesinin de millî bir devlet hâlinde kalmayarak muhtelif milletlere hâkim bir *imparatorluk* şeklini aldıklarından ordularında muhtelif unsurları bulundurduklarını târihî metinlere dayanarak kaydetmiş bulunuyordu (s. 289).

Aşağıda *Rumeli'ne sürgün edilen Yörükler bahs*inde uzun uzadıya îzah edeceğimiz veçhile, Batı Anadolu'daki göçebe unsurların gerek geçirdikleri hayat tarzı ve gerekse içlerinden birçoğunun tâbi tutuldukları askerî teşkîlât dolayısıyle, imparatorluğun kurulmasında çalışacak olan *iyi silâh kullanan ve cesâretle dövüşen tecrübeli askerleri geniş ölçüde temin edecekleri de* şüphe götürmez bir hakîkat teşkil eder.

Aynı sûretle diyebiliriz ki; Selçuklu imparatorluklarının kurulmasında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, *Türkmen asilzâdeleri* ilk zamanlarda büyük bir rol oynamışlar ise de, bir müddet sonra yerlerini *devşirme* veya *kul* vezirlere terk etmek mecbûriyetinde kaldıkları için Osmanoğullarından yüz çevirmişlerdir.

René Grousset'nin fikirleri

Umûmî Türk târihi üzerindeki neşriyatı ile tanınmış Fransız târihçisi René Grousset, son zamanlarda neşretmiş olduğu güzel bir

terkip eserinde[16] Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından kesif kitleler hâlinde istilâsının bu kıtanın bütün etnik ve kültürel çehresini değiştiren ehemmiyetinden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü ile bu hâdise arasındaki ayniyet ve devamlılıktan büyük bir vukuf ve anlayışla bahsetmekte ve bu sûretle Hellenizmin öz yurdu olan Anadolu'nun ebedî olarak Türkleşmesi ve küçük bir Türkistan (p. 596) hâline getirilmesi hâdisesini çok iyi îzah etmektedir. Yalnız, şarkla garbın münâsebetleri târihinde büyük bir ehemmiyet arz edecek bir şekilde Anadolu'nun bu sûretle ve bu derecede Türkleştirilmesi hâdisesini sâdece *göçebe müstevlîlerin her türlü yerleşik hayat tarzlarına yabancı kalan ve onlar için tahripkâr olan tesiriyle ve bir nevi "désurbanisation" faraziyesiyle îzaha kalkmak* (p. 613) sûretiyle müellif, Anadolu üzerinde tesirini gösteren ve asırlarca aynı istikâmette devam eden bu Türk yayılışı arkasında tamâmıyle medenî bir Türk ve İslâm dünyasının da mevcûdiyetini unutmuşa benziyor. Ve bir an için Anadolu'yu Türkleştiren Türk muhâcirlerini sâdece göçebe çobanlardan ibâret zannetmek gibi bir hatâya düşmüş oluyor.

Diğer taraftan, Osmanlı istilâsiyle Selçuklu yayılışı arasında bir devamlılık gören ve göçebe unsurların ezici kütlesine bu kadar mübâlağalı bir yer ayıran müellifin, sonuncu istilâyı, *Osmanlı sarayı etrafında toplanmış olan sergüzeştçilerden teşekkül etmiş büyük "bir Müslüman harp kumpanyası"* tarafından tahakkuk etmiş gibi göstermek istemesini (p. 609) ve bu harp kumpanyasının Balkanlar'ı, Balkanlı unsurlar sâyesinde işgal ettiğini söylemesini, Selçuklulardan beri devam eden Türk yayılışı ve *bu yayılışın mâhiyet ve istikâmetleri hakkında bizzat kendisinin tebârüz ettirdiği esaslar*la tezat hâline koymaktadır. Nitekim, Osmanoğullarının maiyeti halkının kendileriyle olan bağlılıklarının alelâde çapulcularla şefleri arasındaki geçici bir münâsebet hâlinden farklı olarak, muntazam bir monarşik devlet teşkîlâtı içinde siyâsî ve dinî bir ideoloji ile bir sultana bağlılık şeklinde olduğunu da kaydetmek sûretiyle bu yaklaştırmanın hatâlı taraflarını yine bizzat kendisi tashih etmiş gözüküyor.

---

[16] *L'Empire du Levant*, Paris, 1946.

Prof. Zeki Velidî Togan'ın fikirleri

Aynı sûretle, Prof. Zeki Velidî Togan da son zamanlarda neşredilmiş olan ve Türk târihine âit en son görüş ve buluşları zengin bir bibliyografyaya ve orijinal kaynaklara dayanarak ortaya koyan âlimâne eserinde[17], *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu işinde demografik âmillerin önemi ve bu devirde Anadolu'nun ırkî terekkübü* hakkında kıymetli mâlûmat vermektedir. Müellife göre, Cengiz Han'ın orduları Horasan'a girdiği vakit Merv civarında toplanmış olan 70.000 hâne Türkmen oraları müdâfaa etmeyip garba doğru kaçtıkları gibi, Cengiz istilâsından sonra Uzakdoğu'dan askerî urukların gelmiş olması netîcesi, Orta Asya'da büyük yurt kavgaları çıkmış ve bu yüzden kalabalık kitleler İlhanlı ülkesinin batısına yâni, Azerbaycan ve Anadolu'ya göç etmişlerdir. Anadolu'nun nüfus kesâfeti bilhassa son İlhanlılar devrinde, önceki zamanlar için hiç tasavvuru kâbil olmayan ve Türk unsurunun yerli ahâli tarafından temsil edilmesine artık bir son verebilecek bir şekilde artmıştı.

Hâlbuki bu devirde, Hıristiyanlar için vaziyet tamâmıyle aksi idi. Anadolu'da gazâ ile meşgul halk için artık ciddî bir küffâr kuvveti kalmamış olduğunu Mısırlı müellif İbn Fazlullah el-Ömerî'nin[18] (ölümü 1349) kaydettiğini, Türkiye-İran yoluyla Çin'e giden Marko Polo'nun (1271) Orta ve Batı Anadolu'ya Türkmen ili (*Turkomanie*) ismini verdiğini belirten Profesör, Bizans kaynaklarından da bu devrin vukûatının Anadolu'nun Sakarya kıyılarına kadar *Hıristiyanlar tarafından "tahliye ve taşınmak" Türkler için de "işgal ve iskân" şeklini aldığını* tespit ediyor ve "işte bu sırada, Bizans'ın kuzeyden Altın Orda tarafından sıkıştırıldığı zaman Batı Anadolu'da *Osmanlıların idâresinde büyük kuvvetlerin Rumeli'ye taşınmasının esas âmili, şarktan gelen bu nüfus artıklığının tazyiki olsa gerektir"*, netîcesine varıyor.

---

[17] *Umûmî Türk Târihine Giriş*, Cilt I, İstanbul, 1946, ss. 305, 307, 246.

[18] *Mesalik al-absar fî memalik al Amsar*, Taeschner nesri, Al-Umari's Bericht über Anatolien..., Leipzig, 1919 ve Quatremere, *Notices et extraits des mss. de la bibliotheque de Roi*, Paris, 1838. s. 348 ve 364.

Prof. Zeki Velidî Togan'ın, yine İbn Fazlullah el-Ömerî'ye dayanarak, uçlardaki beyliklerin 1335-36 senelerinde ordu miktarının yaya ve süvâri olarak 600.000 (bu rakama, Bursa'da Osman Bey oğlu Orhan Bey'in çıkardığı tahmin edilen 25 veya 40 bin atlı ve bir o kadar yaya dâhil) kadar tahmin edildiğini kaydetmesi ve 1173 târihinde Ön Asya'yı ziyâret eden bir Arap seyyahının kitabında Eskişehir'in (Sultanöyüğü'nün) "İslâm ülkelerinin bir köşesinde, küffâr sınırında bir acâip şehir" olarak ılıcasından ve lüle taşından bahsetmesini hatırlatması, Cacaoğulları denilen mahallî beylerin idâresinde bu şehirde 13. asrın ikinci yarısında tâmir edilen 17 mescidin bulunduğunu kaydeden bir vakfiyenin son zamanlarda neşredilmesini ve aynı şehre âit bir yıkık minârede okunan bir kitâbede Cacaoğlu Cebrail Bey'in bu minâreyi 1262 yılında tâmir ettirdiğinin anlaşılmasını ilâve etmesi ve İbn Battûta'nın İznik ve Kastamonu'da tanıştığından bahsettiği Eskişehir'den çıkmış âlimlerin mevcut bulunması *bize bu şehrin ve umûmiyetle uçların o zamanki medenî seviyesi ve umûmî vaziyeti hakkındaki zan ve tahminlerimizin ne kadar yanlış olduğunu gösterecek mâhiyette dikkate değer bilgilerdir.*

Prof. Zeki Velidî Togan'ın, Coçi Ulus Tatarlarından Balkanlar'da Tuna havzasında 200.000 çadır teşkil eden kalabalık bir câmia hâlinde yaşayan Aktav Tatarlarına ve reisleri Şehzâde Nogay'ın sağlığında Bizans topraklarına yaptıkları müteaddit akınlara ve Nogay'ın 1299'daki ölümünden sonra bir kısmının Mecûsilikte kalan Toktagu Han'dan ve oğullarından korkarak Bizans hizmetine girmelerinden ve Anadolu'daki uç beylerine karşı hudut muhâfazasında vazîfe almalarından bahseden sahifeleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkül ettiği sıralarda umûmî vaziyeti aydınlatmak bakımından mühim mâlûmatı ihtivâ etmektedir.[19]

---

[19] Türklerin Osmanlılardan evvel Balkanlarla olan alâkalarını göstermek îtibâriyle şâyân-ı dikkat bularak *Umûmî Nüfuss ve Vergi Tahriri* defterlerinden (Defter-i Hâkânî kayıtlarından) çıkardığımız bir vesîkayı buraya ilâve etmek isteriz. Bu kayıt, İkinci Bâyezid zamanında yazılmış bir defterde, Edirne civarında Arpuz Ata nâm-ı diğer *Tatarlar* ismindeki bir köyün *Cengiz Han zamanından beri* evlâtlık vakıf olarak tasarruf edilmekte iken, Fâtih Sultan Mehmed zamanında vakfiyeti bozulup timara verilmiş olduğuna fakat, İkinci Bâyezid tarafından

Aslen Akşehirli bir derviş olan Sarı Saltık'ın Kırım'a ve oradan da Dobruca'ya geçmesi (1281) ve orada diğer dervişlerle birlikte kâfirlere karşı harbetmesi ve İslâmiyet'i yayması, fakat Şehzâde Nogay'ın 1299'daki vefatından sonra diğer Türkmenlerle birlikte binlerce âile hâlinde bu dervişlerin tekrar Anadolu'ya (Karesi taraflarına) geçmeleri (s. 257) ve 1319'da Altın Orda Hanı Toktagu'dan sonra yerine gelen Özbek Han ordularının Balkanlar'ı geçip Edirne'ye kadar gelmeleri ve 1324'te Bizans'a karşı Bulgar kralına yardım bahânesiyle Trakya'ya, 1330'da dahi Sırplarla olan harpte Köstendil'e kadar ilerlemeleri ve Makedonya ve Vardar taraflarında yerleştikleri hakkındaki mâlûmat da hatırda tutulacak hususları ihtivâ etmektedir.

3. Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak kullanılan sürgün usûlünün mâhiyeti hakkında bir fikir vermeye yarayacak misaller

Yukarıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü meselesi tetkik edilirken, bu teşebbüsün sâdece askerî bir istilâ telakkî edileme-

---

sâhiplerine iâde edilmiş bulunduğuna âittir ve sûreti şudur:
"Karye-i Arpuz Ata
Vakf-ı Arpuz Ata, *Cengiz Han zamanındanberi berü vakıfmış* vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf olunurken timara virilmiş imiş. Şimdiki hâlde pâdişahımız Sultan Bâyezid Han halledallâhu sultanehu girü mülkiyetini ve vakfiyetini mukarrer dutub tevki-i şerîf erzâni kılmış. Hâliyâ Hâtun Pulad ve Sitti ve Şâhî nâm hâtunlar girü nesli olmağın vakf-ı evlâdlık olmak üzere tasarruf iderler (İstanbul, Başvekâlet Arşivi, Defter numarası: 818).
Mevzûubahis vakıf köyün sâhibi Arpuz Ata'nın Cengiz Han zamanıyla, daha doğrusu *Altın Orda* ile alâkası olabileceği bilhassa son zamanlarda Bizans hizmetine pek çok Tatar asilzâdesinin girmiş olması keyfiyeti ile daha iyi anlaşılmaktadır. Herhâlde *Arpuz Ata*'nın, Osmanlılardan evvel Rumeli'nde yerleşmiş olan muhtelif Türk boylarından birine mensup bir *bey* olması lâzım gelmektedir. Bu âilenin toprak mülklerini Bizans devrinde muhâfaza etmiş olması, dikkate şâyan olduğu gibi; bu mülkiyet hakkının Osmanlılar tarafından da tanınmış olması, kendilerinden evvel Balkanlar'da yerleşmiş olan Türk soylarıyle ırkî karâbet fikrinin Osmanlılarda canlı olduğunu, hatta aralarında bir teşrik-i mesâi ihtimalini göstermek îtibâriyle de mühim olsa gerektir. (Bu kayıt İkinci Türk Târih Kongresi'ne sunduğumuz bir tebliğe de alınmıştı. Zabıtlar, ss. 1002-1043, 1937.)

yeceğini, Anadolu'da büyük bir kesâfet teşkil edecek şekilde sıkışmış kalmış olan halk yığınlarının ve bu arada bilhassa göçebe Türkmen aşîretlerinin boş toprak bularak yayılma ihtiyacının bu istilâda büyük bir âmil olduğunu söylemiştik. Filhakîka, *imparatorluğun teşekkülü târihi, biraz da bu nüfus kalabalıklarının yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde kendilerine vatan kurması faâliyetinin bir târihidir.* Bu yayılmanın hâdiselerin sevk ve ilcâsiyle, *kendiliğinden ve ihtiyârî olan tezâhürlerini* başka bir yerde tetkik etmek niyetindeyiz. Burada teşkîlâtlı bir devlet idâresinin sistemli bir şekilde yaptığı tehcir ve iskânlardan yalnız birini, "sürgün" nâmı altında tanınmış olan bir iskân usûlünü tetkik edeceğiz.[20]

Mâlûm olduğu üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda teşkîlâtlı bir devlet idâresi ve vergi sistemi birçok zümreleri kendi meslek ve vazîfesine bağlamış bulunuyordu. Toprak işçiliği, mâdencilik, tuzculuk, derbentçilik, yağcılık, voynukluk ilâh. gibi meşgüliyetler babadan oğula geçen bir mükellefiyet hâlinde devam edip gidiyordu. Bilhassa köylü için, çiftini çubuğunu terkedip başka işlerle meşgul olmak, yazılı olduğu yerden uzaklaşmak yasaktı. Bu gibi hâllere cesâret edenler tâkip edilir ve on beş seneye kadar bir zaman suresi içinde yakalandıkları takdirde zorla yerlerine ve işleri başına sevkolunurdu. Veyâhut, "çiftbozan resmi" veya "levendlik akçesi" nâmı altında bir tazminat ödemeye mecbur tutulurdu.

Bu sûretle, sonuna kadar seferber bir ordu gibi teşkîlâtlanmış olan geniş bir imparatorluk içinde en mühim gelir kaynaklarından birini teşkil eden toprak işçiliğinin ve diğer mühim askerî veya iktisâdî vazîfelerin organizasyonu meselesi, birinci derecede mühim bir devlet işi hâlinde nizamlara tâbi tutulmuş ve *"reâyâ" sütü ve yünü alınacak hakîkî bir sürü gibi ihtimamla üretilip âzamî geliri temin etmek için üzerinde büyük bir alâka ile durulan bir mevzû teşkil edegelmişti. Bu îtibârla, köylü ve diğer sınıflar, doğup büyüdükleri memleketlerde kendi tâli ve mukadderatıyla baş başa bırakılmamış, bila-*

---

[20] Sistemli iskân metotlarından diğer birini, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıf ve Temlikler" isimli etüdümüzde daha evvel tetkik etmiş bulunuyoruz. (*Vakıflar Dergisi*, Cilt II. ss. 279-386, 1942, Ankara.)

kis kendileri ve dolayısıyle devlet için en verimli çalışabilecekleri yerlere ve işlere bizzat devlet tarafından sevk ve bu arada fütûhat netîcesi yeni açılan boş ve mümbit topraklar üzerine nakil ve iskân edebilmişlerdir. Bu nakil ve iskân işinin uzağı gören ve etraflı düşünen bir plan içinde, zamanına göre oldukça mütekâmil usûllerle icrâ edilmesi ve muhâcirlerin iskân edildikleri mıntıkalarda tutunup çoğalabilmeleri için alınmış olan türlü tedbirler, târihçi için üzerinde durulmaya değer konular teşkil etmektedir.

Biz bu makalelerimizde *Rumeli'nin iskânı ve Türkleştirilmesi*, İstanbul gibi bâzı *büyük Türk şehirlerinin ve diğer kültür ve ticâret merkezlerinin kurulması* için bu usûllerden nasıl faydalanılmış olduğunu ve elde edilen netîceleri tetkik etmek niyetindeyiz. Bu maksatla, daha evvel "sürgün" denilen tehcir ve iskân metodunun mâhiyetini iyi tanınmış müşahhas bir iki misal üzerinde tetkik etmek istiyoruz.

Kuruluş devrinde bir iskân metodu olarak geniş ölçüde kullanıldığını târihî kaynaklardan öğrendiğimiz *"sürgün" usûlünün nasıl tatbik edildiğini, mâhiyet ve şümulünü,* bu devirlere âit arşiv malzemesi tamâmıyle kaybolmuş bulunduğu için, bilememekteyiz. Bu sebeple çok daha muahhar bir devirde ve sürgünlerin artık tatbik edilemez bir hâle geldiği bir sırada verilmiş olmakla berâber, bu *sürgün an'anesini etraflı bir şekilde canlandıran nâdir birkaç vesîkayı* okuyucularımıza takdim etmekle işe başlayacağız.

İmparatorluk kurulurken bu usûle sık sık mürâcaat edildiğinin en büyük delili, bâzı imtiyazlı büyük vakıf ve mülk sâhiplerine ve bâzı ağır hizmetlerle muvazzaf halka en eski zamanlardan beri verilegelmekte olan "muâfiyetnâmeler" de bu gibi reâyânın devletin her türlü örfî ve fevkalâde hizmetler, salgunlar ve müdâhalelerle birlikte *sürgünden* de muaf olduklarının kaydedilmekte olmasıdır. Şu hâlde, ihtiyaç hissettiği zaman devlet, bu şekilde muâfiyetleri olmayan sâhalardaki beylerin veya mülk ve vakıf sâhiplerinin idâresinde bulunan diğer bütün tebaası üzerine asker, para, erzak, kereste, işçi, arabacı... ilâh. gibi mükellefiyetler vazettiği gibi; lüzum hâsıl oldukça, îcap eden yerlere gidip yerleşmek, yâni *sürgün gitmek* mükellefiyetini de emretmekte idi. Bütün diğer hizmetler gibi bu ağır hizmet ve fedâkârlık da halktan muayyen usûllere tevfikan ve muayyen nispetler tahtında is-

tenirdi. İcap edince her on hâneden bir veya iki azep, kürekçi ... ilâh. nasıl isteniyorsa, her köy ve kasaba da büyüklüğüne göre, on hâneden bir veya iki hâne olmak üzere *sürgün çıkarmak* mecbûriyetinde kalırdı.

Bu hususta bir fikir vermek için zikredeceğimiz misaller arasında Rodos adasının fethini müteâkip verilen sürgün emrinden bâzı imtiyazlı köy ve kasabaların ve bu meyanda Ayasloğ kasabasının nasıl muaf tutulduğuna âit elimize geçen bir kaydı buraya dercedeceğiz... Bu kayda göre, "ücra yerde ve deniz kenarında ihtiyatlu mahalde mütemekkin" olduğu için bu kasaba halkının ellerinde *"ulakdan, suhreden ve cerâhordan ve hisar yapmasından ve doğancıdan ve sekbandan ve azepten ve sâir avârız-ı divâniye'den*[21] *muaf"* olmaları için Bâyezid II'den ve Yavuz Selim'den verilmiş sultan hükümleri bulunmaktadır. Bu sebeple, Rodos için sürgün yazıldığı zaman bu kasaba halkı, bu hususdaki imtiyazlarına binâen bu sürgünden affedilmişlerdi.[22]

Bu kayıttan iki mühim nokta istidlâl edilmektedir: 1) Rodos adası fethedildiği zaman bu adanın îmarı için de bir sürgün emredilmiştir. 2) Ve bu sürgün memleketin her tarafından, her kasabadan bir nispet tahtında olmayarak birkaç kişinin gönde-

---

[21] *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türkçe neşrine yazdığımız "Avârız" maddesine bakınız, Cüz 11.

[22] Kasaba-i mezkûrenin şehirlüsü ücra yerde ve deniz kenarında ihtiyatlu mahalde mütemekkin olmağın sâbıka merhum mağfûr-lehuma hazreti Sultan Bâyezid Han ve pâdişah-ı cennetmekân Sultan Selim Han aleyhirrahmetü ve'l-gufran hükm-i âlişan sadaka idüb ulakdan ve suhteden ve cerâhordan ve hisar yapmasından ve doğancıdan ve sekbandan ve azepten ve sâir avârız-ı dîvâniyeden muaf eyleyüb vilâyet-i mahrûseye avârız salınmalu oldukta (bitilü ve bitisüz dimeyüb avârız alasın) deyü hükm ve emr dahi olunursa Ayasloğ halkını üşendirmeyüb incitmeyeler deyü müekked ahkâm-ı sultâniye sadaka olunub Ayasloğ halkı teklif-i dîvâniye ve avârız-ı örfiyeden vech-i meşruh üzere muaf ve müsellem olunmuşlar imiş. Hâliyâ ol hükümler Âsitâne-i saâdete arzolundukda mazmununu mukarrer ve müsellem buyurulub mahrûse-i mezkûre halkının eline meşur-ı vâcibü's-sürûr sadaka buyrulmuş. Ve şimdiki hâlde kuvvet-i kâhire-i Süleymanî satvetiyle sâir memâlik-i İslâmiyeye mülhak olan cezire-i Rados tâmiri için âmme-i vilâyetin ehâlisinden her kasabadan birkaç nefer kimesne cezire-i mezkûrda temekkün etdirilmek emrolundukda mahrûse-i Ayasloğ ehâlisi muaf kılınıb mevtın-ı aslîlerinde mukarrer olmak ecliçün müekked hükm-i şerîfleri var. Tekâlif-i örfiye ve avârız-ı dîvâniyeden muaf ve müsellemlerdir (İstanbul, Başvekâlet Arşivi, 285 numaralı tahrir defteri).

rilmesiyle yapılmıştır. Yâni herhangi bir kasaba veya kasabanın sâdece bir yerin halkı boşaltılıp oraya götürülmemiş; belki, elli sene sonra fethedilecek olan Kıbrıs adasının iskânı için verilen sürgün hükmünde tafsîlâtıyla görüldüğü üzere, sürgünler çok defa bütün memlekete şâmil bir *insan vergisi* şeklinde bir mükellefiyet arz etmekte bulunmuştur. Bu sûretle, bir sürgün memleketin her tarafından, hiç olmazsa oraya civar vilâyetlerden gelmiş insanları toplamakta ve her yeni iskân edilen mıntıka *ufak mikyasta bir ana vatan* teşkil etmektedir. Ve ancak bu usûller sâyesindedir ki, muhtelif menşelerden ve mıntıkalardan gelmiş insanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda birbirine karışmış ve memleket genişledikçe bu karışma nispeti artmakta bulunmuştur.

İdârî, inzibâtî tedbirlerle ve ekseriya cezâen verilen sürgün hükümlerinden sarfınazarla; *muayyen bir mıntıkanın iskânı için verilmiş muntazam ve tafsîlâtlı bir sürgün hükmü numûnesi*ni veren ve şimdiye kadar henüz emsâli ele geçmemiş bir vesîka teşkil eden aşağıdaki hükmü tetkik edecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülünde, daha bidâyetten beri sürgünlerin oynamış olduğu rolün ehemmiyeti hakkında bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Ve hiç şüphe yoktur ki, çok daha evvelki zamanlarda yapılmış olan çok büyük ve çok ehemmiyetli diğer *iskânlar da buna mümâsil sürgün hükümleriyle icrâ edilmişlerdir.*

Osmanlı İmparatorluğu'nda sürgün usûlü ile iskân işi, hiç şüphesiz diğer büyük Türk devletlerinden ve hatta Bizans'tan gelme çok eski bir mâzîsi olan bir usûlü[23] temsil etmekte ve muvaffakiyetli iskân ve idâreciliğin şartı olan her türlü tedbirleri de bu devletlerde yapılmış olan tecrübelere istinâden almış gözükmektedir.

Mevzûubahis vesîka, İstanbul'da, Başvekâlet Arşivi'nde 19 numaralı Mühimme Defteri içinde (s. 334) tetkik ettiğimiz, 13 Cemâziyelevvel 980 (1572) târihli bir hüküm sûretidir. Fotoğrafını da neşrettiğimiz bu vesîka (fotoğraf: 1, 2, 3) Kıbrıs'ın tamâmıyle fetihten (1 Ağustos 1571 = 9 Rebiülevvel 979) sonra, ne gibi maksatlarla ve nasıl iskân edilmiş olduğunu ve bu hususta

---

[23] Bu hususta ileride mâlûmat vereceğiz.

tatbik edilen usûlleri bütün teferruatıyla tespit etmektedir. Bu hükümden ve *ihtivâ ettiği bir nevi tâlîmatnâmeden* anlaşıldığına göre, yeni fethedilen bir memleketin Türkleştirilmesi veya herhangi bir mıntıkanın emniyet ve îmarı için iskân yapmak lâzım gelince; devlet, îcap eden yerlerin kadılarına "sürgün hükümleri" göndererek şu veya bu şartları hâiz adamı şu şekilde seçerek âileleriyle birlikte ihraç etmeyi emrederdi. Bundan sonra, merkezden bu iş için gönderilen memurlar eldeki tâlîmat mûcibince ve kadıların yardımıyla lâzım gelen âileleri ayırıp îcap eden yerlere sevk ederlerdi. Ayrılacak kimselerin adedi, o memleketin hükûmet merkezince mâlûm olan hâne miktarına göre muayyen olan bir nispeti ve meselâ onda birini teşkil etmekte idi. Gittikleri yerlerde bu muhâcir kâfilelerini, oraların büyük rütbeli memurları teslim alır ve imzâlı defterlerini merkeze gönderirlerdi. Bu sûretle, *nüfusun yeni tevzî vaziyetine göre,* merkezdeki defterler tashih edilir ve vaziyet yeniden tespit edilirdi. Memleketten ayrılacaklar kadar, onların verdiği öşür ve vergilerle geçinen dirlik ve mülk sâhiplerini de yakından alâkadar eden bu gibi sürgünler, son derecede nâzik işler olduğundan, ancak çok muntazam ve kudretli bir devlet idâresi tarafından yapıldığı zaman büyük bir sükûn ve intizam içinde cereyan edebilir ve netîce îtibâriyle memleket için de faydalı olabilirdi. Sürüleceklerin bulundukları yerlerden seçilip toplanması meselesi kadar, sevki ve gittikleri yerlerde yerleştirilmeleri meseleleri de mühim bir iş teşkil ettiğinden, bu hususların da ayrıca tetkiki îcap eder. Filhakîka, tetkik ettiğimiz sürgün hükmünden anlaşıldığına göre, gittikleri yerlerde bu muhâcirlerin iki sene her türlü tekâliften muaf tutulması ve daha sonra Niğbolu livâsına âit sürgünlere dâir fıkrada göreceğimiz gibi; bu gibilerin uzun müddet diğer reâyâya nispeten daha müsâit şartlara tâbi tutulması, hatırda tutulacak tedbirlerden sayılabilir. Bir de bu nevi sürgünlerin aşağıda göreceğimiz *esir sürgünleri*nden farklı olarak, îtibarlı muhâcir muâmelesi gördüklerini ispat eder. Bu muhâcirlerin gönderildikleri yerlerde nasıl tevzî edildiği, köylerinin nasıl ve nerelerde kurulduğu, bu hususta riâyet edilen usûller mevcut olup olmadığı merak edilecek mevzûlar ise de tetkik ettiğimiz hükümde bu hususta mâlûmat bulunmamaktadır. Yalnız, bu hükmün bâzı maddelerinden,

seçilmiş olanların sürüden ayrılıp kaçması veya bu işe memur olanların salâhiyetlerini sûistîmal etmiş olmaları takdirinde mürâcaat edilen cezâların gâyetle şiddetli olduğu anlaşılmaktadır. Hakîkatte de bu kadar çok menfaat hislerini birden tahrik eden bu gibi muazzam işler için tehdidini îkâa kâdir bir devlet otoritesinin mevcûdiyetinin şart olacağı âşikârdır.

Gönderilecek adamları seçmek hususunda nazarıîtibara alınan şartların tetkiki de ayrıca mühimdir. Bilhassa, "sa'b ve sengistan yerlerde mütemekkin olub yer hususunda müzâyakaları olan reâyâyı" ve "âhar diyardan gelüb mutavattın olanları ve kendülerin yerleri olmayub ücret ile yer tutan reâyâyı ve müddet-i medîdeden beri yaylak ve bağ ve bahçe ve yer dâvâsın idüb araları fasl olmayub nizâ üzere olanları..." ilâh. ayırmalarını emreden bu hükmün bir sûretinin o sıralarda Rûm vilâyetini tahrir ve teftiş eden Trabzon sancağı beyi Ömer Bey'e de gönderilmesi ise bu hususta çok mânîdardır. Filhakîka, o devirlerde *bu arâzi tahrirlerinin, halkı sıkmaya başlayan toprak meselelerinin halli hususunda büyük ehemmiyetleri mevcuttu.* Merkezden büyük salâhiyetlerle tâyin edilen ve seyyar bir mahkeme hâlinde bütün köyleri dolaşarak her timar ve mülkün yeni vaziyetini teftiş ile zamanla veya tagallüp ve tahakküm sûretiyle, haksız vaziyet hâdis olmuşsa aslına iâde; halkın ve sipâhîlerin şikâyetini dinleyerek vaziyeti tâdil, boş yerlerin miktarını tespit eden ve yukarıda zikredilen vaziyette olduğu gibi, arâzi hususunda müşkülâtı olanları anlayan bu *tahrir eminleri*nin, nüfusu fazla artan ve bu yüzden yer hususunda sıkıntısı olan bir memleketten yeni açılan memleketlere gönderilecek olan muhâcirleri seçmek hususunda büyük bir salâhiyetle hareket edebilecekleri âşikârdır. Devletin menfaati elde mevcut reâyânın mümkün olduğu kadar fazla ve bol toprağı işleyerek fazla müstahsil bir vaziyete girmesini âmir olduğundan, bahis mevzûu *tahrir eminlerinin çiftçinin topraklandırılması meselesiyle yakından alâkadar gözükmektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu şekilde nüfusu fazla kesif mıntıkalardan sürgün için sık sık yapılan ayıklamalar, toprak buhranının ıstıraplı bir şekil almasının önüne geçen en müessir tedbirlerden biri olmuştur.* Yeni yeni mütemâdiyen açılan memleketler, toprağı olmayan köylü için yüksek ücret ve fenâ şartlarla toprak kirâlayıcı vaziyetinden kurtularak muhâceret

imkânını ve gittiği yerde bir *kolon* gibi yerleşerek kendi toprağı üzerinde müstakil bir çiftçi hâlinde çalışabilmesini mümkün kılmakta ve bu sûretle zamanla içtimâî bünyede iktisâdî ve dolayısıyle içtimâî birtakım tâbiiyet münâsebetlerinin teessüs etmesinin önüne geçmektedir.

Mevzûubahis ettiğimiz hükmün lisanı herhangi bir tefsir ve îzaha muhtaç bulunmayacak kadar açık olduğundan verdiğimiz îzâhattan sonra aynen dercini münâsip görmekteyiz

Sürgün hükmüdür.

A) Anadolu ve Karaman ve Rûm ve Dulkadiriye'de vâki olan kadılara hüküm ki, Hâlâ Kıbrıs beylerbeyisi Sinan dâme ikbâluhu südde-i saâdetime mektub gönderüb Kıbrıs cezîresi asâkir-i nusrat eser istilâsıyle hayli yerleri harab olub ve harab olan yerler zirâate bağ ve bahçe ve şeker kamışına sâlih yerler olub hatta toprağında zirâat olunan hubûbun bir kîlesinden elli altmış kîle hâsıl virür kuvvetlu yerler olub eğer kasabât ve eğer kurâsı ve sâir erâzi ve buka'ı mâmur ve âbâdan olmak lâzım idüğün bildirmişsin

B) İmdi cezîre-i mezbûrenin âb u havası temam îtidal üzere olub mahuf ve muhâtara olan mahallerde kal'alar binâ olunub ve müstevfâ asker tâyin olunub a'dâ-i hâkisârdan bi-inâyetillâhi taâlâ her veçhile hıfz ve hirâset olunub asla havf ve hatar ihtimali kalmayub temam emn ü emân hâsıl olub ve bilcümle ol diyâr-ı kesîrü'l-îtibârın mâmur ve âbâdan olması mühimmatdan olmağın ol cezîreye varanların iki yıla değin öşür ve hukuku alınmayub af olunmak üzere

C) Memâlik-i mahrûsemde sa'b ve sengistan yerlerde mütemekkin olub yer hususunda müzâyakaları olan reâyâyı ve reâyâ arasında şirret ü şaka ile mâruf olanları ve vilâyet tahririnde yazılmayub kalan reâyâ ve reâyâ oğlanlarını ve sonradan âhar yerden gelüb mutavattın olanları ve kendülerin yerleri olmayub ücret ile yer tutan reâyâyı ve müddet-i medîdeden berü yaylak ve bağ ve bahçe ve yer dâvâsın idüb araları fasl olmayub nizâ üzere olanları ve ehl-i karyeden olub yerlerin ve yurtların bırağub kasabât ve şehirlerde mütemekkin olanları velhâsıl eğer kasabât ve eğer kurâ ve şehirlerde bîkâr olub işi ve gücü olmayub levendlik eyleyenlerden ve şehir ve kasabâtda sâkin olan erbâb-ı hıref ve ehl-i sanâyiden pabuççu ve başmakçı ve terzi ve takyeci ve kemhâcı ve mutaf ve hallaç ve kazzaz ve aşçı ve başçı ve mumcu ve semerci ve nalbant ve bakkal ve debbağ ve demürcü ve dülger ve bennâ ve taşçı ve kuyumcu ve kazancı ve sâir ehl-i sanâyiden ve bilcümle her nevi'den şehir ve kasabât hânelerine

göre her on hâneden bir hâne ihrâc idüb dahi yarar âdemlere koşub kış irişinceye değin mükemmel esbab ve davarları ve çiftleriyle cezîre-i mezbûreye geçürmek emredüb buyurdum ki

D) Vusul buldukda bu bâbda mukayyed olub evvelâ kurâda sâkin olub dahi şirret ü şaka ile meşhur olanları veyâhud vilâyet defterinden hâric olub yerlerin ve yurtları olmayub ücret (ile) yer tutanları ve ribâhorluk idüb ve yer hususunda biri biriyle dâvâ ve nizâ üzere olanlardan ve sâir vech-i meşruh üzere beyan olunanlardan her on hâneden bir hâne düşmek üzere müteaddit çiftleri ve davarları ile ihrac eyleyüb anun gibi tasarruflarında yerleri ve mülkleri var ise bey-i men-yezîd idüb değer bahâsiyle satdırub akçelerin ashâbına teslim eyleyüb dahi ale't-ta'cîl Silifke câniblerine gönderüb Kıbrıs cezîresine göçürmek ardınca olasın

E) Ve ehl-i san'atdan dahi zikrolunanlardan ve sâir lâzım olan ehl-i hırefi her on hâneden bir hâne hesabı üzere yarar kuvvetlu ve güçlü kimesneleri yazub ve ihrâc idüb Silifke yolundan Kıbrıs cezîresine geçüresin

F) Bu bâbda dikkat ve ihtimam ile onat mukayyed olub eğer şehirde ve eğer kasabâtdan ihrâc olunan ehl-i san'atdan ve eğer kurâdan ihrâc olunanların alâkaların bir veçhile kateyleyesin ki ihrâc olunmakla yerleri ve mülkleri cüzî behâ ile satılub hayf olunmayub ve malına zarar gelmekden hazer idesiz Ve bilcümle her on hâneden bir hâne eğer çiftçi ve eğer erbâb-ı sanâyidir isimleriyle ve resimleriyle defetere kaydedüb çiftçi olanlar ne mikdar davarları ile yazulduğı ve ehl-i sanâyi'den yazılanlar mükemmel esbâbı ile yazılub kangı karyeden ve kangı mahalleden yazıldıklarına mufassal ve meşruh deftere kaydedüb defterin bir sûretini südde-i saâdetime ve bir sûretin Kıbrıs beylerbeyisine gönderdikden sonra bir sûretin dahi kadılığın mahkemesine konula Anun gibiler yazıldıkdan sonra ol cânibe varmayub vâsıl olmazlarsa yoklandıkda girü sürüle

G) Ve mübâşir olanlara muhkem tenbih ve tekid oluna ki bu bâbda gaflet eylemeyüb Kıbrıs'a yazmak behânesiyle ahz u celb eylemeyüb kimesneden akçe almaduklarına toprak kadılarından temessük alalar Bu hususda temam hak üzere olub bâb-ı ihtimâmda dakika fevteylemeyesin Ve emrim üzere Kıbrıs'a gönderilmeğe sâlih olanlar defter oldukda kangı kasabada ve kangı karyede sâkin oldukları ve kimlere kefile virildikleri isim ve resimleriyle yazub bu behâne ile Kıbrıs'a sürülmeğe lâzım olmayan mütemevvil kimesnelerden ahz u celb olunmakdan ziyâde hazer eyleyesin

H) Ve cezîre-i mezbûreye varanların ikişer yıllık hâsılı alınmaya deyü emrim olduğun reâyâya tenbih ve îlân eyleyüb cezîre-i mezbûreye tergîb eyleyesiz

İ) Ve bilcümle emr-i şerîfim üzere Kıbrıs'a yazılub ve kefîli alınub ihrâc defterine kaydolunub davarıyle Kıbrıs'a gönderilenlerden biri gaybet idüb emrime muhâlif âhar diyâra vara her ne mahalde bulunursa anda siyâset olunur

J) Siz ki vilâyet kadılarısız bu bâbda gereği gibi basîret üzere olub emrim ile cezîre-i Kıbrıs'a yazılanlar anun gibi gaybet idüb her kangınızın kadılığına varırsa bilâ tehir habsedüb südde-i saâdetime arz eyleyesiz ki gereği gibi hakkından geldirile Ve kadılığınızdan yazılanları dahi bir an ve bir saat eğlendirmeyüb Silifke iskelesine irsal eyleyesiz ki öte yakaya geçüb Kıbrıs beylerbeyisi dâme ikbâlühu kendüye varan defter mûcebince alub dahi vecih gördüğü mevâzıda iskân ide ve her birinüz taht-ı kazânızdan ihrâc olunan hânelere müstevfî âdemler koşub bittemam defter mûcebince öte yakaya geçüre ve bilcümle Kıbrıs beylerbeyisinden vâsıl olduğuna temessük almayınca gelmeyeler ve ol temessükler geldükde südde-i saâdetime gönderesin

K) Bu hususu maan görüb itmama irişdirmek içün kadılara hüküm gönderilmişdir Emr-i şerîfim mûcebince bu maslahatı maan görüb ikdâm ve ihtimamda sa'y ve ihtimam eyleyesiz Ve bâzı kimesneler cezîreye yazılmağa sâlih olanlar içün (bana tâbidir) deyü himâyet ider ise şöyle ki anun gibilerün himâyetle ol makūleler kalub dahi emrime muhâlif kimesneler yazılmakla südde-i saâdetime şikâyete geleler ol bâbda hâmî olub ol maslahata karışalar haklarından geldirilmek mukarrerdir anun gibileri sinğedüb maslahata karışdırmayasız mütenebbih olmazlarsa mukaddem ismiyle ve resmiyle arz eyleyesin[24]

Hükmün lisanı her türlü îzahtan müstağni kalacak derecede açık ve mânâlı ise de, ihtivâ ettiği maddeleri tekrar şu şekilde hulâsa etmek mümkündür: A) Yeni fethedilen Kıbrıs'ta boş ve bire elli altmış veren zengin toprakların mevcut bulunduğunu beylerbeyi Sinan bir mektupla merkeze bildirmiştir. B) Buraların havası mu-

[24] Hükmün anlaşılmasını kolaylaştırmak için A, B.... ilâh. gibi fıkralara biz ayırmış bulunuyoruz.

tedil olmak îtibâriyle halkın gelip yerleşmesine müsâit olduğu gibi, kaleler yapılarak içlerinde birçok asker konmuş olduğu için de düşman hücumundan korkulmamalıdır. Bu şartlar ve pâdişahın Kıbrıs gibi meşhur bir yeri iskân ve îmar etme arzu ve irâdesi halkın seve seve gelmesini teşvik için herkese ilân edilmektedir. Gelecek muhâcirlerin iki sene müddetle her türlü vergiden muaf tutulması da bir teşvik tedbiri olarak kabul ve ilân edilmiştir. C) Hüküm, şehir ve köylerden mevcut hâne adedine göre her on hâneden bir hâne ihraç edilirken, işleri yolunda olanlardan ziyâde bilhassa yer hususunda sıkıntısı olanların ayrılmasını tavsiye etmektedir ve esnaftan bir şehir hayatı için lüzumlu olan her meslekten ayrı ayrı seçilmek lâzım geldiği de ayrıca tasrih ediliyor. D) Çıkarılacak sürgünlerin davarları ve çiftleriyle, esnafın ise her türlü âlet ve vâsıtaları ile berâber sevk edilmesi lâzım geldiği belirtilmiştir. Kābil-i nakil olmayan mülkler müzâyede ile satılacaktır. E) Ehl-i sanâyiden adam seçilirken, fakir ve zavallı olanları değil, gittikleri yerlerde iş yapabilecek şekilde güçlü kuvvetli olanlarından seçilmesine dikkat edilecektir. F) Sürülenlerin isimleri ve çıkarıldıkları mahaller, berâberlerinde götürdükleri davar ve âletler defter edilecektir. G) Sûistîmallerin belli başlıları hatırlatılarak bu yollara sapılmaması tembih edilmektedir. I) Yoldan kaçanlara nasıl cezâ verileceği kayıt edilmiştir. J) Kadıların dikkat etmesi lâzım gelen hususlar kayıt edilmiştir. K) Diğer beylere ve bu işte nüfuzlarını istîmal edecek vaziyette olanlara ihtar ve tembihi ihtivâ etmektedir.

"Anadolu ve Karaman ve Rûm ve Dulkadiriye'de vâki olan kadılara" hitâben yazılan bu hükmün bu kadar geniş bir memleket parçası üzerinden onda bir hesabı üzere hâne çıkarılmasını emreden maddeleri nazarîtibara alınırsa; çıkarılacak sürgün hânelerinin büyük bir yekûn tutması îcap eder. Filhakîka, fotoğrafta görüleceği üzere, hükmün sonuna yazılmış bulunan bâzı kayıtlara göre, yalnız Teke livâsından (her on hâneden bir olacak beş bin yedi yüz yirmi hâne) olması lâzım gelmektedir.

Bu vaziyette bu hükmün bütün Anadolu'ya ve bütün Rûm vilâyetine teşmil edilmiş olmaması lâzım gelir. Nitekim, aynı hükmün sonunda mevcut kayıtlardan "vilâyet-i Anadolu" kaydı, Aydın livâsı kazâlarıyla birlikte çizilmiştir. Fakat, bu hük-

mün birer sûretlerinin Karaman, Alâiye, Teke, İçel ve Bozok'a gönderilmiş olduğu, diğer bir sûretinin o zaman Rûm vilâyetini tahrire memur olan Ömer Bey'in kendisine verilmiş olduğunu gösteren kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu iş için dergâh-ı muallâ çavuşlarından Hüsrev Çavuş ile Meğri kadısının mübâşir tâyin edildiği de bu hususta ayrıca yazılan iki hükümden anlaşılmaktadır.[25] Mübâşir tâyin edilen Meğri kadısına yazılan bu hükümde yalnız Alâiye ve Teke-ili livâları kazâlarından sürgün yazılacağının tasrih edilmiş olması sâhanın bilâhare daraltılmış olabileceği hissini de vermektedir. Bununla berâber aşağıdaki kayıtlardan anlaşılacağı veçhile Akşehir ve Halep gibi yerlerden de sürgün çıkarılmıştır.

Bu sûretle çıkarılan sürgünlerin hakîkî adedini ve Kıbrıs'a götürülüp götürülmediklerini de tespit etmek bizim için mümkün olmamaktadır. Bu hususta yalnız Kıbrıs'a sürgün çıkarmak işine kemâl-i ciddiyetle başlanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, o sıralarda bu sürgün vesîlesiyle hâdis olan meselelerin halli için, hükûmet merkezi ile yapılan muhâberatın bâzılarını tespit etmiş bulunuyoruz. Yalnız, bu senelere âit hüküm defterlerinin tam olarak mevcut olmayışı meseleyi lâyıkı ile tenvir etmemize imkân vermemektedir. Yoksa; bu devre âit hüküm defterleri ve alâkalı türlü vesîkalar arşivlerimizde tam olarak muhâfaza edilmiş bulunsa idi, böyle bir sürgünün bütün safahatını ve netîcelerini tâkip ve tespit etmek bizim için mümkün olacaktı.

---

[25] Meğri kadısına hüküm ki
Kıbrıs beylerbeyisi mektup gönderüb cezire-i mezbûrenin harab olan yerleri mâmur ve abâdân olmak lâzım idüğün bildirmeğin Alâiye ve livâ-i Tekeili kazâlarından reâyâ ve berayâ tâifesinden ve erbâb-ı sanâyiin her nev'inden cezire-i mezbûreye geçürülmek içün toprak kadılarına mufassal hüküm yazılub irsal olunmuştur Ve maslahat sâire kıyas olunmayub kemâl-i istikāmet ve sadâkat (ile) itmamı lâzım olmuştur Öyle olsa sizün sadâkat ve istikāmetine itimâd-ı hümâyunum olmağın husûs-ı mezbûre mübâşir tâyin edüb buyurdum ki vardukta bu bâbda gereği gibi mukayyed olup bu husus içün toprak kadılarına irsal olunan mufassal hüküm muktezâsınca itmâm-ı maslahata sa'y ve ihtimam üzre olasın Ammâ kemâl-i basiret üzre olup bu bahâne ile mütemevvil kimesnelerden celb ü ahzolunmaktan ziyâde hazer eyleyüb emr-i celîlü'l-kadrime mugâyir kimesne(ye) iş ettirmiyesin Zîra özrün makbul olmaz ana göre bâb-ı tedârikte dakika fevt etmiyesin (İstanbul, Başvekâlet Arşivi, Mühimme Defteri, No. 19, s. 337.)

Bu hususta elimize geçen mahdut vesîkalar şunlardır: İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde bulunan 980 târihli ahkâm defterinde (yp. 310) Akşehir kadısına hitâben yazılmış 23 Cemâziyelâhir târihli bir hükümde; Akşehir kazâsı halkının memleketin haraplığı ve kasabanın iki defa yanmış olması dolayısıyle, bu sefer sürgün için Akşehir'den, on hâneden bir hâne hesabı üzere, 166 hâne ihracı lâzım gelirken, kalemden yanlışlıkla yazıldığı gibi, Kıbrıs sürgünü için 136 hâne ihraçlarına müsâade edilmesi ricâsına karşı bu mürâcaatın nazarıîtibara alınmadığını göstermektedir.

Aynı defterde bulunan (yp. 321) diğer bir hükme nazaran[26] yine Akşehir'de aslında derbentçi olan ve bu hizmet mukâbilinde her türlü örfî tekâliften olduğu gibi, bu gibi tekâliften birisi olan sürgünden de muaf olmaları lâzım gelen bir karye halkından Kıbrıs sürgünü için adam alınmaması lâzım geldiğini, ancak bu köyde oturanlar içinde ehl-i fesad mevcut ise sâdece o gibilerin sürülüp, derbenci hizmeti edâ edenlere dokunulmaması lüzumu bildiriliyor.

Yine aynı defterde, 980 Recebi târihli diğer bir hükümde Manavgat kazâsına tâbi bir köy halkından bâzıları şikâyete gelip,

---

[26] Akşehir Kadısına hüküm yazıla ki
Hâliyâ kapuma arz gönderüp ber-mûceb-i emr-i şerîf kazâ-i Akşehir'den Kıbrıs'a sürülmek içün hâne tahririne şürû olunup kazâ-i mezbûre tâbi otuz hâne olan... hisarı nâm karye halkından iç hâne tahririne kasdolundukta halkı memhur sahih sûret-i defter-i cedîd-i hâkânî ve emr-i şerîf ibraz edüb nazar olundukta karye-i mezbûre derbend olup ve sâbıka halkı müteferrik olup ol mahal hâlî kalmakla âyende ve revendeye epeyi hasaret olup bilâhare yine mezbûrlar emir ile sürülüp eski karyelerine getirilüp avârız-ı dîvâniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmak üzre defter-i hâkânîde derbend hafızı kaydolunup ve emr-i şerîfede defter mûcebince bunlardan avârız alınmaya ve sâir tekâlif olunmıya deyü ferman buyrulup lâkin hâne defterinden ihraç olunmayup bu makûle tekâlif içün vârid olan ahkâm-ı şerîfede bile dâhil olmağın kuzât-ı sâlife avârızların alıgelip ol sebeble bâzı yine müteferrik olup hâne tahririne ikdam olundukta *hem derbend hizmetin edüb ve hem sâir reâyâ gibi cemi' tekâlifte dâhil olmağa tâkatumuz yoktur* deyüp bâkîsi dahi teferrüka azîmet eyleyüp ol takdirce yine ol mahal hâlî kalup âyende ve revendeye hasaretten hâlî olmamağın arzolundu deyü bildirmişsin imdi buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukta göresin mezkûrların aralarında ehl-i fesad var ise anun gibileri emrolunan üzre Kıbrıs'a süresin derbend hizmetin edâ edenlere müteârız olmıyasın... şöyle bilesin deyü tahriren fî 19 Cemâziyelâhir sene 980.

birtakım nüfuzlu kimseler "hâne-i avârızdan olub avârızların kadîmden şimdiye değin bizimle viregelmişler iken, şimdi Kıbrıs cezîresine sürgün yazılmak ferman olunmağın (biz Defter-i Hâkānîde müsellem kaydolub dururuz, biz avârız virmezüz) deyü bizimle sürgün hizmetine gelmekte 'inad iderler deyü" bildirmeleri üzerine; eğer bu kimseler hakîkaten iddia edildiği gibi avârız hânesine dâhil iseler Kıbrıs sürgününe dahi ithal edilmeleri lüzumu bildiriliyor.

Aynı defterde 28 Şevval 980 târihli diğer bir hükümde ise, Selendi ve Mâmuriye kadılıklarından aynı sene Kıbrıs'a gönderilmek üzere hâne-i avârızdan 62 hâne sürülmüş iken, bu defa yeniden kürekçi ihracı ferman olundukda, vaktiyle Kıbrıs'a sürülenlerden bu 62 hânenin hissesi olması lâzım gelen miktar dahi istenilmekte olduğundan, halkın şikâyet etmesi üzerine, Kıbrıs'a sürülen avârız hâneleri için, mevcutlarından kürekçi bedeli akçe talep olunmaması emredilmektedir.

27 Zilhicce 980 târihli diğer bir hükümde ise; Karataş kadısı, bu kazânın asılda 1480 avârız hânesi mevcut olduğunu; fakat, içinden onda bir hesabı üzere 148 hânesi Kıbrıs'a sürülünce geriye 1332 avârız hânesi kalmakla, bâdema tekâlif-i örfiye vukūbulacak olursa bu sonuncu hâne adedinin esas tutulacağını bildirmesi üzerine, Kıbrıs'a sürgün gittiği için defterlerden çıkarılması lâzım gelen hânelerin isimleriyle bildirilmesi emr ve fakat, bu isimlerin Kıbrıs'tan gelecek defterlerle mukābele edileceği göz önünde tutularak, gayr-i vaki yazmaktan içtinap edilmesi lüzumu bildirilmektedir.

Uzun oldukları için buraya aynen almaktan kaçındığımız bu hükümler, Kıbrıs'a sürgün emrinin her tarafta ciddiyetle tatbik edilmiş olduğunu ve sürgün mecbûriyetinin diğer tekâlif-i örfiye ve avârız-ı divâniye gibi, sık sık emredilen ve diğer mükellefiyetler gibi, avârız hânesine göre hesap edilen bir mükellefiyet olduğunu göstermektedir.

Kıbrıs'ın îmar ve iskânı için 980 (1572) târihinde verilmiş olan yukarıda sûreti yazılı sürgün emrinin ne şekilde tatbik edilmiş olduğu ve ne netîce verdiği hakkında tetkîkat yapmamıza imkân veren mahdut vesîkalardan diğer biri de İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde bulunan 2551 No.'lu Mevkūfat Defteri'dir.

Filhakîka bu defterde Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Anduğı ve Develi Karahisar, Niğde, Ürgüp, Koçhisar, Ilgın, İshaklı, Akşehir, Akdağ ve Bozok kazâlarından Kıbrıs'a sürülmek üzere yazılmış olan kimselerin adlarını ihtivâ eden ve sürgün işine memur kadılar ve mübâşirler tarafından mühürlenmiş olan listeler bir araya ciltlenmiş bulunmaktadır. Her biri ayrı ayrı küçük bir defter teşkil eden bu listelerden biz her mahalle ve köyün hâne miktarını ve bu miktara nazaran onda bir hesabıyla çıkarılan sürgünlerin isimlerini, meslek ve hüviyetlerini, bâzan âilesi efradını ve çiftçi olup olmadığını ve kendilerinin Kıbrıs'a sürgün olarak gönderilmek üzere seçilmelerinde âmil olan mülâhazaları ve nihâyet kefillerinin isimlerini bulmaktayız.

Bu listelerin tetkikinde ilk göze çarpan mesele, Kıbrıs'a sürgün olarak gitmenin halk için ağır bir mükellefiyet tahmil etmiş olması ve bu sebeple "kendi ihtiyariyle" gönüllü olarak gidenlerin azlığıdır. Bu yüzden defterlerde kaydedildiği gibi, bâzı köyler "sürgün havfından dağılıp ele geçirilmek müyesser olamamıştır." Bu vaziyet karşısında aralarından birkaçını muhakkak seçip göndermek mecbûriyetinde kalan mahalle veya köy halkı, ekseriya işsiz, güçsüz insanları veya türlü ahlâkî zaaf ve kusurları sâbit olmuş bulunanları seçmekte ve herhangi bir şekilde damgalandığı için aralarında kalmasını arzu edemeyecekleri kimselerden bu sûretle âdeta kurtulmağı da istemektedirler. Netîcede tatbîkatta yukarıda tetkik ettiğimiz sürgün hükmünün mânâ ve mâhiyeti değişmiş gözükmekte ve sürgün âdeta azgın ve kabahatlilerin toplanıp cezâen sürülmesi, cemiyetin vücudu arzu edilmeyenlerin şerrinden kurtarılması, temizlenmesi gibi bir şekil almaktadır. Bu sûretle, âkıbeti meçhul ve arzuya şâyan gözükmeyen bir seyahate çıkarmak için kendi aralarından seçmek mecbûriyetinde kaldıkları adamların tâyininde bâzan türlü bahâne ve iftiraların, hatta garezin rol oynamamasına imkân yoktur. Defterlerde tercîhan sürgün olarak seçilmeye vesîle teşkil eden kusurların herkes için ayrı ayrı kaydedilmiş bulunması, bize zamanın ve muhitin örf ve âdetleri ve umûmiyetle suç teşkil eden belli başlı mevzûları hakkında pek zengin misaller vermektedir. Bu sûretle, sürgüne gönderilmek üzere seçilmiş olanlar bahis mevzûu köy ve kasabalardaki âile reisleri içinde onda biri olduğuna ve bu

onda birler arasından da tahmînen ancak onda üçünün üzerinde "hüsn-i ihtiyâriyle gitmiştir, riâyet lâzımdır", ya hâriçten gelmiştir veya kendine âit olmayan bir çiftlikte amelelik eder mânâsına "çiftçi"dir, ilah gibi bir suç teşkil etmeyen bir sebeple seçildikleri yazıldığına göre, geriye kalanların, yâni köy veya kasabada mevcut âile reislerinden %5-7 gibi ehemmiyetli bir kısmının büyük veya küçük aşağıdaki suçlardan biriyle kusurlu oldukları için sürgün gitmek üzere seçildikleri anlaşılmaktadır. Bu suçların belli başlıları şunlardır:

Müzevvirlik, şirretlik, gammazlık ve yalancılık, yalan yere şahâdet, müseccel kâtil ve kanlılık, hırsız ve hırsız yatağı olmak, eşkıyâlık, eve girmek, başkasının karısına ve câriyesine taarruz, "oğlan çekmek", ribâhorluk, haramzâdelik, avârız ve nüzül vergilerinin ödenmesinde mahalle halkına yardım etmemek, zinâ, kız iğfali, deyyusluk, ana dövmek, ağza ve îmana sövmek, satın almak sûretiyle dâvâ takibi ve "emr-i şerîf taşımak", karısının fahişelik etmesi, mescidin halısını çalmak, câmi-i şerifin civarında bulunan evine çengi câriye ile nâmahrem avret getirip fısk etmek, avretine livâta etmek, uydurma hüccet ve emr-i şerîf yazmak, şarap içmek, ramazan günü zinâ etmek, küfürbazlık, oğlunun hâtununu yâhut kaynanasını kullanmak, kızılbaşlık, beylerin ve sübaşıların yanına sokulup kasaba halkına zarar vermek, haberi olmadan Müslümanları bir âmile kefil yazdırmak ilâh...

Mezkûr kayıtlardan kefillerin mükellefiyetlerinin de gâyet ağır olduğu, bâzan sürgün kaybolacak olursa bulup getirmek, aksi takdirde onların yerine sürülmek lâzım gelmektedir.

Ayrıca defterin 130. sahifesindeki bir kayda göre de Ilgın'dan 44, İshaklı'dan 85, Akşehir'den 125, Akdağ'dan 84, Bozok'tan 134 sürgünün, 981 yılında Kıbrıs cezîresine kabul edildikleri anlaşılmıştır.

Bütün bu usûllerin hâricinde cezâen yapılan sürgünler de mevcuttur. Bu sıralarda Kıbrıs'ın vaktiyle îmar ve iskânından başka bir şey düşünmeyen devlet, her türlü kabahati görülenleri Kıbrıs'a sürmektedir. Meselâ, Kayseri'de hamamda bir kadıyı ve kassamı bir şehir oğlanıyla birlikte kırbaçla döğen bir çavuş (Mühimme Defteri; No. 19, s. 129); bir kimseyi nâhak yere darp edip mahkemeye çağrıldıkda gelmeyen bir sipâhî, ele

geçirilip iki yüz değnek vurulduktan sonra evleri ve barkları ile Kıbrıs cezîresine sürülmüşlerdir. Balıkesir'de kadınlar hamamına giren serseriler, at ve katır çalan göçebeler de aynı âkıbete uğramışlardır. Mora'da, bir zaim, sebebi bizce mâlûm olmayan bir şekilde, hemen Kıbrıs'a sürgün edilmiştir, malları peyderpey satıldıkça kendisine gönderilecektir (s. 107). Halep'te mütegallibeden birisi haslar umuruna hile karıştırmaya teşebbüs etmiş bulunduğundan gerek kendisi ve gerek kendisiyle birlik olan erbâb-ı timara bu defa tembih edilecektir, uslanmazlarsa o maküle eşirrânın Kıbrıs'a sürülmesi için bildirilmesi lüzumu emrediliyor (s. 177). Ayrıca Halep'ten de iki yüz hâne yazılıp Kıbrıs'a gönderilmek lâzım geldiği bildiriliyor. Bu hâneler "şol evde ki iki karındaşı ola yâhud iki evlu oğlu ola.. ikisinden birisin eviyle barkıyle Kıbrıs'a yazub gönderesin ve bâzı bîkâr ehl-i sanâyiden kimesneler olur anlardan dahi her ne asıl sanatlu olursa evin ve barkın cezîre-i mezbûreye gönderesin ve taht-ı livânda şirret ile mâruf ve onu on birden ziyâde ribâhorluk ider kimesneler var ise anları dahi yazub gönderesin", şeklinde verilen bir tâlîmata göre toplanacaktır.

Burada ve daha evvel Kıbrıs'a umûmî sürgün hükmünün "D" fıkrasında ribâhorluk tâbiriyle ifâde edilen şekliyle gördüğümüz gibi, fahiş addedilen bir faizle para verenlerin de diğer zararlı, işsiz veya tufeylî insanlar gibi Kıbrıs'a sürgün edilmesi, o sırada bu gibi ribâhorların yaptıkları zararın devletin nazarıdikkatini celbedecek bir derecede büyük olduğunu göstermektedir. Filhakîka, o sıralarda Rûm vilâyetini tahrir eden Ömer Bey'e gönderilmek üzere hazırlanan, fakat bilâhare yerine yukarıda tetkik ettiğimiz mufassal hüküm verilmiş olan bir hüküm müsveddesinde de (s. 233) şirret ü şaka ile ribâhorluk bir arada sayılmakta ve vilâyet muharririnden gerek bu gibilerden ve gerekse "ehl-i karyeden olub yerlerin ve yurtların bırağub ve kendi hâlinde olmayub levendlik edenlerden bin nefer mikdarı" işsiz ve serseri yazub göndermesi istenmektedir.

Bu sürgünlerin Kıbrıs'a gidip gitmediklerini ve orada bu gibi sürgünlerle teksif edilen halkın hakîkî miktarını maalesef tespit etmeye muvaffak olamadık. Ankara'da, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nde mevcut 64 numaralı Kıbrıs mufassal defterinde,

bu defter, başında 980 târihli hükümler bulunduğuna nazaran, hemen fethi müteâkip yazılan defter olduğu için, Türk ve Müslüman muhâcir olarak, hiçbir kimsenin kaydını ihtivâ etmemektedir. Bununla berâber; Kıbrıs'a yapılan bu ilk sürgünlerin bilâhare H. 1124 senelerine doğru Anadolu'da rahat durmayan bâzı aşîretlerin Kıbrıs'a sürülmesi teşebbüsü gibi tamâmıyle akim kaldığını ve bir sürü karışıklıklara sebep olduğunu kabul etmek için de ortada hiçbir sebep mevcut değildir. Filhakîka, târihçi Ahmed Refik'in neşretmiş olduğu *Anadolu'da Türk Aşîretleri* nâmındaki eserinde[27] neşrettiği bâzı hükümlere göre, bu sıralarda Kıbrıs'a sürülen aşîretlerin çoğu daha yolda iken kaçmış ve bir kısmı gemide kaptanı öldürerek sahile çıkmış bulunmaktadır. Bu sûretle ortalığa dağılarak şekâvetin artmasına sebep olan bu sürgün aşîretlere karşı nihâyet devlet fetvâ çıkartarak kendileriyle mukâtelenin câiz olduğuna karar vermiş ve bu sûretle başına büyük gâileler açmıştır. Gelişigüzel verilmiş ve ciddiyetle tâkip edilmemiş kararların netîcesi olan bu gibi sürgünler tabiatiyle muvaffak olamamıştır. Ayrıca, ilk zamanlarda Rumeli'nin veya İstanbul'un iskânı için yapılan sürgünlerin aynı vüs'at ve muvaffakiyetle bir daha tekrar edilemediğini iddia etmek de mümkündür. Esâsen bizim burada tetkik etmek istediğimiz mesele Kıbrıs'ın ne şekilde iskân edilmiş olduğu değil, sürgünlerin vaktiyle ne şekilde yapılmış olduklarını tespittir.

Kıbrıs'ın iskânı için hükûmetin başvurduğu bu şekil sistematik ve umûmî sürgünler yanında husûsî teşebbüslere bırakılan birtakım iskân usûlleri de mevcut bulunmuştur. Filhakîka, 19 numaralı Mühimme Defteri'nin 69. sayfasında bulunan 23 Muharrem 980 târihli bir hükme göre, Kıbrıs defteri kethüdâsı olan Hasan, kendi akvam ve akrabâsından 1000 hâneyi, ihtimal birtakım imtiyazlar mukâbilinde, Kıbrıs'a alıp götürmeyi iltizam etmiş. Hükûmet bir emirle Kıbrıs beylerbeyisinden bu zatın taahhüdünü ifâ için şimdiye kadar kaç hâneyi geçirmiş olduğunu sormaktadır:

"Kıbrıs Beylerbeyisine hüküm ki, hâlâ Kıbrıs defteri kethüdâsı olan Hasan kendü akvam ve akrabâsından ve taallukatından bin hâne

---

[27] Türkiyat Enstitüsü yayınlarından, 1930, İstanbul (s. 143, 145, 151).

mikdarı Kıbrıs'a iletmek bâbında uhdesine alub iltizam eylemişdi. İltizamı üzere taahhüd eyledüğü bin hâneden şimdiye dek ne kadar hâne göçürmüştür. Südde-i saâdetimde mâlûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki vusûl buldukta bu bâbda mukayyed olub mûmâileyhin iltizamı üzere Kıbrıs'a alub gitmek taahhüd eylediği bin hâneden kaç hâne alınmıştır nicedir mufassal yazub bildiresin."

Çalışıp kazanan ve dolayısıyle vergi verecek olan adama devletin ihtiyacı o kadar çoktur ki, bir taraftan Kıbrıs'ta boş olan toprakları işleyecek adam bulmak için her türlü vâsıtalarla insan toplamaya çalışırken; diğer taraftan, Kıbrıs'taki Hıristiyan halkın uzun ve yıkıcı bir harbin netîcesi olarak zayıf düştüklerini hesâba katarak, onlara ihtimam edilmesini, kendilerini toplamalarına meydan verilmesini, bilhassa kaçmamalarını temin için daha evvel gâyet şiddetli hükümler verilmektedir:

Kıbrıs beylerbeyisine ve kadısına ve defterdarına hüküm ki, cezîre-i Kıbrıs kuvve-i kâhire-i husrevânem ile yeniyle fetholunmuş memleket olub reâyâsına dahi nev'â zaaftârî olub cezîre-i mezbûre reâyâsına zulm ve taaddî olunmayub adâlet olunub eğer icrâ-i şer-i şerîfde ve eğer tahsil-i emvâl-i Beytülmalde ve eğer sâir tekâlif-i örfiye ve avârız-ı divâniyede himâyet ve sıyânet olunub takviyet virilmekle memleket ve vilâyet eski hâli üzere mâmur ve âbâdan olmak mühimmatdan olmağın buyurdum ki bu bâbda her biriniz bizzat mukayyed olub tâife-i reâyâ ki vedâyi-i hâlik-ı berâyâdır mehmâemken himâyet ve sıyânet eyleyüb kimesneye zulm ve taaddî itdirmeyüb eğer icrâ-i ahkâm-ı şer-i şerîfde ve eğer mîrî hidematda ve eğer Beytülmal cem' ve tahsilinde tedric ve adâlet ile dutub reâyâya tefrika ve ihtilâl virür hususlardan ihtiyat eyleyesin ki zamân-ı hümâyun-ı adâlet makrunumda her biri ferâg-ı bâl ve huzur-ı hâl ile kâr ve kisblerinde olmakla cezîre-i mezbûre eski hâli üzere mâmur ve âbâdan ola Cezîre-i mezbûrenin mâmur ve âbâdan ve reâyâ ve berâyâsı emn ü emân ve refâhiyet ve itmînan üzere olması nihâyet-i âmâli behcet meâbımdır Bu hususda gereği gibi her birinüz mukayyed olub her veçhile şenledüb mâmur ve âbâdan olması bâbında mesâî-i cemîlenüz vücûda getürüb bâb-ı ikdamda dakika fevteylemeyesiz Şöyle ki reâyâya zulm ve taaddî olunub fevka'l-had tekâfil ile müteezzî olmakla mâbeynlerine tefrika ve ihtilâl virüldüğü istimâ oluna beyân olunan özrünüz kabul olmak ihtimali yokdur ana göre gaflet eylemeyesin (Mühimme Defteri, No. 12, s. 641, 23 Zilhicce 979).

Ek Haritaya âit not:
Mecmuanın sonuna eklenmiş olan harita, XVI. asrın başında Rumeli'de nüfusun yayılışını göstermektedir. "Sultan Süleyman Tahrirleri" nâmıyle meşhur büyük nüfus ve vergi tahriri defterlerinde* kayıtlı rakamlara göre tertip ve tanzim edilmiştir. Bu haritada İstanbul şehri, bu şehre âit rakamlar maalesef mevcut olmadığından, Gelibolu ve Bosna livâlarına âit olanlar ise, tarafımızdan henüz işlenmediği için gösterilememiştir.

Haritamızın îzahı, makalemizin üçüncü kısmında, Rumeli'nin iskânı için yapılan sürgünlerden elde edilen netîcelerin tahlili sırasında yapılacaktır.

* Bak. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Nüfus ve Arâzi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, 1940.

II*

4. Rumeli'nin iskânı için yapılan sürgünler

Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu'nda "reâyâ" tâbir edilen halk kalabalıkları, *hakîkaten sütü ve yünü alınacak bir "sürü" gibi*, ihtimamla üretilip âzamî geliri temin etmesi için devletin üzerinde büyük bir alâka ile durduğu mühim bir mevzû teşkil etmekte idi.

Bu îtibârla "reâyâ", ekseriya doğup büyüdüğü memlekette, kendi tâlihi ile başbaşa bırakılmamış, kendisi ve dolayısıyle devlet ve devleti temsil edenler için *en verimli çalışabileceği yerlere, ekseriya yeni açılan boş ve mümbit topraklar üzerine nakil ve iskân* edilmiş ve oralarda tutunup çoğalabilmesi için de her türlü tedbirlerin alınması hususu ihmal edilmemiştir.

Bu sûretle *devleti şümullü bir iskân ve kolonizasyon siyâseti tâkip etmeye sevk eden sebeplerden birincisi*, şüphesiz *kendi gelirini arttırmak* hususunda yaptığı hesaplardır. *Bütün memleketi kendi mülkü ve çiftliği gibi telakkî ve idâre eden bir devlet idâresi için*, bulunduğu yerde kâfi derecede toprak bulamayan nüfus fazlasını veyâhut çok verimsiz topraklar üzerinde (meselâ, bire beş veya yedi veren bir toprak üzerinde) çalışmakta olan köylülerden bir kısmını, vakit vakit çıkaracağı *sürgün* hükümleriyle, daha verimli bölgelere (ve meselâ yeni fethedilmiş memleketlerde bire yirmi, otuz mahsul veren bereketli ülkelere) nakil ve iskân etmekte büyük menfaatler bahis mevzûudur. Bu sûretle devletin yeniden iskân edilip zirâata açılmış olan sâhalarda ihdas edilecek olan yeni zengin "dirlikler" sâyesinde askerî kuvvetini arttırabileceği şüphesizdir. Osmanlı pâdişahlarının bu hususta hiçbir kayda tâbi olmadan hareket ederek emirlerini herkese dinletebilecek mutlak hâkimiyet ve otorite sâhibi hükümdarlar olduğu da mâlûmdur.

Bugünkü devletlerin teşkîlâtında nüfusun memleket içindeki yayılış tarzının iktisâdî verimlilik bakımından en müsâit bir durumda olup olmadığını tahkik edip îcabında nüfusun en mâkul bir şekilde yayılmasını temin edecek tedbirleri tâyin ve tatbik edecek makamlar mevcut değildir. Hatta bugünkü devlet, eksе-

---

* *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4 (1951-52), ss. 56-78.

riya kendi hâline bırakılınca *nüfusun memleket içinde kendiliğinden en rasyonel bir şekilde dağılmış olacağı* hakkında çok nikbin bir ekonomi doktrinine sâhiptir. En mânâsız ve uygunsuz vaziyetlerde bile, anormal durumun otomatik bir şekilde devletin gelir hesaplarında aksetmiş olduğunu görmek imkânı da yoktur. Modern devletlerin memur zihniyetli idâre sistemi memleket içinde nüfusun dağılış tarzı gibi hâdiseleri, bir tabiat kânunu zarûret ve kat'iyetiyle insan irâde ve aklının müdâhalesi hâricinde kalan işler arasında görür ve onlara tam mânâsıyle lâkayttır. Hâlbuki XV. ve XVI. asırlardaki Osmanlı İmparatorluğu gibi bir devlette normal şartlar altında nüfusun en verimli bir şekilde yayılıp en mâkul "bir iş bölümüne tâbi olarak âzamî bir randımanla çalışmasında devletin elle tutulur menfaatleri, onu otomatik bir şekilde bâzı tedbirler almaya sevk ettiği gibi; sipâhî timarlarında veya vakıf arâzisinde yaşayan reâyânın da verimsiz ve sıtmalık yerlerden uzaklaştırılması ve varlıklı ufak çiftçi işletmelerinin hayatını devam ettirebilecek şekilde köylüye dâimî bir yardım ve ihtimamın gösterilmesi, bu toprakların gelirinden faydalanacak beyler için, hayâtî ehemmiyeti hâiz konulardır. Bu sebeple timarlı sipâhîlere biz, arâzi kânunlarının ve idârî an'anelerin kendilerine verdiği salâhiyetlerle köylerde toprağın tasarrufu, intikali ve işletilmesi usûllerini kontrol eden birer zirâat siyâseti memurları gözüyle de bakabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, *devletin gelirini arttırmak kaygısıyla ve eski bir idârecilik an'anesinin tecrübelerine dayanan basit ve pratik usûllerle,* "reâyâ"yı en verimli sâhalarda ve rasyonel bir şekilde çalıştırmak maksadıyla yapılan tehcir ve iskânların yanında; yeni fethedilen harap bir memleketi *şenlendirmek;* askerî sevkiyatı ve erzak tedârikini kolaylaştıracak şekilde *yollar boyunca köyler ve kasabalar kurarak nakliyat ve seyahati teşkîlâtlandırmak ve nihâyet yabancı bir memlekette diğer düşman unsurlar arasına yerleştirilecek Türk ve Müslüman muhâcirler ile siyâsî ve askerî emniyeti sağlamak* gibi gâyeler ile de devletin "sürgün" usûlüne sık sık mürâcaat ettiği görülmektedir.

Bu sûretle, devletin kendi menfaatlerine uygun gördüğü takdirde, halk için "tehcir" gibi en ağır fedâkârlıkları istilzam eden tedbirleri alabilmek için; İnsan Hakları ve Vatandaş Hürriyeti ve

diğer beylerin muhâlefet ve mukâvemeti gibi siyâsî kayıt ve mülâhazalardan âzâde olarak, *tebaası üzerinde istediği gibi tasarruf etmek ve onları kendi çiftliğinin demirbaş insan malzemesi olarak kullanmak salâhiyetini kendisinde görmesi lâzım gelir.* Gerçekten, seferber bir ordu şeklinde teşkîlâtlanmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, herkesin devletin tâyin edeceği vazîfeyi devletin istediği yerde, askerî bir vazîfe imiş gibi yapması lâzım geliyordu. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda *irsî ve dâimî bir kirâcı* şeklinde toprağa bağlı bulunan köylü, çiftini çubuğunu terk edip bulunduğu yerden ayrılmak veya başka işlerle meşgul olmak hürriyetinden mahrum idi. Bu gibileri bağlı bulundukları sipâhî veya vakıf sâhipleri, (haslarda pâdişahın veya beylerin adamları) arar ve 15 sene gibi bir zaman içinde bulduğu takdirde zorla eski yerlerine göçürmek hakkını hâiz bulunurdu. Mâdenlerde çalışan, yolların emniyetinin sağlanması ve tâmiri gibi vazîfeleri olan, devlete yelken bezi, güherçile, yay, ok, at... vesâire veren köylülerin de yurtlarını ve meşgüliyet tarzını değiştirmeleri yasaktı.

İdârî salâhiyet ve vazîfelerin ve siyâsî kudretin bu kadar geniş ve mutlakıyetçi bir anlayış tarzından mülhem olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin, halkı mecbûrî hicrete tâbi tutarak yeni fethedilmiş memleketlerde istediği gibi yerleştirmek hususunda kendisini hür addetmesi gâyet tabiî idi ve *ilk devirlerde (husûsî târih ve demografi şartları altında) bu gibi tedbirlerin bu imparatorluğun hayatında devamlı netîceler verecek olan büyük çapta iskân ve kolonizasyon hareketlerine yol açtığı* görülmektedir. Bu hususta bir misal olarak Rumeli'nin iskânı için yapılmış olan sürgünleri tetkik etmek niyetindeyiz.

Rumeli'nin iskânı hususunda alınmış olan tedbirlerin içinde en ziyâde dikkati çekeni, bu bölgeye daha ilk günlerden îtibâren *külliyetli göçebe unsurların aktarılmış olmasıdır.* Yukarıda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini tetkik ederken 400 çadırlık bir aşîret efsânesinden çok uzaklara giderek *bir kısım Anadolu memleketlerini doldurup taşan bir muhâcir akını faraziyesine* yaklaşmamız lâzım geldiğini (s. 346) söylemiş ve muhtelif ilim adamlarının kanaatlerini de işhat ederek, Türkmen aşîretlerinin Anadolu'nun iskân ve Türkleşmesinde ve Osmanlı İmparatorluğu kurulurken ve Balkanlar'da esaslı bir şekilde yerleşirken lüzumlu insan kaynaklarının temininde oynamış olmaları lâzım

gelen *büyük role* işâret etmiştik (s. 347-362). Burada Rumeli'nin iskânı için yapılmış olan sürgünleri tetkik ederken, *bu büyük çalışma faraziyemizin bâzı delillerini verebileceğimizi* de umuyoruz.

Filhakîka, günün birinde *en müspet delilleriyle* ispat etmeye çalışacağımız gibi, kuruluş devirlerine takaddüm eden safhalarda Anadolu'da büyük kitleler hâlinde toplanmış olan Türkmen aşîretlerinin mevcûdiyetini kabul etmeden Anadolu'nun etnik fizyonomisinin bu kadar derin bir şekilde değişerek bir Türk vatanı hâline gelmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Türk ve İslâm devleti olarak teşekkülünü îzah etmek imkânsızdır. Anadolu'da ve Balkanlar'da Türkçe konuşan Müslüman köylü halkın ekseriyetini asırlar boyunca yavaş yavaş toprağa yerleşmiş olan bu Türkmen aşîretlerinin teşkil ettiği de ispatı kâbil bir hakîkattir.

İşte Balkanlar'ın istilâsını müteâkip Batı Anadolu'da yerleşik halk arasında büyük bir kesâfet hâlinde sıkışmış kalmış olan bu aşîretlerden büyük bir kısmının kendilerine geniş ve daha serbest yurtlar bulmak için bütün davarlarıyla berâber ve *kendi arzularıyla* yeni fethedilen memleketlere geçmek istemiş olmaları mümkündür. Fakat çok defa, imparatorluğun gittikçe kendisini daha fazla hissettirmeye başlayan teşkîlâtlı idâresinin netîcesi (kabul ettirmek istediği tahdit ve mükellefiyetlerin tesiri altında), sık sık itâatsiz hareketleri görülen ve bu yüzden dinî-siyâsî maksatlarla meydana çıkan isyan hareketlerine her zaman katılmaya müheyyâ bir kuvvet teşkil eden göçebeleri, (herhangi bir vesîle ile) zararsız bir hâle koyacak şekilde birbirinden ayırmak ve parçalamak için, askerî ve siyâsî maksatlarla iskân etmek istediği mıntıkalara zorla sevk etmek veya *cezâen sürmek* usûlünü tatbik etmiş bulunduğu da târihen sâbit bir hakîkattir.

A. Rumeli'ye göç ve iskân işleri hakkında Osmanlı kroniklerinde mevcut mâlûmat

Osmanlı kroniklerinde mevcut mâlûmata göre, Osmanlılar Rumeli'nin fethine başlar başlamaz; bu fetih ve işgalin zarûrî bir netîcesi imiş gibi, fethedilen bölgelere Anadolu'dan insan getirip yerleştirmeye başlamışlardır.

XV. asır kronikçilerinden Mevlâna Mehmed Neşrî, 1492/898 târihinde tamamlamış olduğu tahmin edilen meşhur eserinde, (şüphesiz zamanlarında hâtırası nesilden nesle nakledilecek kadar ehemmiyetli birer hâdise teşkil etmiş olan muhâcir sevkiyatına âit rivâyetleri toplayarak veyâhut bu vak'aları daha evvel tespit etmiş olması mümkün olan diğer bâzı târihî kaynakları mütâlaa ederek) bu hususta dikkate şâyan bilgiler vermektedir.[28]

1356-57 yılları hâdiseleri dolayısıyle zikredilmiş olan bu mâlûmata göre, ilk fetihleri yapmak üzere Rumeli'ye geçmiş bulunan Süleyman Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine Orhan Gāzi, yalnız fethedilmiş kalelere koymak için gerekli muhâfızları göndermekle iktifâ etmemiş, vaktiyle Karesi vilâyetine diğer göçebe unsurlarla berâber gelmiş olan göçebe Arapları da, Gelibolu havâlisinde iskân edilmek üzere sürmüştü. Bu sırada aynı vilâyet halkından olup da gönül rızasıyla Rumeli'de yeni fethedilen topraklar üzerinde göçüp yurt tutanlar da çoğalmaya başlamıştı.

Aynı devir târihçilerinden Âşıkpaşazâde Ahmed Âşıkî de aynı rivâyetleri nakletmekte ve ayrıca bu sürgünlerin sebebi olarak, yeni fethedilen memleketleri îmar etmek için ehl-i İslâm'dan çok adama ihtiyaç hissedilmesinden açıkça bahsetmektedir.[29]

Kuruluş devri hâdiselerini çok daha yakından ve daha müsâit

"Çünkü Süleyman Paşa Rumeli'ne geçti, evvelâ atası Orhan Gāzi'ye haber gönderdi kim "Devletlü sultanım himmetiyle Rumeli'ni fethetmeye sebep olundu. Küffârun gâyetle zebunluğu vardır" didi. "Ve bu tarafta fetholan hisarlarda komağa çok âdem gerek. Lutfedüb yarar yoldaş gönderesiz." didi. Orhan Gāzi dahi bu sözü işidüb ferehnâk oldu. *Karesi vilâyetinde göçer Arap olurdu, göçer evlerle gelmişlerdi. Anda olurlardı. Anları Orhan Gāzi sürüp, Rumeli'ne göçürdü. Bir zaman Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular... Ve bu taraftan Karesi vilâyetinin halkı dahi gelür oldular. Ve gelenler yurt tutup gazaya meşgul oldular.* Ve bilcümle ehl-i İslâm Hak Taâlâ inâyetiyle şevket tutup, her ne tarafa ikdam iderlerse küffâr önlerine turamaz oldu." *Unat-Köymen neşri*, 1949; Ankara, s. 181.

"Çün hal böyle oldu, Ayancık'tan âdemler geldiler, gemilerle geçtiler. Rumeli tekbir avâzıyle doldu." Sene 757 (1356-57). Oruç Bey, *Târih-i Âl-i Osman*, Babinger neşri, Hanover, 1925, s. 18.

" bu tarafta fetholunan hisarlara, vilâyetlere, mâmur olmağa ehl-i İslâm'dan çok âdem gerek. Anun için kim bu fetholunan hisarlara komağ için hem yarar gazi yoldaşlardan gönderünüz." Orhan Gāzi dahi bu sözü kabul itdi. Karesi vilâyetine göçer Arap evleri gelmiş idi. Anları sürdüler. Rumeli'ne göçürdiler..." *Âşıkpaşazâde Târihi*, Adsız neşri, İstanbul 1949, s. 124; Âli neşri, İstanbul 1332, s. 49 "Göçer kara Arap evleri."

şartlar altında tefsir ve muhâkeme edecek bir durumda bulunan ve husûsî bir tez ve iddia sâhibi olmakla da itham edilemeyecek olan diğer eski târihçiler de aynı rivâyetleri ehemmiyetle kayıt ve nakletmişlerdi. Meselâ, Kemâlpaşazâde Ahmed Şemseddin (1468/69-1534) târihinde, Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesini müteâkip vukûbulan muhâceret hareketlerinin sebepleriyle mâhiyet ve şümulünü gâyet iyi îzah etmektedir.

Rumeli'deki askerî harekâta katılanlar arasında Karesioğlu'nun kalabalık bir zümre teşkil eden beyleri ve askerleri de vardı. Ayrıca halk arasından da Rumeli'de akıncılık yapmak ve fütûhata iştirak etmek için evlerini barklarını terk edenler, öküzlerini satıp at ve silâh tedârik edenler, "çift düzenin kurup ekine ve biçine meşgul" olanlar, "il ve boy" hâlinde geçip karşı tarafta şehir ve köy edinip yerleşenler bir hayli çoktu.[30]

Şeyhülislâm Hayrullah Efendi de târihinde, ihtimal bizim bilmediğimiz kaynaklara veya şifâhî rivâyetlere dayanarak, Sultan Orhan zamanında vukûbulan ilk fetihleri müteâkip Anadolu'dan Rumeli'ye doğru vukûbulan halk akınını daha şümullü ve ehemmiyetli olarak tasvir etmektedir. Filhakîka, adı geçen târihçiye göre, bu sûretle Biga, Karesi ve Aydın illerinden Rumeli'ye geçip yerleşen Müslümanların adedinin on binden fazla olması lâzım gelir.[31]

"Ol zamanda ma'mûre-i mezkûrenin (Karesi'nin) kurâsı ve bilâdı merd-i neberd ile dolu idi. Karesi oğlunun kulları ve nögerleri etrafa ve eknâfa gitmemişlerdi. Osmanlı'dan adâvet eserin ve düşmanlık nazarın görmeyicek zarûret yoğiken belây-ı celây-ı vatana iltizam eylemeyüp âlâm-ı terk-i diyârı ihtiyar itmemişlerdi. (55b-55a.)." "Bunca yıldan berü deycûr-i küfürle pür-zâlâm olan makam nûr-i İslâmla rûşen olduktan sonra Aydıncık nevâhisinden hayli İl ve Boy geçüp ol kenarda şehir ve köy edindiler ve yerleştiler (58b)" "Anadolu vilâyetlerinde olan bir hayli cerrâra icâzet oldu, seyl-var akdılar, gitdiler. Türkler terekelerin terk idüb akıncılığa gönül berk idüb evlerin barkların bırakıp gittiler. Öküzler satup yat ve yarağ, at ve don tahsil eylediler. Öğendirelerin, göndere, sapanların kemâna tebdil eylediler. Karesi nâhiyesinden göçer-konar hayli *Arap evleri* vardı, anlara âsitân-ı asûman nişandan fermân-ı vâcibü'l-iz'an vardı. Göçtüler, Rumeli nâhiyetine geçdiler ve ol kenârlarda alınan hisarlar civarında yerleştiler, vilâyet-i mezkûrede esâs-ı ikâmeti urup ol mâmûrenin etraf ve eknâfı onlarınla dolup bâzı *alât-ı harâseti ve mühimmât-ı zirâatı görüp çift düzenin kurup ekine ve biçine meşgul olup bâzı akına eştiler* (63b)." *İbn Kemâl Târihi*, Nuruosmaniye Kütüphânesi nüshası, No: 3708.

[31] "Çünkü Rumeli ülkesinin böyle sühûletle feth ve teshir olunduğu Biga ve Karesi ve Aydın illerinde bulunan ahâlinin mâlûmları oldukta fevç fevç Rumeli tarafı-

Yukarıda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hakkındaki eserine hâkim olan bir kanaatin esassızlığı hakkındaki fikirlerimizi söylemek fırsatını bulduğumuz (s. 342) H. A. Gibbons da Osmanlıların bu devirde Rumeli'de fethettikleri memleketleri bu kadar sürat ve sühûletle iskân ve kolonize edebilmiş olmalarını hayretle müşâhede etmekte ve "insan müsta'mirlerin çoğunun eski yurtlarına avdet eden Rûm mürtetleri olduğunu kabule meyil hisseder" diyerek esas tezini müdâfaa hususunda ısrar etmektedir.[32]

Osmanlıların bir Türk ve İslâm imparatorluğu kurarken daha ilk günden îtibâren tâkip ettikleri iskân ve kolonizasyon usûllerinin dikkate şâyan husûsiyetlerinden biri de, bir taraftan Anadolu'dan Rumeli'ye durmadan gönüllü yiğitleri ve bâzı aşîretleri geçirme işi devam ederken, diğer taraftan yeni fethedilen memleketler halkından bir kısım Hıristiyanları Anadolu'ya geçirmek şeklinde, aksi istikāmette bir insan nakil ve tehcirine de ehemmiyet vermiş olmalarıdır. Gerçekten, *Neşrî Târihi*'nde mevcut bir kayda nazaran[33], Süleyman Paşa Rumeli'de fethedilmiş olan iki hisarda ele geçen Hıristiyan sipâhîleri, kendilerinden gelebilecek herhangi bir mazarratı önleyebilmek için, Karesi vilâyetine sürdürmüş ve onlardan boş kalan yerlere Aydıncık'tan gemi ile gelen kalabalık bir zümreyi ve Anadolu'dan durmayıp gelmekte olan gönüllü yiğitleri yerleştirmiştir. Hayrullah Efendi de târihinde, bu hâdiseyi haklı olarak askerî bir emniyet tedbiri olarak îzah etmektedir.[34]

---

na ubur etmeğe başlayup müddet-i kalîle zarfında on binden ziyâde ehl-i İslâm nakl-i vatan eylediklerinden Gelibolu hisarının dahi teshir olunması lâzıme-i hâlden olmuş idi..." *Hayrullah Efendi Târihi*, İstanbul 1296, Kitap III, Fasıl 3, s. 91.

[32] *a.g.e.*, Ragıp Hulûsi (Özdem) tercümesi, s. 83.

[33] "Dirler ki, fetholan iki hisar Odgüklük'le Eksamilya'ydı. Beher hal bu iki hisarı berkittiler. Ve haylı âdem dahi Aydıncık'tan gemiyle geldiler. Süleyman Paşa buyurdu, *bu hisarlarda olan sipâhî kâfirlerün evlerin Karesi vilâyetine geçürdüler*, tâ ki bunlardan bir mazarrat mütevehhim olunmıya. Ve Anadolu'dan gönlü olan yiğitleri durmayup geçürdü." Unat-Köymen neşri, Ankara 1949, s. 177.

[34] "Fakat Gelibolu'dan Kilidü'l-bahir ve oradan Maarız Körfezi'ne ve Ece Ovası denilen *yerlere iskân için Karesi diyarından Azaplar nakletdirilüp yerlülerden dahi birtakım nüfusu Karesi diyarına geçürdüklerinin sebebi zan olunur ki Rûm memâliki henüz fetholunmağa başladığından yerlüler* her ne kadar zîr-i sâye-i adâlet-i

Fakat bütün bu sürgünleri daha *şümullü ve sistemli bir iskân siyâsetinin bir parçası ve bu siyâsetin tatbîkatının aldığı şekillerden birisi* olarak iktisâdî ve siyâsî veçheleriyle tetkik etmek mümkündür.

Filhakîka, diğer kaynaklardan da öğrendiğimize göre, fethedilen yerlerden bir kısım halkı memleket içindeki diğer kasaba ve köylere dağıtmak veya o zamana kadar iskân edilmemiş olan yerlerde bu gibi sürgünlerle yeni köyler kurmak an'anesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri tatbik edilmekte olan bir usûldü. Nitekim bu mecmuanın birinci cildinde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I: Kulluklar ve Ortakçı Kullar" ismi altında neşrettiğimiz etüdümüzde[35], Fâtih Sultan Mehmed devrinde Mora, Arnavutluk ve Sırbistan'dan getirilmiş halk ile İstanbul civarında 180 kadar köyün bu sûretle kurulmuş olduğunu ve bu gibi zirâî merkezlerde tatbik edilmiş olan nizamları meydana koymuştuk. Aynı etütte, Bursa ve Biga civarında mevcut olan bâzı *ortakçı* ve *kesimci* köylerinin pâdişaha

---

Osmaniyâna dehâlet idüb rahat bulmuşlar ise de yine heyet-i kadîmelerinin tecdid ve ihyâsına vesîle arayacakları umûr-ı tabiiyeden olmakla tamâmıyle emniyet hâsıl olmadığından artık efkâr-ı atîkalarını külliyen selbedüb o yolda olan ümid ve emel kapularını sed ve bend etmek Osmanlu takımına iktizâ-yı maslahattan olmuş idi. Zîra Rumeli'nin Rûm elinden çıkup ecnebi ayakları altında kalmasını hiç çekemezlerdi." *Hayrullah Efendi Târihi*, İstanbul 1296, Kitap III, s. 105.

Diğer târihî kaynaklarda *Araplar* şeklinde geçen kelime *Hayrullah Efendi Târihi*'nde *Azaplar* şeklinde nakledilmiştir. Şüphesiz bu târihte Rumeli'ye geçirilmiş olanlar arasında *harp adamları* mânâsına *Azaplar* da bulunmakta idi. Fakat, bunlar arasında göçebe Arapların bulunması da mümkündür. Filhakîka; Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid devirlerine âit hükümlerin bir araya getirilmesi sûretiyle meydana gelen bir kânun dergisinde, Karesi ilindekl Kızılca Tuzla'nın tuzlarını öteden beri develeri ile taşımak vazîfeleri alan Karaburun, Edremit, Ayazment ve Kızılca Dağ *Araplarından bahsedilmektedir* (Paris Bibliothèque Nationale, Türkce yazmalar katalogu, No: 39, Yp. 46): Aynı şekilde Karesi, Biga ve bilhassa Aydın livâsına âit 86 ve 148 numaralı defterlerde *A'rab-ı Batnos* ve *"boğurcu"* adı ile anılan *deve yetiştiren* aşîretlerin kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu unsurların ırkî bakımdan muhakkak Arap soyundan gelmiş olmaları da îcap etmez. Nitekim defterlerde bu deve besleyen Arapların isimleri tetkik edildiği zaman bu isimlerin halis Türk isimleri olduğu görülmektedir. Deve yetiştirmeleri ve ihtimal bir müddet Suriye'deki Arap aşîretleriyle berâber yaşamış olmaları bu hususta kendilerine *Arap* denilmesine sebep olmuştur.

[35] *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt I, sayı 1, 2, 3, İstanbul 1939, ss. 7-47, 12. Aşağıda 41 numaralı notun bulunduğu yere de bakınız.

mahsus koyun ve ineklerin yetiştirildiği merkezlerin de yine bu devirde, daha evvel veya daha sonra, aynı şekilde harp sâhalarından sürülüp getirilmiş esirlerle kurulmuş olduğu da anlaşılmakta idi. Aşağıda şehirlerin kurulması ve iskânı işinde, bilhassa İstanbul'un iskânı bahsinde, türlü istikâmetlerde yapılan sürgünlerin çeşitli numûnelerini etraflı bir şekilde tetkik edeceğiz. Burada şimdilik müteferrik bâzı misaller vermekle iktifâ edebiliriz.

Hoca Mehmed Sâdeddin (943-1008)'nin yazdığına göre[36], Kırım'dan Akkerman'ın fethini müteâkip, Hıristiyan halkın bir kısmı Anadolu'da eski Biga'ya sürülmüştü. H. A. Gibbons da yukarıda ismi geçen eserinde (s. 172), Jirecek'ten naklen, 1393 senesi yazında Bâyezid'in oğlu Süleyman Çelebi kumandasında bir ordu Tırnova'yı muhâsara ve hücum ile aldıktan sonra, *halkını Anadolu'ya sürdüğünü* kayıt eylemektedir. Müneccimbaşı'nın *Sahâyifü'l-ahbâr* isimli eserinde de Ayaslonya kalesi fethedildikten sonra ahâlisinin karı ve çocuklarıyla Anadolu'ya nakledilmiş olduğu yazılıdır.[37] Hammer'e göre Yıldırım Bâyezid zamanında (Haziran 1397'de) Evrenos Bey, Mora'nın eski pâyitahtı olan Argos'u zapt etmiş ve otuz binden ziyâde Rûm ahâli esir edilerek Anadolu'ya naklolunmuştur.[38]

Aynı sûretle, XVI. asrın ilk yarısına âit defterlerde Gelibolu civarında bâzı köylerin halkının Macaristan'daki Sirem sancağından sürülmüş kimseler oldukları[39] kayıtlıdır. Evliyâ Çelebi'ye göre, Fâtih Sultan Mehmed, fetihten sonra Bayburt'a Tire'den 3000 kadar adam sürmüştür.[40] Sultan Bâyezid II. zamanında Rumeli'nden 60 âilelik bir Hıristiyan grubu Bursa'nın Yenişehir kazâsında eşkıyâ yatağı korkunç bir dağ geçidinin emniyet altına alınıp şenlendirilmesi için derbentçi olarak sürülmüştür.[41]

"Ve hıfz-ı ecnâs ve zabt-ı emvâl-i bî-kıyâs içün küttâb ve ümenâ tâyin buyruldu. İhtiyar-ı sükûn iden küffârı teskin celâ-yı vatan istiyenleri irtihal ve temkin idüb nicesin dahi Anadolu'da eski Biga'ya hâne göç tarîkiyle nakletdiler." *Tacü't-Tevârih*, Cilt II, İstanbul 1279, s. 43.

[37] Müneccimbaşı Ahmed, *Sahâyifü'l-ahbâr*, Cilt II, İstanbul 1285, s. 289.

[38] Hammer; *Osmanlı Târihi*, Ata Bey tercümesi, Cil I, s. 296.

[39] İstanbul Başvekâlet Arşivi, 434 numarah Gelibolu Mufassalı, Yp. 33-38 (Hepsi 332 hâne).

[40] Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, II, İstanbul 1319, s. 344.

[41] "Karye-i mezbûre mahuf ve mühatara vec harâmî yatağı mevzii olmağın anun

Saruhan livâsına âit bir defterde Menemen kazâsına tâbi "Foça" kalesinin *faubourg*unda oturan 96 hâne Hıristiyan'ın da bu sûretle sürgün olarak yerleştirilmiş oldukları yazılıdır.[42] Aynı şekilde diğer "tahrir" defterlerinde rastladığımız kayıtlara nazaran, Trabzon'da "hassa bağ" sâhibi iken Umur veya Kasım Bey tarafından *Rumeli'ye sürülmüş* ve mülkleri timar şekline sokulmuş Hıristiyan ve Müslümanların mevcut bulunuşu[43], bize *sürgünlerin ne kadar çeşitli bir tarzda muhtelif istikâmetlerde yapılmakta olduğunu* göstermektedir.

Bu îzâhattan anlaşılacağına göre Rumeli fütûhatını tâkip eden senelerde, Anadolu'dan Rumeli'ye doğru kendisinden emin ve kuvvetli bir insan akını başlamıştır. Türkler, biraz sonra pâyitahtlarını naklettikleri gibi, halkı da berâber götürdüler ve yeni açılan memleketleri kendilerine yurt edinmeye çalıştılar. Şöhretli gâzilerin ve kumandanların mezarlarının da oralarda bırakılmış olması, *bu kendi kendisinden emin geçişin* oralarda kalmak azm-i kat'îsiyle yapıldığını göstermekte idi. Bâzı kaynaklarda Süleyman Paşa'ya atfen kaydedilmiş olan "Beni bu vilâyette defnedesiz"; "ölümü kâfirlere aldırmıyasız" şeklindeki vasiyet rivâyetleri de ifâde ettikleri ruh hâleti bakımından kayda şâyandır.[44]

---

hıfzı ve ol yeri şenlendirüp görüp gözetmek için *Rumeli'nden sürgün gelen zimmîler* ellerine hükm-i şerîf verilüp kedd-i yeminleri ile açup ihyâ ve tâmir eyleyüp kendü baltaları ile açdukları yerlerine sipâhî tâifesinden kimesne dahletmiye öşürlerin ve rüsûmların almıya ve avârız-ı dîvâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellem olalar deyü merhum ve mağfûrun-leh Sultan Bâyezid Han ve Sultan Selim Han ve merhum Sultan Süleyman Han'dan nişân-ı şerîfleri olup pâdişahımız eazzelallâhu ensaruhu hazretlerinden dahi mukarrernâme-i hümâyunları olmağın defter-i cedîd-i sultâniyeye kaydolundu." Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, 75 numaralı ve 981 (1573) târihli Hüdâvendigâr mufassalı, Varak 25a.

[42] İstanbul Başvekâlet Arşivi, 165 numaralı Saruhan livâsı defteri.

[43] İstanbul Başvekâlet Arşivi, 53 numaralı Saruhan livâsı defteri, Yp. 25, 141 ve 266.

[44] "... Ravîler şöyle rivâyet ettiler kim meğer Süleyman Paşa'ya ol hal vâki olmazdan önden yanında olan gâzilere vasiyet etti kim: "Yoldaşlar size vasiyet ederim *kim ben bu yakında dünyadan gidersem beni bu vilâyette defnidesiz. Ve eğer size kâfir gelürse sakınasız kaçmıyasız. Allah'a tevekkül edip durasız.* Hak Taâlâ'nın hikmetin göresiz, deyü ısmarlamıştı ve hem gayret edesiz benim ölümü kâfirlere

Türklerin ilk zamanlarda fethettikleri memleketlerde yerleşip kalmak ve bu maksatla ellerinde mevcut olması lâzım gelen bol insan malzemesiyle oraları *iskân ederek Türkleştirmek arzuları o kadar kuvvetli ve işgal edilen memleketlerin mukadderatını kat'î olarak tâyin bakımından o kadar tehlikeli ve müessir bir teşebbüs idi ki*, münâsebette bulundukları komşu memleketlerle akdettikleri *muâhedelerde bâzan muhâcir yerleştirmek veya yerleştirmemek kayıtları ehemmiyetli bir pazarlık mevzûu teşkil etmiş bulunuyordu.* Meselâ Yıldırım Bâyezid'in İstanbul'u muhâsara ve zapt etmek tehdidi karşısında İmparator Manuel, Sirkeci tarafında İslâmlara mahsus bir mahkeme tesisine ve şehir dâhilinde Müslüman muhâcirler için yedi yüz ev vermeye razı olmuştu.[45] Aynı sultan zamanında Eflak voyvodası Mirçe, Tuna boyunda (Silistre civarında), esir alındığı zaman, üç bin duka altın, otuz at, yirmi şahin vermeye razı olmak sûretiyle hürriyetini istirdat edebilmiş, Macarlara karşı Bâyezid'e yardım etmeye razı olmuş, fakat buna mukâbil Bâyezid'den *Tuna'nın şimalinde Müslüman yerleştirmemek ve câmi inşâ etmemek vaadini* almaya büyük bir ehemmiyet vermişti.[46]

B. Göçebe sürgünleri

Yaşamakta oldukları hayat tarzları îtibâriyle esâsen göçmeye alışık bulunan ve ayrıca geniş meralara ve îcabında yerleşebilecek mümbit sâhalara ihtiyacı bulunan *göçebe unsurların muvaffakiyetli bir tehcir ve iskân politikasının tatbiki hususunda tamâmıyle yerleşik bir hayat süren diğer halk kitlelerinden daha müsâit bir malzeme teşkil edebilecekleri* tabiîdir. Avrupa'da Ortaçağ devrinin açılmasına takaddüm eden asırlarda ve ondan sonraki devirlerde "kavimler muhâcereti" hâdiseleri tetkik edilirken *göçebe veya yarı göçebe unsurların seyyâliyet ve yer değiştirme kudretlerinin* insana hayret verecek bir nispette tezâhür etmiş bulunduğu görülebileceği gibi, Asya'da muhtelif devirlerde Türk devletlerinin teşekkül ve inkişafında *göçebe unsur-*

aldırmıyasız." Giese'nin neşrettiği *Tevârih-i Âl-i Osman*, Breslav 1922, s. 17.

[45] H. A. Gibbons, *a.g.e.*, s. 176.

[46] *Aynı eser*, s. 169.

ların yer ve yurt değiştirme hususunda hâiz oldukları imkân ve ihtiyaçların büyük bir rol oynamış bulunduğu da göze çarpmaktadır. Bir bilardo masasındaki yuvarlakların hareketi kolaylıkla yekdiğerine geçirdikleri gibi, göçebe unsurlar da Türk târihinde kolaylıkla yer değiştirerek ve hareketleri kolaylıkla yekdiğerine geçirerek yeni devletlerin meydana gelmesine sebep olmuşlardır.[47]

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu devirlerinde yeni fethedilmiş olan bölgelere anavatandan bir kısım Türkmen aşîretlerinin göçürülmesi keyfiyetinin, yalnız *göçebe hayatının yabancı bir memlekete insan nakil ve iskânı işini muvaffakiyetle başarmaya müsâit unsurları ihtivâ etmesinden* ileri gelmemektedir. Ayrıca, *cengâverlik hasletlerini yerleşik halktan daha iyi muhâfaza ettiğinden şüphe câiz olmayan ve kabîle teşkîlâtı ve disiplini içinde askerî bir kuvvet olarak kıymeti pek büyük olan göçebe unsurların,* biraz aşağıda göreceğimiz şekilde Yörük, Müsellem, Ellici... ilâh. gibi *husûsî bir teşkîlâta tâbi askerî sınıflar hâlinde işgal ve istilâ ordularını takviye eden harp adamlarını da temin ettikleri* düşünülecek olursa, bu göçebe Türkmen-

---

Anadolu'daki Türk soyundan göçebe teşekküllerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrine takaddüm eden asırlarda veya bu devletin kuruluşu sıralarında hâiz oldukları hareket kâbiliyeti, yer ve yurt değiştirme kudreti bakımından ne gibi imkânlara sâhip oldukları hakkında târihte birçok misaller zikretmek mümkündür. Biz burada bunlar arasında oldukça mânâlı bulduğumuz bir misali vermekle iktifâ edeceğiz:

Osmanlıların Rumeli'ye geçmelerinden çok evvel Kırım'da Bereke Han'ın ve onun başkumandanı olan Şehzâde Nogay'ın Müslüman olmaları ve Hülâgu Han'la olan harpleri kazanmaları üzerine komşu Müslüman ülkelerinden, Horasan'dan ve Anadolu'dan Deşt-i Kıpçak'a ve Kırım'a şeyhler ve gâziler akın etmeye başlamıştı. Bu arada Anadolu'dan Sarı Saltık ismindeki bir Türk şeyhi (1263 yılında), bin iki yüz hâne kadar Türkmen âilesi (belki de çoğu Çepni) ile birlikte Kırım'a ve Dobruca taraflarına geçmiş ve orada kâfirlerle mücâdeleye devam etmişti. Fakat bir müddet sonra Tuna ve Dobruca Tatarlarının reisi olan Şehzâde Nogay'ın mecûsîlikte kalmış olan Toktagu Han tarafından mağlup edilmesi üzerine, Sarı Saltık ile berâber Dobruca'ya geçen Türkmenler de bu şeyhin halîfesi Halil Ece'nin idâresinde tekrar Anadolu'ya geçerek Karesi vilâyetine gelmişlerdi.

Bu misal bize, *Türkmen göçebelerin kütle hâlinde kolaylıkla göçüp gittikleri yerlere yalnız ayrı bir ırk ve lisandan yeni insan malzemesini nakletmekle kalmadıklarını, dinî ve siyâsî ayrı kültür kıymetlerini de berâberlerinde taşıyıp yeni yurtlarında o din ve kültürün yayıcısı olmak bakımından da ehemmiyetli târihî roller oynamaya muktedir bulunduklarını göstermektedir.* (Bak. Prof. Zeki Velidi Togan, *Umûmî Türk Târihine Giriş*, Cilt I, İstanbul 1946, s. 255).

lerin ilk devirlerin fütûhat harplerinde ve düşman memleketlerinde orduların, dayanak merkezlerini teşkil etmek hususunda oynamaya muktedir oldukları rol daha iyi anlaşılabilmektedir. Bu sebeple, ilk fırsatta ordularla berâber veya orduların arkasından düşman *memleketlerine bu göçebe göçmenlerin göçürülmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî stratejisi bakımından ehemmiyet verilen usûllerden biri olması kolaylıkla îzah edilebilmektedir.*

Bundan başka, yine aşağıda görüleceği veçhile, kavim ve kabîle asabiyeti ve kabîle teşkîlâtı içinde, disiplinli bir kuvvet hâlinde merkeziyetçi bir devlet idâresine ve yerleşik halkın huzur ve emniyetine karşı tecavüzkâr hareketleriyle her zaman ciddî bir tehlike teşkil eden ve ayrıca sünnî Müslümanlığa düşman *hétérodoxe* dinî cereyanların işlediği geniş bir sâha olarak devletin bütünlüğünü tehdit eden her türlü siyâsî hareketleri besleyen *kalabalık göçebe topluluklarını mütecânis kütleler hâlinde anavatanda bırakmayıp türlü fırsat ve zamanlarda onları yerlerinden ayırmak, parçalayıp dağıtmak, ehemmiyetli bir siyâsî tedbir ve hareket teşkil etmekte* idi. Göçebe sürgünlerinden bir kısmının bu maksatla yapılmış olduğunu gösteren misalleri biraz sonra zikretmiş olacağız.

Buraya kadar tahlil ettiğimiz askerî veya siyâsî mülâhazalarla Rumeli'deki fetihleri müteâkip bu bölgeye bir hayli göçebe unsurların sevk edilmeye devam edildiğini, Anadolu'dan bilhassa Saruhan'dan "göçer evler"den sürülmesi için Murad I ve oğlu Bâyezid'in müteaddit emirler verdiklerini, bu sürgünlerin evvelâ Serez taraflarına ve Vardar ovasına yapılmış olduğunu ve bilhassa Filibe civarının tamâmen göçer evlerle doldurulduğunu târihî kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Gerçekten Âşıkpaşazâde[48], Oruç Bey ve Neşrî[49] târihlerinin

---

[48] 56. Bâb. Bu bâb anı beyan eder kim Şahin Lala kim öldü, Beylerbeyliğin Kara Timur Paşa'ya verdiler, ol neyledi, anı bildirür.
"Evvel göndürdüler kim Saruhan ilinde göçer el var idi, anları sürdü. Serüz vilâyetine geçürdü. Andan sonra vilâyet-i Arnavud'a ve Manastır'a yöneldi... (787)."
Âşıkpaşazâde Târihi, Atsız neşri, s. 133.
"Ve Saruhan elinde *göçer konar yörükler* vardı. (ol dahi başka bir *el* idi). Anları hep

kaydettiğine göre, Saruhan'daki (Manisa taraflarındaki), göçebelerden bir kısmının Rumeli'ye geçirilmesi, Sultan Murad I zamanında (787/1385 târihlerine doğru) vâki olmuştu. O sırada vefat etmiş olan Lala Şahin Paşa yerine Rumeli Beylerbeyi olan Kara Timurtaş Paşa Arnavutluk fethine ve diğer büyük askerî hareketlere başlamadan evvel Saruhan'daki Yörükleri sürüp Serez taraflarına yerleştirmeye memur edilmiş, o da bu emri yerine getirmiştir.

Manzum Âl-i Osman Târihi'ni (937/1530-31) târihinde bitirmiş olan Hadidî 787/1385 vukûatı arasında aynı sürgün işini aynı şekilde nakletmektedir.[50] Yalnız *Oruç Bey Târihi*'nde sarih olarak sâdece müstakil bir "il" teşkil eden Yörüklerin sürülmesi mevzûubahis edildiği hâlde, Hadidî bu Türklerin "göçer evli Araplar" olduğunu kayıt etmiştir. Yukarıda (34) no.'lu notta îzah etmeye çalıştığımız gibi buradaki "Arap" lafzı kâfi derecede sarih olmadığı gibi, kanaatimizce bilhassa burada, hakîkate uygun olmaktan da uzaktır.

Bu devre âit vukûatın kaynaklarının çok karanlık olması dolayısıyle, *ilk Osmanlı târihçilerinin büyük sürgün vak'alarına âit rivâyetlerin târihlerini, sürgün edilen zümreleri ve bu sürgün işine ismi karışmış olan büyük kumandanları ve sürgünlerin yerleştirilmiş oldukları yerleri birbirine karıştırmış olmaları ihtimali* de mevcuttur... Meselâ yukarıdaki sürgün işinin Murad I'nin 1386 yâhut 1387 târihinde Karamanoğlu ile yaptığı muhârebeden sonra vukû bulmuş olması da muhtemeldir. Çünkü bu sırada Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Rumeli eyâletinin bütün askerî kuvvetleri ve bu arada iki bin kadar Sırp askeriyle Anadolu'ya geçmiş bulunmaktadır.[51]

---

göçürüp Siroz tarafına götürdüler. Sene 787 (1385)." Oruç Bey, *Târih-i Âl-i Osman*, Babinger neşri, Hannover 1925, s. 24, *Neşrî Târihi*, Atsız neşri, s. 241-242.

"Timurtaş Paşa'ya emritti Sultan — Saruhan İli'ine vara şitabân
Göçer evlü Arab var anda göre — Siroz tarafına vara götüre
Yerağ etti ve Paşa göçdi gitti — Saruhan İli'ne sürdü ve yetti
Ol iklimi serâser gördü gezdi — Göçer evlü Arablar buldu yazdı
Ol aradan bunları cümle sürdü — Siroz tarafına kodu götürdü
Erişti Şah Murad'ın hizmetine — Duâ etti devâm-ı devletine."

Hadidî, *Târih-i Âl-i Osman*, Üniversite Kütüphânesi Türkçe yazmalar, No. 1268, varak 50b.

[51] Hammer, Cilt I, s. 239.

Diğer taraftan Gibbons, (*Cihannümâ*'ya dayanarak) diğer târihçilerin 1382 ve hatta 1385 vukûatı arasında zikrettikleri İştip, Manastır ve Pirlepe'nin fetihleriyle netîcelenen büyük ilerleme hareketini 1386'da zikrediyor ve "İştip zapt edilerek, Drama ve Siroz'da yapıldığı gibi iskân edildi"[52], diyerek aynı târihlerde yapılmış muhtelif sürgün hareketlerinin birbirine karıştırılmış olması ihtimalini düşündürüyor.

Saruhan'dan Yörük evlerinin sürülmesi işinin Murad I devrinde yapıldığı rivâyetini şüpheye düşürebilecek en mühim sebebin bu târihlerde Saruhan'ın Osmanlılar tarafından henüz ilhak edilmemiş bulunmasıdır.[53] Gerçi Sultan Murad I'nin Kosova Muhârebesi için Anadolu'dan getirdiği askerî kıtalar arasında Menteşe, Aydın ve Hamid illeriyle Saruhan'dan gelenleri de vardı. Fakat bunlar daha ziyâde müttefik veya tâbi devletlere âit kıtalardı.[54] Bu vaziyette Osmanlı pâdişahlarının onların ülkelerinden insan sürmelerine cevaz verdirebilecek derecede bir tâbiiyeti elde edip etmedikleri tetkike muhtaçtır.

Saruhan'dan Murad I devrinde yapılmış olan bu büyük Yörük sürgünü hakkındaki rivâyetlerin bu sûretle aydınlatılmaya muhtaç tarafları çoktur. Fakat zamanı, şekli ve vüs'atı hakkındaki şüphe ve tereddütlerimiz ne olursa olsun; kroniklere devirleri için mühim birer hâdise olarak aksetmiş olan bu sürgün rivâyetini bir hakîkat gibi kabul etmek zarûreti de vardır. Nitekim, aynı kaynaklar, bu defa Yıldırım Bâyezid devrinde, 1400-1401/803 târihinde yine böyle bir göçebe sürgünü yapılmış olduğunu ve bu

---

[52] Gibbons, *a.g. e.*, s. 137; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi*, Cilt I, İstanbul 1947, s. 66.

[53] Saruhan'ın Osmanlı memleketine ilhakı Yıldırım Bâyezid zamanında 1390 târihinde bu pâdişahın Karamanoğlu'na karşı yürümek için Anadolu'ya geçtiği sırada vukû bulmuştur.

[54] "Kralın komşulariyle muhâberatı sırasında sultan, iki oğlu Bâyezid ile Yakub'u müsâraaten celbetti. Bunlar kendi hükûmetlerinin yâni Kütahya ve Karesi sancaklarının askerinden başka Saruhan, Menteşe, Aydın ve Hamid beylerinin hisselerine düşen kuvâ-yı muâvineyi de berâber getirdiler." Hammer, *a.g e.*, I, s. 247. Aynı hâdise *Tâcü't-tevârih*'te şu şekilde îzah edilmektedir: "Germiyan hâkimi Yakup Bey'e ve Saruhan ve Menteşe ve Aydın ili *hâkimlerine küffâr nefir-i âm* ettiklerin ilâm ve cümlesine bu cihâd-ı ekber ikâmeti ve sultan-ı İslâm *iâneti farz-ı ayn olduğunu ifham buyurdular. Onlar da iânet ve imdat etmişler...*" Cilt I, s. 115.

defa iskân sâhası olarak Filibe havâlisinin seçilmiş bulunduğunu daha sarih ve teferruatlı bir şekilde kaydetmektedirler. Bu kayıtlara göre, Saruhan ilinde oturan ve Menemen ovasında kışlayan bu göçebeler, orada tatbik edilmekte olan *tuz inhisarı* nizamlarına aykırı hareket etmektedirler. Bunu duyan Yıldırım Bâyezid, oğlu Ertuğrul'a Menemen ovasındaki göçebelerin hepsini Rumeli'ye sürmek için gerekli tedbirlerin alınmasını emretti. O da bu emre uyarak onları Filibe civarına yerleştirilmek üzere Rumeli'ye sürdü. Bu sûretle devletin nizamlarına bir türlü uymak istemeyen göçebeleri cezâlandırmak için yapılmış olan bu tehcir ve iskânın netîcesi olarak Rumeli'de kalabalık Türkmen toplulukları meydana gelmiş, Filibe civarındaki halkın büyük bir ekseriyeti ve bilhassa Saruhanbeylü[55] denilen kasaba sâkinleri bu Yörüklerin soyundan üremiştir.

Bu sûretle büyük bir vüs'at ve ehemmiyet kazanmış olan göçebe halk sürgünlerine âit rivâyetlerin mâhiyet ve kıymetini tâyin edebilmek ve onları mânâlandırabilmek için, bu hususta *Âşıkpaşazâde Târihi*'nde tesâdüf edilmiş olan ve aşağıya aynen dercedilmiş bulunan bir rivâyetin muhtelif fıkralarını gözden geçirelim:

67. bâb[56]

Bu bâb anı beyan eder kim Saruhan Beylü kim Filibe yöresindedür, anı ne veçhile sürdiler, anı bildürür.

Saruhan elinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. *Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi.* Bâyezid Hana bildürdüler. Han dahi oğlu Er Dunrula haber göndürdü kim: "O göçebe evleri ne kadar kim vardur, öget (onat) zabt edesin. Yarar kullaruna ısmarlayasın. Filibe yöresine gönderesin" dedi. Er Dunrul dahi atasınun sözini kabul etdi. Şöyle kim ne buyurmuş idi dahi ziyâde etdi, ol göçer evleri göndürdi. Geldi, Filibe yöresine kondurdılar. Şimdiki demde Saruhan Beglü kim derler Rumeli'nde, anlardur. *Paşa Yegit Beg o kavmın ulusıydı. Ol zamanda onlarun ile bile gelmiş idi.*

---

[55] Filibe-Sofya yolu üzerlnde Sarımbeyli isimli bir köy hâlinde bulunan eski bir kasaba. Osman Nuri Dermeci, *Tuna Boyu Târihi*, İstanbul 1942, s. 133; Evliyâ Çelebi: III, s. 240.

[56] Âşıkpaşazâde Târihi, Atsız neşri, İstanbul 1949, s. 141.

Nazım

Kânundur pâdişahlar sürgün ede ki yâni bir dahi el mâmur ede
Ve gerçe incinür halk ol seferden Bu Tanrı takdiridür dahi nede
Gözet sen takdiri hoş muti' olsa Olur rahat ki ol nasîbün ede

Bu rivâyetlerin ısrarla bahsettiği gibi, Saruhan sancağının XVI. asrın başlarında yazılmış olan Nüfus ve Vergi Tahriri Defterleri'ne nazaran da (bu bölgeden yapılmış olan müteaddit Türkmen sürgünlerine ve zamanla yörüklükten çıkıp köylerde yerleşik bir hayata geçmiş olanların adedinin pek çok bulunması lâzım gelmesine rağmen) bu bölgede hâlâ 12.670 hâne Yörüğün bulunması ve bunların içinden 5.311 hânenin (Rumeli'ndeki yörüklerin büyük bir kısmının tâbi bulunduğunu aşağıda göreceğimiz) askerî bir teşkîlâta tâbi *elliciler*'den müteşekkil olması, bize *bu bölgenin öteden beri büyük bir yörük yatağı yer* olduğunu göstermekte ve bu îtibârla târihî rivâyete de uygun düşmektedir.

Aynı rivâyetin kayıt ettiği şekliyle bu bölgeden Yıldırım Bâyezid zamanında yapılmış olan büyük göçebe sürgününün, göçebelerin bu mıntıkada tatbik edilmekte olan *tuz inhisarı* nizamlarına aykırı hareket etmeleri dolayısıyle cezâlandırılmaları maksadıyla yapılmış olması keyfiyeti de bu bölgedeki tuz inhisarı hakkındaki bildiklerimize uygundur.

Filhakîka, Fâtih Sultan Mehmed ve Bâyezid II. devrine âit birçok hükümlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş olan bir Mecmua'da[57], çeşitli mâlî mevzûlar arasında, *devlet inhisarı altında bulunan tuz istihsal ve satışını ayarlamak için vazedilmiş olan nizamlar da kaydedilmiştir.* Bunların içinde Saruhan vilâyetinde "*tuz yasağı hükmü*" başlığını taşıyan kısımda (s. 42) bu vilâyette tuz satışlarını kontrol etmek üzere öteden beri tatbik edilmekte olan nizamlar sayılmış ve "Saruhan ili tuzlasından gayrı yerden tuz getirmiş" olanlar yakalanacak olurlarsa "tuzlarının ve beygirlerinin müsâdere" edileceği ve "sakallarının kesilip burunlarına kıl takılacağı" kaydedilmiştir. Bu sûretle *devlet için büyük bir gelir kaynağı olan tuz inhisarının, istihsal, nakil ve satışı safhalarında tanzim ve*

---

[57] *Kânunnâme-i sultanî ber mucib-i örf-i Osmanî*, Paris Bibliothèque Nationale, E. Blochet'nin Türkçe elyazmaları kataloğu, No: 39, Yp. 39.

kontrolü hususlarının gâyet sert hükümlerle tatbik edilegelmekte olması kayda şâyandır. Aynı sûretle sayısız hayvan beslemek sûretiyle inhisar tuzunun birinci derecede müşterisi bulunan ve kontrolü nispeten kolay bulunan şehir pazarlarından çok uzaklardaki göçleri esnasında tuzu daha büyük bir kolaylıkla ve inhisar fiyatlarının çok dûnundaki fiyatlarla temin ve tedârik edecek bir durumda bulunan *göçebe unsurlarının, tuz inhisarına âit ağır külfet ve nizamların sık sık dışına çıkmak isteyeceği* ve bu bakımdan devletin emirlerine karşı gelmiş bulunacağı ve bu hususta haklarında tatbike kalkışılacak olan şiddetli cezâ hükümlerinin fiiliyatta büyük ihtilâflara yol açacağı şüphesizdir. Tuz tedâriki işi gibi hayvanlarının ve dolayısıyle aşîretin hayatıyla ilgili mühim bir mevzûda devletin mâlî menbalarını korumak için konmuş ağır tahditlerle kendilerini bağlı hissetmenin bu göçebeleri isyana kadar götürebilecek sıkıcı külfetler teşkil edeceği âşikârdır.

Bu vaziyete göre, tetkik ettiğimiz târihî kaynakların Saruhan'daki göçebelerin Rumeli'ye sürülmesi için ileri sürdükleri "tuz yasağını dinlememek" bahânesinin bu sûretle yukarıda zikri geçen *kānunnâme*'nin burada tahlil ettiğimiz hükümleri tarafından da teyit ve îzah edilmiş bulunması, *sürgün rivâyetlerinin sağlam kaynaklara dayandığını* göstermektedir.

Âşıkpaşazâde Târihi'ndeki şekliyle, *Yıldırım Bâyezid devrinde Saruhan'dan Filibe havâlisine yapılmış olan Yörük sürgününe âit rivâyetin üzerinde durulması gereken noktalarından diğer birinin* de bu rivâyetin sonunda Rumeli'de meşhur akıncı beylerinden *Paşayiğit Bey'in Saruhan'dan sürülen bu Yörüklerin reisi (ulusu) olup, Rumeli'ye o târihte onlarla birlikte gelmiş olmasının zikredilmiş bulunmasıdır.* Aynı mâlûmat, diğer kaynaklarda ve bilhassa Hadidî'de de tekrar ve tasrih edilmiş bulunmaktadır.[58]

---

[58] Hadidî, Târih-i Âl-i Osman'ında bu rivâyeti şu şekilde nakletmektedir:

"Biraz alaçuğ ehli vardı türkman — Saruhan İli içinde firâvan
Bulardan sadrolur nev'â şenâat — Şehin emrine itmezler itâat
Heman emroldu Şahın bir kuluna — Geçüre bunları Rûm illerine
Meğer Paşayigit nâm vardı bir er — Ol idi anlara ol demde server
Sürüp kullar anıı bile alurlar — Şehin dergâhına bile gelürler
Kul oldu Yıldırım Han kapusunda — Ululuk buldu izzet tapusunda
O halkı Filbe etrafında korlar — Dahi şimdi Saruhanbeylü dirler."

Hudut boylarındaki akıncı beyleri arasında Paşayiğit Bey'in ve oğlu Turhan Bey'le torunu Ömer Bey'in Rumeli fütûhatında oynadıkları rol hakkında elde mevcut mâlûmat[59], bize yukarıda (Kıbrıs sürgünü münâsebetiyle) kendi akvam ve akrabâsından 1000 hâneyi (ihtimal birtakım imtiyazlar mukâbilinde) Kıbrıs'a alıp götürmeyi uhdesine almayı iltizam etmiş olan bir zata dâir dercetmiş olduğumuz[59a] ferman kaydının ve Yörüklerin temsil ettikleri askerî kuvvetlerin ehemmiyetleri hakkında biraz evvel vermiş olduğumuz îzâhatın ehemmiyetini arttırmaktadır.

Bu sûretle Saruhan'dan Rumeli'ye sürülmüş Yörüklerin reisi bulunan Paşayiğit Bey'in Rumeli'de sancak beyliği ve akıncı kuvvetlerin kumandanlığını yapmış olması, Rumeli'ye sürgün edilmiş bulunan Saruhanlı Yörüklerin bu aşîret beyinin kumandası altında fütûhat harplerine geniş ölçüde iştirak ettirilmiş olduğunu gösterebileceği gibi, göçebe Türkmen kabîlelerinden müteşekkil böyle bir silâhlı kuvvetin başında bulunması da bu beyin Rumeli'deki kumandanlar arasında mühim mevkiler işgal etmesinin bir sebebi olarak kabul edilebilir. *Rumeli'de ilk devirlerin fütûhat harplerinde temâyüz eden kumandanlardan, sancak beyleri ve timar sâhiplerinden bir kısmının da bu sûretle, kalabalık bir aşîret halkının soyundan gelmiş hakîkî beyler bulunması mümkündür.*[60] Nite-

---

Süleymaniye Kütüphânesi, Es'ad Efendi kitapları, 2081 numarada kayıtlı nüsha, s. 107-108. Aynı zamanda bakınız, Millet Kütüphânesi, Ali Emîri kitapları, Manzum eserler, No: 1427, Yp. 96 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, Yazma eserler, No: 1268, Yp. 62.

" pes Ertuğrul dahi atası emrine imtisal idip bî-kusur ol göçer evleri Filibe ovasına gönderdi, getürdüler, Filibe yöresine kondurdular. Şimdi Filibe yöresi küllî anlardur." Neşrî, Unat-Köymen neşri, s. 339.

[59] Biraz aşağıda 400-402. sahifelere bakınız.

[59a] Makalenin birinci kısmı s. 379-380'e bakınız.

[60] Naîmâ Târihi'nde tesâdüf ettiğimiz bir kayıt, bize askerî ve siyâsî maksatlarla veya boş sâhaların iskânı için göçebelerin sürülüp dağıtılması işinin Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun müddet ehemmiyetli bir tedbir olarak muhâfaza ve tatbik edildiğini ve göçebe sürgünleri hâlinde bu aşîretlerin beylerine sancak ve zeâmet gibi mühim pâdişah dirlikleri, sıfat ve memûriyetler verilmekte devam edildiğini göstermektedir.

Gerçekten, IV. Sultan Murad 1045 yılında Revan'ı aldıktan sonra Tebriz üzerine yürürken Aras Nehri'ni geçtiği sırada o havâlide bulunan *Zeynelli* ve gayri aşîretleri bin kadar oba ile yerlerinden kaldırıp Erzingân (Erzincan), Tercan ve Pasin sancaklarında hâlî ve harâbe mevâzıa yerleşmek üzere emirler yazılıp

kim, Paşayiğit gibi göçebe soyundan gelmiş büyük kumandanların akıncı şefi olarak seyyal askerî grupları sevk ve idâre unvan ve salâhiyetleri ahfadı tarafından devam ettirilmiştir. 979-980 yıllarında, imparatorluğun en çok tehlikeye mâruz sahillerinden İnebahtı ve Karlıeli'nin arkasında, Yanya'daki sancak beyi ve bu bölgenin *akıncı beyi*[61] [ve 63] olan Mustafa Bey, Paşayiğit'in ahfadındandı[62] ve 1571 yılı Şubat'ında yazılan bir hükümle kendisine[63], muhâsara tehdidine mâruz Ayamavra kalesine akıncılar ile kardeşini göndermek veyâhut emrinde bulunan *çifliklü tvice*'lerle ve akıncılar ve sâir sipâhîler ile bizzat gitmek sûretiyle muvâzenette bulunması emredilmiş ve daha mühim bir iş olarak İtalya yarımadasındaki Pulye mıntıkasına bir defada geçirilmesi tasavvur

---

beylerine sancak ve zeâmet verilmiştir. *Naîmâ Târihi*, Cilt III, s. 265. Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul, s. 418.

Biraz aşağıda tetkik edeceğimiz şekliyle, Çelebi Sultan Mehmed tarafından Samsun taraflarından Rumeli'ye, Filibe mıntıkasına sürülmüş olan Tatarların reisi olan Minnet Bey'in de bu bölgede bir akıncı beyi olarak büyük hizmetler ifâ etmiş bulunması ve büyük vakıfları olan bir hânedân kurmuş bulunması da burada uzun müddet devam etmiş olan bu usûlün *tipik bir misali* olarak hatırlatılabilir.

[61] "Yanya beyi olup hâlâ akıncı tahririne memur olan Mustafa ve kâtibi olan dîvan kâtiplerinden Mustafa'ya hüküm ki: Bundan akdem akıncı tahrir olundukta *yörük tâifesinin eşküncülerinden ve yamaklarından bâzı akıncı tahrir olunmakla* hem akıncılık hizmeti ve hem eşküncü ve yamaklık hizmeti teklif olunup iki cânibe hizmete adem kudretleri olmadığı ilâm olunmağın anun gibi yörük tâifesinden akıncı olanlar ihraç olunup yerlerine haymanadan tekmil olunmasın emredüb buyurdum ki: Bilfiil yörük eşkücüleri ve yamakları olup defter-i cedîdde mevcut olanlardan akıncı mukayyed olanları emrim mûcibince ihraç idüb yerine âhardan kânun üzere tekmil idüb defter-i cedîde kaydeyliyesiz." Bak. *Mühimme Defteri 21*, s. 150. (Milâdî sene 1571-1572).

[62] Daha aşağıda 71 numaralı nota bakınız.

[63] "Yanya beyine hüküm ki: Karlı İli beyi mektup gönderüp... donanma-i menhûsası günden ziyâde gelip ve kal'ayı (Ayamavra) deryadan muhâsara idüb döğmek kasdında oldukların arz eylemeğin ol câniplere muâvenet eylemek lâzım olmuştur, buyurdum ki vusul buldukta bu bâbda müşârünileyh ile haberleşüp dahi anun gibi kâfir kal'a-yı mezbûre üzerine gelüp muâvenet eylemek iktizâ ederse tehir eylemeyüp karındaşını akıncılar ile göndermekte mi olur yoksa bizzat ale't-ta'cil varup erişmekle mi olur her ne veçhile iktizâ ederse bervech-i isti'cal yanında bulunan çifliklü tviçe'ler ve akıncılar ve sâir sipâhî ile varup vecih ve münâsip görüldüğü üzre küffâr-ı hâkisarın def..." Bakınız, Başvekâlet, Arşiv Umum Müdürlüğü, *Mühimme Defteri 18*, s. 30, Hüküm 56, Târih 29 Ramazan 979.

edilen elli bin Tatar ile kırk bin akıncıdan müteşekkil muazzam bir istilâ ordusunun ihraç hazırlıklarına memur edilmişti.[64] Sınır boylarındaki muvaffakiyetli akınların getirdiği servet ve şöhret sâyesinde zenginleşen ve nüfuz ve iktidarları artan bu aşîret beylerinin etraflarına bilâhare toplanmış olan sergüzeştçiler ve *kul* yetiştirmeler arasından sivrilenler, ancak daha sonraları ön plana geçmiş olabilirler.

Ehemmiyeti bu kadar büyük olan ve ifâde ettiği umûmî mânâ îtibâriyle de târihî hâdiselerin mantığına uygun bulunan bu kayıtların, *Paşayiğit Bey'in kendisine tâbi aşîretlerin başında olarak Rumeli'ye geçiş târihi* hakkındaki mütâlaaları da tetkike muhtaçtır.

Filhakîka, *Âşıkpaşazâde Târihi*'nin yukarıya aynen çıkarmış olduğumuz kaydına nazaran ancak Yıldırım Bâyezid zamanında yapılan göçebe sürgünü esnasında *bir göçebe grubunun reisi* olarak Rumeli'ye geçmiş olduğu anlaşılan Paşayiğit Bey, yine aynı Osmanlı târihçilerinin bize verdiği mâlûmata göre, daha Murad I zamanında Rumeli'deki fetihlere ismi karışmış olan şöhretli bir

---

[64] İnebahtı beyine yazılıp bir sûreti Yanya beyine gönderilen hüküm:
"Hâlâ Pulye yakasına *elli bin Tatar ve Türk bin akıncı* geçürülüp azim akın eylemek emrim olup mukaddemâ Körfus muhâsarasında ol câniplerde gemiler binâ olunmuş idi. Ol zamanda ne miktar gemi binâ olunup ve her gemi ne miktar at geçürmek üzerinden olmuş idi. İmdi südde-i saâdetimde mâlûm olmak lâzım ve mühim olmağın buyurdum ki: Vusul buldukta bu bapta gereği gibi mukayyed olup bundan akdem Körfus kalesi muhâsara olundukta binâ olunan gemiler ne mikdar olup ve her gemi ne mikdar at geçürmek üzerinde olduğun ve ne veçhile tedârik olunmuş idi. Aslı ve hakîkati ile temam mâlûm idinip mufassal ve meşruh yazup südde-i saâdetime bildiresin." *Mühimme Defteri 18*, s. 10.
Yanya Beyi Mustafa'ya yazılıp bir sûreti İnebahtı Beyi'ne gönderilen hüküm:
"Pulye câniplerine yirmi bin Tatar-ı nusret-şiar geçürülmek tasmim ve niyet olunduğu iş'ar olunmuş idi. İmdi ol tedârik-i hümâyunum mukarrer olmağın öyle olsa donanma-i hümâyunum ile at gemileri ve geçit gemileri ve kadırgalar ile dahi at geçürmek hususu tedârik olunup inşallâhu taalâ def'a-i vahidede geçürülmek niyet olunmuştur. Buyurdum ki: Vusul buldukta bu bâbda sen dahi mukayyed olup onat veçhile göresin. Bu hususa lâzım olan ol diyarda gemiler tedâriki mümkün müdür. Nicedir. Mufassal ve meşruh yazup arz edesin. *Ve karındaşın ile akıncının ve çiftliklü tviçe'lerin yanuna getürüp* dahi lâzım olan mahallere muâvenet edesin deyü emrim olmuşdu. Ol bâbda dahi tedârikin nice olmuştur. Arz edesin. Ve akıncı tviçe ile eğer Mora'ya ve eğer Ayamavra'ya ve eğer İnebahtı câniplerlne ve bilcümle herhangi cânibe iktizâ ederse tehir eylemeyip varup muâvenet ve muzaheret eyliyesiz." Bak. *Mühimme Defteri 18*, s. 30.

kumandandı. Meselâ, Paşayiğit Bey, Murad I'nin sadrâzamı olan Ali Paşa ile Bulgar Kralı Sosmanos (Şişman) arasında yapılan ve ikincisinin mağlubiyeti ile sona eren muhârebede bulunduğu gibi[65], Murad Hüdâvendigâr ordularıyla birlikte Kosova Muhârebesine giderken de (yol üzerindeki bir derbendi tutmuş bulunan düşmanlara karşı) yol açmak ve "dil almak" için Evrenos Gāzi ile birlikte Paşayiğit'i de göndermişti.[66] Nitekim, Yıldırım Bâyezid de pâdişah olunca, Anadolu'ya geçmeden evvel, babasının Sırplar üzerine açtığı muhârebeye devam ile Üsküp'ün fethine ve bir müddet sonra da Bosna üzerine akınlar yapmaya Paşayiğit'i memur etti.[67]

Bu îzâhata göre, Yıldırım Bâyezid pâdişah olduğu zaman Paşayiğit Rumeli fütûhatında çoktan şöhret yapmış büyük bir kumandan idi ve Yıldırım Bâyezid tahta geçer geçmez kendisine mühim vazîfeler vermişti. Bu sebeple, onun ilk defa olarak Yıldırım Bâyezid zamanında Saruhan'dan yapılan sürgün esnasında (aşîretlerinin başında) Rumeli'ye geçmek sûretiyle, Osmanlı pâdişahlarının hizmetine girmiş olduğu iddia olunamaz. Bu vaziyet karşısında, olsa olsa ancak Paşayiğit Bey'in Murad I zamanındaki sürgün esnasında bir kısım Yörüklerle Rumeli'ye geçmiş olması ve orada muhtelif harplerde bulunduktan sonra belki de ikinci bir parti aşîret efradını sürmek için, tekrar Saruhan'a dönmüş bulunması mümkün olabilir.

Diğer taraftan Saruhan'dan Paşayiğit Bey'in reisi bulunduğu

---

[65] Neşrî, *a.g.e.*, s. 243.

[66] Mehmed Hoca Sâdeddin, *a.g.e.*, I, s. 117; Hammer, *a.g.e.*, I, 248.

[67] "Lâz vilâyetine ve Kıratova mâdenlerine nevâhîsiyle ve cemi' mâdenlere bile âdemler gönderdiler, zapt ettiler. Üsküp'e Paşayiğit Bey'i gönderdiler... Elhâsıl Lâz vilâyetinin ekserin fethettiler... Evrenos'u girü Siroz'a kodular. Vardı, Vodona'yı fethetti. Çetroz'ı da fethetti... Ve bu yana Bosna vilâyetinde Paşayiğit Bey meşgul oldu." *Âşıkpaşazâde Târihi*, Atsız neşri, s. 134. *Neşrî Târihi*, s. 310. "Üsküp şehrinin ve tevâbiinin eyâlet ve hükûmetini Paşayiğit nâm emîr-i nâmdâra tevfiz buyurup ol etrafa akın etmiye memur ettiler." Mehmed Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, Cilt I, s. 126.
Hammer'e göre, Yıldırım, Bâyezid bu sırada Üsküp şehrine (Hammer'in kaynağı olan Chalcondyl'e göre ise Üsküp ve Tesalya'ya) Türk ahâli yerleştirilmiştir (Cilt I, s. 248-259). İsmail Hakkı Uzunçarşılı da, (*Osmanlı Târihi*, Cilt I, s. 140) menba zikretmeyerek Yıldırım'ın *Üsküp ve Niş arasına Türk ve Tatar muhâcirleri* yerleştirdikten sonra Anadolu'ya geçtiğini yazar.

Yörüklerin Rumeli'de sürgün edildikleri yerin Filibe olup olmadığı da şüphelidir. Filhakîka biz, yine aynı târihî kayıtlara nazaran, Paşayiğit'i Üsküp'te[68] Mora akıncıları reisi olan oğlu Turhan (veyâhut Turahan) ve torunu Ömer Beyleri ise Yenişehir'de görmekteyiz.[69] Mâmâfih fütûhat ilerledikçe Paşayiğit Bey'in âilesinin mensup bulundukları aşîretleri halkları ile daha ilerilere göç etmiş olmaları da mümkündür.

Filhakîka, Kânûnî Sultan Süleyman zamanında yazılmış olan büyük Nüfus ve Vergi Tahriri Defterlerinde yaptığımız tetkikler de[70], bize Paşayiğit'in oğlu Turhan Bey âilesinin (Turhan Bey oğlu Ömer Bey ve torunu Hasan Beyler ile birlikte) Tırhala; Yenişehir ve Çatalca havâlilerinde kervansaray, imâret, zâviye, hamam, bezâzistan, mescit, medrese, muallimhâne, köprü... ilâh. gibi vakıfları bulunmakta olduğunu göstermiştir. Nitekim, 1571 yılında Ömer Bey ile Turhan Bey'in Edirne, Ergene, Tırhala, Serez, Fener, Yenişehir ve İzdin kazâlarında bulunan imâretleri, câ-

---

[68] *İbn Kemâl Târihi*, Üsküp'ün 792 senesinde Paşayiğit Bey tarafından zaptı münâsebetiyle şu mâlûmatı vermektedir:
Paşayiğit Bey "Mezbur diyârda karar ihtiyar eyleyüp ol nâhiyetde dâr-ı ikâmetin bünyadını urdu. Kâfirin hâlî kalan hazır evlerine ki vâfirdi nögeri ve kulu dolup ikdam-ı tamla ol makam idündüğü yerin tâmir ve tedmirine meşgul olup seylâb-ı gâret ve hasaratla harap olan havâli (yi) abâd etti durdu." Nurosmaniye Kütüphânesindeki nüsha, No. 3078, varak 75b.

[69] İbn Kemâl Târihi'ne göre, Yıldırım Bâyezid zamanında Evrenos Bey'in emîr-i ahûru Turhan Bey Tırhala'yı zapt etti (varak 91a). "Ol nâhiyette olan kasabat ve kurâyı kabza-i himâyetine alıp âdâ-yı bed-reyden korudu" (varak 91b) "etbâ' ve eşyâ'iyle Tırhala'yı yurt edinip yerleşti ol yerin îmar ve iskânıyle meşgul oldu." Aynı sûretle (varak 91b)'de "Evrenos Bey Vardar Yenicesin imâret idüb ol diyarda ikâmet idicek, *bütün maiyetiyle göçüp anda gidicek* mezkûr Turhan Bey'i tevâbiiyle mezbur nâhiyette kodu ol dahi Yenişehir'i mâmur idip nehr-i ihsanını ol vilâyette akıttı. Kendinden sonra oğlu Ömer Bey de ol kişverin tâmiri tedbirinde oldu." Bu sûretle bu memleket mescit ve medrese ve hankah ve imâretle doldu.
Prof. Uzunçarşılı'ya göre (*Osmanlı Târihi*, Cilt I, s. 156) Yıldırım Bâyezid Tesalya'da Yenişehir ve Tırhala'yı fethettikten sonra Mora'ya akın yapmak için vazîfelendirdiği akıncı kuvvetlerinin kumandanı Turhan Bey, Üsküp Sancak beyi bu meşhur Paşayiğit'in oğlu idi ve Mora akıncılarına onun nâmına izafetle *Turhanlı* yâhut *Turahanlı* denilmekte idi.

[70] Başvekâlet Arşivi, 912 târih ve 36 numaralı Tırhala mufassalı ile 927 târih ve 101 numaralı Tırhala icmal defteri. (Bu vakıflar aşağıda şehirlerin iskânı bahsinde tarafımızdan incelenecektir.)

mileri, zâviyeleri, dükkânları, bağ ve bahçeleri, kervansarayı ve vakıf köyleri gibi evkafının nâzırı Paşayiğit'in ahfadından Yanya sancak beyi Mustafa Bey'di.[71]

Anlaşılıyor ki, Paşayiğit Bey'in oğullarının Yenişehir ve civarında yerleşmeleri, kendi tâbilerinden, akvam ve akrabâlarından kalabalık bir halk iskânı ve medenî bir hayatın zarûrî şartları olan içtimâî, kültürel ve iktisâdî her türlü müesseseleri kurmak sûretiyle hakîkî bir îmar faâliyeti şeklinde olmuştur.

Filhakîka Hammer'e göre[72], Yıldırım Bâyezid zamanında (Haziran 1397) Evrenos Bey Mora'nın eski pâyitahtı olan Argos'u zapt ettikten sonra, 30.000'den ziyâde Rum ahâli esir edilerek Anadolu'ya naklolundu. Buna mukābil ve Asya fâtihlerinin usûlüne muvâfık olmak üzere; Bâyezid Anadolu'dan Rumeli'ye Türkmen ve Tatar muhâcirleri getirtti. Kanaatimizce, bu muhâcirlerin bir kısmının Üsküp civarına ve Tesalya'ya yerleştirilmiş olması lâzım gelmektedir. Çünkü Hammer'in naklettiği gibi, kendisine kaynak hizmetini görmüş olan Chalchondyle de başka

---

[71] "Yanya beyi Mustafa südde-i saâdetime âdem gönderüp dedesi Ömer Bey'in evkafına nâzır olup bilfiil mütevellî olan Hızır nâm zaim mal-ı vakf-ı ekl ve bel' idüb Yenişehir kazâsında vâki olan imâreti ve iki zâviyesi ve değirmenleri ve dükkânları ve bağ ve bağçeleri ve Tırhala kazâsında olan bir zâviye ve dükkânları ve değirmenleri ve İzdin kazâsında olan zâviyesi ve değirmenleri ve bağçesi ve Fener kazâsında olan değirmenleri bilkülliye haraba müşrif olup mürtezikaya mevâcipleri ve sâir erbâb-ı vezâife vazîfeleri virilmeyüp imâretlerin taamı pişmeyüp vakıf tarlalarından tapuya müstehak olanları kendüye ve âdemlerine tapusuz tasarruf ittirüp vakıf kariyelerinin mahsulün alup küllî gadr ve taaddî eylemekle evkaf rakabeye muhtaç olup üç dört yüz bin akçeye medyun olduğun bildirüp mütevelllî-i mezburun muhâsebesi şer'île görülüp mal-i vakf zuhûra gelmek bâbında hüküm talep eylemeyin buyurdum ki...). Bakınız. Başvekâlet Arşivi Umum Müdürlüğü, *Mühimme Defteri 19*, s. 86.
Edirne, Ergene, Malkara, Tırhala, Yenişehir, Siroz, Fener ve İzdin kadılarına yazılan başka bir hükümde de (Hâlâ *Yanya beyi* südde-i saâdetime âdem gönderüp dedesi Ömer Bey ve Turhan Bey'in taht-ı hükûmetinizde vâki olan imâretleri ve cevâmii ve zâviyeleri ve dükkânları ve değirmenleri ve bağ ve bağceleri ve kârbansarayı ve karyeleri)'n harap olduğundan şikâyet ettiği anlaşılmaktadır. Bak. *Mühimme Defteri 19*, s. 166. Aynı zamanda bakınız. *Mühimme Defteri 29*, s. 9.

[72] Cilt I, s. 296. Hammer, s. 259'da Chalcondyle'den naklen Murad'ın oğlu Bâyezid'in zamanında Üsküp ve Tesalya'ya ahâli yerleştirildiğini yazmaktadır ki, bu kayıt Osmanlı târihçilerinin bahsettiği şekliyle Saruhan'dan Filibe havâlisine yapılan Yörük sürgününden ayrı olması lâzım gelir.

bir yer de (s. 259), Murad'ın oğlu Bâyezid zamanında Üsküp ve Tesalya'ya yapılan bir muhâcir iskânından bahsettiği gibi, elde mevcut arşiv kayıtları da bize bu mıntıkadaki fetihlerde Paşayiğit Bey'in oğlu Turhan Bey ve torunları gibi aynı fetihlere ismi karışmış olan ve aynı şekilde bu civarda vakıfları bulunan Evrenos Bey'in oğlu Burak Bey'in ve torunlarının da bu bölgede yerleşmek ve buradan Mora'ya yapılmakta olan akınları idâre etmek için kalabalık Türk ve Tatar cemâatlerine dayanmakta olduklarını göstermektedir.

Aşağıda, *enteresan bir iskân bölgesi teşkil eden bu sâhada Türklerin yerleşme tarzını îzah ve tespit etmeye çalışırken* etraflı bir şekilde göstereceğimiz veçhile, XVI. asrın başına âit tahrir defterlerinde Tırhala livâsında (aradan geçen bir asırlık bir zaman içinde köyler kurarak geniş ölçüde toprağa yerleşmelerden arta kalmış olarak) askerî bir teşkîlâta tâbi 4.547 hânelik kalabalık bir Yörük kütlesinin hâlâ mevcut bulunduğunu burada bir misal olarak hatırlatabiliriz.

Dikkate şâyan olanı, bu Yörüklerin a) Yörükân-ı Sarıgöl nâm-ı diğer Paşa; b) Yörükân-ı Evrenoslu; c) cemâat-ı Yörükân-ı Yenişehir (cemâat-ı Yörükân-ı Tatarlar) nâm-ı diğer Sancak... gibi zümreler hâlinde gruplandırılmış olmasıdır. Bu gruplandırmada birinci grubu teşkil eden "Paşa" Yörüklerinin Saruhan'dan gelen "Paşayigit Bey'in Yörükleri" olmaları kuvvetle muhtemel olduğu gibi; ikinci grubu teşkil eden "Evrenoslu" Yörüklerinin de bidâyette bu bölgede büyük askerî bir faâliyet sarfetmiş olan Evrenos Bey'in oğlu Burak ve torunu Umur Beylerin ve Umur Bey'in oğlu Davut Bey'in *maiyet halkı*nın bir kısmını ve büyük bir ihtimalle onların *kendi soy ve kabîleleri efradını* teşkil ettikleri söylenebilir. Kalabalık Yörük gruplarının yaşadığı aynı bölgelerde "Saruhanlı" köyü, "Torahan obası", "Paşalı nehri", gibi yer isimlerine tesâdüf edilmesi de bu Yörüklerin Saruhan'la ve Saruhan'dan kabîlesi efradı ile berâber Rumeli'ye geçmiş olduğunu târihî kaynakların kaydettiği Paşayiğit Bey'le olan alâkasını göstermek îtibâriyle de mühim addedilebilir. Bununla berâber Paşayiğit Bey'le Saruhan'dan geldiği tahmin edilen bu Yörüklerden bir kısmının Balkanlar'daki stratejik vaziyetin değişmesiyle birlikte hudut boylarında daha ileri bölgelere sürüldüğü, bir

kısmının ise ilk iskân mıntıkalarında toprağa yerleşip kaldıkları veya öteye beriye dağıldıkları tahmin edilebilir. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed devrine âit bir "tahrir" defterinde[73] tesâdüf edilen bir kayda göre Paşayiğit Bey evlâtlarından on bir hânelik bir grup (cemâat) *Paşa livâsı*'nda Gümülcine taraflarında Döğencik köyünde yaşamakta olup, herhâlde mensup oldukları âilenin büyük hizmetleri dolayısıyle, (fevkalâde vaziyetlerde dîvanın kararı ile toplanmakta olan) avârız vergileriyle türlü hizmetlerden *muaf* olduklarına dâir ellerinde pâdişah fermanı vardır. Bununla berâber "Paşayiğit" isimli Yörük cemâatlerinin hepsinin, burada tetkik ettiğimiz târihî bir şahsiyet olan Paşayiğit Bey'in kabîlesi efradından gelmiş olması lâzım gelmez. Nitekim Kânûnî Sultan Süleyman devrinde Biga taraflarında kayıtlı gördüğümüz[74] bâzı Paşayiğit Yörükleri cemâatlerinin de bahis mevzûu Paşayiğit Bey'in mensup olduğu aşîretlerin anayurtta kalmış olan parçaları addedilip edilemiyeceği de ayrıca tetkike muhtaçtır.

[73] Başvekâlet Arşivi, 7 numaralı tahrir defteri, s. 3.
[74] Başvekâlet Arşivi, 166 numaralı tahrir defteri, s. 228, 233.

III*

Rumeli'nin iskânı için Anadolu'dan sürülen göçebe unsurlar arasında birtakım Tatar aşîretlerinin de bulunduğu görülmektedir. Bunlar içinde en mühimi, târihî kaynakların naklettiğine göre, Çelebi Sultan Mehmed'in (1418/821) târihinde Samsun'dan Bursa'ya dönerken İskilip civarında tesâdüf ettiği ve vaziyetlerini tahkik ederek Rumeli'ye sürülmelerini münâsip gördüğü aşîretlerdir. *Âşıkpaşazâde Târihi*'nde tafsîlâtlı bir şekilde nakledilmiş olan[75] ve diğer kaynaklarda da ufak farklarla tekrar edilmiş bulunan[76] rivâyet, ehemmiyetine binâen aşağıya aynen çıkarılmıştır.

Aşağıda not hâlinde dercedilmiş olan metnin ifâdesi oldukça sarihtir. Aynı rivâyetin zikri geçen diğer kaynaklardaki nakil ve tefsir tarzlarından da faydalanarak onu şu şekilde hulâsa edebiliriz: Pâdişah, İskilip'ten geçerken civarda bir hayli Tatar çadırı (ev-oba) görerek bunların kimlere âit olduğunu tahkik ettirdi.

---

* *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), ss. 209-236

[77] *Âşıkpaşazâde Târihi*, Adsız neşri, s. 152.

Bu bâb anı beyan eder kim Sultan Mehmed kim Samsun'u aldı, Bursa'ya gider iken geldi, İskilib'e uğradı.

Vilâyetlerinde mübalag Tatar evlerin gördü. Sordu: "Hay! Bu evler kimündür?" dedi. Eyitdiler: "Minnet Beg'ündür" dediler. Eyitdi: "Ya kanı bunların begi" dedi. Eyitdiler: "Tatar Samakar oğlı düğün eyledi. Anın düğünine vardı" didiler. Sultan Mehmed, veziri Bâyezid Paşa'ya eyidür: "Temür bu vilâyetten Tatarı aldı, gitti dediler. Ya bu vilâyette bunların begleri düğün eyler. Biribirine varur, gelür. Benüm seferümde bulunmazlar. Bunları sürmek gerek" dedi. Minnet Beg'i okutdı. Getürdi. Sürdi. Bunlarun cemi'isin bilesince Filibe yöresine getürdi. Konış Hisarı'nun yöresinde kodı. Minnet'ün oğlı Mehmed Bey şimdi Konış'da bir imâret yapdı. Ve bir kârbansaray dahi yapdı. Anda yerleşdiler. Kaldılar. Ol arayı makam edindiler.

Nazım

Tatar bulmaz idi ayran içeydi	Dere vü dağa hem konub göçeydi
Yanında büzme yancuğu vü çakmak	Bulımaz kav ki çakmağın çakaydı
Sürüldi geldi akın beyi oldı	Kâfir kızın gözedür kim kapaydı
Dediler Minnet oğlu gâzi olmuş	Gazâ yolında bulsa can ataydı.

[76] Oruç Bey, *Târih-i Âl-i Osman*, Babinger neşri, Hannover 1925, s. 43; *Neşrî Târihi*, Veliyüddin Efendi nüshası, vrk. 155; *Tâcü't-tevârih*, Cilt I, s. 288-289; Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-ahbar*, İstanbul, Matba-i Âmire 1285, Cilt II, s. 332-333; Hammer, Cilt II, s. 132.

Minnet Bey isminde bir Tatar beyinin aşîreti halkına âit olduklarını söyledîler. Bunun üzerine hiddetlenen Pâdişah, veziri Bâyezid Paşa'ya "bana Timur giderken Tatar kabîlelerini de berâber götürdü" denmişti.[77] Bu ülkede hâlâ kalabalık gruplar hâlinde yaşayan Tatar kabîlelerinin mevcut bulunması ve beylerinin *sefer hizmeti*'ne gelmedikten başka kendisinin o civarda bulunmasından faydalanarak *kulluk arz etmek* üzere dahi karşı çıkmağa lüzum görmeyip düğünle meşgul olmalarının, istiklâl dâvâsında bulunmalarının bir alâmeti sayabileceğini söyledi ve nüfuslarının da yakın bir istikbalde ziyâdesiyle artması muhtemel olduğundan, ilerde fesat çıkarmalarından korkulabileceğini de hatırlatarak daha fazla ihmal edilmeden bu Tatarların memleket dışına veya Rumeli'ye sürülmelerini emretti. Bunun üzerine Minnet Bey celbolunup kabîlesi efradı ile birlikte Filibe civarında *Konuş Hisarı*'na sürüldü. Filibe-İstanbul yolu üzerinde Filibe'ye yakın bir yerde kâin olup Tatarpazarı denilen kasaba, bu sûretle kurulduğu gibi, Minnet Bey'in oğlu Mehmed Bey'in bu kasabada imâret, kervansaray, câmi... vesâire gibi tesisler vücûda getirmesi de bu bölgenin îmar edilmesine sebep oldu.[78]

Âşıkpaşazâde'nin bu rivâyeti naklettiği satırların sonuna ilâve ettiği *manzum fıkra*, latîfe kabîlinden olmakla berâber, Anado-

---

[77] Timur; Moğol istilâsı devrinden Anadolu'da kalan ve son zamanlarda Osmanlı hâkimiyetine girerek Osmanlı pâdişahlarından eyâlet süvârisi olarak hizmet etmek üzere yer ve yurt almış bulunan *Kara Tatarlar* içine casus göndermek sûretiyle muhârebe esnasında bunların Osmanlılara ihânet ederek kendi taraflarına geçmelerini evvelden temin etmişti. Bu sebeple Timur, Anadolu'dan ayrılırken Osmanlı kuvvetlerinin bozulmasma sebep olan ve ayrıca ehemmiyetli bir askerî kuvveti temsil eden bu Kara Tatarları topyekûn Mâverâünnehr'e götürmek için bulundukları mıntıkalara kuvvet gönderip dağılmalarına meydan vermeden toplayarak berâber alıp gitmiştir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, Cilt I., s. 177.

[78] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt III, s. 390, 398. Tatar Pazarı için "Gâzi Hüdâvendigâr bu şehirde bir Tatar kabîlesi iskân ettigi için şehre Tatar Pazarcığı demişlerdir (ziyâret-i Tatar Hussam)", "Memdûhatından, şayak abası, Yörük ehramı meşhurdur. Ekseriya halkı Yörük tâifesidir ki Temmuz'da Despot Yaylası'na çıkarlar. Bunlar Rumeli eyâletinde de bulunur bir gûne kavimdir. Başka lehçe ve ıstılâhları vardır" diyor. Hammer, Cilt II, s. 132'de, Minnet Bey'in kabîlesi için "İskilip'ten Filibe civarında Konoş vâdîsinde yerleşmeğe mecbur oldular. Filibe ve Konstantiniye yolu üzerinde ve Filibe'ye az bir mesâfede bulunan, hâlen Tatarpazarı tesmiye edilen kasabayı bu muhâcirler tesis etmişlerdir."

lu'da iken içecek ayran ve çakmağına yakacak kav bulamayan ve ayrıca konup göçecek dağ ve dere bulmak hususunda da müşkülât içinde olan Minnet Bey'in sürülüp gelip *akın beyi* olunca, kapılacak kâfir kızı gözetmekte olduğunu söylemesi ve Minnet oğlunun da gāziler arasına karışmış olduğunu söyledikleri zaman hayret izhar etmesi; *akvam ve akrabâsı ile Rumeli'ye hudut boylarına geçecek olan aşîret beylerinin oradaki savaşlarla kazanmaları mümkün olan nüfuz ve iktidarın ne kadar büyük olabileceğini* ve çok defa Anadolu'daki halkı Rumeli'ye geçmek hususunda teşvik eden âmilleri göstermek îtibâriyle mühimdir.

Bâzı Osmanlı târihçilerinin yazdığına göre Filibe civarına yerleştirilmiş olan Tatar kabîlelerinin yalnız Çelebi Sultan Mehmed tarafından (821/1418) târihinde İskilip'ten sürülmüş olan Tatar aşîretlerinden ibâret olmadığı da anlaşılmaktadır. Yukarıda (19) numaralı notun bulunduğu yerde Tuna boyu ve Dobruca'daki Nogay Tatarlarının Rumeli'de Osmanlılardan evvel muhtelif şekillerdeki yayılmaları hakkında îzâhat vermiştik. Burada *İbn Kemâl Târihi*'ne âit bir kayda dayanarak[79] bu defa Yıldırım Bâyezid zamanında Filibe civarında iskân edilmiş olan Kırım Tatarlarından bahsedebiliriz.

Timur'un Kırım'ı istilâsı üzerine mağlup Tatar kabîlelerinden bir kısmının beyi olan *Aktav* (Aktay?), kendisine tâbi olan kavim ve akrabâsıyla Tuna'yı geçerek Yıldırım Bâyezid'e dehâlet etmişti. Yıldırım Bâyezid Aktav'ın kalabalık halkıyla hayvanlarına[80] Filibe diyarında yaylak ve kışlak tâyin ederek oralarda yurt tutmalarını temin etti. Daha sonra, aynı şekilde Tuna'yı geçip Aktav'ın yanına gelen aşîretlerle birlikte bu bölgedeki Tatarların miktarı bir hayli artmış ve Filibe civarı yavaş yavaş âdeta onlarla dolmuştu. Bu sûretle sığınmış oldukları memlekette, *beşerî ve coğrafî yeni şartların bir netîcesi olarak*, içlerinden bir kısmının yavaş yavaş toprağa yerleşerek[81] çiftçilikle meşgul olmaları Ru-

---

[79] *İbn Kemâl Târihi*, Nuruosmaniye kütuphânesinde 3078 numarada kayıtlı nüsha, vrk. 100-101; ayrıca Hammer, I, s. 266.

"Akarlardı sahrada derya gibi — Tutup dağı taşı havaşîleri
Yörüdükleri yerde huşk ü teri — Yemiş komamıştı mevaşîleri"
İbn Kemâl Târihi, vrk. 100b.

[81] "Meydanda at koşmadan geçüp yabanda yayan olup çift koştular" "refâhiyet evine girüp kavîlerinin kudreti ziyâde olup zaifları zahmet ü mihnetten âzâde

meli'nin şenlenmesine geniş ölçüde hizmet etmiş idi. Fakat yine *İbn Kemâl Târihi*'ne göre, Filibe havâlisine yerleştirilmiş olan ve büyük bir askerî kuvvet teşkil ettiklerinden şüphe câiz bulunmayan bu Tatar kabîlelerinin kuvvetinden pâdişah ve erkân-ı devlet endişeye düşmeye başladılar. Rivâyete göre, Yıldırım Bâyezid, bir gün avda reisleri Aktav ile görüşürken, Osmanlı ülkesi bu bölgede ansızın bir istilâya uğrasa (ve Türk askerinin toplanması umûmiyetle olduğu gibi gecikecek olursa) kendisinden böyle bir istilâyı önlemek için yapabileceği yardımın miktarını öğrenmek istemiş ve Aktav'ın üç günde 30.000 süvâri hazır edebileceğini söylemesi üzerine böyle bir teşkîlâtlı Tatar kuvvetinin arz ettiği tehlikenin hakîkaten büyük olduğu anlaşılarak, yine rivâyete göre, Aktav Edirne sarayına dâvet edilerek zehirlettirilmiş.

Reislerinin bu şekilde öldürülmesi üzerine Aktav Tatarlarından bir kısmı memleketi terk ederek etrafa dağıldılar. Geri kalanların birçoğu da geçim derdine düşüp işi ve gücüyle meşgul olmayı muvâfık gördü ise de sefer hizmetine rağbet gösterenler de hâlâ bir hayli çok olduğundan, *İbn Kemâl Târihi*'ne göre, aralarından 50.000 (?) kadarı sipâhî olarak pâdişah defterine kaydedilmişti.[82]

Meşhur şeyhülislâm târihçinin bu mesele hakkında verdiği mâlûmatı buraya kadar hulâsa olarak nakletmiş bulunuyoruz. Hâdiselerin ve bilhassa rakamların sıhhatini kontrol edebilecek durumda değiliz.[83] Bununla berâber, *İbn Kemâl Târihi*'nin bu kay-

---

olup kut ü kuvvet buldı... şevkleri günden güne hiddet ü şiddet buldı. Rumeli diyarını ki bir gülzâr-ı pür berk diyara benzedi." vrk. 100b.

[82] " Tatar-ı bed-girdârın nâr-ı şevketi söyündi. Ol bâgîlerin dağ-ı mihnetle bağırları göyündi. Bir mikdar-ı zerre-vâr bi-karar ve târumar olup dağıldı terk-i diyâr kıldı, çıktı vardı bir dâr'a daha gitti bâkisi mak'adında ikāmeti ihtiyar edüb kimi meûnet-i kişt ü kâra kimi hizmet-i esfâra iltizam itti. Mezkûr bed kişilerden 50.000 kişi sipâhî adına defter-i şâhîye sebt oldu." *İbn Kemâl Târihi*, vrk. 101a-b.

[83] Rumeli'ndeki bu Aktav Tatarlarından teşkil edilen askerî kuvvetlerden bir kısmını Bâyezid, Timur'a karşı giderken ordusu ile birlikte Anadolu'ya geçirmişti. Oruç Bey, *Târih-i Âl-i Osman*, s. 34.
Osmanlı ordusunda ayrı şeflere tâbi yardımcı kuvvetler hâlinde bir zamanlar kullanılmış olan Tatar göçebelerinin temsil ettikleri askerî kuvvet yanında, ayrıca Osmanlı kānunnâmelerinde askerî teşkîlâta tâbi husûsî bir sınıf olarak Tatarlardan bahis edilmektedir. (Bak. Bizim *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî*

dı, bu devirde Osmanlı ülkesine ilticâ eden veya *orada yaşamakta olan bir göçebe grubunun, hayat şartlarının gittikçe ehemmiyetli bir şekilde değişmesi yüzünden, karşılaşacağı müşküllerin mâhiyetini ve bu yüzden ortaya çıkacak meseleleri gāyet* iyi tasvir etmiş olmak îtibarı ile kıymetlidir. Aynı şekilde bu kayıt, Timur istilâsının (memleketten sürüp götürdüğü *Kara Tatarlar* misalinde görülebileceği şekilde) *askerî kıymeti büyük* ve kendine taraftar bir kısım göçebe nüfusu memleketten alıp götürerek veya bir kısım Anadolu halkını korkudan bu istilânın önü sıra kaçıp Rumeli'ye geçmeye mecbur etmek sûretiyle Anadolu'da nüfusun azalması gibi bir netîce doğururken, (Gerek Anadolu'dan ve gerek Kırım'dan kaçan halk ile) Rumeli'de nüfusun daha fazla tekâsüfüne sebep olduğunu da meydana koymaktadır.

Türk veya Tatar göçebe aşîretlerinin öteden beri ne kadar ehemmiyetli bir *askeri kuvvet kaynağı* teşkil ettiğini gösteren bu gibi kayıtlar, bize aynı zamanda *Osmanlı ordularının ilk devirlerdeki istilâ kuvvetinin nerelerden ve nasıl temin edilmekte olduğunu* göstermek îtibâriyle de çok mühimdir.

C. Sürgün beyler ve sipâhîler

Biraz yukarıda tetkik etmiş olduğumuz şekliyle, Çelebi Sultan Mehmed zamanında bir Tatar beyinin aşîreti halkıyla birlikte İskilip'ten kaldırılıp Rumeli'de Filibe taraflarına sürülmesi ve orada mühim askeri vazîfelere tâyin edilmiş bulunması, târihî kaynakların naklettiği tarzda, *tesâdüfî ve münferit* bir hâdise olarak mütâlaa edilemez.

Gerçekten, *aynı pâdişah devrinde muhtelif bölgelerden Rumeli'ye yapılmış olan benzeri diğer birtakım sürgünlerin izlerine de* tesâdüf

Ekonominin Hukūkî ve Mâlî Esasları, Cilt I: Kānunlar, s. 260. Kānun-ı Yörükân-ı Develüzâde ve Yörükân-ı Yanbolu ve Tatarân-ı Yanbolu ve Tatarân-ı Bozapa ve Aktav (Akdağ?). Aynı sûretle askerî bir teşkîlâta tâbi olan Tırhala Yörükleri içinden bir kısmı "Yörükân-ı Tatarân" nâmı altında anılmakta idi (Bu makaleler serisine dâhil olarak ilerde neşredeceğimiz "Türklerin Balkanlar'daki yerleşme bölgelerinden biri olarak Tırhala livâsının tetkiki" isimli yazımıza bakınız).

edilmekte olması, kabîle reisleri veya toprak sâhibi olarak Anadolu'da mühim bir siyâsî ve içtimâî mevki sâhibi beylerin türlü sebeplerle Rumeli'ye sürülmesi usûlünün *Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü devrinde merkezî devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi hususunda sistemli bir şekilde kullanılmış müessir bir idârecilik an'anesi* olduğunu göstermektedir ve tahmin edilebilir ki, bu sûretle, eski beylerin Anadolu'daki köklerinden koparılarak Balkanlar'daki hudut boylarına, Osmanoğulları hizmetinde mühim vazîfelere tâyin edilmiş olmaları, sürgüne tâbi tutulmuş olan eski bâzı *soy ve toprak asâleti sınıflarının kendilerine tamâmıyle yabancı bir muhit içinde kısa bir zamanda tasfiyesini ve dolayısıyle siyâsî birliğin kolaylıkla tesisini* mümkün kılmıştır.

Bu sûretle Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkan memleketlerinin işgal ve iskân usûllerinden yalnız birini öğrenmekle kalmayıp, *kuruluş devrinde Anadolu'daki asâlet sınıflarına karşı girişilen mücâdelenin bir safhası*nı da görmüş olacağız. Bu sâyede tehcire tâbi tutulmuş olan beylere Rumeli'de dirlik ve vazîfe vermek sûretiyle Balkan memleketlerinde askerî ve idârî kadroları emniyetli unsurlarla takviye etmek mümkün olduğu gibi; onları Anadolu'da zararlı siyâsî faâliyetlere girişmeğe müsâit kabîle muhitlerinden ve âile yurtlarından koparıp yabancı bir bölgede düşman karşısına koymakla Osmanoğullarına daha fazla bağlı bir vaziyete sokmak imkânı da bulunmuş oluyordu. Eski târihli nâdir bâzı "tahrir defterleri"nde bulabildiğimiz bir kısım kayıtları bu husûsta kıymetli birer belge olarak burada zikr ve tahlil edebiliriz.

Anadolu'dan Arnavutluk'a sürülen sipâhîler

Bu kayıtlardan bir kısmı, o zaman merkezi Ergirikasrı (Argyrokastro) olmak üzere, bir kısım Arnavutluk topraklarından teşekkül eden Arnavid (Arnavut) ili sancağının II. Murad devrinde, 835 (1431/1432) târihinde yapılmış olan bir "tahrir"inin netîcelerini ve timarların dağılış ve tasarruf şekillerini gösteren bir *mücmel defter sûreti*'nde[84] bulunmaktadır.

---

[84] İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde 1 (mükerrer) numaralı tapu defteri. Bu defter Prof. Halil İnalcık tarafından, Türk Târih Kurumu Yayınları arasında neşredilmiştir. *Hicrî 835 Târihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*, Ankara 1954. Burada zikri geçecek olan timar numaraları bu neşre âit bulunmaktadır.

Bu kayıtlara göre, henüz tamâmıyle itâat altına alınmamış olan ve yakında patlak verecek büyük bir isyan hareketi için kaynaşmakta bulunan Arnavutluk gibi çok dağlık bir memlekette, cengâverliği ve tab'ının huşûneti ile tanılan bir halk üzerinde imparatorluk nizam ve otoritesinin tesisi ve hudutların muhâfazası gibi çok çetin vazîfelerle kendilerine *timar verilmiş olan sipâhîlerden mühim bir kısmı, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden sürülüp getirilmiş olan eski beylerdir* ve asıl dikkate şâyan olanı, bu timar sâhibi beylerin, Yıldırım Bâyezid'in Ankara muhârebesindeki mağlûbiyet ve esâretinden sonra meydana gelen *fetret devri*'nde fırsattan faydalanarak eski hâkimiyet sâhalarını tesis ve hatta genişletmek için harekete geçmiş olan *Anadolu beyliklerine karşı, yapılan tedip hareketleri*nden sonra, yine Çelebi Sultan Mehmed tarafından o bölgelerden yapılan ve hiç şüphesiz çok daha umûmî ve sistematik bir hareket teşkil ettikleri hâlde, kâfi arşiv malzemesi bulunmaması yüzünden, izlerine ancak bâzı bölgelerde tesâdüf edebildiğimiz sürgünler olmasıdır.

Filhakîka, bahis mevzûu timar defterinin tanzim edilmiş olduğu târihlerde bu sancak dâhilinde (sancak beyi Evrenos oğlu Ali Bey'in hasları da dâhil) mevcut bulunan irili ufaklı 335 parça has ve timardan, üçte birine yakın bir kısmının sâhiplerinin ismi üzerinde, açıkça Anadolu'dan gelmiş Türk soyundan sipâhîler oldukları yazılıdır ve ekserisinde *sürgün* olarak getirilmiş oldukları kaydı mevcuttur.

Meselâ 26 timarın sâhibinin veya sâhiplerinin isimleri üzerinde onların "Saruhanlı (veya Saruhanlıdan) sürülüp gelmiş" oldukları veya "sürülüp gelmişin oğlu" bulundukları sarih olarak kayıtlıdır. Bu kayıtlardan bâzıları, 115 numaralı timarda olduğu gibi, kendisi Saruhanlı olmasa bile, Saruhanlılar ile birlikte sürülüp gelmiş olduğu yazılıdır.[85] Bu bölgedeki Saruhanlı sipâhîlerin 26 timarın sâhiplerinden de ibâret olmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, ayrıca 31 timar daha vardır ki, bu timarların sâhipleri için sâdece "Saruhanlı" kaydının yazılmış olması, onların içinde

---

[85] "Timar-ı Kara Bâyezid, Yenişehirlüdür. Saruhan-ili'nde timar yermiş. Saruhanlılarla bile sürülüb gelmiş. Merhum Sultan (Çelebi Sultan Mehmed) zamanından yeyü gelmiş, elinde merhum Sultan berâtı var."

birçoğunun da diğerleri gibi sürülüp getirilmiş olduğunu tahmin ettirebilirse de bu hususun tasrih edilmemiş olması ve bilakis 124 ve 184 numaralı timarlarda olduğu gibi, "Saruhanlıdır, kendi rızâsiyle gelmiş" gibi kayıtlarla, bu gibi sürülüp gelenlerin yanında *kendiliğinden*, kendi rızâlariyle gelmiş olanların mevcûdiyetine de işâret edilmiştir. Bunlardan başka "Türk oğlanı imiş" (No. 172); "ez zümre-i Türk Murad" (No. 232); "Aydınludan, yiyen garib yiğit imiş" (No. 320)... gibi kayıtların bulunduğu timar sâhiplerinin de Saruhan'dan gelen sipâhîlerle ilgisi olsa gerektir.

Tetkik mevzûu Arvanid-ili sancağında Anadolu'dan sürülüp getirilerek kendilerine timar verilmiş olan sipâhîler, Saruhanlılardan da ibâret değildir. Ayrıca, 16 timarın sâhibinin (veya müşterek sâhiplerinin) isimleri üzerinde "Kocaeli'nden gelmiş" kaydı mevcuttur. Bu kayıtlardan yalnız üçünde "Kocaeli'nden *kendü rızâsıyla* gelmiş" veya "Kocaeli'nden *kendü ayağıyla kardaşına gelmiş kişidir*" şeklinde gelişin ihtiyârî olduğu tasrih edilmiştir, diğerleri sürülüp getirilmişlerdir ve ellerinde merhum sultandan (Çelebi Sultan Mehmed'den) timar beratları vardır.

Sürülüp gelen bu timar sâhiplerinden bir kısmının hısım ve akrabâlarıyla birlikte kalabalık zümreler hâlinde nakledilmiş olduklarına dâir de bâzı sarih kayıtlar mevcuttur. Gerçekten, 317 numaralı timardaki kayıtta görülebileceği gibi, Kocaelili olup sürülüp getirilen bir timar sâhibinin iki oğlundan birinin öldüğü, diğer oğlunun Venedik'te *tutsak* bulunduğu görülmekte ve diğer bir derkenardan ise, pâdişah tarafından timar sâhibinin güveyisi Muhammedî'ye timar verildiği anlaşılmaktadır. 319 numaralı timarın sâhibi de Kocaeli'nden sürülüp gelmiş ve kardeşinin avretini almıştır. Bundan başka aynı sancakta 3 timarın sâhiplerinin isimleri üzerinde "Vizeli, sürülüp gelmiş"; diğer üçünde ise, sâdece "Engürilü" veya "Engürilü, sürülüp gelmiş"; 8 tânesinde "Caniklü" veya "Canik'den sürülüp gelmiş"; 1'inde "İncügiz'den sürülüp gelmiş"; 5 timar sâhibinin ismi üzerinde "Taraklı Borlu'dan sürülüp gelmiş"; 1'inde "Kastamonılı" kaydı vardır. Kaydın birinde bir "Mihaliçlu" sipâhîden bahsedilmekte, sonradan ilâve edilmiş derkenar kayıtlarından ikisinde ise, "Eflaganlu (Eflani, Kastamonu'nun batı kısmı)" yâhut "Eflaganlu, sürülüp gelmiştir" gibi iki kayda tesâdüf edilmektedir (No. 14, 15).

Bu sûretle gâyet çetin şartlar altında dâimî bir isyan ve karışıklık içinde bulunan ve düşman karşısında bir hudut bölgesi teşkil eden bir memlekette sipâhîlik vazîfelerini yapmanın müşkülâtı karşısında, sürülüp gelenlerden bir kısmının sık sık vukûbulan ölümler, yâhut kaçıp kaybolmalar netîcesi timarların süratle sâhip değiştirdiği göze çarpmaktadır. Bu sebeple, meselâ Çelebi Sultan Mehmed devrinde Anadolu'dan sürülüp getirilen bir kısım Tatarlardan olması muhtemel bâzı timar beylerinin yerlerine, kısa bir zaman sonra başka timar sâhiplerinin geçirilmiş olduğu, üç timarlı sipâhînin ismi üzerinde eskiden "Merhum Sultan (Çelebi Sultan Mehmed) zamanında Anadolu'dan sürülüp gelen Tatarlar yermiş" gibi kayıtların mevcûdiyetinden istidlâl edilebilmektedir (No. 248, 250, 251). Ayrıca, "ez tahvîl-i Tatar Şahin" (No. 305); "Veled-i Tatar Hasan" (No. 35) gibi kayıtlardan da Anadolu'dan yapılan Tatar sürgünlerinin vaktiyle Rumeli'de Arnavutluk'a kadar dağıldığını göstermektedir.

Trabzon'dan Rumeli'ye sürülen Hıristiyan sipâhîler

Osmanlı İmparatorluğu'nda, fethedilen memleketlerin eski beylerinden bir kısmının sürülerek kendi yurtlarından uzaklarda, ekseriya hudut boylarında veya imparatorluk nizamına sokulması için çetin mücâdelelere sahne olan bölgelerde, mühim askerî vazîfelere tâyin edilmesi an'anesinin *devletin siyâsî ve içtimâî emniyetini sağlamak bakımından çok müessir bir metod olarak* kullanılmakta olduğuna dâir bulabildiğimiz misaller bunlardan ibâret de değildir.

Bu metodun dikkate şâyan tatbik şekillerinden birini, Trabzon'un fethinden (M. 1461, H. 865) sonra, sultanların bu bölgedeki icrâatı arasında bulmaktayız. Gerçekten, bu bölgeye âit olup da "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler" meselesi hakkında çeşitli yönden enteresan misalleri ihtivâ eden ve sırası geldikçe zikredeceğimiz icrâat arasından bir kısmı, bizim burada önemine bilhassa işâret ettiğimiz bir sürgün usûlünün şümul ve ehemmiyetini meydana koymaktadır.

Bâyezid II. [1481 (886)-1512 (918)]'nin tahta çıkmasından birkaç sene sonra yazılmış olan bir *Trabzon sancağı mufassal defte-*

*r*indeki[86] kayıtlardan anlaşıldığına göre; bu bölge, Osmanlı ülkesine ilhakını müteâkip, birbirine zıt iki ayrı istikāmette "sürgün" hareketine sahne olmuştur: Bir taraftan Trabzon şehri civarındaki Türk ve İslâm şehirlerinden (Amasya, Çorumlu, Tokat, Samsun, Bafra...dan) yapılan halk sürgünleriyle iskân edildiği ve ülkenin timarlarından bir kısmı imparatorluğun her tarafından gelmiş ve bilhassa *Arnavutluk'tan sürülmüş sipâhîlere* dağıtıldığı gibi; *tamâmıyle aksi istikāmette bir sürgün hareketiyle,* yerli halktan bilhassa Trabzon şehri sâkinlerinden büyük bir kısmı İstanbul'a sevk edilmiş ve *eski Hıristiyan sipâhîlerinden birçoğu, Rumeli'ne sürülmüştür.*

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun son hükümdarının Türklerle büyük bir harp yapmaya ve fazla kan dökmeğe meydan vermeden, *aman dileyerek* Trabzon'u teslim etmek mecbûriyetinde kaldığını[87] biliyoruz. Bu sûretle teslim olan imparatoru Fâtih Sultan Mehmed, âilesi efradı ve maiyeti halkıyla birlikte Serez'e sürülmek üzere İstanbul'a göndermişti. Bilâhare devletin emniyetini tehdit eden dış tertiplere âlet olduğu anlaşılıncaya kadar orada kendisine yüksek gelir kaynakları tahsis edilmişti.

Yerli Hıristiyan beylere karşı tatbik edilen muâmeleye gelince; bunlardan pek azının kendi arâzileri üzerinde eski vazîfelerinde

---

[86] İstanbul'da, Başvekâlet Arşivi'nde Mâliyeden devredilmiş olan defterler arasında 828 numarada kayıtlı olan bu defterin yazılış târihi ayrıca kaydedilmemiştir. Yalnız, II. Bâyezid devrinde yapılmış olan bir tahririn netîcelerini ihtivâ ettiği, mukaddemede bu pâdişahın isminin yazılmış olmasından anlaşıldığı gibi; 27. sahifedeki H. 892 târihli bir derkenarın mevcut bulunmasından da defterin bu târihten evvel yazılmış olması lâzım gelmektedir. Trabzon, Akçaabad, Maçoka, Torul, Sürmene, Of, Rize, Atina ve Lâz nâhiyelerini ihtivâ eden bu defter 748 sahifedir.

[87] "Tekür korhusundan aman dileyüb kal'ayı verdi. Tekür-i makhûr geldi mihr-i cihangîrin serîr-i sipihr-nazîri önünde sâye-i pâye gibi yer öpüb döndü kıçın kıçın gitti. Hazret-i hilâfet-penah celâl-i saltanatla ol gümrâhı da ölüm haddine iletmişken kemâl-i merhametinden dirilik (dirlik) buyurub riâyet etdi. Ehl ü iyâliyle, mâl ü menâliyle sefîne-i amâne koyub dârü'l-mülk-i Kostantiniye'ye döndürdü." İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman,* VII. Defter, Dr. Şerafettin Turan neşri, 1954, Ankara, s. 203.
"Tâ Sinob'daki gemiler kim geldi, yetişdi. Kurudan ve denizden cenk oldu. Hisardan amân dilediler ve illâ darb-i destle fetholundu. Elhâsıl bu Trabzon'u kim aldılar, şol ki pâdişaha lâyıkdır anı pâdişaha getirdiler. Tekfurunu ve beylerini ve dahi yarar kâfirlerini gemilere kodular. İstanbul'a gönderdiler." Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman,* Âli neşri, 1331 İstanbul, s. 160.

bırakılmış olduğu tespit edilebilmektedir. Filhakîka, defterin yazıldığı târihte, bu bölgede mevcut 207 kadar timardan yalnız 21'i, Torul'un eski sipâhîlerinden (kâfirlerinden) olup Osmanlılara sığınarak (istimâlât ederek) veya muayyen bir bölgede insan toplayıp orasını şenlendirme işini üzerine alarak (şenletmeye mültezim olarak) timar elde etmiş olan eski Hıristiyan beyleri sipâhîlerdir.[88] Kendilerine askerî vazîfeler bırakılmış olan eski Hıristiyan sipâhîler arasına, hizmetlerinden türlü şekillerde faydalanılmış olan veya faydalanmak melhuz bulunan ve "müsellem" nâmı altında ayrı bir teşkîlâta tâbi tutulan ve kendilerine husûsî hizmetler verilmiş olan bir kısım Hıristiyanları da katmak mümkün ise de, bunların adetleri de çok azdır.[89]

Bu sûretle yerlerinde bırakılmayıp sürülmüş olan Hıristiyan sipâhîlere, imparatora olduğu gibi, Rumeli'de dirlik verilmiş olması mümkün ve muhtemeldir. Fakat, elimizdeki kayıtlarda bu hususta bir sarâhat yoktur. Filhakîka, burada tetkik ettiğimiz *Trabzon livâsı mufassal defteri*'nde bahis mevzûu sürgünlerin isimlerine biz ancak bağ, bahçe ve zeytinlik.. gibi mülk topraklar kaydedilirken *bu mülklerin vaktiyle kimlere âit bulunduğunun ve ekseriya ne gibi sebeplerle ellerinden alınıp pâdişah emriyle timara verilmiş olduklarının* kaydedilmesi münâsebetiyle tesâdüf etmekteyiz.[90]

"Timar-ı Merne (?) nâm zimmî ki Torul kal'asını ol vermiş (s. 115) (derkenar olarak: "Mezkûr Merne fevtolduğu sebebinden akıncı Hızır'a sadaka olundu"); timar-ı Aleksi Istranik kadimden Torul kâfirlerindendir. İstimâletle gelmiştir" (s. 188); "Mezkûrlar kadimden Torul kâfirlerinden idi... gelüb cebr ile sürüb alıb gitmiş idi. Şimdiki hâlde istimâletle gelmişlerdir." (s. 180).

89 "Kazâ-i Atina nâhiyetinde Anariş nâm karyede Nikola nâm ve Murad Mihoka nâm kimesneler timarıdır. Ama Gürcü mel'un geldüği vakit gereği gibi yoldaşlık edüb baş kesmişdir ve hem ol ucda olan kal'aların zahîreleri bâbında cerâhor çıkarmağa hidmet etdügi ecilden sancakbeyleri eline mektub verüb dîvan kethüdâsı edüb muaf ve müsellem kılub dutageldikleri yerleri üzre ispenç ve öşür vermiyeler. Bunlardır ki zikrolunur." (s. 710) " Yâni.. Todor... ve Andriko mezkûrlar yarar kimesneler olub ol ucdan olan kal'alara hidmet edüb ve Gürcü mel'un ol vilâyete gelüb vurmak istedügi vakit mezkûrlar gereği gibi yoldaşlık edüb baş kesdikleri sebebden sancakbeyleri eline mektub verüb ispençden ve öşürden muaf ve müsellem etmiş. Ellerinde tutageldükleri yerleriyle her yıl asker-i mansûreye beş neferi dahi hidmet ederler. Esâmîleri budur ki zikrolınur." (s. 711).

90 "Bagat-ı hassa: adet 550. Şira Çapur 60. Kıymet 720. Asılda bunun on üç çapurı Ayos Fokas manastırının ve on üç çapurı Asomatos manastırının vakıflarıydı

Bu kayıtlar bu hâlleriyle tetkik edilince görülmektedir ki, bahis mevzûu bağ veya bahçe sâhiplerine âit 82 kadar kayıtta eski sâhiplerinin Kasım Bey veyâhut Ömer Bey tarafından Rumeli'ye sürüldükleri yazılıdır. Hiçbir sürülme kaydı düşürülmeden mülkleri timar hâline sokulduğu anlaşılan eski devrin mülk sâhiplerine âit de 84 kayıt vardır. 12 kayıtta mülk sâhibinin Tekür'le (imparatorla) berâber giden sipâhî kâfirler olduğu, 9'unun hâin olup kaçan kâfirlere âit bulunduğu anlaşılmaktadır.[91] Asılda imparatora (Tekür'e) âit olduğu hâlde pâdişah emriyle timar hâline sokulmuş olan bağ ve zeytinlik parçalarına âit 44 yerde ayrı ayrı kayıtlar mevcuttur. Aynı şekilde vaktiyle bu bölgede büyük arâzi mülklerine sâhip gözüken manastırlara âit bağ ve zeytinlik hisselerinden bahseden 207 kadar kayıt mevcuttur ki her birinde müteaddit manastırların hisseleri ayrı ayrı ve tekrar tekrar zikredilmektedir.

---

ve yedi çapurı Yorgı Omer Yani adlu *kâfirin idi ki Rumeli'ne sürülmüştür* ve on beş çapurı Yorgi adlu kâfirin idi ve on beş çapurı Haçis nâm kâfirin mülkü idi, pâdişah emriyle timar oldu." (s. 58). "Bunlarun ekseri karye-i mezbûrda zikrolunan manastırın ve bâzısı dahi zikrolunan (Rumeli'ne sürülmüş) *sipâhîlerün* mülkü idi. Pâdişah emriyle timar oldu." (s. 534, 582) "Eşcâr-ı zeytun: 300 adet; revgan 25 batman; kıymet 1000. Asılda üç batmanı Faros manastırının ve iki batmanı Asomatos manastırının ve on batmanı Ayasofya manastırının vakıfları idi ve on iki batmanı *Gürcü Tekür'ün idi ki Rumeli'ye sürülmüştür* ve iki çeyrek Todoris... Garpis adlu kâfirin idi ve sekiz batman Ayos Fokas manastırının vakfı idi pâdişah emriyle timar oldu." (s. 91). "Çayır. Asılda Andon nâm medrepolid yeri idi ki *İstanbul'a sürülmüştür*." (s. 29). "... adlu kâfirin idi *hâin olmuş* ve niceleri dahi birkaç kâfirlerün imiş, İstanbul'a sürgün olmuşlardır." (s. 137). "Asılda Kir Mihal kızının idi pâdişah emriyle timar oldu." (s. 614). "Asılda Şemseddin oğlunun mülki idi ki Rumeli'ne sürülmüştür (Ömer Bey Rumeli'ne sürmüştür) pâdişah emriyle timar oldu." (s. 417, 427). " Üç çapuru *Uzun Hasan hâtunu Despine Hâtun'un mülkü* idi pâdişah emriyle timar oldu." (s. 140). "(Hasse bağlar ve zeytun ağaçları): Asılda bunlar Trabzon'da câmi olan manastırın vakfıydı, pâdişah emriyle timar oldu." (s. 33). Ancak nadir olarak "manastırın vakfı idi. Defter-i köhne'de hasse yazılmıştı. Şimdiki hâlde mezkûr manastıra pâdişah azze nasruhû, mukarrer kılub medrepolid eline mukarrernâme verdi ki rüsûm-ı örfiyesini timar emrine vire" (s. 427).

[91] Bahis mevzûu kayıtlardan birçoğunun hep aynı şahıslara âit bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bu takdirde kayıtlar yekûnu ile şahıslar yekûnu arasında büyük bir fark mevcuttur. Aynı şahsın muhtelif bölgelerde dağınık bir hâlde bulunan emlâki için ayrı ayrı aynı kayıtların tekrar edildiği görülmektedir. Fakat lâlettâyin isim benzerliklerinden bu kayıtların aynı şahıslara âit olup olmadığını kestirmek güçtür.

Trabzon'a sürülen Arnavut Beyleri

Fetihten sonra, Trabzon sancağı dâhilinde *eski hak ve alâka sâhibi Hıristiyan beylere tatbik edilen muâmele* hakkında bir fikir vermeye müsâit olan bu kayıtlar yanında, sancaktaki *yeni timar sâhipleri* hakkında defterde mevcut diğer mâlûmat da bizi burada yakından alâkalandıracak mâhiyettedir. Fethi müteâkip askerî-idârî kadro ve teşkîlâttaki değişikliğin mâhiyetini aksettiren bu mâlûmatı şu şekilde hulâsa etmek mümkündür:

Fetihten 25 sene kadar bir zaman sonra, Trabzon livâsında mevcut 207 kadar timardan 101'i, yâni yarısına yakın bir kısmı, "gulâm-ı mîr" veya "gulâm-ı pâdişah" nâmı altında yeniçeri, cebeci, bevvâb, solak, ulûfeci, sekban... ilâh. gibi *kapıkulu* askerleri arasından ayrılmış veya kul oğlu olarak kaydedilmiş kimselerin elindedir. Geri kalan timar sâhipleri arasından 51 sipâhînin yetişme tarzı, sipâhiliğe geldiği yer kaydedilmemiştir. Fakat, diğerlerinin hüviyeti tasrih edilmiştir: bunlar arasından 25 timar sâhibinin bilhassa *Rumeli'nden sürülen Arnavutlar* olması nazarı-dikkati çekmektedir.[92] Aynı sûretle 21 timar sâhibinin Torul'un eski sipâhîlerinden (kâfirlerinden) olup Osmanlılarla anlaşarak mevkilerini muhâfaza etmeye muvaffak olmuş eski Hıristiyan

---

[92] İsimleri üzerinde "Rumeli'nden sürülen Arnavudlardandır" yâhut "Arnavud sürgünlerindendir", "Sürgünân-ı Arnavudân ki Rumeli âmedend" gibi kayıtlar bulunan timar sâhiplerinin içinden bâzılarının akrabâ oldukları ve Arnavud beylerinden iken akrabâ ve taallukatlariyle birlikte kalabalık bir soy olarak Trabzon'a sürüldükleri ve orada kendilerine büyük timarlar verildiği anlaşılmaktadır:
"Timar-ı Mazrak (?) Mustafa Bey" (s. 393); "Zeâmet-i Sinan Bey veled-i Mazarak Mustafa Bey" (s. 222); "Timar-ı İlyas birâder-i Mazrak Mustafa Bey" (s. 407); "Timar-ı Ali Mazrak" (s. 441); Timar-ı İskender Çelebi veled-i Mustafa Bey Mazrak... serasker-i Sürmene" (s. 226).
Diğer taraftan, aşağıdaki kayıt, Trabzon'da kendilerine sipâhî timarı verilmek üzere sürülmüş olan *Arnavud beylerinden bir kısmının Müslümanlığa henüz yeni geçtikleri*ni de göstermektedir.
"Timar-ı Muhammedî: Rumeli'nden sürülen Arnavudlardandır. Şimdiki hâlde atebe-i devletde *Müslüman olmuşlardır* (derkenar hâlinde ve başka bir yazı ile: Mezkûr Muhammedî azdan çoğa çıkmışlardan olduğu için iki bin sekiz yüz akçelik timarı bölünüb Bey kulu oğlu Sofi Ahmed oğlu Muhammed'e sadaka olundu)" (s. 408). "Timar-ı Muhammed Bey Mikal" (s. 315), Timar-ı Veysî Çelebi veled-i Muhammed Mikal" (s. 231).

beyleri oluşu da kayda şâyandır.[93] Ayrıca 4 timarın sâhibi *bey ve paşaların azadluları arasından yetişmiş sipâhîlerdir.* Bir timarın sâhibi Çepni beylerinden; diğer birinin sâhibi ise, Çepni Beylerbeyi oğlanlarından olarak kayıtlıdır. Geriye kalan 7 timardan 5'i bu bölgeye mahsus husûsiyetlerden biri olarak kadıların[94]; 2'si ise dervişlerin elindedir.[95] Kale muhâfızlarına gelince (s. 511-695); bunların çoğu o zamanki imparatorluğun hemen her köşesinden toplanmış kimselerdi.[96]

Bu kayıtlar arasında *25 timar sâhibinin* Arnavutluk'tan sürülmüş eski beyler olması, şüphesiz, bize yukarıda "84" numaralı notun bulunduğu yerde gördüğümüz gibi, devletin Arnavutluk'ta âsâyiş ve muvâzeneyi temin etmek için bir kısım Arnavut beyleriyle uzlaşarak, *onların henüz İslâmlığı kabul etmemiş olmalarına rağmen, sancakta mevcut 335 timar üzerinden 56'sını eski Hıristiyan Arnavut beyleri elinde bırakması* ve 100 kadar timarı da Saruhan'dan, Canik'ten, Bolu'dan, Engüri'den sürülüp getirilmiş sipâhîlere dağıtarak teşkîlâtlandırmağa çalışması diğer timarla-

---

[93] 89 numaralı notun bulunduğu yere bakınız.

[94] Umûmiyetlele kadıların *mahkeme harçlariyle* geçinmesi lâzım gelmekte ise de, yukarıda ismi geçen Arnavid (Arnavut) ili sancağında olduğu gibi, Trabzon livâsında da kadıların sipâhîler gibi timara sâhip oldukları görülmektedir. Bu keyfiyeti, kesif Hıristiyan kalabalıkları arasında ve henüz harp sâhası ve hudut bölgesi durumunda bulunan bir memlekette kadılara daha sağlam bir gelir kaynağı sağlamak kaygısı ile îzah etmek mümkündür.

[95] "Timar-ı Derviş Yar Ali birâder-i Kurban Dede budalâ-yı Sultan Bâyezid." (s. 489); "Timar-ı Kurban Dede budalâ-yı Sultan Bâyezid Han" (s.479).

[96] Timar-ı Karaca, Niğbolu topçu ve Hamza Manastırî topçu... ve Yorgi topçu ve Aydın Üskübî topçu ve Karagöz Manastırî topçu ve Ali Kesriye topçu 'an merdan-ı kal'a-i Trabzon" (s. 575), timar-ı Saruca Sofya ve Yusuf Selanik... ve Ahmed Tırhala fenerci ve Yusuf Kesriye ambarcı ve Ahmed bevvab 'an merdan-ı kal'a-i Giresun" (s. 610).
"Timar-ı... Yusuf Yanbolu ve Hamza Sofya dürûger ve Yusuf Niğbolu tîrger, İbrahim Midillu 'an merdan-ı kal'a-i Trabzon 'an bölük-i Prespe" (s. 571).
"Timar-ı Mevlânâ Hibetullah imam-ı kal'a-i Trabzon ve Mehmed Siruzî ser-bölük-i kara-i Trabzon ve Karagöz Arnavud... ve Hızır Üskübî dizdar-ı berguzhâ" (s. 580).
"Timar-ı Hacı Muhammedî Bağdadî ser-oda ve Yusuf Merzifon ve Ali Küçük Bergamaî ve Ali Bergamaî-i diğer ve Mehmed veled-i Timurtaş ve Hacı Edirne ve yaycı Ali ve İskender Trabzonî ve Hasan Vodine ve Petri Kılıcî azebân-ı kal'a-i Trabzon" (s. 669). "Timar-ı İlyas Trabzonî ser-oda ve Enbiyâ Germiyanî ve Hüseyin Canikî ve Ali Gelibolu" (s. 673).

rın da pâdişahın veya beylerin yetiştirmesi kullar ve gulâmlar elinde kalması gibi tedbirlerini hatırlatmaktadır.

Bu sûretle, *yerli beylerden bir kısmıyla iş birliği siyâseti tâkip edilirken, diğer taraftan türlü vesîlelerle onları köklerinden koparıp* îcabında daha az tehlikeli olabilecekleri yabancı bölgelere aktarmak fırsatları da kaçırılmamaktadır. Bu sûretle, Arnavutluk'tan sürülüp getirilerek imparatorluğun şark hudutlarında kendilerine mühim vazîfeler verilmiş olan ve Müslümanlığı da henüz yeni kabul etmiş bulunan eski Arnavut beyleri misalinde de olduğu gibi; eski aristokrat âilelerin kısa zamanda Osmanlı timar sisteminin nizam ve teâmülleri içinde eriyerek Osmanoğullarının imparatorluk kurmak teşebbüslerinde kendilerinin mutî âletleri hâline gireceklerinden şüphe edilemez. *Bu nevi sürgün usûllerinin, Rumeli ve Anadolu'daki eski, soy ve toprak asâleti sınıflarına karşı girişilen sinsi bir mücâdelede, onların büyük bir kısmının mukâvemet ve tâkatını keserek, kendilerini feodal bir sınıf olarak tasfiyeye mahkûm edeceği farz ve kabul edilebilir.*

Emsâline nâdir tesâdüf edilir eski târihli iki tahrir defteri sâyesinde, imparatorluğun XV. asırda birisi Arnavutluk ve diğeri Trabzon gibi *iki mühim uç bölgesinde* mühim siyâsî hâdiselerin hazırlanmakta olduğu bir devirde tetkik etmiş olduğumuz *sürgün timar beyleri* misallerini, bu gibi misalleri tetkik için kâfi derecede vesîka bulamadığımız devir ve bölgelere de teşmil edebileceğimizi tahmin ediyoruz. Filhakîka, kuruluş devrinde Rumeli'nin iskân ve teşkîlâtlandırılması hususunda bu usûlden geniş ölçüde faydalanıldığını gösteren misaller pek çoktur. Arşiv vesîkaları yanında târihî kaynaklar da bu hususta bizi aydınlatacak mâlûmatı ihtivâ etmektedir.

Rumeli'deki ilk fütûhat sıralarında Orhan Gāzi'nin silâh arkadaşlarının ve daha sonra Evrenos Gāzilerin, Mihaloğullarının, Paşayiğit beylerinin ilâh. *uçlarda* yerleşmiş soy ve soplarının akıncı beyleri ve gāzi teşkîlâtının an'anevî şefleri ve fütûhatın faal ajanları olarak hâiz bulundukları nüfuz ve otorite ve elde ettikleri gelir kaynaklarının azameti ne olursa olsun; *Osmanoğullarının imparatorluk kurma teşebbüsünde kendilerine rakip ciddî bir siyâsî kuvvet ve aristokratlar cephesi teşkil etmekten uzak kalmışlar ve bilhassa XVI. asırdan îtibâren, merkezî devlet idâresinin mutî âletleri basit askerî şefler hâline düşmüşlerdir.*

İmparatorluğun kuruluşunda târihî rolleri pek büyük olan bu âilelerin Rumeli'deki bu âkıbetleri, Anadolu'daki kabîle ve hâneden muhitlerinden kopup Rumeli'ye sürüklenen bütün diğer soy ve toprak asili Türk beyleri için de mukadder olan âkıbetti. Anadolu'nun eski âilelerine mensûbiyet râbıtasiyle beylik ve asillik iddia edebilecek durumda olan binlerce asker ve idâreci, bir defa kendi âile yurtlarından kopup ayrıldıktan sonra, *imparatorluk harplerinin ve imparatorluğun memur ve asker rejiminin idârî özelliklerinin netîcesi olarak* ve dâima daha büyük dirliklere nâiliyet şevk ve heyecanı içinde harcanıp ortadan kaybolmuşlardır. Bu bakımdan mahallî beyler olmaktan çıkarak askerî vazîfeler almalarında ve bilhassa Rumeli'ne aktarılmalarında büyük faydalar mülâhaza edilmektedir. Bu işin ehemmiyet ve mânâsını çok iyi anlamış ve muvaffakiyetle tecrübe etmiş bulunan devlet adamlarının ve pâdişahların da Anadolu'da kaldıkları müddetçe imparatorluk ideali için bir tehlike olmaktan kurtulamayacak olan beyler sınıfından bir kısmını her fırsattan faydalanarak Rumeli'ye aktarmadıkça kendilerini emniyette hissetmemişlerdir.[97]

---

[97] Bu hususta târihî kaynakların naklettiği bâzı misalleri hatırlatabiliriz:
Fâtih Sultan Mehmed zamanında İsfendiyar Oğulları'ndan İsmail Bey, Osmanlılara ilticâ etmiş bulunan kardeşi ve rakibi Kızıl Ahmed Bey ile olan mücâdelesi sonunda Sinop'u Osmanlılara vermek mecbûriyetinde kalmıştı. Fâtih Sultan Mehmed de, âlim ve fâzıl bir zat olan İsmail Bey'e riâyet göstermiş ve kendisine dirlik olarak Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kazâlarını vermiş ve yerine kardeşi Kızıl Ahmed Bey'i tâyin etmişti. Bir müddet sonra Kızıl Ahmed Bey, Osmanlılara karşı Karamanoğlu ile gizli münâsebetlerde bulunduğu anlaşılarak, Mora sancağına tâyin edilmek sûretiyle Anadolu'dan uzaklaştırılmak istendi. Fakat Mora'ya gitmek istemeyen Kızıl Ahmed Bey kaçarak Karamanoğlu'nun yanına ilticâ etti. Kızıl Ahmed Bey'in firarı üzerine kardeşi İsmail Bey'in de kaçmak ihtimalini ve Karamanoğlu ve Akkoyunlularla münâsebet imkânını düşünen Fâtih, *İsmail Bey'i zararsız bir hâle sokmak için Yenişehir'den kaldırıp Filibe sancağına tâyin etti.*
Fetret devrinde çok faal bir rol oynamış ve Osmanlılara karşı müteaddit ittifak ve taarruz hareketlerine iştirak etmiş bulunan İzmiroğlu Cüneyd Bey de her defasında teslim olmaya mecbur edilmiş ve evvelâ Süleyman Çelebi tarafından Ohri beyliğine tâyin edilerek Rumeli'ne sürülmüş; fakat oradan kaçarak memleketine dönmüş olduğundan, Karamanoğlu'nun teşvikiyle hazırlanan ittifaka dâhil olarak, Osmanlı arâzisine tekrar hücum etmiş ve yine amân dilediği için Çelebi Sultan Mehmed tarafından Rumeli'de *Niğbolu muhâfızlığına* sürülmüştür. (M. 1416, H. 819).
Alâiye beyi Kılıç Arslan Bey'e de Gedik Ahmed Paşa'ya teslim olması için, pâ-

D. Rumeli'ye yapılan sürgünlere âit diğer kayıtlar

Bu sûretle muhtelif târihlerde muhtelif vesîlelerle Rumeli'ye sürgün olarak nakledilmiş olan Anadolu halkının tamâmıyle göçebelerden ibâret olduğunu kabul ve iddia etmek için de bir sebep yoktur. Aşağıda görüleceği veçhile, Türkler Balkanlar'da *kuvvetle ve emniyetle yerleşebilmek* ve bu kıtayı iskân edip şenlendirebilmek için, aynı sürgün metotlarını şehirli veya çiftçi halka aynı şiddet ve devamlılıkla ve sistemli bir şekilde tatbik etmişlerdir.

Gerçekten, *büyük nüfus ve vergi tahriri defterlerinde* yaptığımız tetkikler de bize, Rumeli'nin iskânı için Anadolu'dan kütle hâlinde yapılan halk sürgünlerinin köylerdeki izlerini tespite yarayacak netîceler vermektedir. Bu kayıtlara göre, vaktiyle yapılan sürgün iskânlarının yalnız Batıya doğru uzanan büyük târihî yollar ve vâdîler istikâmetinde değil, şimalde Tuna hudutlarını tutmak ve Kırım'la emniyetli bir temas ve münâsebet sâhası vücûda getirmek için, şarkî ve şimâlî Bulgaristan'da da yapılmış olduğunu göstermektedir.

Filhakîka, aşağıda tetkik edeceğimiz veçhile, Yörüklerden büyük bir kısmı bu bölgede bulunduğu gibi, buradaki Türk çiftçilerinden birçokları da buralara sürgün olarak yerleştirilmiştir. Meselâ, XVI. asrın başlarına âit tahrir defterlerinden Silistre sancağının Pravadi kazâsında Anadolu'dan göçtürülmüş sürgünlerden müteşekkil 1025 hânelik ayrı bir idârî birlik, bir sürgünler zeâmeti mevcuttur.[98]

---

dişah ülkesinden zengin timarlar vâdedilmiş ve teslim olduktan sonra kendisine Gümülcine timar olarak verilmiştir. Krş. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âli Bey neşri, İstanbul 1332, s. 160, 173 ve 208.

[98] Ze'âmet-i sürgünân ki gelün (b) ? demekle mâruflardır, *zikrolunan tâife bundan evvel Anadolu'dan, Dobruca'ya sürgün gelüb*, çiftlüsünden on iki ve çiftsüzünden altışar akça ve yüz koyunda bir koyun vermek vazolunub sâir *avârız-ı dîvâniyeden muaf ve müsellem* olalar, deyu defter-i köhnede mukayyed olınub ellerinde selâtin-i mâziyeden ve pâdişahımız Sultan Selim Şah eazzallahü ensarahu hazretlerinden müteaddit hükümleri olduğu sebebden *muaf olsun* deyu buyurulmağın ber-karâr-ı evvel defter-i köhne mûcebince defter-i cedîd'e *muaf* kaydolundular. Min-ba'd âdet-i sâbıkaları üzere her kande mütemekkin

Aynı defterlerde, bu sürgünlere âit olmak üzere, mevcut olup sûreti aşağıda çıkarılmış bulunan bir kayıttan da anlaşılacağı gibi, umûmiyetle sürgünler *avârız-ı divâniye* tâbir edilen *örfî tekâlif*'ten ve fevkalâde zamanlara mahsus vergilerden[99] muaf oldukları gibi, diğer normal vergilerde de bunların lehine bir hayli indirme yapılmış bulunmakta ve bu gibi sürgünler muhtelif köylerde dağınık bir hâlde bulunmakla berâber, hepsi birden müstakil bir *sübaşı*'ya tâbi kalmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu kurulurken, doğup büyüdükleri memleketi terk edip yabancı bir bölgede yerleşmeğe mecbur edilen bu muhâcirlere, uzunca bir müddet için, bu kabilden bâzı kolaylıklar gösterilmiş olmasına şaşmamalıdır. Bu sûretle onları yeni muhitin şartlarına alıştırmak, sürüldükleri yerlerde kökleştirmek ve geliştirmek mümkün olacağı düşünülmüş olduğu muhakkaktır. Aynı kayda göre, *köhne defterlerde* yazılı olan bu imtiyazlar, az çok uzun süren bir müddet zarfında muhtelif sultanların fermanlarıyla teyit ve muhâfaza edilmiştir. Fakat, bu muâfiyetlerin ve imtiyazlı vaziyetin daha fazla devam etmeyerek, bir müddet sonra sürgünlerin diğer reâyâ arasına karışarak imtiyazlı vaziyetlerinin unutulduğu da anlaşılmaktadır. Bu yüzden müteâkip tahrir defterlerinde aynı bölgelerde husûsî bir statüye sâhip olarak yaşayan "*sürgün*" kayıtlarına rastlanmamaktadır.

Bu sûretle, *elimizde bulunan tahrir defterlerinin hemen hepsinin Rumeli'nin iskânı için yapılmış olan târihî büyük sürgün ve iskân işlerinden çok sonra yazılmış bulunması*, bu tahrirlerin "sürgün" vaziyetinde olmak imtiyazının unutulduğu veya sona erdiği bir devre rastlamış olmaları, kanaatimizce, bizim bu defterlerde yazılı Müslüman halkın vaktiyle nerelerden sürülüp getirilmiş olduğu ve miktarları hakkındaki araştırmalarımızın daha müspet bir netîce vermesine mâni olmaktadır. Yoksa bu bölgelere âit çok *daha eski târihli defterler bugün elimizde bulunmuş olsaydı*,

olurlar ise sâhib-i arz eline heman öşürlerin edâ etdikden sonra defter-i cedîd'e kaydolunduğu mûcebince sâir rüsûmların *kendü sübaşıları*'na virüb *avârız-ı dîvâniyeden muaf* olalar." İstanbul, Başvekâlet arşivi, 370 numaralı Tahrir Defteri, vrk. 242.

[99] *İslâm Ansiklopedisi*'nin (Türkçe neşri) 11. cüz'ünde neşretmiş olduğumuz "Avârız" maddesine bakınız.

orada henüz "sürgün" olmak imtiyazını muhâfaza ettikleri için defterlerde "sürgün" işâreti taşıyan bir hayli Müslüman halka tesâdüf etmemiz ve onların hakîkî miktarlarını anlayabilmemiz mümkün olacaktı.

Bu kanaatimizi teyit eder mâhiyette olmak üzere elimize geçen mühim bir delil, asıllarını *Kānunlar* isimli kitabımızda[100] neşretmiş bulunduğumuz iki ayrı târihli *Silistre kānunnâmesi*'nde "sürgün"lere âit hükümlerin mukâyesesini temin etmektedir. Gerçekten, Silistre livâsının bugün Selim I. (M. 1512-1520) devrine âit olduğunu tahmin ettiğimiz eski bir kānunnâmesinde, sürgünlere âit olmak üzere, sûreti aşağıya çıkarılmış olan mühim birkaç kayıt[101] mevcuttur. Bu kayıtlara göre, *bu târihlerde mezkûr livâda henüz husûsî imtiyazlardan istifâde eden bir hayli sürgünün mevcut olması lâzım gelir.* Aksi takdirde, kānunnâmenin ayrı bir iki bendini bu gibilerin hak ve imtiyazlarının târifi ve bu imtiyazlı zümreden alınacak vergilerin miktar ve âidiyeti meselelerini tavzihe ve bu maksat için kānunnâmede ayrı ayrı husûsî hükümler bulundurmağa lüzum görülmeyecekti.

Nitekim 50-60 sene sonra yazılmış bir *tahrir defterine* konmuş olan ikinci bir kānunnâmede, aynı sürgünlerin imtiyazlı bir zümre hâlinde muhâfazasına daha fazla lüzum görülmediği için, *kānunnâmeden sürgünlere mahsus hükümler tamâmıyle çıkarılmıştır.* Bu sebeple, umûmiyetle diğer Osmanlı kānunnâmeleri gibi, yalnız böyle muahhar târihli bir Silistre kānununu okuyanlar ve daha eski târihli kānunnâmelerde daha ne gibi hükümler olduğunu bilmeyenler, bu bölgede vaktiyle imtiyazlı bir zümre hâlinde yer-

---

[100] *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukūkî ve Mâlî Esasları, Cilt I: Kānunlar*, İstanbul 1945, s. 273 ve 278.

[101] "Sürgün tâifesinden her kimin timarında mütemekkin olsa kovanların öşrün ana vireler" (Md. 5). "Ve sürgün tâifesinden *Anadolu'dan göçüp gelenleri ki, sürgün akrabâsından olmayanlar* anlar timarda mütemekkin ve mutavattın olalar mütemekkin olduklan karye sâhibinin ol evvel kangı köye geldise anın ola. Sonra tebdîl-i mekân itmekle tagyîr olmaya. *Ve şol tâife ki Rumeli'nden ola veya kâfirden îmâna gele veya sürgünden gayrının müteallıkı ola ve sürgün arasında ola*, anların 'sürgünüm' didüğüne 'amel olunmaya. Defter-i cedîd'e mukayyed olmıyalar hangi köyde mütemekkin ise rüsûmin *köy sâhibi* ala ve sürgün sübaşısı 'benim sürgünümdür" didüğüne amel olunmaya. *Ammâ Anadolu'dan gelüb, livâ-ı mezbûreye gelüb akrabâ-yı sürgün yine sürgün kısmındadır."* (Md. 8) s. 273 ve 274.

leştirilen külliyetli Anadolu muhâciri mevcut olduğundan şüphe bile etmeyeceklerdir.

Bahis mevzûu husûsî hükümlerin sürgünlere ne gibi imtiyazlar tanıdığı meselesine gelince, bu hususta verilen mâlûmat kâfi derecede tafsîlâtlı olmamakla berâber, *herhangi bir muhâcirin "sürgün" addedilebilmesi için Anadolu'dan gelmiş olmasının ve hakîkî sürgünlerin akrabâsından bulunmasının şart koşulmuş olması ve Rumeli'den gelenlerle kâfir iken Müslüman olarak sürgünler arasına karışanların bu imtiyazlardan faydalanamayacağının tasrih edilmiş bulunması son derece mânâlıdır.*

Bu bölgedeki sürgünlerin Rumeli'de yerleştikleri bölgede ayrı köylerde ayrı timarlarda ikâmet etmekle berâber, *ayrı bir zeâmet teşkil edecek şekilde sürgün sübaşılarına tâbi bulunmaları* da üzerinde durulacak bir meseledir. Bu hâl, bu bölgedeki reâyânın vergilerini muhtelif sipâhîler arasında vaktiyle tevzi ve taksim etmiş bulunan eski defterlerin yazısını bozmadan ve yeni bir tevzie tâbi tutmadan, kalabalık bir muhâcir grubunun temin edeceği vergi gelirini muayyen bir beye mâl edip ondan muayyen hizmetleri istemek veya husûsî bir dikkat ve alâka ile tâkip ve himâye edilmesi lâzım gelen sürgünlere nüfuzlu ve salâhiyetli bir sâhip bulmak düşüncesinin bir netîcesi olabileceği gibi; bu sürgün sübaşılarının *vaktiyle Anadolu'da timar tasarruf ederken timarı halkı ile birlikte Rumeli'ye sürülmüş olan sipâhîler ve beyler olması da hatıra gelebilir.*[102] Bu sûretle, bahis mevzûu muhâcir kâfilesini Rumeli'de mütecânis bir kütle hâlinde müstakil olarak yerleştirecek bir sâha bulunmadığı zamanlarda, sürgünlerin böylece dağıtılması veya kendilerinden dağılmış bulunmaları, fakat bâzı vergi ve resimleri *kendi beylerine* vermeye mecbur tutulmuş olmaları da mümkündür.

Anadolu'dan Rumeli'ye yapılmış olan tehcir ve iskânlar arasında, yeni fethedilen memleketleri iskân hususunda adama olan ihtiyaçtan ziyâde *anavatanda siyâsî veya dinî bir gâile çıkarmalarından korkulan bâzı "hétérodoxe" unsurların şerlerinden kurtulmak için,*

---

[102] Yukarıda "C. Sürgün Beyler ve Sipâhîler" bahsine bakınız.

siyâsî maksatlarla yapılan sürgünleri de zikretmek lâzım gelir. Bunlar arasında en mühimi Bâyezid II. zamanında (908/1502) Teke ve Hamid taraflarından bir kısım Kızılbaş Türkmenlerin Mora yarımadasına, Modon ve Koron taraflarına sürülmesi misalini zikredebiliriz.[103]

Filhakîka, Şah İsmail'in Türkmenler arasında propaganda faâliyeti ve onların içinden büyük bir kısmını kendi dâvâsına kazanmış bulunması, Türkiye'de hükûmet makamlarını bu hususta bâzı tedbirler almağa mecbur etmiş bulunuyordu. Nitekim tehlike birkaç sene sonra (917/1511'de) büyük ölçüde meydana çıkmış ve Şah İsmail'in adamları Anadolu'daki Türkmenler arasından büyük bir askerî kuvvet toplamağa muvaffak olmuştu[104] Bu ayaklanma ve harpler sonunda büyük bir kısım Türkmenler Anadolu'yu terk ile İran'a geçmişlerdir.[105]

Anadolu'da Kızılbaşlara karşı yapılan mücâdelede tehlikeli

---

[103] "Sene-i mezbûrede (H. 908) Şah İsmail Safevî bilâd-ı Acem'den çıkup Erzincan hududuna geldiği mesmû olmakla bilâd-ı İslâmiye'ye îsâl-i mazarratı havfından *Yahya Paşa*'ya emr-i âli isdâr buyruldu ki asker ile varup Amasya vâlisi Şehzâde Sultan *Ahmed* hizmetinde buluna. Bâ'de-zâlik *Şah İsmail* ol havâliden bir miktar etrâk-i Rûm cemdüp Bayındırîler üzerine gitdüği haber alınup asâkir-i mansûre yerlü yerüne avdet itdüler. Teke ve Hamid elinde olan Türkmenlerin ekserisi *Şah İsmail'e asker yazılmakla bakiyye kalanlar bir fitne ihdâs itmesünler deyü* ihtiyâten Mudon ve Koron taraflarına iclâ ve iskân olunup süğur muhâfızlarına anları bir dahi vilâyetlerine gitmekten menetmeleri bâbında evâmir-i aliyye isdâr buyuruldu." Müneccimbaşı, *Sahayifü'l-ahbar*, İstanbul 1282, cilt II, s. 430.

Aynı şekilde *Âşıkpaşazâde Târihi*'ne ilâve bir fasılda şu kayıt vardır: "161. bâb, anı beyan eder kim Sultanü'l-mücâhidîn Sultan Bâyezid Han zamanında *Erdebil Sofularını* Rumeli'ne sürdüler, ne oldu sebeb? Bu oldu kim ulemâ küfürlerine hüküm etdiler. Pâdişah onlara gazap etti, Rumeli'ne sürdüler." *Adsız neşri*, s. 249. Ahmet Refik, "Osmanlı Devrinde Râfızîlik ve Bektâşîlik", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt IX, sayı 2, 1932, s. 25.

[104] (917 yılında) "*Şah İsmail*'in Nureddin adlı halîfesi Anadolu'ya gelmiş ve o mezhebe mâil olan Varsaklı, Avşarlı, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu ve Tekeli ve Hamidlü tâifelerinden 30.000 kadar eşkıyâ cemolup Amasya ve Tokat tarafını urmuşlardır." Müneccimbaşı, *a.g.e.*, s. 440-441.

[105] Hamid livâsının bu devre âit *tahrir defterleri*nde birçok köyler üzerinde şöyle kayıtlar mevcuttur: "Karye-i mezkûre halkı sürh-ser (Kızılbaş) olub, on iki çiftlik yerleri mahlûl olıycak âhardan kimesnelere tapuya verilüb zirâat iderler, resm-i zemin kaydolundı." İstanbul Başvekâlet Arşivi, 121 numaralı ve 929 târihli Hamid livâsı mufassal tahrir defteri, vrk. 42a, 48a ve b... ilâh.

unsurların insafsızca yok edilmesi yanında bâzılarının Rumeli'ne sürülmesi tedbirinin de uzun müddet tatbik edildiği tahmin edilebilir. Aşağıdaki 973 Muharrem târihli hüküm, Rûm beylerbeyisine hitap ederek, o bölgede *nezir* toplarken yakalanan beş nefer Kızılbaş'ın îdamı ile evlât ve ensâbının Budin'e sürülmesini emretmektedir.[106]

985 Şevval târihli diğer bir hüküm de yine Rûm beylerbeyisine hitâben yazılmış olup, o bölgedeki bütün Kızılbaşları öldürmek lâzım gelse, pek çok insanın telef edilmesine sebep olacağından, bu gibilerin Kıbrıs'a sürülmesini emretmektedir.[107]

Rumeli'nin Türkler tarafından iskânı işinde bu gibi *sürgün usûlleriyle yapılmış olan mecbûrî tehcir ve iskânlar yanında,* bol, ucuz ve bereketli bir toprak bulmak için *kendiliğinden göç eden,* askerlik ve sâir vazîfelerle gidip de hudut boylarında yerleşip kalan Anadolu halkının, dağ başlarında yer bulan ve *toprağı açıp işleyen husûsî bir tip muhâcirlerin öncüsü ve mümessili* vaziyetinde mütâlaa ettiğimiz

---

"Rûm beylerbeyisine hüküm ki, mektub ve sûret-i sicil gönderüb Bâli b. Saruca ve Mehmed b. Durak ve Mirza b. Mustafa ve Zülfikar b. Mehmed nâm beş nefer kimesneler *reâyâ tâifesinden nezir tarîkiyle altun ve esbâb alub yukarı cânibe giderken elegirüb,* ol veçhile mahal olandan esbâb ve altun alub gittiklerin ikrar ettiklerin bildirmişsin.
İmdi, mezkûr beş nefer kimesneler siyâset olınub evlâd ve ensâbı Budun'a sürülmesin emredüb buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak emrim mûcibince tehir etmeyüb mezkûrân siyâset olınub emrim yerine vardığın yazub bildiresin. Ve mezkûrların evlâd ve ensâbının ol yerden alâkasın katedüb yarar adamlar koşub Budun beylerbeyisine gönderüb teslim ettiresin ve ne mikdar kimesne sürülüb irsal olınduğın ve Budun'a varub teslim olınduğın temessük getürdüb yazub arz eyliyesin. Ammâ bu bâbda hakk-ı sariha tâbi olub bu behâne ile kendü hâlinde olanlara dahlolunmakdan hazer edüb emr-i şerîfimin edâsında ikdam ve ihtimam üzere olasın." İstanbul Başvekâlet Arşivi, Mühimme Defteri, No. 6, s. 575.

[107] "Rûm beylerbeyisine hüküm ki,
Mektub gönderüb mukaddemâ vârid olan emr-i şerîf mûcibince Kızılbaş nâmına olanların haklarından gelinürse küllî telef-i nefs olmak lâzım gelür, deyü ilâm eyledüğün ecilden buyurdum ki vüsûl buldukda anun gibi *Sünnî mezheb olmayub mülhid ve rafizî olan Kızılbaşları evleri ve barkları ile alâkaların* katedüb hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb *halîfe* nâmına olanların haklarından geldüresin." İstanbul Başvekâlet Arşivi, Mühimme Defteri, No. 33, s. 206.

dervişlerin[108], velhâsıl *boş ve harap, bir memleketi şenlendirmek için yeni fethedilen memleketlere doğru vâki büyük bir insan akınının da hissesi olmuştur.* Biz burada sürgünlerden, yâni mecbûrî tehcir ve iskânlardan bahsetmek niyetinde olduğumuz için, bu gibi *ihtiyârî muhâceretler* üzerinde fazla durmamaktayız.

Mecbûrî veya ihtiyârî muhâceretlerin sebepleri ve netîcede aldığı şekiller ne olursa olsun, istilâyı müteâkip kısa bir zamanda Türk Anadolu'dan Balkanlar'a doğru büyük bir nüfus akını meydana gelmiş ve bu akın, Rumeli'nin muayyen bölgelerinde, kasaba ve köylerde hâkim bir Türk ve Müslüman ekseriyeti temin ederek, oraları *hâricî şekil ve hayat tarzı bakımından olduğu kadar ruh ve kültür bakımından da tam bir Türk ve İslâm memleketi hâline* sokmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Rumeli'nin *muayyen bâzı bölgelerinin* Türklüğü ve Müslümanlığı, çok defa zan ve iddia edildiği gibi, sâdece dinlerini değiştirip Müslüman olmuş Balkanlı milletlerin isim değiştirmekten ibâret kalan Türklüğü ve Müslümanlığı değildir. Aşağıda, *şehirlerin yeniden kurulması ve iskânı* bahsinde şekillerini, seyrini ve hacmini ayrıca tetkik edeceğimiz veçhile, bu hususta *ihtidâ ve temsil*lerin rolü de her ne kadar büyük olmuşsa da Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti devrinde Türkleşen ve hatta sâdece İslâmlaşan bölgelerin pek çoğunun, fütûhatı tâkip eden ilk devirlerde Anadolu'dan kütle hâlinde insan nakil ve iskânına sahne olan yerler olduğu söylenebilir. Ancak bu sûretle, *iskân yoluyla işgal edilmiş yerler ve kazanılmış pozisyonlar sâyesindedir ki,* bâzı bölgelerin Türk devrinin sonuna kadar hâkim Türk ve Müslüman karakterini muhâfaza etmesi mümkün olmuştur. Türklerle meskûn sâhaların ve Balkanlar'daki iskân coğrafyasına âit husûsiyetlerin *demografik* sebepleri vardır. Hâkim unsurun din ve lisanının tesiri altında yerli halkın Türkleşme ve İslâmlaşması bile, Bosna'da olduğu gibi pek husûsî vaziyetler hâriç, ancak bu sâyede, yâni kuvvetle tutulmuş bölgeler etrafında veya şehirlerde ve bu bölge ve şehirlerdeki Türk ve Müslüman kesâfetine dayanarak müessir olabilmiştir.

Birinci makalemize eklenmiş olan haritanın ve bu haritanın tanziminde kullanılmış bulunan rakamların biraz sonra yapaca-

---

"İstilâ Devrinin Kolonizator Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1941, s. 279-386.

ğımız tetkikinin, bu iddiamızın daha iyi delillendirilmesini, hudutlandırılmasını ve tavzihini mümkün kılacağını ümit ediyoruz. Burada şimdilik Rumeli'nin *muayyen bâzı bölgeleri*nin Türkleşmesi işini bâzı Osmanlı târihçilerinin ne şekilde görmüş ve anlamış olduğunu kaydetmekle iktifâ edeceğiz.

Gerçekten, bâzı târihî kaynaklara göre, daha evvel yapılmış olan nakil ve iskânlardan ayrı olarak, bilhassa Ankara muhârebesinden sonra Timur'un Anadolu'yu istilâsı sırasında, Anadolu'dan büyük bir kısım halkın denizi geçip Rumeli'ye yerleşmesi, bu bölgenin İslâmlaşmasında mühim bir âmil olmuştur. Diğer bir ifâdeyle, Rumeli'de aslen Anadolulu olan kalabalık bir insan kütlesinin sâkin bulunması keyfiyeti, bilhassa bu Timur istilâsının önü sıra vukū bulan büyük muhâceretle kābil-i îzahtır.

Bu sûretle mevcûdiyeti ilk Osmanlı târihçileri tarafından da müşâhede ve tespit edilmiş olan külliyetli bir muhâcir akınının sebebi ve zamanı ne olursa olsun, aynı târihçilerin vardığı kanaate bugün biz de iştirak edebiliriz:

Rumeli'nin Müslüman halkının pek çoğunun aslı Anadoluludur, oradan gelmiştir.

F. Giese'nin neşrettiği *Tevârih-i Âl-i Osman*'dan çıkarıp aşağıya aynen dercetmiş olduğumuz şu parça bu hakîkati pek güzel ifâde etmektedir:

> "Ve hem Timur Han bu vilâyete giriycek şöyle heybet bıraktı kim önüne kimse karar edemezdi. Cümle uğrayacağı yerlerün halkı kaçub denizi geçüb Rumeli'ne döküldüler. Tâ hatta Arap'tan Kürt'ten Türkmandan ve Anadolu'dan çokluk âdem kaçub Rumeli'ne geçtiler. Ol zamana irişmiş âdemîler şöyle rivâyet ettiler kim: Rumeli'nde nice halk gördük kim dirlerdi kim bizüm aslımız Arap'tır ve kimi Türkman'dır, kimi Kürt'tür, kimi Anadolu, kimi ider bizüm aslımız Çağatay idi, der kaçub Rumeli'ne gelmişlerdir ve *hem vâki ekser Rumeli'nin şenlik olmasına bular olmuştur.*
>
> Hem bir sebeb dahi oldur kim Rumeli yeni açılıycak Anadolu'dan gelüp doyum olup beş altı yesir dutup mal-i ganâyimle gine il'lerine varırlardı geli gide gördüler kim bunda olan Anadolu'da ele girmez bu gez bergişüb Rumeli'nde kaldılar, *eğer soraverecek olurlarsa Rumeli'nin aslı Anadolu'dandır, andan gelmişlerdir.*[109]

---

[109] Breslau 1922, s. 45-46. Muhyî Çelebi, *Târih-i Âl-i Osman*, Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî Kitapları, 1080 numarada kayıtlı nüsha, s. 69-70.

Birinci yazı'ya* bağlı haritaya dâir

Bu haritada İstanbul şehri, bu şehre âit rakamlar maalesef mevcut olmadığından; Gelibolu, Bosna, Karadağ, Durkakin, Semendire, İzvornik, ilâh... livâlarına âit rakamlar ise harita yapılırken henüz tarafımızdan hazırlanmamış olduğundan; Tırhala, Eğriboz, Mora ve bâzı Ege Denizi adalarına âit rakamlar ise teknik ve mâlî sebeplerle haritayı daha fazla büyütmemek düşüncesiyle işlenmemiştir. Bu bakımdan, haritamızın mevcut noksanlarını 1520-1535 yılları arasında Tuna ve Sava'ya kadar Balkan memleketlerinin nüfusunu gösterir cetveller ve bu cetvellere dâir verdiğimiz mâlûmat ile kontrol edilip tamamlamalıdır.

Haritada livâ sınırlarını gösteren *kesikli* hatlar renkli bir kalemle çizilecek olursa XVI. asrın başında Balkan memleketlerinin idârî taksîmatının esasını teşkil eden *livâ*lar meydana çıkmaktadır. Bu livâlar içinde, Saros ve Selanik körfezleri dâhil, bütün Ege Denizi sahillerini ihâta eden ve kıta içinde yer yer Edirne, Filibe ve Üsküp'ü de içine alacak şekilde derinleşen ve Florine ile birlikte 34 kazâdan müteşekkil bulunduğu için diğer livâlara nazaran *nispetsiz şekilde büyük* görünen bir *Paşa livâsı* mevcuttur.

Diğer livâlar içinde *Kızılca Müsellem* ve *Çingene* livâları "territorial" olmaktan ziyâde harita üzerinde çizilemeyecek şekilde diğer livâlar içinde dağınık, askeri teşkîlâta bağlı livâlardır.

Çirmen livâsında olduğu gibi bâzı livâların bir iki kazâsının diğer bir livânın toprakları içinde bulunması da nazarıdikkati celbeden garâbetlerdendir.

Haritamızın büyük bir kısım Batı Anadolu topraklarıyla Mora Yarımadası'nı da ihtivâ eden geniş ölçüdeki aslına bakıldığı zaman, Hıristiyan nüfusun nispeti %5'i bulmayan ve oldukça kesif göçebe kütlelerini ihtivâ eden kıpkırmızı bir Anadolu'dan Rumeli'ye doğru bir kırmızı yuvarlak dökülmesi nazarıdikkate çarpmaktadır.

Doğu ve Batı Trakya ile Balkan dağları eteklerine kadar Bulgaristan'ın büyük bir kısmının ekseriyet hâlinde Türk-Müslüman

---

* *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XI, No. 1-4, 1950, s. 526-569. Ayrıca bu kitapta bk. 343-381.

nüfusu ile iskân edilmiş olması ve Balkanlar'daki askerî harekât için bu bölgenin *Yörük ve müsellem* gibi askerî bir teşkîlâta tâbi yerli halk ile bir *sıçrama tahtası* şeklinde tanzim edilmiş bulunması da göze çarpmaktadır. Bu bölgede bilhassa İstanbul ve Edirne civarında tesâdüf edilen bâzı Hıristiyan köylerinin bile, Mora, Arnavutluk ve Sırbistan'dan yapılan *aksi istikāmetteki halk sürgünleriyle* kurulmuş olması nazarıdikkati çekmektedir.[110]

Balkanlar'daki Türk hâkimiyetinin ayrıca Mora'ya doğru Yenişehir (Larisa) ve Tırhala (Trikala) civarında da, maalesef haritamızda gösteremediğimiz fakat, bölgenin arz ettiği ehemmiyet dolayısıyle iskân tarzını aşağıda ayrıca tetkik etmek niyetinde bulunduğumuz, kalabalık Yörük cemâatlerinin yerleştirildiğini görmekteyiz. Bosna livâsında da bu livânın yarısına yakın bir kalabalık teşkil eden Müslüman nüfusuyla tahkim edilmiş olduğu, büyük târihî yollar ve stratejik bölgelerdeki şehirlerin de aşağıda husûsî bir şekilde ve ayrıca tetkik edileceği veçhile, sistemli bir tarzda Müslüman halk yerleştirilmek sûretiyle büyük kültür merkezlerinde ekseriyetin teminine çalışılmış bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Müslüman nüfusunun konuş tarzı hakkında tam bir fikir edinmek için ayrıca bu haritada gösterilmek mümkün olmamış olan ve adetlerini 50.000'e kadar tahmin ettiğimiz askerî sınıfları, yâni şehir ve kalelerdeki kalabalık garnizon efradıyla timarlı sipâhîleri ve sancak beyleriyle zaim ve sipâhîlerin maiyet askerlerinin de hesâba katılması îcap eder. Büyük kale ve şehirlerdeki yeniçeri ortalarıyla, saray muhâfızları ve umûmiyetle köleler de bu hesaptan hâriçtir.

Hıristiyan nüfusunun harita üzerindeki yayılışındaki husûsiyetlere gelince: Hıristiyan halkın Balkanlar'daki Türk ilerleyişi önünde bir müddet geriye çekilmiş ve büyük bir kesâfet hâlinde dağlık mıntıkalarda toplanmış olduğu göze çarpmaktadır. Bu nüfus kalabalığının Türk akınları ile ihâta edilip aşılması ve Tuna ve Sava ırmakları şimalinde yeni istilâ sâhalarının açılmasını mü-

---

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I: Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt I, sayı 1, 2 ve 3, İstanbul 1939.

teâkip, bilhassa Yugoslavların Türklerle birlikte şimale kaydıkları ve Türk istilâsının Yugoslav milletlerin vatanının daha şimale kaymasına sebep olduğu tahmin edilebilir. Bu hususta tam bir fikir elde etmek ve müteâkip inkişafları tâkip edebilmek için 50 veya 100 sene sonraki sayımlara göre nüfusun yayılışını gösteren diğer haritalarla haritamızı mukâyese etmek lâzım gelecektir ki, bu haritaları da günün birinde hazırlamak, çalışmalarımızın planı dâhilindedir.

Haritamızda maalesef gösteremediğimiz, fakat Balkanlar'a âit nüfusun muhtelif livâlardaki yayılış şeklini bildiren aşağıdaki cetvellerin tetkikinden anlaşılacağı veçhile, Tuna ve Sava ötesindeki Orta Avrupa memleketlerinin kapılarını müdâfaa ve kontrol eden bir bölgede ve meselâ Belgrad civarında Semendire livâsında 80 bini mütecâviz göçebe ve köylü Hıristiyan âilesinin *Eflak* veya *Martolos* ve *Voynuk* nâmı altında askerî bir teşkîlâta tâbi bulundurulmuş olması da nazarıdikkati çeken bir mevzûdur. Türk Yörük ve müsellemlerine tekâbül eden bu Hıristiyan halkın tâbi tutulduğu askerî teşkîlât sâyesinde, memleketin müdâfaasıyla bu mühim stratejik bölgede âsâyişi temin ve Orta Avrupa'yı istilâ edecek ordulara muâvin askerî kuvvetleri temin ettiği tahmin edilebilir.

XVI. asrın başında (1520-1535 seneleri arasında) Tuna ve Sava ırmaklarına kadar Balkan memleketleriyle bâzı Ege adalarının nüfus vaziyetini gösteren cetvellere gelince; bu cetvellerdeki rakamlar, Sultan Süleyman tahta geçtiği zaman yaptırılmış olan büyük nüfus ve vergi tahrirlerinin netîcelerini tespit eden hâkana mahsus defterlerden çıkarılmıştır ve bu hususta *senelerden beri devam eden araştırmalarımızın umûmî netîcelerinin ilk taslağını teşkil etmektedir.* Çok defa köylerde ve şehirlerdeki nüfusu *birer birer saymak* sûretiyle elde edilmiş olan bu rakamların hatâdan tamâmen sâlim olduğunu söyleyemeyiz. Sayarken yapılmış hatâlardan başka, bilhassa bâzı zümre ve bölgelerin nüfusunun (elde mevcut defterlerin eksikliği veya tahrir sistemindeki husûsiyetler dolayısıyle) atlanmış olması ihtimali de mevcuttur. Bu sebeple tetkiklerimiz ilerledikçe tetkik mevzûu rakamların yekûn ve nispetlerinde bâzı değişiklikler yapmak mecbûriyetinde kalmamız ihtimali mevcuttur.

Biraz aşağıda görüleceği veçhile, bilhassa vergi mükellefle-

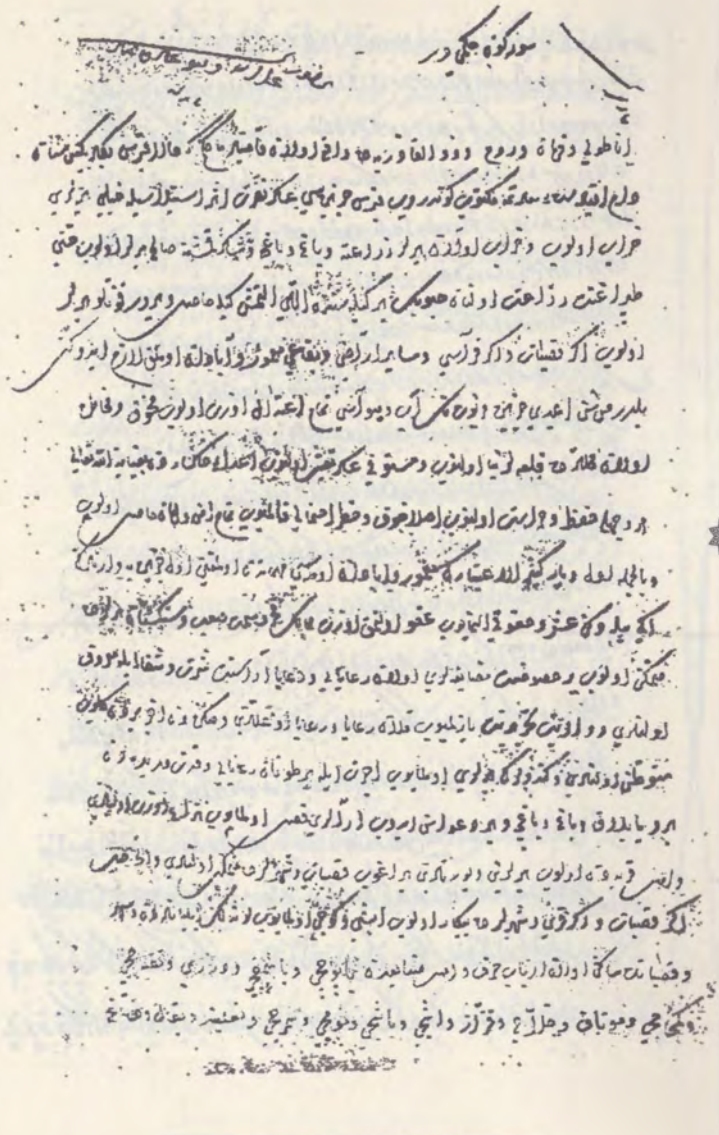
rini tespit etmek gâyesiyle yaptırılmış olan ve yalnız âile reisi evli erkeklerle tahmînen 12-14 yaşından îtibâren bekâr erkekleri kaydetmiş bulunan bu sayımlardan hakîkî nüfus miktarını çıkarmak güç olduğu gibi, türlü sebeplerle, gizli kalan nüfusu ve bu devirde adetlerinin ehemmiyetli bir yekûn teşkil etmesi lâzım geldiği hâlde sayıma tâbi tutulmayan köleleri, büyük şehirlerdeki yeniçeri bölüklerini, saraylar halkını... ilh ihtivâ etmeyen bu cetvellere ilâve edilecek rakamların tahmini için de elimizde esaslı karîneler mevcut değildir. Nitekim timarlı sipâhîler ve kale müstahfızları ilâh... gibi sayıma tâbi tutulmamış olan askerî sınıflar hakkında teklif ettiğimiz rakamlar da tam ve kat'î olmaktan uzaktır. Benzeri türlü sebeplerle *bu cetveli teşkil eden rakamlarda da zamanla tâdiller yapmamız mümkündür.* Bununla berâber bu rakamları, bu asırlarda yapılmış olan bu nevi sayımlar arasında tasavvur edilebilecek en büyük zenginlik ve sıhhat derecesinde addetmek mümkün olduğu gibi, bu rakamları bulmak için sarfettiğimiz gayret ve ihtimamları da daha şimdiden bu nevi sayımların kıymetlendirilmesi hususunda birtakım sağlam esasların vaz'ında muvaffakiyet sağlamış olan hatırı sayılır netîceler addedebiliriz.

Bu cetvelleri tanzim için kullandığımız malzemenin husûsiyetleriyle, tesâdüf ettiğimiz meselelere ve tâkip ettiğimiz usûllere âit geniş mâlûmatı ve nüfus kütlelerinin terekküp ve yayılışı tarzlarındaki husûsiyetleri en küçük idârî taksîmat olan kazâlarda (ve kazâlar dâhilinde de bağlı bulundukları has, timar veyâhut vakıf... olduklarına göre) tafsil ederek göstermeyi yakında neşretmek üzere hazırlamakta olduğumuz "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Nüfus ve Vergi Sayımlarının İstatistik Verileri" isimli kitabımızda yapacağız. Burada sâdece aşağıya dercedilmiş olan cetvellerdeki rakamların bâzı husûsiyetleri hakkında kısa mülâhazalar dercetmekle iktifâ ediyoruz:

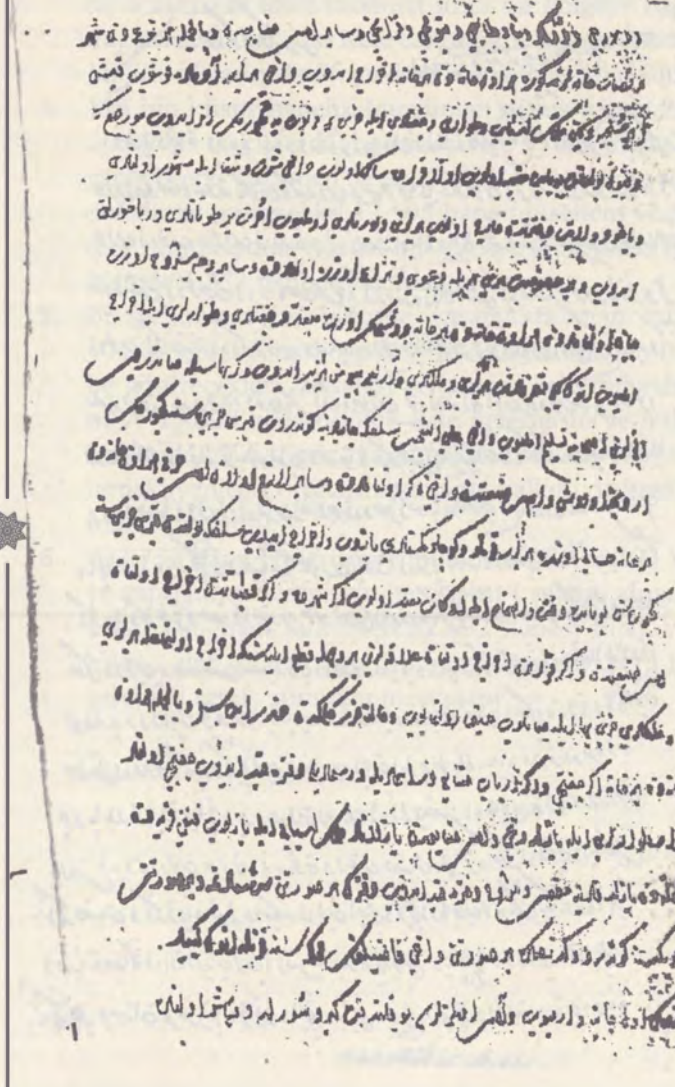
1. Bu cetvellerde yalnız hâne (evli adam) adetleri gösterilmiştir. Bu rakamlardan hakîkî nüfus adedini bulmak için (5) emsâlini kabul edebiliriz.
2. Bu cetvelde, haritalarımızda da olduğu gibi, bu devirde 4:500.000 kadar tahmin ettiğimiz İstanbul'un nüfusu, Hersek livâsının üç kazâsı ile Kilis, Pojaga livâları yoktur

ki bu livâlar için de tahmînen 30.000 Hıristiyan hâne hesap etmek îcap eder.

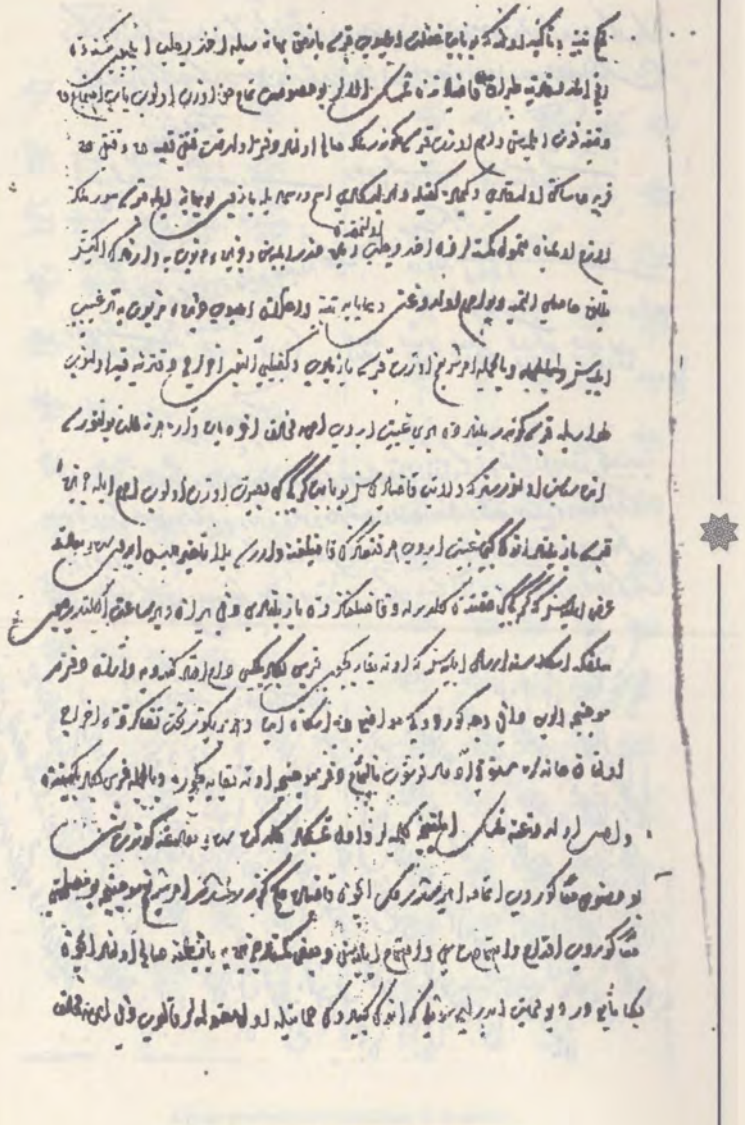
3. Buna mukâbil Balkan yarımadasında bulunmadıkları hâlde o zamanki idârî taksîmat îcabı bu bölgeye bağlı bulduğumuz Kırım'daki Kefe sancağı ile Rodos, İstanköy ve Midilli adalarının nüfusu da bu cetvellere ithal edilmiştir.
4. 194 bin küsur hânelik Müslüman nüfus içinde 23.000'i askerî bir teşkîlâta tâbi olmak üzere 37.435 hâne Yörük, yâni göçebe Türkmen ile yine askerî bir teşkîlâta tâbi çiftçi halktan müteşekkil 12.105 hâne müsellem ve Semendire mıntıkasında husûsî bir statüye tâbi askerî bir sınıf hâlinde 1.252 hâne Müslüman mevcuttur.
5. Bu yekûnlara bu bölgede yaşamakta olan tahmînen 40.000 kadar timarlı sipâhîyi ve onların berâberinde harbe götürecekleri *cebelü*leri ve timarlı kale müstahfızlarını ve 17.000 kadar ulûfeli kale neferlerini ve miktarları hakkında bir fikrimiz bulunmayan köleleri, büyük şehirlerdeki yeniçeri ortalarını ve saray halkını da hesâba katmamız lâzımdır.
6. 832.730 hâne Hıristiyan içinde de 7.851 hânesi Voynuk ve yaptığımız hesapların henüz kat'î şeklini almamış olmasına rağmen tahmînen 82.692 hânesi Eflak ve Martolos... ilâh. olarak askerî bir teşkîlâta tâbi yerli halktan teşekkül etmiş zümreler mevcuttur.

1572 (980 H.) tarihli bir sürgün hükmü.

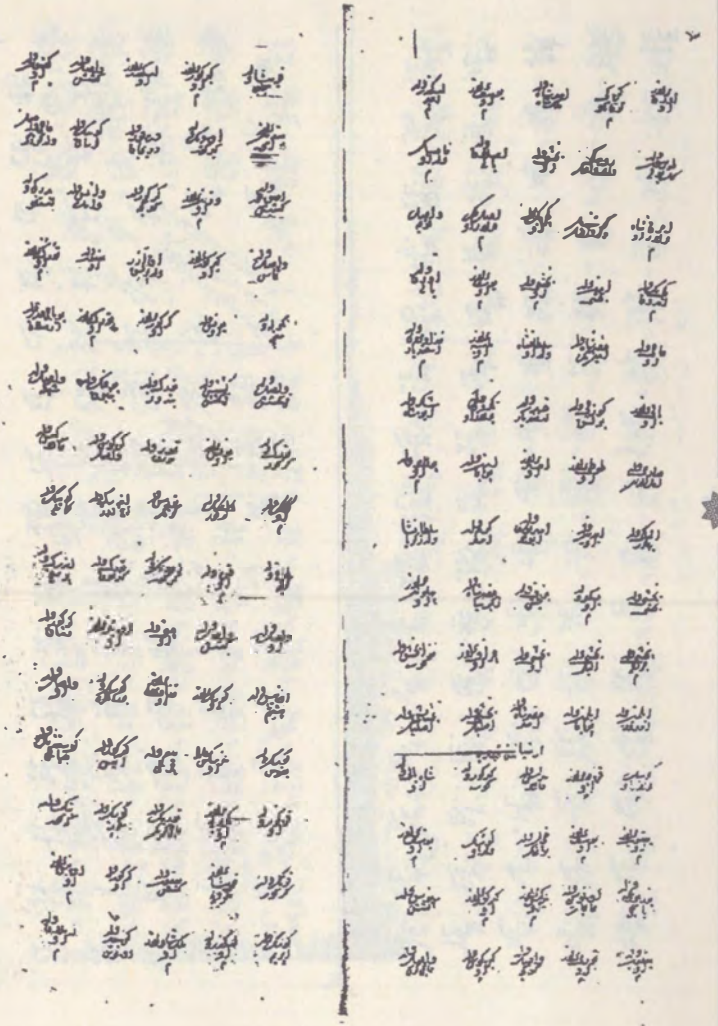
1572 (980 H.) tarihli bir sürgün hükmünün devamı

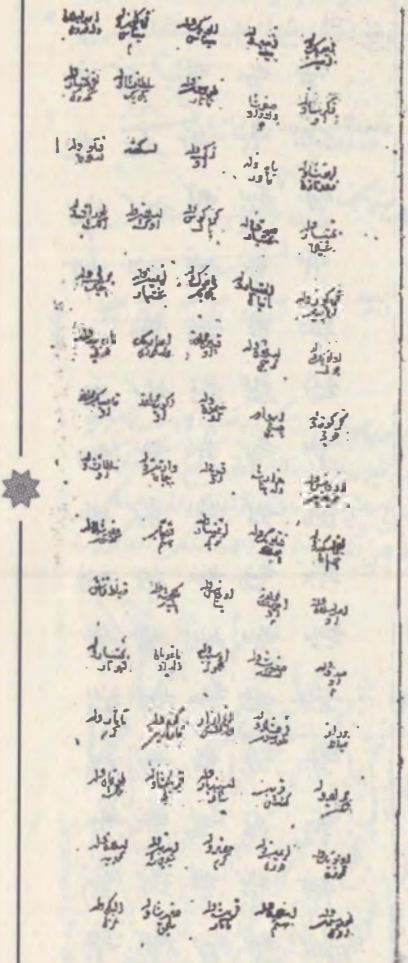
1572 (980 H.) tarihli bir sürgün hükmünün devamı

1572 (980 H.) tarihli bir sürgün hükmünün sonu.

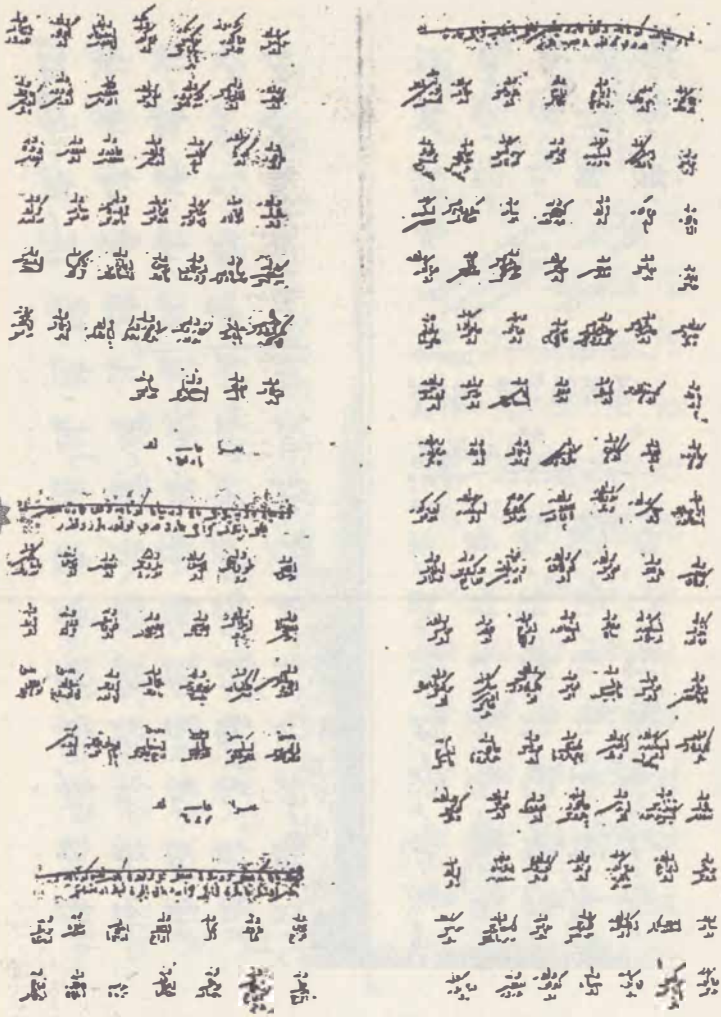
Kayseri şehrinde Türk isimli Rum ve Ermeniler.
(Başvekalet Arşivi, 68. No.lı Tahrir Defteri. yp. 18)

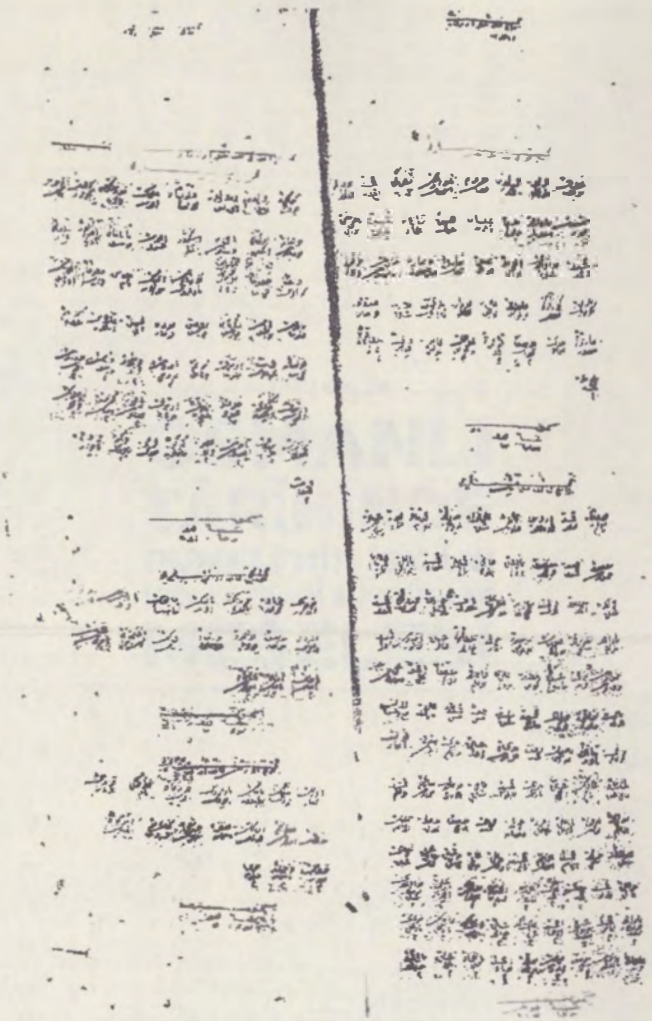
Kayseri şehrinde Türk isimli Ermeniler.
(68. No.lı Tahrir Defteri. yp. 19)

Kayseri köylerinde Türk isimli Hristiyanlar.
(68. No.lı Tahrir Defteri. yp. 39)

Kütahya şehrinde Türk isimli Ermen ve Rumlar.
(Başvekalet Arşivi, 48. No.lı Tahrir Defteri. yp. 8)

Erzincan şehrinde Türk isimli Hristiyanlar.
(Başvekalet Arşivi, 7. No.lı Tahrir Defteri. yp. 6)

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI TÂRİHİNDE RUMELİ'NİN İSKÂNI İÇİN YAPILAN SÜRGÜNLER MESELESİ

Osmanlı Târihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi*

Bir memleketin büyük bir imparatorluk kurmak, hatta sâdece varlığını muhâfaza etmek kudret ve irâdesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve medeniyetlerin istikbali meselesi mevzûubahis olduğu zaman o memleket ve medeniyetlere has *nüfus imkân ve şartlarının* büyük bir ehemmiyet kazanacağı âşikârdır. Nüfus meselesi, hayâtiyetiyle alâkadar olduğu ırk ve medeniyetlerin mukadderatına hâkimdir ve bu îtibârla *târihin belli başlı yapıcılarından* biridir. Asr-ı hâzır milletlerinin bugün cihan içinde işgal ettikleri mevkiler bu milletlerin hâiz oldukları soy hayâtiyet ve nüfus imkânlarıyle mütenâsip bulunduğu gibi; vaktiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda da Türk soyunun bereket ve hayâtiyeti büyük bir rol oynamıştır.

Filhakîka, bu ana soyun bereket ve hayâtiyetini münâkaşa etmek imkânı yoktur. Vaktiyle cihanı istilâ ve iskân için Orta Asya'dan hareket eden akınların kudretini kabul etmeden cihan târihini anlamak kâbil değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle ve önüne geçilmez tabiî bir hâdise gibi genişlemesi mûcizesini anlamak için de o devirlerde Anadolu'daki nüfus kesâfet ve dinamizminin derecesini, nüfusun memleket içinde dağılış tarzını, yâni *demografik* diyebileceğimiz şart ve imkânları hesâba katmak zarûrîdir. Bütün deliller, Anadolu nüfusunun bu sırada bilhassa Moğol istilâsını müteâkip ve bu istilânın önü sıra buralara gelmiş olan göçebe unsurlarla tevettürü artan ve âdeta işbâ hâline geçmiş olan bir hâlde bulunmakta olduğunu göstermektedir. Filhakîka, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini bu bakımdan tetkik etmiş olan Prof. Fuad Köprülü ile berâber, bu asırlarda Anadolu'da husûle gelen büyük çapta dinî ve mistik cereyanları ve isyanların zuhurunu büyük bir devletin sosyal ve hukûkî teşkîlâtı içine sıkışmış fazla kesif bedevî unsurların şehirli ve toprağa yerleşmiş çiftçi unsurlar üzerindeki tazyikine ve

---

* *C.H.P. Konferanslar Serisi: Kitap 16*, 1940, ss. 53-72.

muhtelif zümrelerin hayat tarzları arasındaki ana zıddiyete atfetmek ve bu kesâfet ve gerginliğin fütûhat sâyesinde garba doğru boşaltılmasını bir zarûret telakkî etmek münâsip olur.

Esâsen, bir taraftan Suriye ve Mısır diğer taraftan Rusya arasındaki *büyük ticâret ve muhâceret yolları üzerinde daha evvel teşekkül etmiş bulunan* bütün diğer Türk devletlerinin rolü de emme basma bir tulumba gibi, Orta Asya insan kaynaklarından kabararak taşan ve bir müddet İran yaylalarında toplanan nüfus kitlelerini cezb ve daha garptaki hudutlara sevk etmekten ibâret değil mi idi? Bu sûretle temâsa gelen iki âlem, Türk ve Bizans dünyaları, çok defa kesâfetleri muhtelif iki mâyi arasında husûlü zarûrî olan bir hulûl hâdisesine benzer bir harekete sahne olmakta idi. Bu bakımdan şâyân-ı dikkattir ki, Karadeniz üstünden taşan diğer Türk akınlarının Balkanlar'ı boylayan dalgaları, bâzı Oğuz soylarıyle Peçeneklerden bir kısmı, oradan Bizans İmparatorluğu'nun Asya hudutlarını takviye için, Bizans imparatorları tarafından Anadolu'ya geçirilmişti. Aynı şekilde, Bizans hudutlarının Anadolu tarafından zorlanmadığı zamanlarda, nüfus kesâfeti fazla olan Anadolu'dan karşı toprak ve mera bulmak için geçen ve Bizans hizmetine giren Türklerle, çok daha evvelki akınlardan arta kalan Türk soyları da az değildi.

Vaktinde ve henüz lâyıkıyle tetkik ve takdir edilmediği hâlde yine büyük bir delil olarak ortada duran "Hıristiyan Türkler" meselesi bu hususta çok mânâlı bir misal teşkil etmektedir.

Filhakîka, Osmanlıların târih sahnesine çıkmalarından çok zaman evvel, Rûm memleketlerinin birçok defalar muhtelif Türk soyları tarafından iskân ve kolonize edilmiş olduğu târihten mâlûm bir hakîkattır. Nitekim yine Osmanlıların Balkanlar'ı işgali sıralarında bu sûretle eski Türk soylarından olup da henüz Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar tarafından temsil edilememiş ve hâlâ öz bir Türkçe ile konuşan Türklerin sayısının mühim bir yekûn tutması lâzım geldiği gibi, Bizans devrinde Hıristiyanlaşmış olduğu için, Osmanlılık ideolojisinin yabancı bir gözle gördüğü bu Hıristiyan Türklerin adedi daha son zamanlara kadar *Anadolu Rumları* nâmı altında Yunanistan'a kaçan veya gönderilen muhâcirler arasında da pek çoktu. *Târihî, etnolojik, lenguistik delillerle* Türklükleri inkâr kabul etmez bir hakîkat hâlinde or-

tada duran bu Hıristiyan Türklerden asırlarca ana yurttan ayrı ve ecnebî tesirleri altında kitlece temsillerden arta kalmış olarak Türklüklerini muhâfaza etmiş bulunan Gagavuzların, bugün yalnız Romanya'daki sayısının üç yüz bin kadar tahmin edilişi, Balkanlar'ın Türklükle olan münâsebetinin eskiliği ve ehemmiyeti bakımından çok mânâlı bir vâkıa olsa gerektir. Gagavuz isminin Gök-Oğuz'dan gelmiş olduğu tahmin edilmektedir. Gagavuzların Türk soyundan olduklarını ve en eski zamandan beri konuştukları ana dillerinin hâlis Türkçe bulunduğu birçok Rus, Çek, Polonyalı, Bulgar ve bizzat Gagavuz âlimleri tarafından tasdik edilmiştir.

Bu sûretle, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü meselesinden bahsederken, târihte dâima bu istikâmette taşan ve yayılan Türk soyundan nüfus kitlelerinin öteden beri mevcut olduğunu, yâni bu imparatorluğun teşekkülünden târihî zarûretlerin gösterdiği istikâmette vücûda gelmiş olduğunu kayıt ve Osmanlılardan evvel bu mıntıkalarda yayılmış ve hatta Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Türklerin mevcûdiyetini bu hususta bir delil olarak zikretmek lâzım gelir. Bu meselede gerek târihî kaynaklarda bulunan bâzı kayıtlar ve gerekse mahkeme-i şer'îyye sicilleri gibi resmî vesîkalardan istifâde edilerek veya lisanî ve ırkî bâzı mahallî tetkiklerin netîcesi olarak yapılan birçok neşriyat mevcuttur.

Bütün bu deliller bize göstermektedir ki, büyük muhâceret ve ticâret yolları üzerinde bulunan Anadolu'da Türk nüfusunun büyük bir kesâfet peydâ ederek garba doğru taşması ve Osmanlılardan evvel birçok defalar tekerrür eden bu hâdisenin *târihi yapan kuvvetlerin inkişaf ve tekevvünü istikāmetinde bulunması* Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetini yapan sebeplerden biri olmuştur. *Esâsen, Osmanlıların imparatorluk kurmak teşebbüsü, büyük Türk târihinin bir devamı, büyük Türk akınlarının hazırladığı geniş iskân ve kolonizasyon hareketlerinin son tahakkuklarından birisi* gibi nazarîtibara alınmadıkça anlaşılamaz. Bu sebeple; daha evvelden, yine bu gibi zarûretlerle teşekkül etmiş bulunan büyük Türk devletleri ve Türk akınları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da sâdece bir askerî fütûhat ve geçici bir istilâ olmaktan ziyâde büyük çapta bir iskân ve kolonizasyon hareketi gibi tetkik edilmelidir. Aksi

takdirde kendisine karşı cephe almış ve tahribi için el birliği etmiş siyâsî, ekonomik ve dinî kuvvetler karşısında bu kadar uzun zaman hayâtiyetini muhâfaza edebilmiş bir devletin kudretini sâdece birbirini tamamlayan tesâdüfler veya sâdece bir klanın fütûhat hırs ve irâdesiyle îzah etmek mümkün değildir.

Hulâsa; *Avrupa'nın buhar-beygir makinesi sâyesinde elde ettiği tefevvuk,* cihan mikyasında tahakkuk ettirdiği son kolonizasyon hareketi ve hatta silâhlarının fâikiyeti nasıl medeniyet ve kültür seviyesi ve nüfus bereketi ile teşkîlât, nizam ve teknik fâikiyetin bir ifâdesi ise, *canlı at kuvvetiyle kurulan Türk imparatorlukları* da bu bakımdan bir seviye, kudret ve hayâtiyet fâikiyetinin bir zaferi gibi telakkî edilmelidir. Yoksa bu gibi takaddüm ve tefevvukları olmayan bir milletin Türklerin Anadolu'da ve Balkanlar'da yapmağa muvaffak oldukları şekilde, kendi dilini, dinini ve nizamını milyonlarca halka zorla kabul ettirmesi imkânı yoktu. Bu istilâları mümkün ve hatta zarûrî kılan kuvvetler, geçici harp tâli ve tesâdüflerini de bizzat yaratmış olan âmiller ve zarûretler idi.

Bu sûretle Osmanlı İmparatorluğu'nun cihan mikyasında çizdiği hudutların o sıralarda bu mıntıkada tekevvün etmekte olan büyük çapta nüfus hareketleri ve mübâdele cereyanları için esâsen kendilerini bir zarûret olarak hissettirmekte bulunduğunu kayıt ettikten sonra; bu hudutlar içinde teşekkül eden *kādir-i küll bir devlet irâdesinin kendisine mahsus nizamı yaratabilmek için kitlelerin hamurunu istediği kalıplara nasıl döktüğünü* ve imparatorluk denilen cihan içinde teessüs eden tertipli bir hayatın îcaplarına göre onları fonksiyonel sosyal sınıflar hâlinde nasıl vazîfelendirdiğini gözden geçirelim.

Bu hususta evvelâ ferman ve irâdelerle yapılan nakil, tehcir ve iskân işlerinden ve bilhassa *askerî ve idârî zarûretlerle büyük bir kısım ana memleket nüfusunun mâruz bulunduğu yer değiştirmek mecbûriyetlerinden* bahsetmek lâzım gelmektedir.

Filhakîka, Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü meslek ve sınıf vaziyeti ve bu meyanda toprak işçiliği de babadan oğula geçen ve devlete karşı bir mükellefiyet şeklinde devam eden bir vazîfe

idi. Bu sebeple devlet, fütûhat netîcesinde elinde biriken geniş topraklar üzerinde müsâit şartlarla nakil ve iskân ettiği çiftçi kitlelerini irsî ve dâimî bir kirâcı şeklinde toprağa bağlar; çiftini çubuğunu bırakıp memleketini terkeden veya başka işle meşgul olmak isteyen köylüyü âit olduğu sipâhî, ya mülk ve vakıf sâhibi arar ve 15 seneye kadar bir zaman zarfında, buldukça yerine alıp *göçürmek* hakkını hâiz bulunurdu. *Arâzi tahriri defterleri*nde üzerine yazılan toprakları tamâmen işlemeyen zirâatını kısmen veya tamâmen tâtil edip başka işle uğraşmak isteyen köylü ekseriya o toprağın işlenmesinden hükûmetin veya beyin alacağı hisseye muâdil bir "çiftbozan resmi"ni veya "levendlik akçesi"ni ödemeğe mecbur bulunurdu. Bu sûretle, sonuna kadar seferber bir ordu gibi teşkîlâtlanmış geniş bir imparatorluk içinde çalışmak imkânlarını bulmak sâdece bir hak değil aynı zamanda bir vazîfe ve bir mecbûriyet de teşkil etmekte idi. İmparatorluğun en mühim gelir kaynaklarını teşkil eden *toprak işçiliğinin organizasyonu meselesi bu sûretle birinci derecede bir devlet meselesi* hâlinde lâyık olduğu teşkîlâta tâbi tutulmuş ve "vedâyi-i hâlik-ı berâyâ olan reâyâ" hakîkaten *sütü ve yünü alınacak bir sürü* gibi ihtimamla üretilip âzamî geliri temin etmek için üzerinde bir devlet alâkasıyla durulan bir mevzû teşkil etmişti. Bu îtibârla, köylü ekseriya kendi doğup büyüdüğü memlekette, kendi tâlii ile baş başa bırakılmamış *kendisi ve dolayısıyle devlet için en verimli çalışabileceği yerlere*, yeni açılan boş ve mümbit topraklar üzerine nakil ve iskân edilmiş ve oralarda tutunup çoğalabilmesi için her türlü tedbirlerin alınması gerek devletin ve gerek bu reâyânın âit olduğu beylerin gözle görülür menfaatleri iktizâsından bulunmuştur.

Bu sûretle, daha ilk günden îtibâren yeni fethedilen memleketlerde kendisine âit boş toprakları işleyecek, harap memleketi şenlendirecek kolon ve muhâcire ihtiyacı olduğunu gören devlet, ayrıca yabancı bir memlekette kendisine bir istinatgâh temin edecek şekilde büyük yolların, vâdîlerin Türk unsuru ile iskânı meselesini ve hayâtî bir zarûret telakkî ettiğinden bu hususta, bilhassa Anadolu'da mevcut göçebelerden istifâde etmeği dü-

şündü. Filhakîka, yukarıda söylediğimiz gibi, esâsen Anadolu'da büyük bir kesâfet hâlinde sıkışmış kalmış olan bu aşîretlerin büyük bir kısmı kendilerine yurt bulmak için bütün davarlarıyla berâber ve kendi arzularıyla yeni fethedilen memleketlere geçmeğe âmâde bulundukları gibi; çok defa, imparatorluğun sıkı teşkîlâta gittikçe kendisini uyduramayarak esâsen isyan ve tuğyan âsarı gösteren göçebeyi ekseriya askerî, siyâsî ve medenî zarûretlerin tazyiki altında bulunan devlet tarafından bir vesîle ile ve *cezâen* uzak diyarlara boş topraklar üzerine yerleşmeğe mecbur etmekte her zaman imkân dâhilinde idi. Vaktiyle Garbî Anadolu'nun ve bilâhare Rumeli'nin hâlis Türk soyundan aşîretlerle bu sûretle iskân ve îmar edilmiş olduğu muhakkaktır. Esâsen, göçmeğe alışkın olan ve *yer hususunda müzâyaka içinde bulunan bu unsurların muvaffakiyetli bir tehcir ve iskân politikasının tatbikine müsâit bir mevzû teşkil edecekleri* âşikâr olduğu gibi henüz cengâver hasletlerini muhâfaza etmekte bulunan Yörüklerin müsellem, yüzdeci, ellici ve evlâd-ı fâtihân gibi husûsî bir teşkîlâta tâbi tutularak, askerî sınıfları besleyen ve orduları takviye eden harp adamlarını da temin ettikleri, îcabında seyyar bir ordu gibi harp ettikleri de düşünülecek olursa, *bu göçebe Türkmenlerin* ilk devirlerin fütûhat harplerinde ve düşman memleketlerinde orduların istinatgâhlarını teşkil etmek hususunda oynamağa muktedir oldukları rol derhâl meydana çıkmaktadır. Bu sebepledir ki, ilk fırsatta ordularla berâber veya orduların *arkasından düşman memleketlerine bu göçebe Türkmenlerin göçürülmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik usûllerinden birini* teşkil etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bir kısmı Rumeli'nde "evlâd-ı fâtihân" nâmı altında son zamanlara kadar ayrı bir teşkîlâta tâbi tutulan husûsî bir askerî sınıf hâlinde muhâfaza edilen bu Yörüklerden yalnız Paşa livâsında, Kānûnî tahta geçtiği zaman yapılan ve Sultan Süleyman tahrirleri nâmıyle meşhur olan defterlere nazaran, bu sıralarda 95 cemâat mevcut bulunmakta idi.

Çirmen livâsında Çirmen müsellemleri nâmı altında ellerinde 963 çiftlik bulunan (364) ocakta 1174 müsellem ve 3345 yamak bulunduğu gibi sırf müsellemlerden teşekkül eden Çingâne livâsında da, ellerinde 493 çiftlik bulunan 543 nefer müsellem ve 1792 nefer yamağı mevcuttu. Vize livâsında da 40 ocakta 192

müsellem ve 425 yamak mevcuttu. Aynı sûretle Kızılca Müsellem livâsında 257 ocakta, 885 müsellem ve 3754 yamak mevcuttur ki bunların hâlis Türk olduklarında şüphe yoktu.

Bunlardan başka ayrıca, Vize, Hayrabolu ve Eski Baba, Edirne ve Kırkkilise, Yanbolu ve Çöke nâhiyelerinde ayrı bir teşkîlâta tâbi 975 nefer eşkünci Yörük ve 4236 nefer yamakları mevcuttur.

Gümülcine, Karasu, Selanik, Ofca yolu, Tırhala, Tekirdağ taraflarında 2219 eşkün ve 12271 yamağıyla 15490 yörük eşkünci ve yamağı mevcuttur.

Bunlardan başka 108 eşkünci ve 610 yamağı ile Akdağ Tatarları zeâmeti, 105 eşkünci ve 420 yamağıyle yine aynı zeâmete mensup diğer bir Tatar cemâati mevcuttur.

Bilâhare, silâhların ve orduların mâhiyetini değiştirmesiyle bu sûretle temin edilen askerlerin ehemmiyeti azalarak Yörük eşküncileri levâzım işlerinde ve geri hizmetlerinde bir amele gibi çalıştırılmağa başlanılmış ise de ilk zamanlarda bu cemâatler hâiz oldukları harp kâbiliyeti îtibâriyle büyük işler görmüşlerdir ve şâyân-ı dikkattir ki bu cemâatler içinde pek çok sipâhî de yetişmiştir.

Mâlûm târihî kaynaklarda, bize ilk zamanlarda Rumeli'nin iskânı ve orada harekât sâhasındaki ordulara bir istinat tesis edilmesi maksadıyla Anadolu'dan göçürülen göçebe unsurların ehemmiyeti hakkında kıymetli kayıtlar bulunmaktadır ki, bunlardan bâzılarını buraya dercedeceğiz. Bu kayıtlardan anladığımıza göre; Süleyman Paşa ve arkadaşları Rumeli'ye geçince, oradaki vaziyetlerini temin etmek için, oralarda Anadolu'dan birçok insan göçürülmesi lüzumunu hissettiler. Ve bir taraftan *ellerinden hisarlar alınan sipâhî kâfirlerin ihânetinden kurtulmak için, onları âileleriyle berâber Anadolu'ya gönderdikleri gibi,* Anadolu'dan gerek gönüllü olarak ve gerek "sürgün" olarak bir kısım halkın Rumeli'ye geçirilmesi de ayrıca temin edildi. Bu işlere âit *Neşrî Târihi*'nde[1] ve Âşıkpaşazâde'de şu îzâhat mevcuttur:

> öte yakada hisar iki oldu beher hâl bu iki hisarı berkittiler, Süleyman Paşa buyurdu, *bu hisarlarda olan sipâhî kâfirlerin evlerin Karesi*

[1] *Neşrî Târihi* için dâima Beyazıt'ta Veliyüddin Efendi Kütüphânesi'nde 2351 numarada kayıtlı olan nüsha esas ittihaz edilmiştir.

vilâyetine geçürdiler, tâ ki bunlardan bir mazarrat mütevehhim olmaya. Ve Anadolu'dan gönüllü olan yiğitleri durmayıp göçürdü... (Yp. 52).

Hikâyet: Rivâyet olunur ki çünki Paşa Rumeli'ne geçti. Evvel atası Sultan Orhan Gāzi'ye haber gönderdikim devletlü sultanımın himmetiyle Rumeli'ne fethetmeğe sebep olundu. Küffâr-ı hâkisârın gāyetde dağnıklığı vardır, didi. Ve bu tarafda fetholan hisarlarda komağa çok âdem gerekdir lutfedüb yarar yoldaşlar gönderesiz didi. Sultan Orhan Gāzi dahi bu sözü işidüb ferahnâk olub *Karesi vilâyetinde göçer evlü Arablar olurdu anları Sultan Orhan Gāzi sürüp Rumeli'ne göçürdü. Bir zamanı Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular.* Süleyman Paşa dahi Tekârdağı'na varub bulduğu hisarları kimin müdarâ ile ve kimin yağmayla fethedüb Eved Köklük hisarını uç idindi. Andan Hayrabolu vilâyetine yörüdüler. *Yevmin feyevmâ durmadan bu tarafdan Karesi vilâyetinin halkı dahi gelür oldu ve gelenler dahi yurd idinüb gazâya meşgul olurlardı* ve bilcümle ehl-i İslâm hak taâlânın inâyetiyle şevket tutub her ne tarafa ikdam iderlerse küffâr-ı hâkisâr önlerine turamazdı... (Neşrî Yp. 52) (Âşıkpaşazâde, s. 49).

...Gelibolu Tekfuru gördükim *her tarafdan Türk aldı* kendi dahi ahd ile durdu. Bu didiğim yerler temam bir yılda fetholdu. Yakub Ece'ye ol vilâyeti timar virdiler. *Ol vilâyet Müslümanlık oldu.* Gāzi Fâzıl'a dahi bile virdiler. Şimdiki hînde Gāzi Fâzıl Ece ovasının ucunda yatır. Mezarı vardır. Ve hem Yakub Ece'nin dahi ol vilâyetde kabri vardır... (Âşıkpaşazâde, s. 151).

Görülüyor ki, Anadolu'dan Rumeli'ne doğru kendisinden emin ve kuvvetli bir akın başlamıştır. Türkler, biraz sonra pâyitahtlarını olduğu gibi, evlerini de berâber götürüyorlar ve yeni açılan memleketleri kendilerine yurt edinmeğe hazırlanıyorlardı. Gāzilerin mezarlarının da oralarda bırakılması *bu kendi kendisinden emin geçişin* oralarda kalmak niyetiyle yapıldığını pekâlâ gösterir. Bu hususta bâzı menbalarda Süleyman Paşa'ya atfen kaydedilen "beni bu vilâyetde defnedesiz", "ölümü kâfirlere aldırmayasız" şeklindeki vasiyet de hakîkaten şâyân-ı dikkattir.

Anadolu'dan Rumeli'ye mütemâdiyen göçebe Yörüklerin geçirilmekte devam ettiği ve Anadolu'dan ve bilhassa Saruhan'dan göçer evlerden sürülmesi için, Birinci Murad'ın ve oğlu Bâyezid'in müteaddit emirler verdiğini yine târihî kaynaklardan öğrenmekteyiz:

O esnada Şahin Lâlâ müteveffâ oldu. Beylerbeyliğin Kara Timurtaş'a virüb buyurdu ki *varub Saruhan'da göçer evlüler olurdu sürüb Siroz'a geçürüb* Kara Timurtaş dahi kalkub varub Selanik vilâyetin tâ Karluca iline dek gâret idüb ve fethedüb yine gelüb hünkâra kavuştu 789..." (Neşrî, Yp 70) (Âşıkpaşazâde, s. 61).

"... andan Şahin Lâlâ vardı Kavala'yı Drama'yı ve Siroz'u fethetdi andan göçüb Karaferye'yi fethetti. Ve *Anadolu'da ve Saruhan vilâyetinde göçer evler vardı anları sürdüler Siroz tarafına Vardar Ovası'na götürdüler.* Andan varub Manastır'ı dahi fethettiler. 780..." (Giese, s. 26).

"Hikâyet: Rivâyet olunur ki *Saruhan ilinde göçer evler olurdu, Menemen Ovası'nda kışlarlardı.* Ol iklimde tuz yasağı var idi. Anlar ol yasağı tutmazlardı. Hünkâra bildirdiler. Bâyezid Han dahi oğlu Ertuğrul'a haber gönderdikim *Menemen Ovası'nda ne kadar göçer evler var ise sürüb Filibe Ovası'na geçiresin. Bu Ertuğrul dahi atasının emrine imtisal idüb bî-kusur göçer evleri Filibe Ovası'na gönderdi. İledüb Filibe yöresine kondurdular. Şimdi Filibe yöresi bilküllî anlardır.* Bu vâkıa dahi 303 senesinde vâki olmuştur. (Neşrî, Yp. 98).

Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, Osmanlı pâdişah ve kumandanları Rumeli'nde harp harekâtını genişletebilmek için Anadolu'dan mütemâdiyen Yörük geçirmek mecbûriyetinde kalmışlar ve bu mühim iş kendilerini uzun zaman işgal etmiştir. Evvelâ bu sürgün Siroz taraflarına ve Vardar Ovası'na yapılmış bilâhare Filibe civarı tamâmen bu göçebelerle doldurulmuştur.

Bu sûretle muhtelif zamanlarda muhtelif vesîlelerle sürgün edilen bu Anadolu halkının tamâmen göçebelerden mürekkep olduğunu kabul etmek için de hiçbir sebep yoktur. Bir taraftan bu mecbûrî tehcir ve iskânlar yanında bol, ucuz ve bereketli toprak bulmak için kendiliğinden göç eden, askerlik ve sâir vazîfelerle gidip de hudutlarda yerleşen Türkler, dağ başlarına yerleşen ve toprağı açıp işleyen dervişler, devletle bir mukâvele yapıp kendi "akvam ve akrabâsıyle" berâber göçüp yurt tutanlar, velhâsıl harap ve boş memleketi şenlendiren, boz ve hâlî toprağı işleyen, ormanı açan insanların hududa doğru akını da mevcuttu ve *daha sonraki sürgünlerde* görüleceği veçhile; bu sürgünlerin de daha bidâyetten beri olduğu gibi, diğer çiftçi ve şehirli sınıflara da teşmil edilerek daha sistemli bir şekilde yapılmış olması da lâzım gelmektedir.

Diğer taraftan göçebe aşîretlerin Rumeli'ne geçenleriyle Anadolu'da kalan parçalarına âit tetkîkat, bize onların kısmen toprağa yerleşmiş bulunan ve zirâatle meşgul olan insanlar olduğunu ve birçok köylerde ve şehirlerde mahallelere kendi isimlerini verdiklerini göstermektedir. Bizzat Anadolu'da tesâdüf edilen Saruhanlı nâm-ı diğer Yeniceköy Türkmanoğlu, Türkman Şehsüvarlı gibi köy isimleriyle kānunnâmelerde zirâatle meşgul olan ve kendi baltalarıyla ormandan yer açan Yörüklere âit olmak üzere sık sık tesâdüf edilen maddeler bu ciheti göstermektedir.

Bu hususta bir fikir verebilmek için Yunanistan içlerinde bulunan Yenişehir, Tırhala ve Çatalca kazâlarında 912 senesinde yapılmış olan bir *tahrir*e âit olup da İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde bulunan 972 numaralı defterden çıkardığımız bâzı kayıtları gözden geçirelim:

Bu târihlerde burada Yenişehir kazâsında 3478 "avârız hânesi" Hıristiyan yanında 1437 "avârız hânesi" Müslüman; Çatalca ve Dövmeke kazâsında 4229 avârız hânesi Hıristiyana mukābil 1965 avârız hânesi Müslüman bulunduğu gibi, ayrıca Tırhala ve Alasonya kazâsında 420; Fener kazâsında 945 hâne Müslüman mevcuttur ve bu Müslümanların büyük bir ekseriyetini Anadolu'dan veya Rumeli'nin diğer taraflarından sürülmüş Türkler teşkil etmektedir. Filhakîka, bu Müslümanların meselâ Yenişehir kazâsında oturdukları *köylerin isimleri onların sürülüp geldikleri yerleri veya mensup oldukları aşîretleri hatırlatacak bir şekilde meselâ şöyledir*: Marmara nâm-ı diğer Değirmenderesi, Hisarlu maa *Danişmendlü*, Evliyâ Fakih, Bıyıklı İsa, *Bezciler, Balcılar, Karalar* nâm-ı diğer Altunlar, *Vidin nâm-ı diğer Paşalı, Tırnova* nâm-ı diğer Saraçlar, Rahmanlu, Yargılu bınarı, Koru ağacı, Kalfaloğlu bükü nâm-ı diğer Hacı Musa, Çayırlu Kıraç koyunu, *Urgancı*, Çamaşlar, Hasan Tatar, *Menteşelü*, İnehanlu, Kurbanlu, *Urgancılar*, Mücellit bınarı, Çiftlik-i İshak sübaşı nâm-ı diğer Karavul, *İnebeyiler*, Karaca İlyas, Altunlar, *Çatallar der nezdi Okçular*, Arab Raci, *Sofular*, Taylular, Alabaş nâm-ı diğer Pençikçi Ali köyleriyle; Hacılar, *Kazaklar*, Çaltılı Göl, Aşık sekit *Germiyanlu*, Sakallular gibi mezra isimleri vardır. Ve hemen her köyde ayrıca "*Yörükler dahi otururlar ekdiklerinin öşrün virirler*" şeklinde kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlar bize bu Müslüman köylerinin Müslüman olmuş Rumla değil,

belki de Anadolu'dan getirilmiş ve mühim bir kısmı el'ân göçebe âdetlerini muhâfaza eden ve yavaş yavaş toprağa yerleşmeğe başlayan Yörükler olduğunu gösterir.

Aynı şekilde Fener vilâyetindeki Müslüman köylerinin adları da Köprücüler, Kara Osmanlu, Bâzergân Mahmud, *Danişmend* obası, Şabanlı, Yenice Obası, Biberci Doğan Obası, Balabanlu, Timurlu, *Tekeli Musalar, Karaca Ahadlu, Erdoğanlu,* Saru Mahmud nâm-ı diğer Pervâne, Tavşan Ovası tâbi Dövmeke, *Aydoğmuşlar, Karamanlu,* Kasablu odunu, *Timürciler, Tilkiler, Yörükân-ı Evrenoslu, Delüler ve Evrenoslar, Tırnova,* Hatice kızı oğlanları, Davudlu gibi hâlis Türk ve aşîret isimleridir. Aynı mıntıkada Torasanlı, *Bezciler ve Kazaklar ve Koru ağacı* mezraları ve *Okçular,* Otacılar ve Hacı Süleymanlı ve Mehmed oğlanları isimli Yörükler vardır. Aynı şekilde nefs-i Yenişehir ve Tırhala kasabalarının Müslüman mahalle isimleri de dikkate şâyandır. Şöyle ki nefs-i Yenişehir'de (ki Türkler tarafından tesis edilmiş bir şehirdir) bir tek Hıristiyan mahallesi yanında 13 İslâm mahallesi vardır ve bu mahallelerin isimleri şunlardır: Mahalle-i Ebri nâm-ı diğer Hussam Hoca, *Sofular,* Hacı İbrahim nâm-ı diğer Kazancıoğlu Ramazan, Mescit veled-i Yegân, Veled-i Reis, Tabbâğîn, Mehmed bin Temür, Câmi-i köhne, *Tekelü,* Hatib Hoca, Câmi-i cedîd. Nefs-i Tırhala'da ise 7 Hıristiyan mahallesi yanında mevcut 14 Müslüman mahallesinin isimleri de şunlardır: Câmi mahallesi, Mescid-i veled-i Mezid, Mescid-i Mehmed Bey veled-i Lâlâ, Hacı Umur, Kuyumcu Hamza, Mescid-i Çaşnigir Ayas, Mescid-i Kara Toğan, *Bolayır,* Dizdar, Çillehâne, Birgili, Mescid-i İskender Bey, Mescid-i Akçe. Yine aynı şekilde İkinci Murad devrine âit bir Avlonya defterinden çıkardığımız mâlûmat arasında, *Rumeli'nin en ücra köşelerine varıncaya kadar, muhtelif târihlerde Anadolu'nun muhtelif mıntıkalarından sürülüp getirilmiş halk ile devamlı ve sistematik bir şekilde iskân edilmiş olduğunu gösterir kayıtlar vardır.* Yâni Rumeli'nin iskânı işi hiç olmazsa yüz sene kadar devleti işgal etmiş ve târihî bâzı kaynaklarda da tesâdüf ettiğimiz şekilde, birkaç defa birkaç aşîreti sürgün etmeye inhisar etmemiştir. Nitekim bu mevzûubahis kayıtlardan anladığımıza göre, Avlonya taraflarına da muhtelif târihlerde ve muhtelif yerlerden halk sürülmüştür. Buralarda Engüri (Ankara)'dan, Taraklı Borlu'dan, Kocaeli'nden,

Vize'den, Canik'den, Karaman'dan, Saruhan'dan sürülüp gelmiş sipâhîler. Anadolu'dan sürülüp gelmiş Tatarlar ve aslen Yenişehirli olup Saruhan ilinde timar yerken *"Saruhanlılariyle bile sürülüb gelmiş"* sipâhîler mevcuttur. Bunların içinde kendi rızâlarıyla gelenler olduğu gibi, bir kısmı da sürülü gelen kardeşleri ardınca ve "kendü rızâsiyle" gelmiş ve buralarda pâdişah dirliğine sâhip olmuşlardır.

Bu iskânlar yalnız Balkanlar'da garba doğru uzanan büyük tabiî yollar ve vâdîler istikâmetinde değil, diğer mühim bir yol olan ve Bulgaristan içinden Tuna'ya giden *sağ taraf yolu* üzerinde de kanında civanmertlik olan garip Türk çocuklarının, hudut boylarında kendilerini bekleyen fedâkârlıklar mukâbilinde pâdişah dirliği yemek için, hudutlara doğru akını çok iyi görülmektedir.

Filhakîka aynı şekilde, *hâkana mahsus* istatistik, nüfus ve arâzi tahriri defterlerinde yaptığımız tetkîkata nazaran, Silistre sancağında Pravadi kazâsında *Anadolu'dan göçürülmüş sürgünlerden müteşekkil olmak üzere bir sürgünler zeâmeti* mevcuttur ve bu zeâmet dâhilinde 1784 hâne sürgün mevcuttur. Bu hususta İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde bulunan ve Sultan Süleyman tahrirlerine âit bulunan 732 numaralı defterde tesâdüf ettiğimiz kayıttan anlaşıldığına göre; sürgünler, kendileri ana baba yurtlarını terk edip buraya geçirilmiş olmalarına mukâbil birtakım muâfiyetlerden istifâde etmektedirler. Yalnız bu muâfiyet ve imtiyazlı vaziyet uzun zaman devam etmemekte ve kendileri yeni muhitlerine alışıp intibak ettikten sonra, diğer reâyâ ile aynı muâmeleye tâbi tutulmaktadırlar. Muahhar târihli tahrirlerde bu halkın artık sürgünler nâmı altında husûsî bir statüye sâhip bir vaziyette gözükmemeleri bu hususu ispat etmektedir.

Vaktiyle Niğbolu livâsında da bir hayli sürgün mevcut olduğuna fakat zamanla diğer reâyâ arasına karışıp husûsî ve imtiyazlı bir zümre olmaktan çıkmış olduklarına dâir de elimizde kuvvetli deliller mevcuttur. Şöyle ki, "XV. ve XVI. asırlarda Türkiye'de zirâî ekonomik hukûkî ve mâlî esasları..." nâmı altında basılmakta olan eserimizde, birbiriyle mukâyese edilebilecek şekilde ayrıca tab ve tahlil ettiğimiz iki Niğbolu kânunundan birisi, diğerinden kırk elli sene kadar eski bir devirde tanzim edilmiş bulunmaktadır. İşte bu eski Niğbolu kânununda sürgünlere âit

bâzı ahkâm mevcut olduğu hâlde, daha muahhar târihli olanında bu kaydın çıkarılmış olması bize mânîdar gözükmektedir. Çünkü eski kānunda bu gibi ahkâmın mevcûdiyeti o mıntıkada vaktiyle mühim miktarda sürgünün mevcut olduğunu göstermekte olduğu gibi; kırk elli sene sonra yazılan yeni kānunda vaktiyle mühim bir yekûn tutan bu sürgünlerin reâyâ arasına karışması sebebiyle, husûsî ve imtiyazlı vaziyetlerini kaybeden bu sınıf halk için yeni kānunu yazanlar bu hususları ayrıca mevzûubahis etmek lüzumunu hissetmemişlerdir. Şu hâlde, demek oluyor ki, elimizdeki nüfus ve arâzi tahriri defterlerinde Rumeli'ndeki halkın birçoğu üzerinde sürgün işâretinin bulunmayışı, Rumeli'ne yapılan sürgünlerin çok evvelki zamanlarda yapılmış olması ve bu müddet zarfında bu halkın muhâcir ve sürgün vaziyetinden çıkıp tamâmen yerli halk arasına karışmış olmasıyla îzah edilebilir. Bugün elimizde Rumeli'nde işgali müteâkip seneler içinde yapılmış tahrirlere âit defterler bulunsa idi, Anadolu'dan getirilip yerleştirilmiş nüfusun hakîkî miktarı hakkında kat'î mâlûmat edineceğimiz muhakkak idi.

Arasında *muhâcirin sürgün addedilmesi için mutlaka Anadolu'dan gelmiş olmasının şart koşulması* dikkate şâyandır. Diğer taraftan birtakım imtiyazlara sâhip gözüken bu nevi sürgünlerin bir müddet sonra, Fâtih zamanında, İstanbul civarına yapılan iskânlardaki *esir sürgünlerden* farkı da ayrıca üzerinde durulacak bir mesele teşkil etmektedir.

Diğer taraftan, yeni fethedilen memleketlerin Osmanlı târihinin her devrinde Türk-İslâm memleketlerinin hemen her tarafından kendi ihtiyariyle gelmiş insanlarla bir taraftan tabiî bir şekilde iskân edilmiş olduğu da yine târihî menbalar tarafından, noksan olmakla berâber, şurada burada kayıt edilmiş görülmektedir.

> Kaçankim Karacahisar'ı aldı, şehrin evleri boş kaldı *ve Germiyan vilâyetinden ve gayri vilâyetden hayli halk geldi.* Osman Gāzi'den evler dilediler. Osman Gāzi virdi. Sehil zamanda mâmur oldu bir nice kiliseler dahi vardı mescit itdiler ve bazar dahi dorgurdular ve bu kavm ittifak ittilerkim cuma namazın kılalım ve hem bir kadı dahi dileyelim didiler... (Âşıkpaşazâde, s. 18).

(15) Bursa yeni fetholunduğundan Kayseriye, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Lârende, Dârende, Maraş taraflarından ümmet-i Muhammed gelüb sâkin oldular... Belh, Buhara, Horasan taraflarından nice erenler gelüb tavattun itdiler. (Evliyâ Çelebi, cilt 2, s. 9).

Görülüyor ki yeni fethedilen memleketler Türk-İslâm memleketlerinin her tarafından gelmiş insanlarla iskân edilmektedir. Bu hususta Bursa'nın zikri geçen misali ve Bursa'ya ilk girenler ve orada mezarı bulunanlar arasında Emîr Sultan, Abdal Murad, Geyikli Baba Sultan gibi Horasanlı, Buharalı ve Azerbaycanlı dervişlerin bulunuşu şâyân-ı dikkat olduğu gibi, Osman Gâzi zamanında iskân edilen Bursa Yenişehir'inin mahalleleri arasında (Murad Paşa Mescidi veyâhut Kayseri namında bir mahalle bulunuşu o mahalleyi teşkil edenlerin Kayseri'den gelmiş olduklarını göstermek îtibâriyle kayıt edilmeye değer bir keyfiyettir. Aynı şekilde yukarıda zikrettiğimiz, Karacahisar'a gelip de kadı ve cuma namazı arayan halkın da şehirli îtiyatlarını hâiz olduğu pekâlâ anlaşılmaktadır.

Ayrıca Bursa civarında Dulkadiroğullarından Kasım Bey'in eşküncilü mülkü olan ve Dulkadiriye'den gelen Türkmen tâifesinin temekkün ve tavattun ettiği *"Türkman Şehsüvarlı"* gibi isimler taşıyan köylerin ve Dulkadirlü cemâatinin bulunması da fetihten bir müddet sonra Anadolu'nun daha içlerinden gelip de Bursa civarına yerleşmiş olan Türkmen aşîretlerinin mevcut bulunduğunu göstermektedir.

Türk Anadolu'nun Balkanlar'da doğru abanışı ile Anadolu'da muhtelif mevki ve şehirlerde oturan halkın bir kısmının daha ileri mevkilere sürüldüğü ve ordular ve hudutlarla birlikte bu akının dâima daha ileriye doğru indiği veyâhut doğrudan doğruya Anadolu'da yerleşmiş bulunan nüfus kitleleri üzerinden aşıp şarktan garba nakledilmiş olduğu görülmektedir. Bu sırada muhtelif zamanlarda Anadolu'daki meşhur âilelerin evlât ve ahfadının mülk ve vazîfelerinin hemen daha ilk devirlerde nasıl Anadolu'dan Rumeli'ne atlamış olduğunu tâkip etmek de bu hususta faydalı olacaktır. Filhakîka, ilk Osmanlı pâdişahlarının silâh arkadaşlarının veya Anadolu beylerinin çocukları umûmiyetle kendi arkadaşları ve "akvam ve akrabâları" ve çok defa

mensup oldukları aşîretleriyle hudut boylarında vazîfe almış ve oraları kendilerine mülk edinmişlerdir. Hudutlara doğru ilerleyen bu akın Anadolu'yu âdeta boşaltmış ve devletin bütün tâlii ve kudretini Rumeli'ye nakletmiş gözükmektedir.

Hulâsa; aşağıya dercettiğimiz parçada Giese'nin tabettirdiği *Tevârih-i Âl-i Osman* sâhibinin dediği gibi, *Rumeli'nin şenlik olmasına Anadolu'dan geçüb gidenler sebep olmuştur ve Rumeli'nin aslı Anadolu'dandır, andan gelmişlerdir* ve hatta Timurlenk'in önü sıra kaçıp gelen ve Rumeli'ne dökülen Arap, Kürt ve Türkmen ve Anadolu halkın inzımamıyle bu akın büyük bir şiddet kazanmıştır.

> (16) Ve hem Timurhan bu vilâyete giriycek şöyle heybet bırakdı kim önünde kimse karar idemezdi. Cümle uğrayacağı yerlerün *halkı kaçub denizi geçüb Rumeli'ne geçdiler. Ol zamana irişmiş âdemiler şöyle rivâyet ettilerkim,* Rumeli'nde nice halk gördük kim dirlerdi kim bizüm aslımız Arab'dır ve kimi Türkman'dür kimi Kürt'tür kimi Anadolu. Kimi eydür bizüm aslımız Çağatay idi der. *Kaçub Rumeli'ne gelmişlerdir. Ve hem vâkı ekser Rumeli'nin şenlik olmasına bular olmuştur.*
> Hem bir sebeb dahi oldur kim, Rumeli yeni açılıycak Anadolu'dan gelüb doyum olub beş altı yesir dutub mâl u ganâyimle gine illerine varırlardı. Gele gide gördüler kim bunda olan Anadolu'da ele girmez bu kez birikişüb Rumeli'nde kaldılar. Eğer soraverecek olursa Rumeli'nin aslı Anadolu'dandır. Andan gelmişlerdir."

Rumeli'nin iskânı için yapılan sürgünler hakkında buraya kadar verdiğimiz mâlûmatı hulâsa etmek lâzım gelirse diyebiliriz ki; elimizde mevcut bâzı kayıtlar çok noksan olmakla berâber, Rumeli'nin iskânı için vaktiyle Anadolu'dan geçirilmiş olan halkın yekûnu umûmiyetle zannedildiğinin fevkinde olması lâzım gelir. Şurada burada tesâdüfen kalmış olan bu noksan kayıtlar, Rumeli'nde yapılan fütûhat ve *istilâlarla birlikte halkı da berâber sürüp getirmenin,* bir nevi iskân ve yurtlandırma siyâsetinin eski Türk devletlerinden geçmiş olan ve Türk akınlarına has bulunan bir an'ane olduğunu göstermektedir. Bundan başka Rumeli'ne muhtelif târihlerde, muhtelif soylardan muhtelif unsurlar geçmiştir. Bunların içinde Tatar, Arap ve Kürt gibi unsurlar da bulunmuştur. Fakat bu unsurlar, esâsen Anadolu'nun garp taraflarında yaşayan ve o zaman Anadolu nüfusunun terekküp tertibine dâ-

hil olan unsurlardı ve bu unsur, kuvvetle tahmin edilebilir ki, Anadolu'daki işgal ettikleri nispetleri muhâfaza etmek sûretiyle ve diğer Türk unsurlarıyla karışık olarak Rumeli'ne geçmişlerdir. *Filhakîka sürgünlerde dâima riâyet edilen bir kāide,* herhangi bir yerin halkını, bir cemâati tamâmen göçürmek sûretiyle onların evvelce bulundukları yerleri boş bırakacak yerde; şehir, köy ve cemâatlerden zaman zaman onda bir, beşte bir gibi muayyen nispetler tahtında bir kısmını götürmek ve bu sûretle Anadolu köy ve kasabalarını tecezzî sûretiyle, garba doğru istilâ ile birlikte, müteaddit ülkelerde teksir ederken ana kovanın boş kalmamasına dikkat etmekti. Bu sûretle aynı Kayseri'den on, on beş defa sürgün gittiği ve muhtelif memleketlerde birçok Kayserili mahalleleri kurulduğu hâlde Kayseri'nin hayât-ı umûmiyesi bozulmuş olmadığı gibi; Anadolu'da aynı ismi taşıyan aynı aşîretin muhtelif târihlerde, muhtelif yerlerde sürülmüş olan muhtelif aksamı aynı şekilde Rumeli'nde de istilânın muhtelif merhalelerini temsil ederek muhtelif yerlere dağılmış bulunmaktadır. Bu sebeple aynı isme şarkî, orta ve garbî Anadolu'da, şarkî ve garbî Rumeli'nde tesâdüf edince hayrete düşmemek lâzım gelir. Elimizdeki kayıtlar Rumeli'ne yapılan sürgün işlerinin tekniğinin hakîkî mâhiyetini gösterecek vaziyette değildir. Bununla berâber muahhar devirlere âit sürgünlere âit bildiklerimizden vaktiyle yapılan sürgünlere bütün tafsîlâtıyla tasavvur edebiliriz. Bu emirlerde ise, sürgün mıntıkasında dâhil her yerden, her türlü sanat ve meslek sâhibinden *onda bir* nispetinde adam ihraç edilip gönderilmesi emredilmiş bulunmaktadır. Bu sûretle sürgüne çıkan kāfilenin onda bir nispetinde küçültülmüş bir Anadolu olması lâzım gelir.

Diğer taraftan, *ilk hamlede Rumeli'ye göçürülenler arasında göçebe Türkmenlerin büyük bir mevki işgal etmiş olduğunu* gösteren kayıtlar, birçok Anadolu bey ve reislerinin bütün cemâatleri ve maiyetleriyle berâber, daha ilk günlerden îtibâren Rumeli'nde hudut boylarına yerleşmiş gözükmesi, bize Rumeli'ne geçirilenler arasında hâlis Türk soyundan unsurların ekseriyet teşkil ettiklerini pekâlâ ispat etmektedir. Orta Asya'dan daha yeni gelmiş olan akınlar, Anadolu'da daha eskiden yerleşmiş kitlelerin üzerinden aşarak, evvelâ Garbî Anadolu'da toplanmış ve oradan Balkan-

lar'a doğru boşalmıştır. Rumeli'nin muhtelif yerlerinde halk lisanının en saf ve güzel bir Türkçeyi, Türk'e mahsus âdetleri ve seciyeyi muhâfaza etmiş olması da onların ırkî menşelerindeki bu sâfiyeti ispata kâfidir.

Bütün bu diller neyi ispat ediyorlar? Rumeli'deki Müslümanların büyük bir ekseriyetinin câhil ve garazkâr an'anelerinden tecrit edilmemiş bir görüşün iddia ettiği gibi, Müslüman dinine sokulmuş Bulgar, Rum ve Arnavutlar olmayıp bilakis en taze ve hâlis Türk soyundan insanları olması ihtimalini değil mi?.. Bu sûretle târih içinde nüfus kitlelerinin yer değiştirme hususunda tâbi olduğu zarûretlere dikkatli bir göz için, ırkî sâfiyet ve asliyet bakımından bir Rumelili Türkün bir Anadolulu Türkü kadar aynı büyük soya mensup olmak iddiasını taşıyabileceği bir hakîkat olarak meydana çıkmaktadır. Çünkü, mütemâdiyen garba doğru kabaran ve taşan aynı Türk akını, vaktiyle nasıl adım adım bütün *Rûm memleketlerini*, yâni şarkî ve garbî Anadolu'yu Türkleştirmişse; o târihi yapan aynı kudret, yine aynı yollardan geçerek, Balkanlar'a kadar sarkmış ve aynı sûretle orayı da asırlarca bir Türk vatanı hâline sokmuştur. Târihin hazin bir tecellîsi Türk'e, daha düne kadar bir istilâ ordusunun yabancı memlekette nöbet bekleyen bir neferi gibi değil; fakat, alnının teri ve elinin emeğiyle şenlendirip kendisine vatan edindiği ana baba yurdundan ayrılmayı bir zarûret hâline sokmuşsa, bu feci âkıbet, hiç olmazsa târihî hakîkatin onun aleyhine çevrilmesi için bir sebep teşkil etmemelidir. Rumeli muhâcirinde Türklükten başka sıfat görmek isteyenlere karşı bu noktanın tenviri îcap etmektedir. Filhakîka, imparatorluk denilen bu koskoca hengâme devrinde Rumeli birçok defa Anadolu ile dolmuş boşalmış ve Türk'e hakîkî bir ana vatan olmuştur. Bu îtibârla, Rumeli muhâciri karşısında meşru olmayan bir gurura dayanan ve Türk elinde senlik ve benlik iddiaları yaratmak istîdadını gösteren bir *Anadoluluk*, hakîkatte aslı olmayan bir dâvânının mahsulüdür.[2]

---

[2] Bu konferans Ömer Lütfi Barkan'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları" nâmı altında hazırladığı etüdlerin bir faslının ihtisar edilmiş bir şeklidir.

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHÂCİR İSKÂNI İŞLERİ VE BİR İÇ KOLONİZASYON PLANINA OLAN İHTİYAÇ

Türkiye'de Muhâcir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç*

Târihin insafsız bir tecellîsi, bir kısım ırkdaşlarımızı uzun asırlar boyunca yalnız bir istilâ ordusu veya imparatorluk memuru olarak değil, fakat alınlarının teri ve bereketli nesillerinin kalabalığı ile bir toprak işçisi olarak şenlendirdikleri ve daha düne kadar ikinci bir Türk vatanı hâlinde tuttukları ana baba yurtlarını bırakıp göçmeye mecbur bırakmıştır. *Son yüz, yüz elli senelik Türkiye târihine hâkim olan bu fâcianın enginliği* henüz lâyıkıyle tespit ve tasvir edilmemiş olmakla berâber Türk milletinin hayatına mal olduğu maddî ve mânevî zararlar, kendilerinden şüphe edilmeyecek kadar büyüktür.

Fakat işin asıl hazin olan tarafı "Bozgun" denilen fâciada âilelerinden birkaç ferdini katliâmlar esnasında kaybetmiş veya uzun muhâceret yolunun bir tarafına gömmüş muzdarip ve perîşan muhâcir kâfilelerinin ana vatanda câmi avlularında veya yangın yerlerinde mâruz kaldıkları sefâlet ve sârî hastalıkların sebep olduğu telefâtın korkunç bir şekil almış olmasıdır. Gerçekten, dâimî harp gâileleri içinde bunalmış, idâresiz ve geri bir memlekette başı boş ve yardımsız bırakılan veya cahilâne bir idâre ile fenâ tatbik edilmiş olan bir iskân işi, Türk nüfus ve ekonomisi üzerinde tahrip edici tesirler doğurmuştur.

Bu "bozgun" ve *göç fâcialarının insan zâyiatı ve iktisâdî tahrip bakımından bıraktığı boşluklar yanında, mânevî sâhalarda açtığı yaralar* da daha az ehemmiyetli değildir. Bugün halkımızın pek çoğu, bir iki nesil içinde, birkaç defa göç etmiş bir muhâcir soyunun hicranını kendi ruhunda taşımaktadır: Canlı bir ağaç gibi mevcûdiyetini besleyen bütün ince kökleriyle maddî ve içtimâî muhitine sıkı sıkıya bağlı bulunan insanın ana-baba yurdundan gene tıpkı kökünden sökülen bir ağaç gibi koparılarak başka diyarlara

---

* *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, X/1-4 (1948-49), ss. 204-223. [Bu makale kısmen kısaltılarak ve kısmen eklemeler yapılarak 1950 yılında Cumhuriyet gazetesinde "Maliye ve İktisat" başlığı altında yeniden neşredilmiştir. İlave kısım dipnotta verilmiştir.]

sürüklenmesi, *ruh ve beden sıhhati için çok tehlikeli bir ameliye* teşkil etmektedir. Bu hâl, ana yurda dönen muhâcirlerin maddî ve mânevî ne kadar büyük bir ihtimama muhtaç olduklarını göstermektedir.

Muhâcir iskân işlerine karşı gösterdiğimiz alâka, yalnız kendi soyumuzdan ıztırabı bu derecede büyük ve tâlihi bizimkine bu kadar yakın insanlara karşı izhar edilecek hissî ve insânî duygularla da tamâmen îzah edilemez. Şimdiye kadar yurt dışında kalmış olan Türk soyundan ve Türk kültüründen muhâcirlerin ana vatanda muvaffakiyetli bir şekilde iskânları işi, *memleketimizin iktisâdî veya siyâsî hayat dâvâlarıyla alâkalıdır*. Gerçekten, bir milletin kalkınmak irâdesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve kültürlerin istikbali meselesi bahis mevzûu olduğu zaman o memleket ve medeniyetlere has nüfus imkân ve şartları büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. İçtimaî ve iktisâdî sâhalarda demografik diyebileceğimiz birtakım muayyeniyetler vardır. Bu sebeple, makine medeniyetinin nimetleri içinde müreffeh çoğalan genç milletler karşısında Türk soyunun varlığını muhâfaza edebilmek için, mümkün olduğu kadar bir araya toplanmaya, çoğalmaya ve *milletlerarası amansız çoğalma yarışını* kazanmaya ihtiyacımız vardır.

Bütün bu mülâhazalar ve daha düne kadar Cumhuriyet devrinde muhâcir ve "mübâdil" iskânı işlerinde geçirdiğimiz acı tecrübeler, bize muhâcir yerleştirme ve kıymetlendirme işlerindeki lâubâli hareket tarzlarımızı ıslâh etmek ihtiyacını duyurmuş olması lâzım gelirdi. Nitekim, bu meselenin ehemmiyetine âit kuvvetli bir şuur ve alâka daha vaktiyle uyanmış ve hatta 25 senelik bir iskân programının hazırlanmasına da teşebbüs edilmiş bulunuyordu. Fakat, araya giren ikinci dünya harbi ve onu tâkip eden buhranlı ve silâhlı sulh devirleri, er-geç halletmek mecbûriyetinde kalacağımız bir muhâcir iskânı meselesinin mevcut olduğunu ve bunun için ise, hiç olmazsa *lüzumlu ilmî tetkikleri ve bu tetkiklere dayanan büyük bir iç kolonizasyon ve iskân planının bütün hazırlıklarını* ikmal etmek mecbûriyetinde olduğumuzu bize unutturmuş bulunuyordu. Bu sebeple son günlerde Bulgarların memleketimize iki yüz elli bin kişilik bir muhâcir kâfilesi göndermek sûretiyle yarattıkları emrivâki, bizi maddeten ve mânen tam bir hazırlıksızlık hâlinde buldu.

Gerçi bugün bu yeni muhâcir akını karşısında hükûmetin ne düşündüğünü ve ne yapacağını henüz lâyıkıyle bilmiyoruz. Fakat gazetelere akseden şekilleriyle yapılması düşünülen işlerden, iki yüz elli bin muhâciri kısa bir zamanda müstahsil bir hâle sokmak gibi muazzam bir problemin halli için tâkip edilmesi lâzım gelen usûllerin henüz lâyıkıyle tespit edilmiş olmadığı anlaşılmaktadır. Hele gazete havâdislerinin aksettirdikleri şekilleriyle, bu muhâcirlerin, muvakkat bir müddet için dahi olsa, kırk üç vilâyetteki binlerce köye ikişer beşer dağıtılmasının düşünülmesi, yapıcı ve yaratıcı bir iskân politikamızın olmadığını göstermektedir. Yine gazetelerde gördüğümüz şekilleriyle iâne toplama yolu ile veya husûsî bağışlarla köy kurma teşebbüsleri de his ve ahlâk bakımından övülmeye ne kadar şâyan olurlarsa olsunlar; diğer toprak dâvâlarımızla birlikte bir bütün hâlinde ve sistemli bir tarzda halletmek mecbûriyetinde bulunduğumuz muhâcir iskânı meselesinin azameti karşısında husûsî teşebbüsün aczini ispat eden delillerdir.

İki yüz elli bin Bulgaristan muhâcirini en kısa bir zamanda ve en verimli bir şekilde iskân edebilmek için lüzumlu hazırlıklardan mahrum olduğumuzun diğer büyük bir delili de bugün hükûmetin elinde etraflı tetkiklere dayanan geniş bir *iskân ve iç kolonizasyon projesinin* mevcut bulunmayışıdır. Bugünkü şartlar altında gelecek muhâcirlerin memleketin nerelerinde ve ne şekilde iskân etmek mümkün ve münâsip olacağı bilinmediği gibi, böyle bir teşebbüsün neye mâlolacağı, bir mîmar projesinin hesaplarına benzer planlar hâlinde ve ilmî bir şekilde henüz etüt edilmemiştir.[1]

---

[1] "Böyle bir iskân ve iç kolonizasyon plânının tanzimini zarurî kılan sebepler, yalnız muhacir iskânı işlerine münhasır olmayacak kadar çoktur. Evvelâ unutmamak lâzım gelir ki, bugün Türkiye, umumiyetle zannedildiğinin aksine olarak, geniş topraklarına ve nüfusunun nazarî olarak kilometre kareye (1950 sayımına göre) 27 kişi düşmesine rağmen, ziraî nüfus kesafeti itibariyle dünyanın en kesif ve dar topraklı bölgelerinden birisidir. Nitekim, çiftçiyi topraklandırma kanununun tatbikatı esnasında meydana çıkmıştır ki, bugün Türkiye'de herkesi ne bulunduğu yerde ne de sadece kamulaştırılacak büyük topraklar veya devlet toprakları üzerinde yerleştirmek mümkün olmayacaktır. Bu sebeple, büyük sahaların yeniden ziraate açılmak üzere ihyâ ve ıslahı yahut ziraî nüfusun kesif bulunduğu mıntıkalardan ziraat yapılacak boş toprak bulunan mıntıkalara

İskân İşlerinin Cumhuriyet Devrinde Arz Etmiş Oldukları Vüs'at ve Ehemmiyet

Muhâcir iskânı işlerinin memleketimiz için muhtelif devirlerde arz etmiş olduğu vüs'at ve ehemmiyet hakkında bir fikir verebilmek için, târihimizin 93 Bozgunu veya Balkan Harbi gibi büyük felaket senelerinde vukûbulmuş olan muazzam muhâcir akınlarını bir tarafa bırakarak, yalnız Cumhuriyet devrini tetkik etmek kâfi gelecektir.

Gerçekten 1923-1933 yıllarında, yâni Cumhuriyetin ilk on yılı içinde Türkiye'de yerleştirmek mecbûriyetinde kaldığımız muhâcirlerin adedi, 379.913'ü *mübâdil* ve 248.392'si mübâdele mıntıkası hâricinden olmak üzere 628.305 kişi (158.336 âile)'yi bulmuştur.

Türkiye'ye teveccüh etmiş bulunan bu muhâcir akını o zamandan beri durmamış ve aşağıda (1) numaralı cetvelde kaydettiğimiz bir ritim ve hacim arz ederek devam etmiş bulunmaktadır.

Cetvel 1

1934-1949 senelerinde ana yurda gelen göçmenlerin hâne ve nüfus miktarlarını gösterir cetvel

Seneler	Hâne adedi	Nüfus adedi
1934	9282	34057
1935	13002	50719
1936	8518	33074
1937	7008	26752
1938	8734	29678
1939	5728	21458
1940	3499	11216
1941	1434	5161
1942	1024	3607
1943	425	1340
1944	185	506
1945	222	690
1946	344	877
1947	270	630
1948	405	1145
1949	493	1683
Yekûn	60573	222593

nakil ve iskân gibi bir iç iskân ve kolonizasyon plânının hazırlayıp tatbikata geçilmesi icap etmektedir." Ö. Lütfi Barkan, "Muhacir İşinde İç Kolonizasyon Planı", *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1950, s. 2.

1934-1949 seneleri arasında memleketimize gelmiş bulunan bu muhâcirlerin geldikleri memleketlere göre dağılış şekli aşağıda gösterilmiştir.

Geldikleri memleket	**Hâne**	**Nüfus**
Bulgaristan	32346	115526
Romanya	22573	87464
Yugoslavya	2340	8969
Sâir memleketler	3314	10634
Yekûn	*60573*	*222593*

1950 Yılında Başlayan Büyük Akın

Bu sûretle bilhassa Balkan Harbi'nden beri memleketimize durmadan akıp gelmekte olan muhâcir akınları, İstiklal Harbi'nden sonra Yunanistan'la yapılan *mübâdele* anlaşması ile birdenbire büyük bir hacim almış, fakat ondan sonra da normal zamanlarda senede 30-40 bin arasında bir muhâcir kâfilesi her sene *Ana Vatana* dönmek arzusunu göstermiştir. Bu tempo, İkinci Dünya Harbi sonunda Balkanlar'da hâsıl olan siyâsî vaziyet dolayısiyle bir müddet çok yavaşlamış ise de 1950 yılından beri yeniden canlanmış ve o sene içinde 51.921'i Bulgaristan'dan 2.871'i diğer memleketlerden olmak üzere cem'an 54.792 nüfus muhâcir Türkiye'ye gelmiştir.

Son zamanlarda Bulgaristan hükûmetinin bu memlekette yaşayan Türklere karşı tâkip ettiği *kaçırtıcı politika*nın netîcesi olan bu artış yüzünden 1951 yılı sonuna kadar Türkiye'ye gelecek olan muhâcirlerin sayısı 220-250 bin olarak tahmin edilmektedir. Gerçekten, Bulgaristan'daki konsolosluklarımız tarafından 1950 yılı içinde verilen muhâceret vizelerinin yekûnu 105.690'ı bulmuştu. 1950 Kasım ve Aralık ayları ile 1951 Ocak ve Şubat aylarında vize verilmemiş ve 1951 Mart ve Nisan aylarından îtibâren ayda 12.000 üzerinden vize verilmeye başlanmış ve sene sonuna kadar bu temponun muhâfaza edilebileceği anlaşılmıştır.

Harpten evvel Bulgaristan'daki Müslümanların sayısı 850 bin olarak tahmin edilmekte idi. Bunların içinden 300 bin Müslüman Pomak ile sayıları 100 bini aşmakta olan Müslüman Çingeneleri çıkartacak olursak Bulgaristan'da daha bir hayli Türk'ün mevcut kalacağı anlaşılmaktadır. Bulgaristan'da *mâlî, sosyal veya*

siyâsî hangi tedbirlerin zor ve tazyiki altında hangi Türk zümrelerinin doğup büyüdükleri memleketlerini terkederek Ana Yurda sığınmaya ne şekilde mecbur kaldıkları ve bu işin ne gibi maksatlarla ne tarzda tanzim edilmiş olduğunu, Bulgaristan'ın iktisâdî kalkınma faâliyetinde hizmetlerinden faydalanmak mümkün olan gençleri ve teknik bir bilgi ve hüner sâhibi olanları alıkoymaya mâtuf tedbirlerin neler olduğu lâyıkıyle bilinmemekle berâber, Türk soyundan daha yüz binlerce muhâcirin Bulgaristan'dan memleketimize hicret etmeye mecbur bırakılacağı ve bu muhâcirlerin memleketimizde iktisâdî, mâlî büyük gâileler doğuracağı ve vaktinde enerjik tedbirler alınmaz ise durumun fecâat arz edeceği muhakkaktır.

Aşağıdaki (2) ve (3) numaralı cetveller bize Bulgaristan'dan muhâcir olarak gelen unsurların mesleklerini ve yaşlarını göstermek îtibâriyle göçmenlerin memleketimizin iktisâdî hayatına derhâl ve en faydalı bir şekilde iştirak edebilmek bakımından taşıdıkları imkânlar hakkında bir fikir vermeye müsâit bulunmaktadır.

Cetvel 2

1/1/1950 târihinden 31/12/1950 târihine kadar Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yaşlarını ve cinsiyetlerini gösterir cetvel[2]

Cinsiyeti	1-14 yaş arasında	%	15-45 yaş arasında	%	45'den yukarı	%	Yekûn
Erkek	15020	52.1	3777	13.0	10181	35.4	28978
Kadın	13019	37.0	3397	14.8	6527	28.0	22943
Yekûn	28039	54.1	7174	13.8	16708	32.3	51921

[2] Bu cetvelde 15-45 yaşlar arasında bulunup da her bakımdan faal ve müstahsil bir durumda bulunmaları mümkün olan nüfusun yüzde nispetinin (ki %13,8 dir) oldukça düşük olduğu göze çarpmaktadır. Gerçekten, 1943 sayımına göre Bulgaristan'da 15-45 yaş arasındaki kadın ve erkek nüfusun umum nüfusa nispeti %44,4 idi (geriye kalanlardan 45 yaşından büyük olanların nispeti %20 ve 0-14 yaşları arasında bulunanların ise, %35.6 idi). Türkiye'de de (1950 sayımına göre) 0-14 yaşları arasında olanların umum nüfusa nazaran yüzde nispeti 39.5, 15-44 yaşları arasında olanların 44.l ve 45 yaşından yukarı olanların ise, 16.4'tür. Buna göre Bulgaristan'dan gelen muhâcir nüfusunun yaş bakımından terekkübündeki bu gayritabiîliği, Bulgarların tehcir siyâsetlerinde faal nüfusu alıkoyan birtakım tedbirlerin bulunmasına veya orada tatbik edilen içtimâî rejimin bu gibilere yaşama şartlarını müsâit bulundurmasına atfetmenin mümkün olup olamayacağı veyâhut tamâmen ârızî birtakım sebeplerle îzah etmek îcap edeceği meselesi tetkike muhtaçtır.

Cetvel 3

Bulgaristan'dan 1/1/1950 târihinden 31/12/1950 târihine kadar gelen göçmenlerin âile îtibâriyle mesleklerini gösterir cetvel

Mesleği	Âile adedi	Mesleği	Âile adedi
Tesviyeci	154	Memur	82
Tornacı	106	Şoför	119
Dokumacı	562	Amele	146
Öğretmen	86	Makinist	105
Öğrenci	149	Makine tâmircisi	84
Ekmek pişirici	71	Değirmenci	113
Araba sürücüsü	153	Aktar	10
Celep	76	Kalaycı	119
Tabağ	63	Tenekeci	191
Bahçıvan	233	Dokumacı	28
İşçi	301	İş yapmaz	29
Ressam	7	Gömlekçi	22
Saatçi	6	Sepetçi	26
İmam	17	Süpürgeci	12
Çiftçi	4845	Tatlıcı	247
Tütüncü	1703	Binâ boyacısı	57
Kunduracı	160	Fotoğrafçı	12
Marangoz	116	Yorgancı	16
Terzi	203	Bakırcı	42
Berber	311	Nalbant	66
Demirci	99	Camcı	21
Araba imalatçısı	100	Elektrikçi	39
Balıkçı	55	Kahveci	62
Aşçı	118	Kürkçü	11
		Yekûn	*11359*

3 numaralı cetvelin tetkikinden anlaşılacağı veçhile, Bulgaristan muhâcirlerinin 1950 yılı içinde gelenlerinden yarısından fazlası memleketlerinde çiftçilik veya tütüncülük ile meşgul olmakta idi. *Çiftçilerin ihtisaslarının ve teknik bilgilerinin derecesi* bu istatistik tablosunda tafsîlâtlı bir şekilde tespit edilmiş değildir. Hâlbuki, muhâcirlerin memlekete girdikleri sıralarda tanzim edilen fişlerinde ve tertip edilecek anketlerde bu tafsîlâtın tespitine dikkat edilmeli ve vaziyet zirâat mütehassıslarının da yardımı ile umûmî bir şekilde ayrıca tetkik edilmelidir. Meselâ, makine

ile ve motorlu vâsıtalar kullanarak çalışmaya alışık, fennî zirâat usûllerine vâkıf hubûbat zirâatçileri, fennî arıcılık veya tavukçuluk yapabilecek durumda olanlar, pirinç zirâati ile bâzı sanâyi nebatlarının zirâati ile meşgul olmuş bulunanlar, tütüncülük, gül yağcılık, bağcılık veya şarapçılık yapanlar; meyve bahçeleri yetiştirmek, hayvan beslemek hususunda husûsî bir bilgi ve tecrübeye sâhip olanlar, fennî sütçülük veya peynircilik yapanlar, orman işletenler ilâh. gibi *ihtisas şûbeleri ve ihtisasların mâhiyeti ve derecesi ayrı ayrı tespit edilmeli* ve münâsip görüldüğü takdirde bu gibilerden bir kısmı kendilerine husûsî krediler açılarak büyük şehirler civarında yerleşmek imkânlarını bulmalıdır. İskân mıntıkalarına sevkler bu husûsiyetler göz önünde bulundurularak yapılmalı ve gönderildikleri illerde de tevzîin bu esaslara göre yapılması, husûsî tâlîmat ile vâlilere veya iskân komisyonlarına belirtilmiş olmalıdır. *Muhâcirlerin zirâî istihsaldeki ihtisaslarının husûsiyetlerinden hakkıyle faydalanmak ve getirmeleri muhtemel tecrübe ve bilgileri kıymetlendirebilmek için iskân sâhalarını dikkatle seçmek* lâzım gelmektedir. Bu sûretle muhâcirlerin en münâsip şekilde yerleştirilebileceği "ekonomik muhit"i seçebilmek, onları alışık oldukları iklim şartları içinde iskân etmek kadar mühim olacaktır.

3 numaralı cetvelde âile reisi olarak hesaplandıkları için nüfus îtibâriyle işgal ettikleri hakîkî nispet hakkında oldukça şaşırtıcı bir tesir yapmakta olan diğer mesleklere gelince; bunların büyük bir kısmı kasabalarımızın muhtaç olduğu tecrübeli ve bilgili *küçük sanat erbâbı*nı ve bâzı teknik adamlarını ihtivâ etmektedir ki, bu gibilerin memleketimizde kısa bir zamanda müstahsil bir hâle sokulması o kadar güç olmayacaktır.

Bu sebeple, yerleştirilmeleri ve kısa bir zamanda müstahsil bir vaziyete sokulmaları hakîkaten büyük bir mesele teşkil edecek olan ve büsbütün ayrı bir planda husûsî bir mesele olarak ayrıca tetkikleri lâzım gelen muhâcirler, daha ziyâde çiftçilikle meşgul olan köylülerdir. Bu köylülerin memleketin neresinde nasıl yerleştirilebileceği ve kendilerine lüzumlu toprakların nasıl bulunacağı meseleleri, ileride göreceğimiz veçhile, bizi büyük müşküllerle karşılaştıracaktır.

Muvakkat İskân Fikri ve Tatbîkatı

Bu sûretle hükûmetin türlü gâilelerle meşgul olduğu bir sırada büyük çapta bir iskân işiyle karşı karşıya gelmiş olması ve bu hususta lâzım gelen hazırlıkların daha evvel yapılmamış bulunması, elde mevcut mâlî imkânların mahdutluğu, bütün mahzurlarına rağmen, gelen *muhâcirleri muhtelif illere tevzî etmek ve dâimî iskân mıntıkalarının belli olmasına intizâren onları üçer beşer dağıtıldıkları köylerde halkın yardımı ile iâşe edilen bir misâfir durumda tutmak cihetine gitmeye hükûmeti mecbur etmiştir.*

Bu maksatla muhtelif illerin muvakkat bir müddet için barındırabileceği muhâcir adedi sorulmuş ve onlardan alınan cevaplara göre aşağıdaki (4) numaralı "kontenjan" cetveli tanzim edilmiştir ki, muhâcirler geldikçe bu "mürettep" adetlere göre adı geçen illere sevk edilmektedir. Bu kontenjan listesine göre, bu sûretle misâfir edilecek muhâcirlerin sayısı 71.986 olacaktır. Ayrıca, devlete âit 15 üretme çiftliği 2.950 kişilik bir grubu ve 11 veteriner kurulu 1.220 ki cem'an 4.170 kişilik kontenjanı misâfir edebilecektir.

İskân işlerini idâre edenler, muhâcirlerin yarısının muvakkaten iskân ve misâfir edilmiş oldukları bu mahallerde kendilerine iş ve yer bularak yerleşeceklerini ve devletin kendileri için arayıp bulacağı diğer iskân sâhalarına nakledilmek istemeyeceklerini tahmin etmektedirler.

Bu listelerdeki kontenjanların, memleketimize her gün gelmekte olan muhâcir sayısına göre, daha şimdiden dolmuş olması lâzım gelir. Bu sebeple, Nisan başından îtibâren gelecek olan muhâcirler için yeni listeler tanzim etmek veya muhâcirleri muvakkaten barındırmak için büsbütün yeni usûller bulmak îcap edecektir.

Cetvel 4

Muhtelif illerin muvakkat kaydı ile misâfir edecekleri muhâcir adedini gösterir cetvel

İlin adı	Kontenjanı	İlin adı	Kontenjanı
Afyon	500	Kayseri	1.500
Amasya	500	Kırklareli	2.174
Ankara	3.500	Kırşehir	2.000
Antalya	3.000	Kocaeli	3.401
Aydın	2.285	Konya	2.100
Balıkesir	3.000	Kütahya	750
Bilecik	300	Malatya	520
Bursa	2.500	Manisa	1.500
Burdur	2.000	Maraş	1.580
Çanakkale	2.500	Mardin	500
Çankırı	500	Muğla	1.450
Çorum	500	Niğde	1.042
Denizli	1.000	Samsun	2.000
Edirne	3.000	Seyhan	4.625
Elâzığ	500	Siirt	600
Eskişehir	350	Sinop	125
Hatay	3.000	Sivas	1.000
İçel	3.000	Tekirdağ	2.570
Isparta	500	Tokat	1.000
İstanbul	2.515	Urfa	2.709
İzmir	2.500	Yozgat	300
Kastamonu	590	Zonguldak	1.000
		Yekûn	*71.986*

Dikkat edilecek olursa, muvakkat kaydıyla misâfir olarak muhtelif nispetlerde muhâcir kabul etmeye tâlip olan ancak 41 il vardır. Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Gümüşhane, Ağrı, Bingol, Bitlis, Bolu, Çoruh, Giresun, Hakkâri, Kars, Muş, Ordu, Rize, Trabzon, Tunceli ve Van illeri, türlü sebeplerle bu listelere ithal edilmemiştir.

Muhâcir iskânı için lüzumlu mâlî kaynakların kifâyetsizliği

Bulgaristan'dan gelecek bir göçmen nüfusa, bakım ve barındırılmaları için yapılacak mahallî yardım dışında hükûmetçe asgarî olarak hesaplanması zarûrî gözüken masraflar, günde 60 kuruş iâşe bedeli, 2 lira yollama, 180 kuruş çeşitli giderler olmak üzere sınırdan girdiği günden barındırma mahalline kadar geçen 12 gün ile barındırma mahallinde geçecek 15 gün içinde 20 lira tutmaktadır. Bu hesaba göre yalnız Mart ayı sonuna kadar memleketimize gelmiş olması lâzım gelen 80 bin muhâcir için 1.600.000 lira sarfı îcap edecektir ki, yalnız bu masraf Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü 1950-51 bütçe yılı tahsîsatını aşmaktadır.

Bu yekûn bile, Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü'nün normal bütçesi için ezici bir yük teşkil etmekte iken, bu muhâcirlerin ve bundan sonra aynı ritim ile gelerek adetleri 220-230 [bin]'i bulacak olanların barındırılmaları, yerleştirilmeleri ve müstahsil bir hâle gelinceye kadar hiç olmaz ise bir sene müddetle iâşelerinin hükûmetçe ne kadar müşkül olacağı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, İskân İdaresi planlarını ancak fevkalâde mâlî kaynaklar bulunduğu takdirde tatbik edilmek üzere, hazırlayabilmektedir.

Gerçekten 250 veyâhut 220 bin Bulgaristan muhâcirini iskân işinin bugünkü Türk ekonomisine ve mâliyesine tahmil edeceği yükler pek ağırdır. Bir çiftçi âilesinin iskânı için en aşağı tahminlere göre, zarûrî görülen masraflar (nerelerde ve nasıl bulunabileceği pek belli olmayan toprakların bedelleri hâriç), 5.000 lirayı bulmaktadır. Bu para ile de kendilerine ancak 1.400 lira değerinde bir mesken, ahır ve samanlık, 500 liralık bir çift öküz, 200 liralık bir pulluk ve diğer araçlar, 300 liralık tohumluk temin edilecek olan muhâcir âilelerini ayrıca 1.600 lira sarfıyle iskâna kadar 4 ay ve iskândan müstahsil duruma geçinceye kadar bir yıl iâşe etmek (nüfus başına günde altmış kuruş vererek) mümkün olacak ve geriye kalan paradan hayvan yemi, yakacak, taşıma ve tedâvi masrafları çıkarılmaya çalışılacaktır. Aynı masraflar şehirlerde yerleşecek küçük esnaf takımına ev, dükkân ve diğer tesis masrafları ve döner sermaye karşılığı olarak ödenecektir.

Bir muhâcir âilesini en müsâit şartlar altında türlü buhranlara dayanıklı bir müstahsil durumuna sokmak için pek kifâyetsiz bir mâhiyette olan bu yardımın dahi devlet bütçesinin normal kaynakları ile iktihamı mümkün olmayacak olan azim bir yük teşkil ettiği âşikârdır. Hâlbuki öğrenebildiğimize göre, muhâcir iskânı işleri için şimdiye kadar ancak *karşılıklı paralar fonundan* Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilen bir 30.000.000 lira vardır, bir de Göçmenlere Yardım Cemiyeti tarafından gösterilen büyük gayretler netîcesi elde edilen 7.000.000 liralık bir iâne parası...

Karşılıklı paralar fonundan alınan 30.000.000 liranın 5.000.000'u muhâcirlerin nakli ve muvakkat bir zaman için iâşesi işleri için ayrılacak olursa, geriye kalan 25 milyon lira ile Bulgaristan'dan gelen 220-230.000 muhâcirden yalnız 75-80 bininin (yâni 15 bin âilenin) asgarî ölçüde esas iskânlarını sağlamak mümkün olacaktır. Bu hesapta 15 bin âilenin köylerde iskânı için yaptırılacak binâ ve tesis masrafları olarak, işçiliğine kendilerinin de iştirak edecekleri nazarıdikkate alınmak sûretiyle bu yekûnun bir âile için ortalama 1.000 lira hesabıyle 15 milyon lira ayrılmıştır. Bu 15 bin âilenin müstahsil duruma geçebilmesini temin için de beher âileye donatım veya döner sermaye karşılığı olarak ortalama 600 lira hesabıyle 9 milyon lira düşünülebilir. Aynı 15 bin âilenin barındırıldıkları veya iskân edildikleri mahallerdeki yakacak, aydınlatma ve buna mümâsil müteferrik masrafları karşılığı olarak da bir milyon lira hesap edilmiştir.

Bu sûretle temin edilmiş olan 30 milyon lira ile *gelecek muhâcirlerin ancak üçte birinin iskânları en fenâ şartlar altında ve müşkülâtla temin edileceği,* ayrıca müsâit yer ve işleyecek toprak bulmak ve muvaffakiyetli bir iskân sâyesinde kendilerini müstahsil bir hâle sokmak lâzım geleceği âşikârdır. İskânın muvaffak olması için ise, daha birçok şartların yerine getirilmesi lâzım gelmektedir.

İlk Yapılan Esas İskân Planı Projesi

1950 ve 1951 yıllarında Bulgaristan'dan gelen ve gelmesi beklenen göçmen sayısı asgarî olarak 220 bin civarında kabul edilebileceğine ve projeyi hazırlayanlara göre bu miktarın muhte-

mel olarak yarısının, kendilerine akrabâları yanında veyâhut kışı geçirmek için serpiştirildikleri bölgelerde serbest olarak yerleşmek için mahdut bâzı kolaylıklar ve kredi temin edildiği takdirde, hükûmetten başka yardım istemeyeceklerine nazaran, hiç olmazsa 100-110 bin nüfusun (yâni 20 bin âilenin) yeni iskân bölgelerine nakledilerek ve gerekli her türlü iskân yardımları sağlanmak sûretiyle sistemli bir şekilde yerleştirilmeleri lâzım gelecekti. İşte ilk projede hükûmet tarafından sistemli bir şekilde iskânlarına zarûret hâsıl olacak olan bu 20 bin âilenin, toprak varlıkları geniş, nüfus kesâfeti az, iklim şartları Bulgaristan iklim şartlarına yakın farz edilen Muş, Van, Ağrı, Bitlis illeriyle bu illere komşu illerin mücâvir ilçelerinde (Van gölü havzasında) kısmen 100-200'er hânelik yeni köyler kurmak ve kısmen de şehir ve kasabalarda yerleştirmek sûretiyle iskânları cihetine gitmek düşünülmekte idi.

Van Gölü havzasında iskân edilecek olan bu 20 bin âilenin toprak ihtiyacı, âile başına ortalama 100 dönüm zirâat arâzisi ve 20 dönüm mera olmak üzere 2.400.000 dönüm yâni 240.000 hektardan ibâret olacağı hesap edilmiş ve yerli halkın toprak ihtiyacını tazyik etmeden göçmenler için bu miktar arâziyi sözü edilen havzada bulmak mümkün farz edilmişti. Bu projeyi destekleyecek mâlî imkânlar (âile başına 5.000 liradan takriben 100 milyon lira tahmin ediliyordu). Temin edildiği takdirde, bu 20 bin âileyi Van Gölü havzasında topraklandırmak ve yerleştirmek üzere 20-25 toprak komisyonunun ilkbaharda bu bölgeye gönderilmesi düşünülüyordu. Bulundukları bölgelerde yerleşip kalmak isteyecek muhâcirlere (ki yekûnunun yarısı olarak hesaplanıyordu) de âile başına biner lira vermek kâfi görüldüğünden bu sûretle zarûrî addedilen masraflar 20 bin âileye verilecek 20 milyonla birlikte 120 milyonu buluyordu.

Bu sûretle lüzumu olan 120 milyon liranın hazînece verilecek ödenekler, Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği tarafından memleket dâhil ve hâricinden temin edilecek iâne ve teberrular, Marshall kredisinden veya Birleşmiş Milletler Teşkîlâtı'ndan sağlanacak yardımlarla temin edileceği düşünülüyordu.

Bu paranın Zirâat Bankası'nda açılacak özel bir fonda toplanması, iskân için yapılacak masrafların doğrudan doğruya bu

özel fondan icrâsı, bu masrafların faizsiz olarak uzun vâde ile ve borçlandırma yoluyla yapılması, tahsîlâttan her sene elde edilecek paranın da bu özel fona iâdesi sûretiyle müteâkip dış ve iç iskân işlerinin devamlı bir sûrette yürütülmesinin sağlanması ve bu maksatla mevzûatımızda gerekli tâdillerin yapılması uygun görülmüştü. Özel fonun bu şekilde taazzuvundan sonra ileride özel bir İskân Bankası teşkili veya Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'nün mülhak bütçeli bir teşekkül hâline kalbi de düşünülmüştü.

Yalnız bu güzel projenin derhâl kābil-i tatbik olma bakımından bâzı noksanları olduğu muhakkaktı:

Bu bölgede ancak yolların yapılması ve münâkale kolaylıklarının temini sâyesinde tasavvuru imkân dâhiline girecek olan büyük iskân planlarıyla ileride sistemli iskânlar yapılması düşünülebilirdi. Fakat, Bulgaristan'dan gelen ve bu yaz aylarından îtibâren esaslı bir şekilde iskân edilmeleri lâzım gelen muhâcirleri yerleştirmek için, gerekli tesis ve imkânları bu mıntıkada hazırlamak mümkün değildi. Bahis mevzuu toplu iskâna müsâit boş topraklar hakîkaten mevcut mu idi? Bu topraklar üzerinde vaktiyle kurulmuş olması lâzım gelen tecrübe istasyonları ve zirâat enstitüleri bölgede tatbik edilecek zirâat usûlleri ve çeşitlerini ilmî bir şekilde tecrübe ve tetkik ederek bu bölgede muhâcirlerin yaşama imkânları hakkında kanaat verici deliller toplamış mı idi? Bu sâhada şimdiye kadar yapılmış olan iskân tecrübeleri ne için muvaffak olamıyordu? Bölge halkı da hangi umûmî coğrafya veya iktisâdî şartları tesiri altında daha ziyâde çobanlıkla geçinmek zorunda kalıyordu? İçme suyu, yakacak meselesi, iktisâdî ve sıhhî durum bu kadar az bir zamanda ve ne sûretle temin ve ıslâh edilebilecekti? Bütün bu meçhuller arasında kısa bir zaman içinde alelacele 100 milyon lira sarfıyle bu mıntıkada büyük bir iskân hareketine geçmek, büyük tehlikeler arz etmekte idi. Bu sebeple, bütün şartları esaslı bir şekilde etüd edilmediği için hakîkî bir proje mâhiyetini esâsen iktisap etmemiş olan bu fikirden vazgeçildi ve boş sâhalara sistemli ve toplu iskânlar yerine Orta ve Batı Anadolu'da mevcut imkânlara göre ve zarûrî olarak ekseriya *mevcut köylere dağıtma* sûretiyle bu büyük iskân dâvâsının halli cihetine gidilmek mecbûriyeti hâsıl oldu. Bu mecbûri-

yetler ise bizi, aşağıda göstereceğimiz şekilde, muvaffakiyetli bir iskân yapabilmemize mâni olacak pek büyük müşküllerle karşı karşıya bırakmış olacaktır.

İskânın Mümkün Olduğu Kadar Ayrı Köyler Hâlinde ve Toplu Olarak Yapılması Prensibi

Fikrimizce iskân işinde kaçınılması mutlak şekilde lâzım gelen en mühim tehlike, muhâcirleri ikişer üçer âilelik küçük gruplar hâlinde iskân mıntıkalarındaki *köylere gelişigüzel dağıtmak* yolu olacaktır. Memlekette mevcut kırk bine yakın köye ikişer üçer âile tevzî etmek sûretiyle bu gâileyi zahmetsizce tasfiye etmek yolu, gerçi *son ve ümitsizce başvurulacak bir çâre olarak* hatıra gelmektedir. Ve muhâcirlerin muvakkat iskân yerlerine sevk edilişinde maalesef bu yola girilmeye mecbur kalınmıştır. Fakat bu istikâmette bulunacak herhangi bir hal şekli türlü tehlikeleri dâvet edecektir.

Mâlûm olduğu üzere, köylerimizden büyük bir kısmının bugünkü dağınık ve çok az nüfuslu hâli, nüfusumuzun memleket dâhilinde hakîkî imkânlara nazaran pek de rasyonel olmayan yayılış şekli, başlı başına üzerinde durulacak iktisâdî ve içtimâî bir memleket dâvâsı hâlindedir. Bu köylerin çoğunda bugünkü köy nüfusunun yaşaması da artık çok güçleşmiş bulunmaktadır. *Mera ve tarla darlığı*, zirâî istihsali genişletmek, çeşitlendirmek veya usûllerini değiştirmek hususunda zirâî veya iktisâdî imkânların azlığı, bu yerleri hâlen iktisâden ölü bir hâlde bulundurmaktadır. Az çok inkişaf etmiş bir zirâat tekniğine sâhip gözüken Bulgaristan muhâcirlerini, esâsen büyük bir toprak darlığı ve iktisâdî imkânsızlıklar içinde bunalmış, hayat seviyesi pek düşük olan bu gibi köylere serpiştirmek ve onları oralarda birbirlerine yardım edemeyecek, görgü ve bilgilerini kıymetlendiremeyecek, *devletin ve alâkalı zirâî teşekküllerin devamlı yardım ve kontrolünden uzak kendi tâlihleri ile başbaşa bırakmak, iâne usûlleri ve "dilenci payları" ile kendilerine toprak ve sermaye tedârikine çalışmak*, yerine göre *arzu edilmeyen "yabancılar"* hâlinde az çok büyük bir husûmete mâruz bırakmak, hısımından akrabâsından ayırmak, onları ziyan

olmaya veya paryalaşmaya mahkûm etmek demek olacaktır. Bir nevi "transplantation" teşkil eden muhâcir iskânı işinin, mümkün olduğu kadar az sarsıntılı ve göçmenin maddî ve mânevî kuvvetleri ve tâkatı için az tüketici olabilmesi için, *imkân nispetinde aynı köyden veya aynı mıntıkadan gelmiş olan muhâcirleri topluca az çok müstakil köyler veya mahalleler teşkil edecek bir şekilde yerleştirmek* îcap etmektedir. Bu sebeple memlekete alındıkları sırada yapılan tespitlerde ve muvakkat iskân mıntıkalarına sevklerinde geldikleri köy ve kasabalar göz önünde bulundurulmalı, aynı köyden olanları, hısım ve akrabâlar birbirinden mümkün olduğu kadar ayrılmamalıdır. Bu sûretle, aynı köyden gelmiş olanlar bir köy hâlinde hep bir arada ve aynı mıntıkadan gelenler mümkün olduğu derecede, muayyen mıntıkalara hep bir arada iskân edilebilmelidir. *İskânın topluluğu prensibi,* türlü bakımlardan muvaffakiyetin sırrı addedilebilecek mühim noktalardandır.

Muhâcirlerin gerek sevk edilecekleri mıntıkaların tâyini işinde ve gerek iskânın topluluğu prensibini sağlamak hususunda bugün Bulgaristan'da mevcut olup *bu sene içinde tehcire tâbi tutulacak muhâcirlerin hâlen bu memleketin nerelerinde sâkin olduklarını* bilmek de lâzımdır. Bu maksatla tanzim edilecek bir harita Bulgaristan'daki sefâretimizden alınacak mâlûmata göre düzenlenmeli ve sevkiyat ona göre planlaştırılmalıdır.

Yeni İskân ve Kolonizasyon Sâhaları Bulmak ve Açmak Hususundaki Zarûretler

Memleketimizde *muhâcir iskânının yegâne verimli ve ideal şekli,* şimdiye kadar târihî, iktisâdî veya teknik sebeplerle terkedilmiş bir hâlde kalmış olan bölgelerde büyük himmetlerle açılacak iskân ve kolonizasyon sâhalarında *yeni tip köyler* kurmaktır. Bu sâhaları yeni yapılmakta olan veya yapılması düşünülen yollar boyunca açmak, yer yer içme suyu getirerek veya sulama tesisleri kurarak veya bataklıkları kurutarak kazanmak mümkün olduğu takdirde[3] bu mıntıkalarda civar köyler için de numûne olabilecek bir

[3] Bir misal vermiş olmak için diyelim ki İstanbul'un dibinde Adapazarı batısında Gökçe Ören Gölü ufak bir himmetle tamâmen kurutularak son derecede bere-

zirâî hayat tecrübesine girişmek ve dolayısıyle iklim şartlarına ve iktisâdî verimlilik esaslarına uygun randımanlı kültür nevileri ithal etmek, zirâat tekniğini değiştirerek *memleket zirâatinin seviyesini yükseltmek ve sâhasını genişletmek* kâbil olacaktır.

Büyük teşkîlât, zaman, teknik ve bilhassa para isteyen bu iş için bugün belki artık çok geç kalmış olduğumuz ileri sürülebilir. Fakat, *biz, meselenin fevkalâde ehemmiyeti dolayısıyle, bu yazıda, hangi zarûretlerle ve niçin bu istikâmetteki çalışmalara muhtaç olduğumuzu* belirtmeyi münâsip görmekteyiz.

Evvelâ şurasını hatırlatmak lâzım gelir ki, umûmiyetle zannedildiğinin tamâmıyle aksine olarak, *zirâî nüfusun kesâfeti îtibâriyle bugünkü Türkiye dünyanın en kalabalık ve dar topraklı bölgelerinden birisi* sayılabilecek bir durumdadır.[4]

Filhakîka, nüfusumuzun bütün memleket toprakları üzerinde dağılışı değil de ekili ve dikili topraklar üzerine düşen miktarı hesap edilecek olursa, bu rakamın 1935 yılı için 234,7 olduğu meydana çıkar. Her sene ekili ve dikili olan topraklara nispet edilen nüfus, genel nüfus olmayıp da sâdece zirâatle geçinen nüfus olursa (1946 sayımına kıyâsen nüfusun %80'inin zirâatle geçindiğini kabul ettiğimiz takdirde) bu rakamın 190 olduğu görülmektedir. Hâlbuki, diğer bâzı memleketlerde aynı senelerde aynı hesapla bulunan *zirâî nüfus kesâfeti* şöyledir:

Bulgaristan'da 194, Yunanistan'da 181, Almanya'da 91, İngiltere'de 83, Fransa'da 34, Amerika Birleşik Devletleri'nde 17'dir.

Bu hesapların tamam olması için, çiftçi nüfus kesâfeti ile bir-

---

ketli bir sâha kazanılabileceği gibi, aynı ovanın doğu kısmının ıslâhı hatta kısmen İzmit Ovası'nın ve Düzce Ovası'nın cenup kısmının Meriç mansaplarının ıslâhıyla dahi mühim arâzi parçaları kazanılabilir. Kolaylıkla ve kısa zamanda yapılabilecek olan bu gibi işler için *mevcut sulama veya bataklıkları kurutma teşkîlâtı* iskân işinin emrinde faâliyetini bu istikâmette teksif etmeli ve îcabında bu işlerde bu sûretle kazanılması lâzım gelen sâhalara yerleştirilmesi düşünülen muhâcirler çalıştırılmalıdır. Bu hususdaki imkânlar hakkında Y. Mühendis Muhittin Kulin'in Konya sulama sâhasının genişletilmesi ve ormanlık mıntıkadan nakledilecek 25.000 kişinin kurulucak 100 köy hâlinde iskânı hakkında *Türk Ekonomisi Dergisi*'nin 1949 Ağustos târihli nüshasında çıkan bir yazısını zikredebiliriz.

[4] Prof. Ali Tanoğlu'nun aynı mecmuanın IV. cilt, 4. sayısında (1943) çıkan "Türkiye Zirâatinin Coğrafî Karakterleri" etüdü ile, VI. cilt, 1-2. sayılarında çıkan "Türkiye'de Çiftçi Nüfus Çoğunluğu Meselesi" isimli yazılarına bakınız.

likte ekili ve dikili topraklardan hektar başına alınan verimi de hesâba katmak lâzımdır. Türkiye'de buğday ekimine tahsis edilen topraklardan hektar başına ortalama olarak (1938-1944'de) 8.9 kental buğday elde edilmektedir. Hâlbuki bu miktar Felemenk'te 30, Büyük Britanya'da 23.88, Almanya'da 22.8, Fransa'da 15.9, İtalya'da 14.5 kentaldir. Görülüyor ki Türkiye'de hem işletilen topraklar azdır hem de esâsen az ve çok kifâyetsiz olan bu toprakların verimsiz bir şekilde işletilmekte olması, köylünün hayat seviyesi ile birlikte millî gelirin de çok düşük oluşunun belli başlı sebeplerinden birisidir.

Bu hakîkat Türkiye'de işlenilebilir topraklar nispetinin umûmiyetle genel topraklara nazaran %17 veya 14 olarak tahmin edilmesi, zirâatimizin esaslı coğrafî karakterlerinden birinin ekili ve dikili toprakların küçük, büyük adacıklar hâlinde dağılmış olması sebebiyle bir nevi "vâha zirâati" karakterini almış olması ve bu dağınıklığın doğurduğu münâkale sisteminin içinden çıkılmaz müşkülâtı ile teyit edilmektedir. Aynı sebeple, Toprak Dağıtma Kânunu tatbîkatına geçilince, bu kânunun hükümlerinden faydalanmaya muhtaç vaziyette memlekette pek çok köylü bulunduğu ve bu köylüleri topraklandırmak için elde mevcut imkânların ise pek mahdut olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim, Zirâat Bakanlığı'nın 1950 yılında yaptırdığı anket de aynı netîceye varmaktadır:

Memlekette mevcut 63 ilden 9'u müstesnâ, 54'ünde mevcut işlenen toprak, *Toprak Kânunu*'nun hükümleri dâhilinde istimlâk edilip muhtaçlara dağıtıldığı takdirde illerde sâkin çiftçi halkın ihtiyaçlarından çok eksiktir.[5] Yine aynı anketin netîcelerine göre

---

[5] Bu sûretle mera ve çayır arâzisi nâmı altında boş yattığı iddia edilen toprakların önemli bir kısmının hayvancılığımıza zarar vermeden ve hemen hemen ıslâh külfet ve masrafına ihtiyaç hâsıl olmadan ekim ve dikime açılabileceğini ümit etmek imkânsızdır. Bâzı devlet çiftliklerinde yapıldığı gibi, motorlu vâsıtalarla toprağı derince sürerek ve bu sûretle birkaç senenin yağmur sularını depo ederek o zamana kadar kuraklıktan zirâat edilemeyen toprakları zirâate açmak mümkün ise de *bu gibi ihyâ işleri için gereken bilgi ve vâsıtaların muhâcirlerde mevcut olabileceğini tahmin etmek güçtür. Meğer ki, iskânlarının bir kısmının bu gibi devlet çiftliklerinin himâye ve yardımıyla yapılabileceği umulsun.* Kendilerine ancak birer çift öküz ve birer saban verilerek toprağı işlemeye bırakılan fakir muhâcirlerden toprak açmak ve ıslâh hususunda büyük başarılar beklemek beyhûde olacaktır.

mevcut topraklara nazaran il hâricinden muhâcir yerleştirme imkânı yalnız dokuz ilde mevcuttur. Bu sûretle yerleştirilebilecek muhâcir âilesi sayısının 33 bini Ağrı'da, 22 bini Bitlis'te, 11 bini Muş'ta, 20 bini Urfa'dadır. Bu kadar uzak yerlerde mevcûdiyeti farz edilen boş toprakların gâyet iptidâî bir şekilde muhâcir iskânıyle verimli bir şekilde işletilebileceği son derecede şüphelidir. Geriye yalnız 8 bin âile Ankara'ya, 4 bin Çankırı'ya, 11 bin Eskişehir'e, 7 bin Kırşehir'e, 8 bin Niğde'ye kalmaktadır ki, buralarda mevcûdiyeti farz edilen boş toprakların vaziyeti derhâl yerinde mütehassıs heyetler tarafından tespit edilmedikçe bir mânâ ifâde edemez.

Zirâate açılacak boş topraklar nereden, nasıl ve ne derecede bulunabilir meselesi, ayrıca münâkaşa edilebilir. Fakat bu rakamlar bize bugünkü köylerimizdeki toprak darlığı hâd bir şekil almış iken, yüz binleri aşan bir zirâî nüfusa yeniden kâfi derecede ve iyi bir toprak bulmanın ne kadar müşkül olacağını göstermektedir. Bu hâlde yapılacak iş mevcut izdihamı arttırarak hayat seviyesini daha fazla düşürecek şekilde mevcut işlenebilir toprakları yeni bir tevzîe tâbi tutmak değil, belki de *zirâate yeni sâhalar kazanmak ve yeni tecrübelere girişmek olmalıdır*. Yukarıda gördüğümüz gibi *iskânın topluluğu prensibini kurtarmak ve sistemli bir hazırlıkla yeni tecrübe ve hamleleri imkân dâhiline sokmak da ancak bu sûretle muhâcirler için yeni iskân ve kolonizasyon sâhaları açmakla kābil olacaktır*. Bu hususta ne kadar geç kalınmış olursa olsun, *bu iş için gerekli projelerin hazırlanmasına derhâl başlanmalıdır*. Ve hatta îcap ederse bugün için muvakkat bir iskân yaparak *hakîkî yerleşmeyi bu yeni sâhaların açılmasına ve numûne köylerin kurulmasına tâlik etmek* veya bu ana kadar *muhâcirleri sâdece bu sâhaların açılmasında büyük ve alâkalı bir iş kuvveti olarak kullanmak mümkündür*. Yalnız bugünkü muhâcir iskânları için değil, fakat memlekette büyük bir huzursuzluk içinde birikmiş ve nüfusumuzun tezâyüdü ile mütenâsip bir şekilde miktarları artacak olan çiftçi nüfusa üzerinde hayatlarını kazanacakları *toprağı bulmak ve nüfusu mâkul bir şekilde dağıtmak için çok şümullü bir iskân ve iç kolonizosyon projesinin hazırlıklarına derhâl başlamak memleketin istikbâli için hayâtî bir meseledir*. Bu gibi uzun vâdeli fakat hesaplı ve verimli büyük teşebbüsler için dışarıdan kredi ve yardım temin etmek de mümkündür. Bu

sûretle temin edilecek *yardım paralarının da muhâcirlerin idâre ve iâşe masraflarına, istihlâke yatırılmayıp Türkiye zirâatinin seviyesini yükseltecek ve sâhasını genişletecek müspet hesaplara dayanan projelere tahsisi*, bu krediler için en büyük teşvik sebebi bulacaktır.

İşte Bulgaristan'dan gelecek olan ırkdaşlarımız için düşünebileceğimiz iskân tarzı böyle büyük bir planın bir parçasından ibâret olmalıdır. Her şeyden evvel, mümkün olduğu takdirde Marshall planı yardımından ve Birleşmiş Milletlerin mültecilerle meşgul olan teşkîlâtının yardımından da faydalanmak sûretiyle büyük bir İskân Bankası ve teşkîlâtı kurmalıyız. Ecnebi mütehassıslarının ve sermaye sâhiplerinin de iştiraki ile mühendis, zirâatçi ve iktisatçılar tarafından yapılacak planlara göre, yeni açılacak iskân sâhalarını hazırlamak, bu sûretle memleketimizde istihsali arttırmak ve iktisâdî kalkınmayı temin etmek için yapılan planlar çerçevesi içinde en müspet ve ümit verici başarıları teşkil edecektir.

Aksi takdirde, esâsen büyük bir toprak darlığı içinde bunalmış ve iktisâden boğulmuş bir vaziyette olan köylerimize, dilenci payları ile üçer beşer muhâcir âilesi yerleştirmeye kalkmak, bu muhâcirlerin hayat şartlarının gittikçe kötüleşerek süratle paryalaşmalarına ve memlekette içtimâî ve iktisâdî huzursuzluğun bir kat daha artmasına sebep olacaktır.

Kendilerine bir vatan kurmak ve ırkdaşlarından mümkün mertebe fazla muhâcir yerleştirebilmek için çölleri feth ve ihyâ etmeye çalışan milletlerin ve zihniyetin hâkim bulunduğu bir devirde acaba bizim kendi memleketimizde îmar ve ihyâ edilerek köyler ve hatta kasabalar kurabilecek boş topraklar bulmamız mümkün olmayacak mıdır? Başarılması kendi kendimize inancımızı arttıracak, yapıcı ve yaratıcı bir nesil olarak dünyanın gözü önünde Türkiye topraklarına bir emir ve nizam vermek irâdemizi, kendi yurdumuzda yerleşmek azmimizi ispat edecek büyük ve müspet işler yapmaya muhtacız. Yolları, modern binâ ve tesîsatı, meyve ve sebze bahçeleriyle, sulanmış bozkırların, kurutulmuş bataklıkların ve canlandırılmış boş toprakların ortasında açılacak 20-30 köylük refahlı iskân mıntıkaları, yarınki Türkiye'ye verebileceğimiz şeklin ilk numûneleri, bizim için en büyük bir idealizmin mevzûu başarılar olacaktır.

Elde Bir İç İskân ve Kolonizasyon Planı Olmayınca Yapılabilecek İş: Serbest İskân ve İskân Kredileri Hakkında

Buraya kadar tetkik edilen esaslardan anlaşılacağı veçhile, 220-230 bin kişilik bir muhâcir kitlesini memleketimizde yerleştirmek ve kısa bir zamanda kendilerini memleket iktisâdiyatında faâl ve yükseltici bir unsur hâline sokmak gibi *muazzam bir iş, bizi maddî, mânevî hazırlık bakımından müsâit olmayan bir durumda yakalamıştır. Bu şartlar altında tam mânâsıyle ilmî ve planlı bir iskân yapmamıza ve bu iskânlardan hayırlı netîceler beklememize imkân yoktur. Bütün şartları hazırlanmadan, hesapsız ve plansız olarak sâdece idârî tedbirlerle bir iskân yapmaya kalkmanın, çok fenâ netîceler doğurmasından korkulabilir.* Bu sebeple, kendisine güvenen, müteşebbis, görgü ve bilgisi müsâit *bir kısım göçmenlere, bâzı garantiler altında, istedikleri yerde yerleşmek, istedikleri gibi çalışmak hususunda serbest kalmak hakkını tanımak* ve hükûmetin toprak ve malzeme bulmak, ev yapmak sûretiyle az çok güdümlü bir şekilde istediği yerde yerleştirmeyi düşündüğü muhâcirlere yapmayı imkân dâhilinde gördüğü yardımların aynını veya bir kısmını bu gibilere doğrudan doğruya yapmak yoluna gidilmelidir. Bu sûretle, bu muhâcirlerin sağduyusu, teşebbüs ve enerji kâbiliyeti, şartları iyi etüd edilmemiş, imkânları mahdut, bütün mesûliyeti idâre âmirlerinin omuzlarına yükletilmiş ve netîce îtibâriyle idâreimaslahatçı olmaya mahkûm bir iskânın sonu görülmeyen ve hesaba sığmayan fenâ netîcelerine düşmemek hususunda faydalı olacak, tam mânâsıyle güdümlü ve planlı bir iş yapmaya imkân olmayan muhit ve şartlar altında, *liberal* bir nizamın hayırlı muvâzene imkânlarından faydalanmak mümkün olacaktır. Ümit ediyoruz ki, serbest bırakılan ve kendilerine sâdece bir defaya mahsus esaslı bir yardım temin edilen muhâcirlerden bir kısmı hem kendileri hem de memleket için en hayırlı bir yolu tutmuş olacaklardır.

Gerçi bu yolda kendilerini idâre edemeyen ve yapabilecekleri işi kestiremeyen muhâcirler için tehlikelerle doludur. Fakat, hükûmetin yeni mahsul idrak edilinceye kadar da beslemeye mecbur kalacağı devlet iskânına tâbi muhâcirlerin âkıbeti de bu

kendi hâllerine terk edilen teşebbüs sâhibi muhâcirlerinki kadar emniyette değildir. Bu sebeple bu gibilere şanslarını tecrübe etmek imkânı verilmelidir.

Bu gibilere veya bu gibilerin teşkil edecekleri kooperatiflere veya müteselsil kefâletli gruplara Zirâat Bankası'nın bu maksatla genişletilecek olan bir servisince veya (yeni kurulacak bir İskân Bankası delâletiyle) uzun vâdeli krediler de açılmalı, memleket iktisatçıları ve iş adamları bu gibilerin teşebbüslerini teşkîlâtlandırmak hususunda onlara delâlet etmek sûretiyle, husûsî teşebbüsün bütün yapıcı ve yaratıcı imkânlarının harekete geçmiş olması temin edilmelidir.[6]

---

[6] Bu yazının matbaa tashihleri yapılmakta iken öğrenebildiğimize göre, elde mevcut mâlî imkânların son derecede kifâyetsizliği, vaktin gecikmesi ve daha evvel hazırlanmış bir iskân planının mevcut bulunmayışı ve toprak darlığı gibi sebepler yüzünden Bulgaristan muhâcirlerinin iskânı işi, zarûrî olarak burada tetkik ettiğimiz *en mahzurlu hâl şekillerine* sürüklenmiştir:
En müsâit faraziyelere göre, yeniden ancak müstakil 30 muhâcir köyü kurulabileceği tahmin edilmektedir. Geriye kalan en aşağı 30 bin muhâcir âilesi Orta ve Batı Anadolu ile Trakya'nın 40 ilindeki köylere dağıtılacaktır. Rasyonel bir tevzîe esas olacak şekilde mahallinde daha evvel yapılmış tetkik ve tespitler mevcut olmadığından, *her ilin kabul etmeye mecbur kalacağı muhâcir sayısı merkezde bâzı karînelere göre tâyin ve hesap edilerek* illere empoze edilecektir. Bu şartlar altında büyük bir kısım muhâcirleri çok gayri müsâit yerlerde verimsiz ve dar topraklar üzerinde yarım yamalak yerleştirmek zarûreti hâsıl olacaktır.
Şimdiye kadar temini mümkün bulunmuş olan mâlî imkânlar o kadar mahduttur ki, muhâcirlerin sevk edildikleri köylerde yerleştirilmeleri için yerli halkın yardımı ve kendilerinin ev ve ahır inşâsı işlerinde çalıştırılması lâzım gelecek ve kendilerine âile başına ancak iki bin liralık küçük bir yardım yapıldığı takdirde dahi Türkiye'ye bu sene sonuna kadar gelmesi muhtemel muhâcirlerin ancak yarısına bu asgarî yardım sağlanabilecektir. Diğer yarısının en kötü şartlar altında iskânı için de hiç olmazsa daha 30 milyonluk bir Marshall Planı yardımına zarûret olacaktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TOPRAK REFORMLARI VE İÇ KOLONİZASYON MESELESİ

Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meselesi*

Türkiye zirâî ekonomisinin bugünkü tâkatsız hâli; istihsal ve nakil vâsıtalarının kifâyetsizliği, bilgisizlik, iklim şartları ve toprak darlığı gibi teknik, ekonomik veya tabiî sebepler kadar, toprakların temellük ve tasarruf sistemlerindeki uygunsuzluklar ve Ortaçağ artığı geri toprak münâsebetlerinin elverişsizliği ile de alâkalıdır.

Gerçekten, bir memleketin toprak mülkiyeti rejimi ve bu rejimden doğan içtimâî münâsebetler nizamı; sosyal ve politik olduğu kadar ekonomik ve zirâî inkişaflar üzerinde de müessirdir. Arâzinin ona temellük edenler tarafından işletilmesi esasına dayanan işletme şekillerinde, teknik terakkîlerle toprağın ve zirâat usûllerinin ıslâhı gayretlerinin daha fazla olması beklenir.

Bu sûretle, bir toprak reformu ile memleketin bugünkü toprak mülkiyeti nizamını değiştirmek ve dolayısıyle ekonomimizin yapıcı ve yaratıcı kuvvetlerini harekete geçirmek ve köylünün çalışma ritmini ve randımanını arttırmak mümkündür.

Toprak reformlarını lüzumlu kılan bu iktisâdî mülâhazalar yanında sosyal mülâhaza ve dâvâlara da mühim bir yer ayırmak lâzım gelir:

Türkiye gibi büyük bir köylü çoğunluğunun siyâsî egemenliği esasına dayanmak iddiasında bulunan halkçı (demokrat) ve devrimci bir devlet rejimi için, memleketteki toprak münâsebetleri nizamını ve zirâî bünyeyi, devrin zirâî teknik icaplarına olduğu kadar, sosyal adâlet ülkülerine de uygun bir şekilde düzenlemek zarûreti vardır. Demokrasi rejimi anlayış tarzımız inkişaf ettikçe, yalnız endüstri alanında değil, toprak münâsebetleri hususunda da kayıtsız ve şartsız bir tabiî nizama, mutlak mülkiyet haklarının kaygısız bir liberalizmin faziletlerine inanarak devletin seyirci kalmasına imkân bulunmayacaktır.

Bugün dünyanın her tarafında, bilhassa büyük sanâyi mer-

---

* Yeni Ufuklar, IX/101-102 (Ekim-Kasım 1960), ss. 297-302.

kezlerinde toplu bir hâlde bulunan işçiler için bahis mevzûu edilen ve milletlerarası antlaşmalara kadar girmeye başlayan "iş bulma" ve "yaşayabilmek için çalışma" hak ve hürriyetleri ile halk yığınları için alınması istenilen içtimâî emniyet tedbirleri, mânâ ve mâhiyetlerinden bir zerre bile kaybetmeden, Türkiye'ye milyonlarca nasipsiz köylüyü uzak yurt köşelerinde birer birer bulup onların kaderleri ile alâkadar olmak şeklinde (biraz başka bir planda ve çok daha güç şartlar altında) tahakkuk etmek mecbûriyetindedir ve devrimize hâkim olan içtimâî meselenin Türkiye için bahis mevzûu edilebilecek en mühim şekli de budur.

Modern Türkiye devletinin endüstri sâhasında nasıl bir iş planı, herkese yaşayabilmek için çalışmak imkânları verecek iş sâhalarını açmak vazifeleri, işçinin ve işverenin hak ve vazifelerini tâyin eden kânunları olacak ve endüstri sâhasında kayıtsız ve şartsız bir liberalizmin, serbest mülkiyet ve serbest rekâbet rejimlerinin fenâ neticelerini bertaraf ederek içtimâî emniyeti sağlayacak müdâhaleleri bulunacaksa, Türkiye'de yapılacak olan toprak reformları da çiftçi bir milletin büyük çoğunluğunu teşkil eden milyonların bu neviden hak ve emniyetlerini sağlamayı kendilerine hedef tutacaktır.

Aksi takdirde yalnız memurlar ve bâzı sanâyi bölgelerindeki teşkîlâtlanmış işçiler için alınacak sosyal politika tedbirleri, diğer sanâyi memleketlerindeki seviyeye ulaşmış olduklarını farzettiğimiz takdirde dahi çiftçi sınıflarını da hesaba katmadığı müddetçe, muvâzeneli bir hak ve emniyet temin etmekten uzak kalacaktır. Demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin içtimâî siyâset programı, yabancı ideolojilere, ayrı ayrı sınıflara ve bu sınıfların teşkîlât kuvvetine göre tesâdüfî değil, millet ölçüsünde ve sistemli olarak tanzim edilecektir. Bu sebeple, çıkarılması bahis mevzûu olan herhangi bir toprak kânunuyla meselâ, doğrudan doğruya sâhipleri tarafından işletilmeyen büyük toprakların umûmî menfaat nâmına istimlâk edilerek topraksız köylüye dağıtılmasını, toprak alışverişine kayıtlar konmasını veya zirâat işçilerinin toprak sâhiplerine karşı korunması gibi tedbirlerini gâyet tabiî karşılamak lâzımdır.

Bu sûretle Türkiye devletinin içtimâî siyâset programının ana dâvâlarından biri olan toprak reformlarının mühim bir faslını teşkil edecek çiftçiyi topraklandırma işinin istimlâkle ilgili meseleleri çok cepheli ve nâzik konulardır ve bu meselelerden her birini ayrıca tetkik etmek yerinde olur.[1]

Biz, bugün burada bu işin husûsî bir cephesini, yâni Türkiye'de bir toprak reformu bahis mevzûu olunca zarûrî olarak ortaya çıkacak olan bir iç-kolonizasyon meselesinin ana hatlarıyla hatırlatılmasına çalışacağız.

Kanaatimizce memleketimizde yapılacak toprak reformlarının en faydalı ve müessir şekli, târihî, sıhhî, teknik veya ekonomik türlü sebeplerle şimdiye kadar terkedilmiş bir hâlde kalmış olan bölgelerde yeni iskân ve kolonizasyon sâhaları açmaktır.

Bu işin büyük teşkîlât, zaman, teknik ve bilhassa para meselesi olduğu muhakkaktır. Fakat türlü zarûretlerle bu işe teşebbüs etmek zamanı çoktan gelmiştir. Bu zarûretler arasında ön planda hâtıra gelenleri şunlardır:

1. Türkiye, (zirâatle geçinmeye çalışan nüfusun ekili ve dikili toprakların yüz ölçümüne taksimi sûretiyle elde edilen) zirâî nüfus kesâfeti bakımından dünyanın en kalabalık memleketlerinden biridir. Topraklarından hektar başına elde edilen mahsulün miktarının ve zirâî mahsullerin pazar kıymetlerinin pek düşük olması da Türkiye'de bu toprak darlığını ayrıca izdihamlı bir şekle sokmakta ve köylünün ekonomik hayatını çok aşağı bir seviyede tutmaktadır.

Bu sebeple, nüfusun tabiî olarak süratle artışı veya makine ile yapılan zirâatin de genişlemesiyle miktar ve nispeti gittikçe artan ve milyonları aşan bu zirâî nüfus fazlasını mutlaka başka iş sâhalarına veya boş toprağı bulunan bölgelere aktarmak lâzım gelir.

2. Ayrıca, ormanları tahripten kurtarmak için (tarla açmak zarûretiyle veya diğer bölgelerde) ormanı tahrip edecek bir va-

---

[1] Bu hususta 11 Haziran 1945 târihli "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"münasebetiyle yayınlamış olduğumuz bir etütte kâfi malumat mevcuttur. Bk. "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirâî Reformun Ana Meseleleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, VL/1-2, s.54-145.

ziyette olan ve miktarları altı milyon kadar tahmin edilen köylülerin hiç olmazsa bir kısmının ormandan uzak bölgelere veya başka iş sâhalarına naklinin memleketin varlığı için hayâtî bir ehemmiyet arz ettiği de biliniyor.

3. Bundan başka, köylerimizden büyük bir kısmının bugünkü dağınık ve çok az nüfuslu hâli, nüfusumuzun memleket dâhilinde hakîkî imkânlara nazaran pek de rasyonel olmayan artış şekli, başlı başına üzerinde durulması gereken bir memleket dâvâsıdır. Bu bölgelerde zirâî istihsali genişletecek, çeşitlendirecek veya usûllerini değiştirecek şekilde teşkîlât yapmak, köylerin anormal konuş vaziyetlerini tashih etmek, onları bu ekonomik ve sosyolojik inzivâdan kurtarmak lâzım gelmektedir.

4. Esâsen büyük bir toprak darlığı içinde bunalmış, hayat seviyesi ve ekonomik imkânları mahdut köy muhitlerinde, şuradan buradan temin edilecek dilenci payları ile bâzı köylüleri topraklandırmak, fakat onları devletin ve alâkalı teşekküllerin devamlı kontrol ve yardımlarından uzak dağ başlarında kendi talihleriyle baş başa bırakmak, alelâde toprak reformlarını sosyal ve ekonomik bakımlardan tesirsiz bırakmağa mahkûm edecektir. Bu bakımdan toprak reformlarının geniş bir zirâî reform hâline girmesi zarûreti vardır.

Görülüyor ki, Türkiye'de yapılacak toprak reformları, ancak yurdun ekonomik kalkınması, içtimâî emniyet ve muvâzenesi için aynı derecede büyük bir ehemmiyet arz eden çeşitli reformlarla bir arada vaz' ve mütâlaa edilmek sûretiyle muvaffak olmak şanslarını hâiz bulunmaktadırlar. Bu işlerin ise, gelip-geçici tedbirlerle ve yalnız istimlâk yoluyla ve elde mevcut toprakların gelişi güzel tevzii sûretiyle halledilemeyeceği, küllî zirâî kalkınma planıyla ve yapıcı ve yaratıcı teşebbüslere ihtiyaç vardır.

Bu teşebbüsler içinde bir iç-kolonizasyon planına olan ihtiyaç başta gelmektedir. Bu hususta her şeyden evvel ihtiyaçlarla elde mevcut imkân ve vâsıtaların büyüklük nispetlerinin esaslı etütlere dayanan ve rakamla ifâde edilebilecek olan ölçülerinin bulunmuş ve bu işin esas prensiplerinin sistemli bir şekilde ortaya konmuş olması lâzım gelir.

İtiraf etmek lâzım gelir ki, bu iç iskân ve kolonizasyon işinde de zirâate açılacak yeni topraklar bulmak ve hatta oraları zirâate

hazırlamak da kâfi gelmeyecektir. Yeni açılacak kolonizasyon sâhalarında senelerce evvel kurulacak olan tecrübe istasyonlarında mütehassıs zirâatçiler bu bölgede tatbik edilecek zirâat usûlleri ve çeşitleri ilmî bir şekilde tecrit ve tetkik edilerek bu bölgede yerleşerek muhacirlerin geçinme imkânları hakkında kanaat verici deliller toplamış olmaları lâzımdır.

Ayrıca, zirâî ve iktisâdî sâhada olduğu kadar Türkiye'de zirâî nüfusun coğrafî yayılışında, zirâat usûllerinde ve kültür çeşitlerinde büyük ölçüde yeniliklerin tecrübe edileceği bu yeni köyler sağlam bir teşkîlât içinde devamlı bir kontrole de tâbi tutulmalıdır.

Bu bakımdan yeni esaslara göre canlandırılacak olan eski Köy Enstitüleri ruh ve tipinde müesseselere şiddetle ihtiyaç olacaktır. Mütedâvil sermâyeli devlet çiftlikleri ile sıhhat, kültür, kredi ve teknik merkezlerini bir araya toplayan bu hakîkî köy enstitüleri, kendilerine her bakımdan akıncı bir kolon ruhu hâkim olan genç zirâatçi, muallem veya içtimâî ve iktisâdî mesele tetkikçilerinin huzur içinde ve muhitlerinde müessir olabilecek bir hâlde çalışabilecekleri medenî hayat şartlarına ve teknik imkânlara sâhip merkezler olacaklardır. Civar köyler, teknik, mâlî, sıhhî ve kültürel her türlü yardımı ve *manevî gıda*'yı bu köy enstitülerinde bulabileceklerdir.

Ortaçağ'da Orta ve Doğu Avrupa memleketlerinin kolonizasyonu ve Hıristiyanlığın yayılması işinde bâzı dinî tarîkatların ve manastırların oynadığı role benzer bir vazife, bu enstitüler için ruh ve teknik bakımından bir örnek olmalıdır.

Bir iç-iskân ve kolonizasyon işi gibi, uzun vâdeli ve şümullü bir mevzûda finansman meseleleri mühim bir yer işgal edeceğinden, büyük mâlî kaynaklara ihtiyaç olacağı âşikârdır.

Bu hususta idârî-mâlî muhtâriyeti de olan büyük bir iskân bankasının kurulması lâzım gelecektir. Kolonizasyona müsâit sâhaların keşfi, etüdü ve bir iskân sâhası olarak ihzarı bir bankanın ihtisasına ve teşebbüsüne bırakmalıdır. Böyle bir banka için devlet sermâyesinden başka dış memleketlerden kredi temin edilebileceği gibi, husûsî sermâyenin ve şirketlerin de bu bankanın teşebbüslerine katılması imkânı bulunmalıdır. Bu hususta çağdaş bâzı devletlerin yaptıkları tecrübelerin, bu tecrübelere âit

mevzûat ve teşkîlâtların esaslı bir şekilde tetkikinde fayda vardır.

Bahsettiğimiz plan ve tasavvurlar, tahakkuku imkânsız projeler gibi görülmemelidir. Onları hakikat yapacak olan kuvvet, bizim hakîkî yurtseverlik duygularımızdan gelecektir ve tek kurtuluş yolu oldukları için de tecrübe edilmeleri lâzım gelen oldukça realist tekliflerdir.

Unutmamak lâzım gelir ki, başarılması kendi kendimize inancımızı arttıracak, yapıcı ve yaratıcı bir nesil olarak dünyanın gözü önünde Türkiye topraklarına bir nizam vermek irâdemizi, kendi yurdumuzda yerleşmek azmimizi ispat edecek büyük ve müspet işler yapmağa mecburuz. Yolları, modern binâ ve tesisleri, meyve ve sebze bahçeleriyle, sulanmış bozkırların, kurutulmuş bataklıkların ve canlandırılmış boş toprakların ortasında yeni açılacak 20-30 köylük refahlı iskân bölgeleri; yarınki Türkiye'ye verebileceğimiz şeklin numûneleri, bizim için hakîkî yurtseverliğin ve idealizmin icabı başarılar olacaktır.

Dizin

93 Bozgunu 472

A

Abbasîler 155

abdal 114, 155, 160-161, 184, 215, 259, 281, 353; a. aşiretleri 161; a.-ın taallukatı 184; a. lakaplı şeyhler 160; a.-lar 160-161, 215; a. taalukatı 259; a. zümreleri 160; Rûm a.-ları 160; taallukat-ı a. 259

Abdalân-ı Rûm 114, 155, 196, 353

Abdal Ata [XXX/201] 277-278; a. zâviyesi 277; vakf-ı zâviye-i a. 278

Abdal Ayrı [XII/92] 233, 238; a. zâviyesi 233; vakf-ı zâviye-i a. 238

Abdal Cüneyd [XXVII/168] 262-263; a. zâviyesi 262; vakf-ı zâviye-i a. 262

Abdal Ekinlü [XVII/138] 251-252; a. zâviyesi 251; vakf-ı zâviye-i a. 252

Abdal İlyas [XVII/138] 252; a. evlâdı 252

Abdal Murad 462

Abdal Musa 196; a. dirlerdi bir derviş vardı 196

Abdal Musa [I/1] 201; a. mezrası 201; a. zâviyesi 201; a. zâviyesi [I/1] 201

Abdal Musa [XXVII/182] 269

Abdal Yusuf [VI/30] 215

Abdi Dede (Ahmed Dede oğlu) [XXVII/171] 263

Abdi Dede [XXXII/208] 280; zâviyedâr 280

Abdi Seydi [XX/149] 256

Abdi (timar eri) [VIII/44] 222

Abdullah [III/6] 204

Abdullah oğlu 198

Abdullah veled-i İdris [XXIX/195-1] 276

Abdullah [XVI/135] 250

Abdullah [XXXIV/215] 286

Abdurrahmanlu [VIII/47] 223

Abdurrahman [VI/13] 208

Abdurrahman [VIII/47] 222-223; a zâviyesi 222

Abdurrahman [XI/55] 228

Abdurrahman [XVI/133] 250

Abdül Ali [XV/111] 245

Abdülaziz (Sultan Alâeddin'in veziri) 163

Abdülkerim [III/6] 203; a. zâviyesi 203

Abdülkerim (İdris oğlu) [XXIX/195-1] 275

Abdülkerim veled-i Abdülhâlik [XXXV/219] 288

Acem 168, 183, 323; a. ulemâsı 183; diyâr-ı a. 183;

adak 180, 195, 199, 220; a. akçesi 220; a. koyun 199; a.-lar 180, 195, 220; a.-lar ve kurbanlar ver- 220; a.-lar ve sadakalar 180; civardan gelen a.-lar ve kurbanlar 195

âdap 159; dinî a. ve erkân 159

Ada Şeyh [XXXV/223] 287, 290; a. zâviyesi 287, 290

adem-i merkeziyetçi 194

âdet-i ağnâm 258, 267, 284, 320

Âdil Şeyh 175

Âdil Şeyh [XII/79] 233-234; a. zâviyesi 233; çiftlik-i a. 234

ağaç 164, 172, 187, 320

ağaç getirip dik- 171; a. hayali 164; a. kerestesi 320; a.-lar 187; kavak a.-ı 172; koz a.-ları 239; meyve a.-ları 187

Ağaç Abdal [XVI/136] 247, 251; a. zâviyesi 247; zâviye-i a. 251

Ağaçhisar 211; karye-i a. 211

Ağaçlar Beli 248

ağnâm 248, 258, 267, 269, 284, 320, 333; âdet-i a. 258, 267, 284, 320; kopçur-ı a. 248; resm-i a. 269, 320, 333

Ağrı 478, 481, 487

ahır 186, 210, 217, 262, 479; a.-lar 186, 210

ahi 114-116, 118, 175-177, 189, 273,

353, 354; a. başlığı 114, 156, 354; ahi şefi 167; a.-ler 118, 155, 169-170, 175-176, 189; a.-lerin emri altındaki gençlik teşkîlâtı 189; Anadolu a.-leri 114, 155, 353; Ankara a.-leri 189; a. reis 176; a. rüesâsı 170; a teşkîlâtı 156; a. teşkîlâtı 115-116; a. teşkîlâtı Anadolu'daki faâliyeti 354; a. teşkîlâtının Anadolu'daki faaliyetleri 156; a. unvanı 176; a. üniforması 114, 156, 354; a. zâviyeleri 175; a. zâviyesi 175; a. zümreleri 167; Kavak kasabasındaki a. 176; köylerde şubeleri olan a. teşkîlâtı 114; köylerde yerleşmiş a. rüesâsı 118
Ahi Ahmed [IX/51] 224-225
Ahi Ali (Ahi Seydi oğlu) [VI/12] 207
Ahi Ali [VI/16] 206, 209; a. zâviyesi 206, 209
Ahi Ana 195, 199; a. zâviyesi 195, 199
Ahi Ana [XI/63] 230
Ahi Aslan 175
Ahi Aslan [VI/25] 207, 213; a. çiftliği 207, 213
Ahi Baba [III/8] 204
Ahi Baba [IV/10] 205
Ahi Bahşâyiş [XI/62] 229; a. yükü 229
Ahi Bayram [XI/58] 227-228; a. zâviyesi 227; zâviye-i a. 228
Ahi Bazarlu [VI/16] 209
Ahi Çarpık 175
Ahi Çarpık [VI/27] 207, 214
Ahi Çoban [XI/59] 227, 229; a. zâviyesi 227; vakf-ı zâviye-i a. 229
Ahi Çukuru 193, 278; karye-i a. 278
Ahi Debbağ 175
Ahi Denek [XXVII/169] 262-263; a. zâviyesi 262; vakf-ı zâviye-i a. 263
Ahi Devle [XXIX/195] 274-275; a. zâviyesi 274; vakf-ı zâviye-i a. 275
Ahi Elvan [IX/50] 225; a.-ın kadîmî timarı 225
Ahi Emîr Ahmed [XXX/199] 278; vakf-ı zâviye-i a. 278
Ahi Emîr [XXX/199] 277; a. zâviyesi 277
Ahi evlâdı [IX/50] 224
Ahi Fakih (Ahi Lütfi oğlu) [VI/27] 214
Ahi Farkun 175
Ahi Farkun [VI/25] 213
Ahi Fatma (Ahi İslâm zevcesi) [XI/63] 227, 229
Ahi Feke 175
Ahi Fetheddin [XXX/198] 278; vakf-ı zâviye-i a. 278
Ahi Hamza (Ahi Bazarlu oğlu) [VI/16] 209
Ahi Hasan [IX/48] 224
Ahi Hayreddin [XIII/97] 238, 240; vakf-ı zâviye-i a. 240
Ahi Hızır 190
Ahi Hızır Şah [XI/57] 228
Ahi Hızır [VI/16] 209
Ahi Hızır [XI/62] 229
Ahi Hoca İsa [VI/26] 213
Ahi Hoca [VI/37] 207, 218; a. zâviyesi 207, 218
Ahi Hüseyin 115
Ahi Hüseyin (Şeyh Edebâli'nin kardeşi Ahi Şemseddin oğlu) 167
Ahi İsa oğlu Yusufhan [XX 275
Ahi İsa (XXIX/195-1] 275
Ahi İsa (Yegân Reis'in oğlu) 177
Ahi İshak [XXVIII/187] 273
Ahi İslâm [XI/63] 227, 229; a. zâviyesi 227
Ahi İsmail 175
Ahi Kasım bin Ahi Bahâeddin [XX/150] 257
Ahi Kasım [XXVII/169] 263
Ahi Kemâl [IX/48] 224
Ahi Kemâl [XV/115] 244, 246; a. zâviyesi 244; zâviye-i k. 246
Ahi Kemâl [XV/119] 246
Ahi Keskin (Kara Hallâc) [XII/86] 233, 236; a. zâviyesi 233; zâviye-i a. 236
ahilik 118, 169, 176, 272; a. icâzeti 176, 272; a. icâzeti ver- 272; a. teşkîlâtı 176
Ahi Lütfi [VI/27] 214
Ahi Mahmud (Ahi Tayfur oğlu) [XXVIII/187] 272, 273
Ahi Mahmud bin Ahi Hızır [XXVIII/187] 273
Ahi Mahmud [XIII/96] 238-239; a. zâviyesi 238

Ahi Mehmed (Ahi Çarpık oğlu) [VI/27] 214
Ahi Mehmed [III/8] 205
Ahi Mehmed [IV/10] 206
Ahi Mehmed [VI/12] 207
Ahi Mehmed [VI/26] 213
Ahi Mehmed [XIII/96] 239
Ahi Mesud [XV/119] 244, 246; a. zâviyesi 244, 246; zâviye-i a. 246
Ahi Mukbil [XI/56] 227-228; a. zâviyesi 227; vakf-ı zâviye-i a. 228
Ahi Musa 176; a. evlâdı 176; a.-nın evlâdı 176
Ahi Musa oğlu Tayfur [XXIX/195-4] 274, 276; a. vakfı 274; v-ı çiftlik a. 276
Ahi Musa [VI/24] 212; a. zâviye 212
Ahi Musa [XXVIII/187] 271-272, 273; a. evlâdı vakfı 271; çiftlik-i a. 273; vakf-ı evlâd-ı a. 272
Ahi Mustafa (Ahi Çarpık oğlu) [VI/27] 214
Ahi Mustafa (Ahi Musa oğlu) [XXVIII/187] 272-273
Ahi Mustafa (Ahi Yahşi'nin oğlu) [VI/28] 214
Ahi Mustafa [VI/13] 206-207; a. zâviyesi 206; evkâf-ı zâviye-i a. 207
Ahi Mustafa [VI/16] 209
Ahi Mustafa [VI/24] 207; a. zâviyesi 207
Ahi Mustafa [XIII/103] 238, 242; a. zâviyesi 238
Ahi Ömer [XI/55] 227; a. zâviyesi 227; evlâd-ı a. 228; vakf-ı zâviye-i a. 227
Ahi Ören (Gülşehri oğlu) [XXVII/173] 264
Ahi Ören (Kızıl Delü oğlu) 177
Ahi Paşa [IX/48] 224; a.-nın timarı ve mülkü 224
âhiret 217, 220; a.-e intikal et- 217; dünyadan â.-e intikal et- 220
Ahi Rüstem [III/8] 203, 204; a. zâviyesi 203; vakf-ı zâviye-i a. 204
Ahi Rüstem [IV/10] 205, 206; a. müteallikatı 206; a. zâviyesi 205; vakf-ı zâviye-i a. 205
Ahi Sadeddin [XXX/198] 277-278; a. zâviyesi 277; vakf-ı zâviye-i a. 278
Ahi Safâ bin Ahi Zekeriyyâ bin Ahi Safâ [XI/67] 231
Ahi Safâ [XI/67] 227, 231; a. zâviyesi 227; zaviye-i a. 231
Ahi Said [XV/119] 246
Ahi Seydi (Ahi Mehmed oğlu) [VI/12] 207
Ahi Seydi [VI/12] 207
Ahi Şaban 175
Ahi Şaban [VI/26] 207, 213
Ahi Şemseddin 115
Ahi Şemseddin (Şeyh Edebâli'nin kardeşi) 167
Ahi (Şeyh İsmail oğlu) [VI/29] 214
Ahi Tayfur (Ahi Musa oğlu) [XXVIII/187] 272-273
Ahi Tayfur [XXIX/195-4] 276
Ahi Tayfur [XXVIII/187] 273
Ahi Tosun Beyi [IX/51] 224-225; timar-ı a. 225
Ahi Ümmet 175
Ahi Velî [III/8] 204
Ahi Velî [IV/10] 205
Ahi Yahşi 175
Ahi Yahşi [VI/28] 207, 214
Ahiyân-ı Rûm 114, 155, 196, 353
Ahi Yunus 175, 176
Ahi Yunus [VIII/46] 222-223; a. zâviyesi 222
Ahi Yunus [XI/62] 227, 229; a. zâviyesi 227; vakf-ı zâviye-i a. 229
Ahi Yunus [XII/77] 233-234
Ahi Zule 176
Ahi Zule zâviyesi 176
ahkâm 140, 215, 237, 240, 242, 256, 263, 265-266, 282, 318, 331-333, 374, 380, 461; a. defteri 318, 333, 374; a.-ı hümâyun 256; a.-ı selâtin 240, 266; a.-ı selâtin zâyi ol- 240; a.-ı sultâniye 140; a.-ı şerîf 237, 242, 263, 332; a.-ı şerîfe 215, 256, 265, 282, 331; a.-ı şerîfe sûreti al- 331; a.-ı şer-i şerîf 380
Ahmed (Ahi Mehmed oğlu) [III/8] 205

Ahmed (Ahi Mehmed oğlu) [IV/10] 206
Ahmed Alâî [XVI/129] 247-248; a. oğulları 247; a. ve oğulları 248; ebnâ-i a. 248
Ahmed Bey: Feridun Ahmed Bey 334-336
Ahmed Dede [XXVII/171] 263
Ahmed Fakih 318
Ahmed Fakih [VI/14] 208
Ahmed Fakih [VI/22] 211-212
Ahmed (Gök Başlu İsmail Seydi oğlu) [VI/36] 217
Ahmed [IX/49] 224
Ahmed (Keke Şeyh oğlu) [III/7] 204
Ahmed Refik 379
Ahmed (Şeyh Bahşâyiş oğlu) [X/53] 226-227
Ahmed (Şeyh Esenlü oğlu) [VI/20] 211
Ahmed veled-i İsa [XXXV/219] 288
Ahmed veled-i Mürsel [XII/91] 238
Ahmed [XI/55] 228
Ahmed [XIII/99] 241
Ahmed [XIII/105] 243
Ahmed [XXIII/158] 259
Ahmed Yesevî: Hoca Ahmed Yesevî 179
Akbad 267
Akbaş Pınarı 279
Akbıyık Dede [XXXV/219] 288
Akçaalan 267
Akça Kıvac [XVII/139] 251-252; a. zâviyesi 251
Akça Kinisa 253
Akça Kurum 184, 252
Akçaşehir 215; karye-i a. 215
Akça Şeyh [VI/14] 206, 208; a. çiftliği 206, 208
Akçayurt 249
akçe 169, 370, 375; a.-ler 370; a.-ler nisâr et- 169; a. talep olunma- 375; a.-yi yağma et- 169
Akdağ 376-377
Akdağ Tatarları 455
Akdarma Ali Bey [VIII/45] 222; a. zâviyesi 222; mülk-i a. 222
akın 130, 136, 173, 176, 182, 410; a. beyi 410; a.-ın öncüleri 173; a.-lar 159; a.-lardan esir çıkart- 327; bir teşkîlâta tâbi a.-lar 173; derviş a.-ı 174; garba doğru Türk a.-ı 161; Karadeniz üstünden taşan Türk a.-ları 136; muhâceret a.-ı 158, 160, 182; muhâceret a.-ının öncüleri 182; muhâcir a.-ı 173; Orta Asya'dan gelen a.-lar 153; Türk a.-ları 130, 136
Akın 247; karye-i a. 247
akıncı 399-402, 404, 422, 497; a. beyi 401; a. beyleri 399-400, 422; a. kuvvetleri 400; a.-lar 401; a. şefi 401; Mora a.-ları 404
akıncılık 387; Rumeli'de a. yap- 387
Akkaya 186, 236
Akkerman 390
Akkoyunlu 183
Akpınar 265; mezra-i a. 265
akrabâ 176, 181, 183-184, 195-196, 220-221, 271-272, 277, 327-330; akvam ve a.-lar 184; a.-lar 184; a.lar 176;
akrabâlık 164; a. münâsebetleri 164
Aksaray 317-318, 333, 376; a. kazâsı 333; a. mahallesi 317
Akseki 214; karye-i a. 214
Aksığırlar I/1 201
Aksu 191, 203; karye-i a. 203
Akşehir 247, 250-251, 362, 373-374, 376-377; a. gölü 251; a. kadısı 250, 374; a. kazâsı 374; kazâ-i a. 250
Akşemseddin 323
Aktav 410-411
Aktav Tatarları 361, 411
akvam 184, 189, 327; a. ve akrabâlar 184; Türkmen a.-ı 175, 189
Akviran 213, 264; karye-i a. 213; mezra-i a. 264
Akyazılı 281; a. zâviyesi 281
Akyazılı Baba 182, 187
Akyazılı Baba [XXXII/208] 280-282; a. dervişleri 280, 282; a zâviyesi 280; evkaf-ı zâviye-i zeynü'l-meczûbîn merhum a. 280; yed-i zâviyedârân-ı a. 282; zâviyedârân-ı a. 282; zâviye-i a. 281

Alabaş 458
Alaca Hamza [XXXV/219] 288; mezra-i a. 288
Alâeddin Bey [XXXV(222] 290
Alâeddin Bey [XXXV/222] 287, 290; a. evlâdı zâviyesi 287; vakf-ı a. 290
Alâeddin (Niğbolu kadısı) [XXVII/181] 268
Alâeddin (Orhan Gāzi'nin kardeşi) 114, 156, 354
Alâiye 140, 373
Alapınar 261; mezra-i a. 261
Alasonya 458
Alaşehir 343
Alâüddevle Bey [XXV/160] 260
Alâüddevle Bey [XXVI/163] 261; a. eyyâmları 261
Alâüddevle Bey [XXVI/166] 262
Alayuntlu 357
alef 290
Aleksi [XIII/105] 243
Alemdâr 247; karye-i a. 247
Alevî 160-161
Anadolu a. Türkleri 161; a. Türkleri 161
Ali Bey 328
Ali Bey bin Yahya Bey [IX/51] 225
Ali Bey (Evrenos oğlu) 414
Ali Bey [IX/51] 225
Âli Bey (nâşir) 169
Ali Bey [VIII/45]; bk. Akdarma Ali Bey 222-223
Ali Bey [XXVI/166] 262
Ali Bey [XXVII/180] 267
Ali Dede veled-i Süleyman [XXXI/207] 280
Ali Dede [XX/148] 254-256; a. zâviyesi 254, 256
Ali Dede (zâviyedâr) [XXXII/208] 282
Ali (Hasan Paşa oğlu) [XXXIV/216] 286, 287
Ali Hoca [XIX/143]; bk. Şeyh Ali Hoca 254
Ali [I/4-1] 203
Ali Koçı 187
Ali Koçı (Koyun Baba dervişlerinden) [XXVII/181] 262, 268; evkaf-ı zâviye-i merhum a. 268
Ali Küçük [XII/84] 236
âlim: köyde zirâatle meşgul olan Türk a.-i 183; yabancı â.-ler 151
Ali (Mahmud oğlu) [VI/17] 210
Âl-i Osman: Osmanlı İmparatorluğu 167, 252
Ali Paşa 224
Ali Paşa (sadrâzam) 403
Ali Paşa [XVI/131] 249
Ali (Şeyh Ramazan oğlu) [XXXIV/214] 286
Ali (timar eri) [VIII/44] 222
Ali (timar eri) [XI/60] 229
Ali veled-i Hacı Mahmud [XIII/99] 241
Ali veled-i Yusuf [XII/91] 238
Ali [VI/31] 215
Ali [VII/40]; bk. Şeyh Ali 219
Ali [X/53] 227
Ali [XII/84] 236
Ali [XXIII/158] 259
Ali [XXIX/192] 275
Ali [XXVI/166] 262
Ali [XXXII/208] 282
Ali [XXXIII/209] 284
Alkaevli 357
Almanya 485, 486
alp 114, 155, 352-353; a. gāzi 114, 352; a.-lar 114, 352; *a.-lar devri* 114, 352; alplar 155; İslâmiyet'ten evvelki Türk a.-ları 114, 352
Alpagon 226; mezra-i a. 226
Alparslan 348
alp eren 114; a.-ler 114, 155, 352
Alp Gāzi [XV/113] 245
karye-i a. 245
Altın Orda 360, 362
Altın Orda Devleti 154
Altunlar 458
Altuntaş 212-213, 286
Amasya 127, 168-169, 175, 417; a. nâhiyesi 168
ambar 129, 199, 262; iki gözlü a.-lar 199
Amerika 160, 162
Amerika Birleşik Devletleri 485
Anadolu 104, 106-107, 110-116, 118, 122-123, 130-131, 135-137, 140-

141, 151-156, 158-161, 167-170, 173-174, 178, 180, 189, 193, 196, 198, 218, 269, 322, 326-327, 343-350, 352-357, 359-362, 369, 372, 379, 384-385, 387-388, 390-391, 394-396, 403, 405, 408, 410, 412-416, 422-424, 427-432, 449-465; a. ahileri 114, 155, 353; a. Alevî Türkleri 161; a. beylerbeyisi 218; a. beyleri 326, 462; a. beylerinin çocukları 462; a. beylikleri 118, 168, 355, 414; a. beyliklerinin teşekkülü 168; a. bey ve reisleri 464; a.-da gazâ 360; a.-daki asâlet sınıfları 413; a.-daki kabîle ve hânedan muhitleri 423; a.-daki nüfus 110, 152; a.'daki nüfus 347; a.-daki Türkmen aşîretleri 115; a.-daki Türkmenler 428; a.-daki uç beyleri 361; a.-daki uç beylikleri 113, 155, 352; a.-da köy adları 356; a.-dan gelen muhâceret-i akvâm 158; a.-dan göçtürülmüş sürgünler 424; a.-dan göçürülen göçebe unsurlar 455; a.-dan göçürülmüş sürgünler 460; a.-dan sürülen göçebe unsurlar 408; a.-dan sürülüo gelmiş Tatarlar 460; a.-dan yapılan Tatar sürgünleri 416; a.-dan Yörük geçir- 457; a.-da rahat durmayan bâzı aşîretler 379; a.-da timar tasarruf et- 427; a.-da Türkmen aşîretleri 357; a.-da Türk nüfusu 113; a. din tarihi 161; a. fütûhatı 110, 152; a. halkı 412, 424, 429; ahi teşkîlâtının a.-daki faâliyeti 354; ahi teşkîlâtının a.-daki faaliyetleri 156; a. kadınları 114, 156, 353; a. köy ve kasabaları 464; a. memleketleri 110, 346, 384; a. muhâciri 427; a.-nun etnik fizyonomisi 385; a.-nun iskânı 356; a.-nun nüfusu 110, 347; a.-nun Türkleşmesi 359; a.-nun Türkleştirilmesi 359; a. nüfusu 110, 135, 346, 449, 463; a. Rumları 450; a. tarihi 152; a. târihi 107; a. Türkleri 106, 150, 345; a. vilâyeti 322; a.-'ya gelen veya nakledilen Türkmen boyları 118; a.-ya göç et- 360; a. yaylaları 104; a.-yu Türkleştiren Türk muhâcirleri 359; Hıristiyanları a.-ya geçir- 388; İslâmlaşmakta devam eden a. 154; Orta Zaman a.-su 110, 198; Rumeli'nin aslı a.-dandır 431, 463; Rumeli'nin aslı a.-dur 463; Selçuklular zamanındaki a. fütûhatı 347; sürgün edilen a. halkı 457; Timur'un a.-yu istilâsı 431; Türk a. 113, 155, 352, 430, 462; vilâyet-i a. 372

Anadolu'da İslâmiyet 347, 358

Anadolu'da Türkmen Aşîretleri 379

Anadolulu 431, 465; a. Türk 465

Anadoluluk 465

Anadolu Selçukluları 358

Anar bahçesi 242

Anâvlı 242; a. sınıru 242

Anduğı 376

angarya 129, 131; a. ile işletilen büyük çiftlikler 131

Anızca Korusu 243

Ankara 169, 183, 189, 201, 224-226, 319, 323, 358, 378, 414, 431, 487; a. ahileri 189; a. evkaf defteri 226; a. kadısı 224; a. muhârebesi 414, 431; kal'a-i a. 169

Anonim Selçuknâme 162

Arabistan 158; a. çölleri 158

Arab Raci 458

Arap 180, 323, 431, 456, 463; a. kahramanları 180; göçer evli a.-lar 456

Araphisar 229; karye-i a. 229

arâzi 117, 122-123, 126, 131, 137, 139, 142, 172, 176, 200, 228-229, 325-326, 328-329, 334-335, 383, 419, 453, 461, 481, 493; a. alım satımı 131; a.-i muattala 334; a. işleri 200; a. kânunları 383; ashâb-ı a. 335; a. tahriri 122, 139; a. tahriri defterleri 137, 453, 461; a. telik et- 117; a. temlik edil- 172; büyük a. mülkleri 419; büyük a. tahrirleri 122; çeltik zirâat olu-

nacak a. 335; mîrî a. 131; öşür ve haraç virür a.-i müteferrika 228; temlik edilen a. 326, 328-329; ümeraya temlik edilen a. 325; vakıf a.-sinde yaşayan reâyâ 383; zirâat a.-si 481
Argos 390, 405
arıcılık 476; fennî a. 476
Arıkoğlu [XXXIV/215] 286; a. çiftliği 286
Ârif [XIII/95] 239
armut 187; a. ağacı 188
armutluk 187, 235, 240-241, 262, 285; a.-lar 262
Arnavut 420-422; a. beyleri 420-421; a.-lar 465; eski a. beyleri 422; eski Hıristiyan a. beyleri 421; Rumeli'den sürülen a.-lar 420
Arnavutköy 330
Arnavutluk 167, 179, 389, 395, 413-414, 416-417, 421-422, 433; a.-tan sürülmüş eski beyler 421; a.-tan sürülmüş sipâhîler 417
arpa 264, 276, 290, 320, 333; a. ve saman salgunu 333
Arpuz Ata 123, 124; Karye-i Arpuz Ata 124; Vakf-ı Arpuz Ata 124
Arslan Apa 211
Arslan Baba 318; a. mahallesi 317
Arslan [XXXII/208] 282; a. ebnâ-i Saltık 282
Ali ve İbrahim ebnâ-i a. 282
arûsiye 277
Arvanid: a. ili sancağı 415
arz: sâhib-i a. 141
arz-ı beyzâ 186
asâ 182; elinde a. 182
âsâyiş 177, 184, 192, 315, 321
ashâb 283; a.-ı arâziye 335; a.-ı devlet 218; a.-ı hayrât 220; şehîd olan a. 283
âsitâne 208-209, 211, 215-219, 223, 236-237, 281, 331-333, 335; a.-i devlet 208-209, 211, 215-219, 223, 236; a.-i saâdet 237, 281, 331-332, 335
âsiyab 220, 262, 267, 270, 274, 283, 285; a.-ı sel 262
asker 150, 158, 163, 173, 178, 184, 193-194, 343, 369, 372; a. kon- 372; a.-ler 343; a.ler 184; a. tâifesi 319; aylıkla a. ve memur kullan- 193; gāzi a.-ler 184; imparatorluk harplerinde kan dökecek a. 343; istimâlet ile düşman içinden getirilmiş a.-ler 331; memleketlerin fethine iştirak eden gāzi a.-ler 184; Moğol vâlilerinin maiyet a.-leri 153; müstevfâ a. 142, 369
aslah 205, 224, 230-231; a.-ı ebnâ 230-231; a.-ı evlâd 205; a.-ı ulemâ 231; a.-ı uteka 224
Aspas 238, 240; a. köyü 238; karye-i a. 240
Aspas Seydi [XIII/99] 240-241
Asya 111, 149, 348, 392, 405, 450; a. fâtihleri 405; a. insan kaynakları 149; Bizans İmparatorluğu'nun a. hudutları 136, 348, 450
âşar 252, 254, 325, 328, 335- 337; a.-dan muâfiyet ref' olun- 252; a.-ı hubûbat 336; öşürleri kadîmden alınmayub a. muaflar imiş 252
aşçı 142, 369
âşık: cezbeli bir â. 182
Âşık Paşa 169
Âşık Paşa [XII/73] 233
Âşık Paşa [XXVI/163] 261; a. zâviyesi 261; vakf-ı zâviye-i a. 261
Âşık Paşa [XXVI/164] 261; vakf-ı zâviye-i a. 261
Âşıkpaşazâde 165, 196, 357, 386, 394, 409, 455-457, 461
Âlıkpaşazâde Ahmed Âşıkî 386
Âşıkpaşazâde Târihi 114, 116, 155-156, 165-166, 169, 171, 173, 196, 352-353, 397, 399, 402, 408
aşîret 105, 109, 115, 132, 137-138, 151, 161, 181-182, 184, 343-344, 346, 354, 357, 363, 379, 384-385, 388, 393, 399-400, 402-404, 407-410, 412, 454, 458-459, 462-464; 400 çadırlık a. 104, 109, 384; 400 çadırlık bir a. 343, 346; abdal a.-leri 161; a. beyi 400; a. beyleri 402, 410; a. evliyâsı 161, 179,

182; a. halkı 400; a.-ler 137, 171, 173, 184, 357, 385, 388, 402-403, 404, 407-408, 410, 454, 458, 463; Anadolu'daki Türkmen a.-leri 115; Anadolu'da rahat durmayan bâzı a.-lerin Kıbrıs'a sürülmesi 379; Anadolu'da Türkmen a.-leri 357; a. reisleri 132; a. ziyâretgâh 181; cihangirâne bir devlet kuran a. 151; göçebe a.-ler 161; göçebe a.-leri 458; göçebe Türkmen a.-leri 363; göç etmeye alışık a.-ler 138; hâlis Türk soyundan a.-ler 454; İran Türk a.-leri 161; Kıbrıs'a sürülen a.-ler 379; sürgün a.-ler 379; Tatar a.-leri 408, 410; Tatar beyinin a.-i 412; Türk a.-i 105, 344; Türkmen a.-leri 156, 182, 354, 384-385, 393, 462; Türk veya Tatar göçebe a.-leri 412
Atanas Manof 350
Atçeken 318, 331-332; a. tâifesi 331; g. Atçeken cemâatleri 318
Atpazarı 316
Atranos veled-i Todor [XXXV/221] 290
avadanlık 210, 221; bakır a. 210, 221
avârız 140-141, 145, 182, 190, 203, 221, 223, 231, 236, 246, 248, 251-253, 256, 258, 260, 262, 264-267, 272, 276-279, 284-287, 316-318, 320, 322, 331-333, 337, 365, 375, 377, 380, 407, 425, 458; a.-dan muaf 322; a.-dan muaf hâne 322; a.-dan müsellem 246; a. hânesi 375, 458; a.-ı divânî 203, 236, 260; a-ı divâniye 145; a.-ı divâniye 141, 223, 248, 251, 256, 258, 264-265, 279, 317-318, 331-333, 337, 365, 375, 380, 425; a.-ı divâniyeden 140; a.-ı divâniyeden muaf eyle- 287; a.-ı divâniyeden muaf kılın- 262; a.-ı divâniyeden muaf ve müsellem et- 251; a.-lar 375; amme-i a.-ı divâniye 320; a. teklif olunma- 277-278; avârızât 277; a. ve nüzülden muaf kaydolun- 284; a. ve nüzül vergisi 377; a. vergileri 407; a. vergisi 322; evvelden a.-dan ve rüsûmdan muâfiyetnâmeleri vardır 253; hakk-ı a. 221; hâne-i a. 375; kasabanın halkını a.-dan muaf ve müsellem kıl- 316; Kıbrıs'a sürülen a. hâneleri 375; öşürlerin virüb rüsûmdan ve a.-dan muâflardır 252; rüsûm ve a.-dan muafdırlar 284
Avlonya 330, 459; a. defteri 459
Avrupa 113, 157, 392, 452
Avrupalı 358; a. âlimler 358
Avşar 357
Ayamavra 401; a. kalesi 401
âyan 167, 220-221, 284, 319, 332; a.-ı vilâyet 220-221; a. ve mütegallibe 167; sikât-ı a. 284
Ayas Hacı Fakih [XXVIII/189] 274
Ayasloğ 140, 365; mahrûse-i a. ahâlisi 140
Ayaslonya 390; a. kalesi 390
Ayas (Mahmud Fakih oğlu) [VI/22] 212
Aya Yorgi 179; eski a. hikâyeleri 179
Aydın 175, 197, 238, 243-244, 372, 387, 396, 462; a. defteri 238, 244; a. ili sancağı beyi 243; a. livâsı 372
Aydıncık 388
Aydın Dede [XIII/98] 240
Aydınlu 415
Aydınoğlu Mehmed Bey [XIII/104] 242; evkaf-ı medrese-i a. 242
Aydın Şeyh 177
Aydın Şeyh [XX/146] 254, 256; a. zâviyesi 254; vakf-ı zâviye-i a. 256
Aydın Şeyh [XXIX/195-3] 274, 276; a. vakfı 274; vakf-ı a. 276
Aydın Şeyh [XXVIII/188] 271, 273; a. vakfı 271; vakf-ı a. 273
Aydoğmuşlar 459
âyende ve revende 165, 180, 184, 190, 192, 202, 204, 206-208, 210, 212, 215, 217-223, 229, 234-238, 241, 250-251, 256-261, 264-272, 274-275, 277-278, 283-287, 291, 319, 335; a. hizmetine iltizam göster-

236; a. mahsûlâtı 269; a.-nin atları 269; a.-nin atlarına ot biç- 192; a.-sine sarfet- 272; a. yatağı 223; a-ye harceyle- 269; a.-ye harceyle- 268; a.-ye harcolun- 268; a.-ye hizmet edâ et- 286; a.-ye hizmet eden dervişler 271; a.-ye hizmete kusuru zâhir ol- 207; a.-ye hizmete kusuru ol- 207; a-ye hizmet et- 217, 235, 251, 265-266, 278; a.-ye hizmet et- 165, 190, 204, 206, 208, 210, 215, 218-219, 221, 223, 235, 237, 241, 250-251, 257, 264, 266, 267, 269, 277-278, 284-285, 287, 291; â.-ye hizmet et- 212; a-ye hizmet etme- 237; a-ye hizmet eyle- 260; a.-ye hizmet eyle- 190, 286; a-ye hizmet için meşrut ol- 234; a.-ye hizmet için 235, 238; a.-ye hizmet içün vakfet- 285; a.-ye hizmet idüb evkafa mutasarrıf ol- 235; a.-ye hizmetinde taksiratı zâhir ol- 208; a-ye hizmet olun- 229; a.-ye hizmet olun- 229, 236; a.-ye hizmette kusur 190; a.-ye huzur et- 210; a.-ye infak olun- 283; a-ye konacak yer 287; a-ye masârif içün 258; a.-ye me'kûlâtına sarfolun- 270; a-ye sarfet- 220; a.-ye sarfet- 220; â.-ye sarfet- 184; a-ye sarfeyle- 283; a-ye sarfolun- 201; a.-ye sarfolun- 210, 274, 275; bilcümle avârızdan ve tekâlifden muaf olub a.-ye hizmet et- 256; Mısırhan Derviş nâm kimesne evvelden şeyh olub âyende ve revendeye hizmet et- 202
âyin 161, 178, 196, 198-199; a.-ler 198; â. yeri 196; coşkun ve esrarlı dinî â.-ler 198; tarîkatların a. ve erkânı 199; vakitlerini a. ve ibâdetle geçir- 178;
Ayri veled Mukbil [XXIX/195-4] 276
Ayruğu 253
Ayşe Hâtun (Edhem evlâdından) [IX/51] 225
Ayşe Hâtun [XXXV/222] 290
Ayvacık 241, 289; karye-i a. 289
azadlı 421; paşaların a.-ları 421
azep 140, 223, 251, 320, 365
Azerbaycan 360
Azerbaycanlı 462
aziz 169, 179, 196, 198, 233; a.-ler 180; a.-lerin mezarları 198; az.ler 180; duâları makbul a.-ler 169; eski Hıristiyan a.-leri 180; eski Hıristiyan bir a. 179; Hâtun Ana ol a.-in üzerine mezar et- 196; Hırsitiyan a. 198; kerâmetleri zâhir olmuş duâları makbul a.-ler 169
azîze 220
Azîze Bacı [VII/43-1] 221; kilerhâne-i a. 221
Azmak 231

B

baba 114, 138, 155, 162-163, 167, 177, 181, 249, 254, 264, 266, 271, 353; b.-lar 138; b.-ları hissesi 177,,264; b.-sı icâzeti 271; b.-sının hüccet-i şer'iyesi 249; büyük b.-lar 181
Baba Ahmed [XI/69] 227, 232
Baba Çayı 241
Babadağ 179
Babaî 118; b. şefleri 118, 168
Babaî isyanı 111, 347
Babaî İsyanı 153
Babaîler 115, 118, 156, 168-169, 354; b.-den Halîfe Göre Kadı 169; b.-i kılıçtan geçir- 168; b.-in isyan ve propagandaları 118, 168
Babaîlik 118, 168, 169
Baba İlyas 117, 168, 169, 171, 172
Baba İlyas Horasanî 169; b. müritleri 117, 171; b. müritlerinden 172
Baba İshak 349
Babaî tarîkatı 116
Baba Muhlis 169
Baba Şeyh veled-i Ramazan [XVII/140] 252
Babinger 163, 169
Babuk Dede [VI/19] 207, 210; b.-nin hizmetkârı 210; b. vakfı 207; karye-i b. 210

bâc 193, 248, 320, 327; b.-ı bazar 320; b.-ları ve haraçları 327; b. resmi 193; b. ve bedreka virmiyeler 248
Bacı Ana [VII/43-1] 219, 221; vakf-ı b. 221
Bâciyân-ı Rûm 114, 156, 196, 353
bâdıhevâ 243, 284, 320
badya 267
Bafra 417
bağ 139, 141-142, 176, 178, 186-187, 196, 201, 213-214, 217, 220-221, 228, 230-231, 234, 237-238, 240-241, 243, 248, 268-269, 270-271, 274-276, 281, 283, 287, 291, 329, 333, 368-369, 405, 418-419; b. bahçe yetiştir- 178; b. dik- 186, 217, 237; Bergama b.-ları 201; bir pâre b. 213, 214; b-lar 268; b.-lar 186, 187, 201, 217, 269, 270, 281; b.-lar dik- 186; b.-larının ve bahçelerinin öşrü 281; b.-ların ve bahçelerin öşrü 281; b. ve bahçe yetiştir-187; b. yeri 241; çiftlik bozulub b.-lar ol- 275; dikilmiş b.-lar 276; iki evlek mikdarı b. 231; iki pâre bağ 218; Kavak'taki b. 176; manastırlara âit b. ve zeytinlik 419; öşürlü b. 201; öşürlü b.-ın 201; pâdişah emriyle timar hâline sokulmuş b. ve zeytinlik 419
bağcılık 476
Bağdalı 267
bağlık 263; b.-a ulaştır- 263
Bağludan 278
Bahâdır 273; çiftlik-i b. 273
Bahadır Ağa [XVI/134] 250
Bahadır (Şeyh Esenlü oğlu) [VI/20] 211
Bahadır [X/52] 226
Bahadır [XXI/152] 257
bahçe 109, 139, 141-142, 174, 178, 185-187, 196, 201, 207-208, 210, 220-221, 228, 231, 236, 238-242, 262, 267-268, 270-271, 281-283, 285, 332-333, 368-369, 405, 418-419, 476; bağ b. yetiştir- 178; bağlarının ve b.-lerinin öşrü 281; bağların ve b.-lerin öşrü 281; bağ ve b. yetiştir- 187; b-ler 268; b.-ler 187, 210, 262, 270, 281, 405; b. vakfet- 236; b. zirâatleri 332; gül b.-leri 187; gül b.-si 201; gül ve limon b.-si 187; haraçlı b. 187; haraçlu b. 285; limon b.-si 241; mahsul-i meyve-i b. 283; meyve b.-leri 476; mülk b.-ler 210; öşürlü mülk b.-si mahsûlatın 201; zeytin b.-si 187
bahçıvan 187; b.-lar 187
bahçıvanlık 197
Bahr-i muhit 151
Bahşâyiş (Gülşehri oğlu) [XXVII/173] 264
Bahşâyiş (Kızıl Delü oğlu) 177
Bahşâyiş oğlu Bâli [XIII/99] 241
Bahşâyiş [VI/29] 214
Bahşâyiş [VII/41] 219; b. zâviyesi 219
Bahşâyiş [XIII/99] 241
Bahşi [I/4-1] 203
Bahşi [VI/33] 216
Bahtiyar oğlu Umur [XIII/99] 241
Bahtiyar [XIII/99] 241
Bakacak 183; b. derbendi 183
bakar 221, 235
bakır 210, 221, 234; b. avadanlık 210, 221
bakkal 142, 369
bakraç 185, 199, 267
Balaban Bey [XXIX/192] 275; b. mektubu 275
Balabanlu 459
Bâlâhun (Şeyh Edebâlî'nin kızı, diğer târih eserlerinde Râbia, Mâlhum) 164
Balamud 234
nefs-i karye-i b. 234
Balat 228-229
Balcılar 458
Balıkesir 145, 378
Balıkpazarı 316
Balıncak Baba [VI/36] 207, 217
Bâli 269

Bâli Bey 191
Bâli Bey bin Yahya Paşa [XXVII/183] 269; evkaf-ı zâviye-i b. 269
Bâli Bey [XXVII/183] 262; b. zâviyesi 262
Bâli Bey [XXXII/208] 281
Bâli veled-i Bahşâyiş [XIII/99] 241
Bâli [XIII/98] 240
Bâli [XIII/99] 241
Balkan 342, 345, 349, 413, 432, 434, 436; b. dağları 432; b. memleketleri 349, 413, 432, 434; b. milletleri 342, 345; b. yarımadası 342, 436
Balkan Harbi 472-473
Balkanlar 111-112, 136, 179, 348-349, 355, 359, 361-362, 384-385, 406, 413, 424, 430, 433-434, 450-452, 460, 462, 465, 473; b.-daki askerî harekât 433; b.-daki iskân coğrafyası 430; b.-daki Türk hâkimiyeti 433; b.-daki Türk ilerleyişi 433; b.-da Osmanlı hâkimiyeti 430
Balkanlı 343, 359, 430; b. milletler 343; b. unsurlar 359; Müslüman olmuş b. milletler 430
Baltaoğlu 246; b. defteri 246
Balye 222; nâhiye-i b. 222
Başa değirmeni 285
başçı 142, 369
Başçı Yusuf [XXIX/195-4] 276
Başçiftlik 279; karye-i b. 279; mâlikâne-i b. 279
başhâne 176-177, 263, 273, 275-276; b.-nin geliri 177
başmakçı 142, 369
baştina 331
Başvekâlet Arşivi 201, 318, 330, 332-334, 366, 374-375, 458, 460
Batava 187, 281; b. nâm nehir 281; b. nehri 187, 281
Batı Anadolu 355-356, 358, 360, 385, 432, 482; b.-daki göçebe unsurlar 358; b.-daki uç beylikleri 355
Batı Avrupa 352; b. derebeyliği 352
Batı Trakya 432
Bayad Kulu [XXXIV/212] 284
Bayat 357
Bayburt 390
Bâyezid Bahşâyiş (Şeyh oğlu) [VI/33] 216
Bâyezid Çelebi (Mehmed Çelebi oğlu) [III/9] 205
Bâyezid Dede [VI/14] 208
Bâyezid I 390, 392, 394, 397, 405-406, 456-457; Bâyezid Hüdâvendigâr 227, 239, 286; Gâzi Yıldırım Hüdâvendigâr 222; Sultan Bâyezid 328; Sultan Yıldırım Han 263, 265; Yıldırım Bâyezid 177, 390, 392, 396-399, 402-403, 405, 410-411, 414; Yıldırım Bâyezid Han 263
Bâyezid II 206, 365; Bâyezid Han 227; İkinci Bâyezid 123, 140, 247, 251, 254, 270, 285; Sultan Bâyezid 186, 232-233, 237, 287, 291; Sultan Bâyezid Han 124, 206-207, 214-216, 218, 220, 227, 229, 235, 237, 256, 261, 264, 266, 268, 270, 272-273, 278, 284, 285; Veli Bâyezid 123
Bâyezid Paşa (vezir) 409
Bâyezid [VI/14] 208
Bayındır 225, 357; karye-i b. 225
Bayram Bey [XII/79] 234; b.-i çiftliği 234
Bayram [XXIII/158] 259
Bazarlu (Yâni evlâdı) [XIII/105] 243
bâzergân 323, 335; Arab ve Acem'den gelen b.-lar 335; Arab ve Acemden gelen b.-lar 323
Bâzergân Mahmud 459
Becenek 357
Bedel 204; karye-i b. 204
bedevî 137, 449; b. unsurlar 449; b. ve yarı b. halk 137
Bedreddin [XVI/132] 249
bedreka 248; bâc ve b. virmiyeler 248
Behar Dede veled-i Ehâd [XXXI/207] 280
Behar [XXXI/207] 280
Behlül Dede [XXVII/178] 267; bahçe-i b. 267
Behlül veled-i Kurban [XXXI/207] 280
Behlül [XIII/99] 241

bekâr 142, 160, 435; b. erkekler 435
Bektâşî 167, 177; b. dervişi 163; b.-ler 181; b.-nin çapası, Mevlevî'nin çivisi 163; b. tekkeleri 167; b. tekkesi 167; Mevlevî-b. nüfuz mücâdeleleri 167; Yeniçeri-b. ittifakı 168
Bektâşîler 98
Bektâşilik 167-168, 198
Bektâşilik Tetkikleri 118, 156, 167
Bektâşiyan 266; b. dergâhları 266
Bektaş Kulu (Şeyh Koçu Baba oğlu) [XX/147] 256
belde 175
Belgrad 434
Belh 117, 171, 462
Belviran 249
bennâ 369
bennâk 277-278, 331-332; b. resmi 332; b. ve caba kaydolun- 277; resm-i b. 317, 331
berat 122, 185, 190, 195, 204, 206, 208-220, 223-229, 233-243, 247, 256-257, 259, 264-265, 273, 275, 283-288, 415; b. hak sâhipleri 195; b.-ı âli 233; b.-ı âlişan 208, 216; b.-ı hakānî 226; b-ı hümâyun 214; b.-ı hümâyun 206, 208-220, 224, 227, 234, 236, 239, 243, 257, 259, 264-265, 273, 286-287; b.-ı hümâyûn 284; b.-ı pâdişah-ı âlem-penah 247; b.-ı pâdişahî 214, 228-229, 236, 240-241, 256, 288; b.-ı sultanî 204; b.-ı sultânî 228-229, 239, 242, 256-257, 259; b.-ı şâhî 208, 211, 213, 218, 223-234, 237-238, 286; b.-ı şerîf 235, 256, 283; b.-i âlişan 218, bilâ-b. tasarruf et- 218; b. ile mutasarrıf ol- 234; b-lar 238; b.-lar 234, 235; b.-ları yenile- 122; b.-ler 212; b. veril- 257; elinde b. vardır 216; elinde pâdişahımız b.-ı var 206; eline b. veril- 190; ellerinde pâdişahımız b.-ı var 204; sâhib-i b. 238; tecdîd-i b. et- 211, 236; tedcîd-i b. 211; timar b.-ları 415
beratsız 185, 263-264; b. mutasarrıf 263-264; b. olarak tasarruf et- 185
Bergama 201; b. bağları 201
Bertrandon de la Broquière 357
Beşağıl 253
Beşiktaş 171; b. zâviyesi 171
Beşparmak 186, 217; b. nâm dağ 217
Beştaş zâviyesi 116
bevvâb 420
bey 182, 277, 320; b.-ler 174, 320; cemâat b.-i 182; Çepni b.-leri 277; zamanın b.-leri 174
Beydili 357
Beyköy 247; b. reâyâsı 247
beylerbeyi 141, 143-145, 202, 218, 225, 337, 369-371, 379-380, 395, 421, 429; Anadolu b.-si 218; Çepni; b. 421; Kıbrıs b.-si 141, 143, 144-145, 369-371, 379-380; Rûm b.-si 429; Rumeli b. 395
beylerbeyilik 457
beylik 149, 352, 355-356, 361, 423; Anadolu b.-leri 168, 355; Anadolu'daki uç b.-leri 155, 352; Batı Anadolu'daki uç b.-leri 355; b.-ler 355, 356; kırk gün b. et- 169; Osmanlılardan evvelki b.-ler 175; Osmanlılardan evvel teşekkül etmiş b.-ler 168; rakip civar b.-ler 149; Türk b.-leri 151; uç b.-i 149, 327; uç b.-leri 151, 154; uç b.-lerindeki köyler 156; uçlardaki b.-ler 361; yeni memleketlerdeki uç b.-leri 327
Beyoğlu 4
Beypazarı 324, 334-335; b. kazâsı 324, 334-335
Bey Sarayı 172; b. havlusu 172
Bey Söğüdü 221; karye-i b. 221
Beyşehir 246, 376
beytülmal 145, 245, 249, 267, 320, 325, 328, 330, 336-337, 380; b.-den satun al- 249; b.-e nâzır ol- 330; b.-i amme ve hassa 320, 337; b.-i hassa ve amme 325, 336
bezâzistan 404
Bezciler 458, 459
Bıyıklı İsa 458
Bıyıklu 231; karye-i b. 231

Biberci Doğan obası 459
Biçin 228; b. Ovası 228; b. sahrası 228; Taht-ı Kala'a-i Biçin 228
Biga 222, 387, 389, 390, 407; b. evkaf defteri 222
Bilâl Efendi bin Şeyh İlyas bin Şeyh Mahmud [XI/71] 232
bîmarhâne 315
Bingöl 478
Birgi 240-242; nefs-i b. 241
Birgili 459
Birleşmiş Milletler Teşkîlâtı 481, 488
Birnice 266; mezra-i b. 266
biti 213-214; b.-ler 214; b.-leri zâyi ol- 214; Şah Çelebi b.-si 213
Bitlis 478, 481, 487
Bizans 103-106, 111-112, 118, 124, 136, 150, 155, 168, 341-344, 348, 350-352, 355, 360-362, 366, 450; b. devri 112, 450; b. dünyası 105, 344; b. gemicileri 355; b. hizmetine giren Türkler 111, 136, 348, 450; b. hudutları 111, 136, 151, 348, 450; b. imparatorları 111, 136, 348, 450; b. kânunnâmeleri 129; b. kaynakları 360; b. medeniyeti 104, 343; b. ordusu 348; b. Rumlar 155; b. Rumları 106, 343; b. surları 104; b. ve Kilikya hudutları 168; eski b. 104; eski B.-ı ihyâ ve devam ettir- 342; Selçuklu b. hudutları 103; Selçuklu-b. hudutları 341; Selçuklu-b. hudutlarında 149; Türk ve b. dünyaları 111, 136, 348, 450
Bizans İmparatorluğu 104, 111, 136, 341, 343, 348, 450; b.-'nun Asya hudutları 136; b.-nun Asya hudutları 111, 348, 450
Bizanslı 104-105, 342, 345; b. Rumlar 104-105, 342, 345; Osmanlılaştırılmış b.-lar 154
Bizanslılar 136, 155, 348
Boğur Şeyh [I/3] 201-202; Timur Han veled-i b. 202
Boğur Torahan [XXXII/208] 283
Bolayır 274, 459
Bolu 175, 220, 421, 478; b. defteri 220; b. Evkaf Defteri 175
Borikus 219; b. karye 219
Bosna 331, 381, 403, 430, 432-433; b. kaleleri 331
bostan 283, 329
boy: Anadolu'ya gelen Oğuz b.-ları 168
Bozbeyi 210, 219; karye-i b.-si 210, 219
Bozdağ 184, 239, 240, 243
Bozdoğancı 281; mezra-i b. yurdu 281
Bozok 140, 192, 260, 373, 376-377; b. defteri 260
Börücüklü 240; karye-i b. 240
Budamiye 230; b. sınırı 230
Budin 429
buğal 234
buğday 264, 276, 288, 290
Buhara 117, 171, 462
Buharalı 462
buk'a 142
Bulduk Dede Sultan [XVI/128] 247; b. vakfı 247
Bulgar 112, 179, 350, 362, 451, 465; b. halk rivâyetleri 179; b. kralı 362; b.-lar 112, 349, 450, 470
Bulgarine-i Küçük 268
Bulgaristan 432, 460, 471, 473-475, 479, 480, 482-485, 488; b.-daki Müslümanlar 473; b.-dan gelecek göçmen nüfus 479; b.-dan gelen göçmenler 74; b.-dan muhâcir olarak gelen unsurlar 474; b. muhâciri 471, 479; b. muhâcirleri 475, 483
Burak Bey 406
Burak veled-i Mihal [XXXV/221] 290
burçak 290
Burgaz 343
burjuva 169, 354; b.-lar 354; b.-lar muhitinde 156; b. sınıfı 169
Bursa 115, 117, 145, 167, 170-172, 179, 190-191, 197, 201, 203, 222-223, 287, 316, 323, 336, 361, 389-390, 408, 462; b.-da bir imâret yapdır- 172; b. evkaf defteri 201, 287, 323, 336; b. fethi 171; b. hi-

sarı 172; b.-nın fethi 117, 167, 171, 179
Büğdüz 357
Bülbül Hâtun (Karaca Bey hâtunu) [V/11] 206
bürokrasi 352; Selçuklu ve İlhanlı b.-si 155, 352
Büyük Britanya 486
Büyük Selçuklu Devleti 358
Büyük Şeyhlü 234
Büyükviran 263-265; karye-i b. 263-265

C

caba 277, 317, 331-332; bennâk ve caba kaydolun- 277; c. resmi 331
Caber 357
câbî 222, 236, 290; tekyenin mütevellî-si ve c.-si 222
Cabir oğlu Mehmed [I/4] 203
Cacaoğlu Cebrail Bey 361
Cacaoğulları 361
Cafer [IX/48] 224
Cafer (İbrahim oğlu) [VI/23] 212
Cafer veled-i Sinan [XXXV/219] 288
Cafer [VI/30] 215
Cafer [XXXIV/214] 286
câmi 173, 183, 277, 279, 315, 317, 319-320, 330, 377, 392, 405, 409, 459; c.-i cedîd 459; c.-i köhne 459; c.-i şerîf binâ et- 319; c.-i şerîf mahallesi 317; c.-ler 405; c. mahallesi 459
camus 221
Canik 415, 421, 460
Caniklü 415
Cârullah (Şeyh Şâmî oğlu) [XX/145]: bk. Şeyh Cârullah 255
Cavli Bey (Dede Bâli oğlu) [III/9] 205
cebeci 420
cebelü 125, 224-225, 232, 436; beş c. eşdir- 225; cebelü gönder- 125; c. eşdir- 224; c.-ler 436; c.-sün virüb vakfiyet üzere tasarruf et- 232; muhârebeye c. gönder- 125
Celâleddin [XV/110] 244; c. hangâhı 244
Celâl (Kızıl Delü oğlu) [XXVII/172] 264
celep 320
cemâat 182, 193, 251-253, 267, 280, 282, 291, 318, 330-331, 406-407, 433, 455, 462, 464; c. beyi 182; c.-ı gılmânân-ı vakf-ı kefere 291; c.-ı muarrifîn 251; c.-ı Yörükân-ı Tatarlar 406; c.-ı Yörükân-ı Yeni-şehir 406; c.-ler 464; c. reisleri 193; dinî c.-ler 170; Dulkadirlü c.-i 462; göçebe Atçeken c.-leri 318; İlyaslar c.-i 318; kalabalık Yörük c.-leri 433; Kul Hamza nâm c. 318; Kuyumcu c.-i 318; memleketlere komşu c. 182; Paşayiğit isimli Yörük c.-leri 407; Tatar c.-i 455; toprağa yerleşmiş c. 182; Türk ve Tatar c.-leri 406; zengin c. reisleri 318
Cemile Hâtun (Seyyid kızı) [XXVIII/186] 271
Cem Sultan 190, 249, 284
Cenevizler 343
cengâverlik 103, 341
Cengiz: c. fetreti 169; c. istilâsı 360
Cengiz Han 123-124, 360; c.-ın oduları 360
cerâhor 140, 236, 251, 256, 320, 365
cerâim 277
Cerrah Mehmed Paşa 324, 336
Cezayir 126
cezîre 140, 142-145, 371, 375; c.-i Kıbrıs 143, 145; c.-i Rodos 140; c.-ye yazıl- 143; Kıbrıs c.-si 141-142
Chalchondyle 405
Cihannümâ 396
Cihan [XI/55] 228; c. nâm hâtun 228
cihat 114, 352
cizye 240, 328, 329; c.-den affet- 328; c.-ler 329; el-öşr ve'l-cizye 240
Coçi Ulus Tatarları 361
Constantin Dragases (Bizans imparatoru) 343
Cüneyd [XXVII/168]: bk. Abdal Cüneyd 262

cürüm 243; c. ve cinâyet 320, 325, 336-337
cüzhân 290; c.-lar 290

Ç
çadır 408; Tatar ç.-ı 408
Çağatay 431, 463
Çakırsazı 286; karye-i ç. 286
Çalışlu Deresi 227; karye-i ç. 227
Çaltı 334; ç. nâm karye 334
Çaltılı Göl 458
Çam 285; karye-i ç. 285
Çamaşlar 458
Çankırı 487
Çardak 202, 219, 226; karye-i ç. 202
Çarıklı 357
Çaşnigir Mahmud Bey (Sındılu Sübaşısı) [XI/69] 231
Çatalca 404, 458
Çatallar 458
Çat (Amasya'ya nâhiyesine bağlı bir kasaba) 168
Çavuldur 357
çavuş 145, 373, 377; dergâh-ı muallâ ç.-ları 373
Çavuş Çeşmesi 244
çayır 178, 241, 249, 270-271, 273, 282-283, 333; ç.-lar 270-271, 282
Çayırlu Kıraç koyu 458
Çek 112, 179, 350, 451
Çelebi Halîfe [XXVI/166] 261; ç. dervişleri 261
çeltik 231, 244, 324, 334-336; ç.-den kendi hissesin 335; ç.-in ırgadiyesi 335; ç. tohumu 324, 334, 335, 336; ç. zirâat ettir- 335; ç. zirâati 334, 336; ç. zirâat olunacak arâzi 335; pınar suyuna ç. ek- 231
Çeltik 334; nehr-i ç. 334
Çeltikcü 222; karye-i ç. 222
çeltikçi 322
Çeltik Deresi 283
Çepni 277, 357, 421; ç. beylerbeyi 421; ç. beyleri 277, 421
çerağ 201, 217, 220-221, 234-235, 267, 316; ç. akçesi 220; ç.-ın kendü eliyle yak- 316; ç. yağı 217
Çerak Şeyh [XX/146] 256
Çerak veled Şahin [XXIX/195-4] 276
çeribaşı 277
çeşme 180, 221, 315, 323, 334; ç.-ler binâ eyle- 323, 334
Çırak Dede [XXXII/208] 282
Çırak Fakih [X/52-1] 226
Çıraklu [XXXII/208] 281; ç. nderviş nâm abdal 281
Çiçek Dede 191
Çiçek Dede [II/5] 203; ç. köyü 203; ç. Şenlettiği yer 203
çift 137, 142, 201, 222, 248, 274, 278, 285, 287, 370, 372, 384, 387, 453; ç. düzenin kur- 387; ç. hayvanları 197; ç.-ini çubuğunu bırak- 453; ç.-ini çubuğunu terk et- 384; ç. koş- 248; ç.-ler 222, 285, 287, 370, 372; ç.-ler sür- 222; ç. sür- 163; zirâat iden iki çift 201
çiftbozan 332
çiftbozan resmi 137, 453
çiftçi 111, 128-129, 131, 135, 137, 143, 188, 329, 348, 368-370, 376-377, 383, 424, 436, 449, 457, 475, 479, 485, 487, 494-495; ç. âilesinin iskânı 479; ç. halk 424, 436; ç.-ler 475; ç.-lerin 131; ç.-nin topraklandırılması 368; ç. nüfus 485; ç. sınıfları 137; ç. yap- 329; ç.-yi topraklandırma 495; derviş isimli ç.-ler 188; kendi ç.-leriyle zirâat et- 190; müstakil ç. 369; müstakil küçük çiftçi 129; şehirli ve toprağa yerleşmiş. ç. unsurlar 348; toprağa yerleşmiş ç. 111; toprağa yerleşmiş ç. unsurlar 135, 449; Türk ç.-ler 424; varlıklı ufak ç. işletmeleri 383
çiftçilik 410, 475-476; ç.-le meşgul olan köylüler 476
çiftli 140
çiftlik 129, 131, 176, 184, 192, 196-197, 201, 203, 206-208, 211, 213-216, 218-223, 226-229, 233-241, 243-246, 249-250, 255-256, 260, 262, 266, 272-276, 279, 282-283, 286, 288-289, 291, 316, 331, 377,

382, 384, 401, 454, 458, 477, 497; angarya ile işletilen büyük ç.-ler 131; bir ç. yer 214, 256; bir ç. yeri 260; bir ç. yer vakfet- 237; büyük ç. 129, 197; ç. bozulub bağlar ol- 275; ç. hâsılın 201; ç.-i İshak sübaşı 458
ç.-ler 176, 178, 196-197, 226, 249, 288
ç.-ler atâ et- 316
ç.-lü tviçe 401
ç tarîkiyle tasarruf et- 274; ç. tâyin olun- 279; ç. tâyin ve takdir et- 192; ç.-te amelelik et- 377; ç. Timara veril- 208; ç. yeri 255; devlet ç.-leri 497; doğancı ç.-i 218; dörd ç. yaya yeri 288; Emîr İlyas ç.-i 176; Ertuğrul'un ç.-leri 163; eşkünci ç.-i 288; hassa çiftlik 129; iki ç. mikdarı yer 229; iki ç. vakıf yer 226; iki ç. yeri tasarruf ider vakıf 291; kadîmden vakfolagelmiş bir ç. 214; nîm ç. 289; üç ç. resim ve öşrü hesap olun- 222; üretme ç.-i 477; vakıf ç. 197, 211; vakıf ç.-i 266; yeni yerlek açıp ç. hâline sok- 184; zâviye ç.-i 260;
çiftsiz 140
Çil 257; karye-i ç. 257
Çillehâne 459
Çin 360
Çine 228-229; nefs-i ç 229; nefs-i ç. 228-229
çingene 145, 160; ç. derviş 160; ç.-ler 161; Müslüman ç.-ler 473; serseri dolaşan ç.-ler 145
Çingene 454, 473; ç. livâsı 454
Çingene livâsı 432
Çirmen 177, 188, 193, 199, 279-280, 432, 454; ç. livâsında 193; ç. müsellemleri 454; ç. sancağı 279; ç. sancağı beyi 280; mirlivâ-i ç. 279
çoban: göçebe ç.-lar 359
çobanlık 482
Çoban Şeyh (Şeyh Koman neslinden) [VI/21] 211
Çoruh 478
Çorum 127
Çorumlu 191, 278, 417; ç. livâsı 278
Çoşluk Burnu 247
Çöke 455
Çölmekci 278; mezra-i ç. 278
Çukur kolu 253
Çukurköy 253
Çuretlik deresi 280

D
dana 234, 243
Danişmendlü 458
Danişmend obası 459
Dârende 462
Darıbükü 264-265; karye-i d. 265; mezra-i d. 264
Daru 275; çiftlik-i d. 275
dârülharb 330; d.-den istimâlet ile reâyâ getir- 330
dârü'l-harp 131
dârülhuffaz 243
dârüssaâdet 333; d. ağası 333
dâsitan 108
davar 142, 164-165, 243, 282, 370-372; d.-lar 153, 210, 370, 372; d.-ların yürüt- 243; d.-ları yürü- 282; icâcetsuz d. salma- 243
Dâvud Apa Mahmud [XIII/96] 239
Davud Fakih 318; d. mahallesi 318
Davudlu 459
Davud Paşa (beylerbeyi) [I/3] 202
Davud Paşa (fahrü'l-vüzerâi'l-izâm) [I/4] 202
Davud veled-i Abdullah [XXXV/219] 288
Davud [VI/31] 215
Davut Bey 406
debbağ 142, 369
dede 191, 276; d.-ler 191
Dede Bâki (Hacım Sultan oğlu) [VI/39] 218
Dede Bâli bin Şeyh Tuğrul [XII/92] 238
Dede Bâli b. Şeyh Toğrul 186
Dede Bâli [III/9] 203, 205; d. zâviyesi 203
Dede Bâli [XII/92] 238; d. evlâdı 238
Dedeoğlu Şeyh Mehmed [X/52] 226
Dede [VI/27] 214
Dede [X/52] 226

defter 122124, 137, 139, 141-144, 181, 188, 191-192, 196-197, 200-201, 203-212, 214-216, 218-227, 233, 237-245, 247, 249-250, 252, 254, 256-262, 264-265, 267-271, 273, 277-280, 282-284, 286-290, 317-320, 323, 325, 328, 331-337, 367, 370-379, 390-391, 406-407, 411, 413-414, 417-418, 422, 424-427, 434, 453-454, 458-461; ahkâm d.-i 318, 374; arâzi tahriri d.-leri 137, 175, 453; arâzi tahriri ve istatistik d.-leri 122; Avlonya d.-i 459; büyük nüfus ve vergi tahriri d.-leri 424; d.-de mukarrer yazıl- 226; d.-de mukayyed ol- 212; d.-den hâric 239; d.-den hâriç 188, 241; d.-de sâbit değil 240; d. edil- 372; d.-e eşkünciliü vakıf kaydolun- 205; d.-e geçir- 191; d.-e kaydet- 143, 279; d.-e kaydolun- 280, 331; d.-e muhâlif 287; d.-e muhâlif bulun- 290; d.-e nazar olun- 244; d.-e sebt olun- 220, 225, 249; d. et- 333; d.-i atîk 204, 218, 259, 264, 269, 273, 287, 332; d.-i cedîd 141, 207-210, 214-216, 221-222, 256, 283, 332, 334; d.-i cedide kaydolun- 211; d.-i cedîd-i hâkānî 336; d.-i cedîd-i hâkāniye kaydolun- 337; d.-i cedîd-i sultânî 261, 277; d.-i evkāf 257; d.-i hâkānî 375; d.-i hâkānî kayıtları 181; d.-i hâkānîye kaydolun- 223; d.-i kadîm 245; d.-i Kirmasti 203; d.-i köhne 141, 210, 216, 224, 226, 250, 282; d.-i kühen 141; d.-i sultânî 249, 261, 265; d.-i vilâyet 265; d.-ler 196-197, 200-201, 243, 376, 390, 425-426, 434, 454, 461; d.-lerden çıkarılması lâzım gelen hâneler 375; d. ol- 210, 249; d. olmak emrolun- 249; d. olun- 370; d. sûreti 143; eski d. 249; eski d.-ler 200, 427; eski d.-lere nazar olun- 249; eski târihli d.-ler 425; eski tarihli tahrir d.-i 422; evkaf d.-i 175, 183, 201, 219, 222, 226, 254, 259, 264, 267, 280, 282-283, 287, 317, 323, 325, 332, 334, 336-337; evkaf d.-leri 337; fethi müteâkip yazılan d. 379; hâkana mahsıs d.-ler 434; hâkana mahsus istatistik, nüfus ve arâzi d.-leri 460; hâkana mahsus nüfus ve arâzi tahriri d.-leri 200; hâric ez-d. 257, 269, 278-279, 328, 333, 334; hâric ez-defter 192, 268, 283, 336; hâric ez-d. kaydolun- 210; hâric ez-d. olan kâfirler 268; hâriz ez-d. 279; Hüdâvendigâr d.-i 203; hüküm d.-leri 373; ihrâc d.-ine kaydolun- 371; ihraç d.-i 143; imzalı d. 367; imzâlı d.-ler 139; isimleri d.ol- 333; isimleriyle ve resimleriyle d.-e kaydet- 370; Kıbrıs d.-i kethüdâsı 144, 379; Kıbrıs mufassal d.-i 378; Kıbrıs'tan gelecek d.-ler 375; kitâbet olunan vilâyet d.-leri 260; köhne d. 233, 252; köhne d.-ler 212, 425; merkezdeki d.-ler 367; mufassal ve meşruh d.-e kaydet- 370; mufassal ve meşruh d.-e kaydet- 143; mukātaat d.-leri 337; musaddak d.-ler 200; mücmel d. sûreti 413; nüfus ve arâzi tahriri d.-leri 173; nüfus ve vergi tahriri d.-leri 398, 404; pâdişah d.-ine kaydet- 411; sebt-i d. ol- 278; sebt-i d. olun- 257, 287, 335, 337; suret-i d.-i pâdişahî 331; tahrir d.-i 407, 426; tahrir d.-leri 391, 406, 413, 424, 425; tecdîd-i d. 277; timar d.-i 414; Trabzon livâsı mufassal d.-i 418; Trabzon sancağı mufassal d.-i 417; umûmî nüfus ve arâzi tahriri d.-leri 163; vakıf d.-i 318; vakıf ve timar d.-inden hâric kal- 283 Veli Bâyezid zamanından yazılmış birkaç d. 123; vilâyet d.-i 142, 370;
defterdar 145, 380; Kıbrıs d.-ı 380
Defterhâne 140
Defterhâne-i Âmire 337

Defter-i Hâkânî 140
değirmen 109, 174, 178, 183, 185, 187-188, 196, 207-208, 227, 229-230, 236, 241-243, 268-270, 281, 285, 288-289, 317; altı göz d.lerün resmi 281; bir nısıf d. 218; d. arkı 187; d. binâ et- 187-188; d. hakları 109; d.-i dörd göz eyle- 281; d.-ler 176, 187, 208, 281; d.-lerin resmi 281; d.-lerin resmin 187; d.-ler kur- 183; d.-lerün resmi 281; d. ocağı 243, 288; dört göz d.-ler 281; d. yap- 187; harab d. 236; iki göz d. 187; iki göz d. binâ et- 281; iki göz d. binâ eyle- 268; resimden affedilen d.-ler 187; resimlü ve haraçlu d. 289; su d.-i 109; zâviye ve d. inşâ et- 178
değirmencilik 197
Değirmenderesi 458
Değli 255; d. nâm mezra 255
Deliorman 349
Delü Baba 187; d. seccâdesi 187
Delü Baba [XXXIV/214] 285; seccâde-i d. 285
Delüler 459
demir 201
demirci 369
Demirci [XXXI/207] 280
demürcü 142
Denizli 358
derbent 132, 138, 177, 183, 189, 192-193, 219, 262, 264, 277, 317, 321, 323, 331, 335. 403; d. bekle- 219; d. Bekleyen dervişler 189; d. civarı 321; d. kâfirleri 264; d. köyü 177, 264, 317; d.-ler 132, 138, 183, 192; d.-leri bekle- 183; d. teşkîlâtı 193; d. teşkîlâtına has nizamlar 193; d. tut- 403; d. yerinin bâc resmi 193; Yakub Halîfe ve Bakacak d.-leri 183
derbentçi 277, 321-322, 374, 390; d. hizmeti 374; d. kaydedil- 322; d. kaydedilen yüzlerce köy 321; d.-ler 321
derbentçilik 363
Dere 246; karye-i d. 246
derebeyi 128-129, 167, 183; d.-nin konağı 183; yarı müstakil d.-leri 167
derebeylik 130, 352; Batı Avrupa d.-i 352; sipâhî d.-i 130
Derelü 242; vakf-ı karye-i d. 242
Deresi Boğacak 267; d. nâm karye 267
Dere yolu 244
dergâh 177-178, 225, 266, 275, 333; Bektâşiyan d.-ları 266; birçok vakıflara sâhip büyük bir d. 178; d.-ı muallâ 225, 275, 333, 373; köylerden haraç toplayan Bektâşî d.-ları 177
Dermiler 241; karye-i d. 241
derviş 114-118, 132, 138, 157, 160, 165-166, 170-173, 179, 184-191, 195-199, 214-216, 220-221, 234, 236-237, 251-256, 261-264, 266-269, 271, 275, 277-278, 280-282, 284, 287-289, 316, 318, 352-354, 362, 421, 430, 457, 462; 22 hâne d. 188; Abdal Musa dirlerdi bir d. vardı 196; açılacak toprak arayan muhâcir d.-ler 185; ahi ve deviş unvanını taşıyan muhârip d.-ler 189; akının öncüleri d.-ler 173; Akyazılı Baba zaviyesinin d.-leri 187; âyende ve revendeye hizmet eden d.-ler 271; Bektâşî d.-i 163; boş ve tenhâ yerleri ihyâ eden d.-ler 188; çingene d. 160; d. akını 174; d.-e konuk ol- 165; derbent bekleyen d.-ler 189; devlet memur ve aylıkçısı şekline girmemiş d.-ler 162; d.-i da'vet et- 172; dilenci d.-ler 160, 174; d.-in mekânı 172; din ve fikir propagandasının faal ajanı olan d.-ler 179; d. isimli çiftçiler 188; d.-ler 114, 116-118, 155, 157, 159, 161, 163, 166, 168-169, 171-172, 176-178, 181-182, 184-191, 195-196, 198-199, 215, 220-221, 236, 251-253, 255-256, 261-262, 264, 266-269, 278, 280-282, 284, 288-289, 316, 318, 352-353, 362, 421, 430; d.-lere yardım 166; d.-

ler gözcü olur 172; d.-lerin aslahı 195; d.-lerin avlusu 117, 171, 172; d.-lerin duâsı 172; d.-lerin ellerindeki vesîkalar 173; d.-lerin hayatı 162; d.-lerin köylerde yerleşmeleri 174; d.-lerin makbul duâları 172; d.-lerin Rumeli'nin işgalinde oynamış oldukları mühim rol 178; d.-leri teftiş et- 172; d.-ler zaviyeye hizmet idüb 254; d.-ler zirâat itdüğü yerler 280; d. menâkıbı 163; d. muhâcirler 116, 170; d. ol- 197; d. sıfatlı insanlar 173; d. sîretin tut- 165; d. zümreleri 160-161; eski Hıristiyanlardan yapılmış d.-ler 198; garip etvarlı d.-ler 156; Genç Abdal nâm d. 214; Geyikli Baba d.-leri 117, 171; gezginci d. zümreleri 160; Hıristiyan iken sonradan Müslüman olmuş d.-ler 199; Hıristiyan memleketlerinde çalışan Türk misyoner d.-leri 199; Horasanlı, Buharalı ve Azerbaycanlı d.-ler 462; içinde d.-ler otur- 263; iç kolonizasyon işlerinin faal ajanları olan d.-ler 190; İslâm tarîkatlarının d.-leri 138; kadın d.-ler 196; Keşişdağı yanına gelip yerleşen d.-ler 171; kolonizatör d.-ler 174; kolonizatör Türk d.-leri 149, 158-159, 173; komünist bir hayat yaşayan d.-ler 199; Koyun Baba d.-leri 187; köylü gibi çalışan d.-ler 178; makbul d.-ler 261; Mevlevî d.-leri 198; misyoner d. grupları 157; misyoner d.-ler 115, 157, 354; misyoner t. d.-leri 157; misyoner Türk d.-leri 115, 354; Orta Asya'dan gelmiş d.-ler ve tarîkatlar 169; öşür vermekten muaf olmayan d.-ler 138; sâlih d.-ler 221; Sarı Saltık Baba türbesi d.-leri 178; savaşçı d.-ler 114, 352; serseri d. 160; serseri d.-ler 160; serseri d. zümreleri 160, 161; sulehâ d.-ler 254; Şeyh Hacı İsmail köyünü kuran d. 182; Şeyh Ömer Dede zâviyesinin d.-leri 185; Şücâ Baba'nın d.-leri 234; tarîkatın d.-leri 166; tekyeye hizmetkâr olan d.-lerin maaşları 220; toprağı açıp işleyen d.-ler 457; Türk d.-leri 132; Türkmen kabileleri arasında telkînatta bulunan d.-ler 114; Türk misyoner d.-leri 199; yer şenleden d.-ler 277; zâviye d.-leri 266; zâviye kuran veya idâre eden d.-ler 198; zirâatle meşgul olan d.-ler 183; ziyâretgâha memur edilen d.-ler 179
Derviş Ahmed [XVII/137] 251-252
Derviş Alâeddin (Saru Şeyh oğlu) [XII/82] 235
Derviş Ali [X/52] 226
Derviş Ali [XII/91] 238
Derviş Ali [XIII/98] 240
Derviş Ali [XXXIV/213] 285
dervîşan 266-267, 281-284, 333; cemâat-ı d. 267; d.-ı Akyazılı Baba 281; d.-ı zâviye 281-282, 284; d. tâifesi 333; hizmetkâran-ı d.-ı zâviye 267; hizmetkârân-ı d.-ı zâviye 267
Dervîşan 268; karye-i d. 268
Derviş Aynî [XXII/155] 258
Derviş (Babuk Dede hizmetkârı) [VI/19] 210
Derviş Bahadır [XXI/152] 257
Derviş Bahşâyiş 190, 284
Derviş Bahşâyiş (Sahut Abdal oğlu) [XXXIV/212] 284, 285
Derviş Bâyezid [XXIX/190] 274; d. zâviyesi 274; vakf-ı zâviye-i d. 274
Derviş Güzel Abdal 260
Derviş Hacı [XXXIV/212] 285
Derviş Halil [XXXIV/214] 286
Derviş Hamza [XII/77] 234
Derviş Hasan [XV/120] 246
Derviş Himmetveled-i Bahadır [XXI/152] 257
Derviş Hüseyin Çelebi [XIII/98] 240
Derviş İsmail [XII/84] 236
Derviş Kasım [XII/83] 236; Dervişler 187; d. köyü 187;
dervişlik: d. bâtını 165

Derviş Mehmed [VI/14] 208
Derviş Mehmed [XII/74] 234
Derviş Mehmed [XXI/151] 257; d.-in zâviye tarîkıyla tasarrud ettiği köy 257
Derviş Mehmed [XXV/160] 260; d. çiftliği 260; d. zâviyesi 260
Derviş Mehmed [XXXIII/209] 283
Derviş Mehmed [XXXIII/211] 283; d. zâviyesi 283
Derviş Murad veled-i Derviş Seydi [XXX/195-6] 277; zâviye-i d. 277
Derviş Murad [XXX/195-6] 277
Derviş Mustafa bin Ali Köşlük [XII/83] 235
Derviş Mustafa [XII/83] 233; d. zâviyesi 233
Derviş Mustafa [XII/84] 236
Derviş Mustafa [XXXIV/213] 284-285; d. zâviyesi 284
Derviş Resul [VI/17] 209-210
Derviş Rıza [XXXIII/210] 284
Derviş (Saru Şeyh oğlu) [XII/82] 235
Derviş Sevündük [XXI/152] 257
Derviş Sinan [XII(84] 236
Derviş Turgud: Şeyh Edebâli'nin müridi 165
Derviş Ümmet [XXI/152] 257
Derviş [VII/43-1] 221
Derviş Yakub bin Hüseyin [XXX/202] 278
Deve Kuyusu 253
Develer 318; d. nâm karye 318
Develi 252
Develi Dede [XXVII/175] 262, 266; d. zâviyesi 262; vakf-ı zâviye-i d. 266
Develi Karahisar 376
Develü 246
devlet 157, 168, 170, 174, 182-183, 186, 190, 193-195, 208-209, 211, 215-219, 222-223, 236, 260, 268-269, 272, 278, 321-322, 324, 326-327, 343, 355, 366; ashâb-ı d. 218; âsitâne-i d. 208-209, 211, 215-219, 223, 236; büyük Türk d.-leri 366; cihangirâne bir d. kuran aşîret 151; d. adamları 343; d. bütçesi 324; d.-e âit umûmî hizmetler 189; der-i d. 209, 215, 260, 268-269, 272; devâm-ı d. 217, 278; d.-e vergi ver- 322; d. geliri 188; d.-in hudut boyları 331; d.-in kozmopolitleşmesi 154; d.-in kurucuları 162; d.-in kurulması 149; d.-in kuruluşu 167; d. işleri 154; d. kur- 170; d. memurları 329; d. merkezi 192; d. müesseseleri 174; d. tebaası 327; d. teşebbüsü 325; duâ-i d. 222; duâ-yı devâm-ı d.-i pâdişâhi 269; korsan gāziler d.-i 355; müstakil d. müesseseleri 323; Osmanoğulları d.-i 326; Türk d.-i 158; umumî d. geliri 321; yeni kurulmakta olan Türk d.-i 178; yeni ve büyük bir d. kur- 150; yolların ve memleketin emniyeti ile alâkadar olan d. 193
Devlet Gāzi [XII/73] 233
devşirme 358; d.-ler 154; d. unsurlar 154; d. vezirler 358
Diksed 232; d. mahallesi 232
dilenci 160; d. dervişler 160, 174; d.-ler 161
dilenme 160
Dimetoka 177, 185, 262-263, 265-266; d. kazâsı 266; nefs-i d. 262, 263; dirlik 127, 129, 325-326, 367, 413, 418, 423, 460; büyük d.-ler 423; dirlik 129; dirlikler 129; d.-ler 326; d. sâhibi 326; d. veril- 418; öşür ve vergilerle geçinen d. ve mülk sâhipleri 367; pâdişah d.-i 326, 460
dîvân-ı âlî 272
dîvân-ı hümâyun 333
divânî 204, 258, 261; di.-sin nöbetçiler mutasarrıflardır 204; d.-sine sipâhî mutasarrıfdır 204; d.-si timara tasarruf olun- 204; d.-si timar tarikiyle tasarruf olun- 204; d.-si timar tarîkiyle tasarruf olun- 204

Diyarbakır 193, 319, 478
Dizdar 459
dizdâr 285
Dobruca 140, 179, 349, 362, 410
Dodurga 357
doğan 277; d. yuvası 277
doğancı 140, 218, 251, 265, 320, 365; d. çiftliği 218
Doğan [IX/49] 224
Doğu Avrupa 497
Doğu Trakya 432
Domaniç 219
Doril 242
Döğencik 407; d. köyü 407
Dövmeke 458-459
Drama 396, 457
duâ 222; d.-ı devlet-i pâdişahî 222
Dulkadiriye 141, 193, 262, 369, 372, 462; kānun-ı z. 262; ümerâ-i z. 262
Dulkadirlü 462; d. cemâati 462
Dulkadiroğulları 462
Durdu Hâtun [XXIX/194] 275
Durkakin 432
Durmuşlar 280; karye-i d. 280
Durmuş veled-i Ahi Mehmed [XIII/96] 239
Duruca Baba 175
Duruca Baba [XII/78] 233-234; d. vakfı 233
Dutki Hamza (Aydın Şeyh evlâdı) [XXIX/195-3] 276
Düger 357
dükkân 176, 201, 229-230, 275-276, 317-318, 332, 405, 479; bir mülk d.-ın 201; d.-lar 318, 332, 405; işkembe d.-ı 276
dülger 142, 369
Dündar Bey [V/11] 206; mülk-i d. 206
dünya 220; d.-dan âhirete intikal et- 220
düş 163; d. gör- 163; d.-i fikret- 163; d.-ü tâbir et- 163
düve 234; dişi d. 234
Düze Basan 281; mezra-i d. 281

E

Ebûbekir bin Mustafa Şeyh [XI/59] 229
Ebû Bekir [XXII/154] 258
Ebû Zerr-i Gıfârî 283
Ebü'l-Fidâ 357
Ece ovası 456
Ece (Şeyh Koman neslinden) [VI/21] 211
ecnebi: e. târihçiler 149, 341
eczâhân 291; e.-lar 291
Eçe [XVI/131] 249; mezâri-i e. 249
Edebâli: Şeyh Edebâli 165
Edhem [IX/51] 225
Edirne 123, 264, 275, 316, 362, 404, 411, 432-433, 455; e. evkaf defteri 264; e. sarayı 411; e. yolu 275
Efendi (Ahi Elvan) [IX/50] 225
Eflaganlu 415
Eflak 392, 434, 436; e. voyvodası 392
Eflani 415
Eftalitler 161
Ege adaları 434
Ege Denizi 432; e. sahilleri 432
Egrigöz 208; e. kadılığı 208
Eğriboz 432
ehil 369-370, 372, 378, 386; e.-i hıref 142, 370; e.-i ilm 183, 208, 215, 254; e.-i İslâm 386; e.-i san'at 370; e.-i sanat 142; e.-i sanâyi 142, 369, 370, 372, 378; e.-i sanâyiden 143; e.-i velâyet 195, 220, 277; e.-i vukuf 283;
ehl-i sünnet 198
Ekerte 282; karye-i e. 282
ekincilik 161
Elislü 231; e. kaynağı 231
ellici 128, 393, 454; e.-ler 398
Elmalı 185, 256, 263; e. mezrası 185; mezra-i e. 263
Elvan Bey [XXXV/225] 287, 291; e. türbesi 287, 291; evkāaf-ı e. ve Sinan Bey 291; vakf-ı e. 291
Elvan Çelebi: Âşık Paşa oğlu 168
Elvan Seydi [XX/149] 254, 256; e. zâviyesi 254; karye-i e. 256
Elvan [XX/149] 256
emin 137; e.-ler 137

Emin Bey [XII/88] 237
Emin Hacı Mehmed [VI/22] 212
emir 143, 216, 237; e. al- 322; e.-i pâdişahî 216; e.-i şerîf 143; e-i şerîf-i âlişan 237; e.-ler veril- 320
Emîr Han (Edhem oğlu) [IX/51] 225
Emîr (Hasan Paşa oğlu) [XXXIV/216] 286, 287
Emîr İlyas çiftliği 176
Emîr Mahmud [XXXV/224] 291
Emîr Sultan 117, 171, 462
Emîr Sultan [XI/71] 233
Emîr Süleyman [I/4] 202
Emîr Yusuf [IX/50] 225
emlâk 123, 127, 205, 217, 220, 245, 263, 276, 333; e.-i kadîm 245; e.-i sahîka-i şer'iye 333; e. ve evkafa nesih târi ol- 123; sâir e. gibi tasarruf et- 205
Emrullah [XXV/161] 260; e. tekyesi 260
Enbiyâ [XVII/140] 251-252; e. zâviyesi 251; vakf-ı zâviye-i e. 252
Ender Kırı 240
Engüri 256, 421; e. nâhiyesi 256
Engürilü 415
Erdoğanlu 459
Erdoğdu (Hacı Yusuf oğlu) [XVI/131] 249
Erdoğdu mahallesi 317
Er Dunrul: Ertuğrul (Bâyezid I oğlu) 397
eren 117, 179, 353, 462; e.-ler 117, 171, 462; Horasan e.-leri 171, 353; Rûm e.-leri 179
Ergene 316, 404; binâ-i e. ve köprüsü 316; e. köprüsü 316
Ergirikasrı 413
erkân 159, 199; dinî âdap ve e. 159; tarîkatların âyin ve e.-ı 199
Erkulu Dede [XXXII/208] 282
Ermenâk 287; e. kazâsı 287
Ertuğrul 162-164, 166, 168-169, 291, 457; atan e. 164
Ertuğrul Bey 166; e.-un çiftlikleri 163; e.-un gördüğü rüyâ 163
Ertuğrul (Bâyezid I oğlu) 397
Ertuğrul Gâzi 118
Erzincan 192, 478; e. evkaf kânunu 192
Erzurum 132, 153, 183, 259, 478; e evkaf defteri 183; e. evkaf defteri 259
Esbkeşân 318; göçebe e. 318
Esed oğlanları 253
esir 327; akınlardan e. çıkart- 327; e. kap- 330; hisselerine düşen e.-ler 330; İslâmiyet'i kabul etmiş e.-ler 154; toprağa yerleştirilmiş e.-ler 328
Eski Baba 455
Eskihisâr-ı Zağra 185
Eskiil 317, 332-333; e. kadısı 332; e. kazâsı 317, 333
Eskiköy 279; e. zâviyesi 279; zâviye-i e. 279
Eskişehir 323-324, 334-335, 361, 487; e. kadısı 335; e. kazâsı 334, 335
Eslem [XI/55] 228
esnaf 139, 372, 479; küçük e. takımı 479
eş-: sefere e. 127, 128
eşcâr 280; e. emrud 280
eşdir- 204-206, 224-225, 247, 249; beş cebelü e. 225; cebelü e. 224; eşkünci e. 225, 247; eşkünci eşdir- 249; eşküncisin eşdir- 204, 205; eşküncisün eşdir- 206; eşküncisün müşterek e. 225
eşkıyâ 189, 319, 332
e. yatağı 321
e.-yı tenkil 189
eşkün 279, 455; e. taleb et- 279
eşkünci 127, 189, 204-206, 218, 225, 247-249, 288, 455; e. çiftliği 288; e. eşdir- 225, 247, 249; e. eşdirmeğe mültezim ol- 249; e. gönder- 127; e.-sin eşdir- 204, 205; e.-sini ref' et- 218; e.-sün eşdir- 206; e.-sün müşterek eşdir- 225; e. vazol- 218; e. ver- 206; e.-ye iltizam göster- 248; e. yörük 455; sefere e. gönder- 189; yörük e. 455; yörük e.-leri 455
eşküncilü 127-128, 204-206, 224-225, 227, 247, 249, 462; bervech-i

mülk-i e. 225; deftere e. vakıf kaydolun- 205; e. mülk 127, 128, 204-205, 225, 462; e. mülkleri 249; e. mülk toprak 247; e. ol- 205; e. vakıf 205, 206; e. zâviye 224, 227
eşküncilük 205; e. mülkü 205
Eşme 255
ev 201, 210, 217, 219; e.-ler 210, 217; haymana e.-ler 219; mülk e.-ler 201; şehirdeki mülk e.-lerin mahutası 201
Eved Köklük 456; e. hisarı 456
evkaf 123, 127, 187, 192, 195, 197, 201, 206-211, 214, 218-219, 222, 226, 231, 235-237, 242, 245-246, 248, 251, 254, 257, 259, 263-265, 267-269, 276, 280, 282-283, 287, 291, 317, 320, 323, 325, 332, 334-337, 405; bâzı e.-ı mâlikâne tasarruf idüb bel' et- 207; defter-i e. 257; e.-a besih târi ol- 214; e.-a nesih târi ol 211; e.-a nesih târi ol- 208-209, 219; e. defteri 183, 219, 222, 226, 254, 259, 264, 267, 280, 282-283, 287, 317, 323, 325, 332, 334, 336, 337; e. defterleri 337; ehâli-i e. 209, 214; ehâli-i evkâf 209; ehâli-i v. 214; e.-ı zâviye 268; e.-lar 320; emlâk ve e.-a nesih târi ol- 123; e. mülkimdir deyü sat- 207; e. nâzırı 405; Erzincan e. kānunu 192; Gāzi Evranos'un e.-ı 124; hayrât-ı mebrûrenin e.-ı 334; Kütahya e.-ı 195; Umur Paşa Türbesi e.-ı 197
evlâd 219; e.-ı münkariz ol- 219
evlâd-ı fâtihân 138, 454
evlâdiyet 206; şer'le e.-i sâbit ve zâhir ol- 206
evlât 194; zâviyeler tesis etmiş olanların e.-ları 194
evlâtlık vakıf 176-177, 194-195
evliyâ 108, 179-180, 182, 198; aşîret e.-sı 161, 179, 182; e. isimleri 182; e. isimlerindeki renk sıfatları 182; e.-lar 180, 182; e.-ların kabîlevî menşei 182; e. menâkıbı 108, 163; e. mezarı 180; e. perestlik 198; Müslüman e. 179; ziyâretgâhlarda yatan Müslüman e.-nın mezarı 198
Evliyâ Çelebi 117, 171, 179, 390, 462
Evliyâ Fakih 458
Evrenos Bey 124, 326, 390, 405-406; Gāzi Evrenos Bey 124
Evrenos Gāzi 403, 422
Evrenoslar 459
Evrenoslu 406; e. Yörükleri 406; Yörükân-ı e. 406
eyâlet 395, 403, 409; e. süvârisi 409; Rumeli e.-i 395, 409
Eymür 357
Eyüb Sultan 180; e. türbeleri 180
Ezine 175
Ezine Bazarı 223; nefs-i e. 223
Eznebolu 287

F

Fahreddin birâder-i Yusuf [XII/92] 238
Fahriye Arık 356-357
fakih 175
fakr 160, 179; cihâz-ı fakr 179
farmason 156; f. teşkîlâtı 156
Faruk Sümer 358
Fatma Hâtun [I/4] 201-202; f. hissesi 202; f. türbesi 201
Fatma [XIX/143]: f. nâm hâtun 254
Fâzılzâde [XVI/130] 249
Fazlullah (Şeyh Şâmî oğlu) [XX/145]; bk. Şeyh Fazlullah 255
Felemenk 486
Fenar 458
Fenârî [III/9]: f. oğlu teftişi ile mülk çık- 205; Mevlânâ Fenârî 205
Fener 404, 459
Ferecik 265
Feridun Ahmed Bey 323, 334-335; hisse-i f. 334; vakf-ı f. 335
ferman 136, 145, 187, 219, 222, 232, 237, 256, 260, 268, 321, 332-333, 337, 400, 407, 425; bâkî f. ulülemrindir 222; f.-ı âlişan 268; f.-ı hümâyun 145, 333; f.-ı şerîf 232, 332; f. kaydı 400; f.-lar 136; f. ol-

237; f. Ol- 219; f. olun- 232, 256, 260, 337; muahhar bir f. 187; pâdişah f-ı 407; pâdişah f.-ları 321; sultanların f.-ları 425
fetret: Cengiz f.-i
fetvâ 379; f. çıkart- 379
F. Giese431
fırın262; f. evi262
fırıncılık 197
Filibe 394, 397, 399, 404, 409-412, 432, 457; f.-İstanbul yolu 409
Filibe Ovası 457
Florine 432
Foça 391; f. kalesi 391
Fransa 485-486
Fuat Köprülü 110-111, 113-115, 135, 150-157, 159-162, 167, 342-343, 347-349, 352, 354, 356, 358, 449
Fudre 290; karye-i f. 290
fukarâ 117, 130, 169, 171, 180, 199, 201, 218, 220, 222-223, 259, 268, 316; bâkisi misâfirine ve f.-ya sarfolun- 201; f.-i sâbirîn 218; f-ya hizmet et- 222; f.-ya taam biş- 223; f.-ya yiyecek ve giyecek dağıt- 180; f.-yı Yeseviyye 117, 171; hakk-ı f. 220; hakk-ı f.-dan hayır etme- 221; hakk-ı f.-ya dahletme- 220; ser çeşme-i f. 179; üç yüz yetmiş f. 179; Yesevî f.-sı 117, 171; yolcuların f.-ları 199
fütûhat 103, 108-109, 111, 113, 115-116, 122, 126, 131, 135-136, 152-153, 157, 177, 180, 326, 341, 347-348, 354, 356, 364, 387, 403; Anadolu f.-ı 152; askerî f. 136; birçok beylerin f.-tan hissesi ayrıl- 326; büyük f. devirleri 126; din nâmına f. 109; f.-a çık- 157; f. devirleri 122; f. yap- 116, 170; hudut boylarındaki f. 108; Rumeli f.-ı 403; Rumeli'ndeki f.-lar 176; Selçuklular zamanındaki Anadolu f.-ı 347; Türk f.-ı 180

G

Gagavuz 112, 349-350, 451; g. âlimlei 350; g. âlimler 112; g. âlimleri 451; g.-lar 112, 349, 350, 451
Galata 168, 343
Gani [VI/15] 209
Garbî Anadolu 355, 454, 464-465; g.-nun Türkler tarafından fethi 355
Garbî Rumeli 464
Garbî Trakya 124
Gargara 249; mezra-i g. 249
gazâ 103, 114, 341, 352, 456; g. ruhu 103; g.-ya meşgul ol- 456; ihtiraslı gazâ ruhu 341
gāzi 103, 108, 114, 116, 155, 170, 184, 341-342, 352-353, 355-356, 358, 391, 410, 422, 456; alp g. 114, 352; g. askerler 184; g.-ler 108, 116, 170, 341-342, 356, 358, 410, 456; g. teşkîlâtı 355-356, 422; g. teşkîlâtının reisleri 356; îmanlı g.-ler 103, 342; iş bulamayan g. kütleleri 355; korsan g.-ler devleti 355; memleketlerin fehtine iştirak etmiş g. askerler 184; saltanatın kurucusu ünlü g.-ler 103, 341; şöhretli g.-ler 391
Gāzi Ali Bey [XXVII/180] 262, 267; evkaf-ı zâviye-i a. 267; g. zâviyesi 262
Gaziantep 478
Gāzi Evranos 124; g.-un evkafı 124
Gāzi Evrenos Bey [XXVII/185] 270
Gāzi Fâzıl 456
Gāzi Umur Bey 355
Gāzi Umur Bey [XIII/94] 239
Gāzi Umur Paşa [XIII/95] 239
Gāzi Umur Paşa [XIII/105] 238, 242; g. türbe ve zâviyesi 238
Gāziyân-ı Rûm 114, 155, 196, 352
Gebrân 264; geçit 171, 191; g. yeri 191; Sakari suyu g.-i 171
Gedik Ahmed [XXXII/208] 282; sazlık-ı g. 282
Gedos 213, 214; nefs-i g. 213, 214
Gelibolu 176, 222, 271, 274-275, 381, 386, 390, 432, 456; g. defteri 271; g. tekfuru 456; nefs-i g. 275
gemi 251, 263, 336, 379, 388; g. işlet- 263; g.-ler 336

gemici 263, 355; Bizans g.-leri 355; g.-ler 263
Genç Abdal 186
Genç Abdal veled-i Behar [XXXI/207] 280
Genç Abdal [VI/30] 207, 214, 215; g. zâviyesi 207
Genç Abdal [XXVII/182] 262; g. zâviyesi 262
Genç Baba [XXVII/182] 269; zâviye-i g. 269
gerdek 236, 243; g. değeri 243; g. kulluğu 236
Gereme 237; g. Nâm karye 237
Germiyan 219, 461; g. vilâyeti 461
Germiyanlu 458
Germiyan [VII/43-1] 221; vakf-ı g. 221
Geyikli Baba 116-117, 170-171, 173, 316; g. dervişleri 117, 171; hikâyet-i g. Hazretleri 172; Şeyh Geyikli Baba Sultan 171
Geyikli Baba Sultan 462; gılmânân 289, 291; cemâat-i g.-ı vakf-ı kefere 291; g.-ı vakıf 289
Gibbons 149, 150, 153, 342, 388, 390, 396
Gice Gün 239; karye-i g. 239
Giese 156, 163, 457, 463
Gilenç 258
Giresun 478
Gori [XXV/162] 261; g. zamanı 261
göç 385; g.-ler 153; Orta Asya g.-leri 158; Rumeli'ye g. ve iskân 385
göçebe 104, 110-111, 128, 135, 137-138, 145, 150-154, 161, 318, 342, 347-348, 356-359, 363, 378, 384-386, 392-402, 408, 412, 424, 432, 434, 436, 449, 453-459, 464; Anadolu'dan göçürülen g. unsurlar 455; Anadolu'dan sürülen g. unsurlar 408; at ve katır çalan g.-ler 145; Batı Anadolu'daki g. unsurlar 358; büyük g. sürgünü 398; g. 347; g. âdetleri 459; g. Araplar 386; g. asker 128; g. aşîretler 161; g. aşîretleri 458; g. Atçeken cemâatleri 318; g. cemâati 104; g. çobanlar 359; g. Esbkeşân 318; g. evler 397; g. göçmenler 394; g. grubu 412; g. grubunun reisi 402; g. halkın akınları 356; g. halk sürgünleri 397; g. hayatı 104, 393; g. hayatının îtiyatları 342; g. kütleleri 432; g.-ler 111, 138, 152, 182, 356, 378, 385, 395, 397-398, 424, 453, 457; g. nüfusu 412; g. sürgünleri 392, 394; g. sürgünü 396, 402; g. Türkmen 436; g. Türkmen aşîretleri 363; g. Türkmen kabîleleri 400; g. Türkmenler 110, 153, 356, 394, 454, 464; g. Türkmenlerin göçürülmesi 454; g. Türk unsuru 358; g. unsurlar 110-111, 135, 153, 159, 359, 386, 392-394, 399, 449; g. Yörükler 456; isyan ve tuğyan âsarı gösteren g. 454; kalabalık g. gruplarının toprağa yerleşmesi 357; kalabalık g. toplulukları 394; kesif g. unsurlar 135; kesif g. unsurlar 348; külliyetli g. unsurlar 384; muhâcir g. 182; muhâcir g.-ler 158; Orta Asya'dan gelmiş muhâcir g.-ler 182; Saruha'daki g.-ler 399; Türk veya Tatar g. aşîretleri 412; yarı g. 161, 392; yarı g. Türkmenler 161
göçebelik 103, 341; g. hayatı 103, 341
göçer ev 456-457; g.-ler 357, 394, 397, 456-457
göçer evli 456- 457; g. Araplar 456; g.-ler 457
göçer halk 397
Göçeri 245-246; karye-i g. 245
göçmen 394, 472, 474-475, 479-481, 484, 489; ana yurda gelen g.-ler 472; Bulgaristan'dan gelecek g. nüfus 479; Bulgaristan'dan gelen g.-ler 474; g.-ler 474-475, 481, 489; göçebe g.-ler 394
Göçmenlere Yardım Cemiyeti 480
Göçmen ve Mültecilere Yardım Birliği 481
Gök Başlu (Balıncak Baba neslinden) [VI/36] 207; bk. Gök Başlu İsma-

il Seydi 217
Gök Başlu İsmail Seydi (Balıncak Baba neslinden) [VI/36] 217
Gökdere 316
Gök Kadı [XVI/131] 249
Gök-Oğuz 451
Göksun 261; nâhiye-i g. 261
Gölcük Korusu 243
Göllü Korusu 253
Göre Kadı (Babaî halîfesi) 169
Görgi veled-i Dimitro [XXXII/208] 282
Göynük 116, 171, 323, 334-335; g. kasabası 323; g. kazâsı 323, 335
gulâm 422; g.-lar 422
gurebâ 218; g.-i nâzilin 218
guzât 171; g. cem- 171
güherçile 333, 384
Gülşehri (Kızıl Delü oğlu) [XXVII/172] 264
Gülşehri [XXVII/173] 264
Gülûs Gediği 241
gül yağcılık 476
Gümrü 205; karye-i g. 205
gümrük 325, 336-337
Gümülcine 407, 455
Gümüşhane 478
Güzel Abdal [XXV/162] 260-261

H

Habib bin Ali [XVI/135] 250
Habib [XII/84] 236
Hâce Bahçesi 242
Hacı Abdullah bin Kasım Halîfe [XXX/196] 278
Hacı Abdullah Halîfe [XXX/196] 278
Hacı Abdullah Halîfe [XXX/197] 278; h. zâviyesi 278
Hacı Abdullah [XXX/197] 277; h. tekyesi 277
Hacı Ahmed [VI/18] 210
Hacı Ali Fakih (Ahmed Fakih oğlu) [VI/14] 208
Hacı Armağan [XV/113] 244-245; h. zâviyesi 244; zâviye-i h. 245
Hacı Ayvaz [VII/43-1] 221
Hacı Baba (Delü Baba seccâdesinde oturan) 187
Hacı Baba [XII/83] 235
Hacı Baba [XXXIV/214] 284-285, 286; h. evlâdı 286; h. zâviyesi 284; vakf-ı zâviye-i h. 285
Hacı Bacı 195
Hacı Bayram Sultan [IX/52] 225
Hacı Bayram [X/52-1] 226
Hacı Bektaş 117, 171, 179, 196; h. halkası 179
Hacı Bektaş Sultan 196
Hacı Derviş veled-i Baba Nazar [XI/58] 229
Hacı Enbiyâ [XVII/140] 252; karye-i h. 252
Hacı Fakih [VI/13] 208
Hacı Fatma 195; h. zâviyesi 195
Hacı Fatma [VI/32] 207, 216; h. zâviyesi 207, 216
Hacı Hasan [XXVII/178] 267; h. kışlası 267
Hacı Hızır 190
Hacı Hızır [VI/37] 218
Hacı Hüseyin [I/4-1] 203
Hacı İbrahim 459
Hacı İlyas [VI/14] 208
Hacı İzzeddin 176
Hacı İzzeddîn [XXIX/192] 275
Hacı İzzeddin [XXXV/221] 290; h. zâviyesi 290
Hacılar 458
Hacı Mahmud oğlu Ali [XIII/99] 241
Hacı Mahmud [XI/72] 233
Hacı Mahmud [XIII/99] 241
Hacı Mehmed [XI/68] 227, 231
Hacı 231; h. köyü 227; vakf-ı h. 231
Hacı Meme [XI/64] 227, 230; h. zâviyesi 227
Hacım Sultan [VI/39] 218
Hacı Musa 458
Hacı Mustafa [IV/10] 206
Hacı Nurullah [XIII/100] 241
Hacı Pîri [XII/76] 234
Hacı Pîri [XV/122] 244, 246; h. sofuhânesi 244; vakf-ı sofuhâne-i h. 246
Hacı Sinan 318; h. cemâati 318
Hacı Süleymanlı 459

Hacı Şeyh (Hacı Yakub oğlu) [VI/13] 207
Hacı (Şeyh Ramazan oğlu) [XXXIV/214] 286
Hacı Şeyh [XX/146] 256
Hacı Tahir 318
Hacı Tanrıvermiş [XI/57] 227-228; evkaf-ı zâviye-i h. 228; h. zâviyesi 227
Hacı Umur 459
Hacı [XXIX/195-4] 276
Hacı Yakub [VI/13] 207
Hacı Yatağan [XXIX/194] 274-275; h. zâviyesi 274; vakf-ı h. zâviyesi 275
Hacı Yusuf bin Hacı İsa [XXXI/204] 279; vakf-ı h. 279
Hacı Yusuf [VI/18] 210
Hacı Yusuf [XVI/131] 249; h. mülkü 249; mülk-i h. 249
Hadidî 395, 399
hâfız 290
Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri 126
Hakkâri 478
halef 179; dervişler ve h.-leri 179
Halep 373, 378
Hâlet Efendi 168
halı 199, 230, 234; türbe h.-sı 234
Halid Dede (Saruca Bâli oğlu) [VII/43] 220
halîfe 169, 217; Baba İlyas h.-si 169; makamına kāimmakam h. ol- 217
Halîfet Baba [XI/61] 227, 229; h. zâviyesi 227; vakf-ı zâviye-i h. 229
Halil Bey 237; h. defteri 237
Halilbeyli [XXXIV/214] 285; karye-i. h. 285
Halil Fakih 333; h. nâm karye 333
Halil Fakih [XVI/133] 250
Halil [IV/10] 206
Halil Şeyh oğlu Yusuf [XXVII/176] 266
Halil Voyvoda 329
Halil [XXXIV/215] 286
Halkapınar 245
Halkidikya 343; h. yarımadası 343
hallaç 142, 369
hamam 145, 221, 241-242, 274, 317, 377-378, 404; kadınlar h.-ı 145, 378
Hamam şehir 246
Hamar Paşa [XXXV/222] 290; h. nâm hâtun 290
Hamdi (Ahi Lütfi oğlu) [VI/27] 214
Hamid 396, 428
Hamideli 232
Hamid Fakih [XXXV/224] 291
Hammer 390, 405
Hamur Öyüğü 247
Hamza Baba 186
Hamza Baba [XII/89] 233, 237; h. zâviyesi 233
Hamza Bey [VII/43-1] 221; h. toprağı 221
Hamza bin Abdullah [XVI/135] 250
Hamza bin Pazarlu [XVI/135] 250
Hamza birâder-i Ali bin Yusuf [XII/91] 238
Hamza Çelebi [I/2] 201
Hamza et-tevkîî 334
Hamza oğlu Hızır [XIV/107] 244
Hamza Paşa 333
Hamza (Saru Şeyh oğlu) [XII/82] 235
Hamza veled-i Şeyh [XIV/107] 244
Hamza veled-i Tomas [XXIX/195-4] 276
Hamza [XXIII/158] 259
Hamza [XXXI/207] 280
han 317, 319-320, 325, 336; h. binâ eyle- 319; h.-lar 320; vakıf h.-lar 320
Handân [XXXIII/209] 284
hânedan 108, 152, 158, 175, 183, 198, 277, 423; Anadolu'daki kabîle ve h. muhitleri 423; h. destanı 158; h. müessisleri 164; h. tesis et- 160; Selçuklu h.-ı 198
hangâh 186, 244
Hanifullah Çelebi (Akbıyık evlâdından) [XXXV/219] 288
Hanifullah Çelebi bin Habibullah [XXXV/220] 289
Hanifullah Çelebi veled-i Habibullah [XXXV/219] 288
Hanifullah [XXXV/220] 289

hânigâh 245; h.-ı Müstevfî Celâleddin buk'ası 245
haraç 132, 189, 227-230, 232-233, 236, 241, 243, 267, 320, 327-328; bâcları ve h.-ları 327; h.-ın ver- 243; merfûü'l-öşür ve'l-harac 227, 229; öşür ve h. ver- 189; öşür ve h. verme- 233; öşür ve h. virür mezâri 230
haraçlı 187; h. bahçe 187
harâset 217
harita 430, 432-435, 484; h.-lar 434-435
Harmancık 205; karye-i h. 205
Hârun [XXX/197] 278; karye-i h. 278
has 127, 130, 137, 378, 384, 414, 435; h.-lar 130, 378, 384; livâ ümerâları h.-ları 127; mîrimîran h.ları 127; pâdişah h.-ları 127, 137; vüzerâ h.-larının 130
Has Ahmed Bey [XXIX/193] 274-275; h. zâviyesi 274
Hasan (Ahmed oğlu) [IX/49] 224
Hasan Baba Tekkesi (Tempe Boğazı methalinde) 167
Hasan Baba veled-i Yağnur [XXVII/179] 267
Hasan Baba [XXVII/179] 262, 267; h. zâviyesi 262; zâviyei-i h. 267
Hasan Bey 404
Hasan bin Seydi Fakih [XVI/134] 250
Hasan (Gök Başlu İsmail Seydi oğlu) [VI/36] 217-218
Hasan (Keke Şeyh oğlu) [III/7] 204
Hasan (Kıbrıs defteri kethüdâsı) 144, 379
Hasan Mansur 261
Hasan Paşa (Niğbolu beyi) [XXVII/181] 268
Hasan Paşa [XXXIV/216] 286
Hasan Seydi (Bâyezid Dede karındaşı) [VI/14] 208
Hasan Seydi Fakih [XVI/134] 250
Hasan Şeyh [XIV/107] 244; h. oğulları 244
Hasan Şeyh [XV/116] 244, 246; h. köyü 244; karye-i h. 246
Hasan Şeyh [XXII/153] 258; h. zâviyesi 258
Hasan Tatar 458
Hasan [VI/20] 211
Hasan [VI/25] 213
Hasan [XIV/107] 244
Hasan [XXII/153] 258; h. zâviyesi 258
Hasan [XXIX/195-4] 276
hasır 234
Hasköy 185, 199, 267
Hasluck 118, 156, 167, 179, 180, 182, 198
Hâşim [VI/39] 219
hatib 291
Hatib Ahmed [IX/48] 224; h. zâviyesi 224; vakf-ı zâviye-i h. 224
Hatib Hoca 459
Hatib Nimetullah [IX/48] 224
Hatice kızı oğlanları 459
hatt-ı hümâyun 320
hâtun 195, 220, 225, 228, 254; bir azîze ve sâliha ve bâkire h. 220; ehl-i velâyet h. 195, 220; h.-lar 228
Hundi Hacı nâm h. 196; Sume Bacı nâm bir aziz ve sâliha ve bâkire h. 196
Hâtun Ana 196; h. ol azizin üzerine mezar et- 196
Hâtun Pulad 124
Hâtunsaray 247
havâlenâme 130
havas 319
havass-ı hümâyun 331
Havize Hâtun (Ahi Ahmed kızı) [IX/51] 225
havza 481
Hayat Mecmuası 150, 156
Haydar [XXXIII/209] 284
Haydar [XXXV/219] 288
haymana 191, 203, 219, 268-269, 320, 328, 330; h. evler 203, 219
Hayrabolu 455, 456
Hayran Derviş [I/3] 202; h.-e sadaka olun- 202
hayrât 196, 220; ashâb-ı h. 220; h.-ı müslimîn 220; t.-ı müslimîn 196
Hayreddin Paşa 165
Hayrullah Efendi 388

Hayrullah Efendi (Şeyhülislâm) 387
Hazar 161; h. ötesi Türkmenleri 161
Hazine-i Evrak 139
helâllık 202; h. ver- 202
Hellenizm 359
hereni 201
hergele 221; kara sığır h.-si 221
Hersek 329-330, 435
hétérodoxe 394, 427; *h. dinî cereyanlar* 394; h. unsurlar 427
Heybu bazarı 201
Hezârgırad 191, 269, 329
Hıristiyan 111-112, 114-115, 122, 179-181, 198-199, 344, 348-350, 352, 354, 360, 380, 388, 390-391, 416-418, 420-421, 432-434, 436, 450-451, 458, 459; câhil h.-ların din değiştirmeleri 198; eski h. Arnavut beyleri 421; eski h. azizleri 180; eski h. beyleri 418, 421; eski H. bir aziz 179; eski h. sipâhîler 418; h. âilesi 434; h. aziz 198; h. beyler 420; h. halk 433-434; h. hâne 436; h. iken sonradan Müslüman olmuş dervişler 199; h. köyleri 433; h.-lar 167, 198, 360, 388, 418; h.lar 151; h.-ların dini ve ismi 344; h. mahallesi 459; h. memleketleri 198; h. nüfus 432, 433; h. sipâhîler 388, 416-418; h. toprak asâleti 122; h. Türkler 111-112, 349-350, 450-451; h. Türk zümreleri 348; h. ülkeler 352; h. ülkeleri 114; h. ve İslâm dünyaları 157; Kıbrıs'taki h. halk 380; Orta Zaman h. hukûkatı 115; 157, 354; Türk isimli h.-lar 112, 350; yerli h. beyler 417; yerli h.-lar 198; zâviyede oturan h. hizmetkârlar 198
Hıristiyanlaş- 112, 350
Hıristiyanlık 112, 198, 451, 497; h.-ı kabul etmiş olan Türkler 451; h.-ı kabul etmiş Türkler 112; h-ın yayılması 497
Hırsitiyan; h.-lar 198; h. Türk zümreleri 348
Hısnımansûr 283; nâhiye-i h. 283
Hızır Ağa [XVI/126] 247; h. zâviyesi 247; vakf-ı zâviye-i h. 247
Hızır Baba 199; h. zâviyesi 199
Hızır Baba (Timurtaş Bey oğlu) 188
Hızır Baba (Timurtaş oğlu) [XXVII/167] 262; h. zâviyesi 262
Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey [XXVII/167] 262; karye-i zâviye-i h. 262
Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey [XXXI/207] 279; zâviye-i h. 279
Hızır Baba [XXXI/207] 279; h. zâviyesi 279
Hızır Bâli Yusufhan [XXIX/195-1] 275
Hızır Bey 329
Hızır Bey [XXVII/176] 262, 266; h. zâviyesi 262; vakf-ı zâviye-i h. 266
Hızır Bey [XXXV/222] 290
Hızır Dede [XXVII/171] 263
Hızır Dede [XXXII/208] 280; hizmetkâr-ı zâviye 280
Hızır İlyas [VI/18] 210
Hızır veled-i Hamza [XIV/107] 244
Hızır veled Mukbil [XXIX/195-4] 276
Hızır [XXXIV/213] 285
Hızır [XXXV/219] 288
hicret 131; kolon veya muhârip olarak h. et- 131
hilat 316; mimara h.-ler giydir- 316
hisar 140, 221, 236, 251, 316, 455-456; fetholan h.-lar 456; h. eri 221; h.-lar 455-456; h. yap- 236, 251
Hisaraltı 241
Hisarlu 458
hizmetkâr 198, 220-221, 280, 282, 287, 329; h.-ı zâviye 280; h.-lar 198, 329; zâviyede oturan Hıristiyan h.-lar 198; hizmetkârân 263, 267; evlâd-ı h. 263
Hoca Mehmed Sâdeddin 390
Hoca Nizameddin [X/52] 226; h. zâviyesi 226; vakf-ı zâviye-i h. 226
Horasan 114, 117, 161, 171, 253, 353,

360, 462; diyâr-ı h. 181, 253; h. erenleri 114, 117, 155, 353
Horasanlı 182, 462
Hoş Paşa Şeyh (Şeyh İnebeyi oğlu) [VII/42] 220
Hoş [XIII/105] 243
huddam 223
hudut 108, 116, 122, 136, 138, 154, 171, 325-327, 330-331; Bizans h.-ları 151; Bizans h.-ları 136; Bizans İmparatorluğu'nun Asya h.-ları 136; Bizans ve Kilikya h.-ları 168; geniş h.-lar 154; h. boyları 116, 122, 171, 325, 330, 331; h. boylarındaki fütûhat 108; h. boylarındaki yeni mâlikâneler 326; h. kumandanlıkları 327; h.-lar 138, 154; Rumeli'nde h. boyları 326; Selçuklu-Bizans h.-ları 149; siyâsî h.-lar 158
huffaz 290-291; Elvan Bey üzerinde cüz okuyan h. 291
hukuk 330, 369; bütün h.-u ve rüsûmu ile 188; h.-ı şer'iye 268-270, 329-330; öşür ve h. 369
hulefâ 261
hums 201; h.-ı mahsûlâtı 201; h.-ı mahsûlâtını ve rüsûm-ı örfiyesini 201
Hunaz 217-218; h. kadısı nâibi 218; mevlânâ h. kadısı 217; nefs-i h. 217-218
Hundi Bacı [VII/43-1] 220
Hundi Hacı 196
Hussam Hoca 459
hüccet 202, 225, 228, 235, 249-251, 253, 256, 261, 265, 273, 279, 329, 336; h. alın- 228; h.-i şer'î 249; h.-i şer'iye 249, 250, 251, 256, 261, 336; h.-ler 225, 265; h. ver- 228; İbrahim Bey kadıaskerinden h.-leri vardır 253; kadıdan h. al- 329; şer'î h. 225; şer'î h.-ler 202
hücre 275; muttasıl iki h. 275
Hüdâvendigâr 203, 257, 275; hâssa-i h. 257; h. başı sadakası 275; h. defteri 203
Hüdâvendigâr [VIII/45]: bk. Bâyezid I 223
Hüdâvendigâr [XXX/197] 278
hükûmet 192, 373; h.-in mütemâdî kontrolü 192; h. merkezi 373
hüküm 140-141, 143, 202-203, 205-213, 215-216, 218-219, 222-227, 233-237, 239-252, 255, 257, 259-264, 266-268, 270, 272-279, 281, 286-287, 289-290, 318, 321, 332-334, 336, 365-367, 369, 371-375, 378-380, 382, 398-399, 401, 426-427; bu h.-ü tebdil idene lânet-i Hudâ ve Resûl ola 248; cezâen verilen sürgün h.-leri 366; eline h. ver- 287; h. defterleri 373; h.-i âlî 278; h.-i âlişan 273, 336; h.-i âlişan sadaka olun- 250; h.-i cedîd 227; h.-i cihan-mutâ 257, 266; h.-i hakānî sadaka olun- 247; h.-i hümâyun 202-203, 207, 211-212, 224-226, 233, 235-237, 239, 241-243, 245, 249, 262, 264, 268, 270, 273, 275-276, 279, 281, 286; h.-i hümâyun erzânî kılın- 237, 263; h.-i hümâyun-ı pâdişahî 242; h.-i hümâyun sadaka et- 243; h.-i hümâyun sadaka olun- 203; h.-i kadı 248; h-i pâdişahî 289; h.-i pâdişahî 207, 225, 240-241, 246, 248, 264, 286, 290; h.-i pâdişahîle mutasarrıf 207; h.-i sultan 247; h.-i sultan-ı Mehmed hanî 233; h.-i sultânî 240, 241, 242, 259; h.-i Sultan Mehmed 252; h.-i şâhî 207-210, 213, 215-216, 218-219, 264; h.-i şerîf 203, 206, 216, 222-223, 226, 237, 251, 261, 264, 270, 272-274, 278, 281, 286, 333, 334; h.-i şerîf alıver- 278; h.-i şerîf erzânî buyur- 255; h.-i şerîf erzânî buyurul- 266; h.-i şerîf-i âlişan 273; h.-i şerîfleri 140; h.-i şerîfle şeyh ve seccâde-nişin ol- 255; h.-i şerîf sadaka et- 287; h.-i şerif sadaka olun- 237; h.-i şerîf sadaka olun- 260; h.-ler 141, 222-223,

234, 239, 250, 267, 321, 379, 398-399, 426; h. müsveddesi 378; h. sadaka olun- 249; h. sûreti 366; husûsî h.-ler 426, 427; h.-ü elinden alın- 244; h.-ü görül- 244; h.-ün lisanı 371; h. ver- 237; h. viril- 261; kadılara h. 369; kadılara h. gönder- 143; Kıbrıs'a umûmî sürgün h.-ü 378; Kıbrıs sürgünden muaf olmak için ellerine h. veril- 318; mufassal h. 378; pâdişah h.-i 202; pâdişah h.-iyle 274, 276; pâdişahımız hükmü 275; pâdişahlar h.-yle tasarruf edegel- 273; selâtin-i mâziden dahi h.-leri var 222; sultan h.-leri 365; Sultan Murad Han h.-ü 205; sürgün h.-leri 366, 382; sürgün h.-ü 141, 366-367, 369; sürgünlere âit h.-ler 426; sürgünlere mahsus h.-ler 426; şiddetli cezâ h.-leri 399; tecdîd-i h. 255, 267
hükümdar 179, 382; ilk defa İslâmiyeti kabul etmiş Türk h.-ı 179; mutlak hâkimiyet ve otorite sâhibi h.-lar 382; Türk h.-ı 179
hür 197; h.-ler 197
Hüsam Dede 186
Hüsam Dede [VI/35] 207, 217; h. köyü 207; karye-i h. 217
Hüsam [XI/58] 229
Hüseyin Abdullah [XXXII/208] 283
Hüseyin (Ahi Farkun evlâdından) [VI/25] 213
Hüseyin bin Ali [XIII/98] 240
Hüseyin bin Muslihiddin [XII/92] 238
Hüseyin Dede 178
Hüseyin Dede (Genç Baba oğlu) [XXVII/182] 269
Hüseyin Dede veled-i Davud [XXXI/206] 279
Hüseyin Gāzi 180
Hüseyin [IX/48] 224
Hüseyin oğlu Seydi [XIV/107] 244
Hüseyin veled-i Dede [VI/30] 215
Hüseyin veled-i Genç Abdal [VI/30] 215
Hüseyin veled-i İlyas [XII/92] 238
Hüseyin veled-i Yusuf [XIX/143] 254
Hüseyin veled-i Yusuf [XIX/144] 254; h. zâviyesi 254
Hüseynî 117, 171; h. nesep 117, 171
Hüsrev Çavuş 373

I

II. TTK Kongresi 123, 124
Ilgın 376, 377
ılıca 192, 260
Ilıca 238; kazâ-i ı. 238
Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mystiques musulmans 159
Iorga 343
Irak 348
ırgadiye 335-336; çeltiğin ı.-si 335
ırk 342; yeni bir ırk ve millet 342
Isparta 357

İ

ibâdet 161, 178, 196; gece gündüz i. 180; i.-le meşgul ol- 161; i. yeri 196; vakitlerini âyin ve i.-le geçir- 178
İbn Battûta 175, 189, 361
İbn Fazlullah el-Ömerî 360, 361
İbn Kemâl Târihi 410, 411
İbrahim Bey [X/53] 226
İbrahim Bey [XIX/143] 254
İbrahim Bey [XV/108] 245; i. mektubu 245
İbrahim Bey [XV/115] 246; mektûb-ı i. 246
İbrahim Bey [XV/116] 246; mektûb-ı i. 246
İbrahim Bey [XVI/129] 248; i. mektubları 248
İbrahim Bey [XVI/130] 248
İbrahim Bey [XVI/133] 250; i. mektubu 250
İbrahim Bey [XVI/134] 250; i. kağıdı mukarrer kılın- 250
İbrahim Bey [XVII/139] 252; mektûb-ı i. 252

İbrahim Bey [XVII/140] 252; mektûb-ı i. 252
İbrahim Bey [XVIII/142] 253
İbrahim Bey [XXXIV/212] 285
İbrahim Çelebi (Mehmed Çelebi oğlu) [XXXV/222] 290
İbrahim [I/4-1] 203
İbrahim oğlu Mehmed [XXVIII/188] 273
İbrahim oğlu Nasuh [XIII/99] 241
İbrahim [XII/91] 238
İbrahim [XIII/99] 241
İbrahim [XIII/102] 242
İbrahim [XXIII/158] 259
İbrahim [XXIX/194] 275
İbrahim [XXXII/208] 282
İbrahim (Yahşi Şeyh'in kızı oğlu) [VI/23] 212
icâre 288, 292; i. ver- 292; i-ye ver- 288
icâzet 176, 271-273, 330, 334; ahilik i.-i 176, 272; ahilik i.-i ver- 272; babası i.-i ile tasarruf 271; babası i.-iyle 271; i.-i hümâyun 334; i.-iyle binâ et- 273; i. ver- 330
icâzetnâme 223, 252; i. ver- 223
icâzetsiz 243
İçel 140, 254, 287, 373; i evkaf defteri 254; i. evkaf defteri 287
İçmeviran 261
İdrisçe 280; karye-i i. 280
İdris (XXIX/195-1] 275
İğdir 357
ihtisâb 320
ihzâriye 320
İkinci Dünya Harbi 473
İkizhisar 216; karye-i i. 216
İktisat Fakültesi Mecmuası 159, 174
il 215; i. yaz- 207, 215
İlhanlı 114, 352, 360; i. bürokrasisi 155; i. ülkesi 360; Selçuklu ve i. bürokrasisi 352
İlhanlılar 154, 360
İlyas bin Ahmed [XVI/132] 249
İlyas Çelebi [XXVII/167] 262
İlyas Çelebi [XXXI/207] 279
İlyas Çelebi [XXXV/225] 292
İlyas (İlyas Peygamber) 179
İlyas (Kızıl Delü oğlu) [XXVII/172] 264
İlyaslar 318; i. cemâati 318; i. mahallesi 318
İlyas (Şeyh Ali oğlu) [XI/61] 229
İlyas [VI/25] 213
İlyas [XII/84] 236
İlyas [XIV/107] 244
İlyas [XXIX/195-4] 276
İlyas [XXXI/207] 280
İlyas [XXXV/219] 288
imam 221, 243, 290, 291
imar 159, 170, 178, 184-185, 315, 327; i. et- 176; i. faâliyeti 315, 327; iskân ve i. faâliyeti 327; iskân ve i. metodu 315; i. ve iskân 159, 170; i. ve iskân et- 185; i. ve iskân işi 184; i. ve iskân taahhüdü 184
imâret 130, 172, 191, 193, 202, 220, 284, 287, 291, 315-317, 328, 330, 333-334, 404, 409; i.-e küllî ihtiyacı var 287; i.-i âmire 333; i.-ine iltizam göster- 220; i.-ler 130, 404; i.-li zâviye 193; imâret yaptır- 316; imâret yörü- 316; i. yapdır- 172; i. yaptır- 316
imparator 105, 111, 344, 348, 417-418, 450; Bizans i.-ları 111, 136, 348, 450; i. âilesi 105, 344
imparatorluk 103-104, 106, 109-113, 121-122, 126, 128-131, 136-138, 144, 149-150, 152-154, 158-159, 162, 315, 321-322, 341-343, 345-347, 358, 363-364, 384-385, 388, 401, 414, 416-417, 421-423, 449, 451-454, 465, 469; cihanşümul bir Türk ve İslâm dünyası i.-u 162; i. harpleri 150, 343, 423; i. kânunnâmeleri 129; i. memuru 469; i. nizam ve teşkîlâtı 122; i.-u kuran kuvvet 178; i.-un mukadderatı 121; i.-un teşekkülü 158; merkeziyetçi imparatorluk 128; Türk i.-ları 156, 452; Türk ve İslâm i.-u 388
imtiyaz: âilenin i.-lı mevkii 184; bâzı mıntıkalar halkının i.-lı vaziyeti 328; birtakım i.-lı vaziyetler tanı-

190; büyük muâfiyetler ve i.-lar 325; hak ve i.-larını âyende ve revendeye hizmet etmek mukabilinde al- 175; i.-lar 176, 178, 182, 317, 327; i.-lar bahşet- 330; i.-lar ver- 327; ilk gelenlere bahşedilen i.-lar ve muâfiyetler 318; vazifeleri ve i.-ları olan kimseler 330
İn'am Seydi [XX/148] 256
İnan Şah [V/11] 206; karye-i i. 206
İncilü Dere 241; karye-i i. 241
İncircük 244; karye-i i. 244
İncügiz 415
İnebahtı 401
İnebeyi bin Mustafa [XXXII/208] 282
İnebeyiler 458
İnebeyi [XIII/98] 240
İnegöl 117, 171-172, 191, 203
İnehan 282; çayır-ı i. 282
İnehanlu 458
inek 197, 201, 234, 262, 390
sağmal i. 197
İneköy 257
İngiltere 485
İnkılâb Müze ve Kütüphânesi 163
İnsan Hakları ve Vatandaşlık Hürriyeti 383
irâde 136; i.-ler 136
İran 111, 113, 135, 155, 161, 348, 352, 360, 428, 450; i. yaylaları 135, 348, 450; i. yayları 111; İsa Bey 175; i. nişanı 175
İsa Bey [XIII/94] 239
İsa Bey [XIII/95] 239
İsa Bey [XIII/96] 239
İsa Bey [XIII/98] 240
İsa Bey [XIII/105] 243; i. vakfı 243
İsa Fakih 190
İsa Fakih [VI/18] 210; i. imâreti 210
İsa Fakih [VII/41] 219
İsa oğlu Halil [XXXV/219] 288
İsa [VI/26] 213
İsa [XXXIV/212] 285
İsfendiyar oğlu Mehmed [I/4] 202
İshak Ahi [XXVIII/187] 272
İshak Bey (Saruhanoğlu) [XII/77] 234
İshak Bey (Saruhanoğlu) [XII/80]
İshak Bey veled-i Saruhan 235
İshak Bey (Saruhanoğlu) [XII/81] 235
İshak Çelebi (Saruhanoğlu) [XII/73] 233
İshak Çelebi (Saruhanoğlu) [XII/78]
İshak Çelebi bin Saruhan 234; vakf-ı i. 234
İshak Fakih 176
İshak (Kızıl Delü oğlu) [XXVII/172] 264
İshaklı 376, 377
İshak [XXVIII/187] 272, 273
iskân 110, 112-113, 130-131, 135-140, 143-144, 149, 152, 157, 159, 170, 173, 177, 184-185, 192, 315, 317, 321, 327-329, 341, 347, 349, 362-364, 366-367, 371-372, 375, 379, 381-386, 388-390, 392-393, 396, 397, 405-408, 413, 417, 422, 424-425, 427, 429-431, 433, 449-451, 453-455, 457, 459-463, 469-472, 476-477, 479-484, 487-489, 495, 497-498; askerî ve siyâsî maksatlarla i. 385; Balkanlardaki i. coğrafyası 430; büyük çapta i. 477; büyük i. planları 482; çiftçi âilesinin i.-ı 479; dâimî i. mıntıkaları 477; devlet i.-ına tâbi muhâcirler 489; dış ve iç i. işleri 482; i. bankası 497; i. bölgeleri 481, 498; iç i. ve kolonizasyon 489; i. ederek Türkleştir- 392; i. edil- 139, 317, 321, 382, 386, 396, 417, 433, 461-462, 482; i. edilmemiş yerler 389; i. edlip zirâata açılan sahalar 382; i. et- 382, 476; i. faâliyeti 328; i. işleri 347; i. komisyonları 476; i-lar 431; i.-lar 363, 366, 383, 427, 460, 470, 480, 481; ilk i. mıntıkaları 407; imar ve i. 170; îmâr ve i. 159; imar ve i. et- 185; imar ve i. işi 184; imar ve i. taahhüdü 184; i. metodu 364; i. mıntıkaları 476, 483, 488; i.planı projesi 480; i. sâhaları 477; i. sâhası 397; İstanbul civarına yapılan i.-lar 461; İstan-

bul'un i.-ı 390; i topluluğu 484; i. topluluğu 484, 487; i. usûlleri 379; i ve iç kolonizasyon 487; i. ve imar faâliyeti 327; i ve imar metodu 315; i. ve kolonizasyon hareketi 113, 347, 451; i. ve kolonizasyon hareketleri 384; i. ve kolonizasyon metodu 149; i. ve kolonizasyon siyâseti 382; i. ve kolonizasyon usûlleri 388; i. ve kolonize et- 315; i. yap- 367, 487; i. yardımları 481; i. yoluyla işgal edilmiş yerler 430; kendiliğinden bir i. ve kolonizasyon 192; kendi memleketlerinde i. et- 327; Kıbrıs adasının i.-ı 366; Kıbrıs'ın i.-ı 144, 379; Kıbrıs'ın imar ve i.-ı 144; mecbûrî i. ve sürgünler 173; mecbûrî tehcir ve i.-lar 429-430, 457; memleketlerin i.-ı 327; muhâcir i.-ı 406, 469-470, 472, 479-480, 484; muhâcir i. işleri 470; muhâcirlerin i. edildikleri mıntıkalar 364; muhâcir ve mübâdil i.-ı 470; muvakkaten i. 477; muvakkat i. 477; muvakkat i. mıntıkaları 484; muvakkat i. yerleri 483; Rumeli'nin i.-ı 384, 385, 408, 424-425, 449, 455, 459, 463; Rumeli'nin i.-ı için yapılan sürgünler 381; Rumeli'nin i.-ı ve Türkleştirilmesi 364; Rumeli'nin iskân ve teşkîlâtlandırılması 422; Rumeli'nin veya İstanbul'un i.-ı 379; Rumeli'ye göç ve i. 385; Selçukluların i. siyâsetleri 110, 152, 347; sistematik i. ve tehcirler 131; sistemli i.-lar 482; sürgün i.-ları 424; sürgün usûlü ile i. 366; şehirlerin yeniden kurulması ve i.-ı 430; şümullü ve sistemli i. 389; tehcir ve i. metodu 364; tehcir ve i. politikası 392, 454; toplu i.-a müsâit boş topraklar 482; toplu i.-lar 482; Türk unsuru ile i. 453; yeni açılacak i. sâhaları 488; yeni i. ve kolonizasyon sâhaları 487
İskân Bankası 482, 488, 490
İskân İdaresi 479
iskele 325, 371; Silifke i.-si 371
İskender veled-i Tugan [XII/91] 238
İskilip 408, 410, 412
İslâm 103-104, 106, 113-114, 125, 127, 177, 198, 341-343, 345, 352-353, 359, 361, 385, 388, 417, 430, 459; Hıristiyan ve i. dünyaları 157; i. âlemi 157; i. dini 103; i. dünyası 155; i. mahallesi 459; i. mîras hukuku 125; i. şövalye ve misyonerleri 114, 155, 352; i. ülkeleri 361; i. ve Türk âlemi 154; i. ve Türk devleti 106, 345; şeref-i i.-la müşerref ol- 177; Türk-i. âlemi 162; Türk-i. dünyası 104, 154; Türk-i. kültürü 105, 343; Türk-i. memleketleri 159; Türk ve devleti 103; Türk ve i. devleti 341, 385; Türk ve i. dünyası 113-114, 151, 155, 156, 343, 352-353, 359; Türk ve i. dünyası imparatorluğu 162; Türk ve i. imparatorluğu 388; Türk ve i. memleketi 430; Türk ve i. memleketleri 127; Türk ve i. şehirleri 417
İslâmi dini 198
İslâmiyet 114, 154-155, 179, 198, 352, 362; i.-ten evvel bütün Türk dünyası 155; i-ten evvelki Türk alpları 114; i.-ten evvelki Türk alpları 352; i.-ten evvel Türk dünyası 114, 352
İslâmlaş- 105, 154, 344, 430-431
İslâmlaştır- 105, 176, 343
İslâmlık 144, 198; i-ı kabul eden İslavlar 144
İslav 144; İslâmlığı kabul etmiş i.-lar 144
İsmail Abdullah [XXXV/219] 288
İsmail (Ahi veled-i İsmail) [VI/29] 214
İsmail bin Yunus Emre [XVIII/142] 253
İsmail Hacı [XVIII/142]: bk. Şeyh Hacı İsmail 253; cemâat-ı evlâd-ı i. 253; cemâat-i i. 253
İsmail Seydi [VI/36]: bk. Gök Başlu

İsmail Seydi 217
İsmail [XV/123] 246
İsmail [XVI/133] 250
İsmail [XXXIV/214] 286
ispenç 264, 267-268, 320; i. ver- 264
İstanbul 4, 122-123, 140, 163, 165-166, 180, 201-202, 317, 330, 334, 342-343, 364, 366, 374-375, 379, 381, 390, 392, 409, 417, 432-433, 435, 458, 460-461; Filibe-i. yolu 409; i. civarına yapılan iskânlar 461; i. kadısı 202; i. nüfusu 435; i. tekfuru 163; i.-un fethi 154, 343; i.-un iskânı 390
İstanbul Başvekâlet Arşivi 192
İstanbul Devlet Arşivi 124
İstanköy 436
İstiklal Harbi 473
istimâlet 278, 330; dârülharbden i. ile reâyâ getir- 330; i ile cemolun- 278; i. ile düşman içinden getirilmiş askerler 331
İştip 396
İtalya 401, 486
İvez bin Halil [XVI/131] 249
İvez [XVI/131] 249
İvez [XXXIV/214] 286
İvranye 124
İzdin 404
İzmir 336
İznik 316, 361
İzvornik 432
İzzeddin [XXXV/221] 287, 289; i. mescidi ve zâviyesi 287, 289

J

jandarma 177, 186; j. karakolları 186
Jirecek 390

K

Kabakoz 184, 240
Kaba Sakal [XIV/106] 244; k. tekyesi 244
kabîle 114, 117, 118, 171, 182, 353, 355, 393, 394, 400, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 423; Anadolu'daki k. ve hânedan muhitleri 423; göçebe Türkmen k.-leri 400; kavim ve k. asabiyeti 394; k. efradı 406; k. muhitleri 413; k. reisi 182; k. reisleri 413; k. teşkîlâtı 393, 394; Paşayiğit Bey'in kabîlesi 407; Tatar k.-leri 409, 410, 411; Türkmen k.-leri 114, 118, 155, 168, 169, 353; Türkmen k.-si 117, 171; yeni Türk k.-leri 355
kaçkun 267, 320, 325, 336, 337; yava ve k. 320, 325
kadı 139, 143, 145, 186, 190, 218, 223, 228, 231-232, 248, 256-257, 265, 268, 279, 285, 289-291, 329, 332, 335, 367, 369, 370-377, 380, 421, 461; Akşehir k.-sı 374; arz-ı k. 256; kadılara 141; Karataş k.-sı 375; k.-dan hüccet al- 329; Kıbrıs k.-sı 380; k.-lar 265, 367, 371-372, 376, 421; k.-lara hüküm 369; k.-lara hüküm gönder- 143; k.-lara sürgün hükümleri gönder- 139; k. mektubu 232; k. nâibi 290; k. teftiş et- 248; Kütahya k.-sı 186, 190; Meğri k.-sı 373; Nif k.-sı 285; Niğbolu k.-sı 268; sicill-i k. 231; Söğüt k.-sı 291; toprak k.-ları 143, 370; vilâyet kadıları 371; vilâyet k.-ları 143, 371; kadıasker 253; İbrahim Bey k.-inden hüccetleri vardır 253; Kadıasker Cemaleddin [XII/82] 235; kadılık 143, 333, 370-371, 375; k.-ığın mahkemesi 370; k.-ın mahkemesi 143; k.-lar 333, 375
Kadı Ömer Fakih [XXXV/224] 291;
Kadı Selâhaddin [XXIX/191] 274; k. zâviyesi 274; vakf-ı zâviye-i k. 274
kadîmlik 184; k. ve yurtluk 184; k. yurtlar 184
kâfile 160, 367, 464, 470; k. reisleri 160; k. şefleri 181; muhâcir k.-leri 367; muhâcir k.-si 470; sürgüne çıkan k. 464
kâfir 177, 192, 291; bu yerlerin k.-in kovup 175; k.-ler 192; k.-leri

cemeyleyüb teskin ettir- 192; üç ellici k.-ler 291
kâfir-i kör 187; k.-den toprak aç- 187; k.-den yer aç- 186, 215
kâğıt 166; k. ver- 166; k. yaz- 166; yazılı bir k. 166
Kâhti 260; k. nâibi 260
Kal'acık 254, 256
Kal'a-i Kaligra 282; enderûn-ı k. 282
kale 127, 142, 178, 325, 329, 331, 336, 369, 372, 386, 390-391, 421, 433, 435-436; Bosna k.-leri 331; Kaligra k.-si 178; k.-den çıkar- 329; k.-ler 142, 372, 433; k.-ler binâ olun- 369; k. muhâfızları 127, 421; k. müstahfızları 435; k. neferatı 325; k. neferatının ulûfeleri 336; timarlı k. müstahfızları 436; ulûfeli k. neferleri 436; yeni fethedilmiş k.-ler 386
Kalenderhâne 238, 241; evkaf-ı k. 241; k. evkafı 238
Kalenderiye 160; k. tarîkatı 160
Kalfal çiftliği 288
Kalfal Dede [VII/43-1] 221; vakf-ı k. 221
Kalfaloğlu bükü 458
Kalın Değirmen 278; karye-i k. 278
Kalınviran 219
Kaligra 178, 283; k. kalesi 178
Kaligra Sultan 179
Kanbur Dede [XXXII/208] 282
Kandırmış 237; çiftlik-i k. 237
Kandırmış Baba [XII/87] 233, 237; k. nesli 233, 237
Kandırmış Şeyh 175
Kandırmış [XII/88] 237
kandil 334; k. yak- 334
kânun 192-193, 262, 383, 460-461; arâzi k.-ları 383; Erzincan evkaf k.-u 192; eski; k. 461; k.-ı Zilkadiriye 262; k. üzere öşürlerin 217; Niğbolu k.-u 460; yeni k. 461
Kânunlar 426
kânunnâme 129, 141, 399, 426, 458; eski târihli k.-ler 426; imparatorluk k.-leri 129; k.-ler 458; Osmanlı k.-leri 426; Silistre k.si 426
Kapıkaya 186, 237
kapıkulu 155, 420; k. askerleri 420
Kaplan Bey (Alâüddevle Bey oğlu) [XXVI/166] 262
kaptan 379
Karaağaç 220-221, 232; karye-i k. 221
Kara Ahi 176
Kara Ahi köyü 176
Kara Ahmed [XXVII/179] 267
Kara Âyed 228
Karabağ 201
Karaca 232; k. köy 232
Karaca Ahadlu 459
Karaca Ahmed 182
Karaca Ahmed [XXVIII/186] 271
Karaca Bey [V/11[206
Karacadağ 227, 279; karye-i k. 227; karye-i k. sınırı 227
Karacadağlu 231; k. timarı 231
Karacahisar 461-462
Karaca İlyas 458
Karacakaya 261; mezra-i k. 261
Karacaöyük 249; mezra-i k. 249
Karaca Seydi [XX/149] 256
karaca sığır 243
Karadağ 432
Karadeniz 111, 136, 343, 348, 450; k.-in üstünden taşan Türk akınları 111; k. üstünden taşan Türk akınları 136
Karaevli 357
Kara Ezdek 251
Karaferye 457
Kara Gece 288_ mezra-i k. 288
Karagöz birâder-i Aleksi veled-i Yâni [XIII/105] 243
Karagöz (timar eri) [XII/82] 235
Karagöz [XXIX/195-4] 276
Kara Hallâc (Ahi Keskin) [XII/86] 233, 236; k. zâviyesi 233
Karahisar 248, 252, 258; karye-i k. 248; k. sübaşısı 252; livâ-i k. 258
Karahisar-ı Şarkî 258-259; k. defteri 258-259
Karakaş Çelebi [XI/57] 228; k.-nin mülkü 228
Karakaya 219

Karakayak 256; karye-i k. 256
Karakışla 318; k. nâm karye 318
karakol 186; jandarma k.-ları 186
Karakuyu
Karalar 458
Karaman 140-141, 145, 169, 190, 193, 248-252, 254, 277, 285, 369, 372-373, 460; Babaî halîfesi Göre Kadı'nın oğlu 169; k. beyleri zamanından beri 254; k. ili 169; k. mufassalı 251, 285; k. oğlanları [XV/121] 246; k. vilâyeti 169; k. zamanı 249-250; k.zamanında 248
Karaman beyleri 254
Karaman Kayası 233
Karaman Kısığı 286
Karamanlı 112; k. Rumlar 112
Karamanlu 459
Karamanoğlu 248, 252, 395
Karamanoğlu İbrahim Bey 182, 249
Karamanoğlu İbrahim Bey [XVIII/142] 253
Karamanoğlu İbrahim Bey [XXXIV/217] 287
Karamanoğlu Pîr Ahmed Bey [XVI/125] 247
Karamanoğulları 118, 168
Kara Mehmed Paşa 337
Kara Mehmed [XVIII/142] 253
Kara Musa [XXXIII/209] 283; mezra-i k. 283
Kara Osmanlu 459
Karapınar 287, 317, 332-334
Kara Salah [XII/86] 236; k. değirmeni 236; k. yeri 236
kara sığır 197; k. hergelesi 221
kara sığır ineği 234
kara sığır öküzü 234
Karasu 455
kara su sığırı 243
Karataş 375; k. kadısı 375
Kara Tatarlar 412
Kara Timurtaş 457
Kara Timurtaş Paşa 395; Timurtaş Paşa 395
Kara Turgud [XVIII/142] 253
Karaviran 318
Karavul 458
Kara Yakub Gāzi [XXII/154] 258
Kara Yakub [XXII/154] 258; k. zâviyesi 258; vakf-ı zâviye-i k. 258
kârbansaray 203, 221, 230, 245, 253, 274, 278, 323-324, 334; k. binâ et- 230; k.-ı timar et- 203; k. mühimmatı 230; vakf-ı k. 221
Karesi 362, 386-388, 455-456; k. vilâyeti 386, 388
Karesioğlu 387
Karesioğlu İsa Bey 349
Karışdağı 197, 287
Karı Yolu 235_ karye-i k. 235
Karkın 357
Karlı bin Timur Baba [XXVII/174] 266
Karlıeli 401
Karlıoluk 240; k. deresi 240; k. deresi 184
Karlı [XXVII/174] 266; bk. Karlı bin Timur Baba 266
Karluca 457
Kars 478
karye 124, 141, 143, 175, 183, 192, 204-206, 208-216, 219-223, 225, 230-231, 234-235, 239, 241, 245, 247-250, 252, 256-258, 260-270, 274, 276-280, 282-291, 318-320, 324, 331-335, 369-370, 374, 378; ehl-i k. 142, 369, 378; k. cânibi k.-nin olub 247; k. ehâlisi 248; k. halkı 374; k.-ler 205-206, 220, 223, 277, 331-333; k. sâhibi 141; k. sınırı 223, 247; k. sipâhîsi 269, 283; k. teftiş olun- 212; mülk k. 267; zaviyeye k.-ler vakfet- 223
kasaba 140, 143, 175-176, 189, 287, 316-319, 323, 328-329, 331-332, 334, 365-366, 370, 374, 376-377, 383, 389, 397, 409, 430, 459, 464, 476, 481, 484, 488; Anadolu köy ve k.-ları 464; Çat k.-sı 168; imtiyazlı köy ve k.-lar 140, 365; k.-da mukim ol- 319; k. halkı 365; k.-i sultâniye 332; k.-lar 160, 166, 376, 459, 476, 481, 484, 488; k.-nın halkını avârızdan muaf ve müsellem kıl- 316; köyler ve k.-

lar kur- 383; köy ve k.-lar vâdet- 166; k. sâkinleri 397
kasabat 142
kasabât 369-370
Kasablar 231; karye-i k. 231
Kasablu odunu 459
Kasabyan 263; mahalle-i k. 263
Kasım Bey 391, 419
Kasım Bey (Dulkadiroğullarından) 462
Kasım Bey [XX/148] 256
Kasım Dede [XXX/196] 277
Kasım [IX/48] 224
Kasım Paşa [XII/86] 236; k. dikkânları 236
Kasım (timar eri) [VIII/44] 222
Kasım veled-i Hızır [XXXV/219] 288
Kasım [XXXIV/215] 286
kassabiye 325, 336
zarar-ı k. 337
kassam 145, 377
Kastamonılı 415
Kastamonu 358, 361, 415
Kâtib Ali Bey [XV/108] 244-245; k. mescit ve zâviyesi 244
kâtip 212, 290; vilâyet k.-i 212
Kavacık 264-265; mezra-i k. 264-265
Kavak 176, 248, 274, 320; karye-i k. 248; k. nâm karye 320; nefs-i k. 274
Kavak Ahisi 176
Kavak Ahisi [XXIX/192] 274-275
Kavak [XXIX/192] 275
Kavala 457
kavim 394; k. ve kabîle asabiyeti 394
Kayacık 288; k. değirmeni 288
Kaygusuz [XII/84] 236
Kayı 356-357; k. cemâati 247; k. damgaları 357; k. soyu 356
Kaymakçıoğlu Yurdu 230; k. dimekle mâruf yaylak 230
Kayseri 124, 145, 153, 377, 462, 464
Kayserili 464; k. mahalleleri 464
Kayseriye 462
kazâ 127, 140, 254, 285, 317, 323-324, 333-335, 371-376, 390-391, 404, 432, 435, 458, 460; Akşehir k.-sı 374; Dimetoka k.-sı 177; k.-lar 127, 372-373, 376, 404, 435, 458; taht-ı k. 371
Kazaklar 458-459
kazan 185, 199, 201, 210, 221, 230, 234-235, 262, 267
kazancı 142, 369
Kazancıoğlu Ramazan 459
kazaz 142
kazzaz 369
Keçilü 227; karye-i k. 227
Kefe 436
kefil 143, 370-371, 377; k. alın- 143; k.-e veril- 143, 370; k.-i alın- 371; k.-ler 377; k. yazdır- 377
Kehioğlu Yahşi [VI/39] 218; k. değirmeni 218
Keke [III/7] 204
Keke Şeyh (Tuğrul Baba evlâdından) [III/7] 204
Kelâyi [XX/149] 256
Kemâl [III/6] 204
Kemâl Paşa 232
Kemâlpaşazâde Ahmed Şemseddin 387
Kemâl veled Şeyh (Hâşim evlâdından) [VI/39] 219
Kemâl [XIII/105] 243
kemhâcı 142, 369
Kengırı 195, 254; k. evkaf defteri 254; livâ-i k. 254
kepçe 262, 267
kerâmet 160, 169, 180, 196, 198, 277; bütün kerâmetini göster- 196; keşf ve k.-ini ana göster- 196; k.-ler 198; k.-leri zâhir ol- 169; k. sâhibi 160; rüyâ veya k. vak'ası 180; sâhib-i k. 277
Kerane 282; k. nâm karye 282
Kerdam 258; karye-i k. 258
kerde 276
Kerdetler 280
Kerim [XXXIV/214] 286
kervansaray 191, 193-194, 322, 404-405, 409; k.-lar 194, 322; k.-lı bir merkez 191; k.-lı konak yerleri 191; k.-lı zâviye 193
kesimci 389; k. köyler 389
Keskün 254, 256; nâhiye-i k. 254
kestânelik 187, 239, 241-242; k.-ler 187

Kesükler Kesü 243
Keşişdağı 117, 171-172
Kete 290
kethüdâ 144, 379; Kıbrıs defteri k.-sı 144, 379
Kevki 253
Kevki Çelebi (Musa Paşa oğlu) [XVIII/142] 253
Kıbrıs 139-145, 191, 287, 317-318, 333, 366, 369-380, 400, 429; Anadolu'da rahat durmayan bâzı aşîretlerin k.-a sürülmesi 379; cezîre-i k. 145, 371, 380; cezîre-i Kıbrıs 145; k. adasının iskânı 366; k.-a gönderil- 143, 370, 378; k.-a sür- 145, 377; k.-a sürgün çıkar- 373; k.-a sürgün edil- 378; k.-a sürgün emri 375; k.-a sürgün git- 375; k.-a sürgün olarak git- 376; k.-a sürül- 143, 370, 376, 378, 429; k.-a sürülen aşîretler 379; k.-a sürülen avârız hâneleri 375; k.-a umûmî sürgün hükmü 378; k.-a yapılan ilk sürgünler 379; k.-a yaz- 370; k.-a yazıl- 371; k.-a yazılup 143; k.-a yazub gönder- 378; k. beylerbeyisi 141, 143-144, 369-371, 379-380; k. beylerbeyisine 145; k. b.-si 143; k. cezîresi 141-142, 369-370, 377-378; k. defteri kethüdâsı 144, 379; k. fetholun- 287; k.-ın fethi 139, 317; k.-ın imar ve iskânı 144; k.-ın îmar ve iskânı 375; k.-ın iskânı 144, 379; k. mufassal defteri 378; k. sürgünü 318, 333, 374, 375, 400; k.-ta boş olan topraklar 380; k.-taki Hıristiyan halk 380; k.-tan gelecek defterler 375; yeni fethedilen k. 371
Kıbtıyân 280; cemâat-ı k. 280
kılavuz 332
kılıç 116, 166, 168, 341; ata k.-ı ver- 166; k.-a sarıl- 341; k.-ı ziyâret et- 167; k.-tan geçir- 168, 169; k. ver- 166; ol k. Kumral Dede neslindedir 167; Tanrı adını yüce tutmak için k.-a sarıl- 341
Kılıç Baba 177; k. zâviyesi 177
Kılınc Baba [XXXI/204] 279; k. zâviyesi 279; zâviye-i k. 279
Kınık 357
kır 171; k.-lar 161, 171
Kırâbâd 245
Kıraç 253; mevzi-i k. 253
Kıraçkaya 226; karye-i k. 226
Kıraçlar Kuyusu 253
Kıreli 246
Kırık 252; karye-i k. 252
Kırık Dede [XV/121] 244, 246; karye-i k. 246; k. zâviyesi 244; zâviye-i k. 246
Kırım 114, 155, 179, 352, 362, 390, 410, 412, 424, 436; k. kaçan halk 412; k. medreseleri 155; k. Tatarları 410; Timur'un k.-ı istilâsı 410
Kırkkilise 455
Kırlu mahallesi 317
Kırşehir 487
kışla 253; Hacı Hasan k.-sı 267
kışlak 197, 231, 243, 277, 410
Kıyak Kozu 222-223; karye-i k. 222
Kız Bacı 195; k. zâviyesi 195
Kızbacı Dede [XII/74] 233-234; k. zâviyesi 233-234
kızıl 182
Kızıl Ali 240
Kızılbaş 160, 192, 428, 429; k. fetreti 192; k.-lar 428-429; k. Türkmenler 428; k. zümreleri 160
kızılbaşlık 377
Kızılca Eşen 203; karye-i k. 203
Kızılcalu 236; karye-i k. 236
Kızılca Musa 285; k. ağzı 285
Kızılca Müsellem 455
Kızılca Müsellem livâsı 432
Kızılcasuyu 285
Kızılcaviran 219; karye-i k. 219
Kızıl Delü [XXVII/172] 262, 264; k. oğlanları 264; k. oğulları 262; vakf-ı k. 264
Kızıl Delü [XXVII/173] 262, 264-265; k. derbendi 262, 264; vakf-ı evlâd-ı k. 265
Kızılemeli 237, 238

Kızıl Emeli 175
Kızılemeli (Saruhanoğlu) [XII/91] 237
Kızıl Emeli [XII/91] 233, 237; k. zâviyesi 233; vakf-ı zâviye-i k. 237
Kızılöyük 253
Kızıl Sultan 177, 266; Esseyyid Ali 177; k. evlâdı 266
Kızıl Delü 177
Kızıl Sürü 318
Kızıl Sürü mahallesi 318
kiler; k. evi 262
kilerhâne 221
Kilikya 118, 168; Bizans ve k. hudutları 168
Kilis 435
Kilisâ 210; karye-i k. 210
Kilisa Divânı 278; karye-i k. 278
kilise 350, 461; k.-ler 461; Rum k.-si 350
kirâcı 137, 384, 453; irsî ve dâimî bir k. 453; irsî ve dâimî k. 384; *irsî ve ebedî bir k.* 137
Kiriş 209; karye-i k. 209
Kirmasti 203; defter-i k. 203
Kiryako [XXXV/221] 290
Kiryazı [XIII/105] 243
kitâbet 192, 212, 269; k. olun- 192, 212; vilâyet k. olun- 269
kitap: vakfolunmuş k.-lar 244
Kocac 248; karye-i k. 248
Kocaeli 415, 459
Kocaelili 415
Koca Koş veled-i Yorgi [XXXV/221] 289
Kocalar 318; k. cemâati 318
Koçhisar 376
Koçi [XXXII/208] 282; meremmetci-i k. 282
Koçu Baba [XX/147]; bk. Şeyh Koçu Baba 256
Koçum Seydi: Baba İlyas halîfesi 169
kolon 179; gözü pek ve azimkâr Türk k.-ları 178; istilânın öncüsü olmuş k.-lar 160; muhâcir Tatar k.-ları 179
koloni 105, 344
kolonizasyon 149, 152, 192, 315, 341, 347, 362-363, 382, 384, 388; iç k. 469; iskân ve k. hareketi 347; iskân ve k. hareketleri 384; iskân ve k. siyâseti 382; iskân ve k. usûlleri 388; kendiliğinden bir iskân ve k. 192; kendiliğinden k. hareketi 174; k. işi 159
kolonizatör; k. Türk dervişleri 149, 158-159, 173
kolonizayon 469
kolonize 315; iskân ve k. et- 315
komünist 156
konak 183, 191, 193; derebeyinin k.-ı 183; k. hizmetleri 193; k. ve emniyet tertibâtı 321; k. yeri 191, 193
Konevî Mehmed Paşa 337
Konış Hisarı 409
Konuzcalu 234; k. nâm karye 234
Konya 117, 163-164, 168-169, 171, 198, 244, 247-249, 252-253, 284, 317, 462; k. defteri 244, 247, 252, 284; k. sultanı 163; k. sultanları 198; nâhiye-i k. 249; sahrâ-yı k. 247-248
Kopak Süleyman [XXXII/208] 283
kopçur 248; k.-ı ağnâm 248
Koron 428
Korş veled-i Yorgi Makrı [XXXV/221] 290
koru 197, 243, 283; k.-lar 197, 243
Koru ağacı 458-459
Kosova 396
Kosova Muhârebesi 396, 403
Kostantiniye 251
Kosta [XIII/105] 243
Koştemir 253; cemâat-ı k. 253; kovan 141, 197, 201, 234, 281; k.-larının öşürleri 281; k.-ların öşrü 141
koyun 185, 199, 210, 222, 243, 250, 258, 267, 271, 281, 332, 390; adak k. 199; k.-cukların güt- 222; k.-lar 281, 332; k. resmi 243, 258; kurban için gelen k. 267; kurban k.-u 267; kurbanlık k. 185
Koyun Baba 187; k. dervişleri 187
Koyun Baba [XXVII/181] 262, 268; k. dervişleri 262, 268
Koz 255

Kozağacı 290; karye-i k. 290
Kozdere 255; karye-i k. 255
Kozderesi 187, 285
Kozlu 255; karye-i k. 255
Kozluca Çiftliği 234
Kozlu Dede 195; k. boynu 195
Kozmatın 255; k. nâm bir çiftlik yeri 255; kozmopolitleş-: devletin k.-mesi 154
kozmopolitlik 162
Köçüşlü 229; karye-i k. 229; k deresi 229
Köksüzalanı 288
Köküm 204; karye-i k. 204
köle 433, 435-436; k.-ler 433, 436; sayıma tâbi tutulmayan k.-ler 435
Kölek Kilisâ 257
köprü 183, 277, 284, 286, 316, 321-324, 404; k. başları 321; k. kurbu 286; k.-ler 183, 322-323; k. vakfı 284; Yakub Halîfe ve Süleyman Halîfe k.-leri 183
Köprücüler 459
kör: kâfir zamanından kalmış k. yerler 215; k.-den açılan yerler 215; k. yer 215
Körlik 214; karye-i k. 214
Körtün 183
Köse Mihal 116, 167, 171
Köstendil 362
köy 109, 114, 116, 118, 123-127, 129, 132, 140-141, 166, 173, 176-178, 181, 183, 184, 186, 188-189, 191-195, 199, 201, 205, 207, 224, 226, 244, 248, 257, 259, 264-265, 269, 276-277, 279, 290, 317-322, 324, 327-330, 354, 356-357, 365, 367, 372, 374, 376-377, 383, 387, 389, 390, 398, 405-407, 424-425, 427, 430, 433-434, 458-459, 462, 464, 471, 477, 480-484, 487-488, 496, 497; Anadolu'da k. adları 356; Anadolu k. ve kasabaları 464; bir k.-ün timarı 193; derbentçi kaydedilen yüzlerce k. 321; derbent k.-ü 177, 264, 317; dervişlerin k.-lerde yerleşmeleri 174; eski k.-lerine dön- 318; Hıristiyan k.-leri 433; Hıristiyan köyü 329; ılıcası bulunan k. 192; imtiyazlı k. ve kasabalar 140, 365; k. adları 356, 357; k. bağışla- 176; k.-de yerleş- 182; k.-de zâviye inşâsı 183; k. halkı 181, 374, 376; k. hayatı 181; k. isimleri 356; k.-ker 329; k. kur- 181; k. kurma 471; k.-ler 116, 118, 125, 127, 132, 140, 160-161, 170-171, 173, 177, 180-184, 194, 199, 201, 265, 321-322, 324, 328-330, 354, 367, 372, 376, 389-390, 398, 424-425, 427, 430, 434, 458, 462, 477, 480, 482-484, 487-488, 496-497; k.-lerde şubeleri olan ahi teşkîlâtı 114; k.-lerde tesid edilen zâviyeler 118; k.-lerde tesis edilen zâviyeler 170, 173; k.-lerde toprak tasarrufu 383; k.-lerde yerleşmiş ahi rüesâsı 118
k.-lere isimlerini veren şeyhler 184; k.-lere yerleşmiş ahi rüesâsı 170; k.-ler halkı 109; k.-ler kur- 406; k.-ler sürül- 321; k.-ler sürüp getir- 327; k.-ler tesis et- 178, 183; k.-ler ve kasabalar kur- 383; k.-ler ve zâviyeler kur- 182; k. nüfusu 483; köy sipâhîsi 178; k. sâhibi 141; k. tesis edil- 321; k.-ün mâlikâne hissesi 191; k.-ün sâhibi 124; Kütahya k.-leri 186; k. ve kasabalar vâdet- 166; k. vücûda getir- 177; k. yerini şenlet- 248; Malkara k.-leri 176; mülk k.-ler 123; mülk k.-leri reâyâsı 329; mülknâmede olmayan k.-ler 329; mülk olan k. 126, 329; Müslüman k.-leri 458, 459; müstakil k.-ler 484; numûne k.-ler 487; ortakçı ve kesimci k.-ler 389; sürgünlerle yeni k.-ler kur- 389; şehir ve k. edin- 387; tarîkat müesseselerinin köylerdeki faaliyetleri 170; uç beyliklerindeki k.-ler 156; vakıf k. 191; vakıf k.-leri 405; yeni k.-ler kur- 481; yeni tip k.-ler 484; yer açmak ve yeni k.-

ler tesis etmek 186
Köy Enstitüleri 497
köylü 129, 131, 137, 151-52, 173, 178, 324, 327, 363, 368, 382-385, 434, 453, 476, 486, 493-496; çiftçilikle meşgul olan k.-ler 476; düşman memleketlerinden kandırılıp k. getir- 327; harp mıntıkalarından sürülüp getirilmiş k.-ler 328; k. âilesi 131; k. halk 324; k.-ler 129, 176, 328, 382, 384, 476, 496; k.-leri topraklandır- 486; k.-nün topraklandırılması 131; toprağa bağlı bulunan k. 384; toprağı olmayan k. 368; topraksız k. 494; Türkçe konuşan Müslüman k. 385
Köyne 335
kronik 396; k.-ler 396
kronikçi 386; 15. asır k.-leri 386
kul 176, 197-198, 234, 328, 358, 389, 402, 420, 422; arap k. 234; azatlı k.-larından 176; beyaz veya arap kul 197; k.-lar 197-198, 422; k.-ların çalıştırıldığı çiftlik şeklinde zâviyeler 197; k. oğlu 420; k. vezirler 358; k. yetiştirmeler 402; Müslüman olmuş k.-lar 198; ortakçı k.-lar 328, 389
Kula 218; mevlânâ k. kadısı 218
Kulacık Hacım [VI/39] 207, 218; karye-i k. 218; k. zâviyesi 207, 218
Kulca 253
Kul Hamza 318; k. nâm cemâat 318
kulluk 235, 389, 409; gerdek k.-u 236; k. arz et- 409; k.-lar 389; k.lar 328; raiyet k.-un taleb et- 235
kuloğlu 198
Kumral Dede: Şeyh Edebâli'nin müridi 166
kurâ 142, 192, 369-370; ihyâsı lâzım olan k. 192; k.-nın ehâlisi 192
Kur'an 180; k. oku- 180
kurban 195, 220, 277, 281; adaklar ve k.-lar ver- 220; civardan gelen adaklar ve k.-lar 195; k.-lar 195, 220
Kurbanlu 458
Kurdî 183; karye adı 183; k. köyü 183; Molla Mehmed Kurdî 183
Kurşunlu 233
Kurt Kalfal [XXXII/208] 283
Kurucagöl 279
kuruluş: devletin k.-u 167; k. devirleri 162; k. devrine âit kanaatler 163; k. meselesi 151; Osmanlı İmparatorluğu'nun k. devirleri 167; Osmanlı İmparatorluğu'nun k. meselesi 167
Kuşadası 324-325, 336-337; cezîre-i k. 336
Kuşhisar 252
Kutlu Bey 175
kuyu 230; iki sulu k. 253; k. kaz- 187; k. kazdır- 230; k. mesâlihi için 286; k. muhâfazası için 286
Kuyucak 261
Kuyucu 252; karye-i k. 252
kuyumcu 142, 369
Kuyumcu 318; k. cemâati 318
Kuyumcu Hamza 459
Kuyumcu mahallesi 263
Kuzey 183; k. nâhiyesi 183
küberâ 256, 318, 332; ümerâ ve k. 256, 318, 332
Küçük Asya 355
Küçük Ayaklu 229
Küçük Bulas 261
Küçük Şeyh [XXVII/176] 266; çiftlik-i k. 266
kültür 106, 113, 345-346, 364; k. birliği 106, 345; k. seviyesi 113; k. taşıyıcısı 345; k. vahdeti 346; k. ve ticâret merkezleri 364
Künbed 320; k. nâm mezra 320
Küre Dağı 216
kürekçi 251, 320, 333, 365, 375, 377; k.-ler 333
Kürt 179, 431, 463; k. halk rivâyetleri 179
Kütahya 186, 190, 195, 206-209, 211, 212, 215, 219; k. defteri 206; k. evkaf defteri 206, 219; k. evkafı 195; k. kadısı 190, 208-209, 211-212, 219; mevlânâ k. kadısı 215; nefs-i k. 207

L
Lâdika 257; nefs-i l. 257
Lala Mescidi 247
Lala Şahin Paşa 395
Lârende 181, 253, 318, 462; kazâ-i l. 253; l. mahallesi 317
leğen 262
Leh 179
Les origines de l'Empire Ottoman 110, 135, 150, 347
Les Origines de l'Empire Ottoman 342
leşker 168-169; l. gönder- 168
levendlik 137, 142, 369, 378, 453; l. akçesi 137, 453; l. eyle- 142
liberalizm 493-494
limon 187; l. bahçesi 187, 241
livâ 127, 141, 177, 212, 221, 278, 280, 282, 328, 367, 372-373, 378, 381, 391, 432-435, 454-455, 460; Aydın l.-sı 372; Çirmen l.-sında 193; l.-lar 127, 381, 432, 434, 435; l. sınırları 432; l. ümerâları 127; l. ümerâları hasları 127; Paşa l.-sı 177; Paşa l.-sında 193; Silistre l.-ında 193; taht-ı l. 378; Teke l.-sı 372
Londra Üniversitesi 355
Lüle 211; karye-i l. 211
Lütfi (Ahi Mehmed oğlu) [VI/27] 214
Lütfi Fakih [VI/32] 216
Lütfi [VI/32]: bk. Lütfi Fakih 216
Lütfullah Çelebi [VI/12] 207
Lütfullah [X/52] 226

M
Macaristan 390
Macarlar 392
mâden; m.-ler 327
mâdenci 322
mâdencilik 363
mâdiyan 234
Mahal Abdal [VI/30] 215
mahalle 143, 271, 317-318, 370, 376, 459, 462, 464, 484; Hıristiyan m.-si 459; İslâm m.-si 459; Kayserili m.-leri 464; m.-i Ebri 459; m.-ler 317, 318, 459, 484; m. müessisi 318; Müslüman m.-si 459; Yenişehir mahalleleri 462
Mahbub Seydi [XX/149] 256
mahkeme 143, 145, 368, 370, 377, 392; kadılığın m.-si 143, 370; m.-den ahkâm-ı şerîfe sureti al- 331; m.-ye çağrıl- 145; seyyar m. 368
Mahkeme; m. mahallesi 317
Mahmud (Ahi Farkun evlâdından) [VI/25] 213
Mahmud (Ahi Tayfur oğlu) [XXIX/195-4] 276
Mahmud Bey (Tumacı evlâdından) [XX/149] 256
Mahmud Bey [VIII/45] 223
Mahmud Çelebi [I/4] 202
Mahmud Çelebi [XXXV/224] 291
Mahmud Dağı 235
Mahmud Fakih (Ahmed Fakih oğlu) [VI/22] 211-212
Mahmud Fakih [VI/18] 210
Mahmud Gâzi [VII/42-1] 219; m. köyü 219
Mahmud Gâzi [VII/43] 220; karye-i m. 220
Mahmud II: Sultan Mahmud 168
Mahmud (Mehmed karındaşı) [XIII/97] 240
Mahmud oğlu Mevlânâ Seydi Ahmed Şeyh [XIII/100] 241
Mahmud (Osman oğlu) [VII/41] 219
Mahmud Şeyh (Ada Şeyh oğlu) [XXXV/223] 290
Mahmud (Togan oğlu) [XXIX/190] 274
Mahmud [VI/17] 209-210
Mahmud [VI/25] 213
Mahmud [XV/123] 246
Mahmud [XVI/132] 249
Mahmud [XXXIII/209] 284
Mahmud [XXXIV/215] 286
Makedonya 349, 355, 362
Maksud Bey [VI/31] 215; m. çiftliği 215
maktû 188; mîrîye m. bir şey öde- 188
Malatya 186, 283; m. evkaf defteri 283
Malazgirt Meydan Muhârebesi 348

Mâlhum (Şeyh Edebâlî'nin kızı, diğer târih eserlerinde Râbia, Bâlâhun) 164
mâlikâne 122, 125, 128-129, 137, 191, 197, 207, 257-258, 261, 278-279, 326-327; bâzı evkafı m. tasarruf idüb bel' et- 207; hisse-i m. 278; hudut boylarındaki yeni m.-ler 326; köyün m. hissesi 191; m. hisseleri 125; m.-lerine mutasarrıf ol- 257; m. sâhibi 137; m. sistemi 122; m.-si zaviyeye tasarruf olun- 257; m. tarzında toprak tasarrufu 122; nı 278; nısıf m. 258; toprak m.-leri 122, 326-327; yeni toprak m.-leri 326
mâliye 334, 336, 479
Malkara 176, 271-275; nefs-i m. 271, 273; nezd-i m. 273
mâmûre 132, 317, 319; m.-ler 132; m. tesisi 319
Mâmuriye 375; m. kadılığı 375
manastır 173, 180, 419, 497; eski m.-lar 180; m.-lar 180, 497; m.-lara âit bağ ve zeytinlik 419; m.-ların hisseleri 419; Türk m.-ları 159
Manastır 242, 396, 457
Manavgat 374
Manisa 233-234, 236, 395; kazâ-i m. 236
Manoglar 248; m. köylerinin mezrası 248
Manol [XXXV/221] 289
Manuel (Bizans imparatoru) 392
Manzum Âl-i Osman Târihi 395
Maraş 462
Marko Polo 360
Marmara 458
Marshall kredisi 481
Marshall planı 488
martolos 434, 436
Mâruf Şeyh [X/54] 226-227
matbah 221, 262; m. evi 262
Mayıslar 335; m. nâm karye 335
Mazlûm Dede [XXXII/208] 282
Mazon 227, 228; m. kadısı 228
Mecmua 398
Mecûsilik 361
medeniyet 343, 346, 355; Bizans m.-i 343; m.-ler 346; m. sâhası 346; sınır boyu m.-i 355; medrese 114, 191, 225, 238, 242-243, 287, 352, 404; İran, Mısır ve Kırım m.-leri 352; m.-ler 114; m. vakfı 238; m.-ye vakfet- 225; vakf-ı m 225; zâviye vakfının m.-ye verilmesi 191
Meğri 373; m. kadısı 373
Mehdî Hâtun [XXVIII/187] 272-273
Mehmed (Ahi Ali'nin sulbî oğlu) [VI/12] 207
Mehmed Bey (Çirmen sancağı beyi oğlu) [XXXI/206] 279
Mehmed Bey (İbrahim Bey babası) [XIX/143] 254
Mehmed Bey (Minnet Bey oğlu) 409
Mehmed Bey [XIII/99] 240
Mehmed Bey [XXVII/181] 268
Mehmed bin Hızır 335
Mehmed bin Temür 459
Mehmed Cemâl Efendi (Doğan oğlu) [IX/49] 224
Mehmed Çelebi (Ali Elvan oğlu) [IX/50] 225
Mehmed Çelebi (Dede Bâli evlâdından) [III/9] 205
Mehmed Çelebi (Emîr Süleyman kızı oğlu) [I/4] 202; m. hissesi 202
Mehmed Çelebi [I/2] 201
Mehmed Çelebi (Lütfullah Çelebi oğlu) [VI/12] 207
Mehmed Çelebi [XXXV/222] 290
Mehmed Çelebi [XXXV/225] 292
Mehmed Dede (hizmetkâr) [XXXII/208] 282
Mehmed Emin mahallesi 317
Mehmed (Emîr Yusuf oğlu) [IX/50] 225
Mehmed Fakih [VI/22] 207; m. vakfı 207
Mehmed I: Çelebi Sultan 246, 251; Çelebi Sultan Mehmed 408, 410, 412, 414,-416; Sultan Mehmed 276; Sultan Mehmed Gāzi 291; Şâh Çelebi 286
Mehmed II 123, 398; Fâtih 123-124,

357, 461; Fâtih Mehmed 173, 244, 274; Fâtih Sultan Mehmed 186, 245, 343, 389-390, 407, 417; Mehmed 247; Sultan Mehmed 123, 226-227, 233, 235-236, 247, 249-250, 252, 263, 288-289; Sultan Mehmed Han 123, 208-209, 211-214, 216-220, 227, 229, 232, 235, 242, 256, 263, 286
Mehmed [IX/48]224
Mehmed oğlanları459
Mehmed Paşa336; mülk-i hazret-i m. 336; Şeyh Edebâli'nin oğlu 165, 166
Mehmed Paşa (kâimmakam)336
Mehmed Paşa (Şeyh Edebâli'nin oğlu) 115
Mehmed Paşa (vezir)319; m. hanı 319
Mehmed Paşa (vezîriâzam) 323-324, 334-335
Mehmed Şeyh (Mâruf Şeyh oğlu) [X/54] 227
Mehmed (Şeyh Taydan evlâdından) [VI/34] 216
Mehmed veled-i Yusuf [XIII/96]239
Mehmed [VI/26]213
Mehmed [VI/34]216
Mehmed [X/52-1]226
Mehmed [XI/61]229
Mehmed [XII/92]238
Mehmed [XIII/97]240
Mehmed [XIII/102]242
Mehmed [XVI/131]249
Mehmed [XXIII/158]259
Mehmed [XXXV/219]288
melâmet160
Melek [XI/55] 228
Meli 239; karye-i m. 239
Melike Hâtun [X/52-1] 226
Melik Gāzi 180
memâlik; m.-i İslâmiye 140; m.-i mahrûse 142
Memduh [XII/85] 236
memleket 105-106, 109-110, 112, 116, 123, 126-128, 131-132, 136-139, 144-145, 169, 185, 193, 198, 249, 315, 326-327, 342, 344-346, 349, 352, 354, 363, 365, 366-368, 374, 380, 382-386, 388-389, 391-392, 409-410, 412-414, 416, 425, 427, 430, 432, 434, 449-450, 452-454, 456, 461-462, 464-465, 469-477, 481, 483-490, 493; Anadolu m.-leri 110, 346, 384; Balkan m.-leri 349, 413, 432, 434; boş ve harap m.-i şenlendir- 132, 430; dağlık m. 414; Dobruca ile diğer Hıristiyan m.-leri 179; düşman m.-leri 454; düşman m.-lerinden kandırılıp köylü getir- 327; ecnebi m.-ler 198; eski Türk m.-leri 160; fethedilen m.-ler 108, 315, 416; fethedilen m.-ler halkı 342; hâlî ve harap bir m.-i canlandır- 315; Hıristiyan m.-leri 198; hudut m.-leri 352; iç m. 326; iç m.-ten adam celbet- 327; ilk fethedilen m.-ler 392; kendi m.-lerinde iskân et- 327; m. aç- 170; m. aç-, işle- ve imar et- 315; m. açmak 116; m. dışı 409; m. hâlî kal- 169; m.-i fethet- 249; m.-i imar 326; m.-in imar ve iskânı 170; m.-ini terket- 453; m.-i şenlendir- 106, 139; m.-ler 136, 137, 138, 185, 354, 363, 368, 464; m.-ler aç- 144; m.-lerin iskânı 327; m. nüfusu 452; m. şenlendir- 344; m. toprakları 485; muhâcirlerin geldikleri m.-ler 473; Orta Avrupa m.-leri 434; Osmanlı m.-leri 105, 106, 165, 344-345; Rumeli'de fethedilen m.-ler 388; Rum m.-leri 112; Rûm m.-leri 185, 349, 450, 465; Türk-İslâm m.-leri 159, 461, 462; Türk ve İslâm m.-i 430; Türk ve İslâm m.-leri 127; yabancı m. 465; yeni açılan m.-ler 181, 456; yeni açılan m.-leri yurt edin- 391; yeni fethedilen harap bir m.-i şenlendir- 383; yeni fethedilen Hıristiyan m.-i 178; yeni fethedilen m.-ler 138, 385-386, 388, 427, 430, 453-454, 461-462; yeni fethedilmiş m.-ler

384; yeniyle fetholunmuş m. 380
Memlûk 224; karye-i m. 224
Memlûkler: Suriye ve Mısır m.-i 154
memur 192, 193; aylıkla asker ve m. Kullan- 193; büyük idâre m.-ları 192
memûriyet 192-193
menâkıp 108, 162-163, 179, 182; Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi m.-ı 168; derviş m.-ı 163; efsânevî hikâye ve m. 179; evliyâ m.-ı 108, 163; menâzilgâh 258
Menemen 391, 397; m. kazâsı 391; m. ovası 397, 457
menkıbe 179; İlyas Peygambere âit m.-ler 179; Saltık m.-si 179; Sarı Saltık m.-leri 179
Menteşe 175, 227, 230, 396; m. defteri 227; m. evkafı 230
Menteşe Beyliği 355
Menteşelü 458
menzil 179, 189, 194; m.-ler 194; m. vazîfeleri 189
menzilgâh 258, 284
mera 111, 182, 481
meralık 282; m. üzere tasarruf olun- 282
merâsim 185; m. günleri 185; m. günleri pişen yemek 185
Mercem 242
Meremdârı Dağı 230
Meriç 124
Merv 360
Mescid-i Akçe 459
Mescid-i Çaşnigir Ayas 459
Mescid-i Hacı Tahir mahallesi 317
Mescid-i Hüseyinlü mahallesi 317
Mescid-i İskender Bey 459
Mescid-i Kara Toğan 459
Mescid-i Mehmed Bey veled-i Lâlâ 459
Mescid-i Orduhan mahallesi 317
Mescid-i veled-i Mezid 459
mescit 186, 191, 217, 221, 227, 233, 244-245, 255, 275, 277, 278, 287, 289-290, 318, 328, 377, 404, 461; Cuma m.-i binâ et- 255; m.-e sarfolun- 290; m. et- 461; m.-ler 275; m. yap- 186, 275
Mescitlü Tabtucak 257; karye-i m. 257
Mescit veled-i Yegân 459
Mestan (Şeyh İsmail karındaşı) [XXXIV/217] 287
Mesud (Şeyh Koman neslinden) [VI/21] 211
Mesud Şeyh (Mâruf Şeyh oğlu) [X/54] 227
Mesud veled-i Nuh Dede [XXIII/158] 259
Mesud [XXIII/158] 259
meşâyih 230, 261; halefü'l-meşâyihi'l-kirâm 230; kutbü'l-meşâyih 261
meşîhat 195, 208-209, 223, 226, 228, 234-238, 240, 242, 246, 252, 267, 275, 278, 285-286; cihet-i m. 223; m.-e mutasarrıf 235; m.-ı evlâdına meşrut bulun- 228; m.-ı zâviye 238; m.-ine mutasarrıf 285; m.-in evlâdlarına şart et- 237; m-ini evlâdına şart et- 242; m-ini sadaka et- 240; m.-ini sadaka et- 242; m.-ini vakf-ı evlâd et- 275; m.-le mutasarrıf 235
meşîhatnâme 229
metrûkât 198
mevâcib 223; huddama m. ver- 223
mevat 186-187; m.-tan ihyâ edil- 186
mevkuf 215; m-a kaydet- 215
mevkûfat 330, 333, 334; m. emini 335; m. eminleri 334; m. eminleri 333
Mevkûfat Defteri 375
mevkufcı 215, 216
Mevlânâ 275
Mevlânâ Abdülkerim 215, 239-240, 242; defter-i m. 239-240, 242
Mevlânâ Abdülkerim [VI/12] 207
Mevlânâ Abdülkerim [VI/13] 207
Mevlânâ Ali Fakih [VI/29] 214
Mevlânâ Bedreddin 279
Mevlânâ Celâleddin 168
Mevlânâ Ebûbekir [VI/13] 208
Mevlânâ Fenârî [III/9] 205; Fenârî 205
Mevlânâ Habib [XXXV/222] 290
Mevlânâ Hacı Mehmed (Seydi Mahmud karındaşı) [XVI/134] 250

Mevlânâ Hacı Muhiddin [XVI/134] 250
Mevlânâ Hayreddin 333
Mevlânâ Hızır Şah [XI/72] 227, 233; m. mescidi vakfı 227
Mevlânâ İbrahim 335
Mevlânâ Muhiddin Hacı [XVI/134] bk. Mevlânâ Hacı Muhiddin 250
Mevlânâ Muhiddin [XXXV/220] 287, 289
Mevlânâ Müderris Muhiddin [XXIX/195] 275
Mevlânâ Saru Yakub [XVI/130] 248
Mevlânâ Saru Yakub zâde Mehmed Çelebi [XVI/130] 248
Mevlânâ Seydi Ahmed [XIX/143] 254
Mevlânâ Sinan veled-i Ömer [XIII/101] 242
Mevlânâ Şücâ [VI/34] 216
Mevlânâ Şücâ [XIII/101] 242
Mevlânâ Vildan (İstanbul kadısı) [I/4] 202
Mevlânâ Vildan [XVI/129] 248
Mevlevî 167-168, 198; Bektâşî'nin çapası, m.-nin çivisi 163; m.-Bektâşî nüfuz mücâdeleleri 167; m. dervişleri 198; m.-ler 168, 199; m. teşkîlâtı 168
mevlevîhâne 168, 216
Mevlevîlik 167
meyve 187; m. ağaçları 187
meyvecilik 197
mezar 178, 180, 196, 217, 283; Arap kahramanlarının m.-ları 180; aşîret evliyâsı m.-ı 182; evliyâ m.-ı 180; Hâtun Ana ol azizin üzerine m. et- 196; m.-ı şerîf 283; m.-ı üzerine türbe binâ et- 217; m.-lar 180; m.-larını tâmir ve ihyâ 180; m.-ları ziyârete gelenler 180; muhtelif yerlerdeki m.-lar 182; türbe ve m.-lar 180
Mezîd Fakih 191
Mezîd Fakih bin Hacı Yakub [XXX/200] 278
Mezîd Fakih [XXX/200] 277; bk. Mezîd Fakih bin Hacu Yakub 278; m. mescit ve kârbansaray 277
mezra 182, 185, 188, 201-203, 216, 226-227, 232, 237, 240, 243, 251, 255-256, 261-269, 278-279, 281, 283-285, 287-288, 291, 317, 319-320, 330, 335-336, 458-459; Abdal Musa m.-sı 201; hâlî ve viran m. 267; m.-i Nevruz Adası 202; m.-i Şeyhler [I/4-1] 203; m.-lar 177, 264, 279; m-ları ihyâ et- 255; Öyüklü Viran denilen m. 190; suyla m.-ların suvar- 336; vakıf m.-lar 291; zâviye vakfı olan m. 188
Mısır 111, 114, 126, 135, 152, 155, 261, 348, 352, 450
Mısırhan Derviş [I/3] 202
Midilli 436
Mihal Bey 326
Mihaliç 201, 206; nefs-i m. 201
Mihaliç Bey [I/2] 201; evkâf-ı zâviye-i m. 201; m. ibn-i Abdullah 201; m. Zâviyesi [I/2] 201
Mihal oğlu Ali Bey 328-329
Mihal oğlu Mehmed Bey 329
Mihaloğulları 328, 422
Mihal veled-i Somuncu Kosta [XXXV/221] 290
Mihal [XXXV/221] 289
Milâs 230
Milise 258
millet 342-343, 345-346, 355, 434; Balkanlı m.-ler 343; Balkan m.-leri 342, 345; m.-ler 346; Osmanlı m.-i 342; yeni bir ırk ve m. 342; Yugoslav m.-leri 434
mimar 316; m.-a hilatler giydir- 316
Minnet Bey 409, 410
Minnet (Minnet Bey) 410; m. oğlu 410
Mîrâhur 269; karye-i m. 269; m. nâm karye 269
mîras 126, 128; İslâmî m. hukuku 125; İslâm m. hukuku 125; m. hukuku 125; m. kal- 126
mîrasçı 125, 131; m.-lar 125, 131
Mirçe (Eflak voyvodası) 392

mîrî 131, 188, 268, 280, 331, 332, 380; hisse-i m. 268; m. arâzi 131; m. hidemat 380; m. toprak 331; m. topraklar 131; m.-ye maktû bir şey öde- 188; m.-ye ver- 280
mîrimîran 127; m. hasları 127
mîrlivâ 259; m. sübaşıları 259
misâfir 180, 196, 201; bâkisi m.-ine ve fukaraya sarfolun- 201; m.-ler 196
misâfirhâne 199
misyoner 105, 115, 198, 344, 352, 354; İslâm şövalye ve m.-leri 155; m. dervişler 115, 354; m.-ler 178; m. teşkîlâtı 198; m. Türk dervişleri 115, 354
Modon 428
Moğol 110, 135, 152, 346-347, 355, 357, 449; m. istilâsı 110, 135, 152, 346-347, 355, 357, 449; m. işgal orduları 347; m. işgal ve tedip orduları 153; m. işgal ve telif orduları 110; m.-lar 110, 153, 347; m. vâlileri 110, 153; m. vâlilerinin maiyet askerleri 347; putperest m.-lar 154
Molla Mehmed: Molla Mehmed Kurdî 183
Molla Mehmed Kurdî 183
Molla Mehmed Kurdî [XXIV/159] 259
m. köyü 259
Mora 343, 378, 389-390, 404-406, 428, 432-433; m. akıncıları 404; m. despotluğu 343; m. yarımadası 428
Moskov 179
muâfiyet 184, 188, 190-191, 193-194, 253, 260, 266; m. kaydolun- 260; m.-ler 184, 188, 190-191, 193-194; m. üzere mutasarrıf ol- 266
muâfiyetnâme 186, 254, 271, 318, 325; evvelden avârızdan ve rüsûmdan; m.-leri vardır 253; Karaman beylerinden m.-leri vardır 254; m.-ler 254, 271, 325; m. veril- 186
muafnâme 251-252, 266, 284-285; m.-ler 251, 284; m. ver- 251; m. veril- 266
muallim 230, 233
Muallim Cevdet: M. Cevdet 163
muallimhâne 230, 233, 404; m. binâ et- 233
Muğla 230, 232; kazâ-i m. 230; m. kazâsı 232
muhâceret 111-112, 130-131, 135, 152, 182, 348, 387, 430-431, 450-451, 469, 473; Anadolu'dan gelen m-i akvâm 158; büyük m.-ler 431; büyük m. ve ticâret yolları 112, 451; büyük m. yolları 130, 152; büyük ticâret ve m. yolları 111, 135, 450; büyük Türk m.-i 152; ihtiyârî m.-ler 430; kendiliğinden olan m.-ler 131; m. akını 158, 160, 182; m. akınının öncüleri 182; mecbûrî ve ihtiyârî m.-ler 430; m. hareketleri 387; m. vizeleri 473; m. yolu 469; ticâret ve m. yolları 348;
muhâcir 108, 110, 116, 131, 139, 170, 173, 179, 182, 184-185, 189, 318, 359, 364, 367-368, 372, 379, 383-384, 386, 392, 405-406, 425, 427, 429, 431, 450, 453, 461, 465, 469-484, 487-490; açılacak toprak arayan m. dervişler 185; akvam ve akrabâlarıyla gelip yerleşen m.-ler 184; Anadolu memleketlerini dolduran m. akını 110; Anadolu m.-i 427; Anadolu'yu Türkleştiren Türk m.-leri 359; Bulgaristan'dan m. olarak gelen unsurlar 474; Bulgaristan m.-i 471, 479; Bulgaristan m.-leri 475, 483; derviş m.-ler 116, 170; devlet iskânına tâbi m.-ler 489; gönüllü m.-ler 178; Horasanlı m.-ler 182; il hâricinden m. yerleştir- 487; iskânı 471; kalabalık m. grubu 427; k.-lerde yerleşen m.-ler 181; m. âileleri 479; m. âilesi 480, 487-488; m. akını 173, 431, 472; m. akını faraziyesi 384; m. akınları 472-473; m.

göçebeler 158, 182; m.-in sürgün addedilmesi 461; m. iskânı 406, 469-470, 472, 479-480, 484, 487; m. iskân işleri 470; m. iskânları 487; m. kâfileleri 154, 367, 469; m. kâfilesi 427, 470, 473; m. kitleleri 160; m. kitlesi 489; m. kolonlar 108; m-ler 489; m.-ler 139, 178, 182, 189, 367-368, 372, 405, 425, 450, 470-477, 479-kleri memleketler 473; m.-lerin hayat şartları 488; m.-lerin iskân edildikleri muntıkalar 364; m.-lerin nüfuzlu mümessilleri 189; m.-lerin öncüsü 429; m.-leri yerleştir- 482; m. sevkiyatı 386; m. soyu 469; m. Tatar kolonları 179; Müslüman m.-ler 392; m. ve mübâdil iskânı 470; m. yerleştir- 392, 488; Orta Asyalı m.-ler 159; Rumeli m.-i 465; Rûm memleketlerine yerleşen m.-ler 185; tehcire tâbi tutulan m.-ler 484; teşebbüs sâhibi m.-ler 490; Türkmen ve Tatar m.-ler 405; Türk m.-ler 181; Türk ve Müslüman m. 379; Türk ve Müslüman m.-ler 383; yeni m. akını 471
muhallefat 221
Muhammed: Hazret-i Resûl 230
Muhammedî 415
muharrir 183, 190-192, 378; vilâyet m.-i 183, 190-192, 378
Muhlisîn 229, 232; karye-i m. 229, 232
Muhlis Paşa 169
muhtâriyet 194; idârî-mâlî m. 194; idârî-mâlî m.ler 194
mukarrernâme 122-123, 201-202, 204-205, 209-211, 218, 222, 225, 227-229, 231-232, 235, 237, 241, 245, 248-249, 250, 252, 263-265, 268, 273-274, 284-285, 289, 291; elinde pâdişahımız m.-leri var 202; m. al- 122; m.-i hümâyun 268; m.-i hümâyun sadaka olun- 273; m.-i pâdişahî 225, 291; m.-i sultânî 245; m.-i sultânî sadaka olun- 245; m.-ler 123, 202, 229, 232, 235, 237, 249, 263-265, 274, 284; m. sadaka et- 232; m. sadaka eyle- 232; m. sadaka olun- 248, 250; m. ver- 248; pâdişahımızdan m. sadaka olun- 201; pâdişahımız m.-si var 204; Sultan Mehmed m.-si 249, 250
mukâtaa 236-237, 243, 250, 281-282, 283, 330; m.-lar 281-283; m. virüb müsellem ol- 250; m.-ya veril- 236
mukâtaat 324, 336-337; Sakız m.-ı eminleri 324, 336
Mukbil veled Nikola [XXIX/195-4] 276
mumcu 142, 369
Murad Fakih [VI/31] 207, 215
Murad I 406, 456; Birinci Murad 272, 316; Gâzi Hüdâvendigâr 214, 223, 226, 263, 272-273, 275, 286, 291; Hüdâvendigâr 206, 225, 226, 263, 289; Murad Hüdâvendigâr 169, 176, 403; Sultan Hüdâvendigâr 202, 291; Sultan Murad 316; Sultan Murad Han 205; Sultan Murad Han Gâzi 169; Sultan Murad Han Gâzi Hüdâvendigâr 274; Sultan Murad Han Hüdâvendigâr 205; Sultan Murad Hüdâvendigâr 288
Murad II 413, 459; İkinci Murad 356; Murad Han 231; Sulran Murad Han 276; Sultan Murad 291; Sultan Murad Han 215-216, 224, 226-227, 229, 233, 239, 276
Murad Paşa Mescidi 462
Murtazaâbâd 226; kazâ-i m. 226
Musa (Ahi Mehmed veled-i Musa) [VI/26] 213
Musa Baba 177; m. zâviyesi 177
Musa Baba [XXXI/206] 279; m. zâviyesi 279; zâviye-i m. 279
Musa Baba [XXXIII/209] 283; m. zâviyesi 283; vakf-ı zâviye-i m. 283
Musa Bey: m. mahallesi 317
Musa Dede [XXVII/171] 263

Musa Paşa (Şeyh Hacı İsmail oğlu) 182
Musa Paşa (Şeyh Hacı İsmail oğlu) [XVIII/142] 253
Musa Paşa [XVI/125] 247
Musa [XII/90] 237
mûsikî; m. âletleri 160
Muslihiddin 290
musluk 230
Mustafa Bey 401, 405
Mustafa Dede [XXXII/208] 280, 282
türbedâr 280
Mustafa Dede [XXXIV/213] 285
Mustafa (Emîr Yusuf oğlu) [IX/50] 225
Mustafa et-tevkîî 337
Mustafa (Mustafa veled-i İsmail) [VI/29] 214
Mustafa Paşa 320, 329, 330
Mustafa Paşa (vezîriâzam) 319
Mustafa Paşa [XVI/131] 249
Mustafa veled-i Abdullah [XXXV/219] 288
Mustafa veled-i Mahmud Fakih [XXXIV/212] 285
Mustafa [VI/26] 213, 214
Mustafa [VI/38] 218
Mustafa [VIII/46] 223
Mustafa [XII/86] 237
Mustafa [XII/90] 237
Mustafa [XIII/95] 239
Mustafa [XIII/102] 242
Mustafa [XXIII/158] 259
Mustafa [XXVII/182] 269
Mustafa [XXXIV/212] 285
Muş 478, 481, 487
mutaf 142, 369
mu'tak 240
mutasarrıf 202, 220, 223-227, 229, 231, 233-243, 256, 259, 263-267, 273, 281, 285-289, 291; âyende ve revendeye hizmet idüb evkafa m. ol- 235; ber 234; beratsız m. 263; her neye m. olıgeldise m. ola 202; lart-ı vâkıf m. ol- 273; meşîhate m. 235; meşîhatine m. 285; meşîhatle m. 235; m.-lar 235, 238-241, 281, 287; muâfiyet üzere m. ol- 266; mülkiyet üzere m. ol- 273; vakf-ı evlâdlık üzere m. ol- 264; vakfiyet üzere m. 226; vakfiyet üzere m. ol- 273
mübâdele 136, 472-473; m. anlaşması 473; m. mıntıkası 472
mübâdil 470, 472; muhâcir ve m. iskânı 470
Mübârek oğlu [XIII/102] 238, 242; evkaf-ı zâviye-i m. 242; m. zâviyesi 238
mübâşir 376; m.-ler 376
Mücellit bınarı 458
mücerred 160, 263-265; m. kalmak 160
müderris 243-244, 275, 290; m.-ler 244
Müderris Kemâl [XIII/104] 242
müezzin 290
mühendis 187; m.-ler 187
mühimmat 217, 220, 260; kârbansaray m.-ı 230
Mühimme Defteri 366, 377, 379-380; 19 numaralı m. 366; m.-leri 139
müjdegâni 320; kul ve cârîye m.-si 320
mülk 121-130, 132, 201, 204-205, 207, 210, 222, 225-226, 244-245, 247-249, 253, 267, 279, 285, 327-331, 336, 364, 366-368, 370, 382, 391, 418-419, 453, 462-463; âile m.-ü 125, 327; âile mülkü 126; bir sehmi m. 279; büyük arâzi m.-leri 419; büyük toprak m.-leri 125; eski devrin m. sâhipleri 419; eski m. sâhipleri 127; eşküncilük m.-ü 205; eşküncilü m. 127-128, 204-205, 225, 462; eşküncilü m.-leri 249; eşküncilü m. toprak 247; evkaf mülkimdir deyü sat- 207; Fenârî oğlu teftişi ile m. çık- 205; husûsî m. 122; imtiyazlı büyük vakıf ve m. sâhipleri 364; kadimî m. ıssı 226; kendi m.-lerinde zirâat idicek öşürlerin virmezler 253; m. bahçeler 210; m. edin- 463; menkul m. 125; m. evler 201, 285; m. ıssı 226; m. karye

267; m. köyler 123; m. köyleri reâyâsı 329; m.-ler 125, 132, 327, 328-329, 370, 418; m.-leri timar hâline sokul- 419; m.-leri timar şekline sokul- 391; m. olan köy 329; m. olarak verilmiş yerler 329; m. raiyetleri 329; m. sâhibi 419; m. sâhipleri 127, 327, 330; m. timar 128; m. toprak 129, 247; m. topraklar 129, 331, 418; m.-ün tasarrufu 125; m.-ün ufak parçalar hâlinde bölünmesi 125; m.-ün vakfa geçmesi 125; m. ve vakıf sâhipleri 364; m. ve vakıf toprak sâhipleri 130; m. yerler 244; m. zeytün bahçesi 285; öşür ve vergilerle geçinen dirlik ve m. sâhipleri 367; satın alınmış m. 222; sehivle m. kaydolmamağın timara veril- 249; Sinan Bey'ün m.-ü 279; soysuzlaşan m. 125; şahsî mülk 126; timara ilhak edilmiş şahsî m. veya vakıflar 123; toprak m.-leri 121, 124, 327

Mülke 218; m. çiftliği 218; m. nâm karye 218

mülkiyet 122-126, 128, 202, 205-206, 225, 239, 249, 273, 493; büyük toprak m.-i 122; büyük toprak m.-leri 125; m. bozul- 205; m. hakkı 124; m.-ini mukarrer tut- 123; m. üzere 206; m. üzere mutasarrıf ol- 249, 273; m. üzere tasarruf et- 202, 225, 239, 273; m. üzere tasarruf olun- 202; m. üzerine ikisi bile eş- 206; şahsi mâhiyette toprak m.-leri 126; timara emrolundu m. bozuldu 205; toprak m.-i nizamı 493; toprak m.-i rejimi 493; toprak mülkiyeti 126; yeri ve yurdu ile ladîmü'l-eyyâmdan m. üzere tasarruf olun- 239

mülklük 291; m.-e ver- 291

mülknâme 177, 182, 253, 265, 320, 329, 334, 336-337; elinde m.-si vardır 253; m.-de olmayan köyler 329; m.-i hümâyun 334, 336, 337; m.-i-i hümâyun 320; m.-i şerîf 265; m.-ler 265

mülteci 488

mültezim 137; m.-ler 137

Mümin Baba 185; m. zâviyesi 185

Mümin Dede [XXXV/223] 291

Müneccimbaşı 390

Münim Baba [XXVII/177] 262, 266; m. dervişleri 262; m. dervişleri zâviyesi 262; zâviye-i dervîşan-ı m. 266

mürit 165, 172, 198; Baba İlyas m.-leri 171; Baba İlyas m.-lerinden 172; kimin m.-lerindendir 172; m.-ler 160, 165, 167, 170, 198; Şeyh Edebâli'nin m.-i 166; Şeyh Edebâli ve m.-leri 170; şeyhin bir m.-i 166; şeyh ve m.-ler 167; şeyh ve m.-leri 165

müritlik 196

Mürüvvet [XXVII/182] 269

müsâdere 128; m. edil- 128

müsellem 127-128, 249-250, 280, 375, 393, 433-434, 436, 454-455; avârızdan m. 246; avârız-ı divâniyeden muaf ve m. et- 251; Çirmen m.-leri 454; m. kaydolun- 250, 260, 375; m. kıl- 316, 320; m.-ler 127, 280, 434, 454; m. ol- 203, 248, 251, 256, 265-266, 276, 319, 330, 333, 337; m. tut- 202, 205, 212, 218, 224; mukātaa virüb m. ol- 250; m. ve mukarrer 227; m. ve musaddak tut- 236, 239; piyâde ve m. yeri 249

Müslim (Çırak Fakih oğlu) [X/52-1] 226

Müslüman 177, 179, 181, 192, 199, 220, 352, 358, 377, 379, 383, 385, 387, 391-392, 425-427, 430-431, 433, 436, 458-459, 465, 473; Bulgaristan'daki m.-lar 473; Hıristiyan iken sonradan m. olmuş dervişler 199; koyu m. isimleri 358; m. çingeneler 473; m. evliyâ 179; m. halk 425, 426, 433; m. köyleri 458, 459; m.-lar 192, 220, 377, 391, 458; m. mahallesi

459; m. muhâcirler 392; m. nüfus 433, 436; m. olmuş Balkanlı milletler 430; m. olmuş Rum 458; m. Pomak 473; m.-Türk kahramanı 352; Rumeli'deki m.-lar 465; Rumeli'nin m. halkı 431; Rumeli'ye geçip yerleşen m.-lar 387; Türkçe konuşan m. köylü 385; Türk-m. nüfus ile iskân edil- 433; Türk ve m. dünyası 154; Türk ve m. muhâcir 379; Türk ve m. muhâcirler 383
Müslümanlık 198, 394, 422, 430, 456; ol vilâyet m. oldu 456; sünnî m. 394
Müstevfî Celâleddin [XV/110] 245; hânigâh-ı m. buk'ası 245
mütegallibe 167, 188, 378; âyan ve m. 167; devlet gelirini ellerine geçiren m. 188
mütevellî 195, 198, 205, 222-225, 230-231, 235, 270, 274, 288, 332, 337; m.-ler 195, 198; tekyenin mütevellîsi ve câbîsi 222
Mütevellî mahallesi 317
mütevelliye 290

N

nâhiye 168, 183, 256, 261, 280, 283, 291, 330, 455; Kuzey n.-si 183; n.-ler 330, 455
nâib 217, 260, 290; kadı n.-i 290; Kâhti n.-i 260
nakib 275
Nakşibendî 233; n. tarîki 233
nalbant 142, 369
Nasrullah Çelebi [XXXV/219] 288
Nasuh veled-i Yusuf [XXXV/219] 288
Nasuh [XXVII/182] 269
nâzır 195, 221, 226, 231, 240, 255, 275, 288, 330, 405; beytülmale n. ol- 330; evkaf n.-ı 405; n.-lar 195; n. ol- 221; n. Olmasını emret- 195
Nebi Seydi [XX/148] 256
Nerdübanlu 323, 335; n. nâm derbendin yolu 335; n. nâm derbent 323
Neşrî 115, 165, 357, 386, 394, 457
Mevlânâ Mehmed Neşrî 386
Neşrî Târihi 116, 165-167, 169, 171, 173, 316, 388, 455
Nevruz Adası [I/3] 202; mezra-i n. 202
nezâret 226, 290; vakfiye n.-i 226
nezir 429; n. topla- 429
Nif 186, 235-237, 285; nâhiye-i n. 237; n. bağları 236; n. kadısı 285; n. kazâsı 285; timar-ı dizdâr-ı kal'a-i n. 285
Niğbolu 187, 191, 267-268, 270, 322, 328, 367, 460; livâ-i n. 268; n. beyi 268; nefs-i n. 268; n. evkaf defteri 267; n. kadısı 268; n. kânunu 460; n. livâsı 367; n. lvâsı 328; n. vilâyeti 322
Niğde 318, 376, 462, 487; n. mahallesi 317
Nimetullah [IX/48] 224
nişan 165-166, 175, 201, 203-212, 214-220, 226, 234, 239-240, 250, 286, 288-289, 291; elinde n.-ı şerîf var 203; elinde n.-ları var 205; elinde pâdişahımız n.-ı şerifi var 203; İsa Bey n.-ı 175; n. hazırla- 166; n.-ı hümâyun 204-207, 209, 210, 212, 217, 234, 286, 288, 291; n.-ı pâdişahî 240; n.-ı şerîf 203, 208, 240, 289, 291; n.-i hümâyun 250; nişan ver- 170; n. kal- 165; n.-lar 170, 201, 240; n. ver- 166; selâtin-i mâziye n.-ları 201; yazılı n. 166
Nogay 410; n. Tatarları 410
Nöbetciyân 204; timar-ı n. 204
nöbetçi 204; divânîsin n.-ler mutasarrıflardır 204; n.-ler 204
Nuri Seydi [XX/149] 256
Nurullah [VI/20] 211
Nusrat Şeyh 175
Nusrat Şeyh [XII/80] 233, 235; n. zâviyesi 233
Nusret (Seyyid Hızır oğlu) [XX-VIII/186] 272; nüfus ve vergi tahriri defterleri 398, 404

nüzül 284, 320, 332, 337, 377; avârız ve n.-den muaf kaydolun- 284; avârız ve n. vergisi 377

O

ocak 196, 220, 454-455; o-ı ihyâ et- 220; o.-ı ihyâ et- 196
ocaklık 132
Oda Yakan Baba [VII/43] 219; o. tekyesi 219
Odeanizde Korusu 243
Od Yakan Baba 195; o. nâmındaki dervişin bir köyde binâ ettiği tekke 195
Od Yakan Baba [VII/43-1] 220
Ofca 455
Oğurlu 240
Oğuz 111, 136, 161, 168, 348, 356-357, 450; 24 o. boyu 356-357; Anadolu'ya gelen o. boyları 168; eski o. rivâyetleri 161; o. boyları 356; o. efsânesi 162; Osmanlı kaynaklarındaki o. menşei 356; o. soyları 111, 136, 348, 450
Oğuz Boyları ve Osmanoğulları Şeceresi 356
Oğuzlar 348
Ohri 266
Okcu 208; karye-i o. 208
Okçular 458, 459
ordu 344, 347, 354, 360, 363, 384, 412, 454; Cengiz Han'ın o.-ları 360; işgal .-ları 344; Moğol işgal o.-ları 347; o-lar 354; o.-lar 354; Osmanlı o.-ları 354, 412; seyyar o. 454
Ordu 478
Orhan Bey 220, 287, 289, 291
Orhan Çelebi [I/4] 202
Orhan Gāzi 114-115, 117, 150, 167, 171, 175, 179, 189, 354, 386, 422; o.-nin silâh arkadaşları 422; Orhan 156, 167, 172; Orhan Bey 357, 361; Sultan Orhan 171, 316, 387; Sultan Orhan Gāzi 172, 173, 316, 456; Orhan [VI/25] 213
Orta Anadolu 114, 155, 352, 360, 464, 482
Orta Asya 110-111, 118, 135, 152-153, 158-159, 161, 169, 182, 346, 348, 360, 449-450, 464; o.-dan gelen akınlar 153; o. insan kaynakları 111, 348
Orta Asyalı 159
Orta Avrupa 434, 497; o. memleketleri 434
Orta Çağ 392, 493
ortakçı 197, 322, 328, 389; o. köyler 389; o. kullar 328, 389; o.-lar 197, 243
Oruç Bey 394
Oruç Bey Târihi 395
Oruç Bey [VI/20] 211
Osman 333
Osman Baba 185
Osman Baba zâviyesi 185
Osman Bey 203, 287, 290, 341; o. ve silâh arkadaşları 341
Osmancık 318; o. nâm karye 318
Osman Gāzi 114-116, 118, 150, 155, 162-171, 189, 353, 357, 461, 462; Gāzi Osman 156; Gāzi Osman'ın kayınpederi 156; o.-nin düşü 166; o.-nin silâh arkadaşları 162;
Osman 164, 175
Osman Bey 103, 163, 175, 357, 358, 361
Osman'ın düşü 165
Otman 163; Sultan Osman 149, 163, 169, 354
Osmanlı 104-106, 108, 115-116, 124, 149-152, 180, 341-345, 349, 354-357, 359, 382, 385, 395-396, 402-403, 410-412, 417, 422, 426, 430-431, 449, 457, 461, 462; Balkanlarda o. hâkimiyeti 430; eski Osmanlı târihçileri 341; eski o. târihçileri 103; ilk o. menbaları 149, 151, 163; ilk o. pâdişahı 115, 164; ilk o. pâdişahları 103, 158, 175, 176, 341; ilk O. pâdişahları 177; ilk o. pâdişahlarının silâh arkadaşları 462; ilk o. târihçileri 104, 116, 343, 356, 395, 431; o.

devirlerine âit târihî kaynaklar 124; o. devrinin Türk kolonları 349; o. heyet-i içtimâiyyesi 157; o. idâresi 157; o. idâre teşkîlâtı 154; o. istilâsı 179; o. kânunnâmeleri 426; o. kaynaklarındaki Oğuz menşei 356; o. kronikleri 385; o. memleketleri 105, 106, 165, 344, 345; o. menbaları 151; o. milleti 104, 150, 342; o. orduları 157, 354, 412; o. pâdişahları 151; o. pâdişahları 155, 176, 355, 382, 396, 403; o. pâdişah ve kumandanları 457; o. sarayı 157, 359; o. sikkeleri 357; o. şâirleri 160; o. târihçileri 410; o. târihçileri 402, 431; o. tarihi 152; o. târihi 108, 151, 152, 154, 158, 449, 461; o. timar sistemi 422; o. ülkesi 411-412, 417
Osmanlı Devleti 104, 342, 356
Osmanlı İmparatorluğu 105, 107, 109-110, 112-116, 118, 121, 126-127, 129, 135-137, 144, 149, 150, 154-155, 157, 162, 167, 174, 193, 197, 200, 315, 321, 326, 341, 343-347, 352, 354, 358, 363, 366, 368, 381-384, 389, 394, 400, 411, 413, 416, 425-426, 430, 433, 435, 449, 451-452, 454; o. kuruluşu meselesi 153; o. nizamı 121; o.-nu kuran Türkler 346; o.-nun kuruluşu 151, 354; o.-nun kuruluşu hâdisesi 158; o.-nun kuruluşu meselesi 158, 161; o.-nun menşeleri ve kuruluşu 150; o.-'nun süratle kuruluşu 154; Osmanoğulları 170, 175; Osmanoğulları Beyliği 174
Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu 150, 342
Osmanlılar 104, 112-113, 118, 124, 130, 140, 149, 154, 156, 164, 168, 342-343, 349, 355, 360, 385, 388, 396, 410, 418, 420, 450, 451; o.-dan evvel Türkler 124
Osmanlıların Etnik Menşei 356
Osmanlılık 112, 350, 450; o. ideolojisi 112, 350, 450
Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler 350
Osmanoğulları 104, 116-117, 164, 326, 356-359, 413, 422; o. devleti 326; o. şeceresi 356
Osman Seydi [XX/148] 256
Osman [VII/41] 219
Osman [XVI/133] 250
Osman [XXXIV/217] 287
Otacılar 459
otağ 243
otlak 151, 243; mukātaa-i o. 243
otluk 320
Otman Baba [XXVII/178] 262, 267; o. zâviyesi 262; zâviye-i o. 267
Oturak Kulu 253
Oyan Özü 208
oymak: Türk o.-ları 161; Türk o.-ları 161

Ö

Ödemiş 278; karye-i ö. 278
Ögünlü 279
Ökli Viran 284; mezra-i ö. 284
Öksüz Ömer [XVIII/142] 253
öküz 262; bir çift öküz 129; ö.-i siyah 262
Ömer Bey 378, 400, 404, 419
Ömer Bey (tahrir emini) 140
Ömer Bey (tahrir memuru) 373
Ömer Bey (Trabzon sancak beyi) 368
Ömer Bey (Trabzon sancakbeyi) 139
Ömer Bin Bahşâyiş [XIII/105] 243
Ömer Danişmendlü [VIII/47] 223; karye-i ö. 223
Ömer Fakih [X/54] 227
Ömer Hacı [XVIII/142] 253
Ömer oğlu Mahmud [VII/41] 219
Ömer Seydi [XVI/125] 247; ö. zâviyesi 247
Ömer [XXXIV/217] 287
Ömer [XXXV/219] 288
Ön Asya 361
örfiye 245-246, 248, 250, 252; ö.-i reâyâ 246; ö.-si timara emrol- 248; ö.-si timara emrolun- 245; ö. timara emrolun- 252

öşür 129, 132, 141-142, 178, 182-183, 186-189, 204, 215, 217, 220, 222-223, 227-233, 237-238, 240-241, 243, 245, 248, 250, 252-254, 256, 262, 264, 266-269, 276-278, 281, 284-285, 290, 324, 333, 335-367, 369, 458; bağlarının ve bahçelerinin ö.-ün verme- 187; bedel-i ö. 188, 268; el-öşr ve'l-cizye 240; hâricden zirâat edenler ö.-lerin vakfa ver- 253; kendi mülklerinde zirâat idicek ö.-lerin virmezler 253; kovanlarının ö.-leri 281; kovanların ö.-ü 141; merfûû'l-öşür tasarruf olun- 228; merfûû'l-öşür ve'l-harac 227, 229; ö. alınma- 228; ö.-i gallât 333; ö.-i kovan 269; ö.-i şer'iye 204, 220, 237; ö.-i zemin 248; ö.-ler 138, 178, 182, 217, 254, 267, 269; ö.-leri kadîmden alınmayub âşardan muaflar imiş 252; ö.-lerin edâ et- 141; ö.-lerin virüb rüsûmdan ve avârızdan muaflardır 252; ö.-nü sâhib-i arz olan sipâhîye ver- 324; ö.-ü alınmayan bağ ve bahçeler 187; ö.ün sâhib-i arza vireler 252; ö.-ün ver- 243, 264, 458; ö.-ün zaviyeye vireler 252; ö. ve haraç ver- 189; ö. ve haraç verme- 233; ö. ve haraç virür mezâri 230; ö. ve hukuk 369; ö. ver- 188-189, 231; ö. ve rüsûmdan muaf 183; ö. ve rüsûm taleb olunma- 278; ö. ve rüsûm verme- 278; ö. ve vergilerle geçinen dirlik ve mülk sâhipleri 367; sâhib-i arza ö.-lerin edâ et- 336; sâhib-i arza ö.-ün ver- 232; suvarma ö. ve resim veril- 222
öşürlü 201, 229; ö. bağ 201; ö. bağın 201; ö. mülk bahçesi 201; ö. vakıf 229; ö. yerler 229
Öyük 212, 245; karye-i ö. 212, 245
Öyüklü Viran
Özbek 234; ö. nâm karye 234
Özbek Han 362

P

pabuççu 142, 369
pâdişah 115-117, 122-124, 127, 137, 141, 149, 166-167, 170-172, 178, 186, 188, 192, 200-219, 222-227, 232-244, 247-248, 251-252, 255-256, 258, 269-270, 273-276, 278, 281, 284-289, 291, 319, 321-322, 324, 326, 328-332, 335, 341, 355, 372, 382, 384, 389, 396, 398, 403, 407-409, 411-412, 415, 418-419, 422-423, 457, 460, 462; duâ-yı devâm-ı devlet-i pâdişahî 269; elinde p.-ımız beratı var 206; elinde p.-ımız mukarrernâmeleri var 202; elinde p.-ımız nişân-ı şerifi var 203; ellerinde p.-ımız beratı var 204; ilk Osmanlı p.-ı 115, 164; ilk Osmanlı p.-ları 103, 158, 175-177, 341; ilk Osmanlı p.-larının silâh arkadaşları 462; ilk Osmanlı p.-ları ve silâh arkadaşları 175; Osmanlı p.-ları 151, 155, 176, 355, 382, 396, 403; p. defterine kaydet- 411; p. dirliği 326, 460; p. emriyle timara veril- 418; p. emriyle timar hâline sokulmuş bağ ve zeytinlik 419; p. eyle- 169; p. fermanı 407; p. fermanları 321; p. hasları 127, 137; p. hükmi 202; p. hükmiyle 276; p.-ı İslâm 217; p.-ımız 172; p.-ımıza arz et- 270; p-ımızdan mukarrernâme sadaka olun- 201; p.-ımız hazretleri mukarrarnâme sadaka olun- 202; p.-ımız hükmü 275; p.-ın verdiği kıymetli eşyâ 171; p.-lar 123, 149, 161, 200, 326, 398, 423; p.-lar hükmiyle tasattuf edegel- 273; p.-ların tuğraları 200; p.-lar tarafından vakıf veya temlik edilen topraklar 126; p. ol- 168-170; p.-tan hüküm al- 188; sonra gelecek p.-lar 166; zamanın p.-ı 171, 188
pâdişahlık 166; p.-a irgör- 166; p.-ı kendüye ve neseb ve nesline muştula- 166; sana p. viril- 165-166

pâdişahzâde 243
pamuk 324; p. yetiştir- 324
Paris 110, 150, 342, 347; p. nüshası 162
Paşa 406; p. Yörükleri 406; Yörükân-ı Sarıgöl 406
Paşa (Ahi Paşa evlâdından) [IX/48] 224
Paşaeli 262, 270, 279; p. defteri 262, 270, 279
Paşa Han [XXXIII/210] 284; karye-i p. 284
Paşa Hâtun [XXXV/222] 290
Paşalı 458
Paşa livâsı 177, 193, 407, 432, 454
Paşayiğit 407, 422; p. isimli Yörük cemâatleri 407; p. Yörükleri 407
Paşayiğit Bey 397, 399-407; p.-in kabîlesi 407
Paul Wittek 354-356
pâyitaht 390-391, 405, 456; Mora'nın eski p.-ı 390, 405
pazar 129, 230, 236, 399, 461; öşrünü en yakın p.-a iletmek 129; p. yeri 236; şehir p.-ları 399
Peçenekler 111, 136, 348, 450
Pehlivan Gāzi [XV/117] 244, 246; p. zâviyesi 244; zâviye-i p. 246
Pençikci Ali 458
perestişgâh 198
Pervâne 459
Petre 282
peynircilik 476
Pınarbaşı 247, 289; mezra-i p. 247
Pınarı 226
Pınaryeri 242
Pırangı 124, 263, 270; p. geçidi 262-263; p. geçidi vakfı 262
Pırangı İsa Bey 124; İsa Bey 124
Pırangı İsa Bey [XXVII/185] 262, 270; p. zâviyesi 262
Pir Ahmed Çelebi bin Paşa Efendi [XI/65] 230
Pîr Ahmed Çelebi [XI/65] 227; p. zâviyesi 227
Pîr Ahmed [VI/25] 213
Pîr Ali (Ahi Farkun evlâdından) [VI/25] 213
Pîri bin Müslim [X/52-1] 226
pirinç 290, 324; p. zirâati 324
Pîri veled-i Mahmud [XXIII/158] 259
Pîri veled-i Süleyman [XXIII/158] 259
Pîri [XXXV/219] 288
Pirlepe 396
Pîr Mehmed [VI/12] 206-207; evkāf-ı zâviye-i p. 207; p. zâviyesi 206
Pîr Ömer (Umur Dede oğlu) [VI/38] 207, 218; p. zâviyesi 207
piyâde 114, 156, 249; ilk p. askerî üniforması 114, 156; p. ve müsellem yeri 249
Plethon 157
Plevne 267, 328-329; nefs-i p. 267; p. kasabası 328-329
Pojaga 330, 435; p. beyi 330
Polonya İlimler Akademisi 349
Polonyalı 112, 350, 451
Pomak 473; Müslüman p. 473
portakal 187
Postî (Akyazılı Baba dervişlerinden) [XXXII/208] 280
Postlu 231; p. timarı 231
Pravadi 140, 424, 460
pulluk 479
Pulye 401

R

Râbia (Şeyh Edebâlî'nin kızı, diğer târih eserlerinde Bâlâhun, Mâlhum) 164
Ragıp Hulûsi Özdem 118, 150, 156, 167
Rahmanlu 458
raiyet 129, 203, 235, 237-238, 254, 266, 279, 289, 328-329, 331-332; kimesnenin raiyeti olmayanlar 279; kimesnenin r.-i olma- 289; mülk r.-leri 329; r. çıkarıl- 329; r. kaydet- 332; r. kaydolun- 237, 328; r. kaydolunmamış kimesneler 203; r. kulluğın taleb et- 235; r. ol- 238; r. taleb et- 331; r. yerin tut- 266
rakabe 228, 405; evkaf r.-ye muhtaç ol- 405; r. eyyamı 228; r. mukad-

dem ola 231
Ramazan (Aydın Şeyh evlâdı) [XXIX/195-3] 276
Ramazan (Aydın Şeyh oğlu) [XXVIII/188] 273
Ramazan Efendi (Hacı Baba oğlu) [XII/83] 235
Ramazan veled-i Hacı İvaz [XII/91] 238
Ramazan [XVI/133] 250
Ramazan [XXIII/158] 259
râyegân 332
reâyâ 132, 137, 139, 142, 145, 198, 238, 243, 246, 256, 318-320, 322, 325, 327-331, 334, 336-337, 364, 367-369, 371, 380, 382-383, 425, 427, 453, 460, 461; dârülharbden istimâlet ile r. getir- 330; erbâb-ı timar r.-sı 319, 331; etraftan gelüb tavattun iden r. 337; evlâd-ı r. 320; evli r. 330; harap mıntıkalardan r. bulup getir- 132; Hıristiyan r. 198; mülk köyleri r.-sı 329; örfiye-i r. 246; r. getirüb tavattun ettir- 330; r.-nın eski sâhipleri 320; r.-nın vergileri 427; r. oğlanları 369; r. oğulları 142; r. tâifesi 331; r. tayfası 318; r. toplayıp getir- 330; rüsûm-ı r. 238, 243; r. ve berâyâ 380; sürgünlerin r. arasına karışması 461; tâife-i r. 145, 380; ücret ile yer tutan r. 139, 369; vakıf arâzisinde yaşayan r. 383; vakıfların r.-sı 322; vedâyi-i hâlik-ı berâyâ olan r. 137
René Grousset 358
resim 137, 187, 215, 217, 222-223, 227, 243, 253-254, 258, 267, 269-270, 281, 284, 317, 320, 325, 329, 331-333, 336-337, 370-371, 427, 453; altı göz değirmenlerün r.-i 281; bâc r.-ini 193; bennâk r.-i 332; caba r.-i 331; çiftbozan r.-i 137, 453; değirmenlerin r.-in 187; değirmenlerün r.-i 281; isimleriyle ve r.-leriyle deftere kaydet- 370; isim ve r.-leriyle yaz- 370; ismiyle ve r.-iyle arz eyle- 371; koyun r. 243; koyun r.-i 258; mutasarrıf olup kimesneye r. verme- 270; r. affedil- 187; r. alınma- 281; r.-i ağnâm 269, 320, 333; r.-i arûsâne 267, 320; r.-i bennâk 317, 331; r.-i çift 182, 253; r.-i ganem 182, 253; r.-i haymana 329; r.-i kahve 325, 336-337; r.-i kapan ve keyl 337; r.-i keyle ve kapan 336; r.-i keyl ve kaban 325; r.-i raiyet 284; r.-i tapu 336-337; r.-i zemin 186, 243, 336-337; r.-i zemîn 217; r.-i zemin ve tapu 325; r.-ler 329; rüsûm 186, 187; suvarma öşür ve r. veril- 222
Resûl [XII/91] 238
Reşid oğlu [XXXV/224] 291; r. çiftliği 291
Reşidüddin 162
Reyhan Paşa [XXXV/225] 291
Rıdvan [XXIII/158] 259
ribâhor 378; r.-lar 378
ribâhorluk 142, 370, 377-378; r. et- 370
Rize 478
Rodos 140, 365, 436; r. adasının fethi 365
Rodos Şövalyeleri 355
Romanya 112, 349, 451, 473
Rönesans 157
Rum 104-106, 112, 144, 342-345, 350, 405, 450, 458, 465; Anadolu r.-ları 450; Bizanslı r.-lar 104, 105, 342, 345; Bizans r.-ları 106, 343; İslâmlaşan r.-lar 150; Karamanlı r.-lar 112; Müslüman olmuş r. 458; Osmanlılaşmış r.-lar 150, 156; r. ahâli 405; r. kilisesi 112, 350; r.-lar 144, 150, 350; r.-ların dini ve ismi 105; r. memleketleri 112; r. vezir ve idâreciler 104; yerli r.-lar 150; Yunanistan'a kaçan veya gönderilen r.-lar 112
Rûm 117, 127, 139, 141, 179, 183, 185, 193, 196, 277, 342, 349, 368-369, 372-373, 378, 388, 390, 429, 450; Anadolu 169, 171; bilâd-ı r. 175; diyâr-ı r. 179; kadim r. vilâyetleri 127; r. abdalları 160; r. ahâli

390; r. beylerbeyisi 429; r. erenleri 179; r. memleketleri 185, 349, 450; r. mürtetleri 388; r. vezir ve idâreciler 342; r. vilâyeti 368, 372-373, 378; vilâyet-i Rûm'da arâzi tahriri 139; vilâyet-i Rûm tahriri 139
Rûm Abdalları 196
Rûm Ahileri 196
Rumeli 122-124, 131-132, 138, 140-141, 157, 167, 176-178, 184, 191, 198-199, 265, 322, 325-327, 348, 358, 360, 364, 379, 381-382, 384-391, 394-395, 397-400, 402-406, 408-413, 416-420, 422-425, 427, 429, 430-432, 449, 454-459, 461-465; dervişlerin r.-nin işgalinde oynamış oldukları mühim rol 178; diyâr-ı r. 177, 265; r. beylerbeyi 395; r.-de akıncılık yap- 387; r.-de fethedilen memleketler 388; r.-deki askerî harekât 387; r.-deki fetihler 394, 402; r.-deki kumandanlar 400; r-deki Müslümanlar 465; r.-deki yörükler 398; r.-den sürülen Arnavutlar 420; r.-de yeni fethedilen topraklar 386; r. eyâleti 395, 409; r. fütûhatı 391, 400, 403; r. hudut boyları 464; r. muhâciri 465; r.-nde hudut boyları 326; r.-nde yapılan fütûhat 463; r.-ne dökül- 431; r.-ne geç- 176, 431, 456, 463-464; r.-ne göçür- 456; r.-ne sürgün edilen Yörükler 358; r.-ne sürül- 123, 417, 429; r.-ne tapılan sürgünler 461; r.-ne yapılan sürgün işleri 464; r.-nin aslı Anadolu'dandır 431, 463; r.-nin aslı Anadolu'dur 463; r.-nin fethi 385; r.-nin iskânı 384-385, 408, 424-425, 449, 455, 459, 463; r.-nin iskânı için yapılan sürgünler 381; r.-nin iskân ve teşkîlâtlandırılması 422; r.-nin İslâmlaşması 157; r.-nin Müslüman halkı 431; r.-nin sağ kolu 322; r.-nin şenlik olması 431, 463; r.-nin Türkleri 429; Rumeli'nin iskânı ve Türkleştirilmesi 364; r.-ye geç- 403, 410, 412; r.-ye geçiril- 455; r.-ye geçiş 402; r.-ye göç ve iskân 385; r.-ye sür- 397; r.-ye sürgün edil- 400; r.-ye sürül- 391, 399-400, 408-409, 413, 419; r.-ye sürülmüş olan sipâhîler 427; sürgünlerin r.-de yerleştikleri bölge 427
Rumelili 465; r. Türk 465
Rûm Gâzileri 196
Rus 112, 350, 451
Rusya 111, 135, 152, 348, 450
ruznamçe 333; r.-i hümâyun 333
rüesâ 330, 331; Hıristiyan askerî r. 331; Hıristiyan r. 330
Rüstem bin İnebeyi [XXVIII/186] 271; vakf-ı r. 271
Rüstem Paşa 329
Rüstem [XXVIII/186]: bk. Rüstem bin İnebeyi 271
rüsûm 128, 141, 178, 183, 186, 188, 190, 201, 220, 237, 238, 243, 245, 248, 252-254, 260, 268-270, 277-278, 280, 284-285, 328-332; bütün hukuku ve r.-u ile 188; cemî' r.-dan muaf ol- 178; evvelden avârızdan ve rüsûmdan muâfiyetnâmeleri vardır 253; hums-ı mahsûlâtını ve rüsûm-ı örfiyesini 201; örfî r. 188; öşürlerin virüb r.-dan ve avârızdan muâflardır 252; öşür ve r.-dan muaf 183; öşür ve rüsûm taleb olunma- 278; öşür ve r. verme- 278; r.-dan muaf ol- 269; r-ı haymana 268; r-ı örfiye 270; r.-ı örfiye 220, 237, 254, 260, 268-269, 277, 329-330; r.-ı örfiyesini 201; r.-ı raiyet verme- 332; r.-ı reâyâ 238, 243; r.-ı şer'iye 277; r.-ı şer'iyesi ve örfiyesi 252; r.-lar 141, 269; r.-larından muaf ol- 269; r.-ların kadîmden veregel- 280; r. taleb et- 270; r.-un sâhib-i timara vireler 252; r. ve avârızdan muafdırlar 284
rüyâ 149, 162, 180; Ertuğrul'un gördüğü r. 163; Ertuğrul'un gördüğü

rüyâ 163; r. hikâyesi 164; r. veya kerâmet vak'ası 180; Sultan Osman'ın rüyâsı 149

S

sadaka 161, 180, 190, 201-203, 207-220, 224, 231-233, 236-237, 239-240, 242-243, 245, 247-250, 260, 262, 271-273, 275, 279-280, 286-287, 289, 291, 331, 334; adaklar ve s.-lar 180; a. et- 215; atası hissesin s. et- 211; bâb-ı saâdetden tevzînâme s. olun- 272; berât-ı âli s. olun- 233; Hüdâvendigâr başı s.-ı 275; hükm-i âlişan s. olun- 250; hükm-i hakânî s. olun- 247; hükm-i hümâyun s. et- 243; hükm-i hümâyun s. olun- 203, 233; hükm-i şerîf s. et- 287; hükm-i şerîf s. olun- 237, 260, 334; hüküm s. olun- 249; kendi ruhiçün vakf-ı evlâdlık üzere s. et- 272; meşîhatini s. et- 240, 242; mukarrernâme-i hümâyun sadaka olun- 273; mukarrernâme-i sultânî sadaka olun- 245; mukarrernâme s. et- 232; mukarrernâme s. eyle- 232; mukarrernâme s. olun- 248, 250; Müslümanlar s.-sıyla vazolun- 220; nişân-ı hümâyun s olun- 212; pâdişahımızdan mukarrernâme s. olun- 201; pâdişahımız hazretleri mukarrernâme s. olun- 202; sadaka olun- 210; s. buyurul- 331; s. et- 207-209, 211, 213, 215-216, 218-219, 231, 239-240, 243, 286; s. ettir- 212; s. eyle- 210, 216; s. ile geçin- 161; s.-i müslimîn 271; s.-lar 180; s. olun- 190, 201-203, 208-216, 218, 220, 224, 236-237, 239, 262, 279-280, 286, 289, 291; vakf-ı evlâdlık üzere hükm-i hümâyun s. et- 233
sadakat; s.-ı müslimîn 281
sadakāt; s.-ı müslimîn 221
sadakāt 221
sâdât 184, 252; toprağı işleyen sâdât 184
sadrâzam 403
Sağrı Hâtun [XII/85] 233, 236; s. zâviyesi 233; vakf-ı s. 236
sahan 201, 210, 234, 262, 267
Sahâyifü'l-ahbâr 390
sâhib-i arz 186, 217, 232, 252, 324, 335; öşrünü ve resm-i zeminlerini s. ver- 186; s.-a öşrün ver- 232; s.-a öşürlerin edâ et- 336; s. olan sipâhî 324
sâhib-i hayrât 210; s. kimesneler 210
Sâhib Kerem [XXVII/182] 269
Sahut 240; karye-i s. 240
Sahut Abdal Şeyh [XXXIV/212] 285
Said Hacı [XVIII/142] 253
Said [XXIII/158] 259
Saka 208, 282; karye-i s. 208; s.-ı zâviye 282
Sakallular 458
Sakari 335; nehr-i s. 335
Sakari Hâtun 195; s. zâviyesi 195
Sakari suyu 116, 171
Sakarya 323-324, 334, 360; nehr-i s. 334; s. nehri 323-324
sakayân 282; cemâat-ı s. 282
Sakız 324-325, 336-337; s. eminleri 325, 336; s. mukātaatı eminleri 324, 336
Saksak 249; mezra-i s. 249
Saksak Öyüğü 249; mezra-i s. 249
sâlâriye 266
sâlârlık 290
salgun 223, 256, 262, 265, 320, 333, 364; arpa ve saman s.-u 333; saman ve ağaç kerestesi s.-u 320; s.-lar 364
sâliha 220; Hundi Bacı nâm s. 220
Sâlih (Bahşi'nin karındaşı) [I/4-1] 203
Sâlih bin Ahmed Fakih [XVI/133] 250; zemîn-i s. 250
Sâlih [VI/17] 209
Sâlih [XXXV/219] 288
Saltıkname 179
Salur 357
saman 320, 333; arpa ve s. salgunu

333; s. ve ağaç kerestesi salgunu 320
samanlık 479
Sameli 283; karye-i s. 283
Sâmit Dede 191
Sâmit Dede [II/5] 203
Sâmit Dede [XV/114] 244-245; s. zâviyesi 244; zâviye-i s. 245
Samsa Çavuş 357
Samsun 408, 417
sancak 390, 398, 400-401, 405, 414-415, 420-421, 433, 436, 460; s. beyliği 400
Sancak 406
sancak beyi 243, 257, 277, 280, 326, 329, 368, 401, 405, 414; s.-leri 325, 400, 433; s. tekâlifi 337; Trabzon s. 368
sancak (sultan tarafından gönderilen s.) 163
Sarac Kadı 271; mahalle-i s. 271
Saraçlar 458
saray 154, 172, 433, 435-436; Osmanlı s.-ı 157; s. halkı 436; s. kapısı 172; s.-lar halkı 435; s. muhâfızları 433
Saraycık 216; s. çiftliği 216
sarı 182
Sarıca Pınar 279
Sarıgöl 406; Yörükân-ı s. 406
Sarı Saltık 178-179, 182, 362; Baba Saltık 179
Saltık menkıbesi 179
Sarı Saltık Baba 178; s. efsânesi 179; s. menkıbeleri 179
Sarı Saltık Baba türbesi 178
Sarı Saltık Baba [XXXII/208] 282-283; dervîşan-ı zâviye-i s. 282; yed-i dervîşan-ı s. 283; zâviye-i a. 282; Sarı Saltık Dede 349
Saros 432
sarraf 320
Saruca Bâli [VII/43] 220
Saruhan 175, 186, 233, 285-286, 391, 394-400, 403, 406, 415, 421, 456-457, 460, 462; s.-daki göçebeler 399; s.-dan gelen sipâhîler 415; s. defteri 233, 285-286; s. ili 397, 398; s. livâsı 391; s. sancağı 398; s. sürgünleri 140; s. vilâyeti 398; Saruhanbeylü 397
Saruhanlı 400, 406, 414-415, 458; s. köyü 406; s.-lar 414-415; s. sipâhîler 414; s. Yörükleri 400
Saruhanlılar 460
Saruhanoğlu 235
Saruhanoğlu [XII/79] 234
Saruhanoğlu [XII/81] 235
Saruhanoğlu [XII/88] 237
Saruhanoğlu [XII/91] 237
Saruhanoğlu [XXXIV/215] 286
Saruhan [XII/73] 233
Saruhan [XII/77] 234
Saruhan [XII/80] 235
Saru İsa 175
Saru İsa [XII/81] 233, 235; çiftlik-i zâviye-i s. 235; s. zâviyesi 233
Saru Mahmud 459
Saru Mustafa 206
Saru Şeyh 175
Saru Şeyhlü 234; karye-i s. 234
Saru Şeyh [XII/82] 233, 235; çiftlik-i s. 235; s. çiftliği 233; s. zâviyesi 235
Saru Şeyh [XIV/107] 244; zâviye-i s. 244
Satuk Buğra 179
Sava 432-434
sazlık 178, 282-283
seccâde 187, 233, 285; Delü Baba s.-si 187; sâhib-i s. 179
seccâde-nişin 186, 195, 217, 255; hükm-i şerîfle şeyh ve seccâde-nişin ol- 255; s. bir aziz 186
sefaret 484
sefer 189, 194, 409; s.-e eş- 128; s.-e eşkünci gönder- 189; s.-e eşmek 127; s. eş- 189; s. hizmeti 409
Seferihisar 203-205; kal'a-i Seferihisar 204; nefs-i s. 204-205
sekban 140, 251, 265, 320, 365, 420
Selanik 124, 343, 432, 455, 457
selâtin 141, 201, 204, 222-223, 234-238, 256, 261-263, 265, 267, 274, 315; sevâlif-i s.-i hâkâniye-i Osmaniye 265; s.-i mâzi 222-223;

s.-i mâziye 141, 201, 204, 223, 234-238, 256, 263, 265, 267, 274; s.-i Mısır 261; s.-i Osmaniye 262
Selçuk Hâtun (Şeyh Seydi Abdi Paşa zevcesi) [XXVIII/186] 271; s. zâviyesi 271; vakf-ı s. 271
Selçuklu 103, 114, 154, 198, 341, 343, 347-348, 352, 354, 356, 358-359; s. Bizans hudutları 103; s.-Bizans hudutları 341; s.-Bizans hudutlarında 149; s. bürokrasisi 155; Selçuklu Devleti 156; s. hânedanı 198; s. idârî teşkîlâtı 154; s. imparatorlukları 358; s. sultanları 348; s. Türkleri 359; s. ve İlhanlı bürokrasisi 352; s. yayılışı 359
Selçuklu Devleti 111, 114, 118, 152, 153, 168, 347, 348, 354; Devlet-i Selçukiye 169
Selçuklular 110, 152, 347, 348, 358, 359; s.-ın iskân siyâsetleri 110, 347; S.-ın iskân siyâsetleri 152; s. zamanındaki Anadolu fütûhatı 347
Selendi 375; s. kadılığı 375
Selim I: Selim 140, 173; Sultan Selim 233, 235, 285; Sultan Selim Han 204, 207, 215-216, 222, 234-236, 255, 262, 264, 281, 282; Sultan Selim Şah 141; Yavuz 140; Yavuz Selim 271, 365; Yavuz Sultan Selim 181
Selim II 205; İkinci Selim 259; Sultan İkinci Selim 317
Selim Şah [VI/20] 211
Selmân Halîfe [XXVI/166] 261
Selman [XVIII/142] 253
Selmanzâde Mevlânâ Muslihiddin (Biçin kadısı) 228
Semendire 432, 434, 436
semerci 142, 369
Semerkant 241
Senk 242; karye-i s. 242
senyör 129; Orta Zaman s.-ü 129
Serez 394, 395, 404, 417
Sergi Saray [XV/123] 244, 246; s. zâviyesi 244; zâviye-i s. 246
Sernova 269; karye-i s. 269
serseri: s. derviş 160
Sevindik Sofu 317, 318
Sevindik veled-i Yusuf [XXXV/219] 288
Seydi Ahmed (Ahi Farkun evlâdından) [VI/25] 213
Seydi Ahmed Fakih mahallesi 318
Seydi Ahmed (Gök Başlu İsmail Seydi oğlu) [VI/36] 217, 218
Seydi Ahmed veled-i Süleyman birâder-i Mahmud [XIII/96] 239
Seydi Ali [XXXV/219] 288
Seydi Bey oğlu Bilmiş [XIII/99] 241
Seydi Halîfe [VI/35] 217
Seydi İzzeddin [XX/150] 254; s. zâviyesi 254
Seydi Kavağı [XXIX/190] 274
Seydi Mahmud [XVI/134] 247, 250; s. nesli 250
Seydi Mehmed Buhârî [XI/71] 233; s. tarîki 233
Seydi Mehmed [XV/110] 245
Seydi Nureddin [VI/17] 207, 209; s. zâviyesi 207, 209
Seydi Süle [XXXIV/216] 286
Seydişehir 376
Seydi Şerefüddin [VI/34] 216
Seydi (Şeyh Mezid oğlu) [XII/80] 235
Seydi veled-i Celeb Virmiş [XIII/99] 241
Seydi veled-i Hüseyin [XIV/107] 244
Seydi [XIII/99] 241
Seydi [XVI/133] 250
Seydi [XXVII/168] 263
seyyah 174, 175, 183; s.-lar 183; zâviyelere misâfir olmuş s.-lar 183
Seyyid Abdurrahman [XVIII/141] 253
Seyyid Ahmed [III/6] 204
Seyyid Ali 266
Seyyid Ali Paşa [XXVIII/186] 271
Seyyid Battal Gāzi 180
Seyyid Çelebi (Seyyid Hüsam evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid Ebû Elvan 117, 171-172; s. tarîkatı 171-172
Seyyid Gāzi Sultan [XV/117] 246
Seyyid Hâk (Ali Paşa evlâdından) [IX/48] 224

Seyyid Hızır bin Abdi Paşa (Karaca Ahmed evlâdından) [XX-VIII/186] 271
Seyyid Hızır [XXVIII/186]: bk. Seyyid Hızır bin Abdi Paşa 271, 272
Seyyid Hüsam [IX/48] 224
Seyyid Hüseyin (Ali Paşa evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid İbrahim (Ali Paşa evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid İbrahim [IX/48] 224
Seyyid İbrahim (Seyyid Hüsam evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid İhsan (Seyyid Hüsam evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid İzzeddin [XX/150] 257; vakf-ı zâviye-i s. 257
Seyyid Karaca Ahmed [XXVIII/186] 271
Seyyid Kasım [XI/70] 232
Seyyid Mahmud [III/6] 203; s. zâviyesi 203
Seyyid Mahmud [III/6-1] 204; s. zâviyesi 204
Seyyid Mahmud [XVI/134] 250
Seyyid Mehmed (Ali Paşa evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid Mehmed (Seyyid Hüsam evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid Mehmed [XXIX/191] 274
Seyyid Mehmed [XXXV/220] 289
Seyyid Musa [XVIII/141] 253
Seyyid Mustafa (Ali Paşa evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid Üveys (Ali Paşa evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid [XXVIII/186] 271
Seyyid Yahya (Seyyid Hüsam evlâdından) [IX/48] 224
Seyyid Yusuf bin Seyyid Kasım Paşa [XXVIII/186] 271
Seyyidzâde [XVII/137] 252
sığır 210, 230, 243, 274; sağmal s. 274; s.-lar 243
Sığla 325, 337; s. evkaf defteri 325, 337
Sındılu 231; karye-i s. 231
sınırname 328-329
Sırbistan 389, 433
Sırcık 270; karye-i s. 270
Sırp 395; s. askeri 395; s. kânunnâmeleri 129; s-lar 403; s.-lar 112, 349, 362, 450
sicil 231, 331, 451; mahkeme-i şer'iyye s.-leri 451; s.-i kadı 231; s.-i mahfuz 331
Silifke 142-143, 191, 287, 370-371; kasaba-i s. 287; s. iskelesi 143, 371; s. yolu 142
Silistre 140, 193, 280, 282, 392, 424, 426, 460; livâ-i s. 280, 282; s. evkaf defteri 280, 282; s. kânunnâmesi 426; s. kânunu 426; s. livâsında 193
silsile 196; s.-den dahi fâriğlerdi 196
Simav 206
Sinan Bey 184
Sinan Bey (Elvan Bey oğlu) [XXXV/225] 287, 291; evkaf-ı Elvan Bey ve s. 291; s. imâreti 287
Sinan (beylerbeyi) 371
Sinan Bey [XXX/203] 279; s.-ün mülkü 279
Sinancalar 285
Sinan Çelebi [VIII/45] 223
Sinan (Kıbrıs beylerbeyisi) 141, 369
Sinan (Kızıl Delü oğlu) [XXVII/172] 264
Sinan Paşa [VIII/44] 222; çiftlik-i merhum s. 222; s. tekyesi vakfı 222
Sinan Seydi bin Ömer Seydi [XV/109] 245
Sinan Seydi [XV/109] 244; s. zâviyesi 244
sini 201, 230, 262
sipâhî 122, 127-129, 130, 137, 145, 178, 204, 214, 229, 232, 244, 254, 257, 260, 267, 269, 281, 283, 290, 320, 324, 331, 377, 383-384, 388, 401, 411, 413-421, 427, 433, 453, 455, 460; Arnavutluk'tan sürülmüş s.-ler 417; bey ve paşaların azadlıları arasından yetişmiş s.-ler 421; divânîsine s. mutasarrıfdır 204; eski Hıristiyan s.-ler 418; eski s.-ler 418; Hıristiyan

s.-ler 388, 416-418; karye s.-si 269, 283; köy s.-si 178; öşrünü sâhib-i arz olan s.-ye ver- 324; Rumeli'ye sürülmüş olan s.-ler 427; Saruhan'dan gelen s.-ler 415; Saruhanlı s.-ler 414; s. derebeyliği 130; s. eline düş- 232; sipâhî beyi 129; si-ye öşür ve sâlârlık ver- 290; s. kâfirler 419, 455; s.-ler 254, 320, 401, 413, 418, 420, 421, 427, 433, 460; s.-ler ve âileleri 129; s. timarı 122, 127, 128, 257; s. timarları 128, 383; s. vazgel- 214; s.-ye timar veril- 257; s.-ye ver- 281; tarla s.-si 267; tımarlı s. 127; timarlı s. 128, 383, 416; timarlı s.-ler 127, 128; timar verilmiş s.-ler 414-415; Türk soyundan s.-ler 414
sipâhîlik 416, 420; s. vazîfeleri 416
sipâhîzâde 132
Sirem 390; s. sancağı 390
Sirkeci 392
Siroz 396, 457
Sitti Hâtun 124
Sivas 127, 153, 191, 257, 278, 284, 319, 320; s. defteri 257, 284, 320; s. mufassal defteri 319
Sodak 179
sofuhâne 244, 246
Sofular 458-459
Soğan Sekisi 231
solak 420
Some Bacı [VII/43-1] 220
Sorbon Üniversitesi 150
Söğüt 291, 342; s. kadısı 291; s. nâhiyesi 291
Söğütcük 283; karye-i s. 283
Söğüt Dede [XXXV/224] 287, 291; mezra-i s. 291; s. mezrası 287
Söğüt Pınarı 288; s. mezrası 288
suhre 140, 223, 236, 251, 258, 265, 320, 332, 365; ulak ve s. 223
sultan 126, 198-199, 208, 416, 425; Konya s.-ları 198; s.-lar 199, 416; s.-ların fermanları 425
Sultan Abdullah 250-251, 285; nişan-ı a. 250
Sultan Alâeddin 163-164, 168, 203; Alâeddin 168
Sultan 'Alem 238
Sultan Cem 252
Sultan Fakih [VI/31] 215
Sultan Gıyâseddin: Gıyâsüddin 168
Sultan Gıyâs 168
Sultan Gıyâsüddin 169
Sultan Hamza [XVI/136] 251
Sultan Hanı 316
Sultâniye 317-319, 331-332; kasaba-i s. 331-332; s. evkaf defteri 332; s. kasabası 317-319
Sultan Kılınç Arslan 226
Sultan Korkud 238
Sultan Mahmud 238
Sultan Mahmud Han 265
Sultan Musa 274
Sultan Mustafa 237, 251-252
Sultanönü 221; livâ-i s. 221
Sume Bacı 196
Sungur Burnu 253
Suriye 111, 135, 152, 348, 450
su sığırı 197, 234, 243; s. ineği 234
Suşehri 258
suvarma 222; s. öşür ve resim veril- 222
suvat 253; kadîmden s.-larıdır 253; s.-lar 253
sübaşı 141, 205, 231, 240, 252, 259, 269, 277, 377, 425, 427; mîrlivâ s.-ları 259; s. hassı 205; s.-lar 141, 377; s. timarı 240; sürgün s.-ları 427; sürgün s.-sı 141; Yörükân s.-sı 269
Sülemişli 253; s. cemâati 253
Sülemiş mahallesi 317
Sülemiş [XXVII/170] 263; karye-i s. 263
Süleyman Bey [XXX/195-5] 277
Süleyman Çelebi 390
Süleyman Dede [XXXII/208] 280, 282; hizmetkâr-ı zâviye 280
Süleyman Halîfe [XXX/195-5] 277; s. köprüsü 277
Süleyman Hal 183
Süleyman I 285; Kānûnî 454; Kānûnî Sultan Süleyman 404, 407; Kānûnî

Süleyman 173, 206, 227, 233, 261-262, 267, 270, 277, 280; Sultan Süleyman 193, 201, 287, 332, 434, 454, 460; Sultan Süleyman Han 232-333; Sultan Süleyman tahrirleri 460; Süleyman 140
Süleyman Paşa 175-176, 386-388, 391, 455-456
Süleyman Paşa [VIII/46] 223
Süleyman Paşa [VIII/47] 223
Süleyman Paşa [XXIX/192] 275; vakf-ı merhum s. 275
Süleyman Şah [XXVI/164] 261; vakf-ı zâviye-i s. 261
Süleyman [XXI/152] 257
sürgün 131, 135, 137-141, 144, 159, 173, 223, 318, 333, 341, 362, 364-369, 372-379, 381-386, 389, 391-392, 394-400, 402-404, 412-414, 416-418, 422, 424-430, 433, 449, 457, 459-461, 463-464; akrabâ-i sürgün 141; aksi istikāmetteki halk s.-leri 433; Anadolu'dan göçtürülmüş s.-ler 424; Anadolu'dan göçürülmüş s.-ler 460; Anadolu'dan yapılan Tatar s.-leri 416; büyük g. sürgünü 398; büyük s. vak'aları 395; cezâen s. et- 137; cezâen verilen s. hükümleri 366; devletin s. usûlü 383; esir s.-ler 461; esir s.-leri 367; göçebe halk s.-leri 397; göçebe s.-leri 392, 394; göçebe s.-ü 396, 402; halk s.-leri 417; Kıbrıs'a s. çıkar- 373; Kıbrıs'a s. edil- 378; Kıbrıs'a s. emri 375; Kıbrıs'a s. git- 375; Kıbrıs'a s. olarak git- 376; Kıbrıs'a umûmî s. hükmü 378; Kıbrıs'a yapılan ilk s.-ler 379; Kıbrıs s.-ü 318, 333, 374-375, 400; kütle hâlinde yapılan halk s.-leri 424; muhâcirin s. addedilmesi 461; Niğbolu livâsına âit s.-ler 367; Rumeli'ne yapılan s. işleri 464; Rumeli'ne yapılan s.-ler 461; Rumeli'nin iskânı için yapılan s.-ler 381; Rumeli'ye s. edil- 400; s. addedil- 427; s. akrabâsı 141; s. aşiretler 379; s. çıkar- 365; s. çıkarıl- 373; s.-den affedil- 365; s.-den muaf ol- 374; s.-e çıkan kāfile 464; s. edil- 404; s. edilen Anadolu halkı 457; s. edilen zümreler 395; s.-e gönderil- 376; s. emredil- 365; s. emri 140, 365, 375; s. et- 459; s. git- 364, 377, 464; s. hâneleri 372; s. hareketi 417; s. hareketleri 396; s. hizmeti 375; s. hükmü 141, 366-367, 369, 376; s. hükümleri 366, 382; s. iskânları 424; sistematik ve umûmî s.-ler 379; s. işâreti 461; s. işine ismi karışmış büyük kumandanlar 395; siyâsî maksatlarla yapılan s.-ler 428; s. kayıtları 425; s.-ler 140-141, 341, 364, 366-367, 373, 377-379, 384-386, 389, 391, 412, 418, 424-427, 430, 449, 457, 460, 463-464; s.ler 464; s.-lere âit kükümler 426; s.-lere mahsus hükümler 426; s.-lerin isimleri 376; s.-lerin reâyâ arasına karışması 461; s.-lerin Rumeli'de yerleştikleri bölge 427; s.-lerin yerleştirilmiş oldukları yerler 395; s.-lerle yeni köyler kur- 389; s.-ler zeâmeti 424, 460; s. metotları 424; s. mıntıkası 464; s. nizâmatı 140; s. olarak yerleştiril- 391, 424; s. sübaşıları 427; s. sübaşısı 141; s. tâifesi 141; s. timar beyleri 422; s. usûlleri 159, 422, 429; s. usûlü 416; s. usûlü ile iskân 366; s. yazıl- 365, 373, 375; târihî büyük s. 425; Türkmen s.-leri 398; Yörük s.-ü 396, 399
sütçülük 476; fennî s. 476
süvâri 409, 411; eyâlet s.-si 409

Ş
Şabanlı 459
Şa'ban Vaz'ullah [VII/43-1] 221; bahçe-i ş. 221
Şaban veled-i Abdülkerim [XXXV/219] 288

Şaban [XXIX/192] 275
Şadgeldi [XXXIV/217] 284, 287; ş. zâviyesi 284; vakf-ı zâviye-i ş. 287
Şah Bâli [XV/124] 244; ş. zâviyesi 244
Şah Çelebi [VI/20] 211
Şah Çelebi [VI/22] 211
Şah Çelebi [VI/26] 213
Şah Çelebi [XXXIV/216] 284
Şâhî (Aspas Seydi oğlu) [XIII/99] 241
Şâhî Hâtun 124
Şahin Lâlâ 457
Şahin [XIII/99] 241
Şahin [XXIX/195-4] 276
Şah İsmail 428; ş.-in adamları 428; ş.-in Türkmenleri 428
Şah Kulu [VI/31] 215
Şahla [XIII/98] 240
Şahmeden [IX/49] 224
Şahme Fakih [XXVIII/187] 273
şamanizm: eski Türk ş.-i 161; Türk-Moğol ş.-i 153, 159
şamdan 267
Şarabdâr 291; mezra-i ş. 291
şarapçılık 476
Şarkî Anadolu 114, 155, 348, 352, 464, 465
Şarkî Bulgaristan 424
Şarkîkarahisar 127, 184
Şarkî Rumeli 464
Şaşçılu 228; ş. timarı 228
şecere 356; Osmanoğulları ş.-si 356
şehir 114, 116, 118, 125, 132, 139, 142, 145, 160, 177, 179, 248, 262, 264, 265, 275, 315-318, 331, 354, 364, 369-370, 372, 387, 390, 399, 417, 430, 432-434, 436, 458-459, 461-462, 464, 476, 481; büyük ş.-ler 114, 436, 476; büyük ş.-lerde 156; büyük Türk ş.-leri 364; kurb-ı ş. 275; l.-ler 434; nefs-i ş. 248; ş. civarı 262; ş.-e âit teşekküller 170; ş.-e gir- 169; ş.-e ismini veren Baba Saltık 179; ş. et- 316; ş. halkı 139, 331; ş. hayatı 372; ş.-in nüfusu 318; ş.-in sâhibi 176; ş.-in vâridatı 176; ş. kur- 318; ş.-ler 118, 125, 132, 142, 161, 170, 181, 315, 318, 354, 369, 390, 430, 433, 458, 462; ş.-lerin yeniden kurulması ve iskânı 430; ş. oğlanı 145; ş. pazarları 399; ş.-şer 118; ş. vâdet- 166; ş. ve köy edin- 387; ş. vir- 165-166; Türkler tarafından tesis edilmiş ş. 459; Türk ve İslâm ş.-leri 417
şehirli 111, 135, 151-152, 317, 424, 449, 457, 462; ş. halk 317; ş. unsurlar 154
Şehsüvaroğlu Ali Bey [XXXIII/209] 283; ş. mektubu 283
şehzâde 253; ş.-den tapula- 253
Şehzâde Abdullah [XVI/135] 247; ş. zâviyesi 247
Şehzâde Nogay 361, 362
şeker kamışı 141, 369
Şekerler 253
şenlendir-,184-185; harap olan bir memleketi ş. 192; harap olan yerleri aşiretlerden adam bulup ş. 184
şenlet- 190, 191; bir mescit ve bir kervansaray binâ idüb şenlet- 191
şer'iye 204, 252; mahsûlât-ı ş. 204; ş.-si zâviyeye sarfolun- 204
şeyh 116, 118, 154, 165-167, 171, 175-176, 181, 183-185, 187, 189-191, 193-197, 201-202, 209, 213, 217-221, 223, 230-235, 247, 254-258, 266, 271, 273, 275, 277, 283-286, 288, 290, 333; abdal lakaplı ş.-ler 160; Anadolu'nun garp taraflarında yerleşen ş.-ler 170; Bektâşî ş.-leri 177; bir aziz ş. 163; emniyet karakolu ve bekçi vazifelerini gören zâviye ş.-leri 189; harbe giden veya yerlerine adam gönderen zâviye ş.-leri 189; hükm-i şerîfle ş. ve seccâde-nişin ol- 255; kadın tekke ş.-leri 196; köylere isimlerini veren ş.-ler 184; müşterek ş.-ler 247; ol zamanda çok ulular ve ş.-ler vardı 168; Osman Bey ve Orhan Gāzi'nin ş.-lerle olan münâsebetleri 175; rüyâyı tâbir eden ş. 163-164; ş. be müritler 167; ş. evlâdı 288; ş.-i azîzler zuhura gel- 254; ş.-in evlâdı

190, 288; ş.-in evlâdı ve akrabâları 181; ş.-in kuşağından çıkan bir ay 164; ş.-in maiyeti 185; ş.-i sâlih 201; ş-i zâviye 232; ş.-i zâviye 283; ş. kızı 164; ş-ler 168; ş.-ler 116, 170, 175-176, 181, 184, 189-191, 193-196, 235; ş. nasbet- 221, 285; ş. nasbolun- 217; ş. oğulları 187; ş. ol- 197, 202, 209, 213, 290; ş. tâyin et- 256; ş. ve müritleri 165; tarîkatları temsil eden ş.-ler 118; vakf-ı mezkûre ş. ol- 219; yeni zaviyenin ş.-leri 195; zâviyede bir ş.-i sâlih ola deyü tayinlen- 201; zâviyelerinde pâdişahları kabul eden ve onlara nasîhat veren ş.-ler 161; zâviye ş.-i 257; zâviye ş.-leri 175, 193, 195; zaviyeye ş. ol- 286
Şeyh Abdal Murad 117, 171
Şeyh Abdal Musa 117; Yesevî fukarâsından 171
Şeyh Abdullah [XXXV/219] 288
Şeyh Ahmed [VI/24] 213
Şeyh Ahmed [XV/123] 246
Şeyh Akbıyık 197; ş.-ın tesis ettiği zâviye 197
Şeyh Akbıyık [XXXV/219] 287, 288; ş. zâviyesi 287
Şeyh Akşemseddin 334
Şeyh Ali Hoca [XIX/143] 254; ş. zâviyesi 254; vakf-ı zâviye-i ş. 254
Şeyh Ali (Saruca Bâli oğlu) [VII/43] 220
Şeyh Ali [VII/40] 219; ş. zâviyesi 219
Şeyh Ali [XI/61] 229
Şeyh Bahşâyiş 190; ş. zâviyesi 190
Şeyh Bahşâyiş (Şeyh Elvan evlâdından) [VI/33] 216
Şeyh Bahşâyiş [VI/18] 207, 210; ş. zâviyesi 207, 210
Şeyh Bahşâyiş [VII/41] 219; ş. zâviyesi 219
Şeyh Bahşâyiş [X/53] 226; ş. zâviyesi 226
Şeyh Bahşâyiş [XV/111] 244-245; ş. zâviyesi 244; zâviye-i ş. 245
Şeyh Bâli 333
Şeyh Bâli [XV/124] 246; vakf-ı zâviye-i ş. 246
Şeyh Bâyezid [XI/69] 227, 231
Şeyh Bedreddin 199; ş. isyanı 199
Şeyh Bedreddîn 349
Şeyh Bedreddin [XV/121] 246
Şeyh Bedreddin [XVI/133] 247, 250; ş. zâviyesi 247, 250
Şeyh Cârullah (Şeyh Şâmî oğlu) [XX/145] 255
Şeyh Çelebi (Dede Bâki oğlu) [VI/39] 218
Şeyh Çoban (Kütahya kadısı) [VI/21] 211
Şeyh Çoban [XV/118] 244, 246; ebnâ-i ş. 246; karye-i ş. 246; ş. köyü 244
Şeyh Dede Bâli [XII/92] 238; ş. bendesi 238
Şeyh Edebâli 114-116, 156, 163-167, 170, 354; Edebâli 165, 167, 169; ş.-nin kızı 163; ş. ve müritleri 116
Şeyh Elvan [VI/33] 207, 216; karye-i ş. 216; ş. zâviyesi 207, 216
Şeyh Emîrullah [XXXV/219] 288
Şeyh Esenlü [VI/20] 207, 211; ş. vakfı 207
Şeyh Fazlullah (Şeyh Şâmî oğlu) [XX/145] 255
Şeyh Gaybî [XVI/126] 247
Şeyh Gâzi [XII/90] 233, 237; ş. zâviyesi 233, 237
Şeyh Geyikli Baba Sultan 117
Şeyh Habibullah [XXXV/219] 289
Şeyh Hacı İsmail 181-182
Şeyh İsmail 182; ş. oğulları 182
Şeyh Hacı İsmail köyü 182
Şeyh Hacı İsmail [XVIII/142] 252, 253; karye-i ş. 253
Şeyh Hasan-ı Rûmî [XVI/130] 247, 248; ş. zâviyesi 247, 248
Şeyh Hüseyin [XXII/155] 258; ş. zâviyesi 258; vakf-ı zâviye-i ş. 258
Şeyh İbrahim (Kütahya kadısı Şeyh Çoban oğlu) [VI/21] 211
Şeyhi Çelebi [XXXV/222] 290
Şeyh İdris [XV/112] 244-245; evlâd-ı

ş. 245; ş. zâviyesi 244; zâviye-i ş. 245
Şeyh İnci Dede [XXVII/184] 262, 270
Şeyh İnebeyi (Tur Ali Şeyh oğlu) [VII/42] 219-220; ş. zâviyesi 219
Şeyh İnehan [VI/14] 208
Şeyh İsmail [VI/29] 207, 214
Şeyh İsmail [XII/73] 233
Şeyh İsmail [XXXIV/217] 287; ş. nâm derviş 287
Şeyh Kandırmış [XII/88] 233
Şeyh Koçu Baba [XX/147] 254, 256; ş. zâviyesi 254; vakf-ı zâviye-i karye-i k. 256
Şeyh Koman [VI/21] 207, 211; ş. çiftliği 207, 211; ş. nesli 211
Şeyhler 219, 238; karye-i ş. 219, 238; ş. köyü 219; ş. mezrası [I/4-1] 201
Şeyhler [I/4-1] 203; mezra-i ş. 203
Şeyhler köyü 186
şeyhlik 183, 190, 192, 196; münhal olan zâviye ş.-i 190; ş. rütbesi 183; zâviye ş.-i 190, 194; zâviye ş.-leri 192
Şeyhlü 215-217; mevlânâ ş. kadısı 216; nefs-i ş. 216; ş. kadısı 215; ş. nâhiyesi 217
Şeyh Mahmud 167
Şeyh Mahmud [XI/71] 227; ş. evlâdı vakfı 227
Şeyh Makus [XIII/101] 238, 241; ş. zâviyesi 238; zâviye-i ş. 241
Şeyh Mansur [XXXIV/212] 285
Şeyh Mehmed (Mahmud Şeyh oğlu) [XXXV/223] 290
Şeyh Mezid [XII/80] 235; ş. zâviyesi 235
Şeyh Muhiddin [XIII/94] 239
Şeyh Muhiddin [XIII/95] 238-239
Şeyh Musa [XII/90] 237
Şeyh Musa [XXVI/165] 261; mezra-i ş. 261; ş. zâviyesi 261
Şeyh Muslihiddin [XIII/94] 238; ş. zâviyesi 238
Şeyh Mustafa bin Yusuf [XII/91] 238
Şeyh Nasrullah [XX/145] 255
Şeyh Nefirullah [XX/145] 255
Şeyhnelü 231; karye-i ş. 231
Şeyh Ömer Dede 185; ş. zâviyesi 185
Şeyh Ömer Dede [XXXIV/211] 284; ş. zâviyesi 284
Şeyh Paşa (Baba Ahmed'in oğlu) [XI/69] 227, 232
Şeyh Paşa (Hasan oğlu) [XIV/107] 244
Şeyh Paşa (Şeyh Taydan evlâdından) 216
Şeyh Paşa veled-i Hasan [XIV/107] 244
Şeyh Ramazan [XXXIV/214] 286
Şeyh Sadayî [XX/149] 256
Şeyh Sadullah [XX/145] 255
Şeyh Saltık 190; ş. zâviyesi 190
Şeyh Saltık [VI/15] 206, 208; ş. zâviyesi 206, 208
Şeyh Seydi Abdi Paşa [XXVIII/186] 271
Şeyh Seydi Ali [XII/75] 233-234; ş. zâviyesi 233
Şeyh Seyyid Abdi Paşa [XXVIII/186] 271
Şeyh Seyyid Ali Paşa b. Seyyid Kasım Paşa b. Şeyh Seyyid Abdi Paşa b. Seyyid Rûm Paşa b. Seyyid Hacı Musa b. Yusuf Paşa b. Seyyid Karaca Ahmed 271
Şeyh Sinan [XI/66] 227, 231; ş. zâviyesi 227; zâviye-i ş. 231
Şeyh Süleyman [XXVI/164] 261; ş. zâviyesi 261
Şeyh Şâmî 195
Şeyh Şâmî [XX/145] 254-256; ş. evlâdı 256; ş. zâviyesi 254; vakf-ı ş. 254
Şeyh Şücâ veled-i Hızır Baba [XXXI/207] 280
Şeyh Taydan [VI/34] 207, 216; ş. zâviyesi 207
Şeyh Turgud: Derviş Turgud 166
Şeyh Türkman [VI/23] 207, 212; ş. zâviyesi 207, 212
şeyhülislâm 411; ş. târihçi 411
Şeyh Yahşi (Şeyh Türkman oğlu) [VI/23] 212
şeyhzâde 256
Şıhzâdeler 253
Şiî 160
Şimâlî Bulgaristan 424
Şirmerd [XXIX/190] 274
şövalye: İslâm ş. ve misyonerleri 155;

Türk ş.-leri 155
Şumnu 178, 269
Şutruban 258
Şücâ Abdal 186
Şücâ Abdal [XII/84] 233, 236; ş. zâviyesi 233
Şücâ Baba [XII/76] 233-234; ş.-nın dervişleri 234; ş. zâviyesi 233
Şücâ Dede [XXVII/167] 262; ş. zâviyesi 262

T
taallukat 259; abdal t.-ı 259
Tabbâğîn 459
Tâceddin Dîvanı 220; karye-i t. 220
Tâceddin Kürd kızı (Şeyh Edebâli'nin hâtunu) 165
Taci Hâtun [XXXV/222] 290
Tadeusz Kowalski 349
Taharet Özü 255
tahıl 251; nüzül t.-ı 251
tahrir 122, 137, 139, 142, 200, 257, 268-269, 281, 318-319, 331-333, 368-369, 373, 391, 406-407, 413, 422, 424-426, 434, 453-454, 458, 460-461; arâzi t.-i 122, 139; arâzi t.-i defterleri 137, 453, 460-461; arâzi t.-leri 368; büyük arâzi t.-leri 122; eski tarihli t. defteri 422; husûsî t. heyetleri 200; muahhar târihli t.-ler 460; nüfus ve vergi t.-leri 434; Sltan Süleyman t.-leri 454; Sultan Süleyman t.-leri 460; t. defteri 407, 426; t. defterleri 391, 406, 413, 424-425; t.-e memur ol- 373; t. emini 140; t. eminleri 174, 368; t.-i cedîd 332; t.-ler 174, 425, 461; t. olun- 268-269, 331; t. sistemi 434; vilâyet-i Rûm r.-i 139; vilâyet müceddeden t. olun- 281; vilâyet t. edenler 268; vilâyet t.-i 142, 369; vilâyet t. olun- 333
Tahsin Öz 272
taht: t.-a geç- 168; taht-a geçir- 169
takyeci 142, 369
tâlib 190
tâlîmatnâme 367
Tamgacı Pûlâd [XX/146] 256; t. mezrası 256
Tanrıdağı 185, 265, 267; t. kurbu 185
tapu 229; t.-ya ver- 229
Tapu Defterleri 201
tapula- 185-186, 188, 210, 236, 253, 267-268, 335
tapunâme 251
Tapu ve Kadastro Umum Arşivi 320
Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü 183, 201, 264, 319, 323, 325, 336-378
Taraklı 116, 171
Taraklı Borlu 415, 459
Taranika Vaso [XXXII/208] 282
târihçe 181; zâviye t.-leri 181
târihçi 103-104, 116, 152, 200, 341, 343, 355-356, 379, 386-387, 395, 402, 410-411, 431; ecnebi t.-ler 149, 341; ecnebî t.-ler 103; eski Osmanlı t.-leri 103, 341; eski t.-ler 387; Garplı t.-ler 151; ilk Osmanlı t.-leri 104, 116, 343, 356, 395, 431; Osmanlı t.-leri 402, 410, 431; şeyhülislâm t. 411; t.-ler 103, 152, 157, 162-163, 166, 341, 386, 431
Târih-i Âl-i Osman 163
Târihî İlimler Kongresi 150
Târih Vesikaları 272
tarîkat 114, 117-118, 138, 153, 156, 166-167, 170-173, 195-196, 198-199, 352, 354, 497; dinî t.-lar 155, 168; dinî t. ve teşkîlât 167; İslâm t.-larının dervişleri 138; kültür ve t. merkezi 173; mistik t. ve teşkîlat 156; mistik t. ve teşkîlât 354; muhtelif t.-ların mümessilleri 155; Müslüman mistik t.-ları 153; Müslüman mistik t.-larının teşekkülü 159; Orta Asya'dan gelmiş dervişler ve t.-lar 169; Seyyid Ebû Elvan t.-ı 117, 171, 172; tarîkatların âyin ve erkânı 199; tasavvuf t.-ları 114; tekke ve t.-lar 167; t.-ın dervişleri 166; t.-lar 114, 118, 156, 161, 169, 181,

195, 198-199, 352, 497; tlar 199; t.-ların mümessilleri 198; t.-ları temsil eden şeyhler 118; t.-lar mümessilleri 169, 170; t. m 170; t. müesseselerinin köylerdeki faaliyetleri 170; t. müessisi 160
tarla 109, 131, 267, 270-271, 329; t.-lar 174, 270-271
Taru Bükü 263; mezra-i t. 263
tas 234-235, 262, 267
Tasahori 242
tasavvuf 114, 161, 352; t. cereyanı 114, 352; t. ıstılâhı 161; t. tarîkatları 114
taşçı 142, 369
Taşkend 250
Tatar 179, 402, 405-406, 408-412, 416, 455, 460, 463; Akdağ t.-ları 455; Aktav t.-ları 411; Anadolu'dan sürülüp gelmiş t.-lar 460; Anadolu'dan yapılan t. sürgünleri 416; Kırım t.-ları 410; muhâcir t. kolonları 179; Nogay t.-ları 410; t. aşîretleri 408, 410; t. beyi 409; t. beyinin aşîreti 412; t. cemâati 455; t. çadırı 408; t. kabîleleri 409-411; t. kuvvetleri 411; t.-lar 409-410, 416; Türkmen ve t. muhâcirler 405; Türk ve t. cemâatleri 406; Türk veya t. göçebe aşîretleri 412
Tatarcık veled-i Hızır [XXXI/207] 280; Tatarlar 177, 406; cemâat-ı Yörükân-ı t. 406
Tatarlık 177, 264; mezra-i t. 264
Tatarpazarı 409
Tatarviranı 177, 264-265; mezra-i t. 264-265
tava 201, 262, 267
tavâif-i mülûk 121
Tavşanlu 205
Tavşan Ovası 459
tavukçuluk 476
Taylular 458
Tayyib [XI/64] 230
Tazılar 266; karye-i t. 266
teber 182; belinde t. 182
tecerrüt 160
tehcir 131, 136, 363-364, 383, 388, 392, 397, 427, 429-430, 454, 457, 484; mecbûrî t. ve iskânlar 429, 430, 457; sistematik iskân ve t.-ler 131; t.-e tâbi tutulan muhâcirler 484; t. ve iskân metodu 364; t. ve iskân politikası 392, 454
tekâlif 145, 203, 223, 248, 256, 258, 264-265, 272, 276, 284, 317-318, 320, 331-333, 337, 367, 374-375, 380, 425; örfî t. 374, 425; sancak beyi t.-i 337; t.-i divâniye 276; t.-i örfiye 145, 203, 223, 248, 256, 258, 264-265, 272, 284, 317-318, 320, 331-333, 375, 380; t.-i örfiyeden müsellem ol- 203; t.-ten muaf tutul- 367
Teke 140, 372-373, 428; t. livâsı 372
Teke-ili 373; t. livâsı 373
Tekeli Musalar 459
Tekelü 228, 459; karye-i t. 228
Teke [VII/43-1] 221; imâm-ı mescid-i t. 221
tekfur 456; Gelibolu t.-u 456; İstanbul t. 163
Tekirdağ 455, 456
tekke 167, 174, 178, 180, 182, 191, 194-196, 198-199, 202; Bektâşî t.-leri 167; Bektâşî t.-si 167; kadın t. şeyhleri 196; muhtelif türbe ve t. tipleri 180; Od Yakan Baba nâmındaki dervişin bir köyde binâ ettiği t. 195; t. binâ eyle- 191; t. kur- 194; t.-ler 159, 161, 167, 180, 182, 191, 199; t.-leri 167; t. ve tarîkatlar 167; Yahya Bey t.-si 191
Tekür (imparator) 419
tekye 203, 207, 210, 220-222, 228, 237, 241-242, 244, 260, 262, 269, 277-280; hizmetkâran-ı t. 221; mühimmât-ı hizmetkâr-ı tekye 220; t. binâ et 279; t. binâ et- 220; t. binâ eyle- 269; tekke 173; t. hudemâsı 262; t.-nin mütevellîsi 222; t. yap- 280; t.-ye hizmetkâr olan dervişlerin maaşları 220; t.-ye vakfet- 210; vakf-ı t. 278

telhis 319; t. gönder- 319
tembelhâne 174
temessük 143, 218, 253, 260, 262, 331, 334-335, 370-371; elinde t.-ü vardır 253; eline t. vir- 262; ellerine t.-ler ver- 218; kavî t.-e mâlik ol- 331; t. al- 143, 370; t. alma- 371; t.-ler 371; t. olun- 334
Temirhan [XXVII/176] 266
temlik 117, 126, 130, 132, 265, 288, 315, 319-320, 325-331, 333, 336; arâzi t. et- 117; fütûhat zamanlarında yapılan büyük t.-ler 132; köy ve mezra t. edil- 320; kullarına t. et- 328; pâdişahlar tarafından vakıf veya t. edilen topraklar 126; serbestlik üzere t. olun- 325, 336; t. edil- 327-328, 331; t. edilen arâzi 326, 328-329; t. et- 265, 288, 330; t.-ini recâ et- 319; t.-ler 149; t.-ler yap- 326; t. ol- 333; toprak vakıf ve t.-leri 315; ümeraya t. edilen arâzi 325
temliknâme 132; t.-ler 132
Tempe Boğazı 167
Temurhan Şeyh 185
tepsi 185, 199, 201, 210, 230, 234, 262, 267; t.-ler 199; üç kuzu t. 262
terzi 142, 369
Tesalya 167, 405-406
Tevârih-i Âl-i Osman 431, 463
Tevârih-i Âl-i Osman (Uruç Bey) 169
tevkî 270
t.-i şerîf erzânî kıl- 270
tevliyet 124, 201-202, 205, 224-225, 227, 230-231, 236, 254, 262, 270, 274, 288, 290; bervech-i t. tasarruf et- 225; cihet-i t. tâyin et- 201; cihet-i t. ve nezâret 231; öşr-i t. 202; t. aslâh-ı evlâda şart olun- 205; t. ebnâya şartmış 262; t.-i kendü nefsine 230; t. vakfiyesinde evlâdına meşrûtdur 254
tevzînâme 272, 291; bâb-ı saâdetden t. sadaka olun- 272
tezkere 279
Tırhala 167, 404, 406, 410, 432, 455, 458-459
Tırnova 390, 458-459
ticâret 111-112, 135, 348, 364, 450-451; büyük muhâceret ve t. yolları 112, 451; büyük t. ve muhâceret yolları 111, 135, 450; kültür ve t. merkezleri 364; t. ve muhâceret yolları 348; t. yolları 152; t. yolu 167
Tilkiler 459
timar 122-124, 126-129, 132, 141, 185, 190, 192-193, 203-205, 208-209, 211-214, 216, 219-222, 224, 229, 231-232, 235, 237, 240, 244-249, 252, 257-258, 263, 266, 270, 275, 278, 283-286, 291, 319, 331, 368, 378, 383, 391, 400, 413-422, 427, 435, 456, 460; Ahi Elvan'ın kadîmi timarı 225; Ahi evlâdının t.-ı 224; Anadolu'da t. tasarruf et- 427; bervech-i t. 185; bervech-i t. mutasarrıf 224; bir köyün t.-ı 193; bozulub t. ol- 263; çiftlik t.-a veril- 208; divânîsi t.-a tasarruf olun- 204; divânîsi t. tarikiyle tasarruf olun- 204; divânîsi t. tarîkiyle tasarruf olun- 204; divânî t. 257, 278; erbab-ı t. 237; erbâb-ı t. 270, 378; erbab-ı t.-a raiyet kaydolun- 237; erbâb-ı t. reâyâsı 319, 331; hisar eri t.-ı toprağı 221; iki başdan t. 284; iki başdan t.-a kaydolun- 257; kadîmden timardır 203; kale muhâfızları t.-ları 127; kârbansarayı t. et- 203; mensuh olub ti.-a veril- 286; mensuh olup t.-a veril- 212-213; mülkleri t. hâline sokul- 419; mülkleri t. şekline sokul- 391; mülk t. 128; ol vilâyeti t. verdiler 456; Osmanlı t. sistemi 422; örfiyesi t.-a emrolun- 245, 248; örfiye t.-a emrolun- 252; pâdişah emriyle t.-a veril-418; pâdişah emriyle t. hâline sokulmuş bağ ve zeytinlik 419; rüsûmun sâhib-i t.-a vireler 252; sâhib-i t. 237, 248; sehivle mülk kaydolmamağın t.-a veril- 249; sipâhî t.-ı

122, 127-128, 257; sipâhî t.-ları 128, 383; sipâhîye ti. Veril-257; sipâhîzâde olmayanlara t. dağıt- 132; Sultan Mehmed Han zamanında t.-a veril-123; sübaşı t.-ı 240; sürgün t. beyleri 422; t.-a emrolun- 205, 245, 291; t.-a emrolundu mülkiyet bozuldu 205; t.-a ilhak edilmiş şahsî mülk veya vakıflar 123; t.-a kaydolun- 244, 247-248; t.-a veril- 123-124, 190, 192, 205, 209, 211-214, 216, 219-220, 237, 258; t. beratları 415; t. beyleri 416; t.-da tasarruf olun- 211; t. defteri 414; t. emrolun- 244; t. eri 229, 235; t. erleri 222; t. halkı 427; t.-ın hizmetin affet- 247; t.-ı Nöbetciyân 204; timar beyleri 129; timar sâhibi 128, 129; t. kaydolun- 237; t.-lar 126, 127, 129, 413, 415-417, 422, 427; t.-ların sâhipleri 414; t. ol- 204; t. sâhibi 414-415, 420-421; t. sâhibi beyler 414; t. sâhipleri 222, 400, 414-416, 420; t. veril- 415; t. verilmiş sipâhîler 414; t. verimiş sipâhîler 415; vakıf ve t. defterinden hâric kal- 283; yeni t. sâhipleri 420; zuamâ ve sipâhî t.-ları 127
timarlı kale müstahfızları 436
timarlı sipâhî 127-128, 416, 433, 435, 436; t.-ler 127-128, 435
Timur 409-410, 412, 431; t. istilâsı 412, 431; t.-un Anadolu'yu istilâsı 431; t.-un Kırım'ı istilâsı 410
Timur Baba 266; zâviye-i t. 266
Timur Baba [XXVII/174] 262, 266; t. zâviyesi 262
Timurhan 463
Timur Han 431
Timur Han [I/3] 201-202; t. veled-i Boğur Şeyh 202
Timurhan Şeyh [XXVII/171] 262-263
Timurlenk 463
Timurlu 459
Timurtaş 206
Timurtaş Bey 188
Timurtaş Beyoğlu Hızır Baba [XXXI/207] 280
Timurtaş Paşa [XXXIV/216] 286
Timurtaş [XXVII/167] 262
Timürciler 459
Tire 244, 390
Tirfüllü Viranı 265
Togan [XXIX/190] 274
tohumluk 479
Tokat 124, 127, 175, 417
Toktagu Han 361-362
Topkapı Sarayı 179
toprak 121-122, 124-126, 129-131, 137, 184-185, 188-189, 193, 315, 322, 326-327, 331, 363-364, 368, 370, 382, 418, 453, 469, 493-496; açılacak t. arayan muhâcir dervişler 185; beylik toprak 129; boş bulunan t.-lar 185; boş t. 189; boş t. ara- 185; boş t. bulmak 185; boş t. bulup yerleş- 189; boş t.-lar 159; boş t.-lar 162, 171, 184; boş ve mimbit t.-lar 364; büyük t. mülkiyetleri 125; büyük t. mülkiyetleri 122; büyük t. mülkleri 125; dağdan ve bayırdan t. aç- 185; devlete âit t.-lar 122; hâlî ve çorak t.-ları işle- 178; hâlî ve harâbeden satın alınmış t.-lar 189; Hıristiyan t. asâleti 122; kâfir-i kör'den t. aç- 187; kendi t.-ları üzerinde pirinç ve pamuk yetiştir- 324; mâlikâne tarzında t. tasarrufu 122; mevattan açılmış t.*lar 189; mîrî t. 331; mîrî t.-lar 131; mülk t. 129; mülk t.-lar 129, 331, 418; mülk ve vakıf t. sâhipleri 130; öşür veren mülk t. 189; pâdişahlar tarafından vakıf veya temlik edilen t.-lar 126; soy ve t. asâleti 122; soy ve t. asâleti sınıfları 121; şahsî mâhiyette t. mülkiyetleri 126; t.-a bağlan- 161; t. aç- 185; t. açıcı 178; t. açmak 161; t. asâleti 130; t. asâleti sınıfları 122; t.-a yapışıp tutun- 188; t.-a yerleş- 161, 182; t.-a yerleştirme siyâseti 159; t. buhranı 368;

temlik edilen topraklar 126; t. geliri 193, 322; t.-ı aç- 188; t.-ı işle- 184, 188; t.-ı işleyen sâdât 184; t.-ı olmayan köylü 368; t.-ı zâviyeye vakfet- 184; t. işçiliği 137, 363, 453; t. işçisi 469; t. işleri 161; t. kadıları 143, 370; t. kânunu 494; t. kirâlayıcı 368; t.-lar 189; t.-lar bahşet- 174; t. mâlikâneleri 122, 326-327; t. mülkiyeti nizamı 493; t. mülkiyeti rejimi 493; t. mülkleri 121, 124, 327; toprak beyi 129; toprak geliri 127, 129; toprak gelirleri 126; toprak zengini 129; t. reformları 493-496; t. reformu 493, 495; t. vakfedebil- 189; t. vakıf ve temlikleri 315; t. vergileri 322; vakıf t.-lar 126; verimsiz t. 382; yeni açılan t.-lar 189; yeni t. mâlikâneleri 326; yurtluk t. 189; zaviyenin vakfı olan t. 186; zâviye vakfı t.-lar 189
Toprak Dağıtma Kânunu 486
Toprak Kânunu 486
Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü 479, 480, 482
Torahan [XVIII/142] 253
Torasanlı 459
Torbalı veled-i Mehmed [XII/91] 238
Torul 418, 420
Toru Öyüğü 247
Tor veled-i Abdal [VI/30] 215
tosun 234
Totoş 251
Trabzon 139, 183, 277-278, 368, 391, 416-418, 420, 422, 478; t. livâsı 420; t. livâsı mufassal defteri 418; t. sancağı 420; t. sancağı mufassal defteri 417; t. sancak beyi 368; t.-un fethi 416; t. vilâyeti 277
Trabzon Rum İmparatorluğu 417
Trakya 355, 362; t. kıyıları 355
Tufan Dede 187
Tufan Dede [XXXIV/213] 285
tuğra 200, 333; pâdişahların t.-ları 200; t.-lar 200; t.-yı saâdet 333
Tuğrul Baba [III/7] 203-204; t. zâviyesi 203-204
Tuğrul (Dündar Bey oğlu) [V/11] 206
Tumacı [XX/149] 256
Tuna 105, 158, 344, 361, 392, 410, 424, 432-434, 460; t. boyları 105, 158, 344; t. boyu 392, 410; t. havzası 361; t. hudutları 424
Tunceli 478
Tunus 126
Tur Ali Şeyh [VII/42] 220
Turdi [XXII/153] 258
Turfillü 263; karye-i t. 263
Turgud Alp 167, 172; t. ol vakit *gâyet pîr olmuşdu* 172
Turgud [XXVII/176] 266
Turhan Bey 400, 404, 406
Turna Pınarı 288
Tursun Bey [VIII/45] 223
Tursun Fakih 169
Tursun (Hasan oğlu) [XIV/107] 244
Tursun veled-i Hasan [XIV/107] 244; timar-ı t. 244
Tutrakan 191
tuz 397-399, 457; inhisar t.-u 399; t. getir- 398; t. inhisarı 397-398, 399; t. istihsal ve satışı 398; t.-lar 398; t. satışları 398; t. tedâriki 399; t. yasağı 397, 457
tuzcu 322
tuzculuk 363
tuzla 274, 398; t. yeri 274
türbe 117, 124, 170-171, 180, 197-198, 206, 217, 225, 234, 242-243, 287, 291, 323, 334; Akşemseddin hazretlerinin t.-sini ihyâ et- 323; Bursa'da t.-si olan Geyikli Baba 170; Eyüb Sultan t.-leri 180; hayır sâhibi için duâ edilen t.-ler 180; mezarı üzerine t. binâ et- 217; muhtelif t. ve tekke tipleri 180; Sarı Saltık Baba t.-si 178; t.-i mutahhara 243; t.-i şerîf 242, 334; t.-ler 174, 181, 198; t. ve mezarlar 180; t. yap- 173; Umur Paşa t.-si evkafı 197; Umur Paşa türbesi 197; vakıfları olan t.-ler 180; vakıf para ile t.-yi bekleyenler 180
türbedâr 180, 232, 280; t. tâyin ettir- 180

türbehân 290
Türk 103-106, 108-109, 111-115, 124, 127, 130-132, 135-139, 144, 153, 178-179, 199, 341-346, 348-350, 352-360, 364, 366, 379, 383, 385, 388, 391-393, 395, 406, 411-412, 414-415, 417, 423-424, 429-430, 433-434, 449-460, 462-465, 469-470, 473-474, 479; Alevî t.-ler 161; Anadolu Alevi t.-leri 161; Anadolu'da t. nüfusu 113; Anadolulu t. 465; Anadolu t.-leri 106, 150, 345; Anadolu'yu Türkleştiren t. muhâcirleri 359; Balkanlardaki t. hâkimiyeti 433; Balkanlardaki t. ilerleyişi 433; bir avuç t. 342; Bizans hizmetine giren t.-ler 111, 136, 348, 450; büyük t. akınları 113, 451; büyük t. devletleri 113, 136, 366, 451; büyük t. muhâcereti 152; büyük t. şehirleri 364; büyük t. târihi 130, 451; canlı at kuvvetiyle kurulan t. imparatorlukları 113; eski bir t. vatanı 179; eski t. devletleri 463; eski t. memleketleri 160; eski t. soyları 112, 450; eski t. şamanizmi 161; Garbî Anadolu'nun t.-ler tarafından fethi 355; göçebe t. unsuru 358; gözü pek ve azimkâr t. kolonları 178; hâlis t. 455, 459; hâlis t. kanını 138; hâlis t. soyu 464-465; hâlis t. soyundan aşîretler 454; Hıristiyanlığı kabul etmiş olan t.-ler 451; Hıristiyanlığı kabul etmiş t.-ler 112, 350; Hıristiyan t. 112; Hıristiyan t.-ler 111-112, 349-350, 450-451; hudutlara yerleşen t.-ler 138, 457; İran t. aşîretleri 161; İslâmiyet'ten evvel bütün t. dünyası 155; İslâmiyet'ten evvelki t. alpları 114, 352; İslâmiyet'ten evvel t. dünyası 352; İslâm ve t. âlemi 154; İslâm ve t. devleti 106, 345; Karadeniz'in üstünden taşan t. akınları 111; Karadeniz üstünden taşan t. akınları 136; kolonizatör t. dervişleri 149, 158-159; misyoner t. dervişleri 115, 157, 354; Müslüman t. kahramanı 114; Müslüman-t. kahramanı 352; Orta Zaman t. târihi 150; Osmanlı devrinin t. kolonları 349; Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran t.-ler 109, 346; Osmanlılardan evvel t.-ler 124; öz bir Türkçe ile konulan t.-ler 349; öz bir Türkçe ile konuşan t.-ler 450; Rumelili t. 465; Rumeli'nin t.-leri 429; Selçuklu t.-leri 359; şimalli t. topluluğu 349; t. akını 161, 465; t. akınları 113, 130, 136, 348, 433, 450-451, 463; t. Anadolu 113, 352, 430, 462; t. askeri 411; t. aşîreti 105, 344; t. beylikleri 151; t. cemiyeti 157; t. çiftçiler 424; t. çocukları 460; t. dervişleri 132; t. devleti 158, 178; t. devletleri 111, 135, 348, 392, 450; t. devri 430; t. dili 105, 344; t. dil ve dinini yay- 178; t. dünyası 114; t. ekonomisi 479; t.-e mahsus âdetler 465; t. fütûhatı 180; t. fütûhatı devirleri 180; t. hükümdarı 179; t. ırkı 131, 149; t. idâre adamları 154; t. imparatorlukları 452; T. imparatorlukları 156; t. isimli Hıristiyanlar 112, 350; t.-İslâm âlemi 162; t-İslâm dünyası 104; t.-İslâm dünyası 154; t.-İslâm kültürü 105, 343; t.-İslâm memleketleri 159; t. istilâsı 173, 434; t. kanı 144; t. kitleleri 348; t. kültürü 470; t.-ler 103-105, 112-114, 131, 139, 149-150, 155, 157, 341-344, 349, 352, 391-392, 395, 406, 417, 424, 434, 452, 456, 458, 473; t.ler 360; t.-lerin memleket ve toprak açıcıları 178; t.-lerle meskûn sâhalar 430; t.-ler tarafından tesis edilmiş ş. 459; t. manastırları 159; t. milleti 469; t. misyoner dervişleri 199; t. muhâcirler 181; t. münevveri 108; t.-Müslüman nüfus ile iskân edil- 433; t. nüfu-

su 137, 173, 451; t. nüfus ve ekonomisi 469; t. oğlanı 415; toprak asili t. beyleri 423; t. oymakları 161; t. soyları 111-112, 124, 136, 348-450; t. soyu 109, 112, 136, 346, 350, 356-357, 449, 451, 470, 474; t. soyundan sipâhîler 414; t. şövalyeleri 114, 155, 352; t. târihi 108, 113, 136, 158, 173, 360, 393; t. toprakları 343; t. unsurlar 355; t. unsurları 464; t. unsuru 138, 139, 360; t. unsuru ile iskân 453; t. uzletgâh ve manastırları 173; t. vatanı 357, 385, 465, 469; t. ve Bizans dünyaları 111, 136, 348, 450; t. ve İslâm devleri 341; t. ve İslâm devleti 103, 385; t. ve İslâm dünyas 155; t. ve İslâm dünyası 113-114, 151, 156, 343, 352-353, 359; t. ve İslâm dünyası imparatorluğu 162; t. ve İslâm imparatorluğu 388; t. ve İslâm memleketi 430; t. ve İslâm memleketleri 127; t. ve İslâm şehirleri 417; t. ve Müslüman dünyası 154; t. ve Müslüman muhâcir 379; t. ve Müslüman muhâcirler 383; t. ve Tatar cemâatleri 406; t. veya Tatar göçebe aşîretleri 412; t. yayılışı 359; t. zümreleri 474; umûmî t. târihi 358; yeni İslâm olmuş t.-ler 150; yeni t. kabîleleri 355; yurt dışında kalmış t. soyu 470; yüksek t. aristokrasisi ve memurları 154

Türkçe 112, 342, 349, 350, 356, 385, 450-451, 465; hâlis t. 112, 350, 451; öz bir t. ile konuşan Türkler 349, 450; öz t. 112, 350; saf ve güzel Türkçe 465; t. konuşan Müslüman köylü 385

Türker Acaroğlu 350

Türk Etütleri Merkezi 150

Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi 160

Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası 150, 343

Türkistan 359

Türkiyat Enstitüsü 150

Türkiyat Mecmuası 156

Türkiye 125-126, 130, 160, 323, 330, 360, 428, 460, 469, 472-473, 485-486, 488, 493-496, 498

Türkiye Cumhuriyeti 494

Türkleş- 105, 344, 359, 384, 430-431; Anadolu'nun t. 359

Türkleştir- 138, 176, 356, 359, 392, 465; Anadolu'nun t.- 359; iskân ederek t. 392

Türkleştirilmiş 131

Türkleştiril- 139, 144, 364, 367; Rumeli'nin iskânı ve Türkleştiril- 364; yeni fethedilen bir memleketin t. 367

Türklük 112, 161, 349, 430, 450-451, 465

Türkman 249, 252, 431, 462-463; çiftlik-i evlâd-ı t. 249; t. tayfası 462; t. zamanı 252

Türkmanoğlu 458

Türkman Şehsüvarlı 458

Türkmen 114-115, 117-118, 171, 182, 189, 347, 353-354, 356-358, 360, 362-363, 384-385, 393-394, 397-398, 400, 405, 428, 436, 454, 462, 463-464; Anadolu'daki t. aşîretleri 115; Anadolu'daki t.-ler 428; Anadolu'da t. aşîretleri 357; Anadolu'ya gelen t. boyları 168; Anadolu'ya gelen veya nakledilen t. boyları 118; göçebe t. 436; göçebe t. aşîretleri 363; göçebe t. kabîleleri 400; göçebe t.-ler 110, 153, 347, 356, 394, 454, 464; göçebe t.-lerin göçürülmesi 454; Hazar ötesi t.-leri 161; kalabalık t. toplulukları 397; Kızılbaş t.-ler 428; Şah İsmail'in Türkmenleri 428; t. akvamı 175, 189; t. asilzâdeleri 358; t. aşîretleri 156, 182, 354, 384-385, 393, 462; t. boyları 168; t. ili 360; t. kabîleleri 114, 118, 155, 168-169, 353; t. kabîlesi 117, 171; t.-ler 118, 169, 358, 362, 428; t. sürgünleri 398; t. ve Tatar muhâcirler 405; uç t.-i 358;

yarı göçebe t.-ler 161
tütüncülük 475-476

U
uç 103, 113-114, 352, 355, 358, 361, 422, 456; Anadolu'daki u. beyleri 361; Anadolu'daki u. beylikleri 113, 155, 352; Batı Anadolu'daki u. beylikleri 355; u. beyliği 103, 149, 341; u. beylikleri 151, 154-156; u. Beyliklerindeki köyler 156; u. bölgesi 422; u. esin- 456; u.-lar 114, 352, 355, 422; u.-lardaki beylikler 361; u. Türkmeni 358
udul 251; u.-i müslimîn 251
Ugrun 279
Uğur gölü 251
ulak 140, 223, 236, 251, 256, 265, 320, 332-333, 365; u. ve suhre 223
ulemâ 154, 169, 183, 231, 316; Acem u.-sı 183; aslah-ı u. 231; bu adam u.-nın kurdudur 183; u.-i i'zâm 183; u.-i i'zâmın mevdûdı 183
Uluçam 201
ulûfe 275, 325, 337; kale neferatının u.-leri 325; u.-ler 337
ulûfeci 420
ulûfeli 436; u. kale neferleri 436
ulus 137; u.-lar 137
Umur Bey 391, 406
Umur Dede (kutbü's-sâlikin) [VI/38] 207, 218
Umur Paşa 197; u. türbesi 197; u. türbesi evkafı 197
Umur Paşa [XIII/99] 240
Umur Pınarı 279
Urfa 487
Urgancı 458
Urgancılar 458
Uruç Bey 169
Uruç Bey Tarihi 163
uteka 224, 256, 271, 291-292; aslah-ı u. 224; evlâd-ı u. 256; u. evlâdı 271
Uz 348; u. askerleri 348; u.-lar 348
Uzakdoğu 360
Uzeyirlü 236; karye-i u. 236
uzletgâh 173
Uzun Hasan [XXXII/208] 282; u. nâm çiftlik 282
Uzun Yusuf [XXXII/208] 283

Ü
ümerâ 246, 256, 262, 318, 325, 332; ü.-i Dulkadiriye 262; ü. ve küberâ 256, 318, 332; ü.-ya temlik edilen arâzi 325
Ümidviran 176, 275
Ürgüp 251, 376
Üsküp 330, 403-406, 432; ü.-ün fethi 403
Üveys [VI/25] 213

V
vâiz 278; sâlih ve mütedeyyin vâiz 278
vakfet- 184, 187, 201, 205-206, 210, 225-226, 230, 233, 235, 237, 239, 242, 270; atası ruhiyçün v. 270; bağ ve bahçe yetiştirerek zaviyelerine v. 187; bakır avadanlığın vakfet- 210; bir çiftlik yer vakfet- 237; değirmen yapub v. 187; kendü zaviyesine vakfet- 205; medreseye v. 225; tekyeye v. 210; toprağı zâviyeye vakfet- 184; türbesinde tilâvet-i kelâm*ı mecîd idile deyü v. 206; vakf-ı evlâdlık üzere v. 233; vâridîn ve nâzilîne v. 230; yerlerinden vakfet- 210; zaviyesine birkaç pâre köyler; vakfet- 201; zaviyesine v. 239; zaviyesine vakfet- 201; zâviyeye v. 177; ziyâdesin vakfet- 201
vakfiye 123, 124, 201, 205, 225-226, 228, 230-231, 238, 242, 244-246, 250, 254, 285, 290, 337, 361; tevliyet v.-sinde evlâdına meşrûtdur 254; v.-i ma'mûlün-bihâ 337; v.-i şer'iye 231; v.-leri görül- 245; v. nezâreti 226; v.-sine şart et- 290; v.-si zâyi ol- 238, 242; v. üzere

mukarrer et- 205; v. yazdır- 205, 285
vakfiyet 123, 202, 204-209, 211-216, 218-219, 223-224, 226, 232, 235, 238-239, 241-243, 246, 248, 253, 256, 260-261, 263-264, 266, 268-269, 273-275, 278, 283, 285-286, 290-292; bervech-i v. tasarruf yerleri vardır 253; cebelüsün virüb v. üzere tasarruf et- 232; kadîmden v. üzere tasarruf olun- 263; v.-e hükmolun- 235; v.-i bozul- 123; v.-i evlâd 235; v.-i mukarrer buyurul- 268; v.-in mukarrer et- 215; v.-in mukarrer tut- 264; v.-i zâhir ol- 248; v. mukarrer kılın- 263; v. mukarrer tut- 218; v. müsellem tut- 218; v. üzere mutasarrıf 206, 213, 219, 226; v. üzere mutasarrıf ol- 207, 223, 273; v. üzere tasarruf 246; v. üzere tasarruf et- 204, 209, 211, 213-214, 248, 274-275, 290; v. üzere tasarruf eyle- 208, 214, 216, 278; v. üzere tasarruf olun- 205, 226, 241-242, 260-261, 285, 291-292; v. üzere tasarruf olunagel- 256; v. üzere veril- 266; v. üzere zirâat ve harâset et- 283
vakfol- 209, 261; iki başdan v. 261
vakıf 122-127, 130, 149, 175, 185, 187, 189, 191, 194-195, 197, 201-213, 215-216, 219-223, 225-233, 235, 237-241, 243-248, 250, 252-254, 256-258, 261-266, 268-279, 283-292, 315-316, 318-319, 320-325, 327-329, 334, 364, 383-384, 404-406, 435, 453; âile v.-ı 197; altı müdlük v. yeri 220; amme v.-ı 194; arâzi v.-ları 315; beratla v. tasarruf et- 185; büyük âile 327; büyük bir işletme mâhiyetinde olan v. 197; cemâat-i gılmânân-ı v.-ı kefere 291; çiftlik manzarası arz eden v. 197; deftere eşküncilü v. kaydolun- 205; dört pâre bağ vakıf imiş 216; eşküncilü v. 205-206; evlâd-ı sâhib-i v. 263-265; evlâtlık v. 123, 125-126, 176-177, 194-195, 327; evlâtlık vakıf 125; evlâtlık v.-lar 194, 327; gılmânân-ı v. 289; iki başdan v.-a tasarruf olun- 261; iki çiftlik v. yer 226; iki çiftlik yeri tasarrud ider v. 291; imtiyazlı büyük v. ve mülk sâhipleri 364; kadîmden v.-dır 289; kadîmden v. olagel- 213; kadîmî v. 274; kadîm v. 247; kendi ruhiçün v.-ı evlâdlık üzere s. et- 272; mahsûlât-ı v. 290; medrese v.-ı 238; meşîhatini v.-ı evlâd et- 275; mücerredân-ı evlâd-ı sâhib-i v. 264; mülkün v.-a geçmesi 125; mülk ve v. sâhiple ri 364; mülk ve v. toprak sâhipleri 130; öşürlü v. 229; pâdişahlar tarafından v. veya temlik edilen topraklar 126; sâhib-i v. 220, 223, 248, 264; sâhib-i v. evlâdı 185; sultan ve vüzerâ v.-ları 126; şart-ı v. 125; timara ilhak edilmiş şahsî mülk veya v.-lar 123; toprak v. ve temlikleri 315; umûmî hizmetlere tahsis edilmiş büyük v.-lar 126; umûmî hizmetlere tahsis edilmiş büyük v.lara 126; umûmî hizmet v.-ları 127; umûmî menfaat ve hayır işleriyle meşgul büyük v.-lar 126; v.-a buyur- 237; v.-a hükmolun- 261; v.-a ilhak eyle- 230; v.-a kaydolun- 248; vakıf olagel- 211; v. arâzisinde yaşayan reâyâ 383; v.-a tâyin ettir- 325; v.-a ver- 324; v. canibinden verilecek tohum 324; v. çiftliği 266; v. çiftlik 197, 211; v. defteri 318; v. deyü kaydol- 229; v. hademesi 322; v. hanlar 320; v.-ı âm 212; v.-ı evlâd 123, 212, 237, 239, 246, 265, 272, 273, 276, 286, 290; v.-ı evlâd et- 250, 265; v.-ı evlâd kıl- 235; v.-ı evlâdlık 124, 212, 233, 239, 250, 257, 263-264, 273-275; v.-ı evlâdlık üzere mutasarrıf ol- 264; v.-ı Germiyan 221; v.-ı kadîm 208, 212-213, 215-216, 220, 245;

v.-ı kârbansaray 221; v.-ı medrese 225; v.-ın kulları 290; v.-ın sınuru 264; v.-ı tekye 278; v.-ı yokdur 271; v.-ı zâviye 261; v. idâresi 322; v. kaydolun- 258; v. köy 191; v. köyleri 405; v. kulları 290; v.-lar 123, 125, 130, 149, 178, 180, 187, 194-195, 197, 284, 291, 315, 321-324, 329, 404, 406; v.-ların idâresi 322; v.-ların reâyâsı 322; v.-ların sâhipleri 122; v.-ların statüleri 322; v. mezralar 291; v. müesseseleri 194; v. ol- 209, 261; v. olan yerler 239; v. olma- 244; v. para; 180; v. sâhibi 328, 453; v. sâhipleri 328, 384; v. tesisler 315; v. topraklar 126; vüzerâ ve selâtin v.-ları 315; vüzerâ v.-ları 328; v. ve mülkleri 175; v. ve timar defterinden hâric kal- 283; v. yazıl- 229; v. yeri 209; v. yerlere ev yap- 292; v. yerlerinde yapılan evler 276; v. zâbitleri 265; zâviyelerin v.-ları 187; zâviye vakfı 191; zâviye v.-ı 189, 227; zâviye v.-ının medreseye verilmesi 191; zâviye v.-ı topraklar 189
vâkıf 125, 195, 232, 235, 254, 273, 285, 287, 322; lart-ı v. mutasarrıf ol- 273; şart-ı v. 195, 232, 235, 285, 287, 322; v.-ların tâyin edeceği şartlar dâhilinde idâre edil- 195
Vakıflar Dergisi 149
vakıflaştırıl- 126
vakıfnâme 125, 176, 207, 223, 228, 232, 248, 254, 256, 272, 289-292; ber-mûbeb-i v.-i şer'iye 254; eline v. ver- 256; ellerinde v.-leri var 207; v.-i hümâyun 272; v.-i şer'iye 289; v.-leri zâyi ol- 223; v. sûreti 125
vâli 476; Moğol v.-leri 153, 347; v.-ler 476
vâlide 221; v.-i Sultan Murad Han 221
Van 478, 481
Van Gölü 481; v. havzası 481
Vardar 362-363, 394; v. ovası 394, 457
vâridat 187
vâris 224-325; paşanın v.-leri 325; v.-ler 224
Varna 178, 187, 280-283; nâhiye-i v. 280
Varsaklar 318; v. mahallesi 318
Varşova 150
vasiyet 221; v. et- 221
vasiyetnâme 125
vatan 106, 179; eski bir Türk v.-ı 179
velâyet 195, 220, 269, 277; ehl-i v. 277; ehl-i v. hâtun 195, 220; sâhib-i v. aziz 218; v.-i zâhir ol- 220, 269
Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî 163
Veled-i Reis 459
Velî (Babuk Dede hizmetkârı) [VI/19] 210
Velî (Hâşim evlâdından) [VI/39] 219
Veli Şeyh (Seyyid Mahmud evlâdından) [III/6-1] 204
Veliyüddin Efendi Kütüphânesi 165, 316
Venedik 415
verâset 128
vergi 128, 131, 138-139, 145, 186, 188, 193, 319, 321, 328, 367, 372, 407, 425-427, 435; avârız v.-leri 407; fevkalâde zamanlara mahsus v.-ler 425; geçmiş v.-ler 319; her türlü v.-den muaf tutul- 372; imtiyazlı zümrelerden alınacak v.-ler 426; insan v.-si 131, 138, 139; normal v.-ler 425; öşür ve v.-lerle geçinen dirlik ve mülk sâhipleri 367; reâyânın v.-leri 427; v. geliri 427; v.-ler 145, 186, 193, 328; v.-lerden muâfiyet 128, 186, 193; v.-lerden muaf tutul- 188; v. muâfiyetleri 321; v. mükellefleri 435; v. vermekten affedil- 193
veteriner 477; v. kurulu 477
Veysi [VI/25] 213
vezir 409; Rûm v. ve idâreciler 342
vezîriâzam 320, 336
Vidin 458
vilâyet 127, 139, 142-145, 175, 183-184, 190-192, 212, 217, 220-221, 259, 260-261, 265, 268-269, 281, 322, 332-333, 366, 368-370, 372-373, 378, 380, 386, 388, 391,

398, 456-457, 459, 461, 463, 471; amme-i v. ahâlisi 140; Anadolu v.-inde 193; a'yân-ı v. 259; âyan-ı v. 220; âyan-ı vilâyet 221; âyan-ı vilâyetin şahâdetleri 221; defter-i v. 265; ehâli-i v. 192; fâtih-i v. 184, 259; fâtih-i v. olanların evlâdı 184; kadim Rûm v.-leri 127; kitâbet olunan v. defterleri 260; ol v.-i timar verdiler 456; Rûm v.-i 368, 372-373, 378; Rûm v.-inde 193; sâhib-i v. 268; v. defteri 142, 370; v. halkı 386; v.-i Anadolu 269, 372; v.-i Rûm'da arâzi tahriri 139; v.-i Rûm tahriri 139; v.-i tut- 169; v. kadıları 143; v. kâtibi 212; v. kitâbet olun- 269; v.-ler 217; v. muharriri 183, 190, 191-192, 378; v. müceddeden tahrir olun- 281; v. tahrir edenler 268; v. tahriri 142, 369; v. tahrir olun- 333
vîrâne 177, 193; v.-ler 177; v.-lerde 193
Vize 454-455, 460
Vizeli 415
voynuk 434, 436
voynukluk 363
voyvoda 392
vüzerâ 126, 130, 315, 328; v. hasları 130; v. vakıfları 328

Y

yağcılık 363
Yağdi Hâtun [XIII/95] 239; y. mezrası 239
Yağmur 278; kerye-i y. 278
Yağmur oğlu Hasan Baba 185, 199; y. zâviyesi 185, 199
Yahşi Fakih: (Mahmud Fakih oğlu) [VI/22] 212
Yahşî Fakih bin Dânişmend [XXVIII/189] 274
Yahşi Fakih [XXVIII/189] 271; y. vakfı 271
Yahşi [XXXI/207] 280
Yahya Bey (Bâli Bey oğlu) 191
Yahya Fakih [XI/64] 230
Yahya Fakih [XXVIII/189] 274
Yahya Paşa [XVI/131] 249
Yahya Paşa [XXVII/181] 268
Yahya [VI/15] 209
Yaka Bağları 230
Yakaca 211; karye-i y. 211
Yakacık 277; y. derbendleri 277
Yakub Çelebi 211
Yakub Çelebi (Saruhanoğlu) [XII/88] 237
Yakub Dede [XXX/195-5] 277; evkaf-ı mefharü'l-ârifin y. 277
Yakub Ece 456
Yakub Fakih [XXXI/207] 280; zemîn-i y. 280
Yakub Halîfe 183; y.-nin akrabâsı ve taallukatı 183
Yakub Halîfe [XXX/195-5] 277; y. akrabâsı 277; y. câmi ve köprüsü vakfı 277; y. derbendi 277; y. köprüsü 277; y.-nin hânedanı 277
Yakub (Şeyh Ramazan oğlu) [XXXIV/214] 286
Yakub veled-i Yusuf [XXXV/221] 289
Yalnız Kuyu 193, 251; y. dimekle mâruf vîrâne 251
yamak 454-455; y.-lar 455
Yanbolu 455
Yâni veled-i Bazarlu [XIII/105] 243
Yâni veled-i Kosta [XXXV/221] 289
Yâni [XIII/105] 243
Yanya 401, 405
Yanyalı Ali Paşa 167; Ali Paşa 167
Yaprak İn 251; mezra-i y. 251
Yargılu bınarı 458
Yarhisar 287
Yassı Viran 246; zâviye-i y. 246
Yassı Viran [XV/120] 244; y. zâviyesi 244
Yatağan Abdal 184; y. zâviyesi 184
Yatağan Abdal [XIII/98] 238, 240; mu'tak-ı y. 240; vakf-ı zâviye-i y. 240; y. zâviyesi 238
Yatağan Baba [XVIII/141] 252-253; y. dervişleri 252
Yatağan Dede [XIII/98] 240; evkaf-ı zâviye-i y. 240

Yatağan Dede [XXXIV/217] 287
yava 267, 320, 325, 336-337; y. ve kaçkun 320, 325
yaya 128, 223; y. yazıl- 223
yaya başılığı 288
yaylacı 279
yaylak 139, 142, 182, 197, 230-231, 243, 248, 277, 368-369, 410; Kaymakçıoğlu Yurdu dimekle mâruf y. 230
Yazıcı Bâli [VIII/44] 222; y. çiftliği 222
Yazır 357
yazla: yaylak 253
Yegân Reis 176-177; y. evlâdları 176; y. köyü 177; y. zâviyesi 177
Yegân Reis [XXIX/195-1] 274-275; vakf-ı zâviye-i y. 275; y. zâviyesi 274
Yegân Reis [XXIX/195-2] 274, 276; karye-i y. 274, 276
Yekdur [X/52] 226
yelken: y. bezi 384
Yelsan 246
Yenibeylü 234; karye-i y. 234
Yenice 250, 261, 324, 334-335; karye-i y. 250, 261, 335; y. nâm karye 324, 334
Yenice-i Vardar 124, 270
Yenice-i Zağra 177, 279; kadı-i y. 279
Yeniceköy 458
Yenice obası 459
yeniçeri 114, 320, 354, 420, 433, 435-436; büyük şehirlerdeki y. bölükleri 435; y. alın- 320; y.-Bektâşî ittifakı 168; y.-ler 114, 156, 168, 354; y. ortaları 433, 436
yeniçerilik 168
Yenişehir 203, 330, 335, 390, 404-406, 458-459, 462; cemâat-ı Yörükân-ı y. 406; y. kazâsı 390
Yenişehirli 460
Yerkesiği 230; y. pazarı 230
Yesevî 117, 171; y. fukarâsı 117, 171
Yığanlu 231; karye-i y. 231; y. timarı 231
Yıldırım Bâyezid Han: vakf-ı y. 263
Yıva 357
yol 193; y.-lar 193
yolcu 177, 180, 189-191, 196, 199; y.-lar 177, 189-191, 196, 199; y.-lara hizmet et- 177; y.-lara muâvenet 190; y.-ların fukarâları 199
yoldaş 167; y. koş- 167
yoncalık 197; y.-lar 197
Yoncalık 243
Yoncalu 209, 211
Yorgan 224; karye-i y. 224
Yorgi [XXXV/221] 289-290
Yörük 137, 138, 144, 358, 393, 395-400, 403-404, 406-407, 424, 433-434, 436, 454-459; Anadolu'dan y. geçir- 457; eşkünci y. 455; Evrenoslu y.-leri 406; göçebe y.-ler 456; kalabalık y. cemâatleri 433; kalabalık y. grupları 406; ormandan yer açan y.-ler 458; Paşayiğit isimli y. cemâatleri 407; Paşayiğit y.-leri 407; Paşa y.-leri 406; Rumeli'ndeki y.-ler 398; Rumeli'ne sürgün edilen y.-ler 358; Saruhanlı y.-leri 400; y. eşkünci 455; y. eşküncileri 455; y. evlerinin sürülmesi 396; y.-ler 137-138, 144, 395, 397, 400, 403-404, 406, 424, 454, 458-459; y.-lerin reisi 399, 400; y. sürgünü 396, 399; y. yatağı 398
Yörükân 269, 406; cemâat-ı y.-ı Tatarlar 406; cemâat-ı y.-ı Yenişehir 406; y-ı Evrenoslu 459; y.-ı Evrenoslu 406; y.-ı Sarıgöl 406; y. sübaşısı 269
yörüklük 398; y.-ten çık- 398
Yugoslav 434; y.-lar 434; y. milletleri 434
Yugoslavya 473
yulaf 276
Yunan: Karaman iline evvel y. dirlerdi 169
Yunanistan 112, 350, 355, 450, 458, 473, 485
Yunanlılar 112, 349, 450
Yunus Emre (Şeyh Hacı İsmail cemâtinden) 182
Yunus Emre [XVIII/142] 253

Yunus [XII/84] 236
yurt 138, 142, 185, 236, 243, 253, 259, 279, 281, 320, 331, 360, 363-364, 369, 370, 384, 386, 391, 393, 410, 413, 416, 423, 454, 456-457, 460, 465, 469; âile y.-ları 413; âile y. ları 423; ana baba y.-larını terk et- 460; ana baba y.-u 465, 469; bilâ-nizâ kadîmen y.-larıdır 253; Bozdoğancı y.-u 281; kadîmden y.-larıdır 253; kadîmlik y. 279; kadîmlik y.-lar 184; kadîmlik y.-ları ile zâviyedârdırlar 259; kendüye y. eyle- 253; y. bul- 454; y. bulmak 138; y. değiştirme 363; y. edin- 186, 243, 456; y. edinüb ihyâ et- 236; yeni açılan memleketleri y. edin- 391; yerini y.-unu bırak- 320; yerlerin ve y.-ların bırak- 369; yerlerin ve y.-ların olma- 370; yer ve y. değiştir- 393; yer ve y. edin- 185; y. kavgaları 360; y.-lar 184, 378, 384, 416; y. tut- 386, 410; y. tutanlar 457
yurtluk 132, 184, 189, 195, 240, 247, 249, 252; kadîmlik ve y. 184; tapusın alub y.-u vir- 252; y.-a ver- 240; y. için ihyâ edilen toprak 247; y. toprak 189
Yusuf 329
Yusuf (Ahi Mehmed oğlu) [XIII/96] 239
Yusuf bin Abdullah [XVI/135] 250
Yusuf bin Abdullah [XXVII/175] 266
Yusufca Deresi 230
Yusuf (Çırak Fakih oğlu) [X/52-1] 226
Yusuf Dede [XXXII/208] 280; hizmetkâr-ı zâviye 280
Yusuf (Dündar Bey oğlu) [V/11] 206
Yusuf [I/1] 201; y. Adlu kul I/1 201
Yusuf (Şeyh Dede Bâli bendesi) [XII/92] 238
Yusuf veled-i Abdullah [XXXV/219] 288
Yusuf [VI/27] 214
Yusuf [VI/38] 218
Yusuf [XIII/98] 240
Yusuf [XXIII/158] 259
Yusuf [XXIX/195-4] 276
Yusuf [XXVII/175]; bk. Yusuf bin Abdullah 266
Yusuf [XXVII/176]; bk. Halil Şeyh oğlu Yusuf 266
Yusuf [XXXIV/214] 286
Yüreğir 357
yüzdeci 128, 454

Z

zâhit 188
zaim 378, 433
Zaîm Mehmed 330
zanâat 154; z. sâhibi 154
zâviye 116-118, 132, 157, 159, 170, 173-175, 177-178, 181-201, 204-210, 212-220, 222-224, 226-242, 244-248, 250-264, 266-275, 277-291, 316, 328, 404-405; ahi z.-leri 175; ahi z.-si 175; Ahi Zule z.-si 176; ana z. 195; ana z.-deki dervişlerin aslahı 195; âsiyâbhâ-i z. 267; bahçehâ-i z. 267; be-gâyet gereklü yerlerde tesis edilen zâviyeler 193; Beşiktaş z.-si 171; bir z. kurulması 257; boş topraklar üzerinde kurulan z.-ler 171; büyük bir çiftlik, bir zirâî merkez ve mâlikâne manzarasını arz eden z.-ler 197; dervîşan-ı z. 281-282, 284; dervişler z.-ye hizmet idüb 254; emniyet karakolu ve bekçi vazifelerini gören z. şeyhleri 189; eski z. 195; eski z.-lerin ihyâsı 192; eşer z. 228; eşkünclü z. 227; evânî-i z. 267; evkaf-ı z. 268; evlâtlık vakıf hâlinde idâre edilen z.-ler 195; Geyikli Baba z.-si 173; harbe giden veya yerlerine adam gönderen z. şeyhleri 189; hizmetkâran-ı dervîşan-ı z. 267; hizmetkârân-ı dervîşan-ı z. 267; hizmetkarân-ı z. 284; hizmetkâr-ı z. 280; husûsî z.-ler 189; ıssız yerlerde z.-ler ihyâ ve ihdas et- 132; ihyâ edilen bir z. 258; kadîmden z.-ler vazolun- 192;

kendü z.-sine vakfet- 205; Kılıç Baba z.-si 177; köyde binâ edilmiş olan z. 178; köyde z. inşâsı 183; köylerde tesis edilen z.-ler 118, 170, 173; köyler ve z.-ler kur- 182; köyün mâlikâne hissesi z.-ye âit bulun- 191; kulların çalıştırıldığı çiftlik şeklinde z.-ler 197; kurb-ı z. 288; -ler 197; mahsulün z.-ye harcet- 263; mahsulü z. için tevzi et- 272; meşîhat-i z. 238; mâlikânesi z.-ye tasarruf olun- 257; Musa Baba z.-si 177; müessir bir din propagandası merkezi olan z.-ler 198; münhal olan z. şeyhliği 190; müseccel z. 257; müşterek bir âyin ve ibâdet yeri olan z.-ler 196; Osmanlı devrindeki z.-ler 180; öşrün zaviyeye vireler 252; sağlam ve devamlı z.-ler 197; sâhipleri tarafından işlenen ve âile vakfı olan z.-ler 197; Saka-ı z. 282; selâtin-i mâziye nisanlarıyle vakfiyet üzere tasarruf olunur mâmur z.-dir 201; şer'iyesi z.-ye sarfolun- 204; Şeyh Akbıyık'ın tesis ettiği z. 197; Şeyh Bahşâyiş z.-si 190; şeyhin kendi binâ ettiği z. 187; şeyh-i z. 232; Şeyhler köyündeki zâviye 186; Şeyh Saltık z.-si 190; toprağı z.-ye vakfet- 184; türbeler etrafında teşekkül eden z.-ler 181; ufak z.-ler 191; vakf-ı z. 261; Yegân Reis z.-si 177; yeni z. 195; yeni z.-nin şeyhleri 195; z. aç- 175; zâviye müessisleri 195; z. bedeli 223; z. binâ et- 182, 186, 213-215, 217-219, 223, 230, 234, 236-237, 239, 251, 253, 256, 267, 269, 272, 283, 285; z. binâ idüb ihyâ eyle- 255; z. bünyad et- 191, 257; z. civarı 186; z. çiftliği 260; z.-de bir şeyh-i sâlih ola deyü tâyinlen- 201; z.-de gelene geçene yedir- 178; z.-de nüfuz ve mevki kazan- 197; z.-de oturan Hıristiyan hizmetkârlar 198; z. dervişleri 266; z.-de yatan ölüler 181; z. ihdâd et- 255; z. ihdâs et- 246; z. işlet- 185, 220; z. kaydı 200; z. kayıtları 196, 200; z. kur- 181; z. kuran veya idâre eden dervişler 198; z. kurbu 215, 230-231; z.-ler 116-117, 132, 149, 157, 160-161, 171, 173-175, 177, 180-199, 244, 255, 264, 316, 405; z.-lerdeki dinî hayat 198; z.-lerde mütemekkin olan evlâd 255; z.-lerin emniyet ve menzil vazîfeleri 189; z.-lerin eşyâ listeleri 197; z.-lerin eşyâsı 174; z.-lerin hayatında zamanla vuküa gelen tahavvüller 200; z.-lerin idâresi 194; z.-lerin-müesisleri 181; z.-lerin müessisliği ve şeyhliği vazifesi 174; z.-lerin oynadığı rol 193; z.-lerin vakıfları 187; z.-ler kur- 181; z.-ler vazet- 192; z. maslahatı 230; z. müessisleri 195; z. müessislerinin evlât ve akrabâları 195; z.-nin buk'ası harab ol- 248; z.-nin eşyâsı 185; z.-nin iç hayatı ve dinî vazîfeleri 197; z-nin idâresi 195; z.-nin kulları 287; z.-nin tesisi 181; z.-nin vakfı 186; z. sâhipleri 184, 190; z.-sine vakfet- 201, 223, 239; z. şeyhi 257; z. şeyhleri 175, 189, 193, 195; z. şeyhliği 190, 194; z. şeyhlikleri 192; z. târihçeleri 181; z. tarikle tasarruf et- 257; z. tipleri 180; z. vakfı 189, 191, 227; z. vakfının medreseye verilmesi 191; z. vakfı olan mezra 188; z. vakfı topraklar 189; z. ve değirmen inşâ et- 178; z. yap- 165, 275; z. yaptır- 177; z.-ye hizmet edegel- 261; z.-ye hizmetkâr kaydolun- 251; z.-ye hizmetkâr ol- 238; z.-ye şeyh ol- 286; z.-ye vakfedilen yerler 188; z.-ye vakfet- 176-177, 186, 188; z.-yi idâre etmiş olan Hacı Bacı nâm sâliha 195; z.-yi ihyâ et- 284; z.-yi işletmeye iltizam edenler 190; z.-yi tecdîd-i binâ et- 218

zâviyedâr 184, 259, 280, 282-284; kadîmlik yurtları ile z.-dırlar 259
zâviyedârân 282
Zâviyedâr Derviş Rıza [XXXIII/210] 283
zâviyelik 190-191, 287; z.-i ref' olun- 257; z. üzere tasarruf 191; z. üzere tasarruf olun- 287; z. yerler 190; zeâmet 140, 424, 427, 455, 460; sürgünler z.-i 424, 460; z.-i sürgünân 140
Zeki Velidî Togan 360-361
Zeyneddin-i Hâfî [XI/71] 233; z. tarîki 233
zeytin 187, 241; z. bahçesi 187
zeytinlik 187, 242, 418-419; manastırlara âit bağ ve z. 419; pâdişah emriyle timar hâline sokulmuş bağ ve z. 419
Zıragonca 282; karye-i z. 282
Zimiye 212; karye-i z. 212
zirâat 186-187, 201, 217; z. et- 186; z. et- 201; z.-le meşgul ol- 187; z. olun- 186
Zirâat Bakanlığı 486
Zirâat Bankası 481, 490
zirâatçi 476; hububat z.-leri 476
ziyâretgâh 179, 181, 198; aşîret z.-ları 181; iki taraflı z.-lar 198; z.-larda yatan Müslüman evliyânın mezarı 198
zuamâ 127, 319, 331
Zülfikar 160
zümre 161; derviş z.-leri 161; Kızılbaş z.-leri 160; serseri derviş z.-leri 161

KARA DENİZ
MARMARA DENİZİ
EGE DENİZİ
İŞARETLER
Liva sınırı
Liva merkezi
Kaza merkezi
250 Müslim hane
250 Müslim hane
250 Yürük hane
250 Tatar hane
250 Müsellemhane
250 Gebr hane
250 Gebr hane
250 Voynuk hane
250 Yahudi hane
BELGRAD
FETHİ İSLÂM
VİDİN
BANA
PETROS
BOLYAN
ÇİPROFÇA
BERKOFÇA
IVRACA
LOFÇA
PLEVNE
ZİSTOVİ
NİKOBOLU
TURNAKAN
SİLİSTRE
URUS
ÇERNOVİ
HİRSOVA
BABA
ŞUMNU
PRAVADI
VARNA
TIRNOVA
SOFYA
BREZNİK
RADOMİR
İVRANYA
HOÇA
PRİZERİN
PRİSTİNA
NİŞ
ORGOF
LESKOFÇA
ŞEHİRKOY
HİTMAN
SAMAKOV
DUPNİÇE
ILICA
KARATOVO
OSKOP
KALKANDELEN
İSTİP
KOPRİKOY
KRİVOLAK
SİVRİKOF
TATARPAZARI
FİLİBE
STANİMAKA
YENİCEÇIRPAN
AKÇAKIZANLIK
ESKİSAR ZAĞRA
YENİCEZAĞRA
KARİN K.
AYDOS
MİSİVRİ
AHYOLU
YANBOLU
RUSKASRI
SÜZEBOLU
AGATEBOLU
KIZILAĞAÇ
HASKOY
ÇIRMEN
EDİRNE
KIRKKİLİSE
PINARHİSAR
BABAESKİ
BERGOZ
VİZE
DİMETOKA
HAYRABOLU
GÜMÜLCİNE
FERECİK
ERGENE
İNEPAZARI
RADOSCUK
ÇORLU
İNCEGİZ
İSTANBUL
TERKOS
SİLİVRİ
ERECLİ
BÜYÜK ÇEKMECE
KÜÇÜK ÇEKMECE
ÜSKÜDAR
ŞEKİBURU
YALAKABAT
İPSALA
KEŞAN
İNOZ
TAŞOZ
SAROS KÖRFEZİ
BULAYİR
GELİBOLU
LAPSEKİ
BİGA
ÇAN
GÖNEN
BERGOS
EZİNE PAZARI
AYDINCIK
MİHALIÇ
KİTE
BURSA
KEPSUT
ADRANOS
ŞEMENDİRE
İMROZ
TENEDOS
ZİROZ
ZİHNA
KAVALA
ORFANİ KÖRFEZİ
SİDEROKAPSA
ATHANOZ KÖRFEZİ
KEZENDERE KÖRFEZİ
SELANİK KÖRFEZİ
AVRAT HİSAR
SELANİK
YENİCE VARDAR
İNODNA
FLORİNE
KARAVERYE
GORİCE
BEHLİSTİ
KESERİYE
PERPEDİ
KONİCE
KERESPENE
SERİNÇE
ÇİTROZ
ELBASAN
DİBRA
OHRİ
MOĞLİSTİR
PİRLEPE
KRİCOVA
DEBRİ
AKÇAHİSAR
MAT
İSKENDERİYE
PEDGORİCE
TAŞLİCA
FOÇA
GORAJDE
PREPOLYE
TİRGOVİŞTE
PİROT
İPEK
MİLAÇİTSİ
BALAÇANCE
KALAÇANİK
KÜSTENDİL
PETRİÇ
DİMİTROVGRAD
HELVİ
ŞİROKOF
KUŞLUBİR
ORMANA
ZİHNA
ZİROZ
KAVALA
YENİCE KARASU
SİDEROKAPSA
ORFANİ KÖRFEZİ
SELANİK KÖRFEZİ
ATHANOZ KÖRFEZİ
KEZENDERE KÖRFEZİ
İMROZ
TENEDOS
ŞEMENDİRE
SAROS KÖRFEZİ
BULAYİR
GELİBOLU
LAPSEKİ
BİGA
ÇAN
GÖNEN
BERGOS
EZİNE PAZARI
AYDINCIK
MİHALIÇ
KİTE
BURSA
KEPSUT
ADRANOS
İNOZ
TAŞOZ
İPSALA
KEŞAN
İNEPAZARI
RADOSCUK
ÇORLU
İNCEGİZ
İSTANBUL
TERKOS
SİLİVRİ
ERECLİ
BÜYÜK ÇEKMECE
KÜÇÜK ÇEKMECE
ÜSKÜDAR
ŞEKİBURU
YALAKABAT
DİMETOKA
HAYRABOLU
GÜMÜLCİNE
FERECİK
ERGENE
PINARHİSAR
BABAESKİ
BERGOZ
VİZE
KIRKKİLİSE
ÇIRMEN
EDİRNE
HASKOY
KIZILAĞAÇ
AGATEBOLU
SÜZEBOLU
RUSKASRI
YANBOLU
AHYOLU
MİSİVRİ
KARİN K.
AYDOS
AKÇAKIZANLIK
ESKİSAR ZAĞRA
YENİCEZAĞRA
TATARPAZARI
FİLİBE
STANİMAKA
YENİCEÇIRPAN
SAMAKOV
DUPNİÇE
ILICA
KARATOVO
OSKOP
KALKANDELEN
İSTİP
KOPRİKOY
KRİVOLAK
SİVRİKOF
KUŞLUBİR
PETRİÇ
DİMİTROVGRAD
HELVİ
ŞİROKOF
ORMANA
ZİHNA
ZİROZ
KAVALA
YENİCE KARASU
SİDEROKAPSA
ORFANİ KÖRFEZİ
SELANİK KÖRFEZİ
ATHANOZ KÖRFEZİ
KEZENDERE KÖRFEZİ
İMROZ
TENEDOS
ŞEMENDİRE
SAROS KÖRFEZİ
BULAYİR
GELİBOLU
LAPSEKİ
BİGA
ÇAN
GÖNEN
BERGOS
EZİNE PAZARI
AYDINCIK
MİHALIÇ
KİTE
BURSA
KEPSUT
ADRANOS
İNOZ
TAŞOZ
İPSALA
KEŞAN
İNEPAZARI
RADOSCUK
ÇORLU
İNCEGİZ
İSTANBUL
TERKOS
SİLİVRİ
ERECLİ
BÜYÜK ÇEKMECE
KÜÇÜK ÇEKMECE
ÜSKÜDAR
ŞEKİBURU
YALAKABAT
DİMETOKA
HAYRABOLU
GÜMÜLCİNE
FERECİK
ERGENE
PINARHİSAR
BABAESKİ
BERGOZ
VİZE
KIRKKİLİSE
ÇIRMEN
EDİRNE
HASKOY
KIZILAĞAÇ
AGATEBOLU
SÜZEBOLU
RUSKASRI
YANBOLU
AHYOLU
MİSİVRİ
KARİN K.
AYDOS
AKÇAKIZANLIK
ESKİSAR ZAĞRA
YENİCEZAĞRA
TATARPAZARI
FİLİBE
STANİMAKA
YENİCEÇIRPAN
SAMAKOV
DUPNİÇE
ILICA
KARATOVO
OSKOP
KALKANDELEN
İSTİP
KOPRİKOY
KRİVOLAK
SİVRİKOF
KUŞLUBİR
PETRİÇ
DİMİTROVGRAD
HELVİ
ŞİROKOF
ORMANA
ZİHNA
ZİROZ
KAVALA
YENİCE KARASU
SİDEROKAPSA
ORFANİ KÖRFEZİ
SELANİK KÖRFEZİ
ATHANOZ KÖRFEZİ
KEZENDERE KÖRFEZİ
İMROZ
TENEDOS
ŞEMENDİRE
SAROS KÖRFEZİ
BULAYİR
GELİBOLU
LAPSEKİ
BİGA
ÇAN
GÖNEN
BERGOS
EZİNE PAZARI
AYDINCIK
MİHALIÇ
KİTE
BURSA
KEPSUT
ADRANOS

THG
0456713
SZR
THG 0456713 SZR

9 786051 559957